

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA
TÜRKİYE'DE EKONOMİK SIKINTILARIN
SOSYAL HAYATA ETKİLERİ (1939-1945)**

Ceren UTKUGÜN

Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Şaban ORTAK

Eylül, 2016

Afyonkarahisar

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE
EKONOMİK SIKINTILARIN SOSYAL HAYATA
ETKİLERİ
(1939-1945)**

**Hazırlayan
Ceren UTKUGÜN**

**Danışman
Doç. Dr. Şaban ORTAK**

AFYONKARAHİSAR 2016

**Bu Tez Çalışması AKÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nce
Desteklenmiştir. Proje No: "13.SOS.BİL.02"**

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkisi (1939-1945)” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/09/2016

Ceren UTKUGÜN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı :Doç. Dr. Şaban ORTAK

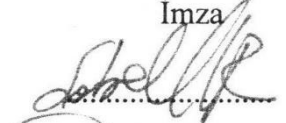
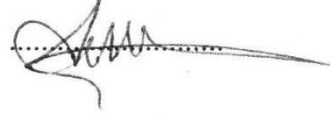
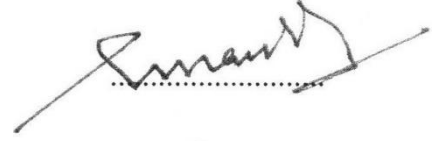
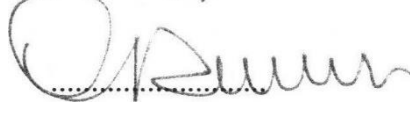
Jüri Üyeleri :Prof. Dr. Osman AKANDERE

:Doç. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

:Doç. Dr. Ömer AKDAĞ

:Yrd. Doç. Dr. Ayşe AYDIN

İmza

Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Ceren UTKUGÜN'ün "**İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)**" başlıklı tezi, 23.09.2016 günü saat 10:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE EKONOMİK SİKİNTİLERİN SOSYAL HAYATA ETKİLERİ (1939-1945)

Ceren UTKUGÜN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Eylül 2016

Danışman: Doç. Dr. Şaban ORTAK

100 milyondan fazla askeri personelin dahil olduğu İkinci Dünya Savaşı dünya tarihindeki en büyük savaş olmuştur. Türkiye'nin savaşa girmeme eğilimi sebebiyle türlü politika değişikliklerine gidilmiştir. Israrla savaş dışı kalma kararlılığı sürdürülmüş ise de ülkede savaşın sosyo ekonomik etkileri görülmüştür.

Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik ve sosyal etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ülkede ordunun silah altında tutulması ve dış ticaretin zarar görmesi nedeniyle yokluk ve pahalılık yaşanmıştır. Bu durum ise savaş ekonomisi uygulamalarına yol açmıştır. Yaşanan ekonomik kıtlıklar yetersiz beslenmeden kaynaklanan salgın hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Halkın ekonomik sıkıntılarının hafifletilmesine yönelik tedbirler alınmış, genel sağlığın korunması için bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Savaş Ekonomisi, Türkiye, Sosyal Yardım.

ABSTRACT

SECOND WORLD WAR YEARS SOCIAL EFFECTS OF ECONOMIC TROUBLES IN TURKEY (1939-1945)

Ceren UTKUGÜN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUUT OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of HISTORY**

September 2016

Advisor: Doç. Dr. Şaban ORTAK

More than 100 million military personnel involved in the Second World War has been the biggest battle in World History. The tendency of Turkey to enter the war not because of any policy changes there have been. Persistently staying out of the war was carried out for the determination of the country of the war in the socio-economic effects has been shown to have.

In this study, to reveal the economic and social effects of the Second World War were studied. To be kept under the guns of the army and the country's foreign trade has experienced damage due to high costs of living and lack of. The war economy has led to this practices. Economic shortages caused by malnutrition has led to the spread of epidemic diseases. The People's economic woes and the general easing measures were taken for the protection of health has been the fight against infectious diseases.

Keywords: The Second World War, The War Economy, Turkey, Social Assistance.

ÖNSÖZ

“İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)” başlıklı tez çalışmasının hazırlanması her şeyden önce bu alanda hissedilen eksikliğin giderilmesi içindir. Yapılan doktora tezleri incelendiğinde İkinci Dünya Savaşı yıllarının sosyal ve ekonomik hayat bağlamında yeterince araştırılmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmalar dış politika, askeri durum ve iç güvenlik ve iç politika eksenlidir. Ekonomik sıkıntıların insanların gündelik hayatlarına olumsuz yansımaları incelenmemiştir. Bu çalışmayla beraber İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntıların sosyal hayata etkileri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada kullanılan ana kaynakların değişik bilgi merkezlerinde olmaları nedeniyle teminlerinde bazı güçlükler yaşanmıştır. Gazeteler Ankara Milli Kütüphane, TBMM Mikrofilm Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi Arşivi ve Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi’nden elde edilmiştir. Arşiv belgeleri Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden kolaylıkla elde edilmiştir.

Tez çalışması 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “İkinci Dünya Savaşı’na Giden Süreçte Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler”, ikinci bölüm “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’nin İzlediği Dış Politika ve Savaşa Karşı Aldığı Önlemler”, üçüncü bölüm “İkinci Dünya Savaşı Süresince Türkiye’nin İzlediği İktisadi Politikalar”, dördüncü bölüm “İkinci Dünya Savaşı Süresince Sağlık Alanında Yaşanan Önemli Sorunlar ve Alınan Tedbirler”, son bölüm ise “Savaş Ortamında Halkın Sosyo-Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çabalar ve Sosyal Yardımlar” başlıklarını taşımaktadır.

Tez çalışması boyunca bilgi temininde işimi kolaylaştıran arşiv, kütüphane çalışanlarına, gerek konu seçiminde ve gerekse yol gösterilmesinde büyük katkıları olan danışmanım Doç. Dr. Şaban ORTAK’a ve yoğun araştırmanın sonucunda oluşan tezimin hazırlanması ve yazımı sırasında gösterdiği büyük özveri ile bana destek olan eşim Kemal UTKUGÜN’e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ceren UTKUGÜN
Afyonkarahisar, 2016

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇTE SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE SİYASİ GELİŞMELER.....	5
1. 1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA OLUŞAN SİYASİ ORTAM.....	5
1. 2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM	7
1. 3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI	11
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURUMU VE GELİŞMELER.....	18
2. 1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON ZAMANLARINDA EKONOMİK YAPI.....	18
2. 2. CUMHURİYETE GİDEN SÜREÇTE EKONOMİ.....	20
2. 3. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİ.....	20
2. 3. 1. 1920'li Yıllarda Ekonomi	20
2. 3. 2. 1929 Buhranı'nın Türk Ekonomisine Etkileri	23
2. 3. 4. Ekonomide Devletçilik Uygulamaları	26
2. 3. 4. 1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı	29

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ DIŞ POLİTİKA VE SAVAŞA KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	35
1. 1. SAVAŞIN BAŞLARINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI	36
1. 2. TÜRKİYE'NİN SAVAŞA KATILMAYA ZORLANMASI VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER	42
1. 2. 1. Türk-Alman İlişkileri ve Yapılan Anlaşmalar	43
1. 2. 2. İngiliz-Sovyet Görüşmeleri ve Türkiye.....	45

1. 2. 3. Türkiye'ye İngiliz ve Amerikan Yardımı	46
1. 2. 4. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi	50
1. 3. SAVAŞIN SONUNDA TÜRKİYE	52
2. BALKANLARDA SAVAŞ TEHLİKESİ VE TÜRKİYE'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER.....	54
2. 1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA TÜRKİYE'NİN UYGULADIĞI GÜVENLİK TEDBİRLERİ	55
2. 1. 1. Savaş Tehlikesine Karşı Halkı Bilgilendirme Uygulamaları	56
2. 1. 2. Maske Dağıtılması	57
2. 1. 3. Işıkların Söndürülmesi ve Karartma Uygulamaları	59
2. 1. 4. Hava Taarruzlarına Karşı Korunma.....	60
2. 1. 5. Sığınak ve Siper Hazırlanması.....	62
2. 1. 6. Taarruz Tehlikesine Karşı Tatbikat Yapılması	63
2. 1. 7. Hava Taarruzlarına Karşı Mükellefiyet Görevleri	65
2. 1. 8. Okullarda Askerlik ve Zehirli Gaz Eğitimi	66
2. 1. 9. Ordunun Donanımını İyileştirme Çabaları.....	67
2. 1. 10. Hava Taarruzlarına Karşı Trakya ve İstanbul'dan Anadolu'ya Tahliye Tedbirleri.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRESİNCE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ İKTİSADİ POLİTİKALAR

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	70
1. 1. SAVAŞ EKONOMİSİNE GEÇİŞTE YAPISAL DÜZENLEMELER.....	75
1. 1. 1. Milli Korunma Kanunu	79
1. 1. 1. 1. Milli Korunma Kanunu'nu Gerektiren Sebepler	79
1. 1. 1. 2. Kanunun Hazırlanması, Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü.....	80
1. 1. 1. 3. Milli Korunma Kanunu'nun Hükümleri	82
1. 1. 1. 4. Milli Korunma Kanunu'nun Uygulanması İle İlgili Kararlar	85
1. 1. 1. 4. 1. Dağıtım Hizmetlerinin Yürütülmesi Amacıyla Oluşturulan Kurumlar ...	87
1. 1. 1. 4. 1. 1. Koordinasyon Heyeti	87
1. 1. 1. 4. 1. 2. Fiyat Murakabe Komisyonları	88
1. 1. 1. 4. 1. 3. İaşe Müsteşarlığı	89
1. 1. 1. 4. 1. 4. İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri.....	90
1. 1. 1. 4. 1. 5. Gıda Dağıtım Birlikleri	91
1. 1. 1. 4. 1. 6. Dağıtım Hizmetlerini Uygulamak Üzere Kurulan Diğer Kurumlar	93
1. 1. 1. 5. Milli Korunma Kanunu'nun Diğer Alanlardaki Uygulamaları.....	96

1. 1. 1. 5. 1. Özel Girişime Ait Kuruluşlarda Bulunan Üretim Araçlarına Değeri Ödenmek Suretiyle Devletçe El Konulması	96
1. 1. 1. 5. 2. Bazı Ürünlere Değeri Ödenmek Suretiyle Devletçe El Konulmasına İlişkin Kararlar	98
1. 1. 1. 5. 3. % 25 Kararı Uygulamaları	101
1. 1. 1. 5. 4. Fazla Mesai Uygulamaları	103
1. 1. 1. 5. 5. Mecburi Çalışma Yükümlülüğü	105
1. 1. 1. 5. 6. Üretim, Tüketim, Dağıtım ve Stoklamaya İlişkin Diğer Kararlar	109
1. 1. 1. 5. 7. Tarım Alanındaki Uygulamaları	113
1. 1. 1. 6. Karaborsacılığın Önlenmesine Yönelik Tedbirler	116
1. 1. 1. 7. Milli Korunma Kanunu Uygulanmasının Sonuçları ve Değerlendirme	126
1. 1. 2. Varlık Vergisi	132
1. 1. 2. 1. Varlık Vergisi Kanunu'nu Gerektiren Sebepler	132
1. 1. 2. 2. Varlık Vergisinin Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü	134
1. 1. 2. 3. Varlık Vergisi Kanunu'nun Hükümleri	138
1. 1. 2. 4. Varlık Vergisi Kanunu'nun Uygulanması	140
1. 1. 2. 5. Varlık Vergisi Kanunu'nun Tasfiyesi	147
1. 1. 2. 6. Varlık Vergisi Kanunu Uygulamasının Sonuçları ve Değerlendirme	149
1. 1. 3. Toprak Mahsulleri Vergisi	152
1. 1. 3. 1. Toprak Mahsulleri Vergisini Gerektiren Sebepler	152
1. 1. 3. 2. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü	153
1. 1. 3. 3. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Hükümleri	155
1. 1. 3. 4. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Uygulanması	157
1. 1. 3. 5. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Uygulanmasının Sonuçları ve Değerlendirme	160
1. 1. 4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	163
1. 1. 4. 1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu Gerektiren Sebepler	164
1. 1. 4. 2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hazırlanması ve Kabulü	168
1. 1. 4. 3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hükümleri	174
1. 1. 4. 4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Uygulanışı ve Değerlendirilmesi ..	176
2. İÇ BORÇLANMA ÇABALARI	178
2. 1. TASARRUF BONOLARI	179
2. 2. MİLLİ MÜDAFAA İSTİKRAZ TAHVİLLERİ	184
3. SAVAŞ DÖNEMİNDE ALINAN TASARRUF TEDBİRLERİ VE ULUSAL EKONOMİ VE ARTTIRMA KURUMU	187

3. 1. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TASARRUF FİKRİ	188
3. 2. MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ	188
3. 3. TASARRUF VE YERLİ MALİ HAFTALARI.....	190
3. 4. SAVAŞ SIRASINDA UYGULANAN TASARRUF TEDBİRLERİ	196

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE SAĞLIK ALANINDA YAŞANAN ÖNEMLİ SORUNLAR ve ALINAN TEDBİRLER

1. SAVAŞ KOŞULLARINDA BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELE	202
1. 1. GENEL SAĞLIĞIN KORUNMASI İLE İLGİLİ TEDBİRLER.....	203
1. 2. TİFÜSLE MÜCADELE	207
1. 2. 1. Tifüs Mücadelesinde Bilgilendirme Faaliyetleri	207
1. 2. 2. Tifüs Mücadelesinde Hastalığın Yayılmasını Önleyici Tedbirler	209
1. 2. 3. Tifüs Mücadelesinde İlaç ve Tıbbi Malzeme Sıkıntısı.....	228
1. 2. 4. Tifüs Mücadelesinde Halkın Direnci.....	230
1. 3. SITMAYLA MÜCADELE.....	232
1. 3. 1. Sıtma Mücadelesinde Bilgilendirme Faaliyetleri	233
1. 3. 2. Sıtma Mücadelesinde Hastalığın Yayılmasını Önleyici Tedbirler	234
1. 3. 3. Sıtma Mücadelesinde Kullanılan İlaçlar	242
1. 3. 4. Sıtma Mücadelesinde Yaşanan Sıkıntılar.....	245
1. 4. VEREMLE MÜCADELE.....	249
1. 4. 1. Veremle Mücadele Cemiyeti'nin Faaliyetleri.....	252
1. 4. 2. Veremle Mücadelede Yaşanan Aksaklıklar	257
1. 5. ÇİÇEK HASTALIĞI İLE MÜCADELE	259
1. 6. TİFOYLA MÜCADELE	262

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ ORTAMINDA HALKIN SOSYO-EKONOMİK DURUMUNU DÜZELTMEMEYE YÖNELİK ÇABALAR VE SOSYAL YARDIMLAR

1. TEMEL İHTİYAÇ MADDELERİNİN DAĞITIMIYLA İLGİLİ TEDBİRLER....	269
1. 1. EKMEK KARNESİ UYGULAMASI	270
1. 2. GIDA DAĞITIMLARI.....	278
1. 2. 1. Şeker Dağıtımı.....	279
1. 2. 2. Kahve Dağıtımı	285
1. 2. 3. Halka Yönelik Diğer Gıda Dağıtım ve Yardımları.....	288
1. 3. YAKACAK DAĞITIM VE YARDIMLARI.....	291
1. 4. AKARYAKIT SIKINTISINA KARŞI ALINAN TEDBİRLER.....	296

2. SOSYAL HAYATI DESTEKLEMeye YÖNELİK TEDBİRLER	302
2. 1. KİMSESİZ ÇOCUK VE GENÇLERİN DURUMLARININ İYİŞELTİRİLMESİ İÇİN ALINAN TEDBİRLER.....	302
2. 2. ÇOK ÇOCUKLU AİLELERE YAPILAN MADDİ YARDIMLAR	305
2. 3. SAĞLIK YARDIMLARI	308
2. 4. GİYİM YARDIMLARI.....	309
2. 4. 1. Köylü Tipi Elbise Uygulaması	309
2. 4. 2. Halk Tipi Elbise Uygulaması	312
2. 4. 3. Kumaş Yardımları	313
3. ÇALIŞAN KESİME YAPILAN DEVLET YARDIMLARI	317
3. 1. GİYİM YARDIMLARI.....	319
3. 2. YİYECEK YARDIMLARI	331
3. 3. YAKACAK YARDIMLARI.....	343
3. 4. ÇALIŞANLARA YAPILAN NAKDİ YARDIMLAR.....	346
4. ASKER AİLELERİNE YAPILAN DEVLET YARDIMLARI	353
5. CEMİYETLERİN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ	369
5. 1. ASKERLERE YAPILAN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ	369
5. 2. TÜRK HAVA KURUMU'NA YAPILAN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ	390
5. 3. YARDIM SEVENLER CEMİYETİ'NİN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ	396
5. 3. 1. Milli Müdafa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri	396
5. 3. 2. Sosyal Yardım Faaliyetleri	406
5. 4. KIZILAY'IN YARDIM FAALİYETLERİ	410
5. 4. 1. Kızılay'ın Aşevleri Vasıtasıyla Yaptığı Yemek Yardımları	412
5. 4. 2. Kızılay'ın Sosyal Yardımları	424
5. 5. ÇOCUK ESİRGEME KURUMU'NUN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ ..	429
5. 6. YOKSUL ÖĞRENCİLERİ HİMAYE CEMİYETLERİ'NİN YARDIM FAALİYETLERİ.....	437
5. 7. HALKEVLERİNİN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ	451
SONUÇ	468
KAYNAKÇA	476
EKLER	486
ÖZGEÇMİŞ	500

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
AAM	:	Atatürk Araştırma Merkezi
BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bknz	:	Bakınız
C.	:	Cilt
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DDY	:	Devlet Demiryolları
Ed.	:	Editör
NATO:		Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
Nr.	:	Numara
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
ss.	:	Sayfa Aralığı
TBMM:		Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
TMO	:	Toprak Malzemeleri Ofisi
TMV	:	Toprak Mahsulleri Vergisi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
vd.	:	Ve diğerleri
Yay. Haz. :		Yayına Hazırlayan
Yay.	:	Yayın, yayınları

GİRİŞ

Konunun Tanımı, Önemi, Kullanılan Kaynaklar

Tezin konusu savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntıların sosyal hayata etkileri, ülkenin izlediği dış politika ve savaşa karşı aldığı önlemler, Hükümetlerin takip ettiği iktisadi politikalar ve savaş süresince ülkedeki toplumsal sorunlar ve bunlara karşı alınan sosyal politika tedbirlerinin incelenmesidir. Çalışmanın sadece tarih alanında değil siyaset, ekonomi ve sosyoloji bilimleri için de önemli olacağı düşüncesindeyiz. Bu nedenle tez çalışması çok boyulu bir özellik taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir dönüm noktası olan İkinci Dünya Savaşı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmaların büyük kısmı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri ve basın kaynaklarıyla gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı hakkında yapılan tez çalışmaları ise ülkede yaşanan savaş sürecinden ziyade savaş öncesinde ve sonrasındaki siyasi, askeri ve sosyal gelişmelerle ilgilidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İkinci Dünya Savaşı ile doğrudan ilgili on doktora çalışması yapılmıştır. Konu dağılımları incelendiğinde diplomasi, iç politika ve basın alanında yoğunlaştığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında doğrudan ülke ekonomisi ile ilgili üç çalışma tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Faruk Çolak'ın 1992 tarihinde hazırladığı *Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi*'dir. Diğer çalışma İrfan Bülbül'ün 2005 yılında hazırladığı *Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Döneminde Savaşın Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkisi*'dir. Bir diğer çalışma ise Muhammet Ali Sağlam tarafından 2013 yılında yapılan *İkinci Dünya Savaşı Boyunca Toprak Mahsulleri Ofisi Üzerinden Cumhuriyet'in Hububat İdaresi Politikası (1938-1945)*'dir. Doğrudan İkinci Dünya Savaşı ile ilgili yapılmış pek çok yüksek lisans tezi tespit edilmiştir. Bu çalışmaların konu dağılımlarının ise iç politika, dış politika ve basına yansımalar olduğu görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı yılları ile ilgili hazırlanan kitap, makale ve bildiriler de bu sürecin ortaya konulması adına önemli katkılar sağlamışlardır. Cemil Koçak, İlhan Tekeli, Selim İlkin, Tefik Çavdar, Yahya Sezai Tezel, Doğan Duman ve Murat Metinsoy İkinci Dünya Savaşı dönemi çalışmalarında ön plana çıkan bilim insanlarındandır.

Çalışmamızın konusu itibariyle ana kaynaklar basın olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların sosyal hayata etkilerinin ortaya konulması için geniş yelpazeli örnekler seçilmiştir. Ulusal gazetelerden *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Vatan* Gazeteleri, yerel basından ise Afyon Gazetesi olan *Haber* ile Halkevi yayın organı dergilerinden olan *Taşpınar* ve *Ülkü* Dergilerinde yer alan haberler incelenmiştir. Basın dışında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde konuyla ilgili belgeler kullanılmıştır. Tez çalışmasında döneme tanık olmuş şahsiyetlerin hatıralarından da yararlanılmıştır. Savaş yıllarının TBMM zabıt tutanakları ve kararnamelerinden de gerektiğinde faydalanılmıştır. Çalışmamızda ülkenin savaşa katılan devletler kadar ekonomik darboğazda olduğu bir dönemde yaşanmış ekonomik sıkıntıların insanların gündelik yaşamlarına olumsuz yansımaları incelenmiştir. Bu tez çalışması ile İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Cumhuriyetine sosyal ve ekonomik yönden yansımalarının ele alınıp incelenmesinin alanda bir boşluğu dolduracağı düşünülmüştür.

Araştırmanın Yöntemi

Tez çalışmasının konusu “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*” olması nedeniyle temel kaynaklar gazeteler olmuştur. Ankara ve İstanbul basınından yüksek tirajlı gazetelerden *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Ulus*, ve *Vatan* seçilmiş, bunlara ek olarak dönemin sosyal hayatında aktif bir yer oynayan Halkevi yayın organlarından *Ülkü* ve *Taşpınar* Dergileri de çalışmaya dahil edilmiştir. Örnek alınan gazete ve dergilerin kamuoyunun değişik gruplarının düşünce ve fikirlerini yansıtmasına da özen gösterilmiştir. Örneğin Hükümet faaliyetlerini destekleyen gazetelerin yanı sıra bunlara karşı gelenler de çalışmada değerlendirilmiştir. Örnek alınan gazete ve dergilerin savaş süreciyle ilgili tüm haber, yorum ve köşe yazıları fişlenmiş, elde edilen veriler daha sonra tasniflendirilmiş ve konu başlıkları altında kaleme alınmıştır.

Savaş ve Savaşların Toplum Hayatına Etkileri

Savaş kavramı Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te “*Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, muharabe, harp, cenk*” olarak

tanılmanmıştır¹. İnsanlık tarihinin kayda alınan 5.600 yılında 14.600'den fazla savaş yaşanmıştır. Her yıla yaklaşık 2.6 savaş düşmektedir. Her 30 yılı bir kuşak olarak kabul edecek olursak bu sürede yaşamış 185 kuşaktan sadece 10'u savaşız bir ömür sürebilmiştir. Neredeyse hayatı boyunca savaş görmeyen insan yaşamamış gibidir. XX. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşından sonra insanlık sanki barış ve huzur içinde yaşamaktaymış gibi bir yanılsama sık sık dile getirilmektedir. Oysa İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana savaşlarda ölen insan sayısı İkinci Dünya Savaşı'nda ölen insan sayısının 3-4 katı olarak kaydedilmiştir. Psikologlar savaşın bireyler ve toplumlar üzerinde felaket ile eşdeğer bir algısının olduğunu ve korku, endişe, kaygı, kaos gibi birçok olumsuz duyguyu çağrıştırdığını, bu durumun oluşturduğu etkilerin ruh sağlığını doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı Avrupa'nın merkezinde yaşanmış fakat gerçekte Avrupa'nın sorunlarının pek azını çözmüştür. Birinci Dünya Savaşı, hem yitirilen yaşamlar hem de fiziksel yıkım anlamında insanlık tarihinin en maliyetli çatışması olmuştur. Sadece ölümler değil bütün savaş üretimi süreci baştan sona makineleşmiş ve sanayileşmiştir. Kullanılan silahların türü ve siviller konusunda daha önce gözetilen insani davranış standartları hızla hiçe sayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı ise bütün bu eğilimleri daha da uç noktalara taşımıştır².

İkinci Dünya Savaşı daha önceki herhangi bir savaştan birkaç kat daha fazla ölü sayısı ile insanlık tarihinin en vahşi çatışması olarak kabul edilir. Ölüm askerlere olduğu gibi cepheden çok uzaktaki sivillere de daha önce asla düşünülmeyecek tam bir dehşetle gelmiştir. Savaşın insan maliyeti olduğu kadar fiziksel zararı da şok edicidir. Karşılaştırıldığında daha hafif bombardımana uğrayan ve kara savaşına tanıklık etmeyen Britanya'da bile yüzbinlerce ev savaşın verdiği zarardan etkilenmiştir. Japonya ve Almanya'daki bütün şehirler müttefik bombardımanında neredeyse tamamen yıkılmıştır. Batı SSCB'de ev, fabrika ve diğer kaynaklarının kabaca üçte ikisi çarpışmalarda ya da düşmana yararlı bir şey bırakmama politikası

¹ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Ankara, 2005, s. 1711.

² Donald Sommerville; *İkinci Dünya Savaşı*, Çev: Ali Ö., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 11.

doğrultusunda önce Sovyetler sonra da Almanlar tarafından geri çekilme sırasında yıkılmıştır³.

Uçarol'un da belirttiği gibi İkinci Dünya Savaşı insanlığın tarih boyunca gördüğü en büyük ve en yıkıcı savaş olmuştur. İkinci Dünya Savaşı dünyanın büyük bölümünü savaş alanı haline getirerek doğrudan, diğer bölümlerini de dolaylı olarak ilgilendirmiştir. Sıcak savaşın yoğun olarak geçtiği bölgeler olan Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika'da ülkelerin büyük bölümü, hatta bazıları birden fazla yabancı işgaline uğramış ya da işgal olmasa da doğrudan askeri hedef ve cephe durumuna gelip savaşın bütün yıkımlarını ve getirdiği felaketleri yaşamıştır. Yenilen ülkelerin yanında yenen ülkeler de savaştan yorgun ve bitkin çıkmışlardır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı savaş tekniği ve teknolojisi çok yüksek, asker, silah ve savaş malzemeleri bakımından kapasiteleri çok geniş olan taraflar arasında yapılmıştır. Bu da savaşın uzun, şiddetli, yıpratıcı ve yıkıcı olmasına yol açmıştır. Bundan dolayı da savaşın geçtiği her yer adeta harabe durumuna gelmiştir⁴.

İkinci Dünya Savaş başladığı sırada Milli Şef İsmet İnönü'nün yönetiminde tek parti dönemini yaşayan Türkiye savaşın dışında kalarak toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinen bir dış politika izlemiştir. Ancak ülkenin jeopolitik durumu ve öneminden dolayı savaş süresinde Mihver ve Müttefik Devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için büyük çabalar harcamışlardır. Her iki taraf da istediği sonucu elde edememiş ve ülke savaşın sonuna kadar savaş dışı kalmayı başarmıştır. Türkiye savaşın dışında kalmayı başarmasına rağmen savaş yıllarının getirdiği ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda birçok olumsuzluk yaşamıştır. Tarafsızlığını koruyabilmek için çalışan nüfusunun önemli bir bölümünü silah altına alınca üretimde azalma olmuştur. Ülke gelirinin önemli bir bölümü savunma giderlerine ayrıldığından savaş öncesinde planlanan çalışmalar ve sanayi yatırımları bir süre ertelenmiştir. Savaş yıllarında ekonomi durmuş, fiyatlar artmış, birçok madde bulunmaz hale gelerek karaborsaya düşmüştür.

³ Sommerville; *a.g.e.*, s. 243.

⁴ Rifat Uçarol; *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2008, s. 804-805.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇTE SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE SİYASİ GELİŞMELER

1. 1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA OLUŞAN SİYASİ ORTAM

Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar “Dünya Savaşı”, “Büyük Savaş”, Osmanlı İmparatorluğu'na “Harb-i Umumi”, halk arasında “Seferberlik” olarak adlandırılmıştır. Dönemin büyük güçleri savaşta yer almış, milyonlarca kişi tarihin en büyük savaşlarından biri için seferber edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile ilk kez küresel ölçekte savaş yaşanmış, bu nedenle de Dünya Savaşı adını almıştır⁵. Birinci Dünya Savaşı özellikle Avrupa'da büyük yıkıma yol açmış, savaşı galip bitiren tarafın başında yer alan İngiltere ve Fransa'da büyük problemler yaşamıştır. Yenik devletler özellikle Almanya büyük sıkıntı içine girmiş, Rusya ise Bolşevik İhtilali'nin getirdiği sosyal çalkantılar ve iç savaş yaşamıştır. İngiltere ve Fransa yenik devletlere bir daha savaşa cesaret edememeleri için ağır barış anlaşmaları imzalatmak ve savaş dönemini hukuken sona erdirilmek için çalışmıştır.

Avrupa'da dünya savaşının mağlup imparatorluklarının toprakları üzerinde kurulan yeni devletlerle birlikte çeşitli sınır ve azınlık sorunlarının oluşması problemlere yol açmıştır. Devletlerin iç siyasi yapıları da çatışmayı arttıran bir tablo doğurmuştur. Demokrasi, faşizm ve komünizmin totaliter rejimleri dünyada o zamana kadar görülmemiş derinlikteki rejim zıtlıklarını sergilemiştir. Uluslararası işbirliğini gerektiren konuların arttığı bir dönemde bu işbirliğinin ne kadar zorlaştığı açıktır⁶.

Savaşın giderleri o güne kadar görülmedik boyutlara ulaşmış, savaşan devletler ulusal kaynaklarını seferber etmek zorunda kalmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın giderleri Amerikan Dolarının savaş öncesi değeriyle 211 milyar doları bulmuştur. Savaşan devletler ordu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için olağandışı yöntemlerle satın

⁵ Zafer Toprak; *İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Homer Kitapevi, İstanbul 2003, s. 1.

⁶ Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu; “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, Ed. Berna Türkdoğan; *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 3-4.

alma gücü oluşturmuşlardır. Savaşı finanse edebilmek için her devlet iç borçlanma, para basma, özel vergi koymak gibi uygulamalarla kaynak oluşturmuş, “Harbi Umumi” dünya finansman tarihinde bir dönüm noktası olmuştur⁷. Savaş dünya ekonomisini yeni bir döneme sokmuş, iktisat politikalarında köklü dönüşümlere yol açmış, devletçilik Birinci Dünya Savaşı ile anlam kazanmış ve savaş ekonomisi diye adlandırılan yeni bir iktisat alanı oluşturmuştur.

Savaş ekonomisi iktidarın yetkilerinin hukuken ve fiilen genişlemesi anlamına gelmektedir. Anayasada halkın seçtiği halk için çalışan yönetimin barış söyleminden, halk adına her türlü denetim ve uygulama yetkisini kendisinde gören savaş söylemine geçilmiştir. Hak ve özgürlükler kısıtlanmış, halktan fedakarlık beklenmiş ve olağanüstü hal hakim kılınmıştır. Savaş ekonomisi kavramının Batı ülkelerinde de eski bir tarihi yoktur. Almanya’da Birinci Dünya Savaşı’ndan önce bile savaş ekonomisi ve iktisadi seferberlik Genelkurmay tarafından yadırganan bir kavramdı. 1915 yılı başlarında Alman Genelkurmayında İktisat Kurmay İdaresi kurulması hakkında projeyi birçok profesör incelemiş, tedbirler gerekli görülmüş olmasına rağmen Genelkurmay Başkanı General Von Moltke “*Genelkurmayının vazifesi ekonomi ile ilgilenmek değildir, savaşı idare etmektir*” demiştir. Buna rağmen savaş ekonomisi ve ekonomik seferberlik gibi kavramlar Birinci Dünya Savaşı’nda güç kazanmışlardır⁸.

Savaşla birlikte ortaya çıkan iktisadi meseleler ülkeleri hazırlıksız yakalamıştır. İlk aylarda savaşın kısa süreceği kanaati yaygın olduğundan stokların ihtiyaca yeteceği sanılmış, halk ve ordunun ikmal ve iâşe işleri ihmal edilmiştir. Savaşın uzun süreceğinin anlaşılması üzerine hükümetler acil tedbirlere başvurmuşlardır. Savaşa katılan ülkeler ve tarafsızların büyük çoğunluğu hammadde ve gıda yönetmelikleri çıkartmış, pek çoğu stratejik ürünleri denetlemişlerdir. Savaş teçhizatı, ulaştırma sektörü ve tarım devlet denetimi ve düzenlemelerine konu olmuştur. Hükümetler ikmal ve iâşe işlerini düzenlemek ve teşkilatlandırmak için gittikçe artan bir şekilde ülkenin ekonomik hayatına müdahale etmek zorunda kalmışlar ve bu müdahalelerle devletçiliğin doğmasına ön ayak olmuşlardır. Savaşın tüm ülkeler 1914’de hazırlıksız yakalanmış, savaş ekonomisi 1914 ile birlikte inşa edilmiştir. Savaşın 4 yıl devam

⁷ Bilsay Kuruç; *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 15; Toprak; *İttihat Terakki ve Devletçilik*, s. 27.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir; *İkinci Adam*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 206-207; Toprak; *Savaş Ekonomisi*, s. 1-2.

etmesinin beklenmemiş olması, ancak savaş alanının sürekli genişlemesi ve savaş teknolojisinin önceki savaflara oranla etkin oluşu tüketim beklentilerinin kısa sürede yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Savaşan ülkeler ekonomilerini kısa sürede deneme yanılma yöntemiyle savaş ve savunma koşullarına uyarlamışlardır⁹.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında alternatif ekonomi sistemlerinin ortaya çıkması, serbest piyasa rejimine yönelik muhalefet getirmiştir. Avrupa serbest piyasa ekonomisinden vazgeçip devlet müdahaleciliği ve denetimli piyasa sistemine yönelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sınır çizgisi çizmiş ve serbest piyasa rejiminin çöküşünü hızlandırmıştır. Almanların savaş ekonomisinde devlet denetimi deneyimi, savaşa katılan tüm devletler tarafından örnek alınmıştır. Bu ülkeler uluslararası ekonomik sistem kurmak yerine ekonomik milliyetçiliği benimsemişlerdir. Devlet müdahaleleri 1930'ların başlarındaki Büyük Buhranda, savaş hazırlıklarında ve İkinci Dünya Savaşında önemini arttırmıştır. Savaş ekonomisi, ülkelerin mesailerini arttırarak büyük ekonomik külfetlerin üstesinden gelmenin yeni yolunu göstermiştir¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı bütün ülkelerin ekonomilerinde derin sarsıntılar oluşturmuştur. En korkutucu görüntüler arasında savaş ekonomisi finansmanı, devasa borçların birikmesi, üretimde ciddi düşüşler, yeniden inşa çalışmalarının yükü ve onarım harcamalarına bağlı olarak kontrolden çıkan enflasyon bulunmuştur. Ekonomileri barış düzenine geçirmek tükenmiş hazineler için çok zorlaşmıştır. Üstelik devletler savaşı kazanmak için kitlelere daha iyi iş imkanları, toprak vaatlerinde bulunmuşlardı. Savaş sonrasında değil daha iyiyi, eskiyi bile temin etmek zorlaşmıştı. Yeni Sovyet rejiminin bir dünya ihtilali gerçekleştirmek düşüncesiyle bu hoşnutsuzlukları tahrip edip kullanması sorunları daha ileri boyutlara götürmüştür¹¹.

1. 2. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM

İki savaş arası dönem Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ile İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. 1918 ve 1938 yılları

⁹ Vedat Eldem; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 19; Ivan T. Berend; *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 65; Toprak; *Savaş Ekonomisi*, s. 9-10.

¹⁰ Berend; *a.g.e.*, s. 58.

¹¹ Berend; *a.g.e.*, s. 69-70; Gönlübol ve Kürçüoğlu; *a.g.m.*, s. 3.

arasındaki bu süreç Almanya ile İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmayı imzaladığı 11 Kasım 1918'de başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1 Eylül 1939'da son bulmuştur. İki savaş arası dönem dünyanın bir dünya savaşından başka bir dünya savaşına gidişini hazırlayan dönemdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da milletler arası ilişkilerin egemen görüntüsü savaş sonrasının sarsıntıları ve barış anlaşmalarının kurduğu düzenin yerleştirilmesi idi. Barışın devamlı hale getirilmesi için silahsızlanma çabaları bütün faaliyetlerin üzerinde toplandığı en önemli nokta olmuştur. İki dünya savaşı arası dünya ekonomileri güç bir dönem yaşamışlar ve içine kapanan ülkeler 1929 Buhranına sebep olmuşlardır. Dünya, barış için çabalarken 1929'da patlak veren ekonomik buhran etkilerini tüm dünyaya ulaştırmıştır. Bu ekonomik sarsıntılar dünyanın siyasi atmosferini etkilemiş ve siyasal buhranların patlak vermesine sebep olmuştur¹².

1929 buhranına karşı alınan ekonomik önlemlerin çoğu etkili olmamış, 1932 yılına kadar buhranın etkileri devam etmiştir. Sorunun geleneksel iktisadi politika önlemleri ile çözülememesi, 1933 yılından sonra çeşitli ülkeleri çözümü siyasal kararlarda aramaya itmiştir. Dünya ekonomisi yeni siyasal ve ekonomik kararlar içinde kendisini ancak 1936'dan sonra toparlamaya başlamıştır. Yeni siyasal rejimlerin buhrandan çıkış için kullanıkları yöntemler İkinci Dünya Savaşı'nı başlatan en önemli nedenlerden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra buhranlar içinde yuvarlanan Batı dünyası çözümü savaşta aramak zorunda kalmıştır. İki savaş arası dönem barış devresi olmaktan ziyade İkinci Dünya Savaşı'nın tohumlarının ekildiği dönem olmuştur. 1929-1930 dünya iktisadi bunalımından sonra uluslararası gerginlik hızla artmış; 1919 düzenini korumak isteyenlerle (anti revizyonistler), değiştirmek isteyenler (revizyonistler) arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğmuştur. Bu gelişmeler 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasına yol açmıştır¹³.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde geçirilen buhranlar İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş sorunlarının yanı sıra buhransız bir dünya ekonomik düzeninin nasıl kurulabileceğini gündemin temel konusu haline getirmiştir. Çünkü

¹² Fahir Armaoğlu; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s. 22; Oral Sander; *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 13; Toprak; *İttihat Terakki ve Devletçilik*, s. 27.

¹³ İlhan Tekeli-Selim İlkin; *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Şafak Matbaası, Ankara 1977, s. 3-4; Gönlübol ve Kürkçüoğlu; a.g.m., s. 4.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan anlaşmalar yeni bir dünya düzeni araştırmaktan çok galip ülkelerin çıkar dengesini sağlamaya dönüktü ve 20 sene sonra dünyayı yeni bir savaşa götürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aynı hatanın tekrarlanmaması için bir taraftan savaş sürerken diğer taraftan savaş sonrasının buhransız dünya düzeni araştırılmıştır. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi kurumlar bu kaygıların sonunda geliřmiřtir¹⁴.

Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi tarihçiler Felaket Çağı olarak tanımlamıştır. İkinci Dünya Savaşı büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir ve 1919 düzenlemelerinin çözemediği karmaşadan doğmuştur. 1919'da Paris Barış Konferansında devlet adamları bu savaşın “*tüm savaşları sona erdiren savaş*” olduğundan söz etmiřlerdir¹⁵. Birinci Dünya Savaşını bitiren barış anlaşmalarındaki adaletsizlikler 1919'u izleyen yılların dünya politikasını büyük ölçüde biçimlendirmiştir. İtalya'nın gizli anlaşmalarla söz verilen yerlerin çoğunu ele geçirememesi bu devletin iki savaş arasındaki saldırgan politikasının temeli olmuştur. İngiltere'nin savaş öncesi dönemdeki denge politikasını savaş sonrasında sürdürememesi de Avrupa'daki uluslararası gelişmeleri etkilemiştir. ABD'nin Milletler Cemiyetine girmeyişi ve Avrupa sorunlarından uzak kalışı Avrupa düzenini önemli bir güvenceden yoksun, Milletler Cemiyetini güçsüz bırakmıştır. Bu da güç dengesinin kolayca bozulmasını sağlamış ve İngiltere'nin Avrupa sorunlarında denge unsuru olmasını engellemiştir. Sovyetler Birliği'nin de Avrupa'dan uzak kalışı iki savaş arası dönemini etkileyen bir unsur olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı Avrupa savaşıdır, İkinci Dünya Savaşı ise dünyanın tüm köşelerine yayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı daha küresel görünse de her iki savaş da Avrupa'da başlamış, Avrupa'ya özgü düşünce ve amaçlarla yürütölmüştür. İki savaşa da kaynaklık yapan Avrupa, tarihte en çok savaşın yapıldığı ve militarizmin en güçlü olduğu kıta haline bürünmüřtür¹⁶. Her iki dünya savaşı arasındaki dönem totaliter rejimlerin egemen olduğu ve yükseldiği dönemdir. Bu dönemin totaliter rejimlerini sınıflandırmak kolay olmamakla beraber şöyle bir sıralama yapmak mümkündür: Josef

¹⁴ Tekeli ve İlkin; *1929 Dünya Buhranı*, s. 4.

¹⁵ Hakkı Uyar; *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 2012, s. 24; Baskın Oran (ed.); *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.400.

¹⁶ Sander; *a.g.e.*, s. 14-15, 111, 117.

Stalin liderliğinde Sovyetler (Bolşevik), Adolf Hitler liderliğinde Almanya (Nasyonal-Sosyalist), Mussolini liderliğinde İtalya (Faşist), Güneybatı Avrupa ülkeleri: İspanya, Portekiz, Orta ve Doğu Avrupa ile Balkan Devletleri. Totaliter ülkeler Avrupa'da büyük çoğunluk oluşturmuş, demokratik ülkeler sınırlı kalmıştır. Demokratik niteliğini koruyan belli başlı büyük devletler İngiltere ve Fransa'dır. Fransa İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya tarafından işgal edilmiş ve demokratik rejimi kesintiye uğramıştır. Bu devletlere ABD'yi de eklemek gerekir. Dünya ekonomik buhranı sonrasında ABD de günün koşullarına uygun önlemler almıştır.

İkinci Dünya Savaşı demokratik imparatorluklar (Anti revizyonist grup: İngiltere-Fransa) ile faşist imparatorluklar (Revizyonist grup: Almanya, İtalya ve Japonya) arasında çıkmıştır. Savaşın devam ettiği yıllarda demokratik imparatorlukların yanında ABD ve SSCB yer almıştır. Doğu Avrupa ve Balkan milletleri İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında küçük milletler olarak tanımlanmış, totaliter büyük milletler (Almanya, İtalya ve SSCB) onlara yaşama hakkı tanımamıştır. Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde (Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan) krallıkların, askeri yönetimlerin, diktatörlüklerin bulunduğu, sık sık darbelere dayalı yönetim değişikliklerinin olduğu ve toplumsal çalkantıların sürdüğü görülmüştür. İki Dünya Savaşı arası dönemin olağanüstülüğü, toplumsal çalkantılar, ekonomik bunalımlar ve savaş tehlikesi göz önüne alındığında bu ülkelerin ayakta kalma mücadelesi verdikleri bir ortamda demokrasi göz ardı edilmek zorunda kalmıştır¹⁷.

İki dünya savaşı arasındaki dönem, Versay Anlaşmasının oluşturduğu statükoyu korumaya çalışan İngiltere ile Fransa öncülüğündeki anti revizyonist devletler grubu ile Versay Anlaşmasının değiştirilmesini amaçlayan ve Almanya ile İtalya'nın öncülük ettiği devletler grubu arasındaki siyasal, diplomatik, ekonomik, kültürel ideolojik ve askeri mücadeleye sahne olmuştur. Antirevizyonist devletler Avrupa'nın savaş sonrasında oluşan yeni sınırlarını ve yeniden paylaşılan sömürgeleri revizyonist devletlere karşı korumayı amaçlamışlardır. Revizyonist devletlerden İtalya Faşizm rejimi ile emperyalist bir dış politika izlemiştir. Ancak düşündüklerini uygulaması, Orta Avrupa'da kendi rejimine benzer bir iç düzenleme ve Nasyonal

¹⁷ Uyar; *a.g.e.*, s. 25-26.

Sosyalizm ile hızla güçlenen Almanya'nın desteğini almasıyla mümkün olmuştur. 1933 yılında Nasyonal Sosyalist iktidar ve rejim değişikliğinden sonra Almanya Versay Anlaşması ile kurulmuş statükoyu yadsıyarak dış politikada saldırgan ve yayılmacı amaçlar gütmeye başlamıştır. 1930'lu yılların ikinci yarısında ise bu mücadele hızlanmıştır¹⁸. Müttefik Devletler İkinci Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık, Fransa, Sovyetler Birliği, ABD ve Çin Cumhuriyeti'nin Mihver Devletlere karşı oluşturdukları bloktur. Mihver Devletler ise temel olarak Almanya, İtalya ve Japonya'nın oluşturduğu bloktur. Bu 3 temel Mihver Devletinin dışında Macaristan, Romanya, Finlandiya ve Bulgaristan gibi devletler yeni toprak kazanımları ve eski düşmanlarıyla savaşmak için Mihver Devletlere katılmıştır.

Savaş, Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlamış görünmekle beraber İngiltere ve Almanya arasında dünya siyasetinin yürütülmesi bakımından anlaşmaya varılamamış olması ile Alman ekonomik ve askeri gücünün diğer devletleri tehdit etmesinden çıkmıştır. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan ve 8 Mayıs 1945 Avrupa'daki bölümü resmen sona erdiren İkinci Dünya Savaşı dünyanın büyük bir bölümünü savaş alanı haline getirerek doğrudan, diğer bölümlerini de dolaylı olarak etkileyerek dünyanın bütününe ilgilendirmiş ve yönlendirmiştir¹⁹.

1. 3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmış, İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş açmış, böylece İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. İttifaklara rağmen askeri hazırlıklar ve stratejik şartlar dolayısıyla İngiltere ve Fransa, Polonya'nın yardımına gidememiş; Almanya'nın karşısında Polonya yalnız kalmış ve Alman orduları Varşova'yı kuşatmıştır. Polonya'nın sonunun yakın olduğunu gören Sovyetler emperyalist emellerini gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Polonya'nın Almanya ve Sovyet Rusya arasında paylaşılmasından sonra Sovyetler Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettikleri Baltık topraklarını ele geçirmek üzere Polonya'daki Ukraynalılar ve Beyaz Rusları koruma bahanesi ile Polonya'ya girmeye başlamıştır²⁰.

¹⁸ Cemil Koçak; *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 232-233.

¹⁹ Uçarol; *a.g.e.*, s. 785, 804; Oran; *a.g.e.*, s. 387.

²⁰ Uçarol; *a.g.e.*, s. 785-786; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 361-362.

Sovyetler Estonya'dan deniz ve hava üsleri istemiş, kabul edilmediği takdirde işgal edeceğini bildirmiştir. Sovyetler ile Estonya arasında imzalanan karşılıklı yardım anlaşmasına göre Estonya Sovyetlere deniz, kara ve hava üsleri vermiştir. Sovyetler 5 Ekim'de Letonya, 12 Ekim 1939'da Litvanya ile imzaladıkları karşılıklı yardım anlaşmalarıyla üsler elde etmiştir. Baltık Denizinin doğu kıyılarını etkisi altına alan Sovyet Rusya Finlandiya'dan üs istemiş, Finlilerin kabul etmemesi üzerine 30 Kasım 1939'da Finlandiya'ya saldırmış, Finler ülkelerini başarıyla savunmuşlardır. Fin-Rus savaşı Sovyet Rusya'ya karşı tepki doğurmuş, Sovyetler Milletler Cemiyetinden çıkarılmıştır. İskandinav ülkeleri tarafsızlıklarını ilan ettiklerinden ve Batılı devletler de harekete geçmediklerinden yalnız kalan Finlandiya barış görüşmelerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Barış görüşmeleri sonunda Finlandiya'nın verdiği toprak ve üslerle Sovyet Rusya Baltık kıyılarına iyice yerleşmiştir.

Polonya'yı paylaşan Almanya ve Sovyetler bir bildiri yayınlarak savaşa devam etmenin gereksiz olduğunu, barış reddedilecek olursa meydana gelecek olaylardan İngiltere ve Fransa'nın sorumlu olacağını bildirmişlerdir. Alman-Sovyet iş birliğinin devamlı olamayacağına inanan İngiltere ve Fransa barış teklifini reddetmiş; Hitler, komutanlarına verdiği talimatta İngiltere ve Fransa'ya karşı en kısa zamanda harekete geçmek üzere hazır olmalarını bildirmiştir. Alman kuvvetlerinin 9 Nisan 1940'da Danimarka ve Norveç'i işgal etmesi ile Almanya doğu ve kuzeyini emniyet altına almış, batıya dönmüştür. 10 Mayıs 1940'da Alman orduları Belçika ve Hollanda'ya girmiştir. Almanya'nın Batı saldırısı başladığında Polonya, Danimarka ve Norveç Almanya'nın; Baltık ülkeleriyle Finlandiya'nın stratejik bölgeleri ile Doğu Polonya Sovyetler'in denetimi altına geçmiştir²¹.

10 Haziran 1940'da İtalya da Fransa'ya savaş ilan ederek savaşa katılmış ancak Fransızlar karşısında başarı kazanamamıştır. Almanya 14 Haziran 1940'ta Paris'e girmiş, Fransa savaştan çekilmiş ve Fransa'nın kuzey yarısı ve Atlantik kıyısı toprakları Alman işgaline uğramıştır. Fransa Almanya'dan sonra İtalya ile de anlaşma imzalayarak çarpışmalara son vermiştir. Hitler, Fransa'yı savaş dışı bıraktıktan sonra İngiltere'ye yönelmiştir. İngiltere'yi barışa zorlamak için Alman uçakları ile İngiltere'yi bombardıman etmeye başlamış, İngiltere teslim olmaya yanaşmadığı gibi

²¹ Uçarol; *a.g.e.*, s. 786; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 362-366; Sander; *a.g.e.*, s. 129.

Alman hava kuvvetleri de ağır kayıplara uğramıştır. Almanlar İngilizlere büyük kayıplar verdirmelerine rağmen onların direnişi karşısında bir şey elde edememişlerdir. Almanya, İngiltere'nin deniz üstünlüğüne son vererek dünyanın siyasi durumunda büyük bir değişiklik meydana getirmek istemiştir. Alman planı Berlin-Roma etrafında gruplanmış ve ağırlık merkezini Büyük Almanya'nın oluşturacağı bir Avrupa meydana getirmeyi esas almıştır. Afrika kıtası da bu büyük Avrupa devletine hammadde kaynağı olarak eklenmiş olacaktır. Doğu Asya'da da Japonya'nın liderliğinde Mançurya, Çin, Kuzey Hindistan ve gerektiğinde daha başka alanlardan meydana gelen diğer büyük bir blok kurulacaktır. Bu düşüncenin gerçekleşmesi amacıyla yapılan anlaşma ile Almanya, İtalya ve Japonya arasında 27 Eylül 1940'ta üçlü pakt imzalanmıştır²².

İtalyan kuvvetleri 13 Eylül 1940'da Mısır'a karşı harekete geçmiş, Mısır'daki İngiliz kuvvetleri ise takviye alarak karşı taarruza geçmişlerdir. İngiliz kuvvetleri 1941 Nisan'ında İtalyan Eritre'sini ve Habeşistan'ı işgal etmişler, İngiliz Somalisini İtalyanlardan kurtarmışlardır. İtalya'nın başarısızlıkları üzerine Almanya da Kuzey Afrika savaşlarına katılmıştır. Alman kuvvetleri, İngilizler karşısında başarı kazanarak İskenderiye yakınlarına gelmiş, fakat Ekim 1942'den sonra İngilizler hücumu geçmiş, Mihver Devletleri gerilemiştir. Müttefik Devletlerin kuvvetleri Kuzey Afrika'ya çıkınca Mayıs 1943'te Mihver Devlet kuvvetleri teslim olmuş, böylece Kuzey Afrika Savaşları sona ermiş ve müttefikler Akdeniz'in güney kıyılarına egemen olmuşlardır²³.

İtalya prestijini yükseltmek ve Almanya'nın kazandığı zaferlerin bir örneğini vermek amacıyla Yunanistan'a saldırmıştır. İtalya, Almanya'ya haber vermeden ve İtalyan Genelkurmayının muhalefetine rağmen 28 Ekim 1940'da Yunan Hükümetine verdiği ültimotomda Korfu ve Girit Adaları ile Pire Limanı'nın teslimini istemiştir. Yunanistan İtalya'nın isteklerini reddedince Arnavutluk'ta toplanan İtalyan kuvvetleri Yunan sınırından içeri girmeye başlamıştır. Yunan savaşı da İtalya için tam bir başarısızlık olmuş, Almanya Balkanlara girip Yunanistan'ı da işgal etmiştir. Almanya 20 Kasım 1940'da Macaristan'ı, 23 Kasım'da Romanya'yı, 24 Kasım'da da Slovakya'yı zorla Üçlü Pakta almış, Bulgaristan da 1 Mart 1941'de Üçlü Pakta katılmak zorunda kalmıştır. 17 Nisan 1941'de Alman kuvvetleri Yugoslavya'ya

²² Uçarol; *a.g.e.*, s. 787-789; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 367-369.

²³ Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 370; Uçarol; *a.g.e.*, s. 790.

girmiş, 25 Nisan'da Atina'yı, 31 Mayıs'ta da Girit'i işgal etmiştir. Böylece Almanya 1941 yılı içinde Balkanlar'a, Doğu Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne egemen olmuştur²⁴.

İkinci Dünya Savaşının geleceğini etkileyen Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihli Sovyet Rusya saldırısı Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdirmiş, Sovyet Rusya Batılılarla iş birliğine girmiştir. Sovyet Rusya ile İngiltere 12 Temmuz 1941 tarihinde imzaladıkları anlaşma ile Almanya'ya karşı birbirlerine yardım etmeyi kararlaştırmıştır. Sovyet Rusya ile İngiltere arasındaki işbirliği, Almanya'nın Rusya'ya saldırması üzerine güç dengelerinde meydana gelen değişmelerin sonucu olarak gerçekleşmiştir. 1941 yılında Alman-Rus savaşının çıkmasıyla birlikte Japonya'nın Amerika'ya saldırmasıyla Japonya'nın ve Almanya'nın yanında savaşa katılmasına karşılık Sovyet Rusya ile Amerika da müttefiklerin safında yer almıştır. 1943 yılında Almanya'nın, Stalingrad Savaşını kaybetmesine kadar bir denge kurulmuştur. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşına katılması 1937-1941 arasında Amerika ve Japonya arasında gittikçe şiddetlenen mücadelenin sonucu olmuş, her ikisi de savaş dışı kalmakla beraber izledikleri yollar birbirinden ayrılmıştır²⁵.

Savaşın sonucunu geleceğinin güvenliği yönünden ilgiyle izleyen ABD tarafsız kalmıştır. 27 Aralık 1940 tarihinde Başbakan Franklin Roosevelt yaptığı konuşmada *"Geleceği düşünerek Müttefiklere elimizdeki bütün imkanlardan yararlanarak yardım etmek zorundayız. Aksi halde savaşın gelişmelerine seyirci kalarak Mihver Devletlerinin zafer kazanmalarına ve Amerika ile savaşmalarına imkan vermiş oluruz."* diyerek görüşlerini açıklamıştır. Amerika Müttefik Devletlere askeri yardım yapmaya başlamış, Japonya ise Uzakdoğu'da yayılma politikasına ağırlık vermiştir. Pasifik İmparatorluğunu kurmak isteyen Japonya, Avrupa'daki savaşı fırsat olarak görmüştür. Bununla beraber Pasifik'te ABD ve Sovyetler Birliği ile çıkarları çatışmıştır²⁶.

7 Aralık 1941'de Japon uçaklarının Pearl Harbor'daki Amerikan üslerine baskını ile Amerika'ya savaş açılmış, Amerika'nın savaşa katılması en çok İngiltere'yi sevindirmiştir. 11 Aralık 1941'de Amerika ile Almanya birbirlerine savaş ilan etmiş, aynı günlerde birçok devlet birbirine savaş ilan etmiş; 6 Aralık 1941'de İngiltere; Finlandiya, Macaristan ve Romanya'ya savaş açmış, 11 Aralık 1941'de Hindistan ve

²⁴ Sander; *a.g.e.*, s. 143; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 370-371; Uçarol; *a.g.e.*, s. 791-792.

²⁵ Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 371, 375-382; Sander; *a.g.e.*, s. 154; Uçarol; *a.g.e.*, s. 792-793.

²⁶ Uçarol; *a.g.e.*, s. 796.

Küba Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Japonya savaşın başında Pasifik'te birçok yeri işgal etmiş, 1942 sonlarına doğru Müttefikler Japon yayılmasını önlemiş ve Amerika Pasifik'te deniz üstünlüğünü ele geçirmiştir. Böylece Uzakdoğu'da savaş Japonya aleyhine dönmüştür. ABD'nin savaşa katılmasından sonra Almanya'ya karşı savaşa giren 26 devletin imzasıyla 1 Ocak 1942'de Birleşmiş Milletler Bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride imzaları bulunan devletler Mihver Devletlerine karşı zaferin kazanılmasına kadar işbirliği yapmayı ve bazı yükümlülükleri yerine getirmeyi kabul etmişler, Birleşmiş Milletler örgütünün temelleri atılmıştır²⁷.

Almanya 1942 ilkbaharında Moskova yönünde saldırıya geçmiş, Kırım'ı ele geçirip Kafkaslara girmiştir. 22 Ağustos 1942'de iki ordu Stalingrat'ta karşı karşıya gelmiş, 3 ay kadar süren bu mücadele savaşın en önemli olaylarından biridir. Hitler, Sovyet önderinin adını taşıyan bu kenti almak istemiş, Stalin de kendi adını taşıyan bu kentin savunulması için elinden geleni yapmıştır. Alman birliklerinin püskürtülerek 24 generalıyla birlikte tutsak alındıkları Stalingrad Savaşı, doğu cephesindeki savaşın ve İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktası olmuştur. 1942 yılı yalnız Almanya için değil tüm Mihver Devletleri için dönüm noktası olmuş ve Mihver eski gücünü yitirmeye başlamıştır. Stalingrad Savaşına kadar Almanya Avrupa'nın dışına çıkmaya çalışmış, Stalingrad'tan sonra artık Müttefikler Avrupa'ya girmeye çalışmışlardır. 1943 yılı İkinci Dünya Savaşının dönüm noktasını teşkil etmiştir. Almanya'nın Stalingrad Savaşını kaybetmesi bütün doğu cephesinde genel bir gerilemenin başlangıcını teşkil ederken, Mayıs ayında Kuzey Afrika'nın Müttefiklerin eline geçmesi de İtalya'nın çöküntüsünü çabuklaştırmış ve bu olayın sonunda Alman işgali altındaki memleketlerde milli kıyımları başlatmıştır. 1943 yılından itibaren durum Müttefiklerin lehine dönmeye başladıkça savaşı bir an önce sona erdirmek için gerekli askeri tedbirleri almak ve savaş sonrası düzenin esaslarını tespit etmek amacı ile Müttefikler arasındaki temaslar sıklaşmış ve konferanslar yapılmıştır²⁸.

1943'de ve 1944'ün ilk altı ayında doğuda Sovyet orduları Alman güçlerini püskürtmeye devam etmişlerdir. 6 Haziran 1944'de Müttefik güçleri çıkartmaya başladıklarında seçtikleri yer Normandiya bölgesi olmuştur. Bir aylık Alman direnişinden sonra doğuda Sovyet orduları Almanya'ya doğru ilerlerken, batıda da

²⁷ Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 382; Uçarol; *a.g.e.*, s. 797, 799.

²⁸ Sander; *a.g.e.*, s. 171-172.; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 389.

Amerikan tankları Almanya'ya girmiştir. Viyana düşmüş, İtalya'daki Alman ordusu çökmüştür. 7 Mayıs'ta Almanya teslim olduğunda savaş Avrupa'da bitmiş, sıra Japonya'ya gelmiştir. 6 Ağustos 1945'de bir Amerikan uçağının Japonya'nın Hiroşima şehrine bıraktığı bombayla dünya nükleer çağa adım atmıştır. 75.000 kişi ölmüş, şehrin büyük bir kısmı yıkıntı haline gelmiştir. 6 km çapındaki bir alanda bütün binalar yıkılırken ilk patlamadan kurtulanların büyük bir kısmı bir ay içerisinde radyasyon nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdir. 8 Ağustos'ta Sovyetler Japonya'ya savaş ilan etmiş, 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye 45.000 kişinin ölümüne neden olan ikinci atom bombasının atılmasıyla mutlak yıkım gerçekleşmiştir. Japonlar 2 Eylül 1945'te kayıtsız şartsız teslimi kabul ettiklerinde savaş sona ermiştir²⁹.

Müttefikler zafere ulaşabilmek için alınacak önlemleri saptamak ve savaş sonrası düzeni belirlemek üzere çeşitli toplantılar yapmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın son yılında Yalta Konferansı ve Postdam Konferansı'nda bir araya gelen Müttefik liderler dünya barışının sağlanması ve başta Almanya olmak üzere savaşın başlatılanı olan ülkelerin dünya sistemi içinde korunmasını sağlamak amacıyla ortaya çeşitli fikirler atmışlardır. Bu konferanslar Müttefikler arasındaki anlaşmazlığı şiddetlendirmiş, dünya başlıca iki bloğa ayrılmış ve yeni bir döneme girmiştir³⁰.

İkinci Dünya Savaşının ilk yıllarında Almanya ve Japonya büyük başarılar elde edip hızla yayılmışlardır. Almanya; İskandinav ülkelerinden, Rusya ve Kafkaslar'a, Rodos ve Girit'e, Fransa, Belçika ve Hollanda'nın Atlantik Okyanusu kıyılarına kadar uzanan sınırlar içinde işgal ettiği yerlerde veya kendine bağladığı devletlerden oluşan bölgelerde bir imparatorluk kurmuştur. 1919 Versay sistemine göre oluşturulan Avrupa siyasi haritası ve güçler dengesini yıkmış, yerine kendi çıkarlarına göre yeni bir siyasi harita oluşturmuştur. Japonya da Mançurya, Kore, Çin'in bir bölümü, Hindini Yarımadası ile Büyük Okyanus'da birçok adayı içine alan bir imparatorluk oluşturmuş, böylece Uzak Doğu'nun en büyük gücü durumuna gelmiştir.

Dünyadaki güçler dengesini Mihver devletler lehine değiştiren bu durum Müttefik Devletlerinin hareketleriyle 1943 yılından itibaren önce dengelenmiş sonra da tersine dönmüştür. 1945 yılında ise Alman ve Japon İmparatorlukları yıkılmış ve

²⁹ Oran; *a.g.e.*, s. 414.

³⁰ Uçarol; *a.g.e.*, s. 808, 820.

Müttefikler Almanya, Japonya ve İtalya'yı işgal etmişler, Mihver Devletlerine ve onların temsil ettikleri sisteme son vermişlerdir. Avrupa Alman etkisinden kurtulurken, Müttefikler adına hareket eden Sovyetler Birliği Yunanistan dışında Orta ve Doğu Avrupa ile Doğu Almanya'yı işgal etmiştir. Bu da diğer Müttefik Devletlerin işgal ettikleri yerlerle birlikte Avrupa, Doğu Asya ve Pasifik'teki gelişmelerle Uzak Doğu'da yeni bir işgal durumu ortaya çıkarmıştır. 1943 yılından itibaren başlayan bu işgal hareketlerinde Müttefik ordularının ilerleyiş hızları ile yönlerinin belirlenmesinde askeri gereklerin yanı sıra diplomatik faaliyetler de etkili olmuştur. Bu da savaşın son yıllarında Müttefikler arasında görüş farklılıklarına ve anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu anlaşmazlıklar savaşın sona erdiği tarihlerde Müttefiklerin, Sovyetler Birliği ve diğer Müttefik büyük devletler olmak üzere ikiye ayrılmasına, uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Böylece İkinci Dünya Savaşı başta Avrupa olmak üzere Birinci Dünya Savaşından sonra kurulmuş dünya güçler dengesinin yıkılmasına, birçok yerde siyasi haritanın bozulmasına, savaşın oluşturduğu büyük ve önemli sorunlara ve savaş sonunda uluslararası güçler dengesinde bir boşluğun doğmasına neden olmuştur³¹.

İkinci Dünya Savaşı dünyanın büyük bir bölümünü savaş alanı haline getirerek, diğer bölümlerini dolaylı olarak etkileyerek tüm dünyayı ilgilendirmiştir. Sıcak savaşın ağırlıklı olarak geçtiği bölgeler Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika olmuştur. Bu bölgedeki ülkelerin bazıları birden fazla yabancı işgaline uğramış ya da doğrudan askeri hedef ve cephe durumuna gelip savaşın bütün yıkımlarını yaşamıştır. Bundan dolayı yenilen ülkelerin yanında Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB dışında galip devletler de savaştan bitkin çıkmışlardır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı savaş teknolojisi çok yüksek asker, silah ve savaş malzemeleri bakımından kapasiteleri çok geniş olan taraflar arasında yapılmış, savaşın geçtiği her yer harabe durumuna gelmiştir³².

Savaşın sona ermesi ile dünyadaki güç dengeleri kesin bir şekilde değişmiş, İngiltere üstünlüğünü, ABD ve Sovyetler'e kaptırmıştır. Savaş sonrasında bu iki ülke etrafında ideolojik, siyasi ve ekonomik bir kamplaşma meydana gelmiştir. Soğuk savaş dönemi denilen bu dönemde her iki ülkenin etrafında yer almak istemeyen ülkeler Bağlantısızlar Hareketini oluşturmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında

³¹ Uçarol; *a.g.e.*, s. 807-808.

³² Uçarol; *a.g.e.*, s. 804-805.

Batı Avrupa Devletleri dünya siyasetini yönlendirme işlevlerini kaybetmişlerdir. İkinci Dünya Savaşından en karlı çıkan devlet Sovyetler olmuş, Avrupa ile arasında tampon niteliği taşıyan Polonya, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ile Doğu Blokunu oluşturmuştur. Yugoslavya, Arnavutluk ve Çin komünist yönetim biçimini benimsemiştir. NATO kurulmadan önce Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD şemsiyesi altında yer alan ülkelere yardıma yönelik politikalar uygulanmıştır. Böylece Sovyetler Birliğinin yayılcı politikalarına karşı İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin yerini devralan ABD tavır almıştır³³.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURUMU VE GELİŞMELER

2. 1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON ZAMANLARINDA EKONOMİK YAPI

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti Batı'nın askeri, siyasi ve ekonomik gücü karşısında gerilemiş, yeniden yapılanma ve Batı'ya açılma reformları başarılı olamamıştır. XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu Batı Avrupa ülkelerinin tarım ve sanayi malları için açık pazar durumuna gelmiştir. Ülkede saray ve ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için birkaç fabrika ile yabancıların işlettiği küçük ölçekli az sayıda işletmeden başka sanayi yatırım yoktu. Buğday öğütme, tütün ve deri işleme ve geleneksel ipekçilikten oluşan üretim faaliyetlerinin bugünkü anlamda sanayi olmadığı, Osmanlı ekonomisinin sanayisiz bir ekonomi sayılabileceği ve sınai ürün tüketiminin ithalat yoluyla karşılandığı abartılı sayılmamalıdır³⁴.

İmparatorluğun son devresinde hükümetlerin hiçbiri geniş bir iktisadi programa sahip olmamış ve iktisadi icraatları acil durumlara tedbir aramaktan ibaret kalmıştır. Tanzimat Fermanındaki ıslahat projelerinde ve Meşrutiyet hükümetlerinin programlarında iktisadi kalkınma konusu bir sistem dahilinde incelenmemiştir. Halbuki bu devrede iktisadi hareketlere karşı yeni bir ilgi uyanmaya başlamış, 1877 yılında Mektebi Mülkiye'nin programına İlm-i Servet dersinin ilavesinden sonra bu ilgi daha da kuvvetlenmiştir. İktisadi siyaset hakkında incelemeler, tartışmalar

³³ Uyar; *a.g.e.*, s. 50-51.

³⁴ Erdinç Tokgöz; "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Durmuş Yalçın vd.; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AAM, Ankara 2007, s. 319; Korkut Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998, s. 24.

yapılmış, memlekete uygun sistemler üzerinde araştırmalarda bulunulmuş, ancak devletin iktisadi siyasetine belirli bir yön verememiřtir³⁵.

Osmanlı İmparatorluğu 1914 yılında modern tekniğe dayalı kuvvetlerin geniş alanlarda organize edilmesini, beslenmesini ve donatılmasını sağlayacak bir ülke olmaktan çok uzaktır. Böyle bir savaşta başarıya ulaşmak savaş meydanlarındaki başarıdan çok, iyi organize olmuş güçlü bir ekonomik yapının varlığına bağlıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım ve sanayi alanındaki üretim yapısı, ulaşım ve haberleşme alt yapısı savaşın yükünü karşılayabilme bakımından yetersizdir³⁶.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı düzenini çökerten cephedeki gelişmelerden çok savaş ekonomisinin neden olduğu yapı değişikliğidir. 1914-1918 döneminde Osmanlı ekonomisi topyekun savaş olgusuyla karşı karşıya gelmiştir. Dış ekonomik bağlantılar kesilmiş, ülke kendi olanaklarıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Tüm kaynaklar seferber edilmiş, iktisadi yaşam devlet denetimine girmiş, mal ve hizmetlerin önemli bir kısmı savaş gereklerine ayrılmıştır. Satın almanın yanı sıra zaman zaman el koyma yöntemleriyle ordunun ihtiyacı karşılanmış, cephe gerisinde halkın yaşam düzeyi sürekli düşmüştür. Kişisel çıkarların bir kenara bırakılarak toplumsal selamete yönelmek gerekliliği vurgulanarak cephedeki asker örnek gösterilerek halktan olanağı el verdiği ölçüde katkı beklenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nde de devlete yeni görevler yüklemiştir. Önceleri vakıf ve benzeri kurumlarla dengelenmeye çalışılan toplumsal düzende bilfiil devlet devreye sokulmuş, müdahaleci, devletçi bir iktisat politikası benimsenmiştir. Savaş yıllarında hükümetler olağanüstü önlemlere başvurarak devlet iktisat politikasını güdülemiştir. Devletin sosyal işlevi gündeme gelmiş, halkın iaşesi yönetimin temel sorunu olmuştur. Devletçilik ya da o günkü deyişiyse devlet iktisadiyatı benimsenmiştir. Darülfünûn'a çağırılan Alman profesörler sosyal iktisatı gündeme getirmişlerdir. Zafer Toprak'ın tespitine göre *“Türkiye’de çağdaş anlamda devletçilik Birinci Dünya Savaşı ile başlamış ve 1930’lu yıllarda doruğuna ulaşmıştır.”*³⁷

³⁵ Vedat Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 233.

³⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin; *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 3-4.

³⁷ Zafer Toprak; *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 3-5; Zafer Toprak; *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan

2. 2. CUMHURİYETE GİDEN SÜREÇTE EKONOMİ

1919 yılında maddi olanaklar sifıra yakın, ilkel sanayi ve ticaret adına ne varsa işgal altındaki birkaç kıyı kentinde toplanmıştır. Ankara-Eskişehir trenle 22 saat olan ülkede çivi bile üretilememiş, kablo tel kesilip ve başları yassıltılıp çivi haline getirilmiştir³⁸. Mali dayanağı da, asker dayanağı da Müslüman Türk unsuru olan Milli mücadele başlangıçta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin halktan topladığı yardımlarla finanse edilmiştir. TBMM Hükümeti kurulduktan sonra alınan ilk önlem Anadolu halkının Osmanlı Hükümeti'ne ödediği vergilere el konması olmuştur. Milli mücadele döneminde öz kaynaklara dayalı, ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürmeyecek, denk bütçe kavramına sadık, gerçeklere uygun bir mali politika takip edilmiştir. Ordunun ihtiyaçlarını günü gününe karşılamak zorunda kalan Ankara Hükümetinin Anadolu insanından başka yardım isteyebileceği kaynağı yoktu. 5 Ağustos 1921 tarihli TBMM kararı uyarınca başkomutanlığa getirilen Mustafa Kemal yayınladığı Tekalifi Milliye Emirleri ile halktan mal, para ve hizmet talep etmiştir. Üretim teşvik edilmiş, fiyatlarda istikrara önem verilmiş, Türk parasının değeri korunmuş, tasarruf tedbirlerine uyulmuş, bütçede dengeyi bozacak gereksiz masraflardan kaçınılmıştır. Rusya, Müslüman devletler ve varlıklı kişilerden şartsız yardım alınmıştır. Ayrıca Lozan Anlaşması imzalandığında demiryolları, belediye işletmeleri, madencilik ve çeşitli alanlarda çalışan küçük işletmeler yabancı şirketlerin elindeydi. Azınlıklar bu işletmelerin ortakları veya rehberleri olarak servetlerini katlama olanağına sahiptiler³⁹.

2. 3. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİ

2. 3. 1. 1920'li Yıllarda Ekonomi

1923'te savaşlarda bitkin düşmüş, nitelikli iş gücü açısından zayıflamış Türkiye nüfusunun büyük bölümü köylerde yaşıyordu. Okuryazarlık oranı düşük,

Kitap, İstanbul 2012, s. 512; Zafer Toprak; *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 20;

³⁸ Baskın Oran; *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 101.

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C. 1, s. 38; Ramazan Kurtoğlu; *Türkiye Ekonomisi (1938-2010)*, Sinemis Yayınları, Ankara 2012, s. 239; Rifat Önsoy; "Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar", ed. Berna Türkdoğan; *Milli Mücadele Tarihi Makaleler*, C. I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AAM, Ankara 2005, s. 331; Mustafa Kemal Atatürk; *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AAM, Ankara 2009, s. 412; Tokgöz; a.g.m., s. 319.

beslenmeden sağlığa ilkel olanaklar söz konusu idi. Başlıca iktisadi uğraş olan tarım ilkel yöntemlerle gerçekleştiriliyordu. Ülkede mevcut sınai üretim ülke gereksinimini karşılayacak nitelik ve nicelikten yoksundu. 1920’li yıllarda Anadolu halkı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Mili Mücadele nedeniyle insanını, hayvanını ve malını kaybetmiş, yoksul ve çaresizdi. Halkın %80’den fazlası geçimini tarıma dayalı faaliyetlerden sağlamaktaydı. Ülkede yetişmiş işgücü, deneyimli girişimci, sermaye ve altyapı olmadığı gibi düzenli çalışan kamu kurum ve kuruluşları da yoktu⁴⁰.

Türkiye Cumhuriyeti, savaşlar sonucu yıkılmış bir ekonomi ve birikmiş dış borçları devralmıştır. Mustafa Kemal Lozan Müzakereleri’nin kesintiye uğradığı 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde ekonomi politikaları hakkında kararlar almak üzere İzmir İktisat Kongresini toplamıştır. Mustafa Kemal Milli Mücadelenin sonucunda Lozan Anlaşma’sı ile kazanılan siyasi bağımsızlığın kaybedilmemesi için iktisadi bağımsızlığın da sağlanmasını kaçınılmaz saymıştır. Bu görüşünü İzmir İktisat Kongresi’ni açış konuşmasında şu cümlesiyle açıklamıştır: “*Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun ekonomik zaferle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar az zamanda söner. Bu kuvvetli ve parlak zaferimizi taçlandırmak için ekonomik egemenliğimizin sağlanması ve güçlendirilmesi gerekir.*”⁴¹ Basın da ekonominin modern devletin temeli olduğunu ve ekonomik yapı oluşturulamadığı takdirde devrimin başarısızlığa uğrayacağını sürekli vurgulamıştır. Dini söylemlere sıklıkla başvuru, Meclisin Kur’an-ı Kerim ve dualarla açılıp, Mustafa Kemal Paşa’nın hutbeler okuduğu bir ortamda askeri zaferler gibi iktisadi mücadeleye de cihad adı verilmiştir. Hatta Yusuf Akçura Türk Ocağı konferansında ordunun kazandığı zaferin cihadı asgar (küçük cihad) olup cihadı ekberin (büyük cihad) ise ancak askeri zaferden sonra başlayacak iktisat harbi olduğu, iktisadi zaferin Türklüğü ve vatani kurtaracağını söylemiştir⁴².

İktisat Vekaleti’nin teşebbüsüyle toplanan İzmir İktisat Kongresi istişari nitelik taşımakla birlikte döneme egemen eğilimleri ortaya koymuştur. Kongre milli

⁴⁰ Murat Koraltürk; “Türkiye Ekonomisi 1923-1960”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara, s. 1018; Tokgöz; a.g.m., s. 322.

⁴¹ Afet İnan; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 42.; *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Yay. Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-Akif Tural; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 474; Mükerrerem Hiç; “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, s. 946.

⁴² Feroz Ahmad; *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 115; Kurtoğlu; a.g.e., s. 273.

mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı bağ kuramamış İstanbul ve İzmir Türk Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında önemli bir adım oluşturmuştur. Bu toplantıda ağır basan özel girişim yanlılığı Lozan Barış Görüşmeleri ile ilgili ve karşımızdaki devletlere güven vermeye yöneliktir. Uzmanların genel kanısı 1929'a kadar liberal bir çizgide yürüdüğü, sonra himayeciliğe başvurulduğu, 1932'den itibaren ise devletçilikte karar kılındığıdır⁴³. Korkut Boratav'ın "*açık ekonomi koşullarında yeniden inşa*" ifadesi ile tanımladığı Türkiye'nin en açık dönemi olarak kabul edilen 1923-1930 döneminin ekonomi politikası bu kongrede belli olmuştur. Toprak sahipleri ve tüccarlar kongreye hakim olmuş ve 1920'li yıllar boyunca izlenecek iktisat politikası ilkelerini ortaya koymuşlardır. Kabul edilen iktisadi esaslar dileklerden ibaret olmasına rağmen egemen iktisadi görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikaları sorunlarının tartışıldığı kongrede kabul edilen 12 maddelik İktisat Misakı halka her vasıta ile yayılması için basit bir dille yazılmış, çok miktarda basılarak dağıtılmıştır. O zamanki basın da bu kongreye geniş yer vererek yayın yapmıştır⁴⁴.

Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar gereğince ilk ulusal ticaret bankası olan Türkiye İş Bankası'nın 1924'de faaliyete geçmiştir. 1925 yılında sanayi alanında kredi vermek üzere Sanayii ve Maadin Bankası kurulmuş, devletçilik döneminde bu banka devlet sektörünün en önemli yatırım bankasına dönüştürülmüştür. Çiftçi kesiminin isteğine uyularak devlet gelirlerinin %30'unu sağlayan Aşar Vergisi yürürlükten kaldırılmıştır. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sınıai yatırımlar özendirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal ekonomiye geçiş sürecinde Hükümet demiryolu yapımını öncelikle ele almıştır. Yabancıların elindeki demiryollarının satın alınması ve çok dar bütçe içinde bile demiryolu inşaatına ödenek ayrılması; ülkenin savunması, halk birliğinin sağlanması ve pazarların genişletilmesi yönlerinden bu yatırımlara verilen önemi yansıtmıştır. Kamu kaynakları yetersiz olmakla birlikte yabancı şirketlerin millileştirilmesine girişilmiştir⁴⁵.

⁴³ Mete Tunçay; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 188; Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 34.

⁴⁴ Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 33-34, 37; İnan; *a.g.e.*, s. 10; Oran; *a.g.e.*, s. 243-244.

⁴⁵ Çağlar Keyder; *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-2929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 144; Oktay Yenal; *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 61; Tokgöz; *a.g.m.*, s. 323.

Türkiye'nin bu dönemde yeterli ekonomik büyüme hızı sağlayamamış olmasını başlıca şu noktalarda toplayabiliriz: Ekonomisi neredeyse sıfır noktasından başlayan Cumhuriyet Hükümetinde özel tasarruf ve özel teşebbüs çok azdır. Ticaret azınlıkların elinde, bunların dahi sanayiye aktaracak yeterli sermayesi yoktur. Türklerin çoğu devlet memurluğu ve askerlik mesleğini seçmişlerdir. Çiftçiler ulaşım eksikliği nedeniyle piyasalardan kopuk, düşük teknoloji ve sermaye ile çalışıyorlardı. Devlet yeterli vergi gelirine sahip değildir. Bu yıllarda Hükümet ekonomik kalkınmadan ziyade iç karışıklıkları bastırarak reformların gerçekleştirilmesine öncelik vermiştir. Devlet dış ekonomik ilişkileri de denetim altına almaktan uzaktır. Merkez Bankası olmayan ülkede işleri yabancı bir banka olan Osmanlı Bankası yürütmüştür⁴⁶. Bu olumsuz koşullar ulusal ekonomiye geçiş dönemi diye nitelediğimiz 1923-1930 döneminde atılım yapmayı engellemiştir.

2. 3. 2. 1929 Buhranı'nın Türk Ekonomisine Etkileri

Ülkede sorunlar aşılmaya çalışılırken 1929 Büyük Buhranı patlak vermiş, Amerikan borsalarında patlayan iktisadi kriz kısa sürede uluslararası hammadde pazarlarını etkilemiştir. Ticari ilişkileri ağırlıklı olarak krizin etki alanı içindeki ülkelerle olan Türkiye de bu olumsuz sonuçlardan etkilenmiştir. Dünyayı sarsan ekonomik buhran tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine neden olmuş, Türkiye'nin döviz gelirleri hızla düşmüş, tarım ürünleri üreticileri yoksullaşmışlardır. Ulusal ekonomik düzenini kurmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti ekonomik seferberlik ilan etmiş; siyasal, toplumsal ve kültürel reformlar yanında iktisadi reformlar başlatılmıştır. Devlet bu koşullarda ekonomiye müdahale etmeye karar vermiştir. Bu müdahaleler sanayi, ticari gibi ekonomik sektörlerde işletmeler kurma, yatırımlar yapmaktan piyasaya karışmaya, onu denetlemeye kadar uzanmış, bu yaklaşım genel olarak "devletçilik" olarak adlandırılmıştır⁴⁷.

⁴⁶ Tokgöz; a.g.m., s. 323; Hiç; a.g.m., s. 946.

⁴⁷ Tefvik Çavdar; *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, İstanbul 2003, s. 246; Yenal; a.g.e., s. 76; Tokgöz; a.g.m., s. 323-324.

Buhran karşısında alınan tedbirleri İsmet İnönü şöyle dile getirmiştir⁴⁸: “Kendimizi olumsuz akıntılara karşı korumak için esaslı tedbirler almaya başladık. Siyasi ve iktisadi çevrelere söylediğimiz kazandığımızdan fazla sarf etmemek, idaremizi bilerek devamlı yatırım ve gelişme çarelerini aramak olmuştur.” İktisat Vekili Celal Bayar buhran dönemi hakkında milli servete bir zerre daha ilave edebilmenin başarısının herkes için sevinç kaynağı olacağını vurgulamış ve “Umumi buhran münasebetiyle içinde bulunduğumuz vaziyette tek bir kişiye de olsa biraz daha ekmek verebilmekte memleket hesabına ihmal edilmeyecek bir fayda olduğunu kabul etmelidir.” demiştir. Türkiye de dünya buhranından diğer devletler gibi önemli derecede etkilenmiş ama ekonomik yapısı ve İstiklal Harbi vermiş bir ülke olması, bu buhranı pek çok ülkeden daha hafif geçirmesine neden olmuştur. Buhranı hafif geçirmesine rağmen ortaya çıkardığı sorunların çözülmesi önemli siyasal düzenlemelere sebep olmuş, liberal ekonomi politikasından devletçiliğe geçilmiştir. Türkiye buhrana karşı da benimsediği ulusalcı tutum Başvekil İsmet İnönü tarafından “Bizim anlayışımıza göre cihanda alınabilecek büyük tedbirler her milletin refah içinde yaşaması hakkını teslim etmeye müstenit olmalıdır” diye belirtilmiştir⁴⁹.

Tarımda üretim düşmesi, Osmanlı’dan devralınan dış borçlar, gümrük vergilerinden doğan sınırlamalar ve sermaye birikiminin olmayışı gibi sebeplerle liberal ekonomi uygulamasının mümkün olmadığı görülmüştür. Liberal ekonomi modelinin Türkiye’ye uymayacağı 1929 kriziyle bir kez daha anlaşılmış, Türkiye iktisadi devletçiliği öncelikli politika olarak benimsemiştir. İçinde bulunulan durum ekonomide radikal tedbirlerin alınmasını mecburi kılmış, devlet ekonominin her alanına müdahale etmeye karar vermiştir. Bu müdahaleler sanayi, ticari, bankacılık vb. gibi sektörlerde işletme kurma, yatırım yapma, piyasaya müdahale etme ve denetlemeye kadar uzanmıştır. Bu politika iktisadi devletçilik olarak adlandırılmıştır⁵⁰.

1929 yılının son günlerinde İsmet İnönü TBMM kürsüsünde tasarrufları yurt içinde tutmak, yerli malı tüketimini özendirmek amacıyla “Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir. Bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve devletin bütün kuvvetlerini harekete geçirmek kati kararımızdır”

⁴⁸ İsmet İnönü; *İsmet İnönü’nün Hatıraları Cumhuriyet’in İlk Yılları*, C. II, Yenigün Haber Ajansı Basın Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 46.

⁴⁹ Özel Şahingiray; *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 54; Tekeli ve İlkin; *1929 Dünya Buhranı*, s. 32.

⁵⁰ Kurtoğlu; *a.g.e.*, s. 365, 387.

demidir. Konuşmanın olumlu yankılarından hareketle Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş, milletvekilleri bu kurumun üyesi sayılmış ve Mustafa Kemal cemiyeti kendi himayesine almıştır. Cemiyetin amaçları; halkı israfla mücadeleye, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak; yerli mallarını tanıtmak, kullandırmak; yerli malları miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibarıyla hariçteki benzer mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak; yerli mallarının sürümünü arttırmak idi. Tasarruf alışkanlığının geliştirilmesi için yerli malı kullanma kampanyaları ile tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi ve milli kaynakların daha verimli kullanılmasına yönelik gayretler milli iktisat bağlamında önem kazanmıştır⁵¹.

En zengininden en fakirine kadar dünyanın her milletinin “*Yerli malı alınız, yerli malı almaktan başka çaremiz yoktur*” dediği yıllarda tasarruf hükümet tarafından halka telkin edilmiş ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti şubeleri bu konuda çalışmışlardır. Konferanslar, sergiler düzenlenmiş, yerli mallı kullanmanın milli bir görev olduğu halk arasında yayılmıştır. Sermaye birikiminin sağlanması için bir yandan yerli ürünlerin tüketilmesi propagandası yapılırken öte yandan halka tasarruf alışkanlığı kazandırılmaya çalışılmıştır. Cemiyet birçok kurumla işbirliği yapmış, Maarif Vekaletine başvurarak okullarda tasarruf ve yerli malı konusunda çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. Bu girişimler bir süre sonra olumlu sonuçlar doğurmuştur. Maarif Vekaleti okullara gönderdiği emirle okullarda bulundurulmuş sabunların bile yerli prina yağından üretilmesi gerektiğini belirtirken öğrencilere tasarrufun anlamı ve önemi konusunda konferanslar verilmesini kararlaştırmıştır⁵².

Yerli malı kullanmak baştan beri benimsenmiş bir çizgi idi. Buhrandan sonra başta sanayi ülkeleri olmak üzere her yerde herkes kendi malını satın almaya dönmüştür. Türkiye yerli ürünlerin kullanılması ve tasarruf politikasını gündeme getirirken Avusturya modelinden etkilenmiştir. Avusturya’da 1927-1929 yılları arasında gündemde tutulan “*her alanda yerli malı ve tasarruf*” sloganı Türkiye için model olmuştur. Devlet destekli yerli ürün kullanma politikası İsviçre, Almanya,

⁵¹ Bilsay Kuruç; *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s. 38; Tekeli ve İlkin; *1929 Dünya Buhranı*, s. 92-93; Kurtoğlu; *a.g.e.*, s. 405.

⁵² Doğan Duman-Özgür Şahap Varnalı; “1930’larda Çocuk Piyaselerinde Yerli Malı Kullanma ve Ulusal Ekonomi Bilincini Oluşturma”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 6/2, ss: 1529-1547, 2013, s. 1530, 1533; Kuruç; *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, s. 313; İnan; *a.g.e.*, s. 18.

Fransa, Macaristan, Hollanda, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerde her yıl düzenlenen Yerli Malı Haftası ile görülmüş, İngilizler “*İngiliz Vatandaşı İngiliz Malı Kullan*” demişlerdir. Dünyanın birçok ülkesinde de yerli malı üreticiliği ve tüketimi yaygınlaştırılmış, böyle kurumlar iktisat politikasının ana çizgilerini kamuoyuna mal etmek üzere danışmanlık hizmeti görmüşlerdir⁵³.

1929-1930 Dünya Ekonomi Krizi, Türkiye'nin önceden başlattığı, tüketimden kısmak ve yerli ürünlere yönelmek politikasını daha önemli hale getirmiştir. İthalatta ciddi kısıtlamalara gitmek dışında yerli ürünleri tüketmek konusunda adeta bir seferberlik ilan edilmiş, çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Her yıl 12-18 Aralık tarihleri arasında İlkokullarda kutlanan “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası” oluşturulmaya çalışılan ulusal ekonomi politikasının bir ürünüdür. Ayrıca basında, çocuk dergilerinde ve eğitsel çocuk piyeslerinde yerli malı kullanma ve tasarrufta bulunarak ulusal ekonomiye katkıda bulunma düşüncesi işlenmiştir. 1931 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Genel Sekreteri Rahmi Köken “*Yerli malı kullanmanın milli bir borç olduğu ruhlarımıza yerleşiyor*” diyerek cemiyetin telkinlerinin olumlu etki bıraktığını ifade etmiştir. Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları 1930'lu yılların bir özelliği olmuştur. Yılın son ayında düzenlenen bu haftalar Başvekilin konuşması ile açılmış, bunu başka konuşmalar izlemiştir. Bu düzenlemenin önemli işlevi hükümetin 1930'dan başlayarak saptadığı iktisat politikası çizgisini yerleştirmek olmuştur⁵⁴.

2. 3. 4. Ekonomide Devletçilik Uygulamaları

Devletçilik 1920'lerden başlayarak adı konulmamış ama korunan ve büyütülen bir çekirdektir. Nafia işleri ve demiryolu yatırımcılığı ve işletmeciliği ekonomide devletçiliğe somutluk kazandırmaya başlayan alan olmuştur. Yeni bir ülke kurulurken insanların bilincinde demiryolu devletçiliğin simgesi olarak yer almıştır⁵⁵.

Yeni ekonomik politikaların ilk belirtisi Başvekil İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930'da Ankara-Sivas Demiryolu Hattını açarken Sivas'ta devletin daha büyük ekonomik faaliyete olan ihtiyacı üzerinde önemle durduğu konuşmasında görülmüştür.

⁵³ Kuruç; *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 315; Duman-Varnalı; a.g.m., s. 1532; Kuruç; *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, s. 133.

⁵⁴ Duman-Varnalı; a.g.m., s. 1530; Kuruç; *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, s. 127, 133.

⁵⁵ Kuruç; *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 255.

Başvekil ulusun her şeyi merkezden bekleme eğilimi dolayısıyla kendilerinin ılımlı devletçilik taraftarı olduklarını ilk kez açıklamıştır. 20 Nisan 1931’de Mustafa Kemal CHP Kongresinde kabul edilecek ve daha sonra Anayasa’ya konacak 6 temel ve değişmez ilkeyi ilk kez ortaya koyduğu bildirisini yayınlamıştır. Bildirinin birinci maddesi “*CHF cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır*” demektedir. Bu ilkelerden devletçilik yeni idi. Bunu izleyen yıllarda parti, hükümet ve Mustafa Kemal tarafından devletçiliğin tanımları yapılmıştır. Devletçilik sözcüleri sosyalist olmadıklarını belirtmişlerdir. Devlet tekelleri kurma niyetleri yoktur, tarıma dokunmayacaklar ve özel teşebbüsü sanayi ve ticaretten eleme isteğinde değillerdir. Amaçları ulusun refahı için hayati önemde olan ve özel sermayenin yeteneksiz ve yavaş olduğu alanlarda projeler geliştirmek, yerli özel sanayiye devlet eliyle desteklemek, memleketi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarmak, milli ekonomiyi kuvvetlendirmektir⁵⁶.

Devletçilik özel sektör tarafından yapılması gerektiği halde yapılmayan işlerin devlete üstlenilmesi biçiminde de tanımlanabilir. Türkiye’de devletçilik zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek yoktu. Kendi yapmak ya da hiçbir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçim yapmalı idi. Devletçilik Türkiye’de o günlerin şartlarında milliyetçilik demektir. 1930-1939 döneminde iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özellik korumacılık ve devletçiliktir. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve sonuçları bakımından bu yılları ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirmek uygundur. Boratav’a göre “*Bu yıllarda dünya ekonomisi büyük buhranın içinde sürüklenirken Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiş olduğu söylenebilir.*”⁵⁷

Devletçilik uygulamaları ile nitelikli tohum, damızlık, fide ve fidan yetiştirip çiftçiye dağıtmak üzere hazine arazisi üstünde devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kurulmuştur. 1930 yılı başından itibaren ekonomik yasalar ve kurumlar hayata geçirilmiştir. Merkez Bankası’nın 1931 yılından itibaren faaliyete geçmesiyle ülkede

⁵⁶ Bernard Lewis; *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara 2004, s. 284-285; Tunçay; *a.g.e.*, s. 268; Kemal Karpat; *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayıncılık 1996, İstanbul, s. 88.

⁵⁷ Falih Rıfkı Atay; *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 522-523; Kurtoglu; *a.g.e.*, s. 389; Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 45.

kurulan ekonomik düzenin kendisini koruması kolaylaşmıştır⁵⁸. Böylece Osmanlı Bankası ve azınlıkların ulusal ekonomik çıkarlara ters düşen uygulamaları son bulmuştur. Hükümet para politikasını ele geçirmiştir. Yeni bankaya o sıralarda uluslararası ekonomik bunalıma karışmaya başlamış Türk parasının dengesini sağlamak üzere para basma, faiz oranlarını değiştirme ve diğer mali önlemleri alarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunma yetkisi verilmiştir⁵⁹.

1930 sonrasında yabancı sermayeye karşı tutum da değişmeye başlamış, buhran koşullarında azalan özel dış yatırımlara karşı olumsuz tavır egemen olmuştur. 1933 yılında Celal Bayar “*Bu memleketin çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken, nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz*” diyerek 1930 sonrasında yabancı sermayeye karşı tutum değişikliğini dile getirmiştir. Meclis kürsüsünde “*Ekmeğimizi unumuzdan yoğurmak, şekerimizi pancarımızdan almak, bezimizi pamuğumuzdan dokumak.*” şeklinde 3 beyaz parolası revaç bulmuştur⁶⁰.

10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan CHP 3. Büyük Kurultay’ında devletçilik devletin resmi ilkelerinden biri haline getirilmiş, tüm iktisat politikaları tartışmalarının bu ilke çerçevesinde yürütülmesi zorunlu hale gelmiştir. Devletçiliğe nasıl bir uygulama kazandırılacağı konusunda çeşitli kesimlerce farklı politika önerileri geliştirilmiştir. Farklı devletçilik arayışlarının ortak noktalarından biri devletin sanayi alanında yapacağı tüm girişimlerin plan çerçevesinde yapılmasını öngörmesidir. “*Sanayi programla kurulur.*” 1930’larda benimsenen düşüncedir⁶¹. Plan önerileri 1931 yılı sonlarıyla 1932 yılı başlarındaki tartışmalarda önemli bir yer kazanmıştır. Türkiye’deki plan fikrinin gelişmesinde buhranın Türkiye’de de yaygınlaşması, Sovyetler’in plan deneylerindeki başarısı, kapitalist ülkelerin de devlet müdahaleciliğini planlı şekilde yürütmeye başlamaları gibi faktörlerin önemli etkileri olmuştur. Devletçilik modelinin ana ögesi ve hedefi devlet öncülüğünde planlı sanayileşme idi. Tarıma dayalı bir ülkede planlı sanayileşme uygulaması 1930’lu yılların dünyasında öncü ve örnek bir modeldi. 1930’lu yıllara ait bir diğer gelişme ise

⁵⁸ *Resmi Gazete*, 30 Haziran 1930, nr. 1533, s. 9168; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, C. 20, s. 206-218.

⁵⁹ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yayınları, İstanbul 2000, s. 463; Tokgöz; a.g.m., s. 323-325;

⁶⁰ Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 53; Atay; a.g.e., s. 523.

⁶¹ Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 201; Kuruç; *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 374.

devletçi sanayi politikalarının uygulanmasına destek veren bir aydın hareketi olan Kadro Hareketi'dir. Planların hazırlanmasında kendilerinden ve yazdıkları yazılardan döneme damgalarını vurdukları konusunda belirgin bir hemfikirlik vardır. Kadro hareketinin önerdiği devletçilik anlayışının temelinde Türk devrim ideolojisini sistemleştirmeyi amaçlayan bir yaklaşım sergilenmiştir⁶².

2. 3. 4. 1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı

1934 yılında yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Programına varan çalışmalar 1929 Haziran'ında Âli İktisat Meclisi'ne⁶³ ödemeler dengesi açığını kapatmaya ve sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik iktisadi rapor hazırlama görevinin verilmesiyle başlamıştır. İktisat Vekilinin başkanlığında kurulan özel komisyonun incelemeleri sonucunda "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" adındaki çalışma 1930 Mart'ında Vekil Şakir Bey'in imzasıyla Başvekalete sunulmuştur. Rapor ihracatın geliştirilmesi ve özellikle yerli üretimle ikame edilmesinin olanaklarını tek tek mal grupları bazında ele almış ve dokuma, kağıt, demir çelik gibi bazı endüstrilerin geliştirilmesini önermiştir. Bu sektörlerin geliştirilmesi için hükümetin korunmayı arttırması ve yeni önlemlerle özel yatırımları özendirilmesi istenmiştir. Bürokratik çevrelerce Şakir Kesebir Planı diye adlandırılan bu plan dünya iktisat buhranı içindeki değişik politika arayışları yüzünden uygulamaya girmemiştir. Yine de Türkiye'deki ilk iktisadi program olması bakımından önem taşımaktadır. Şakir Kesebir Planı uygulanmamış olsa da 1933 planının toplumda birden doğmadığını, 3-4 yıllık hazırlıktan sonra ortaya çıktığını kanıtlamaktadır. Şakir Kesebir Planı'nda yer alan birçok yatırım önerisi 1933 Birinci Sanayi Planınca benimsenmiştir⁶⁴.

Devlet yatırım programına mali ve teknik yardım bulmak amacıyla İsmet İnönü 1932 yılında Sovyetler Birliği ve İtalya'ya gitmiş, geziler sırasında bu ülkelerin politika arayışlarını yakından takip etmiştir. Başvekil gezilerde bu arayışları yerinde

⁶² Ayhan Orhan; "Tek Partili Yılların Ekonomi-Politigi ve Kadro Hareketi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17) 2009/1, ss: 120-141, s. 120; Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 203; Tokgöz; a.g.m., s. 326.

⁶³ Âli İktisat Meclisi Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomi politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunmak üzere 1927'de 1170 sayılı yasayla kurulan danışma organıdır. Meclis daha çok temel ekonomik konularda araştırmalar yapmıştır. 1935'de kapatılmıştır.

⁶⁴ Yahya S. Tezel; *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 293; Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 163-164.

gözleyip değerlendirme olanağı dışında sağladığı kredi vaatleriyle Türkiye’de plan girişimlerinin başlama olanağını elde etmiştir. Bu geziler sırasında yapılan anlaşmalar gereğince Sovyetler Proje Müdürü Prof. Orloff başkanlığında Sovyet uzmanlar grubu Türkiye’ye gelmiştir. Sovyet uzmanları devlet yatırım programındaki projeler ve düşünülen kuruluş yerleri hakkındaki raporlarını 1932 sonlarına doğru Başvekalete sunmuşlardır. Bu rapor “Türkiye’de Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii” başlığını taşımaktadır. Başlıkta adı geçen maddelerin ithalatının önlenerek Türkiye’de üretim imkanlarını araştıran fizibilite raporlarından oluşmaktadır⁶⁵.

Sovyet uzmanlarının çalışmalarıyla yetinmeyen Hükümet 1933 yılı başlarında ünlü Amerikan iktisatçılarından Edwin Kemmerer’in de arasında bulunduğu uzmanlar grubunu Türkiye’ye çağırmıştır. Uzmanlar ülkenin iktisadi koşulları, doğal donanımı, sermaye birikimi, sanayi, ulaştırma yapısı, dış ve iç ticareti, para ve banka sistemi, vakıfları, çalışma sorunları, sağlık ve eğitim hizmetleri ve kamu yönetimi hakkında hazırladıkları kapsamlı çalışmayı Mayıs 1934’te İktisat Vekaletine sunmuşlardır. Hükümetin devlet sanayi yatırım programı da bu çalışmada ele alınmıştır. Sovyet ve Amerikan uzmanlarının çalışmalarının da yardımıyla sanayi yatırım programına son şekli verilmiştir. İktisat Vekaleti, Aralık 1933’te Sınai Tesisat ve İşletmelerle ilgili raporları hükümete sunmuştur. İktisat Vekili Celal Bayar zamanında, İsmet İnönü’nün başkanlığı altında incelenen tesis konuları, Hükümetçe kabul olunmuş fakat incelemelerin tamamlanması, müzakerelerin sonuçlanması uzun sürmüştür. 1933 raporlarındaki projelerin büyük çoğunluğu 11 Nisan 1934 tarihli gizli Vekiller Heyeti kararı gereğince İktisat Vekaleti’nin Sümerbank Genel Müdürlüğü’ne yazdığı 17 Nisan 1934 tarihli gizli emirle yürürlüğe konmuştur⁶⁶.

Birinci Sanayi Planı, 1934-1938 yıllarını kapsayacak biçimde hazırlanmış bir sektör planıydı. Bu plan 3 temel ilkeye dayandırılmıştır: 1)Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınai tesislere, 2)Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, 3)Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncelik verilmiştir. Yeni kalkınma modeli dışa bağımlılığı asgariye indirecek, devletin dış göreliliği için gerekli ekonomik temeli sağlayacaktır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Rus örneğinden esinlenmiş, Rus teknisyenlerin

⁶⁵ Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 204, 223; Tezel; *a.g.e.*, s. 294.

⁶⁶ Aydemir; *İkinci Adam*, C. I, s. 413; Tezel; *a.g.e.*, s. 294-297.

yardımla yatırım cins ve yerleri saptanmış, Rusya'dan alınan mali kaynak ile yatırımlara geçilmiştir. Plan yatırımları mensucat, maden, selüloz ve kağıt, seramik, şişe, cam ve kimya olmak üzere beş kesim altında düzenlemiştir⁶⁷.

1934 sanayide büyük hamlenin yapıldığı yıldır. İsmet İnönü 15 Ağustos'ta İzmit Kağıt Fabrikası ile Paşabahçe Cam Fabrikası'nın temellerini atmıştır. Ekim'de Keçiborlu Kükürt ile Isparta Gülyağı'nın temelleri atılırken Turhal Şeker Fabrikası açılmıştır. Kasım'da Konya Ereğli Dokuma'nın temeli atılmış, Bakırköy Bez Fabrikası'nın açılmıştır. Sanayi hareketinin ilk ve en önemli simgesi 1934'ün Mayıs'ında Kayseri Dokuma Fabrikasının temelinin atılmasıdır. Bu, o güne kadar dışarıdan getirilen malların yurt içinde üretilmesinin hedeflendiği ve sanayinin ülkedeki hammadde kaynaklarını gözeterek kurulacağı, Kayseri'de somutlaşmıştır⁶⁸.

İş adamları kısa sürede kâr sağlayamayacakları alanlara yatırım yapmakta isteksiz davranırlarken, hükümet tutarlı bir sanayi temeli için önlemler almaya başlamıştır. Devlet gelişmiş Kuzeybatı ile Anadolu'nun gelişmemiş illeri arasındaki uçurumu kapatmak için sınai projelerini bütün Anadolu'ya dağıtmıştır. Strateji Doğu Anadolu'daki Kayseri ve Malatya gibi merkezlerde fabrika kurmaktır. Özel sektör, İstanbul ve Marmara Denizi çevresindeki ulaşım imkanlarının gelişmiş, iş gücünün görece eğitilmiş olduğu Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'ni tercih etmiştir. Birinci Beş Yıllık Plan ile hükümet bu anormal durumu düzeltmeye başlamıştır⁶⁹.

1933'te kalkınma bankası gibi kurulan Sümerbank Türkiye'ye özgü bir banka modelidir. Kamuya ait 20 milyon sermaye ile faaliyete geçen banka 4 sınai işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesi devralmıştır. Belli başlı sanayi dallarında meslek okulları açmış, yurt içinde ve dışında öğrencilere burs vermiştir. Sonraki yıllarda kendi fabrikalarının ürünlerini satmak için mağazalar zinciri kurmuş, özel teşebbüs ve tüccarlarla rekabete girerek fiyatları düşük tutmaya yardımcı olmuştur. Asım Us'un hatıralarında Sümerbank'ın durumu şöyle belirtilmiştir⁷⁰: "*Devletin büyük sanayiye el koymasındaki isabeti anlamak için Sümerbank fabrikalarının 100 kuruşa sattığı malın elden*

⁶⁷ Tokgöz; a.g.m., s. 326; Oran; a.g.e., s. 247; Lewis; a.g.e. s. 285; Yenal; a.g.e., s. 85-86

⁶⁸ Kuruç; *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 376.

⁶⁹ Ahmad; a.g.e., s. 120-121.

⁷⁰ Asım Us; *Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*, Doğruluk Matbaası 1966, İstanbul, s.486; Tokgöz; a.g.m., s. 323-324; Shaw; a.g.e., s. 463.

ele geçirilerek birkaç misli fiyata satılmakta olmasına bakmak kafidir. Sümerbank fabrikaları olmasaydı harp buhranında kim bilir ne kadar sıkıntı çekilecekti.”

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulamaya konulduktan sonra devletçiliğin temel kurum ve kuruluşlarının tamamlanmasına devam edilmiştir. Enerji ve madencilik konusundaki araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak için 1935 yılında Etibank kurulmuştur. Etibank maden ve petrol arama, elektrik enerjisi, kömür madenciliği ve kömür dağıtımıyla bu ürünlerin satımına yatırım yapmıştır. Yabancı sermayenin elinde bulunan Ergani-Murgul Bakır ve Divriği Demir İşletmeleri Etibank tarafından satın alınmış, Ereğli Kömür İşletmeleri de bankaya devredilmiştir. Aynı yıl yer altı zenginliklerinin araştırılması ve belirlenmesi görevi için Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur⁷¹. Denizcilik Bankası ise Cumhuriyet'in millileştirilmiş ticaret gemilerini, limanlarını ve rıhtımlarını işletmek üzere 1938'de kurulmuştur. Ziraat Bankası yalnızca tarım ürünleri ile araç gereç işletmelerine yatırım yapmakla kalmamış, sigortacılık, pamuklu dokuma, elektrik, pamuk ipliği ve odun sanayilerine de yatırım yapmıştır. Devlet sermayesi ile 1927'de kurulan fakat hisselerinin %45'i özel kişilerin elinde bulunan Emlak Kredi Bankası hem özel hem kamu inşaatları için kredi vermiştir. Vilayet, belediye ve köy idarelerinin vergi gelirlerinin %5'i ile 1933'te kurulan İller Bankası bu idarelerin gelişme planlarında yer alan projelerin parasal kaynağını sağlamıştır. Vakıflar İdaresi de Vakıflar Bankasını kurarak bu vakıflardan gelen gelire topladığı mevduatı ülke içi ve dışında çeşitli sanayi alanlarına yatırmıştır. Esnaf ve sanatkarların kredi ihtiyacını karşılamak üzere 1933'de kurulan, kaynak yetersizliği nedeniyle 1938'de faaliyete başlayan Halk Bankası bir kamu bankası olarak örgütlenmiştir. 1933-1938 döneminde uygulanan Birinci Sanayi Planı'nın yürütülmesinde devlet sermayesiyle kurulan bu bankalar önemli görev almışlardır⁷².

Sanayi planı hızlı tempoda uygulamaya konulmuş, 2 yıl içinde 10'dan fazla fabrikanın temeli atılmış, fabrikalara nitelikli eleman yetiştirilmiş ve 2-3 yıl gibi kısa süre içinde fabrikalar üretime başlamışlardır. İnsan kaynaklarının kıt, kurumların zayıf olduğu o günlerin Türkiye'sinde bu büyük başarıydı. İsmet İnönü anılarında bu durumu *“Anadolu'da fabrikaların faaliyete geçmesi memlekette iyi karşılandı.. Meydana gelen eserleri herkes heyecanla kabul etti.”* diyerek anlatmaktadır. Yalnızca özel sektöre

⁷¹ *Resmi Gazete*, 22 Haziran 1935, nr. 3035, s. 5378, 5380; Shaw; *a.g.e.*, s. 464.

⁷² Shaw; *a.g.e.*, s. 464; Tokgöz; *a.g.m.*, s. 324; Kurtoğlu; *a.g.e.*, s. 365.

dayanarak sanayileşme Celal Bayar'ın deyimiyle belki de 200 yıl alacaktır. Dış şartlar da müdahaleciliğe zorlamış, dünya buhranı ile milletler arası ticaret sistemi çökmüş, devletler milli müdahale tedbirleriyle ekonomilerini kurtarma çabasına girmişlerdir⁷³. Kurumlaşma bakımından bu yeni girişimlerin önemi küçümsenemez, ancak yapılan hazırlıklar İkinci Dünya Savaşının çıkması sonucu tamamlanamamıştır.

1930'lu yıllarda devlet eliyle sanayileşme girişimi sonradan eleştiri konusu olmuştur. Fabrikaların üretecekleri mal cinsi, yeri ve teknoloji seçimlerindeki isabet derecesini eleştirenler olduğu gibi sanayi kesimine tarımdan fazla önem verilmesini, devletin sanayi yatırımcılığına ve işletmeciliğine girmesini doğru bulmayanlar da olmuştur. Eleştirilere rağmen 1930'lu yıllarda devlet eliyle kurulan ve işletilen sanayi kurumlarının sonuçlarına bakınca 5 Yıllık Plan uygulamasının başarılı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu 5 yıl içinde 16 büyük tesis ve birçok orta ve küçük çaplı sanayi işletmesi kurulmuş ve hem imalat kesiminde üretilen ulusal ürün hem de bu kesimde çalışan işgücü %100'den fazla artmış, sanayide gerçekleştirilen değerler ortalama artış hızı %7.5'u bulmuştur. 1932 yılında sayıları 32 olan kamu sanayi kuruluşları 1939'da 111'e yükselmiştir. Bu program içinde bir kısmı dış ülkelere gönderilerek yetiştirilen işgücü, sanayi yatırımcılığı, finansmanı ve işletmeciliği alanındaki deneyimler İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu fabrikalar sayesinde temel tüketim malları ihtiyacının karşılanması gibi yan yararlar da hesaba katılabilir. Programın çok az yabancı borçlanma ile gerçekleştirildiği göz önünde tutulursa Birinci Sanayi Planını ve uygulanmasını başarılı bir kalkınma örneği saymak gerekir⁷⁴.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında fabrikalar tamamlanıp üretime geçtikleri sırada İkinci Sanayi Planı hazırlıklarına başlanmıştır. 1935 yılında 3 önemli kurum kurulmuştur. Elektrik İşleri Etüt Dairesi elektrik enerjisi tasarımlarını değerlendirecek, Maden Arama Tarama Enstitüsü ülkenin toprak altı kaynaklarını saptayacak ve Etibank da Sümerbank gibi bir holding olarak enerji ve madencilik yatırımlarının finansmanı yapacaktır. İkinci Sanayi Planı hazırlıklarını görüşmek üzere 20-24 Ocak 1936'da İktisat Vekili Celal Bayar başkanlığında Sanayi Kongresi toplanmıştır. İkinci plan, birinciye göre tesis sayısı ve kapsadığı alan yönünden daha geniş tutulmuştur.

⁷³ Doğan Avcıoğlu; *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, Ankara 1990, s. 447-448; Yenal; *a.g.e.*, s. 86; İnönü; *a.g.e.*, s. 52.

⁷⁴ Yenal; *a.g.e.*, s. 87, 89.

Proje hazırlık aşamasına bazı yabancı uzmanların da katıldığı bu program meyve kurutmaları veya hayvancılık tesislerinden, ekmek veya yağ fabrikalarından, limon portakal işletmelerinden maden işletmelerine, Ferro Krom tesislerine, denizyollarına, margarin, boru, tuğla, teneke fabrikalarına ve daha nice tesislere kadar pek çok iş ve işletme konularını içine almıştır. Birinci Beş Yıllık Programdan edinilen tecrübeler dış yardım olmadan mali güçlükler içinde bir ülkenin dünya savaşı öncesinde bu işlere girişmesini idarecilere imkansız göstermiş olacaktı ki program terk edilmiştir⁷⁵.

1938 yılında dünyada savaş rüzgarlarının esmeye başladığını gören hükümet ikinci planı 4 yıllık olarak yeniden düzenlemiştir. İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce bu plandan vazgeçilerek yerine iktisadi savunma planı yürürlüğe konmuştur. Bu kararın alınmasında Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına getirilen İsmet İnönü'nün doğrudan etkili olduğu bilinmektedir. Çünkü ülkenin her an savaşa girmesi ihtimaline göre her türlü öncelik yeniden düzenlenmiştir. Savaştan sonra uygulanmak üzere yeni bir program hazırlanmıştır. Ancak savaş sonrasının koşullarında hükümetin iktisat politikasında ortaya çıkan değişiklikler nedeniyle bu program 1947'de rafa kaldırılmış, sanayileşme politikasında ağırlık yeniden özel girişime verilmiştir⁷⁶.

⁷⁵ *Resmi Gazete*, 24 Haziran 1935, nr. 3036, s. 5397; Yenal; *a.g.e.*, s. 86-87; Tokgöz; *a.g.m.*, s. 326; Aydemir; *İkinci Adam*, C. I, s. 418-419.

⁷⁶ Erdinç Tokgöz; *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayınevi, Ankara 1999, s. 71; Tokgöz; *a.g.m.*, s. 326- 327; Tezel; *a.g.e.*, s. 244.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE’NİN İZLEDİĞİ DIŞ POLİTİKA VE SAVAŞA KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NA GİDEN SÜREÇTE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türkiye dünyanın yeni bir savaşa doğru gittiği dönemde pek çok iç ve dış sorununu çözümlemiş, kalkınma hareketlerini başarıyla gerçekleştirmiştir. Atatürk’ün “*Yurtta barış, dünyada barış*” ilkesini temel alarak izlediği dış siyasetle de kendine önemli bir yer sağlamıştır. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde Türk dış politikasının eğilimi Lozan Barış Anlaşması’nın kurduğu düzenin devam ettirilmesi yönünde olmuştur. Türkiye savaş sonrasında Avrupa’da oluşan dengeyi sürdürmeyi ilke edinen devletlerin çabalarına da katkıda bulunmuştur. Özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasından sonra dış siyasetinde önemli bir değişim başlamış ve Batılı devletler ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Savaşa giden süreçte kendisini savaşa çekebilecek düzenlemelerden kaçınmaya çalışmıştır. Sadece karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren anlaşmalar imzalayarak Avrupa’da beliren gruplaşmalara dahil olmadan sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya uğraşmıştır⁷⁷.

Lozan barışından sonra Türkiye’nin tehdit algıladığı devletlerden biri İtalya olmuştur. Aşırı ulusçuluğu benimseyen İtalyan yönetimi Akdeniz çevresinde sömürge kurmaya yönelmiştir. İtalya’nın yayılma politikası çevresinde ve Doğu Akdeniz ülkelerinde huzursuzluk oluşturmuştur. İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan ile toprak yüzünden anlaşmazlığa düşmüş, 1927 yılında Aravutluk’u koruyuculuğu altına almıştır. İtalya’nın Anadolu’yu yayılma alanı içine alma düşüncesi Türk-İtalyan ilişkilerinde soğukluk oluşturmuştur. İtalya’nın bu politikası 1934’te Balkan Paketi’nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye İtalya’nın Akdeniz, Ortadoğu ve Balkanlardaki yayılcı tutumundan endişe duymuştur. İtalya’nın 1936 yılında Ege Denizinde işgal ettiği adalarda askeri hazırlıklara girişmesi bu endişeyi arttırmıştır. İtalya ile Almanya’nın dış politika amaçlarından kaygı duyan Türkiye 1936’da, Lozan

⁷⁷ Mustafa Balcıoğlu; “İkinci, Dünya Savaşı ve Sonrası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Durmuş Yalçın vd.; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 449; Uçarol; *a.g.e.*, s. 820; Oran; *a.g.e.*, s. 339.

ile kurulan Boğazlara ait egemenlik hükümlerinin değiştirilmesini istemiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye Boğazlar üzerinde egemenlik ve silahsızlandırılmış bölgelere asker sokma haklarına sahip olmuştur. Montreux Görüşmeleri sırasında başlayan Türk-İngiliz yakınlaşması Akdeniz'in güvenliği konusunda yapılan Nyon ve Cenevre Anlaşmaları ile daha da güçlenmiştir⁷⁸.

1. 1. SAVAŞIN BAŞLARINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile başlamıştır. Başlangıçta Avrupa Savaşı olarak gözükmese de ideolojik akımların ve dünya egemenliğini ele geçirme yöntemlerinin kışkırttığı aşırı milliyetçilik dalgasıyla dünya kendisini iki kutuplu ve çok boyutlu bir savaş ortamında bulmuştur. Günümüz literatüründe ismi İkinci Dünya Savaşı olarak bilinse de savaş yaşandığı dönemde bu şekilde adlandırılmamıştır. Bu durumun en açık göstergesi dönemin süreli yayınlarında görülmektedir. Savaşla ilgili haberlerde harp veya Avrupa Harbi türünden ifadeler yoğun olarak görülür. İsmi ne olursa olsun savaşın yıkıcı etkilere sahip olacağını savaş öncesi dönemde birçok ülkenin ve Türkiye'nin aldığı önlemler kanıtlamaktadır⁷⁹. Türkiye barış ve kendi güvenliği açısından birtakım ittifaklar kurmasına karşın savaşa hazırlıksız yakalanmıştır. Birinci sanayi programının sonuçları yeni alınmaya başlanmış, ikinci program uygulamasına geçilirken savaş çıkmıştır. Tüm bunlara karşın sanayi ve tarımda beklenen gelişmelere ulaşamamıştır. Demiryolu, Güneyde Malatya-Elazığ-Diyarbakır'a ulaşmış, Kuzeyde Sivas-Erzincan'a varmıştır. Cumhuriyetin ilk günlerinden beri uygulanan demiryolu politikası başarılı olsa da karayolu politikası başarılı olamamıştır. İç piyasada beklenen dinamik yapıya kavuşulamamış; tüketim, yatırım malları ve hammadde açısından ithalata bağımlılık devam etmiştir. Savaşla birlikte ithalat kanalları kısıtlanınca mal darlıkları başlamıştır. Savaşın kokusunu önceden alanlar ise mal stoklamış, karaborsa ve vurgunculuk hortlamıştır. Ordu da savaşa hazır değildir. Aslında Türkiye hiçbir açıdan savaşa hazır değildi.

⁷⁸ Uçarol; *a.g.e.*, s. 646; Balcıoğlu; *a.g.m.*, s. 449-450.

⁷⁹ *Akşam*, 15 Şubat 1940, nr. 7656, s. 1; Umut Karabulut; "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940); *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, No. XIV/28, ss: 199-223, 2014, s. 201.

Hilmi Uran anılarında durumu şöyle açıklamıştır⁸⁰:

“Harp içinde hiçbir vakit kendimizi harbe hazır hissetmedik. Çakmak Hattı adını verdiğimiz Kırklareli ve Edirne’den geçerek harbi hudutta karşılayacak geniş bir müdafaa sistemi tesis ettik. Sonra buna takatımızın yetmeyeceğini anlayarak müdafaa hattını Çatalca sahasına çektik. Daha sonra Rumeli’nin hatta İstanbul’un müdafaa edilemeyeceği telkini ile harbi Boğazlar’ın Anadolu yakasında kabul etmeyi düşündük. Bunun için de İzmit gerisinde kuvvetli bir birlik teşkil ederek Şile ve Kandıra sahillerini de kontrol altında tuttuk.”

Tek parti dönemini yaşayan ve Milli Şef İsmet İnönü’nün yönetiminde bulunan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız kalarak toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinen bir dış politika izlemiştir. Ülkeyi savaşa sürükleyecek bir politika izlenmemiş, Müttefik ya da Mihver zaferine karşı Türkiye’nin güvenliğini sağlamak uygun bulunmuştur. İsmet İnönü 1 Kasım 1940’da TBMM’deki konuşmasında; sınırlar dışında bir karış toprakta gözü olmadığını, emniyet ve menfaatlerimizi zedelemek niyetinde olmayan devletlerin Türk siyasetinden endişe etmemesi ve Türkiye’yi eleştirmemeleri gerektiğini belirtmiştir⁸¹.

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk’ün dış politikasından ayrılarak, giderek totaliter anlam yüklenen tek partili rejimin ve temkinli kişisel sezgilerinin etkisiyle oluşturduğu bir dış politika uyguladığı bazı tarihçiler tarafından ileri sürülmüştür. Bu politikanın başlangıcını İnönü’nün Atatürk döneminde en uzun süre Hariciye Vekili olarak görev yapmış Tevfik Rüştü Arası’ı bu görevden alıp yerine Şükrü Saraçoğlu’nu ataması oluşturmuştur. İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarafsızlık politikasından ayrılarak Batılı devletlerle ittifak ilişkisine girdiği ileri sürülmüştür. İnönü’nün, Atatürk’ün dış politikasından farklı bir dış politika izlemesine büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı koşulları neden olmuştur⁸².

11 Eylül 1939 tarihinde Başvekil Refik Saydam, TBMM’de savaşın ülkemize bulaşacak şekilde gelişme göstermemesini temenni ettiğini, alınan askeri tedbirlerin

⁸⁰ Hilmi Uran; *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 359; Çavdar; *a.g.e.*, s. 297-298.

⁸¹ Uçarol; *a.g.e.*, s. 820.; Edward Weisband; *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s. 9; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 14, s. 4.

⁸² Hüner Tuncer; *İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 36.

ihtiyat tedbirleri olduğunu ve halkın hükümete güvendiğini “*Hükümet meclise ve Milli Şef’e bağlıdır ve halkın güvenine sahiptir.*” vurgusu ile belirtmiştir⁸³.

İnönü de 1939 yılı Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle Ankara Hipodrom’da millete hitap etmiş ve ülkenin savaşa girmemiş olması ile ilgili “*Bir ateş kasırgası bütün dünyayı yakarken bizim bunun ortasında vakar ve haysiyetle yükselmemiz kendi kendine olan bir tesadüf değildir.*” demiştir. Sebebini millete mal ederek “*Milletin her şeyini ordusuna vermesi ve vatan selameti için sıkıntılara katlanmak kabiliyetinde olması büyük belaya karşı başlıca teminatımızdır*” diye ilave etmiştir⁸⁴. Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı’nın dışında tutabilmesi İsmet İnönü’nün siyasal yaşamı boyunca gerçekleştirdiği en büyük başarılar arasında kabul edilmektedir. Ancak Türkiye savaşa girmese de savaşın etkilerini savaş yıllarında ve sonrasında en derinden hisseden ülke olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türk dış politikasını saptayan İsmet İnönü olmuştur. İnönü dış politikayı saptarken Vekiller Heyeti’ne, CHP’ye, TBMM’ye, basında bazı kişilere ve Türk Tarih Kurumu gibi bazı derneklere danışmıştır. Sınırlı bir muhalefete izin verilmiş ve CHP Parlamento Grubu, Vekiller Heyeti’ndeki üye vekillerle, basında ve üniversitede ileri gelen kişiler danışmanlık görevini yerine getirmişlerdir. İnönü hükümeti sıkı bir denetim altına almıştır. Her türlü diplomatik yazışma ve telgraf mesajları İnönü’ye sunulmuş, böylece diplomatik mesajları ve Haber Alma Dairesi raporlarını değerlendirme fırsatı bulmuştur. İnönü bu yönetimin dış politikayı yürütmede büyük kolaylık sağladığı görüşündeydi. Savaşın dışında kalmaya yönelik bu politika İnönü’nün temkinli olmak ve hata yapmamak üzerine oturduğu gelişmeleri günbegün takip ettiği bir uygulama ortaya çıkarmıştır. İnönü savaş yıllarında dış politika kararlarını alırken gösterdiği ölçülülükle Türkiye’yi büyük bir yıkıma sürüklemekten kurtardığına inanmıştır. Türkiye’nin savaşta tarafsızlık politikası izlemesini yeğlemiş ve savaş koşullarını dikkatli bir biçimde izleyerek ülkenin savaşa aktif olarak katılım katılmama kararını bizzat kendisi saklı tutmuştur⁸⁵.

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 5, s. 3; Mahmut Goloğlu; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III 1939-1945 Milli Şef Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 35.

⁸⁴ Uran; *a.g.e.*, s. 298.

⁸⁵ Mücahit Özçelik; “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29, 2010/2, ss: 253-269, s. 256; Weisband; *a.g.e.*, s. 9; Tuncer; *a.g.e.*, s. 37.

Ülkenin İkinci Dünya Savaşındaki durumu, Müttefik ve Mihver Devletleri'nin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabalar ve yaptıkları baskılardan ibaretti. Türkiye'nin politikası ise savaş dışı kalmak ve ülkeyi savaşın yıkıntılarında korumak olmuştur⁸⁶. Savaşta çözülebilecek davası olmayan Türkiye toprak bütünlüğünü korumak için önlemler almıştır. İnönü'ye göre Türkiye'nin almak istediği ya da elinden çıkarmayı göze alamadığı sömürge topraklarının olmaması nedeniyle bir bloğun yanında, bir başka bloğa karşı savaşmasında çıkarı bulunmamaktaydı. Türkiye savaşın sonuna kadar tarafsız kalmayı başarmakla beraber savaşın başlarından itibaren güvenliğini sağlamak üzere her iki tarafla çeşitli diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. İsmet İnönü 1 Kasım 1940'da TBMM'de yaptığı konuşmasında, ileriki yıllarda uzun ıstırap devreleri bulunduğunu söyleyerek, bu zaman içerisinde hayati menfaatlerimize hassas bulunurken, dostluklar ve ittifaklara da vefalı kalınacağı mesajını vermiştir⁸⁷. Türk devlet adamları devleti Avrupa'nın başlattığı bir savaş uğruna tehlikeye atmayı göze alamamışlardır. Türkiye'nin toprak talebi veya uluslararası ilişkilerde yerinin yeniden değerlendirilmesi gibi bir isteği yoktu. Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'na göre, Türkiye'nin savaşa girmesi *"Büyük devletlere bir savaş alanı olarak hizmet etmek"*ten öte bir yarar sağlamazdı. Menemencioğlu'nun Alman büyükelçisi Franz von Papen'e belirttiği gibi⁸⁸ *"Dış politikamızın amacı kendi başımıza karar yetkimizin korunmasıdır. Savaşa girersek karar verme yetkimizi yitiririz ve bundan ülkemizin kazancı olmaz."*

Savaş yılları boyunca savaşa katılmama ilkesine dayanan Türk dış politikasının stratejik hedefi ülkenin savaştan uzak kalmasını sağlamaktır. Takip edilen denge politikası Mihver Devletleri Almanya ve İtalya ile Müttefik Devletleri oluşturan İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki güç ilişkileri ve çatışmaları kullanarak savaş dışı kalmayı hedeflemiştir. Denge politikasının sürdürülmesinde savaşın seyri önemli rol oynamıştır. Selim Deringil de İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin takip ettiği dış politikayı değerlendirirken⁸⁹; *"Türk devlet adamlarının bu*

⁸⁶ Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 407.

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 14, s. 5; Tuncer; *a.g.e.*, s. 46-47, 75; Uçarol; *a.g.e.*, s. 820-821; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 407.

⁸⁸ Selim Deringil; *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 5.

⁸⁹ Osman Akandere; *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 269-270.

dönemdeki politikalarında etik ve moral bir kaygı yoktur. İnönü ve kadrosunun tek bildikleri savaşın Türkiye'nin değil Avrupa'nın kendi çelişkilerinin yarattığıdır. Bu bir veri kabul edildi ve savaşın dışında kalmak için azami çaba sarfedildi” demektedir.

Almanya'nın komşularına saldırması ve Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi Türkiye'yi ittifak arayışlarına itmiştir. İngiltere ile artan yakınlaşma 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile ortak beyanname yayınlanmasını sağlamıştır. Türkiye'yi Barış Cephesine bağlayan bu beyannameye göre iki devlet kendi milli güvenlikleri açısından bir ittifak anlaşması imzalamış, Akdeniz'de ve Balkanlar'da güvenliğin kurulmasının gerekli olduğunu ilan etmişlerdir. Fransa ile Türkiye arasındaki görüşmelerde Hatay meselesi çözümlenmediği için bir sonuca varılamamıştır. Mesele çözülür çözülmez 23 Haziran 1939'da İngiltere ile yapılan açıklama ile aynı nitelikte bir beyanname imzalanmıştır. Hitler ve Stalin'in anlaşıp 23 Ağustos 1939'da bir saldırmazlık paktı imzalamaları Türkiye üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin de katılacağı ümidiyle benimsemiş olduğu barış cephesinde Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yalnız kalmıştır. Bu durumda Türkiye her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girilerek iki dostluğu bağdaştırmaya çalışmıştır⁹⁰.

Türk-Alman ilişkilerinde gerginliğin, Türk-İngiliz ilişkilerinde yakınlaşmanın sürdüğü sıralarda, Sovyetler Birliği Türkiye ile anlaşma yapmak için Türk Hariciye Vekili'ni Moskova'ya davet etmiştir. 25 Eylül'de Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu heyeti ile birlikte görüşmelerde bulunmak üzere Sovyetler'e gitmiştir. Türkiye'nin izlediği politikadan şikayet eden Almanlar'ın ısrarıyla Sovyetler; Boğazlar'ın ortak savunulmasına dair bir pakt imzalanmasını, Montreux Sözleşmesi'nde Karadeniz'e kıyası olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların kapatılmasını öngören değişiklik yapılmasını, Sovyetler'in Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın da Dobruca'yı ellerine geçirmeleri durumunda Türkiye'nin tarafsızlığını teklif etmişler, Türkiye'yi Batılı devletlerden ayırmaya çalışmışlardır. Savaş anında Türk savunmasını Sovyetler'in iznine bağlamayı kabul etmeyen Saraçoğlu, Moskova'dan ayrılmıştır. Sovyet görüşmelerinden sonuç alınamayacağını anlayan Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da karşılıklı yardım anlaşmasını imzalamıştır⁹¹.

⁹⁰ Balcıoğlu; a.g.m., s. 450.

⁹¹ Uçarol; a.g.e., s. 823; Balcıoğlu; a.g.m., s. 451.

Türkiye savaşın başlayıp geliştiği sıralarda İtalyan ve Alman saldırısına ve Rus tehlikesine karşı güvenliğini sağlamak üzere İngiltere ile Fransa'nın yardım ve desteğini sağlamış, böylece dış siyasetinde denge kurmuştur. Öte yandan Türkiye Almanya'nın Polonya topraklarını işgalini ve Polonya'nın Almanya ve Sovyetler arasında paylaşılmasını büyük bir kaygı ile izlemiş ve kendisine Balkanlar tarafından gelebilecek tehdidi önlemek amacıyla Balkan Antantı'nı canlandırma çabalarına girişmiştir. 2 Şubat 1940'ta Belgrat'ta toplanan Balkan Antantı Konseyi'nde, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu üye devletleri tehlike karşısında ortak tutumun gerekliliğine inandırmaya çalışmıştır. Almanya'dan korkan Balkan Devletleri, Türkiye'yi Balkanlarda Almanya'ya karşı güvenlik alanı kurma çabasında yalnız bırakmıştır⁹².

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasını Almanya ve İtalya sert tepkiyle karşılamıştır. Almanya, Türkiye'nin Balkan Paktını güçlendirme çabalarından ve Batılı devletlere yaklaşmasından rahatsız olmuştur. Türkiye ordu eksiklerini gidermek üzere Almanya'ya 120 milyon Mark değerinde savaş araç gereci siparişinde bulunmuştur. Almanya, Türk-İngiliz yardım deklarasyonu imzalanmadan önce Almanya'ya ısmarlanan savaş araç gereçlerinin gönderilmesini durdurmuş, Türkiye de Almanya'ya sattığı krom miktarını azaltmış ve gönderme işini yavaşlatmıştır.

1940 yılı yazında Almanya, Fransa'yı yenmiş ve topraklarının bir bölümünü işgal etmiştir. Fransa'nın Türkiye için destek sağlanacak Batılı müttefik devlet olma niteliğini kaybetmesi Türkiye'nin dış siyasetinde önemli bir boşluk meydana getirmiştir. Fransa'nın, 1940'da ateşkesle savaş dışı kalması, İngiltere'nin yalnız başına bir ölüm kalım savaşına girişmesi ve Balkanlar'ı Mihver tehlikesi sarmasına rağmen Türkiye İngiliz ittifakına bağlı kalmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1940 Kasım'ında "*İngiltere'nin zor şartlar içinde bulunduğu zamanda ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu söylemek benim için borçtur*" demiştir. İnönü'nün bu sözleri İngiltere'de sempati ile karşılanmış ve Winston Churchill yılbaşı mesajında Türk milletine hitaben "*Felaketli zamanlarda iyi dostlara malik olmak bir nimettir. İki milletin dostluğu felaketli zamanların imtihanından başarıyla çıkmıştır*" demiştir⁹³.

⁹² Uçarol; *a.g.e.*, s. 828; Balcıoğlu; *a.g.m.*, s. 451-452.

⁹³ Uçarol; *a.g.e.*, s. 821, 828; Balcıoğlu; *a.g.m.*, s. 453.

1. 2. TÜRKİYE’NİN SAVAŞA KATILMAYA ZORLANMASI VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

Türkiye 1939-1942 yılları arasında dış ilişkilerinde denge politikası takip etmiş, hem İngiliz ittifakına sadık kalmış, hem de Almanya ile bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzalamıştır. Dış politikasındaki temel çelişki de buradan doğmuştur. Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nın başından itibaren savaşa girmeye yönelik anlaşmalar imzalamış ve anlaşmalara uyma zorunluluğu ortaya çıkınca da savaşı gereken ülkelere yaklaşmış ve anlaşmalar yapmıştır. Bu durum savaş halindeki ülkelerin Türkiye üzerinde baskı ve tehditlerine yol açmıştır⁹⁴.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla savaşa katılmama ve tarafsız kalmayı esas alan Türkiye savaşa kendi yanlarında katılması ya da tarafsızlık politikası izlemesi için baskılarla karşılaşmıştır. Bu da Türk dış politikasında büyük gelişmelere yol açmış, öncelikle Balkanlar ve Ege’de beliren tehlikeler önemli rol oynamıştır. Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu 23 Şubat 1941’de yaptığı konuşmada “*Türkiye ittifaklarına sadıktır, siyaseti değişmemiştir. Emniyet sahasındaki yabancı faaliyetlere lakayt kalmaz. Toprak bütünlüğüne ve istiklaline yapılacak her taarruza silahla karşılık verecektir.*” diyerek savaş dışı kalma ve topraklarını koruma siyasetini vurgulamıştır⁹⁵.

Mihver Devletleri Bulgaristan ve Yunanistan’ı işgal etmekle Türkiye’nin Batı sınırlarına dayanmışlardır. Suriye’de, İngiliz ve Fransız askerleri çarpışmış, Irak’ta İngiliz aleyhine hareket başlamış, İran ve Rusya ise daha savaşa girmemişti. Savaşın yayıldığı ve şiddetlendiği dönemde Almanya’nın, Balkanlar’da giriştiği hareketler Türkiye ve İngiltere’yi olduğu kadar Sovyet Rusya’yı da endişelendirmiştir. Bu sıralarda bozulmaya başlayan Sovyet-Alman ilişkileri Sovyetler’i Türkiye’ye yaklaştırmış, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında 25 Mart 1941’de yayınlanan ortak deklarasyona göre iki devletten biri saldırıya uğrar ve savaşa girerse diğeri onun tarafsızlığına güvenebilecektir. Savaş gelişmeleri Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir. Savaşın ilk yıllarında bu gelişmeler olurken, savaşan taraflar Türkiye’yi yanlarına çekmek üzere girişimlerde bulunmuşlardır⁹⁶.

⁹⁴ Akandere; *a.g.e.*, s. 285.

⁹⁵ *Vatan*, 24 Şubat 1941, nr. 185, s. 1; Uçarol; *a.g.e.*, s. 828.

⁹⁶ Uçarol; *a.g.e.*, s. 828-829.

Bu dönemde savaşa isteksizlik ve Sovyet Rusya'ya karşı güvensizlik olmak üzere iki belirgin tutum göze çarpmaktadır. 1941 yılı Mart ayında Hariciye Vekaleti'nin, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunduğu raporda "*Halkın, hatta ordunun bile savaşa karşı olduğu, Türkiye'nin savaşa katılması ile bir şey kazanamayacağını, savaşın ancak bağımsızlığın tehlikeye girmesi durumunda çare olabileceği*" belirtilmiştir. Zaten savaş süresinde Türkiye'nin dış politikasını bu görüş temellendirmiştir. Türk Hükümeti savaşa girme zamanının henüz gelmediğini, yalnızca saldırıya uğradığı takdirde kendini savunacağını açıklamış, mümkün olduğu kadar çatışmanın dışında kalmak ve vakit kazanmak istemiştir. Bununla beraber İsmet İnönü, 1 Kasım 1942 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında "*Şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar arasında, tarafsızlık politikası yürütmek, Hükümet için çok yorucu olmaktadır.*" diyerek ülkenin ittifak ve dostluklarına sadık kalarak savaş içinde tarafsızlık politikası takip etmenin zorluğundan bahsetmiştir⁹⁷.

1. 2. 1. Türk-Alman İlişkileri ve Yapılan Anlaşmalar

Türk-Alman ilişkilerinde ortaya çıkan gerginlik 1939-1940 yıllarında Almanya'nın askeri başarılarıyla Türkiye'nin tarafsızlığını sürdüreceğinin anlaşılması ve iki ülkenin ekonomik ihtiyaçları nedeniyle bir süre sonra gevşemiştir. 12 Haziran 1940'da iki ülke arasında 12 Milyon Lira değerinde mal alışverişi yapılması kararlaştırılmış ve 25 Temmuz 1940'da Türk Alman Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. İlişkiler normale dönmüş ancak krom ve savaş malzemesi satışı bu gelişmelerin dışında tutulmuştur. Bu da birbirlerine karşı tam güvenin olmadığını göstermiştir⁹⁸.

1941 Nisan'ında Irak'da, Mihver taraftarı Raşit Ali Geylani'nin hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmesi üzerine İngilizler Raşit Ali Geylani'ye karşı harekete geçmişler, Raşit Ali de Almanya'dan yardım istemiştir. Raşit Ali'nin iktidarda kalması Almanya'ya Ortadoğu petrolünü ele geçirme imkanını sağlayacağı için Almanya bu yardımı yapmak istemiştir. Almanya Irak'a göndermek üzere Türkiye'den asker ve malzeme geçirmek için baskı yapmış, Türkiye'yi razı etmek için Batı Trakya ile Ege

⁹⁷ Ersin Dedekoca; *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası Diplomasi ve Denge Politikasının Utkusu*, Barış Kitap, Ankara 2012, s. 18-19; Zehra Önder; *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 104; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, s. 3.

⁹⁸ *Resmi Gazete*, 10 Ağustos 1940, nr. 4584, s. 14478; Uçarol; *a.g.e.*, s. 829.

Adalarından toprak teklif etmiş ancak Türkiye kabul etmemiştir. Türkiye'nin mukavemetini kıramayacağını anlayan ve Rusya saldırısına hazırlanan Almanya Türkiye ile 18 Haziran 1941'de saldırmazlık anlaşması imzalamıştır⁹⁹.

Almanya Saldırmazlık Paktı ile sağ kanadından emin olarak 22 Haziran 1941'de Sovyetler'e saldırmıştır. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı haberi Türkiye'de derin bir rahatlama oluşturmuştur. Almanya ve Rusya'nın beraberce Türkiye'ye saldırması tehlikesi ortadan kalkmış ve bu iki ülkenin ilgisi Boğazlar'dan uzaklaşmıştır. Türk Hükümeti Alman ve Sovyet Hükümetlerine bu çatışmada tarafsız kalacağını bildirmiştir. Fakat Almanya tarafsızlık beyanına aldırnamış ve Türkiye'yi Rusya'ya karşı savaşa sokmaya çalışmıştır. Almanya'nın Sovyetler'e saldırması İngiltere'nin hoşuna gitmemiş, henüz savaşa girmemiş olmakla birlikte İngiltere'yi destekleyen ABD de hoşnutsuzluğunu göstermiş ve Türkiye'ye verilmeye başlanan ödünç verme ve kiralama yardımını bir süre durdurmuştur¹⁰⁰.

Türkiye'de Almanların Balkanlardaki yayılmasından endişe sürmekteyken Türkiye'nin üzerinde savaşa girmesi için Müttefiklerin baskısı da çoğalmıştır. Hitler Türkiye'nin endişelerini gidermek ve Müttefikler yanında savaşa girmesini önlemek üzere İsmet İnönü'ye gönderdiği mesajında Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı önlemler alacağını, bu hareketinin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına saldırı niteliği taşımadığını bildirmiştir. İnönü de cevap olarak; Türkiye'nin Alman isteklerine, aynı zamanda müttefik devletlere boyun eğmeyeceği, Türkiye'nin hareket şekline ancak kendinin karar vereceği, bunun dışında her çeşit saldırı ve isteğe karşı konulup topraklarını koruyacağı açık ve kararlı şekilde bildirmiştir. Türkiye'nin bu kararlı tutumu Almanya'nın sürekli gelişen yayılmasını Türkiye sınırında durdurmuş ve İkinci Dünya Savaşının silahlı çatışmasının Orta Doğu'ya taşmasını önlemiştir.

Bu sıralarda Türkiye için önemli olan Alman askeri hareketinin topraklarında olmaması ve Almanya'dan kendine saldırmayacağına dair bir güvence elde etmek, Almanya için ise bir türlü güdümüne sokamadığı Türkiye'nin hiç olmazsa bundan sonra da tarafsız kalmasını sağlamak, girişeceği Rusya hareketinde güneyini güvence altına almaktır. Sonuçta iki devlet arasında Türkiye'nin istekleri doğrultusunda 18

⁹⁹ *Resmi Gazete*, 2 Temmuz 1941, nr. 4849, s. 1273; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 410.

¹⁰⁰ Önder; *a.g.e.*, s. 156; Balcıoğlu; *a.g.m.*, s. 455-456.

Haziran 1941’de Ankara’da imzalanan Türk Alman Dostluk Anlaşması ile Türkiye Almanya’dan kendine saldırmayacağına ait güvenceyi resmen almış, Almanya da Türkiye’nin tarafsızlığını sürdürmesini sağlamıştır¹⁰¹. 1941 yılının Avrupa haritasına bakıldığında Churchill’in tanımına göre Türkiye Nazi egemenliği altındaki Avrupa’nın içine uzanan “büyük, uzun ve az gelişmiş bir tampon kara kitlesi” oluşturmuştur. Çevresinin tümüyle Mihver ve Mihver yanlısı kuvvetlerle sıkıştırılmış oluşuna ve savaşa sokmak için harcanan çabaya rağmen Türkiye çevresini saran ağın dışında kalmayı başarmış, Türkiye’nin mukavemetini kıramayan Almanya 1942 yılı sonunda bu devleti kendi yanında savaşa sokma çabalarından vazgeçmiştir¹⁰².

1. 2. 2. İngiliz-Sovyet Görüşmeleri ve Türkiye

Türkiye, Almanya ile dostluk anlaşmasını imzalarken İngiltere ile ittifakının getirdiği yükümlülüklerin sürdüğünü Almanya’ya kabul ettirmiş, iki blokla da uyumlu ilişkiler kurmuş ve tarafsızlığını sürdürmüştür. Almanya Türkiye ile dostluk anlaşmasını yapıp güneydoğu cephesini güvence altına aldıktan sonra Sovyet Rusya’ya savaş açmıştır. Almanya’nın Rusya’ya saldırmasıyla Türkiye’nin büyük rahatsızlık duyduğu Alman-Sovyet ittifakı ve bloğu yıkılmış ve aynı zamanda savaş Türkiye’nin kuzeyine yayılmaya başlamıştır. Bu olayla Türkiye’nin savaşın başlarından beri tutum ve davranışlarından dolayı endişe duyduğu Sovyetler Birliği, Müttefik Devletler safına geçmiş, bu da Türkiye’de rahatlık oluşturmuştur.

Alman-Sovyet savaşı İkinci Dünya Savaşı’nın genel durumu ile Türkiye’nin dış siyasetinde önemli gelişmelere yol açmıştır. Türkiye savaşın ilk yıllarında Almanya ve Sovyetler Birliği’nin toprak önerileriyle karşılaşmıştır. Ancak Türkiye’nin niyetlerini yoklamaya yönelik ve savaş gelişmelerinin bir sonucu olarak yapılan öneriler Türk Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Sovyetler Birliği 25 Kasım 1940’ta Bulgaristan ile karşılıklı yardım paktı yapmayı ve Boğazlarda üs verilmesini Almanlara karşı bir şart olarak ileri sürmüştür. Bu da o zamanki Sovyet stratejisinde Bulgaristan ile Boğazların ayrılması ile üs elde etmek için Türkiye üzerinde baskı imkanı sağlamak istemiştir. Sovyetler Birliği, Bulgaristan’a Midye-Enez hattına kadar

¹⁰¹ Uçarol; *a.g.e.*, s. 829-831.

¹⁰² Deringil; *a.g.e.*, s. 1; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 411.

Türk topraklarını önermiştir. Savaşın gelişmelerine göre diplomasının isteklerinin farklı yönlere yönelmesini Türk Hükümeti dikkatle izlemiş ve değerlendirmiştir¹⁰³.

Türkiye için Sovyetler endişesi hiçbir zaman kaybolmamıştır. Türkiye Almanya'nın ezilmesi ve dolayısıyla bir Sovyet zaferinin kötü ihtimallerini görmüştür. Sovyetler'in 1939-1941 arasında Türkiye'ye kötü davranışlarının izleri silinmese de Türkiye tarafsızlığını sürdürmüştür. Başvekil Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942'de Alman Büyükelçisi von Papen ile yaptığı bir görüşmede; bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini, fakat bir Başvekil olarak ve Türkiye'nin menfaatleri bakımından kesin tarafsızlık izlemesinin zorunlu olduğuna inandığını belirtmiştir. 1942 yılı sonunda Türkiye üzerindeki Alman baskısı kalkmakla beraber yerini Müttefiklerin baskısı almıştır. Bu konuda Sovyetler'in, Stalingrad Zaferi bir dönüm noktası teşkil etmiş, Türk Sovyet ilişkilerinde yeniden terse dönüşün de başlangıcı olmuştur. 1943'ten itibaren Sovyetler Türkiye'ye karşı sert bir durum almaya başlamış ve savaşın sonunda Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi ortaya çıkmıştır. Savaş sırasındaki Müttefikler arası konferanslarda Türkiye'nin savaşa katılmasının söz konusu edilmediği hemen hemen hiçbir konferans olmamıştır¹⁰⁴.

1. 2. 3. Türkiye'ye İngiliz ve Amerikan Yardımı

İngiltere, Balkanlarda Alman tehlikesinin çoğalmasından itibaren Almanya'ya savaş ilan ederek Türkiye'nin savaşa girmesi için baskısını arttırmaya başlamıştır. Savaş dışı bulunan ABD de Balkanlarla ilgilenmeye başlamış ve Balkan ülkelerinin direnme gücünü geliştirmek üzere onlara yardımda bulunmak için harekete geçmiştir. Bu amaçla bir Amerikalı Albay, 1 Şubat 1941'de Türkiye'ye gelmiştir. Albay Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde, Amerika'nın İngiltere'ye yardım etmeye kararlı olduğunu ve Hitler'e direnecek her ülkeye yardım yapılacağını söylemiştir. 14 Şubat 1941'de Başbakan Roosevelt, Refik Saydam'a bir mesaj göndererek Alman saldırısına direnecek ülkelerin "Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu"ndan yararlandırılacağını belirtmiştir¹⁰⁵. Roosevelt'in mesajı üzerine Refik Saydam da Türkiye'nin askeri

¹⁰³ Uçarol; *a.g.e.*, s. 831-833

¹⁰⁴ Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 411-412.

¹⁰⁵ Uçarol; *a.g.e.*, s. 833.

malzeme yetersizliğinden duyduğu sıkıntılar nedeniyle savaşta aktif bir rol alamadığını ve muhtemel bir saldırı karşısında kendisini savunabilmesi için askeri hazırlığını en üst seviyede tutmak zorunda kaldığını, halkın ihtiyaçları için kullanılacak bütçenin önemli bir miktarını savunma harcamalarına ayırdığını ifade etmiş ve Amerika'nın Türkiye'ye askeri yardımda bulunup bulunamayacağını sormuştur. İngiliz Hükümeti de Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'na 23 Şubat 1941'de çektiği telgrafta İngiltere'nin Türkiye'ye 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Anlaşma'sı gereği Trakya'dan uğrayabileceği saldırı karşısında ihtiyaç duyduğu 25 Milyon Sterlin tutarında savaş malzemesi verme zorunluluğunda bulunduğunu, fakat Fransa'nın Almanya karşısında yenilmesi üzerine vaat edilen uçaksavar toplarının dağıtımının geciktiği, avcı uçaklarının verilmesinin de süresiz olarak askıya alındığını belirtmiştir. Telgrafta mevcut şartlarda İngiltere'nin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamasının mümkün olmadığı ve Birleşik Devletler'in yardımına gereksinim duyulduğu ifade edilmiştir¹⁰⁶.

İngiltere, 31 Ocak 1941 tarihiyle Ankara'ya bir mesaj göndererek Almanların Bulgaristan'dan sonra Yunanistan ile Ege Adalarında Türkiye ile İngiltere için oluşturacağı tehdit ve tehlikelere karşı Türkiye'de İngiliz hava üslerinin kurulmasına izin vermesini ve buralara yerleştirilmek üzere 10 filoluk hava kuvveti göndermeyi önermiştir. Buna karşılık İsmet İnönü, 6 Şubat 1941'de İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'ye girmesine izin vermeyeceğini bildirerek önce İngiltere'nin vaat ettiği savaş malzemelerini acele olarak göndermesini istemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, 11 Mart 1941'de "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"nu kabul edince Başkan Roosevelt İngiltere'nin aracılığıyla bundan Türkiye'nin de yararlandırılmasına 7 Kasım 1941'de karar vermiştir. 1941 yılının son aylarında Türkiye'ye bir miktar Amerikan yardımı gelmiş, Türkiye 16 Aralık 1941'de ulusal savunmasının acil ihtiyacı olarak Washington Hükümeti'ne bir liste vermiştir. Türkiye ordusunu gerektiği gibi donatabilmek için Müttefiklerden sürekli olarak yardım istemiş ve gelen silahlı yardımı da yetersiz bulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin gönderdiği, İngiltere kanalıyla Türkiye'ye gelen savaş malzemesi ve silahın büyük bölümüne İngilizlerin el koyması üzerine Washington Hükümeti

¹⁰⁶ Nuri Karakaş; "Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 24, S. 1, Temmuz 2009, ss: 21-51, s. 22-23.

Türkiye'ye silah yardımını doğrudan kendisi yapmak istese de İngiltere buna yanaşmamıştır. Bununla birlikte Amerika, 1942 yılının sonunda Türkiye'ye yardımı doğrudan göndermeye başlamıştır. Bu arada Türkiye tarafsızlığından yararlanarak 1940 yılı başlarından itibaren İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'ne "İngiliz Amerikan Tercihli Satın Alma Programı" ve Mihver Devletleri'ne de 9 Ekim 1941'de yapılan Türk-Alman Ticaret Anlaşması çerçevesinde krom ile çeşitli tarım ürünlerini satmıştır. Böylece siyasette olduğu gibi ticarete de Türk diplomasisi Mihver Devletleri ile Müttefikleri birbirine karşı koz olarak oynamayı sürdürmüştür.

Türkiye 1941 ve 1942 yıllarında sınırlarına kadar gelen savaş tehlikesine karşı askeri ve diplomatik önlemler almıştır. Bu önlemlerin arasında da müdafaaya daima hazır olmak gelmiştir. İsmet İnönü ihtiyatlı siyasetten şöyle bahsetmiştir¹⁰⁷:

"Harbin başından beri seferber halde bulunuyoruz. Memleketimizin kuvveti yalnız ordumuzun kuvvetiyle ölçülmez; yurdun içindeki durumla, vatandaşların idare edenlere güveniyle ve yardım hissiyle ölçülür. Alınan tedbirler eksik olabilir fakat tedbirlerin tamamlanacağına inanmak ve tedbir alanlara yardım yapmak lazımdır."

Refik Saydam'ın ölümü üzerine Başvekil olan Şükrü Saraçoğlu ülkeyi savaş dışı tutabilmek için Hükümetin büyük gayret gösterdiğini söylemiş, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım'da TBMM açış nutkunda "*Gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar arasında tarafsızlık politikasını yürütmek Hükümet için çok yorucu olmaktadır*" demiştir. Yunus Nadi de *Cumhuriyet* Gazetesi'ndeki başyazısında savaşın kızışması arttıkça tarafsız devletlerin vaziyetlerine dikkat çekerek Hükümetin durumun zorunlu kıldığı en ciddi tedbirleri aldığını, ülkeyi önemli fedakarlıklara davet ettiğini yazmıştır¹⁰⁸.

Türkiye 1943 yılı içerisinde izlediği siyasetle Müttefiklerle Mihver Devletleri arasında tarafsızlığını sürdürmüştür. 1943 yılında savaşta üstünlük Müttefiklere geçmiş, onlar da yükümlülüklerini yerine getirmesi için Türkiye üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Türkiye yeni bir taktik uygulamış ve savaşa girmeyi ilke olarak benimsediğini Müttefiklere bildirmiş ve askeri hazırlıklarının yetersizliği üzerinde durmuştur. 1943 yılının başlarında zaman kazanmak için Türk yöneticileri Balkanlarda cephe açabilme olasılığının düşük olmasına karşın bu cephenin açılması

¹⁰⁷ *Ulus*, 18 Mart 1942, nr. 7403, s. 1; Uçarol; *a.g.e.*, s. 834, 843.

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, s. 3; Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander; "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 176; *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1942, nr. 6558, s. 1.

durumunda bu harekate katılmaya hazır olduklarını yinelemişlerdir. 1943 yılına kadar Müttefikler Türkiye'nin askerleriyle savaşa katılması görüşünderken 1943'ten sonra ABD ile Sovyetler, Türkiye'nin yalnızca üs vermesi üzerinde durmuştur¹⁰⁹.

1944 yılı başlarında savaşın askeri durumunda hızlı bir değişim olmuş, Almanlar eski Polonya sınırına kadar çekilmiş, Müttefikler ise İtalya'da kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Türkiye Alman saldırısının hedefi olmamak için denge politikasına özen göstermeye devam etmiş, Müttefiklerin savaşa girmesi için yaptıkları baskılara karşı koymuştur. Bu ortamda İkinci Kahire Konferansı kararları gereğince Türk ve İngiliz askeri heyetleri arasında, 1944 yılı Ocak ayında yardım konusu görüşülmeye başlamıştır. Ancak görüşmeler bir sonuç alınmadan kesilmiş ve İngiliz askeri kurulu Ankara'dan ayrılmıştır. İngilizlere göre Türklerin istediği fazla sayıdaki silah ve malzeme verilecek olursa sevkiyatı savaş sonuna kadar devam edecek ve Türkiye de savaş dışında kalmış olacaktı¹¹⁰. Bu durum Türk-İngiliz ilişkilerini savaş içindeki en kötü durumuna getirmiştir. Bundan sonra Türkiye'yi savaşa sokmak için ABD ile İngiltere, Türkiye'ye karşı tutumlarını daha da sertleştirmişlerdir. 28 Şubat 1944'te tüm İngiliz mühendis, tekniker ve danışmanları Türkiye'yi terk etmiş, Kahire'de İngiliz üssünde eğitim gören Türk pilotları da yurda geri dönmüşlerdir. Türkiye'deki İngiliz, Amerikan diplomatlarının Türk yetkililerle görüşmeleri Hükümet tarafından yasaklanmış, bu iki devletle Türkiye arasındaki ilişkiler bütünüyle kesilme noktasına gelmiştir. İngiltere ve ABD Türkiye'ye silah ve malzeme yardımına son vermişlerdir.

İngiltere ve ABD bu girişimlerinden sonra 19 Nisan 1944'te Türkiye'ye bir nota vererek Türk Hükümetinden Almanya'ya yapılan krom ihracının durdurulmasını istemiş, isteklerinin kabul edilmemesi durumunda Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirmişlerdir. Almanya'ya krom satışı, Türkiye ile Amerika arasında uzun zamandan beri anlaşmazlık konusu olmuştur. İngiltere ve Amerika'nın bu teşebbüsü ile Türkiye Almanya'ya krom satışını 20 Nisan 1944'de durdurmuştur¹¹¹. Türkiye'nin bu kararı ise Türk Alman ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye ile Müttefikler arasındaki ilişkilerin kopma sınırına geldiği sıralarda savaş bir dönüm noktasına gelmiştir. Müttefikler yaptıkları hazırlıktan sonra 6 Haziran 1944'da

¹⁰⁹ Uçarol; *a.g.e.*, s. 844; Tuncer; *a.g.e.*, s. 116.

¹¹⁰ Uçarol; *a.g.e.*, s. 844; Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 413.

¹¹¹ Ahmet Şükrü Esmer; "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK Basımevi, 1999 Ankara, s. 349; Uçarol; *a.g.e.*, s. 844-846.

Fransa'da İkinci Cepheyi açmış ve Müttefik orduları batıdan, Sovyet orduları doğudan Berlin'e ilerlemiş Sovyet orduları Balkanlarda işgal hareketlerine girişmişlerdir.

Avrupa'da bu gelişmelerin sürdüğü sıralarda İngiltere, Normandiya Cephesinin açılmasından sonra Türkiye'nin Müttefiklere karşı işbirliği ve yardım zamanının geldiği düşüncesiyle harekete geçmiştir. İngiltere ile ABD, Türkiye'den Almanya ile tüm siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmesini istemiş ancak Almanya'nın saldırısından çekinen Türkiye bu öneriyi kabul etmemiştir. Bazı Alman gemilerinin Boğazlardan geçip Karadeniz'e çıkması, Almanların verdiği güvenceye rağmen bazılarının savaş gemisi olduğunun anlaşılması, İngiltere ile Türkiye ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Sovyetler Birliği de Türk Hükümetine ticaret gemisi şeklindeki Alman savaş gemilerini protesto eden bir nota vermiştir. İngiltere Türkiye'den Almanya ile ilişkisini kesmesini istemiştir. Almanya'nın askeri durumunun gittikçe kötüleştiği sırada Müttefikler'in bu önerisi Türk Hükümetince olumlu karşılanmıştır. 27 Temmuz 1944'te ise Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye karşı yaptıkları son girişime karşı çıkarak Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmekte çok geç kaldığını ve bunun Sovyetler Birliğini tatmin etmediğini bildirmiştir. Sovyetler müttefiklerinden ayrılarak Türkiye ile sorunlarını ikili olarak çözümlenmek istediğini göstermiş, bu da Sovyetlerin niyetleri hakkındaki Türk endişesini doğrulamıştır¹¹².

1. 2. 4. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi

6 Haziran 1944'te başlayan Normandiya Çıkarması sonun başlangıcına işaret etmiştir. Haziran sonuna doğru da İngiltere ve ABD Türkiye'den Almanya ile tüm ticari ve diplomatik bağlantılarını kesmesini istemişlerdir. Türkiye'de de savaşın sona yaklaştığı görüldükçe savaş ertesinde ne gibi düzenlemeler yapılacağı ve Türkiye-Sovyetler ilişkilerinin ne şekilde gelişeceği konularında endişeler artmıştır¹¹³.

Türkiye bu gelişmeler üzerine 2 Ağustos 1944'te Almanya ile savaş haline girmemekle beraber ilişkilerini bütünüyle kesmiştir. Bu kararı alırken İngiltere ve ABD'den savaş sonrası barış konferansında tam müttefik işlemi göreceğine dair güvence almıştır. Türkiye Müttefiklerin istekleri doğrultusunda Almanya ile bağlarını

¹¹² Uçarol; *a.g.e.*, s. 846-847.

¹¹³ Oran; *a.g.e.*, s. 468.

kestikten sonra bir taraftan Ege Adalarından gelebilecek Alman saldırısına karşı önlem almaya, diğer taraftan da İngiltere ile gergin olan ilişkilerini yumuşatmaya başlamıştır. 4 Ağustos 1944'te 1.251 kişilik İngiliz radar uzmanı personelin Türkiye'ye girişini kabul etmiş, Müttefiklerle askeri alanda iş birliği dönemine girmiştir.

Sovyet Rusya'nın 1944 yılı sonunda Balkanlardaki girişimleri Türkiye'yi endişelendirmiş, İngiltere ve ABD dostluğuna daha çok önem vermeye başlamıştır. Türkiye'yi endişelendiren bir diğer konu da Sovyet Rusya'nın Boğazlar hakkındaki uygulamalarıydı. Sovyet Rusya savaşın başından beri Boğazlar statüsünde değişiklikler için girişimde bulunmuş fakat bir sonuç alamamıştır. Ancak Sovyetler savaşın sonlarına yaklaştıkça Boğazlarla ilgili isteklerini daha açık şekilde ortaya koymuş ve bu konuda Müttefiklerin de desteğini sağlamak için çalışmıştır. Sovyet Rusya 1945 yılı Ocak ayında Boğazlar konusunda İngiltere'den destek vaadi almış, Yalta Konferansı'nda Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini istemiştir. İngiltere ve ABD Rusya'ya Boğazlardan daha geniş bir geçiş hakkı verilmesini kabul etmekle birlikte konunun Dış İşleri Bakanları düzeyinde yapılacak bir toplantıda görüşülmesini ve Türkiye'ye bilgi verilmesini kararlaştırmışlardır. Yalta Konferansından sonra İngiltere 20 Şubat 1945'te Türkiye'ye bir muhtıra vererek 25 Nisan 1945'te Müttefikler arasında San Fransisco Konferansı'nın toplanacağını, buna 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmiş ülkelerin davet edileceğini, Türkiye'nin bu tarihten önce savaşa girmeye karar verirse Birleşmiş Milletler Bildirisine katılabileceğini bildirmiştir. Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ile, 3 Ocak 1945'te Japonya'ya savaş ilan etmiştir. 27 Şubat günü de Birleşmiş Milletler Bildirisini imzalamıştır. Bunun üzerine 5 Mart 1945'te San Fransisco Konferansı'na davet edilmiş ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyeleri arasında yer almıştır¹¹⁴.

Almanya'nın yenilmesiyle Avrupa dengesindeki boşluktan yararlanan Sovyetler, Türkiye'ye karşı emperyalist emellerini açığa vurmaktan çekinmemişlerdir. Türkiye üzerinde Sovyet Rusya istek ve baskıları çoğalmıştır. Almanya'nın yenilmesi ve Sovyet ordularının başarıları Sovyetler'in Türkiye'ye davranışlarını tamamen değiştirmiştir. Sovyet Rusya 19 Mart 1945'te 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Anlaşmasını feshettiğini açıklamış, Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerinde

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 15, s. 8-126; Uçarol; *a.g.e.*, s. 848-850.

gerginliğe dayanan yeni bir dönem başlamıştır. Savaşın sonunda Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan Türkiye bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma endişesine girmiş, Batı dünyasına yaklaşılmaya ve Batılı ülkelerden destek bulmaya çalışmıştır. Türkiye'nin dış siyasetinde bu gelişmeler olurken 7 Mayıs 1945'te Almanya teslim olmuş ve İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da sona ermiştir. Türkiye Almanya ve müttefiklerine savaş ilan ettikten 2 ay 15 gün sonra savaşa fiilen katılmadan İkinci Dünya Savaşını Müttefikler yanında galip devletlerden biri olarak bitirmiştir¹¹⁵.

1. 3. SAVAŞIN SONUNDA TÜRKİYE

Türkiye, İkinci Dünya Savaşını silahlı savaşa girmeden geçiştirebilen ender Avrupa ülkelerinden olmuştur. Ancak doğrudan doğruya savaşa katılmamakla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın bütün sıkıntılarını yaşamıştır. Savaşın dünyaya getirdiği gerginlik, siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Diğer taraftan Almanya'nın 1941 ortalarına kadar Balkanlar, Yunanistan, Ege Denizindeki adaları işgal etmesi ve Sovyet Rusya'ya savaş açması, Irak'ta Alman etkisinde bir Hükümetin kurulması Türkiye'yi savaş tehdit ve tehlikesiyle kuşatmıştır. Türkiye, savaş dışı kalmayı kabul etmekle birlikte İkinci Dünya Savaşının başlarından itibaren saldırıya uğrayabileceği veya savaşa girmek zorunda kalabileceği ihtimaline karşı her türlü önlemi almış ve seferberlik ilan etmiştir¹¹⁶.

Savaş boyunca Türk liderlerinin hedefi tek bir tarafa bağlılığı vurgulamayan ve savaş dışı kalmaya çalışan denge politikası izlemektir. Bu nedenle çatışan taraflarla işbirliğini sürdürerek onları ülke sınırlarından uzak tutmaya çalışmıştır. Türkiye'ye uzun vadede güvenlik sağlayabileceğine inandıkları Batılı müttefiklerine ülkenin egemenliğinden ödün vermeden yakın durmuşlar ama bunu Sovyetleri karşılıklarına almadan yapmaya çalışmışlardır. Özellikle savaşın ilk yıllarında İtalyan endişesi öne çıktıysa da bu ülkeden Türkiye'ye yönelebilecek muhtemel girişimleri Almanya ile yakın ilişki kurarak ve bunun beraberinde getirdiği yoğun ekonomik bağlantıları

¹¹⁵ Akandere; *a.g.e.*, s. 315; Uçarol; *a.g.e.*, s. 850; Balcıoğlu; *a.g.m.*, s. 459-460.

¹¹⁶ Uçarol; *a.g.e.*, s. 850.

İngiltere'yi devreye sokarak dengelemeye çalışan Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişe savaşın her döneminde çözülmesi gereken problemlerden olmuştur¹¹⁷.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca tehditlere ve savaş tehlikesine karşı daima hazır olarak savaş gelişmelerini izlemiş, Müttefik ve Mihver Devletleri baskılarına karşı koymuş, dış siyasette tarafsızlığını korumuştur. Bazı devletlerin Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye'den toprak alması için yaptığı telkin ve önerilerle karşılaşmış ancak dikkate almamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik artan istek ve baskılarına da karşı koymuştur. Tutarlı siyaset izleyerek topraklarını genişletmek niyetinde olmadığı gibi topraklarından ve bağımsızlığından ödün vermeyeceğini açıkça ortaya koymuştur¹¹⁸.

Savaş süresinde Türk dış politikasının hedefi Sovyet karşıtı gözükmeyen Müttefik garantilerini sağlamak olmuştur. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifakı dolayısıyla Müttefik yanlısı bir politika izlediyse de Almanya ile ilişkilerini dengede tutmaya çalışmış ve Kasım 1940-Haziran 1941 dönemi hariç Almanya'dan kendisine yönelik ciddi bir tehdit hissetmemiştir. Haziran 1941'den sonra duyulan tedirginlik ise muhtemel bir Alman işgalinden çok işgalden Sovyetler tarafından kurtarılma ihtimalinden kaynaklanmıştır. Türkiye savaşın sonlarına kadar savaş dışı kalmayı başarmış, sıcak savaşın getirebileceği sorunlardan uzak kalarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya koşullarında yerini almak üzere hazırlanmaya başlamıştır¹¹⁹.

İkinci Dünya Savaşı'nı Müttefiklerin kazanması otoriter tek partili rejimlere karşı demokrasinin zaferini simgelemektedir. Artık bütün Avrupa'da, Müttefik orduların yardımı ile demokrasiye dayanan rejimler kurulmaya çalışılmıştır. Türkiye gibi savaş sonunda demokrasi cephesi yanında yer almayı arzulayan ülkelerin demokratikleşme çabalarının ve demokrasi yönetimlerinin dışında kalması düşünülemezdi. Başvekil Şükrü Saraçoğlu savaş sonu durumu ile ilgili "*Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu, meclis ve Hükümet olarak aldığı kararlarla aynı istikamette yol aldı*" demiştir¹²⁰. Batı dünyasında yer almak isteyen Türkiye'nin savaş sonrasında

¹¹⁷ Oran; *a.g.e.*, s. 475.

¹¹⁸ Uçarol; *a.g.e.*, s. 851-852.

¹¹⁹ Oran; *a.g.e.*, s. 475; Uçarol; *a.g.e.*, s. 850-852.

¹²⁰ Akandere; *a.g.e.*, s. 331-332; Esmer ve Sander; *a.g.m.*, s. 199.

Avrupa’da başlayan demokrasi ve çok partili hayata geçiş çabalarından etkilenmemesi mümkün değildi. O günlerde batıya kayıtsız şartsız katılmanın tek şartının iç politikada da Batılı bir yönetim şekli ve anlayışına sahip olmak olduğunu Türk devlet adamları da biliyorlardı. Özellikle tek parti ve milli şefli bir yönetim şekli ile idare edilen, kişi hak ve hürriyetlerini savaş yıllarında kısıtlamış olan Türkiye’nin herşeyden önce bu konumu nedeniyle çok partili ve hürriyetçi rejime geçmesi zorunluluktadır¹²¹.

2. BALKANLARDA SAVAŞ TEHLİKESİ VE TÜRKİYE’NİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Gelişen hava sanayi teknolojisi ile savaşlar cephe gerisindeki sivil halkı tehdit etmeye başlamıştır. Cephe gerisindeki halkın korunabilmesi adına pasif korunma veya pasif güvenlik gibi kavramlar büyük önem kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye için yüksek bir olasılık haline gelmesi üzerine devlet savaşa dönük önlemler aldığı kadar, cephe gerisindeki sivil toplumu da korumaya çalışmıştır. Pasif güvenlik önlemleri; sivil toplumu korumaya yönelik kanunlar, talimatnameler, nizamnameler yayınlanması, siper ve sığınak kazılması, maske temin edilmesi, karartma uygulamaları ve tatbikat yapılması türünde eylemler olarak gerçekleştirilmiştir¹²².

Savaş olasılığına karşı önlemler alan Türkiye dünyada gerginliğin artmaya başladığı sıralarda ülkeye gelebilecek saldırıları önlemek üzere Edirne-Kırklareli arasını kapsayan Çakmak Müdafaa Hattını kurmuş, Kars’tan Zivin’e varan hat ile Erzurum Müdafaa Hattını güçlendirmiştir. Sonra müdafaa hattı Çatalca dar sahasına çekilmiş, ancak Rumeli’nin ve İstanbul’un müdafaa edilemeyeceği düşünülerek savaşı Boğazların Anadolu yakasında kabul etmek kararlaştırılmıştır. Bunun için de İzmit gerisine kuvvetli bir birlik yığarak Şile ve Kandıra sahillerini de kontrol altında tutmuştur¹²³. Savaşın başlaması üzerine ülkede seferberlik ilan etmiş ve savunma önlemlerini geliştirmek üzere çalışmalarına hız vermiştir. Çünkü Türkiye savaşta yer almanın zorluğunu anlayarak tam anlamıyla savaşa hazır hissetmemiştir¹²⁴. Trakya 12 Haziran 1940’da yasak bölge ilan edilmiş ve yabancıların Edirne’de bir geceden fazla

¹²¹ Akandere; *a.g.e.*, s. 336.

¹²² Karabulut; *a.g.m.*, s. 204, 199.

¹²³ Uçarol; *a.g.e.*, s. 838; Uran; *a.g.e.*, s. 305.

¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 5, s. 3; Uçarol; *a.g.e.*, s. 838; Uran; *a.g.e.*, s. 305.

kalmaları yasaklanmıştır. 24 Temmuz'da da ülkedeki tüm yabancıların 24 saat içinde en yakın polis karakoluna başvurması zorunluluğu konulmuş, Türk ordu birlikleri Trakya'da, Ege Bölgesinde ve Sovyet sınırında yığınak yapmaya başlamışlardır¹²⁵.

Avrupa'nın içinde bulunduğu durum ve alınan siyasi tedbirler hakkında açıklamalar yaparak milleti bilgilendirmenin Hükümetin başlıca vazifelerinden biri olduğunu ifade eden Başvekil Refik Saydam TBMM kürsüsünde savaşın ülkeye bulaşacak şekilde gelişim göstermemesini temenni ederek bazı yerlerde alınan askeri tedbirlerin ihtiyat tedbirleri olduğunu ifade etmiştir. Başvekilin bu konuşmasına istinaden Yunus Nadi, *Cumhuriyet* Gazetesi'ndeki yazısında alınan askeri tedbirlerin gerekliliğinden bahsetmiştir¹²⁶. Yunus Nadi 26 Haziran 1940 tarihinde "*Memleketimizin emniyeti ve müdafası için askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz*"¹²⁷ cümlesi ile barışı muhafaza etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Necdet Sakaoğlu "Dedelerimiz Çocukken" isimli yazısında savaş durumunu şu cümlelerle anlatmıştır¹²⁸:

"İkinci Dünya Savaşı yıllarında insan manzaralarını yamalı giysililer, yoksul dullar, kambur kör erkekler, kesik öksürüklü veremliler, sarı benizli sıtmalılar daha da karartırdı. Görece zengin ve sağlıklılar ise haset sebebi olmamak için varsılıklarını, yağlı ballı beslendiklerini gizlerlerdi. 1940'a girilirken harbin Türkiye'ye adım atması an meselesi idi. Ekmek karneye bağlanmıştı. Askeri uçaklar gökyüzünden savunma uyarıları yazılı kağıt serpiştiriyor, geceleri pencereler siyah perdelerle örtülüyor, pilli radyonun parazitli sesleri arasından savaş haberleri dinleniyordu. İsmet İnönü herkesin güvenle bağlandığı Milli Şef'ti. Dünya savaşını konuşanlar 'İsmet Paşa'nın Türkiye'yi harbe sokmayacağı' konusunda hemfikirler."

2. 1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA TÜRKİYE'NİN UYGULADIĞI GÜVENLİK TEDBİRLERİ

Bulgaristan'ın Üçlü Pakta üye yapılmasıyla, Alman tehlikesinin Türk sınırlarına dayanması üzerine Meriç Nehri üzerindeki köprüler havaya uçurulmuştur. 1941 yılı Nisan ayı başlarından itibaren Trakya ile İstanbul'daki halkın Anadolu'ya göç etmesi çalışmalarına başlanmıştır. Almanya'nın Batı Trakya, Yunanistan ve Ege Adalarını işgal etmesi üzerine Türkiye ordusunu Çakmak Hattından daha dar savunma

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 13, s. 82; Koçak; *Milli Şef*, C. I, s. 310.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 13, s. 58; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 5, s. 3; *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1939, nr. 5513, s. 3.

¹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 12, s. 163.

¹²⁸ Necdet Sakaoğlu; "Dedelerimiz Çocukken", *NTV Tarih*, S. 17, Haziran 2010, ss: 38-46, s. 39-40.

alanı bulunan Çatalca Hattına çekmiş ve ordu yığınaklarını buna göre yapmıştır. Gelibolu'yu savunmak üzere Bolayır'da, Demirkapı Hattını kurmuştur. 1942 yılı yaz aylarında Kafkasya üzerinden gelebilecek Rus tehlikesine karşı Trakya'dan 26 tümen askeri Sovyetler Birliği sınırına kaydırmıştır. Ayrıca ekonomik bunalımdan ve savaş önlemlerinden olarak 13 Ocak 1942'de ekmek ve ekmeklik hububatın tüketimini sınırlamış ve karneye bağlamıştır. 13 Nisan 1942'den itibaren de kişi başına verilen ekmek miktarını günde 375 gram olarak yarıya düşürmüştür¹²⁹.

2. 1. 1. Savaş Tehlikesine Karşı Halkı Bilgilendirme Uygulamaları

Savaş öncesinde ve sırasında halkın zarar görmemesi için kamuoyunu bilinçlendirme uygulamaları yapılmıştır. Savaş öncesinde yayınlanmış bir kitapçık olan Fransız *I'illustration Dergisi*'nce yayınlanan bir ek Türk yetkililerin dikkatini çekmiş ve tercüme edilmiştir. Türk Hükümeti İkinci Dünya Savaşının öncesinde Avrupa'da çıkabilecek savaş gerçeğine kendisini hazırlamış ve sivil toplumun zarar görmemesi için bilinçlendirici yayınlar yapmıştır. Bayındırlık Vekaleti *Bayındırlık İşleri Dergisi*'nin eki olarak yayınlanan 1939 tarihli Pasif Korunma isimli 65 sayfalık eser sivil toplumun korunmasının savaş içerisindeki öneminden bahsederek Hükümetin bu konuya gösterdiği ilgiyi göstermiştir. Savaş başlamadan Kazım Karabekir, Mecliste savaş durumunda halkın korunması hakkında şu önerilerde bulunmuştur¹³⁰: "*İstanbul'da hastanelerin etrafındaki ahşap evlere gelen bombalar hastane ve hastaları yakacaktır. Evler yıkılarak buna engel olunmalı,, mağaralar yapılarak sığınak olabilecek yerlerden istifade edilmelidir. İnsanlarımızı, silahlarımızı, ambarlarımızı, fabrikalarımızı hava taarruzlarına karşı hazırlamalıyız*"

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti zehirli gazlardan ve hava tehlikesinden korunma çarelerini gösteren duvar afişleri hazırlamıştır. Zehirli Gaz ve Hava Hücumlarından Korunma Kanunu'na göre; 18-60 yaş arasındaki bütün vatandaşların gaz kurslarına katılmaları zorunlu tutulmuştur. Kurslarda zehirli gazlara karşı alınması gereken tedbirler basit bir dilde anlatılmış, resimli ve toplumun kolay anlayacağı kitapçıklar basılmıştır. Hava Tehlikesine Karşı Korunma Tavsiyeleri ve Zehirli Gazlar

¹²⁹ Uçarol; *a.g.e.*, s. 839.

¹³⁰ Kazım Karabekir; *Ankara'da Savaş Rüzgarları İkinci Cihan Harbinde CHP Grup Tartışmaları*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000, s. 82-83; Karabulut; *a.g.m.*, s. 203-204.

başlıklı kitapçıklarda basit cümlelerle, resim ve fotoğraflarla muhtemel bir hava saldırısına karşı savaştan korunma yöntemleri anlatılmıştır¹³¹.

Toplumsal sıkıntıların derinden hissedildiği İkinci Dünya Savaşı yıllarında Halkevleri de sivil savunma önlemleri kursları düzenlenmiş, hava saldırıları ve zehirli gazlarla mücadele konusunda halkı bilinçlendirmiştir. Halkevleri Spor Şubeleri, Beden Terbiyesi Müdürlüğü ile işbirliği yaparak genç nüfusu askerliğe hazırlamak düşüncesiyle atış talimleri ve süreklilik avları düzenlemiş, boks dersleri vermiştir. Halkevleri sinema makineleri ve öğretici filmlerle vatandaşın bilinçlenmesini sağlamıştır. Pasif korunma, gazlar ve maskeler hakkında filmler gösterilmiş, halkın tehlikeli gazlar ve tahribatları hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır. Film başlamadan önce bölgede görev yapan öğretmen veya uzmanların verdikleri konferanslarla halkın ilgisi güncel meselelere çekilmiştir. Pasif Korunma Kanunu uyarınca hava taarruzlarına karşı yapılacak tatbikatlar, karartmalar, zehirli gazlar ve halkın alarm verilince neler yapacağı, alınacak önlemler Halkevlerinin çıkardığı gazeteler, dergiler ve broşürler yoluyla duyurulmuştur¹³². Havadan ve zehirli gazlardan korunma çarelerini açıklayan “Pasif Korunmada Çalışacak Vatandaşlara Rehber” isimli kitap pasif korunma kursu veren bir öğretmen tarafından detaylı şekilde hazırlanmış, kurslara katılmayan vatandaşların da yararlanması sağlanmıştır. Bu kitap Maarif Vekaletince okullara da tavsiye edilmiştir¹³³.

2. 1. 2. Maske Dağıtılması

Savaş tehlikesine karşı alınan tedbirlerden birisi gaz maskesi dağıtılmasıydı. Kızılay emniyetli ve ucuz gaz maskeleri temin etmek için incelemelerde bulunmuştur. Genelkurmay; Milli Müdafaa ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Gaz Komutanlığı uzmanları ile dünya halk maskelerini incelemiş, en uygun ve emniyetli olanı seçmiştir. Seçilen örnek Alman halk maskesi iken maskenin gazlara karşı koruma

¹³¹ *Resmi Gazete*, 9 Temmuz 1938, nr. 3955, s. 10228; *Haber*, 13 Şubat 1939, nr. 1919, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1939, nr. 5359, s. 2; *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1939, nr. 5532, s. 2; Karabulut; a.g.m., s. 205.

¹³² Özlem Karabacak; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Eğitim ve Kültür Politikalarının Yansımaları”, *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, Isparta 2008, ss: 663-672, s. 671-672.

¹³³ Sabit Çetin; *İkinci Dünya Savaşında İstanbul ve Trakya’da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2008, s. 58.

gücü arttırılmış, Türk malı gaz maskesi meydana getirilmiştir. Maskenin süzgecinin koruma kabiliyetinin fazla olduğu, savaş esnasında insanı 20 saatten fazla koruyabilir özellikte bulunduğu belirtilmiştir. Gaz bulutunun şehir üzerinde ancak 5-10 dakika, en fazla 1 saat kalabileceği düşünülecek olursa böyle bir süzgecin en aşağı 20 gaz taarruzuna karşı bir insanın hayatını koruyabileceği meydana çıkmıştır. Maskelerin süzgeçleri değiştirilebilir yapılmış, maske süzgeci gazları mas edemez hale gelse bile maskeyi değiştirmeye lüzum kalmadan süzgeci değiştirmekle mesele halledilmiş olacaktır. Maskeler karton kutuları içinde saklandıkları ve evlerin güneş görmeyen yerinde muhafaza edildikleri surette uzun zaman depo edilebilir özellikte idiler¹³⁴.

Dahiliye Vekaleti resmi dairelere gönderdiği tamimde Hava Hücumlarından Pasif Korunma Kanunu gereğince halkın alması gereken tedbirlere memurların ön ayak olmasını, Kızılay maske fabrikasında imal edilen gaz maskelerinden devlet memurlarının tedarik etmelerini bildirilmiştir. Ayrıca resimli bir kullanım klavuzu ile ayrı ayrı kutular içinde bulunan maskeleri almak isteyen herkesin Kızılay Cemiyetinden ücreti karşılığında alabileceği gazetelerde duyurulmuştur¹³⁵.

Büyükler için gaz maskeleri büyük rağbet görmüştür. Basında “*Alışmak lazım. Yüzlerimizi lastik kılıf arkasında gizlemeyi öğrenmekte geç bile kaldık. Savaş halinde bir yerine on, on yerine yüz kurban vermemek için birer maske edinmeliyiz. Maske artık bir karikatür mevzu değildir. En ciddi ihtiyaçlarımız arasında ona da yer ayırmak mecburiyetindeyiz.*”¹³⁶ cümleleri ile maske edinmenin gerekliliği ve önemi belirtilmiştir. Kızılay da bütün vekaletlerin, umum müdürlüklerin özellikle demiryollarının, vilayetlerin, sanayi müesseselerinin, milli banka memurlarının, fabrika çalışanlarının ve sivil halkın zehirli gaz tehlikesine karşı gaz maskesi ile kendisini koruması gerektiğini duyurmuştur. Yurt dışından gelen kişilerin yanlarında bulunacak iki maskenin kişisel eşya sayılacağı gümrüklere bildirilmiştir. Vatandaşların maske edinebilmeleri için her türlü kolaylık düşünülmüş, gaz

¹³⁴ BCA. 030.10.00.00., Yer No: 51.331.9.1. (Bknz. Ek:1)

¹³⁵ BCA. 030.10.00.00., Yer No: 51.331.9.1; *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1939, nr. 5305, s. 2; *Ulus*, 13 Nisan 1939, nr. 6354, s. 12; *Akşam*, 21 Şubat 1939, nr. 7308, s: 3.

¹³⁶ *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1939, nr. 5543, s. 2; *Ulus*, 28 Ekim 1939, nr. 6552, s. 2; *Akşam*, 27 Ekim 1939, nr. 7550, s. 5; *Ulus*, 28 Ekim 1939, nr. 6552, s. 2; Koçak; *Milli Şef*, C. I, s. 265.

maskelerinin isteyen memurlara taksitle dağıtılmasına başlanmış, çalıştığı kurum ve ticarethaneleri kefil gösterenlere Kızılay taksitle gaz maskesi satmıştır¹³⁷.

2. 1. 3. Işıkların Söndürülmesi ve Karartma Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında bütün illerde hava saldırısı tehlikesine karşı karartma uygulaması başlatılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizamnamesi hazırlamıştır. Düşman uçaklarının hareketlerini güçleştirmek için ışıkların söndürülmesine ve karartılmasına karar verilmiştir. Bu karar hava saldırılarına karşı pasif korunma mecburiyetine tabi tutulmuş ya da tutulmamış bütün şehir, kasaba ve köylerdeki bütün çiftliklerde ve evlerde istisnasız uygulanmıştır. Pasif korunma teşkilatında yer almayan ve vazifelerini ihmal edenler hakkında 6 seneye kadar hapis cezası öngörülmüştür. Türkiye, 1939 yılının başlarında bombalanma ihtimaline göre önlem almış, Genelkurmay Başkanlığı bu önlemlerin Türkiye'yi savaşa hazırlayabilmesi adına çalışmalara başlamıştır¹³⁸.

15 Kasım 1940 tarihinde alınan karar üzerine gerekli anlarda ani denemeler yapılmak üzere cadde ve sokaklarda, resmi ve özel binalarda ışık maskeleyme kaydı kaldırılmıştır. Meydanlar, caddeler, sokaklar aydınlatılmış, motorlu ulaşım araçlarının projektörlerinin tamamen, iç aydınlatmalarının da kısmen maskelerini muhafaza etmelerine karar verilmiştir. 21 Kasım'da ise yeniden ışık söndürtme ve karartma işine başlanması kararlaştırılmış, uygulanması hakkında Dahiliye Vekaleti bir izahname hazırlamıştır. İstanbul ve Ankara caddelerinde aydınlatmalar maskelenmiş, otomobiller ve otobüsler de mavi fenerler kullanmaya başlamışlar, mağaza vitrinlerindeki aydınlatmalar söndürülmüş, İstanbul'daki sokak lambalarının bir kısmı kaldırılmış, kalanlar da maskelenmiştir¹³⁹. İstanbul vilayeti ışıkların maskelenmesi için bir talimatname yayınlarak ev, dükkan ve mağazaların ne şekilde

¹³⁷ BCA. 030.10.00.00., Yer No: 51.331.9.2; *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1939, nr. 5549, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1941, nr. 6019, s. 2.

¹³⁸ *Resmi Gazete*, 25 Şubat 1939, nr. 4142, s. 11323; *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1939, nr. 5311, s. 1-7; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1939, nr. 5453, s. 7; Karabulut; a.g.m., s. 201.

¹³⁹ BCA, 030.18.01.02.93., Yer No: 104.20; *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1940, nr. 5848, s. 1; *Ulus*, 19 Kasım 1940, nr. 6930, s. 1; *Vatan*, 19 Kasım 1940, nr. 91, s. 1; *Vatan*, 20 Kasım 1940, nr. 92, s. 1; *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1940, nr. 5849, s. 1; *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1940, nr. 5850, s. 1-3; *Ulus*, 11 Aralık 1940, nr. 6952, s. 1; *Ulus*, 12 Aralık 1940, nr. 6953, s. 1.

maskeleneceğini maddeler halinde belirtmiş, evlerden sokaklara hiç ışık sızmasına dikkat edilerek, aksine hareket edenlerin ağır şekilde cezalandırılacağı hatta ışıkları iyi maskeleyen evlerin elektriliğinin kesileceği ilan edilmiştir. Millete düşen vazifenin hem kendi evinin ışıklarını karartmak ve hem de komşularını ikaz etmek olduğuna dair haberler basında yer almıştır. Bu işte ihmali görülenlerin para ve hapis cezasına çarptırılacakları, ayrıca vatani bir işte dikkatsizlik göstermek gibi büyük bir manevi töhmet altına girecekleri yazılarak alınacak tedbirlerin önemi vurgulanmıştır¹⁴⁰.

“Ankaralılar imtihana hazırlanın” denilerek ışık maskeleyme işinden yüz akı ile çıkmasının her Ankaralının vazifesi olduğu belirtilmiştir. Ankara’da, 7 Ağustos 1944 tarihinde yeniden hava taarruzlarına karşı ışıkların söndürülmesi ve karartılmasına dair nizamname hükümleri uygulamaya konulmuştur. Valilik tebliğ aykırı hareket edenlerin buldukları bölgelerin elektriklerini merkezden söndürmeye karar vermiş, kayıtsızlık gösteren vatandaşların yalnız kendilerinin değil buldukları bölgelerin de elektriksiz kalmalarına sebep olacakları duyurulmuştur. “Karartma ve ışık sızdırmamaya dikkat memleket meselesidir” denilerek bütün ulaşım araçlarının lambalarını maskelemeleri, aksi takdirde seferden durdurulacakları ve bu gibiler hakkında kanuni takibat yapılacağı tebliğ edilmiştir. 3 Kasım 1944 tarihinde dükkanların kapanma saatleriyle otobüs seferlerine konulan kayıtlar kaldırılmıştır. Ancak verilecek yeni bir emirle ışıkların hemen karartılabilmesi için halkın daima hazırlıklı bulunması ve karartma malzemelerini saklaması gerektiği duyurulmuştur¹⁴¹.

2. 1. 4. Hava Taarruzlarına Karşı Korunma

İkinci Dünya Savaşı’nda, cephede savaşan askerlerin yanında cephe gerisindeki sivilin de durumu büyük önem taşımıştır. Halkın savaş zamanında özellikle düşman hava taarruzlarından etkilenmemesi için tedbirlerin alınması gerekmiştir.

¹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1940, nr. 5859, s. 3; *Ulus*, 28 Kasım 1940, nr. 6939, s. 1; *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1940, nr. 5860, s. 1; *Vatan*, 19 Kasım 1940, nr. 91, s. 1; *Haber*, 25 Kasım 1940, nr. 2137, s. 1.

¹⁴¹ *Ulus*, 1 Aralık 1940, nr. 6942, s. 1; *Ulus*, 7 Ağustos 1944, nr. 8268, s. 1; *Ulus*, 10 Ağustos 1944, nr. 8271, s. 1; *Ulus*, 11 Ağustos 1944, nr. 8272, s. 1; *Ulus*, 28 Ekim 1944, nr. 8350, s. 1; *Ulus*, 3 Kasım 1944, nr. 8356, s. 1.

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi sivil halkın savaş ihtimaline karşı ne şekilde korunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. *Cumhuriyet* Gazetesi'nde havadan gelebilecek tehlikelerle ilgili milletin her şeyi Hükümetten bekleyemeyeceği vurgulandıktan sonra “*Vatandaşların kendisine yetecek derecede bilgi sahibi olması ve kendisine düşecek işleri yapabilmesi lazımdır. Halk bunları öğrenirken Hükümetçe alınan pasif korunma tedbirleri de halkın güvenini arttırır.*” denilerek halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Kazım Karabekir de TBMM’de bir tehlike karşısında kaldığımız zaman başkası yapar diye kendimizi avutmak yerine bilgili ekipler oluşturulması gerekliliğinden bahsetmiştir¹⁴².

Sıhhat ve İçtiamai Muavenet Vekaletince hava tehlikesinden korunma konusunda broşür hazırlanmış ve dağıtılmıştır. Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Komisyonu da hava hücumlarından korunma çareleri ve pasif korunmada kişilere düşen vazifeler hakkında iki broşür bastırarak halka dağıtmıştır. Vekaletler ve vilayetlerce tüm yurttan hava taarruzlarına karşı pasif korunma, gaz arama temizleme, patlamayan bombaların kaldırılması kursları açılmıştır. Ankara’da da hava taarruzlarına karşı pasif korunma talimatnamesi hazırlanmıştır. Talimatnamede teşkilatlanma için bilgiler, hava taarruz araçları, çeşitli uçak bombaları, bombaların ağırlıklarına göre toprağa veya betona nüfuz edecekleri ve tahribatı, evlerde, müesseselerde alınacak tedbirler, yangınla, zehirle mücadele şekilleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Dahiliye Vekaleti vilayetlere gönderdiği 5 Mayıs 1941 tarihli yazıda hava taarruzundan korunmak için halkın neler yapması gerektiği açıklamış ve halkın bilgilendirilmesi, pasif korunma işlerine hız verilmesini istemiştir¹⁴³.

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Kanunu ile Nizamnamesi hükümleri gereği her il ve ilçede oluşturulan mahalli korunma amirliği gözetleme, alarm ve irtibat, itfaiye ve yardımcı itfaiye, sağlık ve sosyal yardım ve veteriner, gaz arama ve temizleme, teknik onarma işleri, elektrik, havagazı, telefon ve telgraf, su, kanalizasyon ve benzerleri, enkaz kaldırma, can kurtarma ve patlamayan bombaları kaldırma ekiplerinde görev alacaklara çeşitli kurslar verilmiştir. Milli Müdafaa, Ziraat, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Maarif Vekaletleri, Kızılay ve Gaz Genel Komutanlığı’na

¹⁴² *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1939, nr. 5362, s. 2; Karabulut; a.g.m., s. 202; Karabekir; a.g.e., s. 138.

¹⁴³ BCA, 030.10.00.00., Yer No: 53.352.15.5; *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1939, nr. 5365, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1939, nr. 5453, s. 7; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1939, nr. 5503, s. 3; *Haber*, 21 Eylül 1939, nr. 1979, s. 1.

kurslar açılarak pasif korunma amirleri ve halkın eğitimi sağlanmıştır. Büyük kentlerde hava saldırısında zarar görebilecek değerli müze eşyaları Anadolu'nun iç bölgelerine nakledilmiş ve toprağa gömülerek korunmasına çalışılmıştır¹⁴⁴.

2. 1. 5. Sığınak ve Siper Hazırlanması

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde büyük şehirlerde siper ve sığınak inşası için hummalı bir faaliyet başlamıştır. Önlemlerin gereken şekilde alınabilmesi için Hükümet yetkilileri toplumu yönlendirici faaliyetlerde bulunmuş ve kamuoyunu bilgilendirmişlerdir. İstanbul'da sığınak yerleri tespit edilmiş ve sığınak kapılarına içine girebilecek insan sayısını gösteren levhalarla sığınaklara giden yollara “*umumi sığınağa gider*” levhaları asılmıştır. Halkın sığınak yerlerinden haberdar edilmesi, yayınlanan emirnamenin her tarafa asılması ve evlere dağıtılması kararlaştırılmıştır. Gazetelerde halkın telaş yapmaması yönünde yazılar yer almıştır¹⁴⁵.

Sığınak inşası hazırlıkları iletmiş, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere 15 kadar il hazırladıkları sığınak projelerini Nafia Vekaleti'ne göndermiş ve şehirlerin uygun yerinde inşası için etütler yapmışlardır. Sığınakların hava taarruzlarından korunmayı gerektiren her türlü teşkilatı içermesi, her kapıda filtre bulunması, soyunma, duş, revir odaları olması, vantilötörle havalandırılması kararlaştırılmıştır. Falih Rıfkı Atay “*Dağ başında oturan vatandaşın dahi siper kazması lazımdır*” diyerek savaşın eskisi gibi ordunun mücadelesi olmadığını vurgulamıştır¹⁴⁶.

Dahiliye Vekaleti pasif korunma mecburiyetine dahil şehir ve kasabalarda dağılmaya müsait arazi bulunan bölgelerde memur ve çalışanlara halka yetecek derecede korunma siperleri yaptırılmasına karar vermiştir. Ahşap evlerde ve sığınak yapmaya müsait olmayan yerlerde oturanlar için bahçeleri müsaitse bahçelerinde ve civar arsalarda siper yaptırılması kararlaştırılmıştır¹⁴⁷. Siper inşasında yol göstericilik yapmak için Hükümetin gerçekleştirdiği bir diğer eylem, toplumsal mekanlarda örnek siperler inşa etmek olmuştur. Seferberlik Müdürlüğü halka göstermek üzere örnek

¹⁴⁴ Koçak; *Milli Şef*, C. I, s. 265-266; Çetin; a.g.t., s. 56.

¹⁴⁵ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1939, nr. 5480, s. 1, 9; *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1939, nr. 5481, s. 1, 3; Karabulut; a.g.m., s. 212.

¹⁴⁶ *Haber*, 8 Mayıs 1941, nr. 2180, s. 1; *Ulus*, 25 Mayıs 1941, nr. 7113, s. 1.

¹⁴⁷ *Haber*, 21 Eylül 1939, nr. 1979, s. 1.

siperler inşasına başlamış ve broşürler bastırmıştır. Broşürlerin içeriğine uygun olarak her kazada pasif korunma tedbirlerine karşı gereken teçhizatlı birer ev hazırlayarak zehirli gazlara karşı nasıl korunulacağı, yangın tehlikesine karşı ne gibi tedbirler alınacağını halka gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Bahçeli evler ve apartmanların bahçelerinde birer örnek siper, apartmanların alt katında da birer odayı gazlara karşı sığınak yapmaları hakkında evlere tamim gönderilmiştir. Ankara'da Bahçelievler, Bakanlıklar gibi semtlerde yeni sığınaklar kazılmış, Kızılay binasının arkasında büyük bir sığınak inşa edilmiş ve bombalar halka tanıtılmıştır¹⁴⁸.

2. 1. 6. Taarruz Tehlikesine Karşı Tatbikat Yapılması

Hava saldırılarına karşı örgütlenme ve iş dağılımı gerçekleştikten sonra saldırı anında nasıl hareket edileceğine dair tatbikatlar gündeme gelmiştir. Savaş dönemlerinin olmazsa olmazı niteliğindeki tatbikatlar bombalanma ihtimali yüksek büyük şehirlerde özel bir önemle yürütülmüştür. Büyük şehirlerden başlayarak çeşitli tatbikatların yapılacağı kamuoyuna duyurulmuş, bunun için illerdeki ilgili makamlar Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi'nin ailenin ve bireyin korunmasıyla ilgili hükümlerini gazeteler ve broşürler aracılığıyla kamuoyuna bildirmişlerdir. Broşürlerle zehirli gazlar ve yangın anında uygulanacak ilkyardım ile bahçe ve arazilerde yapılacak sığınaklar için model tiplerine dair bilgiler verilmiştir¹⁴⁹.

15-22 Ağustos 1939 tarihleri arasında herhangi bir günde ve saatte habersiz olarak İstanbul'a havadan taarruz manevrası yapılması kararlaştırılmıştır. Manevra sırasında Trakya sınırından vilayete telgraf ya da telefonla haber verilmesi, mahallelerdeki düdüklere öttürülmesi, hücumdan haberdar olan halkın evlerinden dışarı çıkmaması, dışarıdaki halkın yakın sığınaklara gitmeleri kararlaştırılmıştır. Farazi olarak atılacak zehirli gazların temizlenmesi, yangınların söndürülmesi, patlamış bombaların kaldırılması, yıkılmış binaların altından insanların kurtarılması ve yaralıların tedavisi için çok sayıda ekip hazırlanmıştır. İstanbul'da hava hücumlarına karşı savunma tatbikatı yapılacağı haberi bazı yanlış anlamalara yol

¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, 1 Mart 1940, nr. 5675, s. 5; *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1940, nr. 5751, s. 2; Koçak; *Milli Şef*, C. I, s. 265; Karabulut; a.g.m., s. 212-213;

¹⁴⁹ Karabulut; a.g.m., s. 214.

açmış, kimsenin evinden dışarı çıkmayacağı, uçaklardan gerçek bombalar atılacağı rivayetleri dolaşmıştır. Bazı kişilerin 15 Ağustos akşamı fırınların önünde birikerek birkaç günlük ekmeklerini almak istemeleri karışıklıklara yol açmıştır. Bu durum üzerine gazetelerde “*Telaşa lüzum yok, manevra bir tecrübedir. Yarım saat devam edecek, bu süre zarfında halkın sığınaklara çabuk gidip gidemeyeceği ve sığınakların ihtiyaca kafi gelip gelmediği anlaşılacaktır. Bunun dışında söylenen laflara inanmayınız ve telaş etmeyiniz*” açıklamaları yapılmıştır. Pasif Korunma Komisyonu müdafaa tedbirleri olarak halkı uyarıcı yayın yapılması ve sinemalardan yararlanılmasını kararlaştırmıştır. Pasif korunma tatbikatının yapılacağı tarih halk tarafından bilinmediği için gazetelerde tatbikatın her an yapılabileceği hakkında “*Bugün tehlike işareti verilebilir*” ikazı, tatbikatın önem ve nedenini açıklayan yazılar yer almıştır¹⁵⁰. Pasif Korunma Tedbirleri Komisyonu İstanbul’da yerel tedbirler almış ve incelemeler yapmıştır. Halka parasız göstermek üzere İngiltere ve Almanya’da pasif korunma tedbirlerini gösteren filmler incelenmiştir. Beyoğlu’nda bir sinemada gösterilen pasif korunma filminin Halkevlerinde, pasif korunma kurslarında ve üniversite konferans salonunda ücretsiz olarak gösterilmesine karar verilmiştir¹⁵¹.

19 Ağustos 1939 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen hava taarruzunda halk ilan edilen tavsiye ve tedbirlere uymuştur. İtfaiye, gaz temizleme, ilkyardım, can kurtarma ve teknik onarma ekiplerinin faaliyetleri de plan içerisinde gerçekleşmiştir. Tatbikat esnasında birkaç yerde görülen kusurların sonraki denemelerde tekrarlanmaması için yapılması gerekenler gazetelerde yayınlanmıştır¹⁵². İkinci İstanbul hava korunma tatbikatı 23 Ağustos 1939 tarihinde bütün İstanbul halkının katılımıyla yapılmıştır. Tatbikata ait hazırlanan raporda pasif korunma teşkilatlarının yetersiz olduğu, ikaz haberinin bildirilme süresinin kısaltılması, ikaz haberinin hangi makamlara ve hangi sıra ile bildirileceği, sirenlerin birçok yerden işitilmediği ve siren sayısının artırılması gerektiği, şehrin kenar semtlerinde oturan halkın tatbikata gerekli ilgiyi göstermediği, tramvay arabalarının merkezi elektrik kesintisi nedeniyle uygun olmayan yerlerde kaldığı, fabrikalarda pasif korunma tedbirlerinin alınmadığı ve çalışanların hava korunması konusunda bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiş ve ilgili

¹⁵⁰ *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1939, nr. 5481, s. 1-9; *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1939, nr. 5482, s. 1-9; *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1939, nr.5483, s. 1.

¹⁵¹ *Akşam*, 21 Aralık 1939, nr. 7603, s. 3; *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1939, nr. 5607, s. 2.

¹⁵² *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1939, nr. 5486, s. 8.

makamlara bilgi verilmiştir. Bu tatbikatlar pasif hava korunması konusunda ihtiyaçları ortaya çıkarmış, halkın bu konuda ilgisini uyandırmıştır.

30 Ocak 1941 tarihli pasif korunma tatbikatı esnasında halkın uyması gereken konular gazetelerde düzenli olarak yayınlanmıştır. Tatbikatı gazeteciler de izlemiş ve ayrıntılı olarak yayınlamışlardır. 1944 yılından itibaren İstanbul hava sahasında meçhul uçakların görülmeye başlaması üzerine alarm işareti verilmiş, pasif korunma ekiplerinde görevli olanlar görev başlarına gitmişler ve halk da üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiştir. İstanbul'da, 5-12 Mayıs 1944 tarihleri arasında pasif korunma teşkilatı içerisinde yer alan gözetleme hizmeti, alarm ve irtibat hizmetleri, itfaiye, sağlık ve sosyal yardım ve veteriner hizmetleri, gaz arama ve temizleme, teknik onarma işleri; elektrik, havagazı, telefon ve telgraf, su, kanalizasyon ve benzerleri, enkaz kaldırma, can kurtarma ve patlamayan bombaları kaldırma ekipleri ile askeri birliklerin katıldığı tatbikatlar yapılmıştır¹⁵³.

2. 1. 7. Hava Taarruzlarına Karşı Mükellefiyet Görevleri

Halk hava taarruzlarına karşı pasif korunma işlerinde çalışmak üzere istihdam edilmiştir. Vilayet seferberlik komisyonunda yapılan toplantıda hava taarruzlarına karşı pasif korunma işleri hizmetlerinde istihdam edilecekler için bir program hazırlanmıştır. Mükellefiyete tabi tutulacak kişilerinden sağlık durumlarının uygunluğuna ve kabiliyetlerine göre itfaiye, imdadı sıhhi, gaz temizleme teşkilatında görevlendirilmeleri ve yapacakları işlerin öğretilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁴. Bu ekiplere ayrılanlar arasında Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu'nda istisna kaydı olmadığından mevki sahibi kimseler de ekiplere davet edilmişlerdir. Eski Dahiliye Vekili Şükrü Kaya itfaiyeye, eski Vali Muhittin Üstündağ enkaz kaldırma ekibine ayrılmıştır. Çalışamayacak kimselerin nakden bu işle mükellef tutulmaları için kanunda tadilat yapılmış, bu gibi kişilerin mükellef olduğu gün başına bir işçi yevmiyesi vermek üzere istisna edilmeleri kararlaştırılmıştır¹⁵⁵.

¹⁵³ Çetin; a.g.t., s. 36, 40, 44.

¹⁵⁴ *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1939, nr. 5492, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1939, nr. 5493, s. 2; *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1939, nr. 5497, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1939, nr. 5571, s. 2.

¹⁵⁵ *Resmi Gazete*, 9 Temmuz 1938, nr. 3955, s. 10228; *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1940, nr. 5657, s. 2.

İtfaiye hizmetinde çalışacakların itfaiye emrine verilmesi, sıhhi imdat ve zehirli gaz kısımlarına ayrılacakların da Sıhhat Müdürlüklerinde kurulacak şefliklere bağlı çalışmaları kararlaştırılmıştır. Resmi ve özel kurumlarda oluşturulan hava korunma heyetinde yangın söndürme, sıhhi yardım, gaz arama ve temizleme, enkaz kaldırma, can kurtarma, teknik onarım takımları ile hususi inzibat kıtası bulunması kararlaştırılmıştır. Dahiliye Vekaleti İstanbul vilayetine gönderdiği bir tezkere ile pasif korunma tedbirlerinin takviyesi için idare amir ve memurlarının gayret göstermeleri istenmiştir. Ev ve apartmanların büyüklüğüne ve içinde oturanların sayısına göre yangın söndürme, hasta bakıcı teşkilatı yapmak zorunlu tutulmuştur¹⁵⁶.

2. 1. 8. Okullarda Askerlik ve Zehirli Gaz Eğitimi

Genelkurmay Başkanlığı Maarif ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillikleriyle birlikte yeni değişiklikleri kapsayan bir talimatname yayılamıştır. 1940'da Vekiller Heyeti kararıyla haftada ikişer saat olan askerlik dersleri devam ettirilmiş, 15 günlük kamp süresi 20 güne çıkarılmıştır. Köy Enstitülerinin müfredatında askerlik dersi öğretimine yer verilmiş, ortaokul, lise ve yüksekokul öğrencileri askerlik dersinden de özel ve genel sınavlara tabi tutulmuşlardır. Kız öğrencilerin katılma zorunluluğu olmayan kamplara ve talimlere katılanlar da kabiliyet notu almışlardır. 20 gün devam eden kamplarda askerlik hayatının tüm zorlukları canlandırılırken, derslerde uygulamalı eğitime ağırlık verilmiştir. Kampın günlük programına göre muhasebe usulleri, atış talimleri, uzun yaya yürüyüşleri, ordugâh hazırlığı, devriye, nöbet hizmetleri, gözcü ve keşif kolunun görevleri gösterilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında askerlik dersleriyle aynı dönemde okutulan diğer bir ders de Zehirli Gazlardan Korunma'dır. 1940'lı yıllarda Batılı hava kuvvetlerinin yurt savunmasında oluşturduğu tehlike üzerine derse ihtiyaç olmuştur. Uçakların ordu gerisindeki şehirlere, kışla, cephane depoları, resmi kurum binaları ve fabrikalar gibi stratejik öneme sahip yerlere tahrip, yangın ve gaz bombaları atma tehdidi sivil halk üzerinde tehlike oluşturmuştur. Hava hücumlarına ve bombalarına karşı halkı korumak için pek çok önleme başvurulmuştur. Maarif Vekaleti'nin hazırladığı kitaplarla öğrenciler hava silahları ve saldırıları, zehirli gazların türleri, gıda maddeleri

¹⁵⁶ *Akşam*, 3 Haziran 1941, nr. 8123, s. 3; *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1939, nr. 5509, s. 2.

üzerindeki etkileri, etkilenenlere yapılacak ilkyardım çareleri, bombalardan korunma yöntemleri, aktif, pasif ve toplu korunma gibi hususlar hakkında eğitilmişlerdir¹⁵⁷. Maarif Vekaleti, fizik ve kimya derslerinde zehirli gaz eğitime önem verilmesini bildirmiştir. Okullarda oluşturulacak pasif korunma teşkilatında her öğrencinin bir görevi bulunduğu gibi uzman öğretmenlerin nezareti altında sık sık uygulama yapmaları kararlaştırılmıştır. Üniversitede de pasif korunma teşkilatı kurularak zehirli gaz temizleme ve tedavi kollarında tıp fakültesi öğrencilerine görev verilmesi ve binalarda mevcut öğrenci sayısına göre müsait olanlarda sığınak yapılmasına karar verilmiştir. Sığınakların kazılmasında öğrencilerden de yararlanılması ve bahçesi müsait olmayan okulların yakında başka bir yer bulmaları mecburi tutulmuştur¹⁵⁸.

Öğretmen ve öğrencilerin gaz maskesi tedarik etmelerine karar verilmiş, öğretmenler öğrencileri maske almaları için teşvik etmişlerdir. Çok çocuklu ailelerin maske almalarının imkansızlığını düşünerek Kızılay maske bedellerinin 6 taksitte ödenmesini kabul etmiştir. Okul bahçelerinde sığınaklar inşa edilmesi, binalarda müdafaa tertibatı alınması ve zehirli gazlara ve hava hücumlarına karşı nasıl korunulacağını öğretmek üzere uzmanların konferans vermesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁹.

2. 1. 9. Ordunun Donanımını İyileştirme Çabaları

Hükümet, İkinci Dünya Savaşı başlanıncında politik gelişmeleri takip ederken ordu donanımıyla ilgili de tedbirler almıştır. Kazım Karabekir savaş başlamadan CHP grup tartışmaları sırasında lüks hayatın men edilmesi gerektiğini vurgulayarak ordu ihtiyaçlarının karşılanmasının öncelik olduğunu ifade etmiştir. “*Harp müddetince cephe gerisinde ihtiyaca göre giyim eşyası pek tutumlu olarak verilmelidir. Yamalı gezmeyi zenginlerimiz de bizler de şeref bilmeliyiz*” diyerek tüketimin giyim eşyasında azaltılabileceğini belirtmiştir¹⁶⁰. Ordunun donatımı ile ilgili tedbirler kapsamında Hükümet giyimde yerli malı kullanılmasını zorunlu tutan ve her türlü yabancı malın ülkeye sokulmasını yasaklayan 20 Aralık 1925 tarihli ve 688 sayılı Yerli Kumaştan

¹⁵⁷ Karabacak; a.g.m., s. 669-670.

¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1939, nr. 5496, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1940, nr. 5646, s. 2.

¹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1939, nr. 5532, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1939, nr. 5534, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1939, nr. 5543, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1939, nr. 5534, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1939, nr. 5539, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1939, nr. 5566, s. 2.

¹⁶⁰ Karabekir; a.g.e., s. 26.

Elbise Giyilmesine Dair Kanun'un bazı maddelerinin olağanüstü askeri ihtiyaçlar sebebiyle değiştirilmesini isteyen bir tasarıyı meclise vermiş, tasarı 30 Aralık 1940'da kanunlaşmıştır¹⁶¹. Başvekil Şükrü Saraçoğlu 5 Ağustos 1942 tarihinde TBMM'de savaş dışı kalma gayretinden söz ettikten sonra *"Topraklarımızın saldırıya uğraması ihtimali karşısında son ferdimize kadar çarpışacağız. Bunun için ordumuzu hazır tutuyoruz ve ordumuzu her gün biraz daha kuvvetli görmek tüm Türk milleti için bir gaye, Hükümetimiz için de bir program olmakta devam edecektir"* diyerek askeri tedbirlerin sebebini açıklamıştır. İsmet İnönü de milletin herşeyini ordusuna vermesi ve vatan selameti için her sıkıntıya katlanmak zorunda olmasını başlıca teminat olarak kabul etmiştir¹⁶².

2. 1. 10. Hava Taarruzlarına Karşı Trakya ve İstanbul'dan Anadolu'ya Tahliye Tedbirleri

Almanların, Balkanları ele geçirmesi büyük kuşku doğurmuş ve Trakya'da panik havası oluşturmuş, Hükümet, İstanbul'u boşaltma hazırlıklarına başlamıştır. Trakya'da başlayan panik havasından sonra bazı kişiler yok pahasına mallarını satarak kaçmaya başlamışlardır. Bunun bir nedeni olarak da Bulgaristan'daki Alman askerlerine Almanca-Türkçe sözlükler dağıtılması kabul edilebilir¹⁶³.

Savaş dışında kalmaya özen gösteren Türkiye bazı tedbirler almıştır. Ordunun takviyesini ikmal etmek maksadıyla İstanbul ve Trakya bölgesindeki askerlerin ihtiyaç oranında ordu hizmetine alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Trakya ve İstanbul'daki nüfus yoğunluğunu azaltabilmek amacıyla asker ailelerinin İç Anadolu Bölgesi'ne nakledilmesi gündeme gelmiştir. 9 Nisan 1941 tarihinde de emekli memurların Anadolu'ya parasız gönderilmeleri hakkında kararname yayınlanmıştır¹⁶⁴.

İstanbul'da oturan Türk vatandaşlardan gerekli şartlara sahip bulunanların kaymakamlıklara 15 Nisan 1941 akşamına kadar müracaat ederek beyannamelerini doldurmaları ilan edilmiştir. Anadolu'ya aileleri ile gidecek öğrencilere tasdikname verilmesinde kolaylık gösterilmesi hakkında Maarif Vekaleti tebligatta

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 15, s. 134; *Resmi Gazete*, 4 Ocak 1941, nr. 4703, s. 265; Goloğlu; *a.g.e.*, s. 109.

¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 27, s. 21; *Vatan*, 30 Ekim 1942, nr. 742, s. 1.

¹⁶³ Goloğlu; *a.g.e.*, s. 116; Bakar; *a.g.m.*, s. 7.

¹⁶⁴ Ulvi Keser; *Yardım Et Komşu*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara 2005, s. 40-41; Goloğlu; *a.g.e.*, s. 116.

bulunmuştur¹⁶⁵. Örfi İdare Komutanlığı Anadolu'ya nakledilecek ailelerin nakil işlerini düzenli bir şekilde yapabilmek için tedbirler almıştır. Örfi idare altına alınmış bölgelerde İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale halkından trenle veya deniz yoluyla ve nüfus başına ücretsiz taşınacak 50 kilo eşyaları ile birlikte ücretsiz Anadolu'ya geçmek isteyenler hakkında Hükümet kararı ilan edilmiştir. Hükümet İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek isteyen vatandaşların yolculuklarında zorluk çekmemeleri için gereken tedbirlerin alınmasını ilgililere bildirmiş, göç etmek isteyenler için vapur ve tren seferlerine seferlerin eklenmesi yoluyla, özellikle uzun yolculuklarda yolda iâşe sıkıntısı çekilmemesi için tren ve vapurlarda yiyecek ve içecek bulundurulması suretiyle yardımda bulunacağını açıklamıştır¹⁶⁶. Bu uygulamanın eksiksiz gerçekleşmesi için tedbirlere uyulması istenmiştir. İstanbul ve Trakya'da kalmaları gerekmeyen vatandaşların buralarda boşuna kalabalık etmemeleri, daha rahat yaşayacakları yerlere giderek iâşeyi ve hareket serbestliğini kolaylaştırmaları düşünülmüştür. Hükümetin asıl gayesinin savaş bölgesinde bulunan nüfus yoğlunluğunu azaltmak, iâşe ve ulaşım gibi hayati konularda rahat davranmak olduğu yapılan açıklamalardan belli olmuştur.

Anadolu'ya göç kararı ve gazetelerde ilanı halkta telaş oluşturmuş, Yunanistan ve Yugoslavya'da yaşananların, Türkiye'de de olması endişesindeki halkta paniğe yol açmıştır. Hükümet her şeyin kontrol altında olduğunu ifade etse de oluşan tedirginliğe ve bazı propagandalara karşı basında uyarıcı bildirimler yer almıştır¹⁶⁷. Gazetelerde telaş edilmemesi, Hükümetin aldığı kararlarla vatandaşa mecburiyet yüklediği, isteyenlerin Hükümetin gösterdiği kolaylıktan istifade edebilecekleri duyurulmuştur. *"Bu tedbir bir tecavüz hazırlığı değil müdafaa ihtiyatıdır. Kimseye taarruz niyetinde değiliz. Her tecavüze silahla karşı koymaya azmettik. Hazırlığımız bunun içindir. Başımızdakilere emniyet ediniz, başka sözlere kulak asmayınız, sakın ve müsterih olunuz."* denilerek bu kararın endişeye, korkuya sebebiyet vermemesi için haberler yapılmıştır¹⁶⁸.

¹⁶⁵ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1941, nr. 5987, s. 1-5; *Ulus*, 10 Nisan 1941 nr. 7068, s. 1; *Vatan*, 10 Nisan 1941, nr. 227, s. 1; *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1941, nr. 5990, s. 1.

¹⁶⁶ *Akşam*, 11 Nisan 1941, nr. 8070, s. 1; *Vatan*, 11 Nisan 1941, nr. 228, s. 1.

¹⁶⁷ Bülent BAKAR; "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'dan Anadolu'ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2007, s. 7, Erişim Adresi: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/view/1023018829/1023017988> 20.02.2015.

¹⁶⁸ *Akşam*, 13 Nisan 1941, nr. 8073, s. 1; *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1941, nr. 5988, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRESİNCE TÜRKİYE’NİN İZLEDİĞİ İKTİSADİ POLİTİKALAR

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı 1929 İktisadi Buhranının ekonomi üzerinde olumsuz yansımalarının derinden hissedildiği 1930’lu yılların üzerine gelmiştir. 30’lu yılların ilk yarısında yaşanan ekonomik ve toplumsal sarsıntılar Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nın ekonomik alandaki etkilerini şiddetli biçimde hissetmesine neden olmuştur. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal alanda yaşayan ve tarım toplumu olan Türkiye, savaş dışı kalmasına rağmen önemli ekonomik güçlüklerle karşılaşmıştır. Türkiye tarafsız kalma politikasını başarmışsa da savaşa katılmış devletler kadar derinden etkilenmiştir. Savaşla başlayan ekonomik güçlükler ekonomik bunalım yaşanmasına neden olmuş, toplumunun geniş kesimi bu bunalımdan olumsuz etkilenmiştir. Savaş yıllarında yaşanan sıkıntılardan istifade eden toplumsal sınıflar da olmuştur¹⁶⁹.

İkinci Dünya Savaşı’nın dışında kalınmasına karşın savaşın ekonomi ve topluma önemli etkileri olmuştur. Savaş ekonomik gelişme sürecine olumsuz yansiyarak fakir ve dar gelirli kesimleri mağdur etmiştir. Hayat pahalılığı, iâşe sorunları ve ihtikâr sonucunda açlık, sefalet ve yoksulluk birçok toplumsal sorunu beraberinde getirmiştir. Hükümet narh sistemi, fiyat murakabesi, ihtikârla mücadele, karne uygulaması gibi yollarla ekonomik alana müdahale ederek savaşın neden olduğu olumsuz koşulları hafifletmeye, iâşe sorununu çözmeye, hayat pahalılığını ve ihtikârı önlemeye çalışmıştır. Fakat gerek devlet teşkilatının mali ve altyapısal yetersizliği, gerekse devlet politikalarının uygulama sürecinde yaşanan aksaklıklar sonucunda ekonomiyi savaş koşullarının gerektirdiği şekilde kontrol altında tutamamışlardır¹⁷⁰.

Savaş boyunca askeri harcamaların arttırılması, büyük bir ordunun beslenmesi ve ithalatın daralması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Erkeklerin önemli bir bölümünün üretim alanından çekilmesinden sonra bu eksiklik kadın ve çocuk

¹⁶⁹ Murat Metinsoy; *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitapevi, İstanbul 2007, s. 52; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 367; Akandare; *a.g.e.*, s. 145.

¹⁷⁰ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 52-53.

emeğiyle karşılanmaya çalışılmış ise de üretimde önemli düşüşler ortaya çıkmıştır. Resmi istatistikler buğday üretiminde %50'ye yaklaşan bir gerileme olduğuna işaret etmiştir. Ancak resmi verilerin üretimdeki düşüşü abartıyor olması mümkündür. Nüfusun %10'una yakın bir bölümünün silah altına alınması kent ekonomisinin tüketim gereksinimlerini büyük ölçüde arttırmış, iâşe sorununu ortaya çıkarmıştır¹⁷¹.

Savaş döneminde asker sayısının savaşa girebilecek şekilde hazır tutulan 800.000 askerle birlikte 1.5 milyona yaklaşması, ordunun daha fazla hububata ihtiyaç duymasına, çok sayıda çiftçinin askere alınması ve tarımda kullanılan hayvanların bir bölümüne devletçe el konulması gibi nedenlerle iâşe üretim düzeyi giderek düşmüştür. İâşesi temin edilmesi gereken asker sayısındaki artış konusunda Ticaret Vekili Behçet Uz'un yaptığı açıklama şöyledir¹⁷²: “Aç kalsak bile orduyu beslemek ve teçhiz etmek, milletin hukukunu müdafaa edebilmek için orduyu kuvvetli bulundurmak vazifesi bu fedakarlıkları seve seve yaptırmaktadır. Fedakar Türk milletinin bunda tereddüdü yoktur.”

Savaşın başlamasıyla Türkiye'nin büyük bir ordu beslemek durumunda kalması, iyi durumda olmayan ülke ekonomisini sıkıntıya sokmuştur. İthalat imkanlarının savaş nedeniyle azalması, ordunun tüm ihtiyaçlarının iç pazardan karşılanması mecburiyetini doğurmuştur. Bu durum sivil halkın ihtiyacı olan birçok malın devlet tarafından alınması ve stoklanması gibi bir neticeyi de beraberinde getirmiştir. Devletin takip ettiği bu politika piyasada birçok malın azalmasına hatta hiç bulunmamasına yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında karşılaştığı açlık ve sefaletin acılarını unutmayan halk, savaşın başladığı ilk günden itibaren her türlü mala hücum etmiş, erzak ve eşya saklamaya çalışmıştır. Bu durum piyasadaki mala aşırı talep olmasına neden olmuş, pek çok malın piyasadan çekildiği, bulunmadığı bir ortamda halktan gelen aşırı talep fiyat yükselmelerine yol açmıştır¹⁷³.

Savaş döneminde yaşanan iktisadi sorunlar, ek askeri harcamaların finansmanı, azalan üretim ve daralan ithalat ortamında artan darlıkların ve enflasyonist baskıların halkın tahammül sınırlarını aşmasını önlemek ve büyük kentlerde ordunun beslenmesini ve ısınmasını sağlayabilmek idi. Ülkemizde 1940'lı yıllarda iâşe

¹⁷¹ Şevket Pamuk; *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 199-200.

¹⁷² Ali Rıza Gökbunar–Hamza Kahriman; *Karneli Yıllar Bir Savaş Maliyesi Uygulaması*, Nobel Yayınları, Ankara 2014, s. 70.

¹⁷³ Akandere; *a.g.e.*, s. 151.

sorunlarının artmasıyla iaşenin karşılanmasında güçlük çekildiği, hatta kimi yerlerde okul bahçelerinde buğday, patates gibi bitkilerin yetiştirilmek zorunda kalındığı yıllar olmuştur. Yiyecek konusundaki sorundan başka kağıt ve benzin gibi dışa bağımlı alanlarda da önemli sıkıntılar yaşanmıştır¹⁷⁴. İsmet İnönü “*Harp belalarından darlık ve pahalılıklar vücutlar üzerinde olduğundan ziyade ahlak üzerinde sarsıntılarını hissettirir*” diyerek iaşe sorununun ahlaki değerler üzerindeki etkilerine işaret etmiştir. Halkın o günlerde içinde bulunduğu ruh halini Refik Halit Karay 6 Şubat 1946 tarihli *Akşam Gazetesi*’nde bir yazısında şöyle anlatmaktadır¹⁷⁵:

“Harp başladıktan sonra içimizde şu korku vardı: elimizdeki bitince yenisini bulacak mıyız? Bulsak da kaç misline alacağız? İstifçilik o korkudan doğmuştu. Geliri kıt olanlar bile hiç değilse traş bıçağı stoğu yapmaya kalkışıyorlar, on paketini bir araya getirmekten memnurluk duyuyorlardı. (...) Her bozulan ampul canımızı yakıyordu, tarağın kırılan her dişi kendi dişimizcesine yüreğimizi sızlatıyordu. Eşya darlığına ve pahalılığına yürek darlığı da karışıyor, gönül azabı da katılıyordu.”

Şevket Süreyya Aydemir’in 1942 yılı için yaptığı ekonomik tespitleri de savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntıları gözler önüne sermektedir¹⁷⁶:

“Şartlar kötüydü. Sabah gözlerini açan her vatandaş sofrasına bir dilim ekme koyup koymayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını, uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne birliklerine et, yağ, şeker bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar, içinde giriyordu. Gecenin geç saatine kadar işleyen telefonlarımız hiç durmadan şu validen ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim makamından hayvanların yemsiz, asker erzaklarının yetersiz, vasıtaların atıl hale geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk. Halbuki henüz savaşa da girmiş değildik, eğer bir de savaşa girsek?”

Enflasyonun toplumda oluşturduğu bunalım ve ekonomik güçlerin askeri alana kaydırılması tarımsal üretimde azalmaya yol açmış, besin maddeleri sıkıntısı sonucunda karne uygulamaları başlamış, yer yer kıtlık yaşanmıştır. Üretimin düşmesi, tüketim maddelerinin kıtlaşması, paranın değerini kaybetmesi sonucunda ortaya çıkan pahalılık sabit ve dar gelirliyi kasıp kavurmuştur. Pahalılığın göstergesi olan toptan fiyat endeksi 1938’de 100 iken, 1942’de 340’a, 1943’te 590’a fırlamış ve 1944-1946 yıllarında 450 civarında durmuştur. Savaş planlı kalkınma çabasına son verdirtmiş, sanayi ancak ordunun giyim ihtiyacını karşılayan dokuma sanayi, stratejik

¹⁷⁴ Pamuk; *200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 200; Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 72-73.

¹⁷⁵ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 78; Akandere; *a.g.e.*, s. 151-152.

¹⁷⁶ Aydemir; *İkinci Adam*, C. II, s. 203-204.

hammadeleri üretimi, demir-çelik gibi birkaç alanda gelişebilmiştir. Sanayileşme duraklamış ve 1939-1945 arasındaki üretimin yıllık artışı %2.5 civarında kalmıştır¹⁷⁷.

Ticaret Vekaleti bünyesinde kurulan Harp Ekonomisi Bürosunun görevleri Ticaret Vekili tarafından “*Savaş şartları içinde yabancı ülkelerin iktisadi politikasını ve durumlarını takip etmek, savaş şartları içinde Türkiye’nin iktisadi meselelerini incelemek, savaş sonrası Türkiye’sinin iktisadi politikası için şimdiden incelemeler yapmak.*” olarak açıklanmıştır. Çeşitli kaynaklardan Vekaletе gelen raporlar, etütler ve kitaplar harp ekonomisi bürosunda toplanmıştır. Kanun, kararname ve talimatname gibi metinlerin son şeklini almadan bu büro tarafından görülmesi de kararlaştırılmıştır¹⁷⁸.

İkinci Dünya Savaşı’nın oluşturduğu olağanüstü durumda savaş ekonomisinin nasıl uygulanacağını incelemek üzere Müstakil Grup üyelerinden bir komite seçilmiştir. Komisyonunda önce savaş ekonomisinden anlaşılan mana üzerinde durulmuş ve “*harp ekonomisi, ülke ekonomisini harp halindeki dünyanın icap ettirdiği şekilde düzenlemektir*” şeklinde tarif edilmiştir. Komisyonun hazırladığı raporda dünyayı saran ve sınırlarımıza kadar gelen savaş ateşinin ülkemizde de olağanüstü durum oluşturduğu belirtilerek, iktisadi sahada ülkemizdeki etkileri hakkında tespitler yer almıştır. Komisyonun raporuna göre savaş içinde bulunan ülkelerde bile fiyatlar ancak %20-30 oranında, Türkiye’de ise %500 oranında artmıştır. Bu durum fiyat murakabesinin iyi işlememesinden ileri gelmiş ve önleyici tedbirler alınması gerekmiştir. Çok para kazananların lüks ve fantazi eşya kullandıkları, bunların ithalini yasaklamak ya da ağır vergiler alınması gerektiği ifade edilmiştir. Savaşa girmemiz halinde daha ağır etkilerini görebileceğimiz durumlar karşısında olağanüstü halin gerektirdiği iktisadi tedbirlerin acele olarak alınmasını prensip olarak kabul ettiklerini açıklamışlardır. Raporun devamında konuyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir¹⁷⁹:

“Bazı ihtiyaçlar temini mümkün olmayan bir hale gelmiştir. Hayat pahalılığı sabit ve dar gelirlileri üzerinde ağır tesirler yapmaktadır. Buna karşılık bir kısım insanlar ekseriyeti gayri meşru olarak çok para kazanmakta ve fena bir hayat sürmektedirler. Bu vaziyetin önüne geçecek tedbirlerin vaktinde alınmaması cemiyetin bilhassa fevkalade zamanlarda birbirine çok bağlı yaşaması lazım gelen fertleri arasında manevi bağlara ve halkın devlet kudreti hakkındaki itimat hislerine müteessir olmaktadır. Memleketin harbe girme ihtimali de düşünülürse harp halinde en son

¹⁷⁷ İsmail Cem; *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 308.

¹⁷⁸ *Vatan*, 10 Eylül 1942, nr. 694, s. 1-3.

¹⁷⁹ BCA 030.10.00.00., Yer No: 133.959.11.1/2/3/6; *Vatan*, 28 Ocak 1944, nr. 1132, s. 1-3.

haddinde kullanılması icap eden milletin maddi ve manevi kudreti üzerinde bu hallerin kötü tesirlerinden endişe etmek lazımdır.”

Hükümetlerin savaş yılları boyunca uyguladıkları başarısız ekonomik politikalar ve alınan sert tedbirler, toplumda yönetime karşı hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Ayrıca Anayasaya aykırı, sert ve baskıcı politikaların uygulanmasında keyfi tutumlar, yönetime karşı tepkileri arttırmıştır. Geniş halk kesimlerinin her türlü temel hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakıldığı bu yıllar halkın CHP ve tek parti yönetimine duyduğu tepkilerin arttığı yıllar olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına gelindiğinde tek parti yönetimi kuvvet ve iktidarını kaybetmiş ve toplumun her kesiminden tenkit, itham ve hoşnutsuzluk tepkileri almaya başlamıştır¹⁸⁰.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda savaş ekonomisine yönelinmediği için savaş yıllarına savaş ekonomisi örgütlerinden yoksun olarak girilmiştir. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sanayi yatırım programları savunma harcamaları yüzünden ertelenmiştir. Savaş yılları iktisadi gerileme dönemi olmuştur. 1940-1945 dönemi iktisadi gelişme sürecinin durması anlamında bir kesinti olarak nitelendirilir. Ancak savaş yılları bazı bakımlardan önceki ve sonraki dönemler arasında köprü işlevi görmüştür. 1930-1939 yıllarının müdahaleci-devletçi politikaları ve bu dönemin sonunda gözlenen bazı eğilimler savaş yıllarının iktisadi politikalarını ve onların sonuçlarını biçimlendirmiştir. 1940 sonrasının darlık koşullarının mevcut sınıf yapısı ile siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye geniş yetkiler veren iktisat politikaları ile birleşmesi gelir dağılımında önemli değişikliklere yol açmış ve bu dönüşümler savaş sonunun ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini büyük ölçüde biçimlendirmiştir. İktisadi gelişme göstergeleri bakımından gerileme dönemi olarak değerlendirilebilecek 1940-1945 yılları 1946'da Türkiye'yi iktisat politikaları, dünya içindeki konumu ve siyasi yapısı bakımından tamamen farklı bir gelişme doğrultusuna yöneltecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan dönüşümlerin oluştuğu önemli bir kuluçka dönemi olarak da görülebilir¹⁸¹.

¹⁸⁰ Akandare; *a.g.e.*, s. 145-146.

¹⁸¹ Aydemir; *İkinci Adam*, C. II, s. 203-206; Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 63-65.

1. 1. SAVAŞ EKONOMİSİNE GEÇİŞTE YAPISAL DÜZENLEMELER

Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış politikada siyasi zorlukların yanı sıra ekonomik sıkıntılarla da karşılaşmıştır. Ülke savaş yılları boyunca savaş ekonomisi şartları içinde yaşamış, bu yıllarda görev yapan Hükümetler çeşitli ekonomi politikalarını denemiş ve savaş ekonomisi uygulamaya çalışmışlardır. Ancak bu uygulamaların başarılı olmadığı, ekonomik güçlükler ile hayat şartlarının ağırlaşmasından ve savaş yılları boyunca devam etmesinden anlaşılmaktadır¹⁸².

İkinci Dünya Savaşı'nın dünya iktisadi düzenini nasıl değiştirdiği, bütün memleketlerde sıkıntıların nasıl çetinleşip arttığı ortadadır. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde kurulan Ticaret Vekilliği daha ilk günlerde yenilmesi güç bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Takip edilen politika yurt içinde her türlü üretimi arttırmaya, ithalatı arttırıp ihracatı azaltmaya ve tüketimi düzenlemeye yönelmiştir. Alınan tedbirlerden sivri olanlar törpülenmiş ve iyi neticeler alınmasına çabalanmıştır. Ticaret Vekilliği ithalat ve ihracatın düzenlenmesi, önemli bazı ihtiyaç maddelerinin tüketiciye ulaştırılması, fiyatlar üzerindeki kontrolün pratik bir hale getirilmesi için çalışmıştır. Bu çalışmalarda takip edilen yol, alınacak tedbirlerin kıymetlerinden çok memleketin bünyesine uyabilecek vasıflarda bulunmasını sağlamaktır¹⁸³.

Orduda tüketici hale gelen genç nüfusun üretimden uzaklaşması tarımsal üretimde düşüşe yol açmıştır. Boratav tarımsal üretimdeki düşüşü verdiği bir örnekle şöyle açıklamaktadır: “*Savaş şartlarında en önemli üretim kalemi olan buğday 1939'da 4.400.000 ton üretilmiş iken bu miktar 1945'te 2.200.000 tona düşmüştür. Tarım ürünlerinin büyük bir bölümü de benzer durumda idi*”. Büyük bir ordunun beslenmesi, silah ve askeri malzeme eksiklerinin tamamlanması gibi nedenler savaş yılları boyunca savunma harcamalarını arttırmıştır. Bu durum, bütçe imkanlarının savunma giderlerine ve Milli Müdafaa Vekaleti harcamalarına ayrılmasına neden olmuş ve bütçeleri sarsmıştır¹⁸⁴.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ekonomik durum bozulmuş ve karaborsacılık başlamıştı. Aranan mallar karaborsaya düşmüş, fiyatlar yükselmiş, hayat pahalılığı her gün biraz daha şiddetlenmişti. Serbest çalışan orta sınıf ile memurlar geçim sıkıntısına düşmüşlerdi. Bu yüzden yurt içinde doğan dikkat çekici

¹⁸² Akandere; *a.g.e.*, s. 146-147.

¹⁸³ BCA 030.01.00.00., Yer No: 84.528.3.6-7.

¹⁸⁴ Boratav; *Türkiye'de Devletçilik*, s. 217; Akandere; *a.g.e.*, s. 147; Shaw; *a.g.e.*, s. 247.

huzursuzluk Hükümetin dış politika tutumunu çıkarlarına uygun bulmayan devletlerin aleyhteki propagandalarında konu olarak ele alınmaya başlamış ve Türkiye’de hayat pahalılığı, işsizlik, sefalet olduğu hakkında radyo yayınları yapılmıştır¹⁸⁵.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde, Hükümetin karşılaştığı temel belirsizlik, savaşın gelişimi içinde Türkiye’ye yönelen tehdidin niteliği ve yoğunluğunda yaşanan değişikliklerden kaynaklanmıştır. Bu tehditler altında Türkiye’nin taraf seçmesine rağmen savaş dışı kalabilmesi ise büyük bir ordu gücünü mobilize etmesine bağlıdır. Bu koşullarda devletin karşılaştığı zorluk sadece büyük bir orduyu besleyerek savaşa hazır halde tutabilmek için olağanüstü gelir kaynakları bulması ve mali dengesini gerçekleştirebilmesiyle sınırlı değildir. Ordunun büyütülmesiyle büyük miktarda işgücünün üretim alanından çekilerek tüketici hale getirilmesi de sıkıntı oluşturmuş ve Hükümet ülkedeki üretim tüketim dengesini yeniden kurmak zorunda kalmıştır. Savaş koşullarında yeni dış ticaret ilişkileri bu dengenin kurulmasını daha da zorlaştırmıştır. Hükümet, bu koşullara uygun bir mali politika uygulayabilmek için yeni mali politika araçları geliştirmiş, bütçe süreçlerinde yeni esneklikler oluşturmuştur¹⁸⁶.

İkinci Dünya Savaşı yıllarından akıllarda kalan izlenimler daha çok şehirlerde kendini belli eden bazı tedarik sıkıntılarıdır. Şevket Süreyya Aydemir savaş yıllarını şu cümlelerle anlatmaktadır¹⁸⁷: “*O yıllarda Türkiye ’nin yapısı, kökleri önceki devirlere inen büyük bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Bu yaşantı İkinci Dünya Savaşında görev alan kuşağın kendine dönüşü ve kendi yetersizliğini anlayıştı. Başvekil Refik Saydam ’ın bir nutkunda A ’dan Z ’ye kadar değiştireceğiz haykırışı bu ıstıraplı anlayışın bir ifadesiydi.*”

Savaş yıllarında ülkeyi idare eden tek parti yönetimi yöneticiler, teşkilatlanma ve yönetim kadroları olarak savaş ekonomisi şartlarına hazırlıklı değillerdi. Bu sebeple savaş yıllarında görev yapan Hükümetlerin uyguladığı ekonomi politikalarında hatalar yapılmış ve alınan yanlış kararlar zorla uygulanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de savaş yıllarında uygulanan ekonomik politikalar Hükümetlere göre değişiklik göstermiştir. Hükümet yetkililerine savaşın ilk günlerinde iki alternatif politika sunulmuştur. Bunlardan birincisi mevcut bütçe imkanlarıyla ordunun ve kentli nüfusun temel iâşe

¹⁸⁵ Goloğlu; *a.g.e.*, s. 63.

¹⁸⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s: 18.

¹⁸⁷ Aydemir; *İkinci Adam*, C. II, s. 201.

ihtiyacını sağlamak için ticareti devlet denetimi altına almak ve sıkı bir fiyat sınırlaması uygulamak; ikinci politika ise iç ve dış piyasalarda savaş kıtlıklarından doğan talep artışlarının çiftçi ve sanayici için kamçılayıcı etkiden yararlanmak amacıyla fiyatlar üzerindeki kontrollerinden kaçınmak, üretimi teşvik edecek açık enflasyonist gelişimi ise büyük ölçüde sineye çekmek idi. Refik Saydam Hükümeti birinci, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ise ikinci seçeneği izlemiştir¹⁸⁸.

İkinci Dünya Savaşı süresince ülkeyi iki Hükümet yönetmiş ve bu iki Hükümet savaş ekonomisinin getirdiği iktisadi sorunlarla mücadele etmişlerdir. 1939-1942 yılları arasında Refik Saydam Hükümeti döneminde savaş ekonomisi kapsamında ülkede kontrol edilemez duruma gelen fiyat artışları ve istikrarsızlık sonucunda oluşan karaborsayla mücadele etmek için Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır¹⁸⁹. Refik Saydam Hükümeti sorunu katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleri ile çözmeyi denemiş, Milli Korunma Kanunu bu yaklaşımın ana aracı olmuştur. Ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi iş gücünü denetleyen hükümlerden başka sermayeye karşı Hükümetlere, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler veren bir kanundur. Refik Saydam Hükümeti devletin iç ve dış ticaret üzerindeki denetimini arttırmak için Ticaret Ofisi, İaşe Müsteşarlığı gibi yeni örgütlenmelere gitmiştir. Buğday, pamuk, şeker pancarı piyasa fiyatlarının altında satın alınmış, pamuklu dokuma ve şeker vesikalı dağıtımın dışında devlete yüksek kârlar sağlayacak fiyatlarla, ekmek ve kömür ise ucuza kentli nüfusa satılmıştır. Özel ticaretin egemenliğinde pazarlanan mallarda ise fiyat denetimleri uygulanmıştır. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş, kentli nüfus gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir. Azalan üretim ve ithalat koşullarında darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halkın tahammül sınırını aşmasını önlemek, büyük kentlerde yaşayanların beslenme,

¹⁸⁸ Akandere; *a.g.e.*, s. 148; Çavdar; *a.g.e.*, s. 310-311.

¹⁸⁹ Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 61.

ısınma ve giyinmesini sağlayabilmek amaçlanmıştır. Üretimin artması ve enflasyonun önlenmesinde çaresiz kaldığı için durumun hafifletilmesiyle uğraşmıştır¹⁹⁰.

Hükümetin savaş döneminde ekonomi sorununa yaklaşımı Refik Saydam'ın Başvekilliği sırasında sıklıkla müdahaleci önlemlere başvurulmuştur. Bu politikayla ülkedeki ticaret ve fiyatları sıkı bir şekilde denetlemek, ihtikâra ve karaborsaya mani olmak, ordunun ve halkın gerekli iâşe ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni bir düzenleme ve teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu gayeye ulaşmak için Milli Korunma Kanunu kabul edilmiş ve bu kanunla Hükümet ekonomiyi yeniden düzenleme konusunda geniş yetkilere sahip olmuştur¹⁹¹.

Refik Saydam'ın ölümünden sonra Başvekilliğe getirilen Şükrü Saraçoğlu piyasa üzerinde denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yoluna gitmiştir. Saraçoğlu Hükümeti döneminde, devletin piyasalar üzerinde müdahale ve denetimi azaltılmış, fiyatlar serbest bırakılarak üretimi arttırmaya yönelik politikalar uygulanmıştır. İlk olarak hububat alım fiyatları yükseltilmiştir. Ürünün %25'inin, büyük çiftçiler için %25'ten biraz daha fazlasının piyasa fiyatlarından satımı serbest bırakılmıştır. İâşe Müsteşarlığı lağv edilmiş, diğer gıda maddelerinde de fiyat denetimleri kaldırılmış veya hafifletilmiştir. Bu politika değişikliği kentlerde fiyatları, çiftçi ve tüccar kazançlarını büyük ölçüde arttıran sonuçlar oluşturmuştur. Buğday fiyatlarının 1942'de %200 ve 1943'de %120, genel fiyat düzeyinin ise 1942'de %90 ve 1943'de %75 dolaylarında arttığı tespit edilmiştir. Bu yıllar savaş döneminde en yüksek enflasyonun yaşandığı zaman dilimini oluşturmuştur¹⁹².

İkinci Dünya Savaşı şartlarında Türkiye'nin, her an savaşa sürüklenmesi ihtimaline karşı yaklaşık 1.5 milyon kişilik ordu devamlı hazır tutulmuş, seferberlik hali 3 yıl boyunca işletilmiştir. Memleketin üretici kesimi büyük ölçüde tüketici duruma geçmiştir. Ordunun beslenmesi iç üretime bağlı olduğundan ülkede gıda darlığı başgöstermiş, gıda maddeleri karaborsaya düşmüş, ekmek karneye bağlanmıştır. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan maaş sahipleri ile dar ve sabit gelirli vatandaşlar sıkıntı içine düşmüş, Saraçoğlu Hükümeti bazı vatandaşlara yardımda bulunma kararı almıştır. Memurlara, 6-7 aylık süre ile gaz, sabun, yağ, pirinç, kumaş

¹⁹⁰ Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 65-66.

¹⁹¹ Akandere; *a.g.e.*, s. 148; Tezel; *a.g.e.*, s. 259.

¹⁹² Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 65-66; Gökbunar- Kahriman; *a.g.e.*, s. 61.

gibi ihtiyaç maddeleri ucuz bedelle dağıtılmıştır. Hükümetin vatandaşları ayırıcı politikası kıskançlık duygularını tahrik ederek halkın memur sınıfına garez beslemesine yol açmıştır. Hükümet halkın ihtiyacını düşünen bir Hükümet olarak değil memurunu koruyan bir Hükümet olarak kabul edilmiş, bu politika CHP'nin büyük yaralar almasına sebep olmuştur¹⁹³.

1. 1. 1. Milli Korunma Kanunu

1. 1. 1. 1. Milli Korunma Kanunu'nu Gerektiren Sebepler

Hükümet, İkinci Dünya Savaşı başladığında buğday stoğunun verdiği rahatlıkla iyimser bir yaklaşım içinde idi. Başvekalet, 7 Eylül 1939'da yayınladığı tebliğde, gıda maddelerinin halkın ve ordunun ihtiyacını bir seneden fazla idare edecek kadar bol olduğunu, gıda maddelerinin ihracının men edildiğini ve fiyatların yükselmesi için neden olmadığını, devletin ihtikâr yapmak isteyenleri cezalandıracağını belirtmiştir. Bunun için mevcut yasalar yetmezse yeni yasalar çıkarılacağı, *“ihtikârcuların ticarethanelerine, fabrikalarına ve evlerine el koymakta Hükümetin tereddüt etmeyeceği”* ilan edilmiştir. Şevket Süreyya'ya göre bu bildirin yayımlandığı dönemde yeni bir yasa hazırlığına başlanmıştır¹⁹⁴.

Başvekil Refik Saydam, 11 Eylül 1939 tarihinde gıda maddeleri üretimi ve stokları konusunda olumlu bir havayı gösteren şu konuşmayı yapmıştır¹⁹⁵:

“Zirai istihsal vaziyetimiz sağlamdır, gıda maddeleri üzerinde bir sıkıntı yoktur. Mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstünde, istihsal kudretimiz eski devirlere göre yüksektir. Son 8-10 yıl içinde ekim sahası %30, alınan mahsul ise %50 artmış, bu artış bazı çeşitlerde %100'ü bulmuş hatta aşmıştır. Geçen umumi harpten evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bu gün ise buğday da ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz. Buğday rekoltesi bu gün 35-40 milyon etrafındadır ki ihtiyacımızın fevkindedir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin silo ve depolarındaki buğday miktarı 1.5 milyon kentaldir. Köylü ve tüccar elinde de bunun en az iki misli stok kalmış olduğunu tahmin ediyoruz. Pirinç, harbi umumiden evvel bir ithal maddesi idi. Bu gün pirinci de ihtiyacımıza yeter derecede yetiştirmekteyiz ve daha fazlasını yetiştirecek vaziyetteyiz. Şeker hariçten tedarik edilirken bu gün memleket içinde ve ihtiyacımızın %75'i derecesinde üretilmektedir.”

¹⁹³ Giritlioğlu; a.g.e., s. 153-154.

¹⁹⁴ Resmi Gazete; 8 Eylül 1939, nr. 4305, s. 12577; Tekeli-İlkin; İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla, s. 93-94; Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 207.

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 5, s. 5; İbrahim İnci; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2013, ss: 269-288, s. 274-275.

Barış dönemi ekonomisinin araçlarıyla ekonomik sorunlar çözülememiş ve olağanüstü haller için yeni yasalar gerekli olmuştur. Seferberlik ilanı, savaşa girmeden ordu için alınacak önlemlere olanak vermekle birlikte halkın gereksinimlerini karşılamak için yetersiz kalmıştır. Savaşa girmeyen bir ülkede alınacak olağanüstü önlemler için Hükümete yetki veren bir çerçeve yasaya gereksinme duyulmuştur¹⁹⁶.

1. 1. 1. 2. Kanunun Hazırlanması, Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü

Şevket Süreyya Aydemir'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından hazırlanan "Müdafaa Ekonomisi" hakkında rapor savaşın çıkmasından birkaç gün sonra İktisat Vekaleti ve Başvekalet'e sunulmuştur. Hükümet, bu rapor temel alınarak bir yasa hazırlanmasını CHP Meclis Grubuna önermiştir. Başvekalet, Aralık ayının son günlerinde "Milli İktisadi Kanun Projesi"ni CHP Meclis Grubuna sunmuştur¹⁹⁷. Başvekil 26 Aralık 1939'da "Milli İktisadi Korunma Kanun Projesi"ni CHP Grup Başkanlığına sunarak incelemesini istemiştir. Projeyi inceleyen komisyon "*Cihanın siyasi gidişinin memleketi her gün yeni bir olay ile karşılaştırma ihtimali bulunduğundan Hükümetin bu projede işaret edilen yetkilerle donatılmasını*" uygun görmüştür. Projede "*anlayış ve uygulamada daha faydalı olacağı*" görüşü ile bazı değişiklikler yaparak bunun gruba sunulmasına karar vermiştir. Bu tasarı hangi hallerde olağanüstü hal ilan edilebileceğini belirlemiş ve Hükümete ekonomiyi denetleme yetkisi vermiştir. Bu raporu değerlendiren Hükümet, yeterli bulmamış olacak ki Parti Grubuna yeni bir yasa taslağı hazırlaması için öneride bulunmuştur. Yeni bir tasarı hazırlamak üzere Recep Peker başkanlığında kurulan yeni komisyon, 1940 yılının ilk haftasında çalışmalarını tamamlamış ve 70 maddelik Milli Korunma Kanunu tasarısını hazırlamıştır¹⁹⁸.

Kanun tasarı halindeyken CHP Meclis grubunda tartışmaların odak noktası Kanununun Anayasa'ya aykırı olup olmadığı olmuştur. Tasarının Hükümete iş, sözleşme, mülk edinme, tasarruf ve şirket kurma serbestliğini sınırlama yetkisi tanınması CHP Meclis Grubunda eleştirilmiştir¹⁹⁹. Kanunun, Vekiller Heyetine tanındığı

¹⁹⁶ Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 424-425.

¹⁹⁷ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 371-372.

¹⁹⁸ Aydemir; *İkinci Adam*, C. II, s. 213; Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 425; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 373.

¹⁹⁹ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 372; Akandere; *a.g.e.*, s. 206.

müdahale imkanlarının geniş olması nedeniyle Anayasaya uygun olup olmadığının Muvakkat Encümenince incelenmesine gerek duyulmuştur. Encümen kanunun “*Hukuku esasiye düsturlarımıza tamamen mutabık bulunduğunu*” tespit etmiştir. Kanunun gerekçesinde savaşın iktisadi zorlamaları belirtilmiş ve olayların her seferinde ayrı kanunlarla tedbir alınmasına imkan verilmeyecek kadar hızla gelişmesi ihtimali bulunduğu için Hükümet meclisten yetki istemiştir²⁰⁰. Gruptaki ve Meclis Muvakkat Encümenindeki konuşmalarda üzerinde durulan en önemli nokta, geniş bir yetkilendirmenin Anayasa ile tutarlılığı idi. Anayasal haklara getirilen sınırlamaların olağanüstü halle sınırlı olması ve halka yüklenecek yükümlülüklerin makul bir tazminatla karşılanması bu bağlamda önem kazanmıştır. “*Olağanüstü dönemlerde milletin selameti en büyük kanundur*” kuralının hakim olması üzerinde durulmuştur²⁰¹.

Hükümete ekonomi üzerinde geniş müdahale yetkileri veren Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilmiştir. Yasanın kabul edilmesinden sonra Başvekil Refik Saydam kanunun vatandaşın normal hayatını önlemeyeceğini, iş sahibi vatandaşların kazançlarını sınırlamamasına dikkat edileceğini, özel teşebbüsü ilgilendiren kararlar alınmadan iş çevrelerinden fikir alınacağını belirtmiştir. İsmet İnönü 19 Ocak 1940 tarihli konuşmasında “*Vatandaşın normal hayatını örselemeden devam ettirmek bizim için vazifedir*” diyerek Milli Korunma Kanunu’nun savaş koşullarına uyum için çıkarılmış bir kanun olduğunu vurgulamıştır²⁰².

Bakanlar Kurulu 19 Şubat 1940’da Milli Korunma Kanunu’nun uygulanmasına karar vermiştir. 29 Şubat 1940 tarihinde radyodan halka seslenen Refik Saydam, Kanun’un gerekçesini “*...Milli Korunma Kanunu’nun tatbiki harp hazırlığı olmaktan çok uzaktır. Bugünün dünya şartlarına uymak ve yarının emniyetini kazanmak içindir*” cümleleri ile anlatmıştır²⁰³. 2 Şubat 1942 tarihinde Refik Saydam, Milli Korunma Kanununun uygulanma süreci hakkında şu açıklamaları yapmıştır²⁰⁴:

“Ne zaman ve nasıl biteceği belli olmayan cihan harbinin buhranı içinde değişmez ana davamız milli korunmadır. Milli Korunma davamız hudutlarımızın dışından gelecek tehlikelere karşı aziz yurdumuzu koruma, dünya buhranının doğurduğu

²⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, s. 138; Boratav; *Türkiye’de Devletçilik*, s. 246.

²⁰¹ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 96-97.

²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, s. 140; *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940, nr. 4417, s. 13213; *Düstur*, 3. Tertip, C. 21, s. 433; *Ulus*, 19 Ocak 1940, nr. 6632, s. 1.

²⁰³ *Resmi Gazete*, 1 Mart 1940, nr. 4447, s. 31425; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 9, s. 4; *Ulus*, 1 Mart 1940, nr. 6670, s. 1; Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 425; Goloğlu; *a.g.e.*, s. 68.

²⁰⁴ *Ulus*, 2 Şubat 1942, nr. 7359, s. 4.

sıkıntıları zamanında karşılamak ve milli varlığımızı sapsağlam yaşatmaktır. Milli Korunma davamızı eksiksiz gerçekleştirebilmek için bütün varlığımızı bu davanın emrine vermek zorundayız. Bu icabın bütün vatandaşlarımızın vicdanlarına sinmesini zaruri görüyorum. Ferdi rahatın milli korunma davası önünde kıymeti bulunmadığını dimağlarımıza yerleştirmek mecburiyetindeyiz. Türk milleti fevkalade zamanların fevkalade zaruretlerini çok kere duymuş ve zamanında kavramıştır. Bugün de milletimizin bu zarureti vicdanının içinde duyacağından şüphe etmiyoruz.”

1. 1. 1. 3. Milli Korunma Kanunu'nun Hükümleri

Ekonomiye müdahale için Vekiller Heyetine ekonomiye müdahale konusunda her türlü yetkiyi veren Milli Korunma Kanunu ile 1930'larda başlayan devletçilik politikası daha katı şekilde uygulanmaya başlamıştır. Milli Korunma Kanunu ile Hükümet savaşa girmeden savaş ekonomisi uygulama imkanı elde etmiştir. Kanunun bazı maddeleri şöyle özetlenebilir:²⁰⁵

-Genel veya kısmı seferberlik, devletin savaşa girmesi ya da Türkiye Cumhuriyeti'ni ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş hali gibi durumlarda devleti ekonomi ve milli güvenlik bakımından takviye amacıyla İcra Vekilleri Heyeti'ne Milli Korunma Kanunu şekil ve şartları dairesinde görev ve yetkiler verilmiştir. (Madde 1)

-Kanun hükümlerine dayanarak İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilecek kararları hazırlamak üzere Koordinasyon Heyeti kurulmuştur. Kararların uygulamasına dair işleri yapmak üzere Başvekaletle bağlı bir büro kurulmuştur. (Madde 4-5)

-Hükümet, halkın ve milli müdafaa ihtiyacını karşılamak amacıyla sanayi ve maden işletmelerini denetleyebilir. (Madde 7)

-Sanayi, maden ve diğer alanlarda çalışan bütün elemanlar iş yerini geçerli bir mazeretleri olmaksızın ve haber vermeden terk edemezler. Buralarda çalışanlara emsaline uygun normal ücret ödenir. (Madde 10)

-Hükümet sanayi ve maden işletmelerinin ürünlerini normal maliyetine belirli bir kâr ilave ederek satın alabilir. Bu malların Hükümete teslimi mecburidir. (Madde 11)

²⁰⁵ *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940, nr. 4417, s. 13213; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, s. 138; Mustafa Yahya Metintaş-Mehmet Kayıran; "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Politikası (1939-1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008/2, ss: 155-184, s. 169; Gökbunar- Kahriman; *a.g.e.*, s. 73.

-Hükümet gereken kuruluşlara, küçük sanatkarlara ve iş sahiplerine gerekli krediyi temin eder. (Madde 12)

-Hükümet mal ve yardımcı malzeme stok edebilir. Değerlerine göre bunlara el koyabilir. İhtiyacı olan kuruluşlara da kârsız verebilir. (Madde 13-14)

-Hükümet her türlü üretim aracını sahiplerinin işlerini sekteye uğratmamak şartı ile ihtiyacı olan kuruluşlara vermek üzere değeri karşılığında satın alabilir. (Madde 17)

-Hükümet ilan ettiği tedbirleri uygulamayan, istenilen derecede üretimde bulunmayan sanayi ve maden işletmelerine el koyarak kendisi işletebilir. İşletmenin devamı süresince sahiplerine uygun bir tazminat verilir. (Madde 18)

-Fazla çalışmaya lüzum görülen durumlarda günlük iş saati her gün 3 saate kadar arttırılabilir. İş Yasası'nın çocuk ve kadınlarla ilgili hükümleri uygulanmayabilir. Hafta tatili, kanunun uygulandığı süre boyunca uygulanmaz. Ancak bu hüküm işçinin haftada 1 gün tatil hakkını ihlal etmez. (Madde 19)

-Hükümet halkın ihtiyacı için ithali zorunlu olan maddelerin miktar, cins ve çeşitlerini gerektiğinde tayin ve tespit eder. Gerekli olmayan maddelerin ithalini sınırlandırabilir veya men edebilir. (Madde 20)

-Hükümet Halkın ve milli müdafaanın kati ihtiyacı olan zaruri maddelerin tüketim miktarını lüzum halinde tayin ve tespit edebilir. (Madde 21)

-Hükme uymayanlardan 10 Liradan 100 Liraya kadar para cezası alınır. (Madde 55)

-Hükümetin lüzumlu gördüğü maddeleri tayin edilen miktardan fazla ve şartlar dışında sanaat ve ticaret erbabının stok yapmalarını ve tacir olmayanlar ile başka maddeler ticareti ile meşgul olanların da şahsi ihtiyaçları üstünde o çeşit malları biriktirmelerini Hükümet men edebilir. (Madde 25)

-Kanunun uygulamada bulunduğu süre zarfında şehir, kasaba, iskele, liman ve istasyonlarda gayrimenkullerin kira bedelleri kanunun uygulamaya konduğu senenin kira bedellerinden fazla olamaz. Bu hükmün uygulanacağı yerleri Hükümet tayin ve ilan eder. Bu hükme muhalefet edenlerden 50 Liradan 250 Liraya kadar ağır para cezası alınır. Bu para cezası bir senelik kira tutarından aşağı olamaz. (Madde 30-58)

-Eşya fiyatlarının sebepsiz yere yükseltilmesi, mevcut malın satışı arz edilmemesi, mevcudu kalmadığı beyanıyla malın saklanması, fazla fiyatla satmak kastıyla malın kaçırılması, lüzumundan fazla mal satın alınması, üretici ya da tüketici aleyhine fiyat birliği yapmak, yaptırmak, mevcut malın satıştan kaldırılması, bu mallardan herhangi biri ile propaganda yapılması gibi yollardan suni olarak fiyat yükseltilmesi yasaktır. Hükümde yazan fiillerden herhangi birini yapanlara işledikleri fiilin ağırlığına göre 500 Liradan 5.000 Liraya kadar ağır para cezası ile beraber 2 seneden 5 seneye kadar geçici sürgün cezası hükmolunur ve malları da müsadere edilir. (Madde 32-59)

-Hükümet özel ulaşım araçlarının trafiğe çıkışlarını düzenleyip sınırlandırabileceği gibi en yüksek ulaşım ücretlerini de sınırlandırabilir. Bu araçların malzemelerini ve ücretlerini vererek devletçe lüzum görülen yerlerde ve hizmetlerde çalıştırabilir. Lüzum ve ihtiyaç görüldüğü takdirde değerini vererek satın alabilir. (Madde 36)

-Hükümet çiftçilikten anlayan her kadın ve erkeği kendi işini ihmal etmemek kaydıyla 15 km. mesafedeki herhangi bir özel veya devlet işletmesinde ücretli olarak çalıştırabilir. Şahıslara ait olup da sahibine gerekli olmayan ziraat araçlarından uygun bir kira karşılığında yararlanabilir. (Madde 37)

-Hükümet lüzum gördüğü yerlerde ziraatin çeşitlerini tayin ve tespit edebilir. Üzerinde tarım yapılmayan 500 hektardan fazla araziye bedel karşılığı işletebilir. (Madde 38-39)

-8 hektardan fazla arazisi olanlara toprağın yarısını hububat ekimine tahsis etmesi istenebilir. Ekilen her 4 hektar arazi için bir çift öküz, milli müdafaa yükümlülüğünden muaf tutulur. (Madde 40-41)

-Hükümet her türlü ziraat alet, makine ve araçlarını, zirtai ilaç ve tohumları lüzumuna göre parasız veya kira karşılığı olarak ihtiyacı bulunanlara dağıtabilir ve çiftçiyi kuvvetlendirmek için lüzumu halinde ödünç para verebilir. (Madde 42)

3 Şubat 1943 tarihinde yürürlüğe giren 4180 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun ile Milli Korunma Kanunu'nun 6, 18, 19, 21, 25, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 42, 43, 44, 47, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67 ve 68. Maddeleri değiştirilmiştir. Yapılan değişikliklerle stokçulara uygulanacak cezalar yeniden belirlenmiştir. 19. Maddede yapılan değişiklikle Hükümete tüm kuruluşların ve iş yerlerinin açık olacakları günleri ve asgari iş saatlerini saptama yetkisi verilmiştir. Ayrıca Hükümete 31. Maddede her

türlü malın azami satış fiyatını saptayabilme, 38. Maddede bir yerde herhangi bir mahsulün ekimini yasaklayabilme yetkilerini vermiştir. Kanunda yapılan bu değişikliklerle Hükümetin sahip olduğu denetim yetkileri de arttırılmıştır²⁰⁶.

1. 1. 1. 4. Milli Korunma Kanunu'nun Uygulanması İle İlgili Kararlar

Hükümet Milli Korunma Kanunu ve bu kanuna dayanarak çıkardığı kararnamelerle ekonomi politikasını yönlendirmiş, Kanun Hükümete ekonomiyi düzenleme amacıyla geniş yetkiler vermiştir. Boratav'ın ifadesiyle “1940-1945 döneminin en önemli kanunu olan Milli Korunma Kanunu”na dayanılarak çıkarılan kararnameler savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmuştur²⁰⁷.

Her defasında yeniden yetki alma ve ayrı bir yasa çıkarmanın olağanüstü durumla bağdaşmayacağı için, Hükümet tüm yetkilere tek bir yasa ile sahip olmak istemiştir. Fiyat artışlarını önleyebilmek için sıkı bir fiyat denetim politikası uygulayarak piyasalara müdahale etmiştir. Milli Korunma Kanunu, Hükümet ve belediyeler tarafından saptanan fiyatlara uymayanlara ve mal stok edenlere çok ağır cezalar getirmiştir. Kanun; ziraat, madencilik, sanayi, taşımacılık, ticaret, üretim ve tüketim hareketlerini kontrol altına alabilmek için Hükümete geniş yetkiler verirken vatandaşlara da mükellefiyetler yüklemiştir. Milli Korunma Kanunu'ndaki yetkileri kullanarak ekonomik yaşamı etkileyen kararlar alınmıştır. Bunlar; el koyma, Fiyat Murakabe Komisyonları, Petrol Ofisi, Halk Dağıtma Birliklerinin kurulması, narh uygulaması, İaşe Müsteşarlığı'nın oluşturulması, ücretli iş yükümlülüğü, özel teşebbüse uygulanan fazla mesailer, özel teşebbüse ait üretim araçlarına el konulması, devletin üretim tüketim dağıtım ve stoklama ile ilgili yetkisi, karne uygulamaları, gayrimenkul kiralarının arttırılmaması'dır²⁰⁸.

Refik Saydam, 18 Ocak 1940 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada kanunda geçen uygulamaların gerekçesini şu cümleleri ile açıklamıştır²⁰⁹:

“Buhranın iktisadi ve ticari akislerini zamanında karşılamak bizim için ne kadar hayati bir mesele ise buhrandan istifade etmek isteyecek olanların fena hareketlerine

²⁰⁶ Resmi Gazete, 3 Şubat 1942, nr. 5023, s. 2237; Koçak; Milli Şef, C. II, s. 386.

²⁰⁷ Cemil Koçak; “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Yay.Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 130; Boratav; Türkiye'de Devletçilik, s. 245-246.

²⁰⁸ Koçak; Milli Şef, C. II, s. 373; Yenal; a.g.e., s. 91; Gökbunar- Kahrıman; a.g.e., s. 74.

²⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, s. 160-161.

karşı koymak da o kadar lüzumlu bir harekettir. Biz bu acıları çekmiş bir nesiliz, tabiatlarımız ona tekrar müsaade edecek kabiliyette değildir”

Refik Saydam, 1 Şubat 1942 tarihinde radyodaki konuşmasında savaşın yalnız savaşa girmiş memleketlerde tahribat yapmakla kalmadığı, bütün insanlığı saran büyük bir buhran halini aldığından, savaş uzadıkça sıkıntılarının çoğaldığından bahsetmiş, savaştan önceki yaşamın devam ettirilemeyeceğini vurgulamıştır. Milli korunmayı kuvvetlendirmek için vatandaşlara düşen vazifeleri “*Ferdi rahatın milli korunma davası önünde hiçbir kıymeti bulunmadığını dimağlarımıza yerleştirmek mecburiyetindeyiz*” cümlesi ile anlatmıştır. Milli Korunma Kanunu’nun uygulanması Saydam Hükümeti döneminde fiyatların yükselmesine katkıda bulunmuşsa da ekonomik sorunların halkın günlük yaşamını etkilemesini önleyememiştir. Mal yokluğuna dayalı bir karaborsa, karaborsaya dayalı bir spekülasyon olanağı dönemin ekonomik hayatına ilişkin tabloyu sergilemektedir²¹⁰.

Savaş yıllarının sıkıntılarının kendisini hissettirdiği dönemde Başvekil Refik Saydam vefat etmiş, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu Başvekil olmuştur. Şükrü Saraçoğlu’nun uygulanan iktisadi politikaya karşı olduğu bilindiği için ekonomik politikada rota değişikliğine gidileceği tahmin edilmiştir. Yeni Hükümette İktisat Vekaleti’ne Hüsnü Çakır’ın yerine Sırrı Day’ın ve Ticaret Vekaleti’ne de Mümtaz Ökmen’in yerine Behçet Uz’un getirilmesi iktisadi politikada temel değişikliğin ilk işaretleri olarak yorumlanmıştır. Çizilen rotanın hedefi ekonomi üzerinde devlet müdahale ve denetimini azaltmak ve fiyat denetimine son vererek fiyatların ve üretimin artmasını teşvik etmektir. Ekonomi politikası değişikliğini Şükrü Saraçoğlu TBMM’de şu cümlelerle açıklamıştır²¹¹:

“Hükümet hayat pahalılığına mani olmak için aldığı sert kararları tatbika başladı. Bu kararların matlup neticeyi vermeyeceği, şikayetlerden, tespit edilen fiyatlarla birçok malın bulunmamasına başlamasından ve tetkiklerden anlaşıldı. Yeni Hükümet bu sert tedbirleri yumuşatmaya, yer yer kaldırmaya ve değiştirmeye karar vermiştir.”

Saraçoğlu Hükümeti, döneminde, Saydam Hükümeti döneminde alınan önlemlerden vazgeçilmiş, ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devlet denetimi kaldırılmıştır. Bununla fiyatların bir miktar artması pahasına da olsa mal yokluğunun

²¹⁰ *Vatan*, 2 Şubat 1942, nr. 474, s. 1-3; Koçak; *Siyasal Tarih*, s. 130.

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 27, s. 22; Giritlioğlu; *a.g.e.*, s. 153; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 411-412.

ve karaborsanın önüne geçilmesi amaçlansa da alınan önlemler yetersiz kalmıştır. Fiyatlar beklenmedik ölçüde yükselirken karaborsa olduğu gibi devam etmiştir²¹².

1. 1. 1. 4. 1. Dağıtım Hizmetlerinin Yürütülmesi Amacıyla Oluşturulan Kurumlar

1. 1. 1. 4. 1. 1. Koordinasyon Heyeti

Koordinasyon Heyeti, Milli Korunma Kanunu'na işlerlik kazandırabilmek, kararları hazırlamak ve Ziraat, Ticaret, Maliye, İktisat ve Ulaştırma Vekillerinin ilgili Vekillikler arasında işbirliğini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Şubat 1940'ta çalışmalarına başlayan heyet, Kanunu'nun uygulanmasında ve iktisat politikalarının belirlenmesinde karar alma ve uygulama görevini yerine getirmiştir. Heyetin çalışmaları Ticaret Vekaletinde kurulan Koordinasyon Bürosunca desteklenmiş, ama asıl örgütlenme Ticaret Vekilliği bünyesinde gerçekleştirilmiştir²¹³. Ekonomiye dair birçok karar Başvekil başkanlığında çeşitli vekillerden oluşan ve ekonomiyi tüm askeri ihtiyaçları karşılayacak biçimde yönlendirmekle görevli Koordinasyon Heyeti tarafından verilmiştir. İlk adım Milli Korunma Kanunu'nun maddelerine dayanarak birçok temel ihtiyaç maddesinin fiyatının ve kâr hadlerinin belirlenmesi olmuş, fiyat denetimi için fatura ve etiket uygulaması zorunluluğunu getirmiştir²¹⁴.

Milli Korunma Kanunu'nun getirdiği yetkiler var olan planın uygulanmasında araç olarak kullanılmaktan çok, karşılaşılan sorunların zorlamasıyla sorunun önemine ve halk üzerindeki etkisine bağlı olarak kullanılmıştır. Koordinasyon Heyeti, sorunların çözümünde 3 tür yol izlemiştir. Bunlardan birincisi eldeki olanakları üretimi arttırmak için kullanmaya çalışmaktır. Ancak dönemin koşulları bu yönde atılacak adımlardan alınacak sonuçları sınırlamıştır. Bu durumda Koordinasyon Heyeti çözümü daha çok ikinci türdeki adımlarda yani ihtikârı önleyecek şekilde piyasaya müdahale etmekte görmüştür. Milli Korunma Kanunu'nun uygulamaları en çok bu tür müdahalelerde yoğunlaşmıştır. Üçüncü tür kararlar ise yasaklamak ya da belli

²¹² Koçak; *Siyasal Tarih*, s. 130.

²¹³ *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940, nr. 4417, s. 13213; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, s. 138; Gökbnar- Kahriman; *a.g.e.*, s. 77-78; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 388.

²¹⁴ *Resmi Gazete*, 13 Mart 1940, nr.4457, s. 13490; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 85.

miktarlarla sınırlayarak tüketimi doğrudan denetlemektir. Hükümet çok zorlamadıkça bu yola başvurmaktan kaçınmış, bu kararlara halkın tepkisi yüksek olmuştur²¹⁵.

1. 1. 1. 4. 1. 2. Fiyat Murakabe Komisyonları

İhtikarla mücadelede en etkili önlem fiyat belirleme ve tüccarların fiyatlara uyumunu sağlamak için fiyat denetimiyle ilgili bir teşkilat kurmaktır. Savaş dönemi koşullarından halkın en az etkilenmesini sağlamak için Fiyat Murakabe Komisyonu kurulmuştur. Ticaret Vekaleti'ne gerekli gördüğü maddelerin azami satış fiyatlarını tespit yetkisi verilmiş ve fiyat kontrolü için teşkilatlanma kuralları getirilmiştir. Tüm vilayet merkezlerinde kurulması kararlaştırılan Fiyat Murakabe Komisyonları Ticaret Vekaleti'nce tayin edilecek maddelerin toptan ve perakende fiyatlarını saptamak, denetlemek ve mahkemelerde bilirkişi olarak hizmet etmekle görevli kılınmışlardır²¹⁶.

Fiyat Murakabe Komisyonları aracılığıyla fiyatları belirlenmiş malların denetimine ve yüksek karaborsa fiyatlarıyla mücadeleye girişilmiştir. Komisyon özellikle ekmeğin fiyatının düşük tutulması için çaba harcamış, fırıncılar ne zaman ekmeğe zam yapmak istese komisyon bu zam taleplerini reddetmiştir. Fiyat Murakabe Komisyonu ihtikâr meselelerinden başka halka yardımlarda da bulunmuştur. Mesela yanlış bir mal alıp da değiştirmek isteyenlerin malları değiştirilmediği takdirde veya parasının iade edilmeyip yerine başka bir mal verilmek istenmesi halinde komisyon derhal müdahale etmiştir²¹⁷. Fiyat Murakabe Komisyonu tarafından halkı bilinçlendirici duyurular da yapılmıştır. “*Muhtekirleri Derhal Haber Veriniz*” başlığı ile 12 Ağustos 1941 tarihli *Akşam Gazetesi*'nde yer alan “*Fiyat murakabe komisyonu şikayetlerinizi dinlemeye amadedir, telefon başındaki memurlar şikayetlerinizi bekliyorlar. Halkımızın azami satış fiyatları üzerinde satış yapanları veya mallarını gizleyerek satmaktan imtina edenleri, fatura vermeyenleri, sebepsiz yere fiyat yükseltmeleri hemen alakadar makamlara ihbar etmeleri rica olunur. Şikayetler memurlar tarafından derhal nazarı itibara alınarak tahkikata girişilecek ve neticeleri müracaat sahiplerine bildirilecektir.*” haberi ile

²¹⁵ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 110-111.

²¹⁶ *Resmi Gazete*, 8 Haziran 1940, nr.4530, 6; *Ulus*, 15 Haziran 1940, nr. 6776, s. 1; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 113-114; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 390; Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 80.

²¹⁷ *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1941, nr.4837, s. 1196; *Vatan*, 16 Ağustos 1941, nr. 353, s. 2; Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 80; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 85.

halktan duyarlılık ve yardım beklenmiştir. İhtikâr vakalarını ihbar etmek için oluşturulan telefon servisinin faydaları görülmüş, ihbarlar üzerine yapılan tahkikat ile muhtekirlerin suçlarının tespit edilmiştir²¹⁸.

22 Temmuz 1942’de iaşe işlerini düzene koymak için alınan kararlardan birisi ile Fiyat Murakabe Heyetleri kaldırılmış, görevleri belediyelere devredilmiştir. Belediyelerin kendilerine verilen bu salahiyeti kullanmadığı görülmesi üzerine ihtikâr ve fiyat yükselişlerinde hassasiyet gösterilmesi için Ticaret Vekaleti vali ve belediye reisliklerine bir tamim göndermiştir²¹⁹.

1. 1. 1. 4. 1. 3. İaşe Müsteşarlığı

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’nın son yılında iaşe işlerini yönetmek ve tüketime yönelik planlama yapmak üzere İaşe Nezareti’ni kurmuştur. İaşe Nezareti’nin temel uğraş alanı ordunun, yoksul halkın ve devlet memurlarının iaşesi için gerekli besin maddelerinin ve diğer tüketim maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi olarak belirlenmiştir. Savaşın sonunda Çanakkale Boğazı’nın açılarak İstanbul’a erzak gelmesi üzerine iaşe işlerinin nezaret düzeyinde sürdürülmesine gerek kalmadığı görüşü ileri sürülmüştür. 28 Ekim 1918 tarihli gazeteler İaşe Nezareti’nin kaldırıldığını, vilayetlerdeki iaşe müdüriyetlerinin lağv edildiğini ve iaşe işlerinin eskiden olduğu gibi Ticaret ve Ziraat Nezareti’ne bağlı bir İaşe Umum Müdürlüğü’nce yürütülmesine karar verildiğini yazmışlardır²²⁰.

Ticaret Vekaleti, halkın ve ordunun yiyeceği, giyeceği ve ısınacağı maddelerin zorunlu olanlarını ele almayı ve bunları ithal ya da ülke içinden tedarik ederek ihtiyaca göre dağıtmayı kararlaştırmıştır. İaşe sorunlarının çözümü için İaşe Müsteşarlığı kurulmuştur²²¹. Ticaret Vekaletince “*Halk ve milli müdafanın muhtaç olduğu maddelerin Hükümet eliyle temin ve tevzi zarureti şiddetini arttırmaktadır. Bu ihtiyaca cevap verme maksadıyla Milli Korunma Kanunu meriyet vekiine girmiş, iaşe programının tespiti ve bu programın tahakkuku için teşkilatlandırılması*” gerekliliği belirtilen İaşe Müsteşarlığı’nın

²¹⁸ *Akşam*, 12 Ağustos 1941, nr. 8193, s. 1; *Akşam*, 14 Ağustos 1941, nr. 8195, s. 3.

²¹⁹ *Resmi Gazete*, 25 Temmuz 1942, nr. 5167, s. 3402; *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1942, nr. 6442, s. 1; *Vatan*, 22 Ekim 1942, nr. 734, s. 1-3.

²²⁰ Toprak, *Savaş Ekonomisi*, s. 186, 190.

²²¹ BCA 030.10.00.00., Yer No: 184.272.2.3; *Resmi Gazete*, 18 Şubat 1941, nr. 4737, s. 494; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 391.

görevi gıda malları ve diğer zorunlu tüketim mallarının ithalat ve ihracatını, yurt içi ticaretini ve fiyat denetimini sağlamak olarak belirlenmiştir.

İaşe Müsteşarlığı fiyat murakabesi ve stok tevzi işleri olarak iki grupta oluşturulmuştur. Merkezde bu işle meşgul olacak bir müdürlük kurulmuş, taşrada mevcut murakabe büroları yeni elemanlarla takviye edilmiştir. Stok ve tevzi işleri ile meşgul olacak dairenin görevi tespit edilecek maddeler için stok oluşturmak, dağıtmak ve gerektiğinde tüketimin sınırlandırılmasına bakmak olarak kabul edilmiştir. El koyma muameleleri, tüccarlar tarafından ithal olunan malların ihtiyaçlara göre tevzi ve satışını tanzim etmek gibi işler de bu dairede toplanmıştır. Bu vazifelerin ifası için ticari mahiyette devlet müesseselerine de ihtiyaç hissedilmiştir ki Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Petrol Ofisi, Toprak Mahsulleri Ofisi oluşturulmuştur²²².

İaşe Müsteşarlığı örgütlenmesi sağlanmış, Koordinasyon Heyeti, cezalandırma mekanizmasının çalışmasını kolaylaştıracak kararlar almıştır. Gerek görülen 8 yerde özel mahkemeler kurulmuş, özel mahkemeler kurulmayan yerlerde cürmü meşhudlar ve verilen hükümlerin yayınlanması için Adliye Vekaleti'ne gerekli ödenek sağlanmıştır. 1942 yılında alınan bu kararlarla Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin devlet örgütlenmesinin güçlendirilmesi çabası, o zamana kadar alınan önlemlerin başarılı olamadığının bir göstergesi olarak alınabilir²²³. 23 Temmuz 1942 tarihinde İaşe Müsteşarlığı ve bağlı umum müdürlüklerin lağvı düşüncesi gazetelerde yer almıştır. 11 Ağustos 1942 tarihinde İaşe Müsteşarlığı kaldırılmıştır. İaşe Teşkilatı kaldırıldıktan sonra belediyelerce görülecek işler Ticaret Vekilliğindeki mercileri de Vekalet bünyesine girmiştir. Fiyat murakabe ve mücadele işleriyle İç Ticaret Umum Müdürlüğü uğraşmaya başlamıştır²²⁴.

1. 1. 1. 4. 1. 4. İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri

Savaş koşullarında iaşe problemlerinin artarak devam etmesi üzerine daha etkili tedbirler düşünülmüş, yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir. 14 Mayıs 1941'de, Fiyat Murakabe Teşkilatı genişletilmiş, vilayetlerde İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri

²²² BCA 030.10.00.00., Yer No: 184.272.2.3-4; Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 60.

²²³ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 120.

²²⁴ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1942, nr. 6442, s. 1-3; *Vatan*, 23 Temmuz 1942, nr. 645, s. 1; *Resmî Gazete*, 14 Ağustos 1942, nr. 5184, s. 3505; *Ulus*, 9 Ağustos 1942, nr. 7547, s. 1.

kurulmuştur. İaşe Müsteşarlığı merkezi bir örgüt olmaktan çıkarak tüm ülkeye yayılmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde iaşe müdürlükleri ve diğer illerde de iaşe heyetleri oluşturulmuştur. Milli Korunma Kanunu çevresinde pek çok girişim bu müdürlükler ve heyetler tarafından gerçekleştirilmiştir. Valinin başkanlığında çalışan bu müdürlükler yiyecek ve yakacak maddeleri depolamak ve olağanüstü durumlarda kullanılmasını sağlamakla yükümlü kılınmıştır²²⁵.

Vilayet İaşe Heyetleri halk ve milli müdafaa ihtiyaçları bakımından Ticaret Vekaletince gereken tedbirleri almaya, vilayet ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak maddelerden ihtiyaçları bir zaman için karşılayabilecek miktarda her türlü tehlikeye karşı korunmuş yerlerde elde buldurtmaya, devletçe ittihar edilecek maddelerin muhafazasına, kısıtlamaya tabi maddelerin en uygun şekilde ihtiyaç sahiplerine dağıtımına, dağıtım için gereken tedbirleri almaya, her türlü mahalli iaşe ihtiyaçlarını karşılamaya Milli Korunma Kanunu gereğince memur edilmiştir. İaşe heyetleri bu işleri görürken mahalli belediyelerle iş birliği yapmış, fiyat kontrolörlerini yetiştirmek için İstanbul ve Ankara'da iki haftalık kurslar açılmıştır²²⁶.

1. 1. 1. 4. 1. 5. Gıda Dağıtma Birlikleri

Hükümetin savaş ekonomisine yaklaşımı başlangıçta geniş müdahaleci önlemler ile sürdürülmüştür. Refik Saydam Hükümeti, el koyma kararları ile gıda ve temel giyim mallarının dağıtımında piyasa mekanizmasının yerine geniş kapsamlı tayinleme sistemi getirmek istemiştir. İaşe Müsteşarlığı teşkilatını genişleterek ülkede yaygınlaştırırken 25 Mart 1942'de Ticaret Vekaleti bünyesinde ordu ve halk ihtiyacı için her türlü eşyanın dağıtımının planlı bir şekilde yapılabilmesi için Dağıtma Ofisi kurulmuştur. İhtiyaç maddelerinin tedarik ve üretimi işlerinde karşılaşılan zorluklar için teşkilatlandırılmamış olmasından ileri gelmiştir. Basında bu zorluğun Dağıtma Ofisinin faaliyete geçmesi ile ortadan kalkmış olacağı, ihtiyaç maddelerinin halka

²²⁵ BCA 030.0.018.001.002., Yer No: 95.45.19/1-2; *Resmi Gazete*, 5 Haziran 1941, nr. 4826, s. 1121; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 119-120; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 391-392; Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 78.

²²⁶ BCA 030.0.018.001.002., Yer No: 95.45.19/3; *Akşam*, 6 Haziran 1941, nr. 8126, s. 2; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 120.

götürülmesi, bu maddelerin tespit ve dağıtılması işleri ile görevli olan Dağıtma Ofisinin halk için faydasının büyük olacağı vurgulanmıştır²²⁷.

Halk yapılacak dağıtımı kolaylaştırmak için 5 Mayıs 1942 tarihli Koordinasyon Heyeti kararı ile Ticaret Vekaleti'nce tespit edilecek yerlerde Ofise bağlı Dağıtma Birlikleri kurulmuştur²²⁸. Halk Dağıtma Birliklerinin görev ve amaçları arasında Hükümetçe dağıtımı karneye bağlanmış maddelerin kartlarının halka dağıtımı da vardır²²⁹. Dağıtma Ofisi ile işbirliği halinde çalışmaya mecbur tutulan Dağıtma Birlikleri halka dağıtacağı her türlü maddeyi Dağıtma Ofisinin açacağı ana mağazalardan temin etmişlerdir. Dağıtılacak maddelere göre sınıflara ayrılacak birliklerin karışıklığa, izdihama meydan verilmeyeceği gibi halkın da ihtiyaç duyduğu maddeyi satan birliğe baş vurmak suretiyle kolayca elde edebileceği, Dağıtma Birliklerinin normal ticarete sekte vurmayaacağı basında yer almıştır²³⁰.

Dağıtma Birlikleri idare heyetinin görevi; birlik üyelerinin defterlerini tutmak, dağıtımı karneye bağlanmış maddelerin kartlarını dağıtmak, dağıtılması kararlaştırılan maddeleri dağıtmak, fazla karne dağıtımına engel olmak, dağıtımda birlik üyelerine hangi gün, nerede, ne alınabileceğine ilişkin bilgi vermek, fazla karne alanları takip ve şikayet etmek, mahallelerde yapılacak denetimlerde üyelere birisinin bulunmasını sağlamak, mahallenin ihtiyaçlarını saptamak, bu ihtiyaçları temin etmek için iase örgütü ile ilişki kurmak ve Hükümetin vereceği iase görevlerini yapmaktır²³¹.

Halk Dağıtma Birliklerinin kurulmasından sonra dağıtımların kolaylaştırılmasına çalışılmış, ardından Subaşı teşkilatı kurulmuştur. İase Müsteşarlığı kararlarını dayandırabileceği güvenilir bilgiler istemiş ve her muhtarlıkta kurulan subaşılıklar kendi yetki alanlarındaki üretimlerin tahminlerini yaparak bilgi sağlamışlardır. Subaşılar, mahsul tarlada iken tahmini miktarını ilgili makamlara bildirmiş, memleketin mahsul miktarı tarladan kaldırılmadan bilinmiş ve ona göre

²²⁷ *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1942, nr. 5106, s. 2849; *Akşam*, 19 Şubat 1942, nr. 8379, s. 1; Gökbnar-Kahriman; *a.g.e.*, s. 80; Tezel; *a.g.e.*, s. 260.

²²⁸ BCA 030.0.018.001.002. Yer No: 95.45.19/3; Tezel; *a.g.e.*, s. 260; Gökbnar-Kahriman; *a.g.e.*, s. 78.

²²⁹ *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1942, nr. 5106, s. 2849; Koçak; *Geçmişiniz İtinayla Yemizlenir*, s. 351.

²³⁰ *Ulus*, 6 Mayıs 1942, nr. 7452, s. 1.

²³¹ *Ulus*, 13 Mayıs 1942, nr. 7459, s. 1-4; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 393-394.

dağıtım yapılmıştır²³². Subaşı teşkilatı hakkında yayınlanan talimatnameye göre; subaşı ekim zamanında ekilen mahsulün miktarını, olgunlaşma devrinde mahsulün miktarını tahmin ve harman yerinde hakiki miktarını tespit edecek, ayrıca Hükümetin verdiği diğer işleri yapacak memurdu²³³. Subaşı teşkilatının kurulmasına mahsül Mayıs ayında başak haline gelip Haziran'da harmanının başlaması nedeniyle güney illerinden başlanması ve uygulama sonucuna göre teşkilatın genişletilmesi kararlaştırılmıştır. Ticaret Vekilliği lüzum göreceği yerlerde bu teşkilatı kurması, Subaşı ve yardımcılarının her köyün çekirdekten yetişmiş en iyi çiftçileri arasından seçilmesi ve valiler ya da kaymakamlar tarafından tayin olunması kararlaştırılmıştır²³⁴.

1942 yılı Temmuz ayında lağv edilmesine dair haberlerle basında yer alan Subaşı teşkilatı, 25 Temmuz 1942'de yayınlanan kararnameye göre tahmin işlerini tamamladıkları yerlerde kaldırılmış, tahmin işlerini tamamlamayan subaşılardan işlerini tamamlayıncaya kadar devam etmeleri kabul edilmiştir²³⁵. Subaşılardan yerine Hububat Tahmin Heyetleri oluşturulmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nin, 2 Ağustos 1942 tarihli toplantısında kabul edilen karar gereğince subaşı teşkilatı kaldırılmıştır. Belediyesi olan şehir ve kasabalara bağlı ekim sahaları için borçlandırma heyeti reisi başkanlığında 5 temsilci, muhtarlıklardan ise ihtiyar heyetlerinin tahmin heyeti görevini devralmaları kararlaştırılmıştır²³⁶.

1. 1. 1. 4. 1. 6. Dağıtım Hizmetlerini Uygulamak Üzere Kurulan Diğer Kurumlar

Milli Korunma Kanunu kapsamında yapılacak dağıtım hizmetlerini uygulamak üzere oluşturulan kurumlardan biri **Petrol Ofisi**'dir. Ticaret Vekaletine bağlı olarak kurulan Petrol Ofisi, Milli Korunma Kanunu'na dayanarak halkın ve milli savunmanın gereksinmesini karşılamak için yetkilerle donatılmıştır. Her türlü petrol ve petrol ürünlerini satın almak, satmak, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarını saptamak,

²³² *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1942, nr. 5135, s. 3193; *Vatan*, 23 Nisan 1942, nr. 553, s. 1; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 393; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 120.

²³³ *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1942, nr. 5135, s. 3193; *Akşam*, 19 Haziran 1942, nr. 8499, s. 2.

²³⁴ *Vatan*, 25 Nisan 1942, nr. 556, s. 1; *Ülkü*, 1 Haziran 1942, S. 17, C. 2, s. 27.

²³⁵ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1942, nr. 6442, s. 1-3; *Resmi Gazete*, 25 Temmuz 1942, nr. 5167, s. 3401; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1942, nr. 6445, s. 1-3; *Ulus*, 26 Temmuz 1942, nr. 7533, s. 1.

²³⁶ BCA 030.0.018.001.002., Yer No: 99.72.2/1; *Resmi Gazete*, 25 Temmuz 1942, nr. 5167, s. 3401; *Ulus*, 25 Temmuz 1942, nr. 7532, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1942, nr. 6453, s. 2.

dağıtımını yapmak, stok edilmesini önermek, bu ürünleri sevk etmek, tasfiyehane ve tesisler kurmak, petrol işlemek Petrol Ofisi'nin görevleri arasındaydı²³⁷.

Dağıtım hizmetlerini uygulamak üzere kurulan bir diğer kurum devletin iç ve dış ticarete fiilen yer almasını sağlamak üzere kurulan **Ticaret Ofisi**'dir. Halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için gerekli iâşe maddeleri satın almak, satmak, ithal ya da ihraç etmek, stok etmek, ilgili malların satış fiyatlarını saptamak, dağıtımını yapmak ve stoklama için depolar kurmak Ticaret Ofisi'nin görevleri arasında sayılmıştır²³⁸. Ticaret Ofisi'nin denetimini Ticaret Vekaleti'ne bağlı İâşe Müsteşarlığı yürütmüştür. İâşe Müsteşarlığının 1942 yılı içerisinde lağv edilmesi Ticaret Ofisinin etkinliğini olumsuz yönde etkilese de ofis ticari faaliyetler üzerindeki kontrollerin başlıca icra organlarından biri olma niteliğini yitirmemiştir²³⁹.

Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisinin kurulmasının kamuoyunda tekel oluşturuluyor endişesi üzerine Ticret Vekili Mümtaz Ökmen gazetelere Hükümetin tekel oluşturma niteliğinin bulunmadığı, var olan şirketlerin faaliyetlerini sürdüreceği yönünde bir açıklama yapmıştır. İki yeni ofisin yanı sıra Toprak Mahsulleri Ofisinin de var olduğu dikkate alınırsa devletin ticaret alanındaki denetim gücü önemli ölçüde artmıştır²⁴⁰.

Dağıtım hizmetlerini uygulamak üzere kullanılan bir başka kurum **Toprak Mahsulleri Ofisi**'dir²⁴¹. Ofis hububat, bakliyat ve pamuk, yapağı, tiftik alımları, stok işlerini yapacak şekilde teşkilatlandırılmıştır. TMO ile ilgili bir nizamname yayımlanarak, buğday ve diğer hububat üretim ve tüketimini himaye etmek, silo, ambar inşa etmek ve işlemek görevleri arasına dahil edilmiştir. Bu müessese tüccarı bertaraf etmeden, kendi sahalarında çalışmalarına müsaade ederek faaliyette bulunmuştur²⁴².

Türkiye'nin yalnız savaşa hazırlık için değil rasyonel bir hububat politikası izleyebilmek adına da bir depolama kapasitesi oluşturması gerekmiştir²⁴³. Türkiye'de küçük üretici hasat olduktan sonra tuz, gaz, bez, kahve ve çay alabilmek için ürününün

²³⁷ *Resmi Gazete*, 18 Şubat 1941, nr. 4737, s. 496; *Ulus*, 19 Şubat 1941, nr. 7018, s. 1; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 119; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 394.

²³⁸ *Resmi Gazete*, 18 Şubat 1941, nr. 4737, s. 493; *Ulus*, 19 Şubat 1941, nr. 7018, s. 1; Korkut Boratav; *Türkiye'de Devletçilik*; Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 221; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 394-395.

²³⁹ Boratav; *Türkiye'de Devletçilik*, s. 255.

²⁴⁰ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 119.

²⁴¹ *Resmi Gazete*, 13 Temmuz 1938, nr. 3958, s. 10250; İlhan Tekeli-Selim İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 142.

²⁴² BCA 030.10.00.00., Yer No: 184.272.2.4-6; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 395.

²⁴³ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 142.

bir kısmını satmak zorunda kalmıştır. Bolluk yıllarında köylü 1.5 senelik yiyeceğini saklamış, mahsulün kötü olduğu senelerde de bundan faydalanmıştır. Köylüler, şehirliler için bir stok yapmadığından şehirliler büyük ölçüde tüccarların spekülasyonlarına maruz kalmış ve bu nedenle de Hükümetin hububat stoklaması gerekmiştir²⁴⁴. Ama ofis sadece stoklama için kurulmamış, hububatın muhafazası, temizlenmesi, ilaçlanması ve tasnifini de sağlamıştır.

TMO savaş yıllarında yaptığı alımların miktarı artınca, fiyat politikası yürüten bir kurum haline gelmiş, değişik bölgeler arasındaki fiyat farklılıklarını azaltmıştır. Ofis buğdaydan başka arpa, mısır, çavdar ve yulaf için de alım fiyatları saptamıştır. Savaş içinde önemi anlaşılan kurum devletin iktisat politikalarının uygulanmasında merkezi bir kurum haline gelmiştir. Savaşın başında sınırlı bir kadroya sahip olan Toprak Mahsulleri Ofisi yüklendiği görevlerin artmasına paralel olarak genişlemiş ancak saklama ve stoklama kapasitesinin genişletilmesinde zorluk yaşamıştır. Hububat çoğu kez tren istasyonlarında açıkta depolanmış, depolama sorununu çözmek için ABD'den çelik silolar getirilmiştir. Bu sıkıntılara ve savaş koşullarına rağmen Toprak Mahsulleri Ofisi savaş süresince stoklama kapasitesini sürekli arttırmıştır. 1942 yılı ortalarında TMO'nun günün şartlarına uygun şekilde düzenlenmesi için incelemeler yapılmış, hatta kaldırılması düşünceleri basında tartışılmıştır. Savaşın sona ermesi ve Milli Korunma Kanunu uygulamalarının kalkmasıyla ekonominin normalleşmesine paralel olarak, barış dönemi görevlerine geri çekilen TMO hububat ekonomisinin gerektirdiği silo altyapısını geliştirmek için hazırladığı programı uygulamıştır²⁴⁵.

Dağıtım hizmetlerini uygulamak üzere oluşturulan bir diğer kurum **Mahrukat Ofisi**'dir. Milli Korunma Kanunu'na göre hükmü şahsiyeti bulunmak, hususi hükümlerine göre idare edilmek, mesuliyeti sermayesiyle sınırlı bulunmak üzere mali ve idari özerkliği olan İstanbul Mahrukat Ofisi, Koordinasyon Heyeti kararı ile 16 Mayıs 1942 tarihinde kurulmuştur²⁴⁶. İstanbul'un yakacak ihtiyacını karşılamak üzere kurulan Mahrukat Ofisi, 17 Temmuz 1942 tarihinde faaliyete geçmiş, odun ve kömür tedarikine başlamıştır. İstanbul'un yakıt ve akaryakıt ihtiyacı için İstanbul Valiliği tarafından saptanacak ve Hükümetçe sağlanacak maddeleri temin etmek ve satışı ile

²⁴⁴ Tekeli-İlkin; *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s. 250.

²⁴⁵ *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1942, nr. 6457, s. 2; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 142-144.

²⁴⁶ BCA 130.0.018.001., Yer No: 002.98.40.16/1; *Resmi Gazete*, 21 Mayıs 1942, nr. 5111, s. 2910.

dağıtımını yapmak, söz konusu maddeler için stok ve sevk amacı ile depolar inşa etmek ve nakil araçları işletmek, İstanbul Valiliğince kendisine verilecek diğer görevleri yapmak görevleri arasında sayılmıştır. Mahrukat Ofisi nakil masraflarını azaltmak için satış depoları oluşturmuştur. Satış fiyatlarının tespitinde odun ve kömür tüccarlarının kârları göz önünde tutulmuş ve özel teşebbüsler de himaye edilmiştir²⁴⁷.

1. 1. 1. 5. Milli Korunma Kanunu'nun Diğer Alanlardaki Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Hükümetler kararnamelerle köylünün ve üreticinin ürünlerine, tüccarların mallarına, fabrikalara, sanayi tesislerine ve madenlerine el koymuştur. 1941 yılı başından savaşın sonuna kadar devletin kırsal nüfustan talepleri arasında en ağır ürünün bir bölümüne ya piyasanın çok altında kalan fiyatlardan zorunlu satış yoluyla ya da aynı vergilendirme yoluyla el konulmasıydı. Savaş yıllarında devletin kırsal nüfustan talepleri, emek yükümlülükleri, vergilendirme ve tarımsal ürüne el koyma olarak üç ayrı başlık altında incelenebilir. Askerlik hizmeti, emek yükümlülüklerinin en önemlisi idi. Ayrıca askeri olmayan amaçlarla da kırsal nüfusa çalışma yükümlülükleri getirilmiştir. Milli Korunma Kanunu'nun sağladığı yetkileri kullanan yerel görevliler kırsal nüfusu yol yapımında, diğer yapım işlerinde ve kömür madenlerinde ücretli işçi olarak çalışmaya zorlamışlardır. Ayrıca devlet üretim çiftliklerine yakın yerlerde oturan köylülere de ücret karşılığı bu çiftliklerde çalışma yükümlülüğü getirilmiştir²⁴⁸.

1. 1. 1. 5. 1. Özel Girişime Ait Kuruluşlarda Bulunan Üretim Araçlarına Değeri Ödenmek Suretiyle Devletçe El Konulması

Bazı özel girişim kuruluşlarının elinde bulunan fabrika ve bu fabrikalarda bulunan çeşitli üretim araçlarına değeri ödenmek suretiyle devletçe el konulmasına ilişkin karar örnekleri son derece sınırlıdır.

²⁴⁷ *Vatan*, 6 Mayıs 1942, nr: 567, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1942, nr. 6437, s. 3; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 410.

²⁴⁸ Şevket Pamuk; *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme-Seçme Eserleri II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 189-190; Akandere; *a.g.e.*, 188.

Zonguldak Vapurculuk ve K m rc l k Şirketi'ne ait Kanarya Őilebi ve Sokoni Vakum Kumpanyası Hukuk MüŐaviri Ethem Bey'in sahibi olduğu Belkız ve Shell Kumpanyası Umumi Katibi Cenani'ye ait Poyraz Tankeri, Hakkı Salih Bosna'ya ait 3.000 telgraf direği, İzmit Oksijen ve Buz Fabrikası'nın sahibi Veysel AkbaŐ'a ait jeneratör grubu, metruk Halıcıoğlu Tel  ivi Fabrikası'ndaki bir adet kaba tel çekme makinesi, Ankara  imento Fabrikası ile Tuzla'daki Pedotti Tuğla Fabrikası'ndaki bazı makineler, bazı iş yerlerinde bulunan dinamo ve motorlar, bazı tekneler değeri ödenerek devletçe satın alınmıŐtır²⁴⁹. Siirt Yeni Hayat Un Fabrikası'na devletçe el konulmuş, Fabrikanın Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından iŐletilerek sahiplerine tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır. Milli Korunma Kanunu'nun 33. Maddesi ile ek 9. Maddesine dayanarak İstanbul Kuzguncuk'da Hayrettin Süleyman'a bina tahliye ettirilerek Ticaret Ofisi tarafından kullanılmıŐtır²⁵⁰.

Sümerbank tarafından iŐletilmek üzere İstanbul KazlıçeŐme'de Aleko Dulo ve Mahdumları Deri Fabrikası'na malzemesi ile birlikte el konulmuştur. 28 AĞustos 1942 tarihinde Hükümet  elik pulluk uç demirine el konulması hakkında kararname yayınlamıştır. İstanbul'da Türk Avrupa Limited Şirketi'ne ait  elik pulluk uç demirine Ziraat Vekaletince el konulmuŐtur²⁵¹. Eskişehir'de Hamdi Gamgam'a ait un ve irmik fabrikasına, Zeytinburnu  imento Fabrikası'na, Eskişehir  imento Fabrikasındaki makinalara, İstanbul'da Nadire Cenani Ercan İspirto Fabriksı'na, Zindan ve  angal Ormanları T.A.Ő tarafından Zindan ve  angal ormanlarından üretilecek maddelere ve fabrikaya el koymuştur. Ayrıca Samsun Limanı'nda bulunan 53  apar ile 5 motor değeri ödenmek suretiyle satın alınmıŐtır²⁵².

²⁴⁹*Resmi Gazete*, 11 Kasım 1940, nr. 4663, s. 57; *Resmi Gazete*, 23 Mayıs 1941, nr. 4815, s. 963; *Resmi Gazete*, 11 Şubat 1942, nr. 5080, s. 2270; *Resmi Gazete*, 9 Mart 1942, nr. 5052, s. 2390; *Resmi Gazete*, 11 Mart 1942, nr. 5054, s. 2402; *Resmi Gazete*, 11 Mayıs 1942, nr. 5103, s. 2830.

²⁵⁰*Resmi Gazete*, 22 Şubat 1941, nr. 4741, s. 520-521; *Resmi Gazete*, 25 Mart 1942, nr. 5066, s. 2510.

²⁵¹*Resmi Gazete*, 17 Temmuz 1942, nr. 5160, s. 3365; *Resmi Gazete*, 28 AĞustos 1942, nr. 5196 s. 3597.

²⁵²*Resmi Gazete*, 5 Aralık 1942, nr. 5275, s. 4090; *Resmi Gazete*, 28 Temmuz 1943, nr. 5467, s. 5602; *Resmi Gazete*, 12 Şubat 1944, nr. 5628, s. 6398; *Resmi Gazete*, 20 Haziran 1944, nr. 5735, s. 7150; *Resmi Gazete*, 27 Aralık 1944, nr. 5890, s. 8098; *Resmi Gazete*, 27 Nisan 1945, nr. 5992, s. 8563.

1. 1. 1. 5. 2. Bazı Ürünlere Değeri Ödenmek Suretiyle Devletçe El Konulmasına İlişkin Kararlar

Refik Saydam Hükümeti, çıkardığı kararnamelerle fiyat artışları ve kıtlıklara karşı polisiye önlemlerle mücadele etmiştir. Hükümet iâşe konusunda savaşın ilk bir buçuk yılında fiyatları belirlemekle yetinmiş, 1940 yılı stoklara dayanılarak geçirilmiş, Hükümet stoklar ve ürünün bol olduğu düşüncesiyle yıl içinde hububata el koymamıştır. Hatta Ticaret Vekili'nin ifadesiyle 1940 yılı buğday üretiminin 15-20 yılda bir görülen bollukla gerçekleşeceği tahmin edilmiş, Ticaret Vekili buğday ihracının ülke açısından yararlı olacağını belirtmiştir. 1940 yılında ülkede buğday sıkıntısı yaşanmamış, hatta Avrupa'ya 60.000 ton civarında buğday ihraç edilmiştir. Ancak TMO gerekli buğday stoku oluşturamamıştır. 1939 yılında üretilen 4 milyon tonu aşkın buğdayın 194.000 tonunu, 1940 yılında ise üretilen 4 milyon tonu aşan buğdayın 156.000 tonunu TMO alabilmiştir. Bunun sebebi piyasada genel bir fiyat artışının etkisiyle üreticinin buğday fiyatının yükseleceği beklentisi içine girmesi ve ürününü stoklamasıdır. Bu nedenle 1940 yılının sonlarına doğru ofisin hububat stokları erimeye ve iâşe problemi büyümeye başlamıştır.

Saydam Hükümeti tarım ürünleri ve gıda malları üretimi ve tüketimini dengeleyebilmek ve stok biriktirebilmek için ticari stok ve pazarlanabilir fazlaların kamu kuruluşlarına devredilmesini öngören kararlarla işe başlamıştır. 1940 yılının son aylarından itibaren tacirlerin tahıl, pamuk ve yün stoklarını Hükümetçe saptanan fiyatlardan kamu kuruluşlarına satmalarını gerektiren koordinasyon kararları ilan edilmiştir. Tahıl yetiştiren büyük çiftçiler ve köylüler de üretimlerinden tüketim, tohum ve yem paylarını ayırdıktan sonra geri kalan ürünü resmi fiyatlardan devlete teslim etmişlerdir. Her köyün hasadı ve devredilmesi gereken ürün miktarı görevlilerce tarlada ve harmanda saptanmış, denetlenmiştir. Pamuk ve yün üreticilerinin de ürünlerini devlete satmalarını gerektiren kararlar alınmıştır. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde ise değeri ödenerek el konulan maddeler ve bunlarla ilgili kararlar sayıca azalmıştır. Çelik pulluk uç demirlerine, yapağılara, çeltik, pirinç ve nebatî yağların belirli miktarına ve pamuğa değeri ödenerek el konulmuştur²⁵³.

²⁵³ Tezel; *a.g.e.*, s. 260; Koçak; *Millî Şef*, C. II, s. 418.

El koyma işlemleri Koordinasyon Heyeti'nin kararları doğrultusunda Bakanlar Kurulu kararlarıyla gerçekleştirilmiştir. Devletin el koyma kararları öncelikle köylünün ve çiftçinin ürünlerine yönelik olmuştur. Milli Korunma Kanununun 14. Maddesi "*Hükümet halkın ve milli müdafaa'nın ihtiyacı olan her nevi madde ve yardımcı malzemeyi değer fiyatının tediyesi mukabilinde el koyarak almaya ve maksada göre tevziye ve satmaya ve ihtiyacı olanlara karşılıksız vermeye salahiyyetlidir*" demektedir. El konulan bu tarım ürünleri için köylüye ve üreticiye para ödemekteyse de ürüne konulan değer düşük tutulmuş ve piyasa değerinden az olmuştur. Ayrıca ürün karşılığı verilen para köylüye peşin ödenmemiş, devlet tahvili ve hazine bonosu satılmıştır²⁵⁴.

Hükümet hububat ihtiyacını karşılayabilmek için 5 Aralık 1940 tarihli kararname ile hububata el koyma kararı almıştır²⁵⁵. Bu kararname ile hububat ticareti ile uğraşmayan üreticiler, vilayet hususi idareleri, belediyeler, hususi bütçe ile idare edilen devlet kurumları, TMO ve ellerinde 500 kg.'ın altında hububat bulunanlar hariç bütün gerçek ve tüzel kişilere ellerinde bulunan buğday ve çavdar miktarını ve cinsini bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Bu bildirim kararnamenin yayın tarihinden itibaren 4 gün içerisinde mahallin en büyük mülki amirine yapılması şart koşulmuştur. Devlet bildirimde bulunma zorunluluğu yoluyla gerçek ve tüzel kişiler elinde her an kullanabileceği ne kadar iâşe ürünü olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Depo, silo, değirmen veya başka yerlerde bulunan hububatın mahallin en büyük mülki amirince tespit edilerek TMO'ya satılması şartı getirilmiştir. Ayrıca hububat ticareti ile uğraşmayan bütün gerçek ve tüzel kişilerin ellerindeki buğday ve çavdara bedeli peşin ödenmek şartıyla el koyulabilecekti. Böylece devlete bildirim zorunluluğuyla birlikte bedelini ödemek kaydıyla ürünlere el koyabilme yetkisi de tanınmıştır.

Hububata el koyma işlemi 14 Şubat 1941 tarihinde başlamıştır. Hükümet üreticiyi yemeklik, yemlik ve tohumluk ihtiyaçlarının üzerindeki hububatını bedeli peşin ödenmek üzere belirlemiş olduğu fiyatlardan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmaya mecbur tutmuştur. Üreticiye bırakılacak yemeklik buğday ve çavdar nüfus başına aylık 30 kg. üzerinden hesaplanmıştır. Bu kararname ile ilk defa 17 ilde hububata el koyulmuştur. 18 Şubat 1941 tarihli kararname ile el koyma işleminin

²⁵⁴ Akandere, *a.g.e.*, s. 188-189.

²⁵⁵ *Resmi Gazete*, 5 Aralık 1940, nr. 4678, s. 3.

uygulanacağı il sayısı 24'e, 18 Haziran'da 39'a çıkarılmıştır²⁵⁶. İlk düzenlemede buğday ve çavdar ürünleri ile sınırlı olan el koyma yetkisi arpa, yulaf, mısır ve mahlutu içine alacak şekilde genişletilmiştir. 18 Mayıs 1942 tarihinde ise hububata el koyma kararı tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmiş, üreticiye bırakılacak yemeklik hububat miktarı azaltılmış ve kişi başı aylık hububat miktarı 20 kg. ile sınırlandırılmıştır. El koyulan hububat ürünü sayısı da arttırılmıştır²⁵⁷.

Devlet, Milli Korunma Kanunu'nun 41. Maddesi ile küçük çiftçi ve köylüleri sıkıntıya sokacak bir uygulamaya yönelmiştir. Milli Korunma Kanunu'nun ilgili maddesi "*Ekilen her 4 hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa Mükellefiyetinden istisna edilir*" demektir. O günün şartları içerisinde insanların çiftçilik yapabilmeleri için en değerli imkanları olan bir çift öküz ellerinden alınmış, çiftçilik yapma imkanları kalmamıştır. Topraklarını ekemeyen köylü ve çiftçiler ya topraklarını zengin ve büyük toprak sahibi çiftçilere ortağa vermişler ya da karın tokluğuna çalışmak zorunda kalmışlardır. Başvekil Refik Saydam "*Kendisini besleyecek kadar ürün eken köylünün öküzünü alıyoruz, memleketi besleyecek olanını ise almıyoruz*" diyerek kendi geçimini ve yiyeceğini çiftçiliğe bağlayan küçük çiftçi ve köylüyü hiç düşünmediklerini dolaylı olarak ifade etmiştir. Devletin aldığı el koyma kararları büyük oranda dar ve sabit gelirli köylü ve üreticiler üzerinde etkili olmuştur. "*Köylü zengindir, un çuvalına benzer, vurdukça tozar*" diyerek savaş yıllarında Türk köylüsünün ve çiftçisinin üzerine ağır yükler yüklemiş, ekmeklik buğdayı bile zorla elinden alınmıştır²⁵⁸.

Başta buğday ve çavdar olmak üzere zamanla bütün tarım ürünlerini kapsayan uygulama ile devlet köylü ve üreticilerden büyük fedakarlıklar istemiştir. Ekonomik sıkıntı içinde olan insanlar mallarını devlete düşük fiyatla satmak mecburiyetinde kalmışlardır. Hükümetler ise köylülerin ve üreticilerin kendi ihtiyaçları ve tohumluk için gereken miktarın dışındaki tüm ürünlerini almıştır. Başta buğday olmak üzere tüm hububat ürünlerine 18 Haziran 1942 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan bir talimatla el konulmuştur²⁵⁹. Devletin köylüye her nüfus için ekmeklik ve yemeklik olarak 20

²⁵⁶ *Resmi Gazete*, 14 Şubat 1941, nr. 4734, s. 2; *Resmi Gazete*, 18 Şubat 1941, nr. 4737, s. 5; *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1941, nr. 4837, s. 2; İnci; a.g.m., s. 277.

²⁵⁷ *Resmi Gazete*, 18 Mayıs 1942, nr. 5107, s. 1; *Resmi Gazete*, 4 Haziran 1941, nr. 4825, s. 1115; İnci; a.g.m., s. 277.

²⁵⁸ Akandere; a.g.e., 191-192.

²⁵⁹ *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1942, nr. 5135, s. 27; Akandere; a.g.e., 188-189.

kilo, tohumluk için ise dekar başına buğday, çavdar, mısır için 4, darı için 2, yulaf ve arpa için 18, fasulye ve nohut için 10 ve bakla için ise 12 kilo ürün ayrılmasına müsaade etmiş ve geri kalan ürüne bedelini ödemek kaydıyla el koymuştur. Temel gıdası ekmek olan köylü ve üreticilere ekmeçlik ve yemeklik için tahsis edilen ürün miktarının bir yıl için 20 kilo olması bu kesimlerin aç kalmasına neden olmuş, hatta buğday ekimi yapılamayan Karadeniz Bölgesinde açlıktan ölümlere yol açmıştır. Bu durum karşısında köylü ve üretici ya az ekim yapmış, ya da ektiği ürünü saklayarak elde ettiği ürünü az göstermiş, ürünlerini karaborsada satmaya çalışmışlardır²⁶⁰.

Alınan önlemlere rağmen Hükümet ordunun ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılamakta sıkıntı çekmiştir. Cezai yaptırımlar içeren kararnamelere rağmen hızlanan ihtikâr ve karaborsa Hükümeti bunaltmıştır. Bu durum temel tüketim mallarındaki kıtlığı daha da şiddetlendirmiş, halkın sefaletini derinleştirmiştir. Bu dönemde uygulanan sistem ne kusursuz işlemiş ne de iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş, kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmeç ve diğer gıda maddelerini büyük ölçüde sağlayabilmiştir. Buna karşın piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir. Bu uygulamalardan etkilenen toplumsal kesimlerde CHP ve tek partiye karşı giderek büyüyen bir tepki oluşmuştur²⁶¹.

1. 1. 1. 5. 3. % 25 Kararı Uygulamaları

Refik Saydam Hükümeti döneminde hububata değeri ödenmek suretiyle el konulmuş ve değeri Hükümetçe tek yanlı olarak saptanmıştır. Yeni Hükümetin kurulmasından sonra bu politikaya son verilerek hububat fiyatlarına %50 zam yapılmış ve buğday satışları da belirli koşullarla serbest bırakılmıştır. Halk arasında %25 Kararı olarak bilinen 15 Temmuz 1942 tarihli kararnameyle yürürlük kazanan kararlar hububat mahsulünden bedeli karşılığında belli miktar alındıktan sonra geri kalanı serbest bırakılmıştır²⁶². 50 tona kadar hububat üreten üreticilerden ürünün %25'inin, 100 tona kadar hububat üreten üreticilerden %35'inin ve 100 tondan fazla hububat

²⁶⁰ Akandere, *a.g.e.*, s. 190.

²⁶¹ Akandere; *a.g.e.*, 189-192; İnci; *a.g.m.*, s. 280.

²⁶² *Resmi Gazete*, 17 Temmuz 1942, nr. 5160, s. 3371; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 412.

üreten üreticilerden de %50'sinin devlet tarafından değeri peşin ödenerek satın alınması ve üreticilerin hububat borçlarını ödedikten sonra kalan ürünlerini iâşesi hükümetçe yapılacak kentler dışında serbestçe satabilmesi öngörülmüştür²⁶³.

%25 Kararı yürürlüğe girdiği günlerde iyimser bir hava oluşmuş, hububat piyasalarında devlet müdahaleciliğini azaltarak iâşe krizini hafifletebileceği yorumları yapılmıştır. O dönemin muhalif basını olan *Tan* Gazetesinde bile Temmuz ve Ağustos 1942 tarihlerinde yeni uygulamayı öven yazılar yer almış, ancak bu görüşler kısa sürmüştür. Saraçoğlu Hükümeti el koyduğu ürünleri Saydam Hükümetinin saptadığı fiyatlardan satın almayı sürdürmüştür. Buğday fiyatlarının 100 kuruşa kadar çıktığı 1943 yılında Hükümet kilo başına 20 kuruş ödemiştir. Küçük üreticilerden büyük çiftçilere kadar bütün tahıl üreticileri ürünlerini saklamaya çalışmışlardır. Çiftçinin bu eğilimi Hükümetin umduğu miktarda hububat satın almasına engel olmuştur. %25 uygulaması istifçiliği, ihtikârı engelleyerek kentlerin ve ordunun iâşe sorununa çözüm getirememiştir²⁶⁴. %25 Kararı çiftçinin eline geçen fiyatlarda 1942 ve 1943 yıllarında önemli artışlara yol açmış, bu artışlar aşırı tüccar kârları doğurarak tüketiciye yansımıştır. Büyük kentlerin devletçe iâşesi tehlikeye girmiş ancak yüksek fiyatlı kaçak hububat ticaretiyle durum kurtarılmıştır. 1943 Kasım'ında bir İstanbul Gazetesi "*Konya'da buğday 30 kuruşa satılırken İstanbul'da ancak 200 kuruşa ve kaçak olarak un bulunmasını normal görenler*"den şikâyet ederken Şevket Süreyya da %25 Kararından sonra buğdayın serbest piyasa fiyatının 13.5 kuruştan 100 kuruşa doğru yol aldığını ifade etmiştir. Saraçoğlu 1943 yılında izlenen politikayı şöyle özetlemiştir²⁶⁵:

"Pahalılıkla mücadele etmektense vatandaşlara yardım etmeyi daha faydalı bulduk. %25'lerle önce ordumuza, sonra vatandaşımıza maliyet fiyatına hububat ve ekmek sağladık. 3 büyük şehrimizle Zonguldak'a orta fiyatla hububat verdik.. Memurlarımıza ücretsiz elbiselik kumaş dağıttık. 1.600.000 nüfusa ucuz şeker verdik, un, fasulye vs. vermeye çalıştık. Bizi çalışmalarımızda muvaffak eden iki amilden biri elimize 600.000 tona yakın hububat geçiren %25'ler, diğeri de İngilizlerin 1943 yılında gönderdiği 80.000 tona yakın buğdaydır."

Ahmet Emin Yalman yeni politikayı "*Eninde sonunda fiyat arz ve talep kanunu tayin edeceğine göre ucuzluk yapacağız diye yokluğu yapan...Şimdi mala değer fiyatının verilmesi, istihsal teşvik edecek ve istihsal artacak, bolluk da tabii bir seyirle ucuzluğa ve*

²⁶³ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 412.

²⁶⁴ Pamuk; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, s. 193; İnci; a.g.m., s. 281.

²⁶⁵ Boratav; *Türkiye'de Devletçilik*, s. 223; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 137.

ferahlığa yol açacaktır.” diyerek değerlendirmiştir. Yunus Nadi ise bir makalesinde *“Tedbir çiftçinin hakkını gözetmek bakımından fevkalade isabetlidir”* demiştir²⁶⁶.

Basındaki İaşe Müsteşarlığının lağv edileceği ve taşra örgütünün kaldırılacağı, iaşe örgütünde değişiklik yapılacağı ve daha önce devletçe el konulmuş maddelerin serbest sevkine ve satışına izin vereceğine ilişkin yarı söylentiye, yarı tahmine dayanan haberler kısa bir süre geçtikten sonra doğru çıkmıştır. Önce subaşı örgütü kaldırılmış, daha sonra da Fiyat Murakabe Komisyonları ve Heyetleri lağv edilmiş, İaşe Örgütü ve Dağıtma Ofisi ilga edilmiş, fiyatların denetlenmesi ile ilgili görev ve yetkiler ile iaşe ve ihtikâr konularında alınması gereken önlemler ve bu konudaki görevler tamamen belediyelere devredilmiş ve gıda maddelerinin satışı da serbest bırakılmıştır²⁶⁷.

1. 1. 1. 5. 4. Fazla Mesai Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan kararnamelerle bazı işyeri ve fabrikalarda çalışanlara fazla mesai uygulaması yaptırılmıştır. İş Kanunu'nun yasakladığı şartlarda işçilerin ve memurların çalıştırılmaları Milli Korunma Kanunu ile Hükümetlere tanınan bir yetkiydi. Milli Korunma Kanunu'nun 9. Maddesi Hükümetlere tüm işyerlerinin mesaisini belirleme yetkisi, 19. Maddesi ise İş Kanunu'nun 50. Maddesinin küçüklerle kadınlara ilişkin daimi hükümlerinin iş yerlerinde uygulanamayacağı, Hafta Tatili Kanunu'nun da Milli Korunma Kanunu'nun yürürlükte olduğu sürece uygulanamayacağı hükümlerini içermektedir. Buna göre Hükümet gerekli gördüğü takdirde çalışanlara fazla mesai yaptırabilecekti. Savaş yıllarında alınan kararlarda birçok işyeri ve fabrikada işçi ve memurlara fazla mesai yaptırılmış, hafta sonu tatili bazı iş kollarında uygulamadan kaldırılmıştır²⁶⁸.

20 Mayıs 1940 tarihinde ilan edilen bir kararla sanayi müesseseleri hafta tatili kanunundan istisna edilmişlerdir²⁶⁹. Alınan kararlar yaşlı küçük olanlar ve kadınlar yürürlükteki İş Kanunu'na aykırı olarak özellikle sanayi işletmelerinde çalıştırılmışlardır. Çıkarılan kararname ile *“16 yaşından büyük kızlar ve erkeklerin maden*

²⁶⁶ *Vatan*, 16 Temmuz 1942, nr. 638, s. 1; *Vatan*, 17 Temmuz 1942, nr. 639, s. 1; *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1942, nr. 6436, s. 1; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 413.

²⁶⁷ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 413.

²⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, s. 144; Akandere; *a.g.e.*, s. 193.

²⁶⁹ *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1940, nr. 5756, s. 1.

işlerinde, kadınlarla 12 yaşından büyük kızlar ve erkeklerin tekstil sanayiinde gece ve gündüz postalarında çalıştırılmalarına” karar verilmiştir²⁷⁰. Ayrıca tekstil sanayiinde günde 3 saati aşmamak ve gece vardiyasında da uygulanmamak koşuluyla fazla mesai yapılabilecektir. İplik ve dokuma imalathaneleri ve dokuma fabrikalarında, Sümerbank’a ait devlet fabrikaları, Darphane ve Damga Matbaası, Maarif Matbaası gibi devlet kuruluşlarında Hafta Sonu Tatili Kanunu’nun uygulatılmasına karar verilmiştir. Askeri fabrikalarda fazla mesai uygulamasının yanı sıra İş Kanunu’nun 50. Maddesinin küçükler ve kadınlara ilişkin hükümleri ile Hafta Tatili Kanunu hükümlerinin uygulanmasına karar verilmiştir²⁷¹.

Savaş yıllarında iplik ve dokuma fabrikaları, milli müdafaa siparişleri kabul edilen fabrika ve kuruluşlar, pamuk, demir, tahta, kibrit fabrikaları, petrol işleyen şirketlere ait işyerleri ve gaz şirketleri, tüm maden kömürü ve linyit işletmeleri, un ve değirmen fabrikalarında fazla mesai yapılması çıkartılan kararnamelerle kabul edilmiştir. Özel teşebbüse ait işyerlerinin yanı sıra devlete ait kuruluşlar ve iş yerlerinde de fazla mesai uygulaması yaptırılmıştır²⁷².

Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi’nde, İnhisarlar İdaresi’ne ait işyerlerinde, Darphane ve Damga Matbbasında, Sümerbank’a bağlı devlet fabrikalarında, Maarif Matbaası’nda, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmelerinde, Petrol Ofisi’ne ait işyerlerinde, şeker fabrikalarında, İstanbul Sular İdaresi ile Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri İdaresi’nin işyerlerinde, Ankara Elektrik İdaresi’nde ve Sivas Çimento Fabrikası inşaatında, İktisadi ve Sınai Tesisat ve İşletme T.A.Ş fabrikasında, Ergani Bakır ve Şark Kromları, İzmir Türkiye Yağ ve Mamulâtı Limited Şirketi Fabrikası ile İdrofil Pamuk Fabrikası’nda, maden kömürü ve linyit işletmelerinde, İskenderun Limanı inşaatında, İstanbul İttihat Değirmencilik ve Şark Değirmenleri işyerleri ile Kasımpaşa, Balat, Mumhane değirmenlerinde, Türkiye Maden Sanayi Limited Şirketi işyerlerinde, İstanbul, Beyoğlu ve Yeniköy daireleri Gaz Şirketi işletme şebekelerinde günde 3 saate kadar fazla mesaiye izin verilmiştir.

²⁷⁰ *Resmi Gazete*, 22 Şubat 1941, nr. 4741, s. 520; *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1941, nr. 5941, s. 3.

²⁷¹ *Resmi Gazete*, 11 Nisan 1940, nr. 4482, s. 13626; *Resmi Gazete*, 27 Ağustos 1941, nr. 4897, s. 1609; *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1940, nr. 5756, s. 1; Akandere; *a.g.e.*, s. 193-194.

²⁷² Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 397; Akandere; *a.g.e.*, s. 194.

İtfaiye, tüm makineli deniz vasıtalarında, DDY ve limanları işletmelerinde çalışanların işlerini terk etmeleri yasaklanmıştır²⁷³.

Kararnemelerle çalışanlara İş Kanunu'na aykırı olarak yükümlülükler ve kısıtlamalar getirilirken yaptıkları fazla çalışma karşılığı olarak ödenecek ücret oldukça düşük tutulmuştur. Devlet Milli Korunma Kanunu ile çalışanlar üzerinde baskı kurmuş, kanunlarla belirlenen haklarına kısıtlamalar getirmiştir. Çalışanları kendi rızalarının dışında zorla çalıştırmış, Anayasa hükümlerine aykırı uygulama olan angarya uygulamıştır. Özellikle memur ve işçiler üzerinde yoğunlaşan bu uygulamalar CHP ve tek parti yönetimine tepki doğurmuştur²⁷⁴.

1. 1. 1. 5. 5. Mecburi Çalışma Yükümlülüğü

Koordinasyon Heyeti kararlarının önemli bölümü asker sayısındaki artış nedeniyle çalışacak yeterli sayıda işçi bulunmamasından kaynaklanan sorunları hafifletmek için alınan fazla mesai ya da çocukların çalışmasına izin veren kararlardı. Bu sorunları hafifletmek için ücretli iş yükümlülüğü gibi daha radikal kararlar verilmiştir²⁷⁵. Halkın geniş kesimine uygulanan bu yükümlülük savaş yıllarının ağır ve adaletsiz uygulamalarından biri olmuş, büyük ölçüde belirli bölgelerde, özellikle de madencilik bölgelerinde uygulanmıştır.

Mecburi çalışma yükümlülüğü ilk olarak Milli Korunma Kanunu ile çiftçilik ve ziraatle uğraşan kesimlere getirilmiştir. Çiftçilik yapmaya uygun her erkek ve kadın kendi ziraat işlerini aksatmamak kaydıyla oturdukları köy ve kasabaların 15 km uzağında devlet ya da özel şahıslara ait ziraat işlerinde çalıştırılacaktı. Ancak kadınlar köy, kasaba ve şehir sınırları içerisinde çalıştırılmıştır. Bu madde üzerinde yapılan bir değişiklikle "*Tarım alanlarında mecburi çalışma yapacaklar için belirlenen çalışma*

²⁷³ *Resmi Gazete*, 13 Mart 1940, nr. 4457, s. 13489; *Resmi Gazete*, 15 Mart 1940, nr. 4459, s. 13501; *Resmi Gazete*, 20 Mayıs 1940, nr. 4513, s. 13831; *Resmi Gazete*, 8 Haziran 1940, nr. 4530, s. 14058; *Resmi Gazete*, 4 Ekim 1940, nr. 4629, s. 14789; *Resmi Gazete*, 30 Haziran 1942, nr. 5145, s. 3281; *Resmi Gazete*, 24 Eylül 1940, nr. 4620, s. 14741; *Resmi Gazete*, 18 Şubat 1941, nr. 4737, s. 494; *Resmi Gazete*, 5 Nisan 1941, nr. 4777, s. 744; *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1941, nr. 4833, s. 1162; *Resmi Gazete*, 8 Ocak 1942, nr. 5001, s. 2122; *Resmi Gazete*, 11 Ağustos 1942, nr. 5181, s. 3487; *Resmi Gazete*, 2 Eylül 1942, nr. 5200, s. 3621; *Resmi Gazete*, 25 Aralık 1944, nr. 5888, s. 8085; *Resmi Gazete*, 9 Şubat 1944, nr. 5625, s. 6385; *Resmi Gazete*, 31 Mayıs 1944, nr. 5718, s. 6962; *Resmi Gazete*, 5 Temmuz 1944, nr. 5748, s. 7230; *Resmi Gazete*, 4 Ekim 1944, nr. 5822, s. 7697.

²⁷⁴ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 397; Akandere; *a.g.e.*, s. 194.

²⁷⁵ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 120.

yerinin en fazla 15 km. uzaklıkta olur” hükmü kaldırılmış ve mecburi çalışma yükümlülüğünün daha uzak yerlerde yapılabilmesi sağlanmıştır. Mecburi çalışma yükümlülüğüne tabi olup da uymayanlar para cezasıyla cezalandırılmışlardır²⁷⁶.

Çıkarılan kararnemelerle mecburi çalışma yükümlülüğünün uygulama sahası ve iş kolları genişletilmiş, yol, köprü, meydan ve iskele inşaatlarına da mecburi çalışma yükümlülüğü konulmuştur. Maden bölgelerine de aynı yükümlülük getirilerek Ereğli Kömür Havzasına maden işlerinde çalışmış ve yılın bütün mevsimlerinde bir işi olmayan, madencilikte uzman, sanatkar ve işçi olan 16 yaşından büyük erkekler gönderilmişlerdir²⁷⁷. Garp Linyit Ocaklarında da iş yükümlülüğü uygulanmış, sonra bu karar Soma, Değirmisaz ve Tavşanlı Linyit Havzalarında ve Etibank Linyit İşletmelerinde ücretli iş yükümlülüğüne dönüştürülmüştür. Söz konusu iş yükümlülüğü Kütahya, Balıkesir ve Manisa illerinde oturan maden işlerinde biraz çalışmış erkeklerle ilgilidir ve çalışma süresi ihtiyaca göre artıp azaltılmıştır²⁷⁸.

Demiryollarında yapılacak tamiratlar için de mecburi çalışma yükümlülüğü konulmuştur. Buna göre demiryollarının sağ ve solunda bulunan ve demiryollarına 15 km. mesafe yakınlığındaki bütün şehir, kasaba ve köylerde oturan işsizler, amelelikte, hamallıkta ve rençberlikte tecrübeli 18-40 yaş arasındaki erkekler bu yükümlülük kapsamına alınmışlardır. DDY ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne işletilen Çeltek Linyit Kömür İşletmesinde de ücretli iş yükümlülüğü konulmuş, Amasya, Çorum ve Samsun illerinde çalışma yükümlülüğü uygulanmıştır²⁷⁹.

Nafia Vekaletince yapılan yol, köprü ve iskele inşaatlarında özel ulaşım araçları da ücretli iş yükümlülüğüne tabi tutulmuşlardır. TMO'nun Edirne ile kasabaları arasında buğday ve un sevkiyatı yapması için elverişli durumda tüm özel ulaşım araçlarına çalışma yükümlülüğü konulmuştur²⁸⁰. Safranbolu'daki bazı özel

²⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, s. 140; Akandere; *a.g.e.*, s. 195.

²⁷⁷ BCA. 030.0.018.001.002., Yer No: 96.82.8/1; BCA. 030.0.018.001.002., Yer No: 98.44.19/1; *Resmi Gazete*, 27 Şubat 1940, nr. 4444, s. 13405; *Resmi Gazete*, 17 Haziran 1940, nr. 4537, s. 14090; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 395.

²⁷⁸ BCA. 030.0.018.001.002., Yer No: 96.95.15./1; *Resmi Gazete*, 28 Kasım 1941, nr. 4970, s. 1958; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 396.

²⁷⁹ *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1943, nr. 5455, s. 5509; Akandere; *a.g.e.*, s. 196; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 418.

²⁸⁰ *Resmi Gazete*, 16 Ekim 1940, nr. 4639, s. 14849; *Resmi Gazete*, 22 Nisan 1941, nr. 4791, s. 818.

ulaşım araçlarına ve Ereğli Kömür Havzasında orman kesim ve sevk işleri ile ilgili olarak bu bölgedeki özel ulaşım araçlarına ücretli iş yükümlülüğü getirilmiřtir²⁸¹.

19 Ocak 1942 tarihinde DDY ile yapılacak nakliyatın önem ve aciliyetine göre sıralarını belirlemek üzere bir komisyon kurulmuştur. TMO'nun buğday ve un nakli için Van, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari ve Mardin gibi illerdeki özel ulaşım araçlarına ücretli iş yükümlülüğü getirilmiştir. Milli Korunma Kanunu'nun 36. Maddesine dayanarak yapılan düzenlemeyle temel geçinme ve beslenme maddelerinin taşınmasına uygun tüm ulaşım araçlarının taşıma ücretlerinin valilikler ile o yerin en büyük askeri makamınca belirlenmesi ngrlmřtir²⁸². 14 Mayıs 1942'de kara ve deniz ulaşım araçlarına, 3 Aralık 1942 tarihinde ise Hakkari ve Mardin illerinde iaşe maddeleri sevkine uygun ulaşım araçlarına çalışma yükümlülüğü konulmuřtur²⁸³.

Köylü zerine yüklenilen diğer bir mecburi çalışma yükümlülüğü köy okullarının yapımında alıştırılmalarıdır. Köy Enstitüleri Kanunu'na göre köy okullarının köylüler tarafından yapılması ngrlmştir. Köylüler okul binaları, ğretmen, sağlık memuru, ebe evleri ile okul binalarına eklenecek dersane, çamaşırlık, içlik ve depo gibi yapılar ve bunlarla ilgili yolların ve su yollarının yapımında köyün erkeklerinden yaşları 18-50 arasında olanlar bizzat ya da araçları ile çalışmışlardır. Çalışma yükümlülüğü üretim zamanlarının dışında olmuş ve senede 20 günü geçmemiştir. Çalışma yükümlülüğüne tabi olanlar ya bizzat çalışarak ya da yerlerine birini çalıştırarak veya mahalli rayice göre tespit edilecek bedeli ödemek suretiyle yükümlülüğünü yerine getirmiřlerdir²⁸⁴.

Askerler ve mahkumlar da işçi olarak çalıştırılmışlardır. Mahkumların yol inşaat işlerinde çalıştırılması hakkında Adliye ve Nafia Vekaletleri arasında yapılan anlaşmaya göre 600 kadar mahkumun yol inşaat işlerine başlaması kararlaştırılmıştır. 1941 senesi sonunda çalışan mahkumların sayısının 4000'i bulacağı aıklanmıřtır²⁸⁵.

Mecburi alışma yükümlülüğüne tabi tutularak gerek maden bölgelerinde, gerekse yol, köprü, iskele, meydan inşaatlarında, demiryollarının yapım ve

²⁸¹ *Resmi Gazete*, 27 Ağustos 1941, nr. 4897, s. 1609; *Resmi Gazete*, 2 Ekim 1941, nr. 4927, s. 1778.

²⁸² *Resmi Gazete*, 19 Ocak 1942, nr. 5010, s. 2160.

²⁸³ *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1942, nr. 5106, s. 2853; *Resmi Gazete*, 3 Aralık 1942, nr. 5273, s. 4081.

²⁸⁴ *Resmi Gazete*, 22 Nisan 1940, nr. 4491, s. 13682; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 10, s. 89.

²⁸⁵ *Cumhuriyet*, 1 şubat 1941, nr. 5919, s. 2; Akandere; *a.g.e.*, s. 198.

tamiratlarında görev alan vatandaşlar kötü şartlarda çalışmak mecburiyetinde kalmışlardır. Mecburi ve ücretli iş yükümlülüğü vatandaşların kendi rızalarıyla yaptıkları bir çalışma değildir. Günlerce, aylarca köyünden ve ailesinden uzakta olan bu insanların çoğu yaptırılan işlere yabancı olduklarından istenilen verimliliği sağlayamamışlardır. Bu insanların büyük bir kısmı zabıta ve jandarma baskısı ve dayaağıyla çalışma bölgelerine gönderilmişlerdir. Mecburi çalışma yükümlülüğüne tabi kimseler sağlıklı olmayan ortamlarda çalışmışlar, derme çatma kamplarda barınmışlar, pek çoğu da kamplarda yatacak yer bile bulamamıştır. Kamplarda yiyecek sıkıntısı da olmuş, çoğu kez temel gıda ve ihtiyaç maddeleri temin edilememiştir. Kötü hayat şartlarında çalışmak zorunda kalanlar hastalanmış, iş kazaları geçirmiş, hatta ölenler olmuştur. Ancak yürürlükteki İş Kanunu işçi sağlığı, iş güvenliği, sosyal sigorta ve sosyal yardım konularında işçilere yönelik ciddi hükümler getirmediğinden çalışma yükümlülüğüne tabi işçi ve köylülerle diğer çalışanlar güç durumlarda kalmıştır²⁸⁶.

Mecburi çalışma yükümlülüğüne tabi işçi ve köylülerin mağduriyetleri için şikayet etme ve hak arama yolları yoktu, çalışma yerlerini izinsiz terk etmeleri yasaktı. Çalışma yerlerini izinsiz terk edenlere ağır para cezaları ile 1-6 ay arasında hapis cezası verilmesi öngörülmüş, bu kişiler zabıta ve jandarmalarca yakalanarak çalışma yerlerine gönderilmiştir. Mecburi çalışma yükümlülüğüne tabi işçi, köylü ve diğer çalışanlarla yeterli ücret ödenmemiş ve düşük ücretlerle aylarca çalıştırılmışlardır. Çalışma yükümlülüğüne tabi insanlara uygun ücret verilmesi Milli Korunma Kanunu ile belirtilmesine rağmen tespit edilen ücret piyasa rayicinin aşağısında kalmıştır. İşçi ücretlerinin düşüklüğü, fiyat artışları nedeniyle işçinin eline geçen para değer kaybetmiş ve alım gücü düşmüştür. Devlet fabrika ve işletmelerinde çalışan işçilere iyi para verirken mecburi çalışma yükümlülüğüne tabi köylülere düşük ücret vermiştir.

²⁸⁶ Madende çalışmak Zonguldak'ta yaygın olduğundan Zonguldaklılar "ya askere git ya da ücretli olarak ocakta çalış" tercihiyle karşılaşınca çoğunlukla ocağa gitmeyi seçmişlerdir. 16 yaşında iken böyle bir tercihi yapmış olan Rıza Denizci o günlerdeki durumunu değerlendiren madende önce kayıkçı olarak işe başladığını, maden ocağı direklerini vapurlardan kıyıya taşımakta çalıştığını, 100 kuruş yevmiye aldığını ve evi uzak olduğu için işçi pavyonlarında kaldığını anlatmaktadır. Pavyonlarda ise üzerlerine tahta kurusu yağmakta, ayakkabılar çalındığı için çıkarıp yere konulamamakta, toplu yemek çıkmaktadır ama ekme kırı olduğundan köyden gelirken yanlarında annelerine yaptırdıkları ekme kırı getirmektedirler. Bknz. Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 121.

Köylü ve işçiler üzerinde yoğunlaşan mecburi çalışma yükümlülüğü savaş yıllarının ağır ve adaletsiz uygulaması olmuştur²⁸⁷.

1. 1. 1. 5. 6. Üretim, Tüketim, Dağıtım ve Stoklamaya İlişkin Diğer Kararlar

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmemesine rağmen savaş ekonomisi şartlarını uygulamış, ülke açlık, yoksulluk ve sefaletlerin yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Halkın büyük bölümü sefalet içerisinde yaşarken devlet çiftçiden değerinin altında ücret ödeyerek aldığı hububatı gereği gibi koruyamamıştır. Hububat ürünlerini uzun süre saklayacak bina, depo, ambar ve silo gibi fiziki imkanların yeterli olmaması nedeniyle ürünler istasyon civarlarında ve yol kenarlarında yığılmıştır. Kötü hava şartlarının etkisiyle uzun süre yağmur ve kar altında kalan ürünler çürümüştür. Orduda askerin taşla moloz arası çamur gibi ekmek yedikleri, hayvanların yemsizlikten öldükleri, ülkenin her yerinde ve özellikle Karadeniz Bölgesinde insanların kıtlık çektikleri, Trakya Bölgesinde fakir halkın açlıktan şişerek öldükleri bir ortamda devletin buğday ve diğer hububat ürünlerini gereği gibi koruyamaması ve ihtiyaç bölgelerine sevk edememesi halkın tepkisine neden olmuştur. Başta tarım ürünleri olmak üzere sanayi ürünleri ile madenler üretim bölgelerinden tüketim yerlerine sevk edilememiş, güç ulaşım şartlarıyla sevk edilebilenler ise gereği gibi dağıtılamamıştır. Bu nedenle büyük kasaba ve şehirlerde bulunabilen bazı temel gıda maddeleri Anadolu'da birçok yerde aylarca ortalıkta gözükmemiştir. Bu durum Anadolu'ya giden CHP yöneticilerine şikayet konusu olmuştur²⁸⁸.

Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak alınan kararların önemli bir kısmını üretim, tüketim, dağıtım ve stoklamaya yönelik kararlar oluşturmuştur. Milli Korunma Kanunu ile ilgili olarak ilk kararlar Ereğli bölgesinde üretilmekte olan kömür üzerinde yoğunlaşmıştır. Savaş sırasında yetersiz olan kömür üretim ve dağıtımında bazı darlıklar yaşanmıştır. Öncelikle Ereğli Havzasında kömür üreticilerinin satış birliği oluşturmaları ve kömürün bu birlik aracılığıyla satılması kararlaştırılmıştır. Kömür satış fiyatları da Hükümetçe saptanmıştır. İktisat Vekaleti'nce Ereğli Kömür Havzasındaki kuruluşlara üretim programları verilmesi, üretimin ve işletmelerin

²⁸⁷ Akandere; *a.g.e.*, s. 195-196, 198.

²⁸⁸ Akandere; *a.g.e.*, s. 157-161.

denetlenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca özel kuruluşlarca üretilen kok kömürünün sevki, stoklanması ve dağıtımı Etibank'a devredilmiştir²⁸⁹. İthalatçı tüccarlarla toptancı, yarı toptancı tüccarlar ve sanayiciler arasında birlikler oluşturulması kararlaştırılmış, ithalatçı tüccarlar denetim altına alınmak istenmiştir. İktisat Vekaleti'nce sanayicileri örgütlemek ve denetim altına almak amacıyla da genel sanayi ve bölge sanayi birliklerinin kurulmasına imkan tanınmıştır²⁹⁰.

Kağıt stoklaması için Maarif ve Maliye Vekaletlerine sermaye verilmiş, alışverişlerde fatura verilmesi zorunlu tutulmuştur²⁹¹. Gümrüklerden çekilmeyen malların Hükümetçe çekilmesine olanak tanınmış, gazete kağıdı tüketimi sınırlandırılmıştır²⁹². Özel ulaşım araçlarının trafiğe çıkışı yasaklanmış, Ticaret Vekaleti özel ulaşım araçlarının örgütlenmesinde yetkili kılınmıştır²⁹³. Türk gemilerinin yabancı limanlara seferleri Münakalat Vekaleti'nin iznine bağlanmış, tüm demirler beyana tabi tutulmuş ancak bu karar daha sonra kaldırılmıştır²⁹⁴.

Pamuk ipliği satış ve dağıtımını yeniden düzenlenmiş, İktisat Vekaleti Sümerbank ve özel girişimin elinde bulunan işyerlerinin imal ettiği pamuk ipliğinin miktar, cins, ve üretim hacmini saptamaya yetkili kılınmıştır. Üretimin satın alınması ve dağıtımını için Sümerbank görevlendirilmiştir²⁹⁵. Pamuklu kumaşlar kısmen karne ile dağıtılmış, kısmen de serbest piyasada satılmış ancak üretim yetersiz olduğundan fiyatlar yükselmiştir. Köylülerin refah seviyesinin yükselmesi ve köylü giyiminin iyileşmesi için Hükümetçe çiftçiler arasında dokumacılığın geliştirilmesi düşünülmüş, deneme olarak bazı köylere tezgah verilmiştir. İyi sonuç alınırsa her köye tezgah dağıtılacağı duyurulmuş, köylünün refah içinde yaşaması ve yeni bir iş sahası oluşturulması amaçlanmıştır²⁹⁶. İktisat Vekilliği'nin kararı ile 1940 yılından itibaren

²⁸⁹ *Resmi Gazete*, 27 Şubat 1940, nr. 4444, s. 13405; *Resmi Gazete*, 22 Ekim 1940, nr. 4644, s. 14869; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 407-408.

²⁹⁰ *Resmi Gazete*, 13 Mart 1940, nr. 4457, s. 13490; *Resmi Gazete*, 17 Temmuz 1942, nr. 5160, s. 3366; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 408.

²⁹¹ *Resmi Gazete*, 1 Nisan 1942, nr. 5072, s. 2545; *Resmi Gazete*, 7 Temmuz 1942, 5151, s. 3313; *Resmi Gazete*, 13 Mart 1940, nr. 4457, s. 13490.

²⁹² *Resmi Gazete*, 8 Haziran 1940, nr. 4530, s. 14059; *Resmi Gazete*, 20 Mayıs 1940, nr. 4513, s. 13831; *Resmi Gazete*, 10 Temmuz 1940, nr. 4557, s. 14263; *Resmi Gazete*, 7 Aralık 1940, nr. 4680, s. 145.

²⁹³ *Resmi Gazete*, 22 Kasım 1940, nr. 4667, s. 74; *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1942, nr. 5106, s. 2853.

²⁹⁴ *Resmi Gazete*, 20 Mart 1940, nr. 4463, s. 13518; *Resmi Gazete*, 11 Nisan 1940, nr. 4482, s. 13626; *Resmi Gazete*, 21 Eylül 1940, nr. 4618, s. 14726.

²⁹⁵ *Resmi Gazete*, 15 Şubat 1941, nr. 4735, s. 473; *Resmi Gazete*, 25 Ağustos 1941, nr. 4895, s. 1601.

²⁹⁶ *Haber*, 20 Mart 1939, nr. 1929, s. 1; *Akşam*, 8 Nisan 1939, nr. 7354, s. 3; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 409.

köylünün ziraat dışındaki zamanlarını boş geçirmemesi ve ihtiyaçlarını kendisi yaparak dokuma fabrikalarının yükünü hafifletmek üzere köylüye el tezgahı dağıtımına karar verilmiştir. 1940 yılında toplam 23 ilde 3.000 el tezgahı dağıtmış, 1941 yılında da 4.000 el tezgahı daha dağıtılacağı açıklanmıştır. Halka ucuz pamuk ipliği de dağıtılmış ve üretimin serbestçe satılmasına izin verilmiştir²⁹⁷.

CHP Genel Sekreterliği, 9 Aralık 1940 tarihli tamimi ile Halkevlerine ve Halk Odalarına Hükümetçe alınan tedbirlerin uygulanmasında yardımda bulunulmasını bildirmiştir. CHP Genel Sekreterliğince bazı yerlerde konuya gereken önem verilmediği anlaşılmış, zamanın şartlarında geçim vasıtası olabilecek bu işin ıslahı için İktisat Vekaleti'nin mahalli teşkilatı ile işbirliği yapılarak devamlı faaliyet gösterilmesinin teminini istemiştir. Parti programının 14. Maddesinin *“El işleri ve küçük sanatlarımıza inkişaf imkanı verilmesine ve halkın mutad işleri haricinde boş kalan vaktinin bu sahada kıymetlendirilmesine çalışılır”* hükmü göz önünde tutularak Halkevleri çalışma talimatnamesinin 68. Maddesinde *“Halkevleri muhitlerinde eskiden mevcut olan mahalli şartlara göre bilhassa köylünün giyimini sağlamaya müsait el tezgah ve sanatlarının tamim ve inkişafını mühim vazifelerden sayar. Bu işler için de kurslar açar”* denilmektedir. Dokumacılığın himaye ve gelişimi için İktisat Vekaleti'nce tedbirler alınmıştır. Dokumacılıkla uğraşılan yerlerde bile el tezgahlarının ve çıkırıklarının ilkel ve verimsiz olduğu görülmüş ve İstanbul'da 40-50 liraya temin edilebilen daha kullanışlı ahşap tezgah tipinin ve hazırlanan çıkırıkların dağıtılması; kurslar açılması kararlaştırılmıştır. Bu şekilde köylü hem giyimini düzelterek, hem de boş zamanlarında yaptığı işi satarak para kazanacaktı²⁹⁸. Ayrıca İktisat Vekaleti köylere seyyar dokuma ustaları göndererek halka dokumacılık öğretmiştir. CHP Genel Sekreterliğince çoğunluğu fakir olan üreticiye fayda sağlayacağı ifade edilen bu işin başarılı olması ve köy dokumacılığının ilerlemesi için İktisat Vekaleti'nin mahalli teşkilatıyla temas edilerek Halkevlerinin çalışma programlarındaki esaslar dairesinde gayret gösterilmesi rica edilmiştir²⁹⁹.

Dağıtılan tezgah ve çıkırıklardan iyi sonuçlar alındığından 1942 yılında 5.000 tezgah ve çıkırık sipariş edilmiş, bunların el sanayisi ilerlemiş halka parasız dağıtılacağı

²⁹⁷ *Ulus*, 22 Mayıs 1943, nr. 7831, s. 1; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 409.

²⁹⁸ BCA 490.01., Yer No: 1452.16.1/1-2; *Akşam*, 7 Ocak 1941, nr. 7981, s. 2; *Ulus*, 7 Ocak 1941, nr. 6979, s. 2; *Vatan*, 8 Ocak 1941, nr. 141, s. 3.

²⁹⁹ BCA 490.01., Yer No: 1452.16.1/3; *Akşam*, 11 Mayıs 1941, nr. 8100, s. 3.

duyurulmuştur. Vekillik 1940-1941 yıllarında köylüye 3.842 tezgah ve 3.682 çıkırık, Halkevleri ve Köy Enstitülerine 142 tezgah, 250 çıkırık; 1942 mali yılında 600'er tezgah ve çıkırık dağıtmıştır. 1943 mali yılında ise 400'er tezgah ve çıkırık dağıtmayı planlamıştır. Köylünün çıkırıkla eğirip bükükleri ipliklerle el tezgahlarında kendi giyecekleri kumaşları yapabilmelerini temin için birçok yerde Yüksek Ziraat Enstitüsünde yetiştirilen ustalar kurslar açmıştır. Bu kurslarda başarılı olan köylülere tezgah ve çıkırık parasız verilmiştir. Bu dağıtım sayesinde birçok köyde ilkel şekilde bulunan tezgahların gelişmiş bir şekle sokulabilmesi de sağlanmıştır³⁰⁰.

Çimento dağıtımı ve satışı konusunda İktisat Vekaleti yetkili kılınmıştır. Fabrika, imalathane, atölye gibi sanayi kuruluşlarında tadilat yapılması, faaliyet alanının değiştirilmesi, makine ve aletlerin satılması, devredilmesi İktisat Vekaleti'nin iznine bağlanmıştır³⁰¹. Sanayi kuruluşlarının İktisat Vekaleti'nce denetlenmesine ilişkin bir düzenleme yapılmıştır. Ziraat Vekaleti'ne devlet çiftlikleri kurması ve ziraat yapması için yetki verilmiştir³⁰². Ticaret Vekaleti'ne ekmeklik hububat ve un stoku yapması için yetki verilmiş, ayrıca buğday unundan pasta ve börek gibi maddelerin yapımı ve satışı da yasaklanmıştır³⁰³. Ticaret Vekaleti'ne gerekli gördüğü maddelerin tüketim ve satış biçimi ile miktarlarını saptama ve sınırlama konusunda yetki verilmiştir. Sonra bu karar ticaretin düzenlenmesi ve ihtikârla mücadele edilmesi için alınan yeni bir kararla değiştirilmiştir³⁰⁴. Bu karara göre Ticaret Vekilliği gerekli gördüğü mal cinslerinin alım ve satımını, başkasına devrini, imalini, tüketimini, kullanımını ve naklini yasaklama, düzenleme, sınırlama ve karneye bağlamaya yetkili kılınmıştır. Karar gereğince Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasında mahkemelerin ihtikârın saptanmasında gerek duydukları bilirkişi bilgisini sağlamak üzere vilayet ve kaza merkezlerinde İhtikârı Tetkik Komisyonları oluşturulmuştur. İhtikârı Tetkik Komisyonlarının görevi Milli Korunma Kanunu'nun ticareti düzenleyen ve ihtikârı yasaklayan hükümlerine muhalefet edenler hakkında adli soruşturma sırasında resmi bilirkişi sıfatıyla soruları yanıtlamak ve ihtikâr olup olmadığına ilişkin görüş bildirmektir. İl merkezlerinde bu konuları denetlemekle

³⁰⁰ *Ulus*, 1 Ekim 1942, nr. 7600, s. 2; *Ulus*, 22 Mayıs 1943, nr. 7831, s. 1.

³⁰¹ *Resmi Gazete*, 10 Aralık 1942, nr. 5279, s. 4114; *Resmi Gazete*, 13 Şubat 1943, nr. 5330, s. 4474.

³⁰² *Resmi Gazete*, 22 Ekim 1943, nr. 5538, s. 5962; *Resmi Gazete*, 1 Kasım 1943, nr. 5544, s. 5986.

³⁰³ *Resmi Gazete*, 13 Ekim 1941, nr. 4936, s. 1814; *Resmi Gazete*, 27 Kasım 1941, nr. 4969, s. 1953; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 409.

³⁰⁴ *Resmi Gazete*, 16 Aralık 1943, nr. 5579, s. 6173; *Resmi Gazete*, 15 Mart 1944, nr. 5655, s. 6605.

görevli Milli Korunma Kontrolörlükleri kurulmuş, kaza merkezlerinde ise bu denetim vali ve kaymakamların gözetiminde belediyelerce yapılmıştır³⁰⁵.

1. 1. 1. 5. 7. Tarım Alanındaki Uygulamaları

Milli Korunma Kanunu'nun zirai kısmına ait hükümlerin uygulamasına geçilerek üretimi arttırmak ve tedbirli bulunmak üzere hazırlıklar yapılmıştır. Alınan kararlar gereğince Hükümet ziraat ekinlerini, makinelerini ve araçlarını, zirai ilaçları ve tohumları parasız ya da kira karşılığı ihtiyacı bulunanlara dağıtabilir ve çiftçiyi kuvvetlendirmek için gerektiğinde ödünç para verebilirdi³⁰⁶.

Hükümet bu dönemde Milli Korunma Kanunu'na dayanarak zirai üretimi arttıracak önlemler almıştır. Bu konuda iki karar önemlidir. Bunlardan birisi Şükrü Saraçoğlu tarafından çiftçinin dertlerine çözüm getirmek amacıyla kurulduğu ifade edilen Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun 26 Haziran 1944 tarihinde kurulmasıdır³⁰⁷. Kurum ziraat alet, makine ve malzemeleri, suni gübreleri, zirai ilaçları ve tohumlukları iç ve dış piyasalardan sağlayabilecek, üretmek, peşin ya da taksitle satmak için her türlü zirai, sınai ve ticari teşekkülleri doğrudan ya da dolaylı yollarla tesis edebilecek, tamirhaneler açabilecek, üretimden arta kalan maddeleri işleyerek satabilecekti³⁰⁸.

Zirai Donatım Kurumu çiftçinin ihtiyacı olan araç gereçlerin dağıtım işlerini düzenli bir şekilde devam ettirebilmek için yurdun çeşitli bölgelerinde şubeler, ajanlıklar ve imalathaneler meydana getirerek teşkilatını genişletmiştir. Vekillik teşkilat içinde görevli bütün memurların çiftçiyi el aletleri, ziraat makineleri, suni gübreler, zirai ilaç maddeleri, iyi tohumlukları ülkede imal ettirme, dışarıdan getirtme hakkında aydınlatmaları, ziraatin teknik bakımdan kalkınması konusuna önem verilmesi gereğini ilgililere bir tamimle bildirmiştir. Zirai Donatım Kurumu 1940 yılı içinde 167.000 parça ve 8.000 tona yakın alet ve malzeme dağıtmıştır³⁰⁹. 1944 yılında sermayesinin 50 milyon TL olması öngörülen kuruma arazi ve emlak alanında istimlak

³⁰⁵ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 422; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 143.

³⁰⁶ *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940, nr. 4417, s. 13214; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1940, nr. 5741, s. 2.

³⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 11, s. 25; *Resmi Gazete*, 1 Temmuz 1944, nr. 5745, s. 7209; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 141.

³⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 11, s. 80.

³⁰⁹ *Ulus*, 8 Mayıs 1943, nr. 7817, s. 3; *Ülkü*, 16 Şubat 1943, S. 34, C. 3, s. 24; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 141.

yetkisi verilmiş, ayrıca Vekiller Heyetince tespit edilecek donatım, araç ve malzemesinin vergi ve resimden muaf tutulması kararlaştırılmıştır.

Hükümet 1940 yılında Ziraat Vekaletine kaynak aktararak Zirai Kombinalarda üretime geçilmesine karar vermiştir. Zirai üretimi arttırmak amacıyla ve Milli Korunma Kanunu'nun 39. Maddesine göre Ziraat Vekaletine devlet çiftlikleri kurması ve devlet adına ziraat yapması için yetki verilmiştir. Bu çiftlikler boş yatan hazine arazisi üzerinde kurulacak ve Ziraat Vekaleti Zirai Kombineler Dairesi elindeki mevcut üretim araçlarını bu çiftliklere verecektir. Devlet çiftlikleri hem ekim sahasını genişletmiş, hem makineli tarım yapıldığı için kırdaki işgücü açığını bir ölçüde kapatmış hem de daha verimli üretim yapmıştır. Savaş sonrasında teknik tarıma geçmeyi amaçlayan Türkiye için böyle bir kurumun bulunması kritik bir öneme sahiptir. Bu kuruluşun esas işlevi savaş sonrasında oldukça önemli hale gelmiştir³¹⁰.

Tarımsal üretimi artırma yolunda çalışmalar yapılmış, üretimde bahçe ziraatinin de büyük rol aldığını göz önünde tutan ilgili makamlar faaliyete geçmişlerdir. Bahçe ziraati yapmak ve çiçek yerine sebze ekmek isteyenlere tohumluk tedariki gibi konularda müracaatları karşılamak üzere Ziraat Vekaleti'nde bir büro oluşturulmuş, ülke genelinde bu çalışmalara yardım için önlem alınmıştır³¹¹. Birçok şehirde ev bahçelerinden başka civardaki alanlarda da bahçe ziraati yapılması kararlaştırılmıştır. İlk olarak Ankara Sular Genel Direktörlüğü baraj yakınlarındaki büyük fidanlıklarda sebze yetiştirmek üzere işe başlamıştır. İslah İstasyonundan sebze fidesi dağıtımı için tedbir alınmış, bunların bahçelere dikilmesi ile zirai üretimin artırılmasına çalışılacağı duyurulmuştur³¹². Ankara'da birçok kişi bahçelerinde sebze yetiştirmek üzere hazırlanmış, Çubuk barajından ucuz fiyatlı su verilerek Ankara çevresindeki sebze bahçelerinin sulanması ve evlerin bahçelerinde sebze yetiştirmek isteyenlere kolaylık gösterilmesi kararlaştırılmıştır³¹³. Ankara Valisi Nevzat Tandoğan sebze bahçelerinin baraj sularından parasız faydalanmalarını düşünmüş ve bu konuda hazırladığı teklif şehir meclisince kabul edilmiştir. İstanbul'da da zirai seferberlik konusunda yapılan toplantıda şehir içinde ve bahçelerdeki zeriyaatın hububattan çok

³¹⁰ *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940, nr. 4417, s. 13214; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 422; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 145-146.

³¹¹ *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1942, nr. 6275, s. 3; *Ulus*, 15 Şubat 1942, nr. 7372, s. 3.

³¹² *Vatan*, 10 Şubat 1942, nr. 482, s. 2; *Ulus*, 15 Şubat 1942, nr. 7372, s. 3.

³¹³ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942, nr. 6284, s. 1; *Vatan*, 12 Şubat 1942, nr. 484, s. 1.

sebze tahsisinin daha doğru olacağı, vatandaşa kolaylık olmak üzere sebze dikimi ve yetiştirilmesi hakkında yayın yapılması ve parasız dağıtılması kararlaştırılmıştır³¹⁴.

Yurt içinde önemli bir ziraat mahsulü olan patates ekiminin genişlemesi için Hükümet her türlü kolaylığı göstermiş ve yardım yapmıştır. Patates ziraati yapmak isteyenlere patates tohumu ve tohum satın almak için gereken para teslim edilerek üreticilere dağıtılmış, patates üretimini teşvik etmek adına dekar başına 2 Lira prim verilmiştir³¹⁵. Hükümetçe verilen önem dolayısıyla Ziraat Vekilliği geniş ölçüde patates ekimi sağlamıştır. Milli Müdafaa ve Maarif kurum ve okullarınca patates satın alınmasına başlanmış ve gıda maddeleri yerine mümkün olduğu kadar patates kullanılması amaçlanmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği de hastane ve sağlık kuruluşlarında bol miktarda patates üretimi imkanlarının araştırılmasını, az bulunan ve güç tedarik edilen gıda maddeleri yerine patates verilmesini teşkilatına bildirmiştir³¹⁶.

Halkı bahçe ziraatine teşvik edici tedbirler alınmış, bahçeleri ekime elverişli yatılı okullar ve diğer kuruluşların sebzelerini kendi bahçelerinden temin etmeleri kararlaştırılmıştır³¹⁷. Zirai seferberlik savaşında şehirli ve köylünün üzerine düşen görevi kolaylıkla başarabilmesini temin edecek broşürler hazırlanmıştır. Yazlık ekimin nasıl yapılacağı ve bakım işleri hakkında önemli bilgileri içeren broşürler vilayetlere, kaza ve köylere dağıtılmış, konferanslar düzenlenmiştir³¹⁸.

Maarif Vekaleti okullara bir tamim göndererek her okul bahçesinin öğrenciler tarafından ekileceğini, işlerin düzenli yürümesi için okul müdürlerinin öğrencilerle ilgilenmelerini, okul personelinin ekim işlerine yardım etmesini, ekilecek tohumların okulun ve vilayetin yardım dernekleri tarafından temin edilmesini, ziraat aletlerinin vilayet tarafından verilmesini ve derhal faaliyete geçilmesini bildirmiştir. Okullarda az emek ve masrafla fazla ve çabuk yetişen patates, mısır, nohut, fasulye gibi maddelerin yetiştirilmesine karar verilmiştir³¹⁹. Öğrencileri bilgilendirmek için konferanslar verilmiş, öğrencilere zirai işler yaptırılmış, uygulama görmek için tarlalara ve devlet eliyle işletilen çiftliklere götürülmüşlerdir. Ziraat Vekilliği de devlet eliyle yapılacak

³¹⁴ *Vatan*, 13 Şubat 1942, nr. 485, s. 1-3; *Ulus*, 5 Mayıs 1942, nr. 7451, s. 1.

³¹⁵ *Ulus*, 2 Eylül 1942, nr. 7571, s. 1; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 142.

³¹⁶ *Ulus*, 30 Temmuz 1942, nr. 7537, s. 1. (Bknz. Ek:2)

³¹⁷ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942, nr. 6284, s. 1; *Ulus*, 15 Şubat 1942, nr. 7372, s. 3.

³¹⁸ *Ulus*, 15 Şubat 1942, nr. 7372, s. 3; *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942, nr. 6284, s. 1. (Bknz. Ek:3)

³¹⁹ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1942, nr. 6292, s. 3; *Vatan*, 23 Şubat 1942, nr. 495, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1942, nr. 6297, s. 2. (Bknz. Ek:4)

ziraat için bazı kararlar almıştır. Vekil uzman ziraatçileri boş ve verimli topraklarını tespit ederek bildirmekle görevlendirmiş, uzmanlar da bu yerleri birer raporla Vekillığe bildirmişlerdir. Bu topraklara hububat ve bakliyat ekme kararı alınmıştır³²⁰.

1. 1. 1. 6. Karaborsacılığın Önlenmesine Yönelik Tedbirler

Savaştan kaynaklanan zorluklar karşısında çeşitli önlemler alınmış, kaynakların boşuna harcanması önlenmiş, toplum çıkarlarını ilgilendiren konularda kişisel hürriyetler sınırlanmıştır. Belediyeler, Ticaret ve Emniyet Müdürlükleri ihtikârla mücadele için büyük faaliyet göstermişlerdir. İzmir mücadele teşkilatı halkın fiyat artışları ve ihtikâr hareketlerini belediyeye haber vermesini bildiren bir beyanname yayınlamıştır. Fiyatların yükselmesi karşısında Ticaret Odası ve polise müracaatlar gelmiş, ihtikâr yapanların isimleri “Kara Liste” adıyla yayınlanmıştır³²¹. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar ihtikâra meydan verilmeyeceğini, teşebbüs edenlerin şiddetle cezalandırılacağını söylemiştir. İstanbul Ticaret Müdürlüğüne verilen emirde ihtikâra teşebbüs edenlerin şiddetle cezalandırılacağı, bu konuda Hükümetin hassasiyeti vurgulanmıştır. Ayrıca ihtikâr yaptığı tespit edilenlerin meşhud suç kanununa dayanarak derhal cürümüşhud mahkemesine verilerek cezalandırılacakları ilan edilmiştir³²². Basında “*Dürüst vatandaşlara tam mülayemet, aykırı yollarda gidenlere sert muamele*” başlığıyla namuslu ve dürüst vatandaşlara saygı gösterilirken aykırı yollar tutanlara en kati ve sert tedbirler alınacağı, muhtekirlere sürgün cezası gibi sert cezaların uygulanacağı açıklanmıştır³²³. Fiyat Murakabe Bürosu Milli Korunma Kanunu’nun sıkı müeyyidelerine rağmen yüksek fiyatla mal satılmasını dikkate alarak piyasada ihtikâra meydan verebilecek satış yapmak isteyenleri tespit etmiş ve ceza kanunun en ağır cezaları ile mahkum edilmeleri için Adliyeye vermiştir³²⁴. Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen 25 Şubat 1941’de basına yaptığı açıklamada “*İhtikara karşı şiddetli mücadele ana prensiptir*” dedikten sonra savaşa katılsın katılmasın bütün memleketlerde tedbir almak veya mevcut tedbirleri daha sıkı

³²⁰ *Vatan*, 4 Mart 1942, nr. 504, s. 3; *Ulus*, 7 Ocak 1943, nr. 7691, s. 1; *Ülkü*, 16 Ocak 1943, S. 32, C. 3, s. 23.

³²¹ *Akşam*, 14 Eylül 1939, nr. 7507, s. 2; *Akşam*, 22 Eylül 1939, nr. 7515, s. 3; Cem; *a.g.e.*, s. 308.

³²² *Ulus*, 7 Eylül 1939, nr. 6501, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Mart 1940, nr. 5702, s. 1; *Akşam*, 4 Haziran 1940, nr. 7766, s. 3.

³²³ *Vatan*, 28 Kasım 1940, nr. 100, s. 1.

³²⁴ *Vatan*, 19 Temmuz 1941, nr. 325, s. 2.

müeyyidelerle takviye etmek zaruretini doğurduğundan, Meclisin çıkardığı bazı kanunlar ve bu kanunların kendisine verdiği yetkiye dayanarak Hükümetin verdiği kararların bu tedbirler cümlesinden olduğunu açıklamıştır³²⁵.

İhtikara karşı alınan tedbirler hakkında Başvekaletten yayınlanan tebliğde toptancılığa heves edenleri, lüzumsuz fiyat yükseltenleri Hükümetin takip edeceği, kanunlar yeterli gelmediği takdirde meclisten yetki talep edilerek ihtikârcıların ticarethanelerine, fabrikalarına ve evlerine el koymakta tereddüt edilmeyeceği vurgulanmıştır. Lüzumsuz ferdi ihtiyat tedbirleri almaktan zarar geleceği, fırsat bekleyen ihtikâr düşüncelerine yol açacağı vurgulanarak halkın bu duruma meydan vermemesi konusunda uyarılar yapılmıştır³²⁶. Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen “*İhtikarla savaş halkın da vazifesidir*” diyerek vatandaşın da fiyat kontrolörleri kadar dikkatli olmasını hatta kendisini görevli kabul etmesini talep ettikten sonra “*İhtikarla mücadele konusunda başarılı olmanın halkın mücadeleyi tam manası ile benimsemesine ve halk ile Hükümet kuvvetlerinin el ele vermesine bağlıdır*” demiştir³²⁷. Hükümet halk ittifakı konusunda “*İhtikarı ezme vazife edinen Hükümete elimizden gelen her yardımı yapmayı vazife bilmeliyiz*” vurgusu yapılmıştır. “*Herkes murakabe teşkilatının fahri memurudur*” denilerek muhtekirleri haber vermenin memleket aleyhine casusluk yapan bir şebekeyi haber vermekle aynı olduğu belirtilmiştir. Basında halka “*İhtikar yaptığını emin olduğunuz dükkancıyı neşrettiğimiz telefon numaralarından biri vasıtasıyla Murakabe Bürosuna bildiriniz*” cümlesi ile muhtekirleri ihbar edin mesajı verilmiştir. Uyarılar ve yayınlar sonrasında ise ihtikâra karşı halk ve Hükümetin elele verdiği, halkın vatan müdafaası kadar önemli olan bu meselede titiz davranışlarının herkesi memnun ettiği, böylelikle muhtekirlerin daha çabuk ele geçirildiği ifade edilmiştir³²⁸. Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen 27 Temmuz 1941’de fiyat murakıplarının vazifesini sınırdan nöbet bekleyen askere benzeterek o derece şerefli ve önemli olduğunu söylemiştir. Halkı muhtekirle mücadeleye davet etmiş, vatandaşların ihtiyaçlarından fazla mal almalarını lüzumsuz bulmuş ve vatan müdafaası için gerekli cephaneyi evinde gizlemek kadar zararlı bir hareket olarak nitelendirmiştir³²⁹.

³²⁵ *Ulus*, 25 Şubat 1941, nr. 7024, s. 1.

³²⁶ *Resmi Gazete*, 8 Eylül 1939, nr. 4305, s. 12577; *Ulus*, 8 Eylül 1939, nr. 6502, s. 1-4.

³²⁷ *Ulus*, 27 Temmuz 1941, nr. 7176, s. 1.

³²⁸ *Vatan*, 13 Ağustos 1941, nr. 350, s. 1; *Vatan*, 14 Ağustos 1941, nr. 351, s. 1-2; *Vatan*, 16 Ağustos 1941, nr. 353, s. 2.

³²⁹ *Vatan*, 27 Temmuz 1941, nr. 333, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesinde ihtikâr “*moda haline gelen suç*” olarak tanımlandıktan sonra “*bu suçu işlemeyen kaç esnaf vardır, ticari ahlakımız ciddi bir imtihan geçiriyor*” denilerek eleştirilmiştir³³⁰. Ticaret Vekaleti ihtikârla mücadelede piyasada çıkarılan şayiaları önleyecek tedbirlere önem vermiş, gazeteler yardımıyla halkın aydınlatılması kararlaştırılmış, Ticaret Vekaleti’nden basına devamlı bilgi verilmesi istenmiştir³³¹. İstanbul Belediyesi de ihtikârla mücadele için sinemalarda reklam yapmaya karar vermiştir. Sinemalarda halka ihtikâra karşı nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda bilgi verilmiş ve muhtekirlerin derhal ihbar edilmesi tavsiye edilmiştir³³².

Refik Saydam döneminde alınan bütün önlemlere karşı silah altına alınan yaklaşık 1 milyon askeri beslemek ve kent merkezlerinin gıda ve giyim gibi temel gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlüklerle karşılaşmıştır. Ardarda yayınlanan kararnamelere rağmen hızlanan karaborsa ve ihtikâr süreci Hükümetin sıkıntılarını arttırmıştır. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi kıtlıklar içinde kalan halk yoksullaşırken öte yanda büyük vurgunların yapılması yönetici kadronun bazı kesimlerinin tacirler ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açmıştır. Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu 1940 yılında “*tacir memleketin yüksek menfaatlerinin bekçisi olan Hükümetin takip ettiği siyasetin sadık mümessili olarak çalışmaya mecburdur*” diyerek zamanın ikili ticaret anlaşmalarının bünyesinin ihracat ve ithalatın en önemlilerinin devletleştirilmesine müsait olduğunu hatırlatmıştır. Refik Saydam 6 Ocak 1941’de Meclis’te yaptığı bir konuşmada “*ithalat tüccarlarından şikayetim var, vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hakim olduğunu anlatmaya çalışacağım, olmadığı takdirde ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim*” ifadesiyle ithalatçılara ciddi bir tehdit yöneltmiştir³³³.

1938’den beri uygulamada bulunan Pazarlıksız Satış Kanunu; Ankara, İstanbul, İzmir gibi alışveriş hayatının gelişmiş olduğu üç büyük şehirde koyduğu hükümlere aykırı hareket edenlere cezalar uygulamıştır. Pazarlıksız Satış Kanunu halkın aldığı malın üzerine yapıştırılacak etiketle fiyatın gösterilmesini içermektedir. Bu hükme uymayan satıcılardan ilk defada 3 lira para cezası alınması ve tekrarı durumunda ticarethanenin kapatılması Pazarlıksız Satış Kanunu’nun

³³⁰ *Cumhuriyet*, 8 Mart 1940, nr. 5682, s. 2.

³³¹ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1940, nr. 5770, s. 2.

³³² *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1941, nr. 5943, s. 2.

³³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 15, s. 316; Tezel; *a.g.e.*, s. 260-261.

hükümlerindedir³³⁴. Buna uymayan satıcılara rastlanılması ve gelen şikayetler üzerine Ticaret Vekaleti kanununun sıkı şekilde uygulanması için emirler vermiştir. Uyumsuzlukların devamında mallarına etiket koymayan ticarethanelerin kapatılacağı halka duyurulmuştur³³⁵. Fiyat Murakabe Bürosunun yaptığı incelemeler sonucunda bazı büyük ticarethanelerin kepenklerinin kapatılıp üzerine “*Askerlik Dolayısıyla Kapatılmış*” ya da “*Kiralıktır*” levhası astıkları dikkat çekmiş, inceleme sonucunda sahiplerinin malları el altından faturasız sattıkları tespit edilmiştir. Benzer durumların araştırılacağı, cezaların verileceği basında yer almıştır³³⁶.

Kâr hadleri ve narh uygulaması ihtikârı önlemede yeterli sonuç vermeyince Milli Korunma Kanunu’na dayanarak tüccara 100 kuruşun üzerinde yaptığı işlemlerde malı ve fiyatı belgeleyen fatura verme zorunluluğu getirilmiştir³³⁷. Fiyat Murakabe Bürosu her ticari müessesenin 100 kuruşluk ve daha fazla satış karşılığında fatura verme mecburiyetinde bulunduğu konusunda halkın dikkatini çekmiştir. Talep halinde fatura vermek istemeyen esnaf Milli Korunma Kanunu’na muhalif hareket etmiş olacaktır. Halkın bu gibileri Ticaret Vekaleti Baş Müfettişlik veya Fiyat Murakabe Bürosu Amirliğine bildirmesi gerektiği duyurulmuştur. İstanbul Valisi Kütüfî Kırdar halkın perakendeciler tarafından aldatılınca şikayet için en yakın karakola gitmeye üşenmemesi gerektiğini söylemiş, basından halkın devlete yardımcı olabilmesini teşvik edecek yazılar yazmalarını istemiş, ihtikârın tüm halkın mücadele edeceği bir suistimal olduğunu vurgulayarak halkın gayretini beklediklerini söylemiştir³³⁸.

1942 yılı sonunda piyasayı kontrol için alınan yeni tedbirlere göre her tacir fatura almaya ve 100 kuruştan yukarı satışlar için fatura vermeye mecbur tutulmuş, uymayanlar hakkında Milli Korunma Kanunu’na göre takibat yapılacağı duyurulmuştur. Fiyat Murakabe Komisyonu dükkanlara satılacak malların fiyatlarını gösteren listeler asılmasını bildirmiş, onbinlerce adet basılan listeyi komisyon tüccarlara bedava dağıtmış ve listeleri asmayanların takip edileceği duyurulmuştur³³⁹. Ticaret Vekaleti valiliklere ve belediye reisliklerine bir tamim göndererek faturasız

³³⁴ *Resmi Gazete*, 13 Temmuz 1938, nr. 3958, s. 10249.

³³⁵ *Ulus*, 18 Ocak 1941, nr. 6986, s. 1-5; *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1941, nr. 5905, s. 2.

³³⁶ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1941, nr. 6089, s. 1.

³³⁷ *Resmi Gazete*, 13 Mart 1940, nr. 4457, s. 13490.

³³⁸ *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1941, nr. 5924, s. 2; *Vatan*, 20 Şubat 1941, nr. 181, s. 1-5.

³³⁹ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1941, nr. 6131, s. 2; *Vatan*, 22 Eylül 1941, nr. 388, s. 2; *Vatan*, 7 Kasım 1942, nr. 750, s. 1.

mal alan veya satan tacirler hakkında takibat yapılmasını istemiştir. İthalatçı malını satarken faturaya o malı kimden aldığını, kime sattığını yazacak, açık adres gösterecek, bu durum mal tüketiciye gidinceye kadar devam edecektir. Satışlar esnasında faturalar yakalandığı takdirde adreslere bakarak satışların kaynağına kadar gitmek mümkün olacaktır. İhtikarla mücadele eden komisyonlar malın fiyatını incelemek için bu faturalara bakacaklar, eğer bir ticarethane faturada kaydedilen bir malın fiyatını arttırmış ise ihtikâr hadisesi olarak kabul edilecektir³⁴⁰.

Ticaret Vekaletinden gelen emirle Fiyat Murakabe Komisyonunca belirlenmiş fiyatların dükkan vitrininde iri harflerle ilan etme mecburiyeti bildirilmiştir. İaşe Müdürlüğü fiyat kontrolörlerinin İstanbul'da kontrol yapması için emir vermiş, liste asmamış dükkan sahiplerinin şiddetle cezalandırılacağı ilan edilmiştir³⁴¹. Hiçbir ticarethanenin bu mecburiyetin dışında kalmayacağı, her malın fiyatının ilan edilmesi gerekliliği basında yer almıştır. Malların üzerine etiket konulması, hırdavat, aktariye, nalburiye gibi satışlarda dükkan dışına listeler asarak ya da defter kataloglar hazırlayarak ilan edilmesi, buna uymayanların 25 liradan 300 liraya kadar para cezası, tekerrürü halinde 600 liraya kadar ağır para cezası ile 3 aya kadar hapis cezası verileceği ilan edilmiştir. Etiket usulünü gevşetenlerin, etiketleri malların üzerine müşterinin göremeyeceği şekilde koyanların cezalandırılacağı duyurulmuştur³⁴².

Vekalet ihtikârla mücadelede devlet memurları kadar halkın da Hükümete yardımcı olması gerektiğini bildirmiş; ihtikâr yapan, etiketsiz satış yapan dükkanlardan alışveriş yapmamalarını istemiştir³⁴³. Fiyat Murakabe Bürosu büyük meydanlara asılmak üzere narhı tespit edilmiş olan mallar ve fiyatları yazan afişler hazırlamıştır. Halkın ihtikâr vakalarını haber vermesi için afişlerde fiyat murakabe teşkilatının telefon numaraları yer almıştır³⁴⁴. 23 Temmuz 1942'de Ankara Valiliği bazı tüccarların fazla fiyatla mal satmakta oldukları, Vilayet Fiyat Murakabe Heyetine imzasız mektuplar geldiği, inceleme yapmaları için gerekli açıklamanın olması gerektiği, aksi takdirde bu gibi mektupların muameleye konulmayacağını halka

³⁴⁰ *Akşam*, 4 Ocak 1944, nr. 9053, s. 2; *Akşam*, 18 Ocak 1943, nr. 8707, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 85.

³⁴¹ *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1941, nr. 6112, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1941, nr. 6142, s. 2.

³⁴² *Cumhuriyet*, 6 Mart 1942, nr. 6303, s. 1; *Cumhuriyet*, 18 Mart 1942, nr. 6315, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1942, nr. 6543, s. 2.

³⁴³ *Ulus*, 17 Ağustos 1941, nr. 7197, s. 2.

³⁴⁴ *Ulus*, 15 Ekim 1941, nr. 7256, s. 2; *Akşam*, 16 Ekim 1941, nr. 8258, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1941, nr. 6167, s. 2; *Akşam*, 8 Kasım 1941, nr. 8279, s. 2.

duyurmuştur. Ankara Valiliği yüksek fiyatla satış yapanların haber verilmesi, şikayetlerin gerekli inceleme yapıldıktan sonra yüksek fiyatla satış yaptıkları belirlenenlerin Milli Korunma Kanunu'na dayanarak takipleri yapılmak üzere Milli Korunma Müddeiumumiliğine vereceğini duyurmuştur³⁴⁵.

Ticaret Vekaleti Milli Korunma Kanununda değişiklik yapmak için çalışmalara başlamış, karaborsacılığı önlemek için şiddetli cezaların uygulanacağı, hakimlere geniş yetkiler verileceği duyurulmuştur. Halkın ve milli müdafanın ihtiyacı olan maddelere değer fiyatlarının ödenmesi karşılığında el konulması hakkında Hükümete yetki veren maddede tadilat yapılarak el koyma kararına uymayanlar hakkında cezai hükümler ilave edilmesi üzerinde çalışılmaya başlamıştır³⁴⁶. Ticaret Vekaleti vilayetlere telgrafla yaptığı tebligatta Milli Korunma Kanununun 14, 15 ve 65. maddelerini değiştiren kanunun uygulanması hakkında direktifler vermiştir. Valiler ve idare amirlerine kanuna giren yeni hükümleri birer beyanname ile veya ilanlarla halka duyurma, devletin el koyduğu malları gizleyen ve ellerinde bulunduranları cezaya çarptılmadan bu maddeleri teslim davet görevi verilmiştir. Adliye Vekaleti kanunun 67. maddesi ile verilen yetkiye dayanarak bu kanunun hükümlerine giren suçlularla 64. maddede yazılı memurların işledikleri suçlara dair davaları görmek üzere özel mahkemeler kurmaya karar vermiştir³⁴⁷. Basında kurulacak mahkemelerin milli korunma bakımından büyük faydası olacağı, yalnız milli korunma davalarına bakılmasıyla mahkemede sürat temin edileceği, müddeiumumi ve hakimlerin bu işlerde uzmanlık elde edeceklerinden kararlarının süratli ve isabetli olacağı yer almıştır. Milli korunma suçlarına bakacak mahkemelerin bu suçların daha çok görüldüğü yerler olan İstanbul, Ankara, İzmir ve Zonguldak'ta kurulması kararlaştırılmıştır. Yeni mahkemelerin kurulmadığı yerlerde milli korunma davalarına o bölgede bulunan mahkemeler bakacaklardı. Milli Korunma Kanununda tadilat Meclis'de onaylandıktan sonra Ankara Radyosunda halka okunarak mal biriktirenler, spekülasyon ve ihtikâr yapmak isteyenler hakkındaki ağır hükümler duyurulmuştur³⁴⁸.

Milli Korunma Kanunu'nun yeniden düzenlenen hükümlerine göre el konulan maddeleri saklayanlar, kaçırınlar, teşebbüs edenler veya bu filleri yaptıranlar hakkında

³⁴⁵ *Ulus*, 23 Temmuz 1942, nr. 75230 s. 1; *Ulus*, 2 Ağustos 1942, nr. 7540, s. 2.

³⁴⁶ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1941, nr. 6150, s. 1.

³⁴⁷ *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1941, nr. 6234, s. 1; *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1942, nr. 6273, s. 1.

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1942, nr. 6275, s. 1; *Vatan*, 3 Mart 1942, nr. 503, s. 1.

250 liradan 10.000 liraya kadar ağır para ve 3 aydan 1 seneye kadar hapis cezası uygulanmakla beraber suç mevzuunu teşkil eden malın ve aynı cinsten mevcut bakiyelerinin tamamen müsaderesine hüküm olunmuştur. Kanunda üretici için konulan ceza daha hafiftir. Toprak mahsullerini saklayan üreticilerin mahsulleri tespit edilen bedel ödenerek alınacak, mahsul bedelinin dörtte birini geçmemek üzere ağır para cezasıyla cezalandırılacaktır³⁴⁹. Adliye Vekaleti vurgunculara verilecek cezalar hakkında bir tamim yayımlayarak cezaların aşağı hadlerinin hükmedilmekte olduğunu, bunun kanunu zaafa uğrattığından bahsetmiştir. Radyo Gazetesinde vurguncular “*Doğru yolda yürüyen milletin arasına sokulmak isteyen, buğday çuvallarının, şeker sandıklarının üzerine çullanan, vatandaşın yüzündeki kanı çalan soysuzlar*” olarak tanımlanmış ve cezalandırılacakları bildirilmiştir³⁵⁰.

1942 yılı sonunda Milli Korunma Kanununda görülen eksiklerin ortadan kaldırılması, ceza takiplerinin daha etkili olması ve ceza müeyyidelerinin arttırılmasını esas tutan değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle kanuna 10 yıla kadar hapis, 50 liradan 100.000 liraya kadar para cezası konulmuştur. Yasağa aykırı yapılan işleri haber verenlere bulunan malın tamamının bedeli suçludan alınarak verilecek ve haber verenin ismi gizli tutulacaktır. Hakiki ihbarda bulunmayanlar yasak fiilin cezasıyla cezalandırılacaklardır. Her valilikte ve lüzum görülecek kaza merkezlerinde kurulacak ihtikârla mücadele heyetleri ile Ticaret Vekaletinde uzman elemanlardan oluşan bir büro kurularak belediyelerin fiyat murakabesi ve ihtikârla mücadele işlerindeki faaliyetleri takip edilmiş ve bu hususta belediyeler aydınlatılmıştır³⁵¹. İhtikârla mücadele heyetleri cezalandırdığı suçlulara 50 liradan 100.000 liraya kadar para cezası ve dükkan ve imalathanelerinin 1 aydan 1 seneye kadar kapatılması gibi cezalar vermiştir. Uygulanan cezalarla ilgili gazetelerde Milli Korunma Kanunu’nun yalnız ihtikârı cezalandırmak gayesi ile yapılmadığı, ihtikârı önleyici tedbirlere de yer verdiğine değinilmiş, amacın suç yapılınsın da ceza verelim olmadığı, mümkün olduğu kadar suça mani olmak olduğu vurgulanmıştır³⁵².

³⁴⁹ *Haber*, 5 Ocak 1942, nr. 2244, s. 1.

³⁵⁰ *Ulus*, 24 Eylül 1942, nr. 7593, s. 1-3; *Vatan*, 25 Eylül 1942, nr. 709, s. 2; *Vatan*, 31 Ekim 1942, nr. 743, s. 1.

³⁵¹ *Ulus*, 21 Kasım 1942, nr. 7648, s. 1-4; *Vatan*, 21 Ekim 1942, nr. 733, s. 3.

³⁵² *Haber*, 1 Ekim 1945, nr. 2621, s. 1; *Ulus*, 21 Kasım 1942, nr. 7648, s. 1-4.

Yapılan değişikliklerle kanunun Hükümete verdiği yetkiler çoğalmış, cezalar ağırlaştırılmış, etkili sonuçlar almaya müsait hükümler konulmuřtur³⁵³. Özel mahkemelerin dükkan kapatma, para cezası ve hapis cezası verme gibi cezalarının hadiseleri tamamıyla önleyemediği ve daha acil karar alınması gerektiği basında yer almış, hatta vurgunculara ölüm cezası verilmesi gerektiği görüşleri ileri sürülmüştür. Milli Korunma Mahkemelerinin verdiği cezaların en ağırı 3 sene ile 10 sene arasında değişmiş ve 1942 senesi itibariyle 10 sene hapis cezası almış bir vurguncuya rastlanmamıştır. 10 sene hapis cezası korkutucu olmasına rağman bu cezaların mevcut durumu ıslah etmediği ilgili makamlarda yerleşmiş bir kanaatti. Kanunda yapılması düşünölen değişiklikler arasında vurguncunun her türlü sanat ve meslek ile iştighalinin menii ve bütün menkul ve gayrimenkul mallarının müsaderesi gibi bir ceza da vardır³⁵⁴. Basında kâr yılı değil ar yılı olduğunun düşünölmesi, kanunun ağır hükümleri göz önünde tutularak, hırssa kapılmaması gerektiği vurgulanmıştır. İsmet İnönü'nün *“Vatanın geniş zamanlarını ve dar zamanlarını kendi haksız zenginlikleri için fırsat bilen soysuzlara nefretle, iğrenme ile bakınız. Fırsat düşkünlerinin yalancı mumlari umduklarından çok kısa zaman tütecektir”* sözleri gazetelerde yer almıřtır³⁵⁵.

Kanunda yapılan tadilat gereğince Fiyat Murakabe Bürosunun Adliye ve Emniyet Teşkilatı ile işbirliği yapması, suçların cürmü meşhud kanununa uyarak süratle Adliye'ye teslimi ve mahkemelerin istediği bilginin Fiyat Murakabe Bürosu tarafından vakit geçirilmeden verilmesi kararlaştırılmıştır. İhbar üzerine evlerde gelişigüzel araştırmalar yapılmayacağı, ihbarlar incelendikten ve en büyük idare amirinden alınacak izinden sonra Emniyet Teşkilatının nezareti altında yapılacağı gazetelerde duyurulmuřtur³⁵⁶. Arama haberlerinin yanlış anlaşmalara yol açması üzerine *“Hükümetçe el konulmuş beyannameye tabii maddeleri verilen emre aykırı olarak saklayanların koordinasyon kararına tevfiikan icabında evleri aranabilecektir”* vurgusu yapılmıştır. Bazı vatandaşlar fasulye, nohut, mercimek gibi hububatın da Hükümetçe el konulan maddeler arasında bulunup bulunmadığına tereddüde düşmüş ve evlerinin aranmasından çekinerek bunları etrafa dağıtmışlardır. Gazetelerde bu maddelerin

³⁵³ *Haber*, 2 Şubat 1942, nr. 2252, s. 1.

³⁵⁴ *Ulus*, 9 Eylül 1942, nr. 7578, s. 1-2. (Bknz. Ek:6)

³⁵⁵ *Haber*, 2 Şubat 1942, nr. 2252, s. 1; *Haber*, 29 Mart 1943, nr. 2368, s. 1; *Haber*, 25 Mayıs 1942, nr. 2284, s. 1. (Bknz. Ek:5)

³⁵⁶ *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1942, nr. 6286, s. 1.

satışının kısıtlanmadığı, mevcutlarına el konulmadığı yazılarak “*Vatandaşların umumi ihtiyacı tazyik edecek şekilde olmaksızın bunlardan arzu ettikleri kadarını kilerlerinde bulundurmaları caizdir*” duyurusu yapılmıştır³⁵⁷. Ticaret Vekaleti Valiliklere gönderdiği tamimde Milli Korunma Kanunu’na dayanarak meskenlerde yapılacak idari araştırmaların Hükümetçe beyannameye, el konmaya tabi tutulan ve tüketimi sınırlandırılmış maddelere ait olduğu, bunun dışında mesken masuniyetinin mahfuz tutulması esasının göz önünde bulundurulması bildirilmiştir. Basında birkaç gün sonrasında bile durumu açıklayan şu cümleler yer almıştır³⁵⁸: “*Vatandaşların şahsi ihtiyaçlarını teşkil eden maddelerin biriktirilmesi kararnamelerle yasak ve tahdit edilmedikçe suç teşkil etmeyeceği gibi arama da yapılmayacaktır.*”

Hükümetlerin karaborsa ve stokçuluğu önlemek için aldığı tedbirlere rağmen iâşe sıkıntıları ve fiyat artışlarına çözüm getirilememiş, karaborsa ve ihtikârın önüne geçilememiştir. Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen 1941 yılında yaptığı konuşmasında “*İhtikara ait hususta tamamen muvaffak olmuş değiliz. Memlekette ihtikâr yok değildir. Hükümetin aldığı tedbirlere rağmen ihtikâr yapan ve bunda ısrar etmek isteyen bir zümre vardır*” diyerek tedbirlerin yetersiz kaldığını söylemiştir³⁵⁹. Başvekil Refik Saydam ihtikâra karşı yeni kanunlar çıkarılacağı, gerekirse yalnız bu işle ilgilenecek ihtisas mahkemeleri kurulacağına değindikten sonra “*Milletin sırtından geçinmeye ve zengin olmak için onun parasını çalmaya çalışanlara asla müsamaha göstermeyeceğiz. Halkımızın bu mücadelede bize yardım etmesi lazımdır*”³⁶⁰ cümleleri ile yardım beklentisinde bulunmuştur. *Haber Gazetesi*’nde de zor dönemlerde halkın davranışlarını yönlendirecek nitelikte şu cümleler yer almıştır³⁶¹: “*Olağanüstü bir zamanda yaşadığımızı unutmayacak ve ıstırapı pay etmeye çalışacağız. Şahislerimizin istikbalini değil yurdu saran yakın tehlikeleri göreceğiz. Çok kâr yılında değil, daha fazla ar yılındayız.*”

İkinci Dünya Savaşı döneminin yayınları ve siyasi konuşmaları incelendiğinde merkezinde karaborsa ve muhtekir kavramlarının olduğu görülür. Koordinasyon Heyeti kararları karaborsa ve muhtekirle mücadele için alınmıştır. Savaş yıllarında CHP’nin hayat pahalılığı, vurgunculuk ve suistimalleri incelemekle görevlendirdiği

³⁵⁷ *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1942, nr. 6290, s. 2.

³⁵⁸ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1942, nr. 6294, s. 3; *Vatan*, 25 Şubat 1942, nr. 497, s. 3; *Ülkü*, 1 Mayıs 1942, S. 15, C. 2, s. 31-32.

³⁵⁹ Akandere; *a.g.e.*, s. 155-156.

³⁶⁰ *Akşam*, 1 Aralık 1941, nr. 8302, s. 1; *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1941, nr. 6212, s. 1.

³⁶¹ *Haber*, 29 Mart 1943, nr. 2368, s. 1.

komisyonun hazırladığı raporda ülkenin içinde bulunduğu durum şu cümlelerle dile getirilmiştir³⁶²: “*Harp içindeki memleketlerde hayat pahalılığı %20-25’i aşmamışken bizde %500’ü bulmuştur. Tüccarlar ve memlekete yalnız midesiyle bağlı olanlar fiyatları yükseltmektedirler. Servet mahdut ellerde toplanmakta, sefalet ve sefahat artmaktadır*”

Savaş yıllarında para miktarındaki enflasyonist artışın fiyatlarda da aynı miktarda bir artış doğurduğunu belirten Profesör F. Neumark³⁶³ “*harp uzadıkça fiyatlardaki artış kendini daha çok hissettirmiş ve karaborsa ehemmiyet kazanmıştır*” diyerek karaborsanın artmasında Hükümetlerin takip ettiği para politikasının rolü olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü savaş yıllarında yönetici kadronun varlıklı sınıflardan şikayetinin en çarpıcı örneğini 1942’de Meclis açılış konuşmasında vermiştir:

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar. Milletın hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Ticaretin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye tanımamalıyız.”

Başvekil Şükrü Saraçoğlu da fiyat artışları hakkında şunları söylemiştir³⁶⁴:

“Harbin ikinci ve üçüncü yıllarında artmaya başlayan fiyatlarla ihtikâra karşı alınan kararlar yenilerini davet etmiştir. Yeni kararlar daha sert kararları zaruri kılmış ve birçok mala el konulmuştur. Kararlar matlup neticeyi vermedi, resmi fiyatlarla bazı malları bulmak imkansız hale geldi. Koskoca bir kara Pazar yerleşti.”

Bazı tacirler vurgun, karaborsa, harp zenginlerinin türemesini sağlamış, savaş yıllarında herkes harp zenginlerinden söz etmiştir. Hikmet Bayur’un Meclis’te açıkladığına göre “*30-40.000 kadar harp zengini vardır. Bazıları henüz milyoner olmamakla beraber yüzbinlerce liraya sahiptirler. Bu şahısların harcadıkları paranın hesabı yoktur.*” İhtikarın kârlı olması yeni servetlerin birikmesine neden olmuştur. Örneğin İzmir’de savaştan önce 9 büyük özel şirket varken savaş içinde bunların sayısı 41’e çıkmıştır. Narh sistemi ve fiyat murakabesi yoluyla fiyat artışlarının önüne geçilememiş; darlık, ihtikâr ve pahalılık ciddi bir sorun haline gelince karne sistemine, Varlık Vergisine ve Toprak Mahsulleri Vergisine başvurulmuştur³⁶⁵.

³⁶² Vatan, 28 Ocak 1944, nr. 1132, s. 1-3; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 153-154; Akandere; *a.g.e.*, s. 155; Boratav; *Türkiye’de Devletçilik*, s. 224.

³⁶³ Fritz Neumark, “Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meseleleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1-4, 1946, s. 79.

³⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, s. 4,15.

³⁶⁵ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 85; Cem; *a.g.e.*, s. 309.

1. 1. 1. 7. Milli Korunma Kanunu Uygulanmasının Sonuçları ve Değerlendirme

Savaş döneminde asker sayısının 1.5 milyonu aşması gıda maddelerine, özellikle hububata olan ihtiyacı arttırmıştır. Tarım sektöründeki iş gücünün bir bölümünün askere alınması, çift hayvanlarının bir kısmına milli müdafaa yükümlülüğü kapsamında ordunun el koyması gibi nedenlerle üretimde önemli düşüşler yaşanmış, iâşe sorunları derinleşmiştir. İhtikâr, savaşın başladığı gün kendisini göstermiş, Başvekaletten yayınlanan tebliğde Hükümetin ihtikâra meydan vermeyeceği, en şiddetli tedbirlerin alınacağı, TBMM'den en yüksek yetkiler alınarak muhtekirlerin ticarethanelerine ve evlerine el konulacağı bildirilmiştir³⁶⁶.

Savaşın başlaması ile bazı mallar piyasadan çekilmiş, piyasadaki mallar da yüksek fiyattan satılmıştır³⁶⁷. Arz talep dengesinin değişmesi, devletin birçok malı piyasadan toplatması, halkın gıda maddeleri ve bazı mamulleri stoklamaya çalışması gibi nedenler piyasadaki malı ortadan çekmiştir. Devletin kendi mamullerine yaptığı yüksek zam ve mamûl sıkıntısı fiyatların aşırı şekilde yükselmesine yol açmıştır. Ekmek ve şeker başta olmak üzere birçok temel malın fiyatı savaşın ilk aylarında ikiye katlanmış ve bu artış oranı devam eden savaş yıllarında %400-500'lere ulaşmıştır. Türk halkı savaş yıllarında hayat pahalılığı ortamında yaşamıştır³⁶⁸. Böyle bir ortamda savaş ekonomisinin oluşturulması kaçınılmaz bir zorunluluktan ancak savaş ekonomisinin ne olduğu ve nasıl uygulanacağı konusunda bir görüş birliği yoktu. Savaşın başında Hükümetin uygulayabileceği iki iktisadi politika alternatifi vardı. Birincisi bütçe denkliliğini bozmadan ordunun ve halkın iâşe ihtiyacını karşılamak, ticareti devletin denetimine almak ve Almanya'yı örnek alarak sıkı bir fiyat sınırlamasını ve denetimini biraz da ekonomi dışı polisiye önlemlerle sağlamaya çalışmaktı. İkincisi ise üretim düzeyinin yükseltilmesi amacıyla fiyatların yükselmesini kabullenmek ve fiyat denetiminden vazgeçerek iç ve dış talebin ihtiyacını karşılayabilecek oranda üretimin artmasını sağlamaktı.

Refik Saydam Hükümetinin izlediği iktisadi politika birinci seçeneği yansıtmaktadır. Ticareti ve fiyatları sıkıca denetlemek, ihtikâra ve karaborsaya engel olmak, ordu ve halkın gerekli iâşe maddelerini sağlamak amacıyla yeni bir düzenleme

³⁶⁶ *Resmi Gazete*, 8 Eylül 1939, nr. 4305, s. 12577; Us; *a.g.e.*, s. 384; İnci; *a.g.m.*, s. 274.

³⁶⁷ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 426.

³⁶⁸ Akandere; *a.g.e.*, s. 153.

ve örgütlenmeye gidilmiştir. Fiyat Murakabe Komisyonlarının kurulması, Ticaret Vekaletinin narh uygulamaları, İaşe Müsteşarlığı kurulması, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi örgütlenmesi, ticaret üzerinde devlet denetimini fiilen kurmaya yönelik girişimlerdir³⁶⁹. Ancak savaş ekonomisi ve Milli Korunma Kanunu'nu uygulamak amacıyla oluşturulan bu teşkilatlar uyum içerisinde çalışmamıştır. Hükümetlerin uzun dönemde olumlu neticeler getirecek tedbirler yerine birbirinden kopuk ve aceleyle getirilerek aldığı kararlar ve tedbirler başarılı olmamıştır. Kısmi başarılar olmuşsa da bunlar ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalıma çare olamamıştır. Başvekil Refik Saydam döneminin ekonomik politikasını Boratav şu şekilde değerlendirmiştir³⁷⁰:
“Sistem ne kusursuz işlemiş, ne de iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş, kentli nüfus gelir sınırını zorlamadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Ancak kontrol uygulanan alanlarda karaborsanın, istifçiliğin ve rüşvetin önüne geçilememiştir”

Fiyat artışları 1939-1940 yıllarında düşük olmakla birlikte 1941-1942 yıllarında yükselmiştir. Diğer yandan başlıca tarım ürünlerine düşük fiyatlarla devletçe el konulduğundan kentlerde karne uygulaması sonucunda tarımsal ürünler ucuza satılmıştır. Ancak iaşe maddelerine uygulanan düşük fiyatlar düşük arz, yüksek talep piyasasında karaborsayı oluşturmuştur. Maden ve tarım üretimi ülkenin her an savaşa girmesi olasılığına karşı stok edilmiş ve muhtemel bir savaş için hazır tutulmuştur.

Refik Saydam Hükümeti tarafından uygulanan iktisadi politikaya bakıldığında yönetici kadroların savaş ekonomisine geçebilme konusunda ülkenin hazırlıksız olduğunun bilincinde olmaları görülür. Devlet örgütlenmelerinin yeni koşullara uyum sağlayabilmesi için yetersiz de olsa önlem alınmak istenmiş ve devletin ekonomiye müdahalesini genişletmek için imkanlar oluşturulmuştur. Buna karşılık yönetici kadroların birbirinden kopuk ve uzun dönemli sonuçları düşünmeksizin karar almaları çoğu kez devletin özel girişime karşı ekonomik hayat üzerindeki müdahalelerine taraftar olmayan CHP içindeki etkili grup tarafından sınırlandırılmıştır. Birbirinden kopuk önlem ve kararlar sınırlı başarı sağlamış, ekonomik ve sosyal sıkıntıları önlemeye ve hafifletmeye yetmemiştir. Başvekil Refik Saydam, alınan tüm kararlara rağmen ülkenin içine düştüğü ekonomik güçlük ve bunalımdan kurtulamamasının nedenlerini devlet teşkilatının ve görev yapan kadroların yetersizliğinde görmüş;

³⁶⁹ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 428-429.

³⁷⁰ Akandere; *a.g.e.*, s. 148-149.

TBMM’de yaptığı konuşmalarda bu gerçeği dile getirmiştir. Başvekil Refik Saydam 25 Mayıs 1942 tarihinde TBMM’de şu açıklamalarda bulunmuştur³⁷¹: *“Harbin başladığı günden beri görüyorum ki devlet teşkilatını a’dan z’ye kadar memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil etmek lazımdır. Bu teşkilatı yenileştirmek mecburiyeti vardır. Dinamik ve teknik kabiliyetli tam bir devlet teşkilatına mutlak ihtiyaç vardır.”*

Boratav ise ekonomi politikasının başarıya ulaşmamasının sebebini önlemlerin kağıt üzerinde kalması ve istenilenden aksi sonuçlar vermesi olarak belirtmiştir. Refik Saydam, fiyat murakabesinin etkisiz olduğunu, hükümetin gerekli stokları yapamadığını, devlet teşkilatının yetersizliğini Meclis’te şöyle itiraf etmiştir³⁷²: *“Fiyat tespit ve murakabe tam muvaffak olamamıştır. Alışmakta fertler müşkülata çekti, devlet teşkilatı müşkülata uğradı. Halkın ve ordunun ihtiyacını temine kafî gelebilmek için bazen müşkülata uğradığımız zamanlar oldu. Bu stokları yapamadık.”*

1942’de Başvekilliğe gelen Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin ekonomik politikası fiyatlar üzerindeki kontrollerden kaçınmak, üretimi teşvik edecek açık enflasyonist gelişim üzerine kurulmuştur. Saraçoğlu Hükümetleri’nin bu politikaları önceki Hükümetlerce uygulanan ekonomik politikayla taban tabana zıt bir politikadır. Bu dönemde ekonomideki devlet denetimi ve müdahalesi azaltılmış, fiyatlardaki sınırlama ve denetime son verilmiştir. Böylece fiyatların ve üretimin arttırılması teşvik edilmek istenmiştir. Ayrıca ekonomi üzerindeki devlet denetimini arttırmak amacıyla oluşturulan teşkilatlar da kaldırılmıştır. Ancak Saraçoğlu Hükümetlerinin uyguladıkları ekonomik politika beklenen sonuçları vermemiş; fiyatların yükselmesine hatta karaborsa fiyatlarının da üzerine çıkmasına neden olmuştur. Alınan kararlar toplumun belli kesimlerinin aşırı kazanç sahibi olmalarına, buna karşılık halkın ağırlaşan hayat şartlarının altında ezilmelerine ve açlık çekmelerine yol açmıştır. İaşe sorunlarının çözülebilmesi amacıyla alınan kararların büyük toprak sahipleri ile nispeten ileri tarım yapan büyük çiftçilere ve tarımsal ürünlerin alın satımı ile uğraşan büyük tüccarlara yaradığı saptanmıştır. Hububat alım fiyatlarında görülen yükselme ve karaborsa önemli kazançlara neden olmuştur. Ellerinde sermaye biriken bu gruplara karşı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu hazırlanmıştır³⁷³.

³⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 25, s. 270; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 429-430, 432; Akandere; *a.g.e.*, s. 149.

³⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 25, s. 272; Akandere; *a.g.e.*, s. 149.

³⁷³ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 441; Akandere; *a.g.e.*, s. 150.

Gerek Refik Saydam döneminde gerekse Şükrü Saraçoğlu döneminde Milli Korunma Kanunu'na dayanarak alınan önlemler, fiyat sınırlamaları ve kontrolleri, darlık, pahalılık ve ihtikâr gibi sorunlara çözüm olmamıştır. Ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devlet müdahale ve denetimlerinin kalkması beklenen sonuçları doğurmamıştır. Üretimi arttırmak için fiyatların bir ölçüde yükselmesi beklenmişse de bu artışın mevcut karaborsa fiyatlarının altında kalacağı tahmin edilmiştir. Oysa daha ilk günden itibaren hızlı fiyat artışları meydana gelmiştir. Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin aldığı kararlar fiyatların birden bire yükselmesine sebep olmuştur. Ancak bu kararlar umulduğu gibi ihtikârı, mal yokluğunu ve karaborsayı ortadan kaldırmamış, üretimde bir canlanma meydana getirmemiştir³⁷⁴. Savaş yılları boyunca kâr hadlerine ve narh fiyatlarına karşı ihtikâr faaliyetleri devam etmiştir. Narh fiyatlarının belirlenmesi ve fiyatların kontrolü sistemsiz biçimde yürütülmüştür. Bunda iâşe teşkilatının, belediyelerin donanımsızlıkları, yeterli sayıda ve nitelikte personel sağlanamaması gibi faktörler önemli rol oynamıştır. Ayrıca fiyat kontrolleri ve kâr sınırlamaları savaşın başlarından 1942 yılının Ocak ayına kadar karne sistemi olmadan uygulanınca bazı malların piyasadandan kaybolması ve karaborsaya kayması önlenememiştir. Muhtekirlerin aşırı kazançlarını vergilemek ve ihtikârı önlemek için düşünüldüğü söylenen Varlık Vergisi bile tüccarı kanun dışı alanlara ve ihtikâra itmiştir. Örneğin Jigayir Terziyan adlı bir tüccar ihtikâr yaparken suçüstü yakalanması üzerine “60.000 liralık Varlık Vergisi verdim, bu nereden çıkacak!” demiştir³⁷⁵.

İkinci Saraçoğlu Hükümeti'nin ilk döneminde en önemli karar ordu gereksinimlerinin önemli bir kısmının devlet eliyle karşılanması olmuştur. Hububat, bakliyat, pirinç, zeytinyağı, ayakkabı, pamuklu ve yünlü giyecekler ve akaryakıt orduya devlet eliyle verilmeye başlamıştır. Bunu başarabilmek için ise devlet hissesi alınan malların kapsamı sürekli genişletilmiştir. Saraçoğlu ikinci Hükümetini Meclise sunarken “Saydam döneminde sert kararlar alındığını, çok sayıda mala el konulduğunu, bunun koskoca bir kara pazarın memlekette yerleşmesine neden olduğunu” anlatmıştır³⁷⁶. Yani 1942-1944 yıllarında Saraçoğlu Hükümeti “Biraz serbestlik verilecek olursa herşeyin daha iyi olacağı kanaati hüküm sürmeye başladı. Bunu da tecrübe ettik. Bu usul bizi

³⁷⁴ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 441; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 86.

³⁷⁵ *Vatan*, 17 Aralık 1943, nr. 1090, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 86

³⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 1, s. 23; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 160.

bilhassa yiyim ve giyim maddelerinde fiyat yarışıyla karşı karşıya bıraktı” saptamasını yaparak dönemin başarısızlığını kabul etmiştir. Ancak müdahaleciliğe tepki olarak gelişen Saraçoğlu Hükümetinin piyasaya daha çok güvenen uygulamaları da hayat pahalılaşmasının hızını kesememiş, fiyatlardaki yıllık ortalama artış hızı %63 düzeyine ulaşmıştır. Türkiye’de hayat pahalılığının en üst düzeye çıktığı ay 1943 yılının Nisan ayıdır. Fiyatların 1938’de 100 olduğu kabulüne göre 1943 Nisan’ında hububatta 1.539, bakliyatla 100, diğer bitkisel gıda maddelerinde 1.003’e yükselmiştir. Toptan eşya fiyatları göstergesi Nisan 1943’te 779’a çıkmıştır.

Fiyat artışları sonucunda toplumda iki kesim ortaya çıkmış, bunlardan biri artan fiyatlar karşısında gelirlerini bu artışa uyarlayabilen, kazançlarını daha hızlı arttıran ve hayat pahalılığı baskısına maruz kalmayan kesim iken ikinci kesim bu uyarlanmayı yapamayan, başını işçi ve memurların çektiği hayat pahalılığını hisseden dar ve değişmez gelirlilerdir. Savaş yıllarında pahalılık 5-8 misli arttığı halde devlet memurlarının maaşlarına ancak dörtte bir zam yapılabildiği görülmüştür. Saraçoğlu Hükümetlerinin bir diğer olumlu politikası dar ve değişmez gelirlileri koruyan önlemler almak olmuş, hayat pahalılığından etkilenen vatandaşlara ucuz fiyatla gıda ve giyecek yardımı yapmıştır. Saraçoğlu Hükümeti programını sunarken bu yardımın boyutlarını şöyle betimlemiştir:³⁷⁷ *“140 liradan fazla maaş alan memur ve müstahdemlere birer kat elbiselik kumaş, 140 liradan az alanlara ikişer kat elbiselik kumaş, 70 liradan az maaş alanlara da ayrıca birer ayakkabı vermeyi vaat ettik.”* Bu sözlerin zamanında gerçekleşeceğini söyledikten sonra *“Dar gelirliliği tespit ettik, 1.600.000 rakamını bulduk. Bunlara bize mal olan fiyata 3 aydan beri eklemek üzere devam edeceğiz”* demiş, dar gelirlilere her ay nüfus başına 600 gram şeker verildiğini eklemiştir. 1944 yılı bütçe müzakereleri sırasında Maliye Vekili Fuat Ağralı’nın belirttiği üzere *“geçen sene karşılığı bütçeye konmak suretiyle aynı yardım yapılmış, bu sene devam etmiş ve yine bu sene bir maaş nispetinde ikramiye”* dağıtılmıştır³⁷⁸.

Hükümetin hayat pahalılığının önlenmesi ve iâşe sorununun giderilmesi politikasının önündeki en önemli engel yanlış kararlar, eksik veya yanlış kanunlar değildi. İâşe politikasını ve kararları yerine getirecek yeterli sayıda vasıflı personele,

³⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 1, s. 23; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1942, nr. 6552, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 158, 161; Gökbnar-Kahriman; *a.g.e.*, s. 89.

³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 10, s. 131; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 161.

gerekli araç gerece ve etkili bir teşkilata sahip olmamasıydı. Dönemin gazeteleri de pahalılığın ve ihtikârın önlenmesinde mevzuatın yetersiz olmadığını, yeni kanunlarla ve yeni kararlarla herhangi bir sonucun alınamayacağını, önemli olanın kararların ve kanunların uygulanması olduğunu vurgulamışlardır. Fiyat murakabesi ve ihtikârla mücadele konusunda devletin idari teşkilatının etkisizliği, gerek iaşe teşkilatındaki gerekse diğer devlet organlarındaki organizasyon bozuklukları; memurların, fiyat murakıplarının sayıca ve vasıfça yetersizliği, basit ekonomik hesaplarda bile yapılan yanlışlar basında sıklıkla dile getirilmiştir. Ayrıca Hükümet memurları ve vatandaşlar üzerinde hegomanya krizi içindedir. Vatandaşını yüksek fiyatlarla ve ihtikârla mücadeleye katılmaya, devlet görevlilerine yardımcı olmaya ikna edememiştir. Memurlarını ise görevlerini yerine getirme konusunda kontrol edememiş, rüşveti, suistimali ve verimsiz çalışmayı önleyememiştir. Esnaf ve tüccar da siyasi iktidarın önlemlerine karşı direnmiştir. İaşe sorunun çözümünde, fiyat siyasetinde ve ihtikârla mücadelede devletin aldığı temel eleştirilerden biri zor yoluyla ya da kanun yaparak başarı sağlanamayacağı idi. Esas olan uygulamalardı ve bu uygulamalar da cezai tedbirler değil etkili ekonomik tedbirler olmalıydı³⁷⁹.

Savaş ekonomisi şartları içerisinde Hükümeti olağanüstü yetkilerle donatan Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılması çok önemlidir. Yasanın uygulanabilmesi için Milli Korunma Kanunu'nun 4. Maddesine dayanarak Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ziraat, Münakalat ve Ticaret Vekillerinden oluşan Koordinasyon Heyeti kurulmuştur. Milli Korunma Kanunu'nun getirdiği yetkilerin kullanımı Koordinasyon Heyeti kararlarınca belirlenmiştir. Tekeli ve İlkin'e göre Koordinasyon Heyeti kararları temelde 3 hedefi gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu hedeflerden birincisi tarım ve sanayideki üretimi arttırmaya, ikincisi ulaşım hizmetlerinin performansını geliştirmeye, üçüncüsü ise ticaretin ve mal dağıtımının düzenlenmesi ve ihtikârın önlenmesine ilişkindir. İlk iki türdeki kararlar uygulama süresince farklılaşma göstermezken üçüncü tür kararlarda politika farklılaşmaları görülmüştür³⁸⁰.

Milli Korunma Kanunu'nun Hükümete verdiği yetkiler ekonomik sorunların zorlamasıyla ve sorunların halk üzerindeki etkisine bağlı olarak kullanılmıştır. Koordinasyon Heyeti sorunların çözümü için eldeki olanaklarla üretimi arttırmaya

³⁷⁹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 86-87.

³⁸⁰ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 109.

çalışmışsa da dönemin koşullarınca sınırlanmıştır. Bu durumda Koordinasyon Heyeti, çözümü ihtikârî önleyecek şekilde piyasaya müdahale ederek aramıştır. Milli Korunma Kanunu'nun uygulamaları en çok bu tür müdahalelerde yoğunlaşmıştır. Bunlardan başka Hükümet yasaklamak ya da belli miktarlarla sınırlayarak tüketimi doğrudan denetlemek yoluna da başvurmuştur. Ancak Hükümet çok zorlanmadıkça halkın tepkisinin yüksek olduğu bu yola başvurmaktan kaçınmıştır.

Milli Korunma Kanunu, piyasanın karaborsaya, tüccarın muhtekire dönüşmesini engellemek için çıkarılsa da uygulanmada ülkenin yapısal sınırlamaları engel oluşturmuştur. Ülkenin üretim ve dağıtımını planlamaya rejimi ve altyapısı uygun değildi. Şehirde, kasabada, köyde yaşayanların tüketim kalıplarının birbirinden farklı olması eşit yurttaş anlayışı ile yapılan dağıtımların sorun olmasına, karne karaborsası ortamının oluşmasına neden olmuştur. Kanunun verdiği yetkilerin en uygun kullanım biçimine ulaşmak ancak deneme yanılma ile gerçekleştirilebilmiştir.

Hükümet savaş ekonomisi şartlarından yararlanarak kısa zamanda haksız kazanç sağlayan savaş zenginlerinin servetlerinden bir kısmını geri almayı hedeflemiş, bu amaçla Varlık Vergisi Kanunu oluşturulmuştur. Milli Korunma Kanunu uygulamada beklenen yararı sağlayarak savaş koşullarından kaynaklanan bunalımları çözümede önemli bir işlev görse de başka sorunlara da sebep olmuştur. Ekonomik sıkıntıların yanı sıra halkta CHP'ye karşı güvensizlik başlamıştır. Hükümetin gıda ve tüketim mallarına el koyması fiyatları arttırmış ve karaborsa yaygınlaşmıştır. Halktan aç kalması pahasına toplanan gıda maddeleri depolama yetersizlikleri yüzünden çürümüş, bu durum halkın Hükümete öfkelenmesini ve her olumsuzluktan Hükümeti sorumlu tutmasına yol açmıştır.

1. 1. 2. Varlık Vergisi

1. 1. 2. 1. Varlık Vergisi Kanunu'nu Gerektiren Sebepler

1942 yılı Türkiye'nin savaş dönemi politikalarında önemli bir dönüm noktasıdır. Refik Saydam'ın ölümü üzerine Başvekil olarak seçilen Şükrü Saraçoğlu yeni bir politika izlemiştir. Fiyatlar hızla artmış, tedavüldeki para miktarı yükselmiş

ve bu tırmanışa mani olmak ülke gündemindeki temel sorun haline gelmiştir³⁸¹. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin ekonomi ve fiyatlar üzerinde devlet müdahale ve denetimini ortadan kaldıran iktisadi politikası sonucunda fiyatların kısa sürede olağanüstü yükselmesi karşısında yeni önlemler düşünülmüştür³⁸². Bu artış ticaret kesimindeki fırsatçıların insafsız davranışlarına bağlanmış, basında ensesi kalın istifçi karikatürleri yer almış, görgüsüz yeni zenginlerin tüketim kalıpları gülünçleştirilerek eleştirilmiştir. Basının sıkı şekilde denetlendiği dönemde bu konulardaki eleştirilerin serbest bırakılması yönetimin de benzer bir ruh hali içinde olmasının göstergesi olarak kabul edilebilir. Belirli kesimlerde aşırı birikimin söz konusu olmasında kazanç vergisinin ticaret kesimini büyük ölçüde vergi dışı bırakmış olmasının da payı vardır³⁸³.

Sorunlardan biri savaşın ekonomi üzerindeki etkilerinden yararlanarak büyük servet birikimlerine kavuşan savaş zenginlerini vergilendirmektir. Olağanüstü koşullardan yararlanarak kısa zamanda olağanüstü ölçüde haksız kazançlar sağlamış kişilerden servet birikimlerinin bir kısmını alarak savaşın oluşturduğu ekonomik sıkıntıların adil biçimde paylaşılmasını sağlamaktı. Diğer bir sorun da devletin artan harcamalarını bütçede açık vermeden ve enflasyona neden olmadan yeni gelir kaynakları ile karşılayabilmektir. Bir yandan da enflasyonun önemli nedenlerinden biri olan ve bütçe açıklarını kapatmak için bu dönemde bol bol başvurulan para çıkarıp piyasaya sürmeye son verilmek istenmiştir. Servetlerden alınan vergi ile piyasadaki mevcut para miktarının azaltılması amaçlanmıştı. Bu sayede enflasyon bir ölçüde önlenmiş olacaktı. Son bir amaç da piyasadaki mal yokluğunu belirli ölçüde ortadan kaldırmaktı. Çünkü ellerinde büyük mal stokları olduğu tahmin edilen ya da bilinen servet sahiplerinin vergilerini ödeyebilmek için ellerindeki malları birden piyasaya sürecekleri ve fiyatların bu şekilde düşeceği düşünülmüştür. Bu amaçların tümünü yerine getirebilecek bir önlem olarak Varlık Vergisi Kanunu hazırlanmıştır³⁸⁴.

³⁸¹ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 39.

³⁸² Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 475.

³⁸³ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 39-40.

³⁸⁴ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 476.

1. 1. 2. 2. Varlık Vergisinin Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü

Başvekil Şükrü Saraçoğlu 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada savaşın genel seyrinden bahsettikten sonra ülkenin iç değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirmede halkın huzurunu bozan en büyük problemin fiyatların aşırı artması ve birtakım insanların savaş şartlarından istifade ederek servet sahibi olduklarını dile getirmiştir. Başvekil bu olumsuz tablo karşısında devletin durumu kötü olan vatandaşlarına yardımda bulunmayı kararlaştırdığını ve hiçbir vatandaşın kendi haline terk edilemeyeceğini açıklamıştır. Maliyenin sıkıntısının giderilmesi için bir defaya mahsus Varlık Vergisi alınması konusunda detaylı bilgi sunmuştur³⁸⁵.

Dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte Varlık Vergisi hakkında yazılmış ve birinci derecede gözleme dayanan tek kaynak olan “*Varlık Vergisi Faciası*” adlı kitabında Varlık Vergisi Kanun çalışmalarını şöyle anlatmıştır³⁸⁶:

“Maliye Vekaleti bünyesinde başlatılan vergi reformu çalışmaları Kazanç Vergisi’nin beyannameli mükellef sayısını arttırarak vergiyi modern bir gelir vergisine dönüştürmeyi ve olağanüstü savaş kazançlarını beyanname esasına göre tespit ederek belli oranların üzerinde tamamen ve gayrimenkul kazançlarında da değer artışının yarısını vergilendirmeyi öneriyordu. 1942 yılının Eylül ayında Maliye Vekaleti’nden gelen yazıda harp ve ihtikâr dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançları kanunlarımızın vergilendirmemekte olduğu, bu sebeple özellikle azınlıkların büyük servetler biriktirdikleri belirtildikten sonra piyasada acele tetkikat yapılarak kimlerin bu şekilde fevkalade kazanç temin ettiğinin tespiti ve azınlıkların ayrı bir cetvelde gösterilmesi belirtilmekte idi. İrat ve Servet Müdürlüğü şubelerden gizli malumat istemiş, bir kısım vatandaşların isim, adres ve sanat nevileri tespit edildikten sonra harpten evvelki servetleri, harp içindeki kazançları tahmini olarak gösterilmişti.”

Şükrü Saraçoğlu vergi konusunda basının tam desteğini sağlamak amacıyla kanun meclisten çıkmadan önce bazı gazetelerinin başyazarları ile toplantı yaparak, kanunun çıkarılış amaçlarını anlatmış; gazetecilerden verginin ülkenin yararına olduğunu anlatmaları ve kamuoyu oluşturmalarını istemiştir. Özellikle gayrimüslümler üzerinden yürütülmesi, onları kötüleyen yazı ve karikatürlerin yoğunlukla basılması dikkat çekmiştir. Zaten halkın büyük bir kısmı azınlıkların savaş döneminde yüksek fiyatlardan mal satarak büyük karlar elde etmesinden ve bu grubun

³⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, s. 15-20.

³⁸⁶ Faik Ökte; *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul 1951, s. 44, 45-47.

bir kısmının lüks tüketiminden hoşnutsuzdur. Bunların sonucunda kamuoyu verginin uygulanmasına neredeyse hazır hale gelmiştir³⁸⁷.

Varlık Vergisi Kanunu, Şükrü Saraçoğlu'nun tasarısı olarak geliştirilmiş, Maliye bürokrasisi daha çok teknik yardım vermiştir. Vergi, Saraçoğlu'nun direktiflerinden hareketle Maliye Vekili Fuat Ağralı ile Maliye Vekaleti Müsteşarı Esat Tekeli ve Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan tarafından hazırlanmıştır. Yasa tasarısı önce CHP Meclis Grubunda ele alınmış ve hararetli tartışmalar yapılmıştır. Faik Ahmet Barutçu, CHP Meclis Grubu'ndaki görüşmeleri şöyle anlatmıştır³⁸⁸:

“Bütçe, Adliye, Maliye ve İktisat Komisyonlarından arkadaşlarla toplandık, kanun taslağının görüşmesine başladık. Taslak çoğaltılarak üyelere dağıtılacak zaman bulunamamıştı. Sekreter maddeleri okuyacak ve duyabildiğimiz oranda tartışacaktık. Kanunda tartışmayı gerektiren noktalardan biri itiraz mekanizmasının bulunmamasıydı. Bir de Kanununun 14. Maddesi üzerinde çok duruldu. Bu madde yükümlünün borcuna karşı bir arada oturan karı-koca, ata-çocuk, kardeş, dayı ve amcanın da malları bırakılarak diğerleri maddeden çıkartılmıştır. Bunların 1939'dan sonra kazanılan malları için bu madde doğru olabilirdi. Miras yoluyla elde edilen mallar ya da savaştan önce edinilen mallar için kuşku belirtisi bulunmayacağından ve karı-koca arasında mal ayrılığı esas olduğundan maddeye koşula bağlı hüküm koymak yerinde olacaktı. Fakat bu kimsenin aklına gelmedi. Çünkü görüşmeler ara vermeksizin 7 saat sürmüş ve sabaha karşı saat 4.30'da bu madde görüşülüyordu. Ben bu eksikliğin ayırımına ertesi gün kanununun maddeleri Meclis Genel Kurulunda okunurken varmıştım. İç tüzük tutanakta imzası bulunan milletvekillerini maddeye karşı görüş bildirmekten alıkoyduğu için konuşmazdım. 14. Madde konuşulurken Başkan “Kardeş malını da çıkartmak doğru olur. Çünkü hukuk esasları ile çelişiyor.” dedi. Şaka yollu ‘İlahi Başkanım! Bu kanunun hangi maddesi hukuk ilkeleriyle uyuyor ki’ dedim. Saraçoğlu kahkahayla ‘Maliye Vekili dinliyor musun? Bak kanunun için ne diyorlar?’ dedi, maddelerin ve kanunun görüşülmesi sona erdi.”

Varlık Vergisi Kanunu Tasarısı, 9 Kasım 1942 tarih, 6/4067 sayı ile TBMM'ye sunulmuş, verginin gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır³⁸⁹:

“Gelir ve varlık sahiplerinin varlıkları ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere fevkalade bir mükellefiyet tesis olunmaktadır. Vergi daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri

³⁸⁷ İbrahim Mert Öztürk; “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, 2013, ss: 135-166, s. 145.

³⁸⁸ Faik Ahmet Barutçu; *Siyasi Hatıralar (Milli Mücadele’den Demokrasiye)*, Yirmibirinci Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, C. I, s. 594-595; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 480-481; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 43; Boratav; *Türkiye’de Devletçilik*, s. 256.

³⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, S. Sayısı: 4, s. 2; Ökte; *a.g.e.*, s. 54-55.

hedeflemekte ve fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakarlığa kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını gütmektedir.”

TBMM’de konuşma yapan Başvekil Şükrü Saraçoğlu fiyat artışlarının üretim azlığından, yetersiz ithalattan, yanlış iktisadi önlemlerden ve özellikle de vurgunculuktan kaynaklandığını belirtmiş; tedavüldeki para miktarının durmadan artarak 700.000.000 TL’ye yaklaşmasının da fiyat artışlarında önemli rol oynadığına dikkati çekmiştir. Şükrü Saraçoğlu 1 Kasım 1942 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada savaşın seyrinden bahsettikten sonra ülkenin iç değerlendirmesini yapmış, Varlık Vergisi Kanun Tasarısı ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır³⁹⁰:

“Bu iş için tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir ve harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan bir defaya mahsus alınmalıdır. Harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için verginin büyük yükünü onlar taşıyacaktır. Tespit ve tahsil için zaman geniş bırakılmamıştır. Çünkü bu işi para kuvvetiyle suistimallere yol açılmasından ve her çeşit yanlış beyandan koruma yolunu hayırlı bulduk. Parayı vermeyenler için Tahsili Emval Kanunu’nu harekete geçirmekle beraber mükellefleri amele teşkilatına göndermeyi, hem işçi tedarikini hem de para tahsilini kolaylaştırıcı müeyyideler addettik. Bu kanun ile hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Kanunun tatbikatından Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerindeki halk buğzunun silinmesi, vergileri ödemek için bizzature satışa çıkarılacak malların fiyatlarda itidal husule getirmesi gibi faydaların tahassül etmesi de imkan haricinde addedilemez.”

Şükrü Saraçoğlu’nun vergiyi sunuş konuşmasında ileri sürdüğü amaçlar Meclisteki diğer konuşmalarda da destek bulmuş, *“Adalete uygun isabetli bir tedbir”* olarak yorumlanmıştır. Tekeli ve İlkin’e göre ise³⁹¹ *“Yasa sadece savaş finansmanında adaleti sağlamak için çıkarılsaydı bu denli tartışılan bir konu haline gelmezdi.”*

Varlık Vergisi Kanun Tasarısı TBMM’de birkaç olumlu ve destekleyici konuşmadan sonra maddeler üzerinde herhangi bir görüşme olmaksızın 12 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı kanun ile ittifakla kabul edilmiştir. Kanun metnine azınlık-Türk ayrımının lafzen girmemesinde ve verginin daha düşük oranlarda da olsa Türk mükelleflere de uygulanmasında profesyonel maliyecilerin katkısı sezilmektedir³⁹².

Mecliste olduğu gibi basında da vergi hakkında olumlu hava egemendir. Kamuoyunu etkileme görevi gazetelere düşmüş, gazeteler Hükümete desteklerini açıkça göstermişlerdir. Başyazarların hemen hepsi Vergi’yi alkışlamış, Saraçoğlu’nun

³⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, s. 21-22; Düstur, 3. Tertip, C. 24, s. 9; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 481-482.

³⁹¹ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 41.

³⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, s. 25; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 486; Boratav; *Türkiye’de Devletçilik*, s. 256.

arzusu doğrultusunda vergiyi destekleyici yazılar yayınlamıştır. Özellikle Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın, Yunus Nadi, Ethem İzzet Benice, Zekeriya Sertel gibi siyasal kanaatleri birbirine uymayan başyazarlar vergiyi övgüyle karşılamışlardır³⁹³.

Varlık Vergisi Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra haksızlıkları, yasa dışı kazançları, karaborsayı, fiyat artışlarını ve sorunları çözüme kavuşturacak kurtarıcı olarak beklentilere yol açmıştır. Falih Rıfkı Atay, kabulün ertesi günü "*Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır*" adlı yazısında Varlık Vergisini haklı bulmuş, vurgunculara çatmıştır. Basındaki diğer yazılar da bu yazıyı örnek almışlardır. Hükümetin iktisadi politikasını eleştirmekte birleşen basın Varlık Vergisi Kanunu'nu olumlu bulmuş ve desteklemiştir³⁹⁴. 14 Kasım 1942 tarihli *Akşam* Gazetesi'nde yayınlanan haberde kanunun piyasada iyi tesirinin görülmeye başladığı, yiyecek fiyatlarının düştüğü ve ucuzluğun daha da artmasının beklendiği şeklinde haber yapılmıştır³⁹⁵.

13 Kasım 1942 tarihli *Vatan* Gazetesi'nde de "*Paramızın kıymetini yükseltecek ve fiyatlara süratle tesir yapacak mahiyettedir*" değerlendirmesi yer almıştır. *Vatan* Gazetesi'nde Ahmet Emin Yalman yasayı şöyle alkışlamıştır³⁹⁶: "*Türk milletindeki beka azmine güven duyduğum için vurgunculuğa karşı şiddetli tepki göstereceğini biliyordum. Varlık Vergisi yerinde bir inkılap adımdır. Yalnız nimet için vatandaş, külfet için yabancı ve düşman olan unsurlardan memlekete hayır gelmez.*" Aynı tarihlerde İsmet İnönü'nün "*Varlık Vergisi milletin vicdanında doğru ve haklı bir tedbir telakki olunmuştur. Bu verginin hazine kudretine, içtimai ve iktisadi nizama faydalı tesirleri olacağı anlaşılmıştır*" sözleri basında yer almıştır³⁹⁷. *Metapolitefsis* Gazetesi Başvekil Saraçoğlu ile yaptığı mülakatı yayınlamış, Başvekil Varlık Vergisi hakkında şu demeçte bulunmuştur³⁹⁸:

"Kanun herhangi bir sınıfı ezmek için değil harpten doğan vaziyet dolayısıyla fevkalade kazançlar temin etmiş olanları Hükümetin büyük masraflarına iştirak ettirmek üzere tanzim edilmiştir. Hükümet vergiyi ödemek hususunda iyi niyet gösterenlere kolaylık göstermiş ve göstermeye devam edecektir. Vergiyi verebilecek vaziyette oldukları halde bunu yapmayanlar takibattan kurtulamayacaklardır. Maddi hatalar tashih edilmiş ve istikbalde de tashih edilecektir...Hükümetimiz çalışma yerlerindeki vatandaşların durumu ile yakından alakadar olmaktadır. Bunların arasında maddi yanlışlığa uğramış olanlar varsa bu yanlışlık düzeltilmektedir.

³⁹³ A. Başer Kafaoğlu; *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 57.

³⁹⁴ Rıdvan Akar; *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul 2000, s. 73; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 486.

³⁹⁵ *Akşam*, 14 Kasım 1942, nr. 8645, s. 1.

³⁹⁶ *Vatan*, 13 Kasım 1942, nr. 756, s. 2; Çavdar; *a.g.e.*, s. 322-323.

³⁹⁷ *Akşam*, 22 Aralık 1942, nr. 8680, s. 1.

³⁹⁸ *Vatan*, 25 Ekim 1943, nr. 1040, s. 2.

Ekalliyet dediğimiz kısmın adaletsizliğe uğradığı söylenemez, tahmil edilen vergi 100 milyon lira kadardır. Halbuki çiftçi kısmı 2 yılda toprak mahsulü olarak birkaç milyar lira vermiştir. Memlekette müsavi haklara malik olan ekalliyetin memleket müdafaası hususunda kendilerine düşen mükellefiyeti iyi niyetle ifa etmemeleri doğru değildir.”

1. 1. 2. 3. Varlık Vergisi Kanunu'nun Hükümleri

Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942'de, 350 milletvekilinin oy birliğiyle kabul edilmiş, 12 Kasım'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun'un bazı maddeleri şöyle özetlenebilir:³⁹⁹

-Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus Varlık Vergisi adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir. (Madde 1)

-Vergi hakiki ve hükmi şahıslar namlarına tarh olunur ve şirketlerde menkul ve gayrimenkul varlıklarının tamamı üzerinden alınır. (Madde 5)

-Servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit etmek üzere her vilayet ve ilçe merkezinde en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve ticaret odaları ile belediyelerce kendi azaları arasından seçilecek ikişer azadan müteşekkil komisyon kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde bu odanın seçeceği azalar yerine belediyece hariçten ticaret ve ziraatten anlayanlar arasından iki aza seçilir. En büyük mülkiye ve maliye memurları bu komisyonlarda bizzat bulunmakla mükelleftiler. Ancak birden fazla komisyon kurulan yerlerde tensip edecekleri memurları tevkil edebilirler ve kendileri de icabına göre istedikleri komisyonlarda bulunabilirler. Komisyonların büyük çiftçileri tespit için yapacağı toplantılarda ticaret odası yerine ziraat odalarınca kendi azaları arasından ve bulunmayan yerlerde belediyelerce hariçten ve ziraatten anlayanlar arasından seçilecek iki aza komisyona iştirak eder. Komisyon kararları ekseriyetle verilir, reylerde müsavat halinde reisin bulunduğu taraf tercih edilir. (Madde 7)

-Komisyonlar şirketlerin mükellefiyetlerini tespit ettikleri sırada ortakların da servet derecesini ve fevkalade kazançlarını araştırarak mükellefiyetlerini takdir ederler. Mükellefiyet derecelerini tespiti 15 gün içinde intaç ile mükelleftirler. (Madde 8-9)

³⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 28, s. 25; Resmi Gazete, 12 Kasım 1942, nr. 5255, s. 3965..

-Mükelleflerin tespiti sırasında komisyonlarca unutulmuş olanların isimleri komisyonların dağıtılmasından itibaren en geç 2 ay içinde varidat dairelerince tespit olunarak 7. Madde hükmü dairesinde yeniden teşkil edilecek komisyonlara bildirilir. Azami 15 gün içinde vergi miktarlarını kararlaştırmaya mecburdurlar. (Madde 10)

-Komisyon kararları vergi dairelerinin kapılarına ve köylerde mahallere listeler yapıştırılmak suretiyle ilan ve tebliğ olunur. Listelerin asıldığı gazetelerle ve gündelik gazete çıkmayan mahallerde belediye tellallarıyla haber verilir. Komisyon kararları kati mahiyette olup, idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmaz. (Madde 11)

-Mükellefler vergilerini duyurulduğu tarihten itibaren 15 gün içinde mal sandığına yatırmaya mecburdurlar. 15 günlük müddetin geçmesini beklemeden mahallin en büyük mal memuru lüzum gördüğü mükelleflerin menkul ve gayrimenkul mallarıyla alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilir. 15 günlük müddet içinde yatırılmayan vergilerin Tahsili Emval Kanunu'na tevfikan tahsiline tevessül edilmekle beraber vergi miktarına müddetin dolmasından itibaren birinci hafta içinde %1 ve ikinci hafta içinde %2 zam olunur. Duyuru tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemeyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetlerine göre askeri mahiyeti haiz olmayan umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlar. Kadınlar ve 55 yaşını mütecaviz erkeklerin borçları hakkında Tahsili Emval Kanunu tatbik edilmekle beraber çalışma mükellefiyetine tabi tutulmayabilirler. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına mahsup olur. Çalışma mecburiyetinin tatbik tarzı Hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunur. (Madde 12)

-Varlık Vergisi ile mükellef tutulanlardan ikametgahlarında kendilerine ve karı veya kocalarına veya kendileriyle birlikte oturan usul ve furuğiyle kardeşlerine ait dükkan, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide kayıtlı gayrimenkul mallar bu kanun mucibince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı hükmünde olup malların satılmasında da Tahsili Emval Kanunu hükümleri tatbik olunur. Verginin teminatını teşkil eden mallardan mükellefin kendisine veya karı ve kocasına ait olanlar hariç olmak üzere diğer mallar üzerinde komisyonlarca verginin takdir ve tespiti tarihinden itibaren bir sene zarfında ayrıca haciz konmadığı takdirde bu mallar üzerindeki teminat hükmü sona erer. (Madde 14)

1. 1. 2. 4. Varlık Vergisi Kanunu'nun Uygulanması

Varlık Vergisi'nin tartışma konusu olmasının asıl nedeni uygulanmasıyla ilgilidir. Komisyonların kararları, Gayrimüslimlerden daha çok vergi alınması, borcunu ödemeyenlerin çalışma kamplarına gönderilmesi gibi noktalarda kanun eleştirilmiştir. Uygulamadaki zorluklar ve haksızlıklar kanunun uygulama süreci ile başlamış, sıkıntı kimin ne kadar vergi ödeyeceği konusunda verilecek kararlar üzerinde belirlemiştir. Verginin uygulanması sırasında gayrimüslimlere acımasız davranıldığı günümüze kadar uzanan bir savdır. Faik Ökte'nin "*Varlık Vergisi Faciası*" adlı kitabı bu yaklaşım açısından kanıt olarak kullanılmaktadır. Yılmaz Karakoyunlu ise Varlık Vergisi'nin azınlıklar aleyhine servet transferi sonucunu verdiğini iddia ederken, azınlıkların ülke ekonomisine egemen olduklarına değinmemiştir. Oysa o günlerin İstanbul'unda yaşayanlar azınlıkların piyasaya egemen olduğunu yaşamlarındaki örneklerle bilirler. Üniversite gençliğinin tramvaylara, topluluğun bulunduğu yerlere astığı "*Vatandaş Türkçe Konuş*" posterleri de bu infialî ortaya koymaktadır. Refik Halit Karay'ın 24 Ocak 1943'de *Tan* Gazetesi'nde çıkan şu yazısı dönemin haleti ruhiyesini ortaya koymuştur⁴⁰⁰:

"Bire beş, on beş, yirmi beş kazanırken beş yüz, beş bin, beş yüz bin kazanmayı azımsar olmuştunuz, hala öylesiniz. Sizin yüzünüzden açlar arttı. Vurguncu, istifçi gibi şimdiye kadar dile getirilmemiş kelimeler türedi. Zلزeler yüzünden halk meydanlara yığılır, kara kışlarda asker yarı beline kadar karlara gömülü nöbet tutarken, kılına hanel gelmeden bire beş yüz kazanan içimizde biri vardı. Hayır işlerine metelik vermeyen biri, Yalova Kaplıcasında şiş karnına masaj yaptırıyor, kilerine bisküvi tenekeleri, çikolata paketleri, karamela kutuları, şampanya kasaları yerleştiriyor, Sandal Bedesteninde kızına elmas alıyor, Suadiye'de oğluna villa kurduruyor, kulüpte karısının şansına veya metresi hesabına bezik oynuyor. Bu kimdi? Ben, biz değildik. Sendin, sizdiniz. Dört yıldır bazen için için, çok kere katıla katıla gülüyordunuz. Dört yıldır gülen sendin, sizdiniz. Şimdi benim, biziz."

Buradan hareketle basın bu konuda talimat aldığını söylemek yanlış olmaz. Varlık Vergisi Kanunu uygulama sırasında da basında hiçbir şekilde tartışılmamış, yasa hakkında çıkan yazılar her zaman övücü nitelikte olmuş ve basın Hükümetin resmi gerekçelerini savunmakla yetinmiştir.

Varlık Vergisi Kanunu, kabul edilmeden önce Maliye Vekaleti'nden gelen talimat üzerine kazanç yükümlüleri için Müslüman (M grubu) ve Gayrimüslim (G grubu) ayrımı yapılmak suretiyle cetveller hazırlanmıştır. Varlık Vergisi Kanunu

⁴⁰⁰ Çavdar; *a.g.e.*, s. 323-324.

kabul edildikten sonra anonim şirketler, büyük çiftçiler ve emlak sahipleri için Maliye Müfettişlerinin hazırladığı servet saptamaları cetveller haline getirilmiştir. Taahhüt işleri yapanlar, sanat ve ticaret grupları ile ilgili aynı yöntemlerle bazı cetveller hazırlanmıştır. Komisyonlara gelen cetveller aceleyle yapılmış fakat yasaya göre komisyonlar kendilerine ulaşan ve cetvellerde yer alan bilgilerle yetinmek zorunda olmadıkları gibi bu bilgilerle bağlı da değillerdi. Verginin kimlere ve ne ölçüde uygulanacağını saptamaya yetkili kurullar komisyonlardı. Komisyonlarda servet derecelerinin ne ölçüde vergilendirileceği tartışılmış ve G grubundan M grubuna kıyasla asgari 2, azami 3 misli vergi alınması kararlaştırılmıştır. M grubu beyan ettiği kazanç vergisinin 1 ile 3 misli vergi verecekti. Ankara'dan gelen bir talimat ile G grubunun vergisi 3 ile 10 misli ağırlaştırılmış ve Dönmeler için ayrı bir grup (D grubu) oluşturulmuştur. D grubunun vergisi de M grubuna göre 2 misli saptanmıştır. Kişiler ve kuruluşlar savaş yıllarında elde ettikleri Maliye Müfettişleri tarafından saptanan kazanç ve servet miktarları üzerinden komisyonların keyfi ve tahmini olarak saptadıkları matrah üzerinden vergilendirilmiştir. Buna göre M ve E (Ecnebilir) grubu saptanan bu matrahın sekizde birini, D grubu dörtte birini ve G grubu ise yarısını ödeyecekti. Ancak bu kural her zaman uygulanmamıştır. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın aracılığıyla doktor ve gazetecilerin vergileri asgari hadde indirilmiş, Yunus Nadi'ye tarh edilen milyonluk vergi de silinmiştir⁴⁰¹.

Komisyonlarca takdir hakları gayrimüslim azınlığın aleyhine kullanılmıştır. Komisyonlarda rüşvet, adam kayırma gibi birçok örnek görülmüş, bu tip kayırmalar genelde Müslümanların vergilerinin affı ya da indirimi şeklinde uygulanmıştır. Bu uygulamalar birçok kaynakta gayrimüslim azınlığın tasfiyesi olarak yorumlanmıştır⁴⁰². Verginin belirli bir zaman aralığında toplanması için tedbirler alınmış ve mükellefe kolaylık sağlaması açısından Merkez Bankası 150 milyon liraya kadar çıkabilecek krediyi diğer bankalara kullandırıp avans olarak dağıtabileceğini açıklamıştır. Ancak mükelleflerin krediden yararlanabilmeleri için vergi borçlarının %20'sini ödemiş olmaları koşulu getirilmiştir. Vergilerini 15 gün içerisinde ödeyen

⁴⁰¹ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 487-488, 490-491.

⁴⁰² Öztürk; a.g.m., s. 151.

kişilerin işlerini devam ettirmeleri açısından bu kişilere banka ve müesseselerin kolaylık göstermesi 7 Ocak 1943 tarihli bir kararname ile kabul edilmiştir⁴⁰³.

Varlık Vergisi Kanunu gereğince komisyonlarca saptanan vergi yükümlülük dereceleri listeleri 17 Aralık 1942'de ilan edilmiştir. Yalnız İstanbul'da toplam yükümlü sayısı 61.673 ve tarh edilen vergi tutarı da 345.000.000 TL'nin üzerindedir. Türkiye'de 114.368 mükellefe 465.384.620 liralık vergi tahakkuk ettirilmiştir. Mükelleflerin %54'ü ve tahakkuk eden verginin %68'i İstanbul'a aittir. İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer alan il tahakkukunun %5.8'i ile İzmir'di. Üçüncü il olan Ankara %2.2'sini, dördüncü il olan Adana ise %1.8'ini karşılıyordu. Vergi hem İstanbul vergisi idi hem de gayrimüslimler vergisi idi. İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler Varlık Vergisi ödeyecek mükelleflerin %87'sini oluşturmaktaydı⁴⁰⁴.

Basında diğer illerde ödenmesi gereken Varlık Vergisi konusunda yayınlar yapılmış, listelerin ilanı ile ödenen Varlık Vergisi miktarları da gazetelerin ilk sayfalarında yer almıştır. Bütün maliye şubelerinde yetkili memurlar tarafından listede ismi olanlara alınacak para miktarı ve tahsil şekilleri hakkında bilgilendirme yapılacağı ve bütün belediye şubeleri tarafından da vergi tarh edilmiş vatandaşlara izahat verileceği duyurulmuştur. Listelerin ilan edildiği yerlerde mükellefler kadar çok sayıda meraklı insan da bulunmuştur⁴⁰⁵. Basın, Varlık Vergisi listelerinin asılmasıyla birlikte daha yoğun bir kampanya başlatarak, verginin ne anlama geldiği ve ne kadar önemli bir vatandaşlık görevi olduğu konusunda yayınlar yapmıştır.

Varlık Vergisi Kanunu'nun en önemli zorlayıcı silahı haciz ve zorunlu çalıştırma mükellefiyetidir. Yasa gereği mükelleflere tahakkuk ettirilen borcu ödemeleri için 15 günlük süre verilmiş, bu sürenin sonunda borcunu ödeyemeyenlerin eşyaları ve mülkleri, hatta yakın akrabalarının mülkleri haczedilerek satışa çıkarılmıştır. Haciz işlemleri acımasız bir şekilde yapılmış, mükelleflerin herşeyine el konulmuştur. Kış ortasında yapılan hacizlerde sobaları, bebek arabaları, perdeleri hatta aile albümleri de mezat konusu olmuştur. Yani, Varlık Vergisi kurbanlarının anılarına

⁴⁰³ *Resmi Gazete*, 12 Ocak 1943, nr. 5302, s. 4258; *Akşam*, 24 Kasım 1942, nr. 8682, s. 3; *Akşam*, 26 Kasım 1942, nr. 8684, s. 1.

⁴⁰⁴ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 491; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 45.

⁴⁰⁵ *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, nr. 6587, s. 1-3; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 491.

dahi saygı gösterilmemiştir. Yasanın tamamıyla azınlıkların ekonomik ve kültürel olarak yok edilmesine yönelik olduğu mezar uygulamalarında açıkça görülmüştür⁴⁰⁶.

Varlık Vergisi tahsilatı sırasında basında vergiyi destekleyen olumlu yazılar yer almıştır. Bir başka konu da vergi hakkında çıkarılan söylentilerdi. Örneğin Varlık Vergisi yükümlüleri ile yükümlülüklerini gösteren listelerin bayram tatilinde kaldırılması, sonra yeniden asılması vergi miktarlarında değişiklik yapıldığı söylentilerine neden olmuştur. Söylentiler yalanlansa da, Varlık Vergisi'nin yakında değiştirileceği ve erteleneceği yolunda çıkarılan söylentiler önlenememiştir. Ancak bu tür söylentilerin tamamen yanlış olduğu da söylenemez. Varlık Vergisi listelerinin ilanı ve vergi tahsilatının başlamasından sonra M grubu, G ve M grubu, G ve E grubu, M, G ve E grubu ortaklığından olan şirketlerin vergi miktarlarında bazı düzeltmeler yapılmıştır. M ve G grubu ortaklığından olan şirketlere tarh edilen büyük oranlı vergiler bir kısım büyük Türk Müslüman tüccarını mali açıdan zor duruma düşürünce bunu önlemek için M grubundan 378 yükümlünün toplam 6.800.000 TL ve G grubundansa 37 yükümlünün toplam 2.250.000 TL Varlık Vergisi borcu ertelenmiştir. Varlık vergisinde yapılan indirimlerde çoğunluklu siyasal ilişkiler ve nüfuzun ön planda olduğu görülmüştür⁴⁰⁷.

Mükellefler içinde bazı kimselerin vergiyi nakden ödemekten kurtulmak için mal kaçırmaya teşebbüs ettikleri hakkında Defterdarlığa ihbarlar yapılmış ve Defterdarlık Varlık Vergisi Kanunu'na dayanarak bu mükelleflerin mallarına haciz koymuştur. Bazı kimseler de bir takım şayialar çıkarmışlardır. Bu gibi kişiler hakkında Hükümetin çok ciddi tedbir alacağı, Varlık Vergisi etrafında menfi ve asılsız şayialar çıkarılanların yakalanacağı basında ilan edilmiştir. Diğer taraftan mükelleflerin maliye şubelerine yaptıkları müracaatlarla tediye muamelelerini işgal ettikleri görüldüğünden bu lüzumsuz müracaatlar hakkında ilgili makamlarca şu beyanatta bulunulmuştur: *“Varlık Vergisi dolayısıyla mükelleflerin Vilayet ve Defterdarlığa müracaat ederek makamları fuzuli işgal ettikleri görülmektedir. Mükerrer tahakkuklar müstesna olmak üzere itiraz mahiyetinde müracaatlar katiyen kabul edilmeyeceğinden bu mükelleflerin hiçbir suretle vilayet ve diğer makamlara başvurmamaları lazımdır.”*⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Çetinoğlu; *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁰⁷ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 493-494.

⁴⁰⁸ *Akşam*, 23 Aralık 1942, nr. 8681, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1942, nr. 6597, s. 3.

Listelerin ilanıyla tüm yurtta ödemeler devam ederken itiraz yolları kapalı olmasına rağmen saptanan vergi miktarlarına büyük ölçüde itiraz edilmiştir. Tarh edilen vergi miktarının hatalı olduğunu öne süren yükümlülerin TBMM'ye verdikleri dilekçe sayısı ilk ay içinde 3.000'i bulmuş, İstanbul'da değişik makamlara 15.500 itiraz dilekçesi verilmiştir. Dilekçeler Maliye Vekaleti'ne gönderilmiş ve dilekçelerin incelenmesi için bir komisyon oluşturulmuştur. İtiraz dilekçelerinin TBMM Dilekçe Komisyonunda incelenmesi 1947 yılı başına kadar sürmüştür.

Varlık Vergisi beklenildiği ölçüde tahsil edilememiştir. İstanbul'da tahsil edilebilen Varlık Vergisi miktarı 73.500.000 TL'dir. İstanbul'da 60.000 yükümlüden sadece 20.000 kadarı vergi borcunu ödemiş, 40.000 kişi ise hiç ödemede bulunmamıştır. Ödemede bulunmayanların sayısı Ankara'da 600'ü, İzmir'de 1.700'ü bulmuştur. Varlık vergisi borcunu ödeyenlere milli bankalarca kredi açılması kararlaştırılırsa da karar pek ender uygulanmış ve etkisini de büyük ölçüde yitirmiştir.

Varlık Vergisinin ödeme süresi 4 Ocak 1943 akşamı sona ermiş, verginin ödenmesine ilişkin basında çeşitli haberler çıkmıştır. *Cumhuriyet* Gazetesi İstanbul'da 110.000.000 Lira Varlık Vergisi ödendiğini yazarken, *Tan* Gazetesi tüm yurtta 453.100.000 Lira Varlık Vergisi tahakkuk ettirildiğini ve bu miktarın 108.000.000 Lirasının ödendiğini açıklamıştır. Bu miktar önce 120.000.000 Liraya, daha sonra 170.000.000 Liraya yükselmiştir. Bu tarihten sonraki ödemeler ise cezalı olacaktır. Varlık Vergisi'nin %2 oranlı cezalı ödeme süresi de 21 Ocak'ta sona ermiş, bu tarihten itibaren hacizler başlamıştır. Borcunu ödemeyen yükümlülerin gayrimenkulleri satışa çıkarılmış ve elde edilen meblaya vergi borcu olarak el konulmuştur.

Vergi borcunu ödeme konusunda iyi niyet gösterenlere Ankara'dan gelen talimat ve verilen izinler uyarınca zaman tanınmış; ödeme planı verilerek vergi borçları taksitle bağlanmıştır. Bu gibi hassas konularda genellikle kişisel dostluk ya da düşmanlıkların, siyasi ilişki ve nüfuzun önemli hatta belirleyici etken olduğu söylenebilir. Ödeme süresi tamamlandığında vergi borcunu ödeyenlerin daha çok gayrimüslim azınlıklar olduğu dikkati çekmiştir. Varlık Vergisi Kanunu'na göre vergi borcunu zamanında ödemeyenler çalışma yükümlülüğü altına gireceklerdi. Ödeme

süresinin tamamlanmasından kısa bir süre sonra vergi borcunu ödemeyen yükümlülerin bedenen çalıştırılmaları için hazırlıkların tamamlandığı açıklanmıştır⁴⁰⁹.

En ağır uygulama vergisini ödeyemeyenlere getirilen bedenen çalışarak borcunu ödeme uygulaması olmuştur. Hükümet'in kabul ettiği Varlık Vergisi Kanunu'nun Çalışma Mecburiyetine Dair Hükümleri İhtiva Eden 12 ve 13. Maddelerinin Tatbik Süresi Hakkında Talimatname'ye göre sağlık şartları uygun olmayanlar istisnai kapsamına alınırken, çalışma zorunluluğuna tabi olacakların buldukları il dışında çalışmaya gönderilecekleri belirtilmiştir. Vergi borcunu bir ay içinde ödemeyen yükümlüler çalışma kamplarına sevk edilmişlerdir. Yükümlülere çalışmaları karşılığında ödenen günlük 250 kuruş ücretin 60 kuruşu iaa ve barınma gibi masraflar için kesilmiş ve geri kalan ücret de Varlık Vergisi borcuna karşılık mahsup edilmiştir. Buna göre pek çok yükümlünün vergi borcunun tamamını ödeyebilmesi için ömrünün geri kalan kısmını çalışma kampında geçirmesi gerekmiştir. Çalışma kampı olarak Erzurum/Aşkale seçilmiş ve ilk katile için yer hazırlanmıştır. Aşkale'ye sevk edilen yükümlülerin İran-Trabzon transit yolunda kar temizlemeleri, Erzurum-Sivas yolunda toprak kazıp taş kırmaları kararlaştırılmıştır⁴¹⁰.

Hacizler vergiye tepki gösterenlerden başlatılarak dirençlerinin kırılması amaçlanmış, dirençleri kırılmayanlar ilk katileyle Aşkale'ye gönderilmiştir. Varlık Vergisini ödeme süresi dolduktan sonra Aşkale katilelerinin toparlanması ve haciz sonucu satış yolu ile tahsilatın başlaması sürecinde basının katkısı daha net ortaya çıkmıştır. Hacizler ve satışlarla ilgili haberler bütün ayrıntıları ile basında yer almış, gazeteler müzayede salonlarında satılacak eşyaların listesini yayınlamışlardır. İlk günlerde Varlık Vergisi'ni bir anlamda protesto ederek cüzi miktarlarda tediye bulunan mükelleflerin evlerinde yapılan haciz ve satışlar tüm ayrıntıları ile yayınlanmıştır. Borçlarını ödemekte geciken diğer mükellefler için bu haciz ve satış haberleri birer ibret dersi halinde sunulmuştur. Aşkale'ye sevk için toplama merkezine getirilen ve Haydarpaşa'dan trene bindirilen yükümlülerin fotoğrafları yayınlanmış, isimleri ve borç miktarları da ilan edilmiştir. Bu listeler incelendiğinde tüm adların

⁴⁰⁹ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 492-493, 495-499.

⁴¹⁰ *Resmi Gazete*, 12 Ocak 1943, nr. 5302, s. 4258; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 500; Öztürk; a.g.m., s. 151.

gayrimüslimlerden oluştuğu görülür. Bundan başka gazeteler Varlık Vergisi ile ilgili haberler vererek kamuoyunun ilgisini canlı tutmaya çalışmışlardır⁴¹¹.

Zorunlu çalıştırma uygulamalarında yaptırım cezai nitelikten çok vergi tahsilatını hızlandırıcı faktör olarak düşünülmüştür. 32 kişilik İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan ilk katile 27 Ocak 1943'te Aşkale'ye gönderilmiştir. Bu uygulama sonucunda İstanbul'da hacizlere karşı vergisini ödeyemeyen, tamamı gayrimüslim 1.229 kişi borçlarını bedenen çalışma karşılığı ödemek üzere Aşkale'deki çalışma kampına gönderilmiş, çalışma kampındaki ücret gelirlerinin yarısı ile vergi borçlarının ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu sert uygulamanın acı sonuçları da olmuş, Aşkale'de zorunlu çalışmaya tabi tutulan mükelleflerden %1.5'i kampta hayatını kaybetmiş, ölümler daha çok yaşlılık, hastalık gibi nedenlerle meydana gelmiştir. Aşkale'de başlangıçta sert görünen zorunlu çalışma uygulaması zamanla gevşetilmiş ve mükellefler günlerini bekleyerek geçirmeye başlamışlardır⁴¹². Hatta Erzurum'da vergi mükelleflerinin uygunsuz davranışları şikayete neden olmuş, Erzurum Valiliği Dahiliye Vekaleti'nden şehir içinde bu kişileri daimi nezaret altında bulunduramadığı için şehir dışındaki kamplarda barınma ve çalıştırılmalarının teminini istemiştir⁴¹³.

17 Eylül 1943 tarihli ve 4501 sayılı kanunla vergilerini ödeyemeyecekleri anlaşılan hizmet erbabıyla gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş borçlarının silinmesi konusunda Maliye Vekili yetkili kılınmış, 23.610 mükellefe ait 12.266.966 Liralık vergi silinmiştir⁴¹⁴. Çalışma yükümlülüğü uygulaması 1943 yılı Eylül ayına doğru gevşetilmiş, Aşkale'deki yükümlülerin bir kısmı Eskişehir Sivrihisar'a getirilmiş; Aralık ayının başında yükümlüler ailelerinin yanına gönderilmiş ve vergi borçlarını da ailelerinin yanında çalışma suretiyle ödeyecekleri ilan edilmiştir⁴¹⁵. Ancak bedenen çalıştırılma ile ilgili kanun çıktığında 12 Ocak 1942 tarihli Resmi Gazete'de çıkan kararnamenin 12. Maddesi gereğince çalışma cezası alan mükelleflerin ikamet ettiği veya ticari teşebbüsünün bulunduğu yerlerde çalışmaları yasaklanmıştır. Böylece mükellefler

⁴¹¹ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 500; Çetinoğlu; *a.g.e.*, s. 148-150.

⁴¹² Akar; *a.g.e.*, s. 112, 131, 137; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 501.

⁴¹³ BCA 030.0.010.000.000., Yer No: 89. 590. 12. (Bknz. Ek: 7)

⁴¹⁴ *Resmi Gazete*, 21 Eylül 1943, nr. 5513, s. 5837; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 49, 52-53; Ökte; *a.g.e.*, s. 196.

⁴¹⁵ BCA. 030.0.010.000.000., Yer No: 135.971.24; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 501.

servetlerini, saygınlıklarını yitirmiş olarak dönmüşlerdir. Önlemlerin başlangıçtaki sert görünümüne ve uygulamada yumuşatılmasına karşın İkinci Dünya Savaşı koşullarında toplama kamplarını çağrıştıran bu uygulama ilhamını Nazi Almanya'sının çalışma/toplama kamplarından almıştır. Kısa dönemde mükellefler açısından tahsilatı hızlandırmış olmakla beraber uzun dönemde Hükümetin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin saygınlığına gölge düşüren en önemli boyutu oluşturmuştur⁴¹⁶.

1. 1. 2. 5. Varlık Vergisi Kanunu'nun Tasfiyesi

Varlık Vergisi birinci yılını doldurmadan tasfiyesi yolunda ilk adım atılmıştır. 17 Eylül 1943 tarihinde çıkarılan ek kanunla vergilerini ödemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabının vergileriyle gayri safi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerden o vakte kadar tahsil edilmemiş borçlarının terkinini için Maliye Vekilliği yetki almıştır. Yasa değişikliğinin gerekçesinde belirtildiği gibi “*Varlık Vergisi Kanunu'nun tatbikatından alınan neticelere göre vergi borçlarını ödemek hususunda büyük müşkülata maruz kaldıkları anlaşılan mükellefler hakkında kolaylık yapılabilmesini temin için 23.610 yükümlünün toplam 12.266.966 Lira Varlık Vergisi borcu terkin edilmiştir.*” 2 Aralık 1943 tarihinde diğer bir kanunla borçlarını ödemedikleri için çalışma yükümlülüğü ile Erzurum/Aşkale'ye sevk edilen yükümlülerin ailelerinin yanına dönebilecekleri ve kendi işlerinde çalışarak Varlık Vergisi borçlarını ödeyecekleri kabul edilmiştir. Bu gelişmelerden sonra verginin yasal olarak kaldırılması gündeme gelmiş, 28 Aralık 1943'te Manisa Milletvekili Celal Bayar verginin kaldırılmasını isteyen bir önerge vermiştir⁴¹⁷. Yeni yılın başında “*Varlık Vergisi Tasfiye Kanunu Hazırlanıyor*” haberi basında görülmüştür. Kısa bir süre sonra Varlık Vergisi Hakkında Kanun Tasarısı TBMM'de görüşülmüş ve Hükümet 15 Mart 1944 tarihinde çıkan bir kanunla Varlık Vergisi olarak tahakkuk edip vakte kadar tahsil edilmemiş 109.985.481 Liranın terkine ruhsat almış ve işin mali safhasını kapatmıştır. Fakat davanın politik safhası sürmüş ve CHP aleyhine bir silah olarak kullanılmıştır⁴¹⁸.

⁴¹⁶ *Resmi Gazete*, 12 Ocak 1943, nr. 5302, s. 4258; Akar; *a.g.e.*, s. 137-138.

⁴¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 5, s. 46; *Ayın Tarihi*, Eylül 1943, S. 118, s. 23; Uran; *a.g.e.*, s. 315; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s.516; Akar, *a.g.e.*, s. 156.

⁴¹⁸ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 517; Uran; *a.g.e.*, s. 315.

Varlık Vergisi Kanunu 4530 sayılı Varlık Vergisi'nin Bakayasının Terkinine Dair Kanun ile 15 Mart 1944'de yürürlükten kaldırılmıştır. Bütçe için 400 milyonluk gelir sağlayacağı kanaatinde olan Hükümet bunu sağlayamamıştır. Varlık Vergisi hem 4 Ocak 1943'e kadar ödenmesi beklenen geliri sağlayamamış, Türkiye'nin kınanmasına sebep olmuş ve tarihe "*Varlık Vergisi Faciası*" adı ile geçmiştir⁴¹⁹. Verginin kaldırıldığı Meclis oturumunda Maliye Vekili Fuat Ağralı uygulama süreciyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

"Milli iradenin ruh ve manasını anlamamak gafletinde bulunan yurt vazifesine lakayt bazı fena vatandaşlar hakkında kanunun emrettiği müeyyidelere müracaat zaruretinden doğan üzüntülerimiz müstesna olmak üzere vatandaşlarımızın bu vazifelerini büyük bir yurtseverlikle ifa etmiş oldukları memnurlukla kaydeder ve bu fedakar vatandaşlara teşekkür etmeyi bir memleket ve vicdan borcu sayarım"

Ağralı'nın bu sözleri aynı zamanda borçlarını ödeyemeyen mükelleflere hakareti de içermektedir. Varlık Vergisi Ağralı'nın "*Ödenmeyen bakayadan bir kısmının tahsiline imkan olmadığı, bir kısmının da mükellefleri ağır sıkıntılara düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşıldığından bu yola gidilmiştir*" gerekçesiyle kaldırılması teklif edilmiştir. Varlık Vergisi tahsilatı 1943 yılı kamu harcamalarının %38'ini karşılamış ancak verginin matrahı ve oranının belirli olmaması keyfiliğe yol açmış, ayrıca tahakkuk ettirilen verginin yaklaşık 2/3'ü tahsil edilebilmiştir. Verginin objektiflikten uzak olması ve uygulama aksaklıkları nedeniyle 1944'de yürürlükten kaldırılmış, beklenen gelir ile elde edilen tahsilat çıkarılan gürültüye değmemiştir⁴²⁰. Hilmi Uran kanunun uygulama süreci ile ilgili şöyle demiştir⁴²¹:

"Kanunun çıktığı tarihlerde Hükümette olmadığım için kanunun çıkarılacağını ve Vekiller Heyetinde görüşülmekte olduğunu İnönü'den öğrenmiştim. Dahiliye Vekili Recep Peker'in de kanunun çıkmasına şiddetle itiraz etmekte olduğunu işitmiştim. Kanun çıktı ve adaletsiz bir şekilde de tatbik edildi. Günahını ve kabahatini Başvekil Saraçoğlu'na veya Maliye Vekili Fuat Ağralı'ya yüklemek isteyenler oldu. Bence bu haksızdır. Çünkü vergi TBMM'den çıkan bir kanunla tahsil edilmiş ve kanunun tatbik şekli de hepimizin gözü önünde cereyan etmiş olduğu için eser tamamıyla Halk Partisi'nindir ve eğer varsa günahı da hepimizindir"

⁴¹⁹ Resmi Gazete, 17 Mart 1944, nr. 5657, s. 6613; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 8, s. 45; Uran; a.g.e., s. 315; Goloğlu; a.g.e., s. 187.

⁴²⁰ Adem Üzümcü; "Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945 Dönemi", *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi Tarihsel ve Sektörel Analiz*, Ed. Mehmet Dikkaya-Adem Üzümcü-Deniz Özyakışır, Savaş Yayınevi, Ankara 2013, s. 115; Çetinoğlu; a.g.e., s. 205-206.

⁴²¹ Uran; a.g.e., s. 315-316.

1. 1. 2. 6. Varlık Vergisi Kanunu Uygulamasının Sonuçları ve Değerlendirme

Varlık Vergisi savaş yıllarında elde edilen servet ve kazançlara Hükümetin el koymasına imkan tanıyan bir düzenlemedir. Dönemin zorunluluklarına bir cevap olarak getirilen Varlık Vergisi olağanüstü finansman aracı olmasının dışında Başvekil Saraçoğlu tarafından iktisat politikası tedbiri olarak görülmüştür⁴²². Rıdvan Akar Varlık Vergisi Kanunu'nu Türk maliye tarihinin en tartışmalı ve en radikal uygulaması olarak tanımlamış ve şu değerlendirmelerde bulunmuştur⁴²³:

“Varlık Vergisi dönemin ekonomik açmazları ve siyasası açısından dönüm noktası oldu. Ekonomik krize karşı sihirli fomül olarak halka yansıtılan vergi hiçbir ekonomik soruna çözüm olmadığı gibi siyasi açıdan devletin ayrımcılığını ortaya koyduğu bir uygulama olarak hafızalara kazandı. Savaş yıllarında birçok Avrupa ülkesinde “olağanüstü kazançların vergilendirilmesi”, “savunma vergisi” veya “Varlık Vergisi” adı altında toplanan vergilerle Türkiye’deki Varlık Vergisi’ni ayıran temel ayırım verginin tarh, tahakkuk ve tahsil aşamalarındaki adaletsizlik ve ülkede yaşayan azınlıkları hedeflemiş olmasıdır.”

Varlık Vergisi Kanunu savaş yıllarında elde edilen kazançlara Hükümet'in müsadere görüntüsü altında el koymasına imkan tanıyan bir düzenlemeydi. Elllerinde önemli miktarda servet birikimi olan kent, özellikle de İstanbul ticaret grubuna karşı Varlık Vergisi Kanunu düşünülmüştür. Servet ve kazanç sahipleri karşısında Hükümete bu denli geniş yetkiler tanınması önemli tartışmalara neden olmuştur. Hükümet CHP Meclis Grubundan ve TBMM'den bu yetkiyi alırken Başvekil Şükrü Saraçoğlu CHP Meclis Grubunda verginin uygulanması ile ilgili olarak *“Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz”*. demiştir⁴²⁴. Faik Ökte aynı konuda şunları yazmıştır⁴²⁵: *“Kanununun tatbiki sırasında odamdan geçen en az 50 milletvekilinin beyanına göre Başvekil Şükrü Saraçoğlu müdafasında kanunun muhtekirleri, harp zenginlerini, hassaten ekalliyetten olan vurguncuları istihdaf ettiğini söylemişti.”* Nadir Nadi de uygulamanın amacını şöyle anlatmıştır⁴²⁶: *“Kulaktan kulağa fisildanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel*

⁴²² Boratav; *Türkiye’de Devletçilik*, s. 256.

⁴²³ Akar; *a.g.e.*, s. 53-54.

⁴²⁴ Barutçu, *a.g.e.*, s. 594; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 506, 508.

⁴²⁵ Ökte; *a.g.e.*, s. 53.

⁴²⁶ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1964, s. 178.

*gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi ikinci bir amaç daha taşıyordu.*⁴²⁷.

Kanunun en büyük zaafı servet ve kazançlar için kati bir ölçü kabul etmemiş olması ve vergiyi takdire bırakmış bulunmasıydı. Her il ve ilçede oluşturulan komisyonların mükelleflerin servet ve kazançlarına karşı kullandığı bu takdir ve ölçü kanunun uygulanmasında her tarafta ayrı olmuş ve takdir ile vergi tarhi keyfiyetine çeşitli sebeplerin de katılması yüzünden alınan netice çok mahzurlu çıkmıştır. Verginin mükellefe tebliği ve kısa müddet içinde tahsil şekli de gücü üstünde vergi mükellefiyetine maruz kalmış olanları çok sıkıştır. Vergiyi süresi içinde veremeyenler Erzurum Aşkale'ye sürgün edilmiş ve bedeni kabiliyetlerine göre çalıştırılmışlardır. Kanunun makul olmayan hükümleri ise uygulamada büsbütün merhametsizliği ve adaletsizliği doğurmuştur⁴²⁸. Uygulanmadaki hız ve zorlayıcılık, vergisini ödemeyenlerin sürgünlere, çalışma kamplarına gönderilmeleri gibi sert tedbirler de kanunu zayıflatmıştır. Faik Ökte, Varlık Vergisi'nin dünya vergi nizamı içinde itiraz yolları kapalı olan vergilerin de mevcut olabileceğine kötü bir örnek olduğunu, bu durumun vergiye zapt ve müsadere şekli verdiğini ifade etmiştir⁴²⁹.

Varlık Vergisi uygulamasında gayrimüslim azınlıklar Müslüman Türklere göre daha ağır oranda vergilendirilmişlerdir. Varlık Vergisi tahakkukunun %60-65'inin ve toplam tahsilatın da %55'inin gayrimüslim azınlıklara ait olması bunun göstergesidir. Şükrü Saraçoğlu CHP'nin 6. Büyük Kurultay'ının kapanış konuşmasında reddetmek istediği iddiayı aslında kabullenmiş ve şöyle bir açıklama yapmıştır⁴³⁰:

“Bazı yerlerde duyulan çatlak seslere göre güya vergiyi azınlıkları ezmek için koymuşuz. Bu çirkin bir iftiradır. Bugüne kadar bu vergiden elde edilen 270.000.000 liranın 105.000.000'u azınlıklar ve yabancılar tarafından ödenmiştir. Yalnız bu nispet bile azınlıkların hanları, hamamları, apartmanları ve kazanç kaynaklarını elde tuttukları göz önüne getirilecek olursa makul görünür.”

Boratav ise Türk-Azınlık ayrımını şöyle açıklamıştır⁴³¹:

“Verginin Türk azınlık ayrımının ötesinde çiftçi ile kent burjuvazisi, Anadolu tüccarı ile İstanbul tüccarı arasında ikinciler aleyhine belirli bir ayırım izlediğini işaret etmek gerekir. Azınlıklar üzerinde Varlık Vergisi yıkıcı olmuştur ama büyük kentlerin Türk sermaye çevreleri de oldukça ağır bir vergiyi fiilen ödemişlerdir. Ancak çok daha hafif

⁴²⁷ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 509.

⁴²⁸ Uran; *a.g.e.*, s. 314-315.

⁴²⁹ Goloğlu; *a.g.e.*, s. 187; Ökte; *a.g.e.*, s. 109.

⁴³⁰ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s.510-511. (Bknz. Ek: 8)

⁴³¹ Boratav; *Türkiye'de Devletçilik*, s. 264.

oranda vergilenen Türklerin kendilerine sağlanan ödeme kolaylıklarından da yararlanarak işlerini tasfiye etmeden, gayrimenkullerini satma yoluna gitmeden bu yükün altından kalkabilmeleri, azınlıkların önemli bir kısmının ise servetlerini nakde çevirerek tasfiyeye zorlanmaları olmuştur”

Varlık Vergisi, savaş ekonomisi şartları içinde bulunan Türkiye'nin diğer devletlerde olan benzer bir uygulamayı hayata geçirmesi ile ortaya çıkmıştır. Uygulamanın sonuçlarına bakıldığında yürürlüğe girdiği dönemde bütçe gelirlerine katkı yapmış ancak cumhuriyet tarihinde uygulanan iktisat politikaları içerisinde en çok tartışılan vergi olmuştur. 16 ay yürürlükte kalmış, iç ve dış baskılar sonucunda tahsil edilmemiş vergilerden bile vazgeçerek yürürlükten kaldırılmıştır.

Varlık Vergisi'nin temel vergilendirme ilkelerinden uzak olması, matrahın komisyonların takdirine bırakılması, bazı mükelleflerin unutulması, itiraz hakkının olmaması ve verginin tahsil biçimi, mükellefler arasında etnik ayırım yapılması nedeniyle eleştirilere konu olmuştur. Verginin uygulandığı süre içerisinde azınlıklar vergilerini ödeyebilmek için evlerini ve işyerlerini satmışlardır. Bu durum İstanbul'da azınlıkların servetlerinin Türk iş adamlarının eline geçmesine olanak vermiş, birçok gayrimüslim vatandaş da göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucu ekonomiye olumsuz yansımış, birçok işletmenin kapatılmasıyla üretim düşmüştür.

Varlık Vergisi uygulamalarını ekonomik ve kültürel jenosid⁴³² olarak eleştirenler olsa da savaş yıllarından faydalanarak zenginleşen büyük tüccarlara belli yaptırımlar uygulanması kaçınılmazdır. Kanunun uygulama sürecinde yapılan yanlışlıklar ve haksızlıklar eleştiri konusu olmuş ancak sömürücü şekilde para kazanma konusunda ısrarcı olan, kendi menfaatlerini ülke menfaatlerinin üstünde tutan gruba karşı yumuşak tedbirler alınması da beklenemezdi. Zamanın koşulları Hükümetin tahammülünü azaltmış olsa da bugünün değerleri ve koşullarıyla tarihi yorumlama hatasına düşülmemesi gerekmektedir. Varlık Vergisi dönemin ekonomik koşulları içerisinde gerekli olmuş, ancak uygulamada herkesin kazancına göre ve kayırmalar yapılmadan sağlıklı tespitlerle vergi tahsili yapılmamıştır. Dolayısıyla hata kanunda değil uygulama şeklinde ve uygulayıcıdadır denilebilir.

⁴³² Ali Sait Çetinoğlu; *Varlık Vergisi 1942-1944 Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, Belge Yayınları, İstanbul 2009.

1. 1. 3. Toprak Mahsulleri Vergisi

1. 1. 3. 1. Toprak Mahsulleri Vergisini Gerektiren Sebepler

Osmanlı maliyesi için büyük önem taşıyan Aşar Vergisi köylüden ürettikleri tarım ürünleri için başlangıçta %10 olarak alınmıştır. İlerleyen zamanlarda ürün çeşidine ve bölgelere göre farklı oranlarda alınan vergi zaman zaman %50'lere ulaşmıştır. Maliye için büyük önem taşıyan Aşar yolsuzluklara, ülke ekonomisi ve sosyal yapı üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarından biri de Aşar'ın kaldırılması olmuş, devlet gelirlerinin üçte birine yakın kısmını sağlayan bu gelir kaynağı feda edilmiştir. 1925'de Mahsulat-ı Arziye Vergisi Hakkındaki Kanun ile Aşar uygulaması kaldırılmıştır⁴³³.

Savaş boyunca köylüye sıkıntı veren uygulamalar, ürünlerinin piyasa fiyatından düşük fiyatla zorunlu olarak devlete satılması, %25 uygulaması ve 1943'de kanunlaşan, 1944'de değiştirilerek 1946'ya kadar yürürlükte kalan Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur. 1 Ağustos 1942'de çıkarılan talimatnameyle hububat ürünlerinin belli oranlarına el konulmasına, el konulmayan bölümlerin üreticiler tarafından serbestçe satılabilmesine karar verilmiştir. Her üreticiden 50 tona kadar hububat üretiminin %25'ini, 50 ile 100 ton arasındaki üretimin %35'ini, 100 tonun üzerindeki üretimin ise %50'sini devletçe saptanan sabit fiyatlar üzerinden teslim etmesi istenmiştir. Eskiden uygulanan satın alma politikasının tersine geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için üreticiye bırakılan paylar kaldırılmıştır.

%25 uygulaması iâşe sıkıntılarının giderilmesinde faydalı olmamış, tarımsal ürünlerin fiyatlarının hızla yükselmesine yol açmıştır. Devletin köylüye verdiği cüzi fiyatla piyasa fiyatları arasındaki fark uçurum halini almıştır. Bu yeni uygulama kaçakçılığı ve ihtikârı engelleyememiş, iâşe sorunlarının çözülmesine katkıda bulunamamıştır. Hükümet, %25 uygulamasında köylülerin ürünlerini yazılı olarak beyan etme sistemi yerine tahmin sistemini getirmiştir. Tahmin sistemine göre Hükümetin el koyacağı mahsul subaşı denilen Hükümet memurları tarafından mahsul tarlada iken tespit edilmiştir. Bu değişikliğe rağmen sistem arzu edildiği şekilde işleyememiştir. Köylülerin uygulamaya direnişi ve subaşılardan kanun dışı davranışları

⁴³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 16, s. 281; Ahmet Tabakoğlu; "Öşür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 102.

%25 uygulamasının etkin bir biçimde işlemlerini engellemiştir. Bunun üzerine Hükümet 1943 yılında Osmanlı dönemindeki Aşar Vergisini andıran, bütün ürünlerde %10 olarak belirlenen Toprak Mahsulleri Vergisini ihdas etmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi köylü üzerinde hem İkinci Dünya Savaşı yıllarında hem de sonrasında etkisini gösteren ve tarım ürünleri üzerinden pay almayı öngören tarım gelirleri vergisidir⁴³⁴.

1. 1. 3. 2. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü

15 Mayıs 1943 tarih ve 6/1611 sayı ile TBMM'ye sunulan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tasarısının gerekçesinde ekonomik zorlukların toplumda dengeli biçimde paylaştırılabilmesi için "*maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden vergi alınmasına zaruret görülmüştür*" denilmiştir⁴³⁵. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun gerekçesinde fedakarlık ve ulusal görev kavramları ön plana çıkmıştır. Kanunun gerekçesinde "*müdafaa tedbirlerinden doğan büyük külfetlerin millet efradı arasında ahenkli ve adilane tevzii*" hususunun vurgulanması ve Başvekil Saraçoğlu'nun tasarı görüşülürken büyük zorluk ve ihtiyaçlar nedeniyle toprak mahsullerinden vergi alınması yoluna gidildiğini belirtmesi anlamlıdır⁴³⁶.

Toprak Mahsulleri Vergisi'nin çıkarılışı iâşe problemlerini, hayat pahalılığını, ihtikârı ve yoksulluğu hafifletmek üzere sosyal yardım kampanyasının yapıldığı 1943 yılında başlamaktadır. Vergi sadece devletin artan askeri ve idari masrafları için değil 1942 ve 1943 yıllarında kentlerde belirginleşen fakirliğin hafifletilmesi için kaynak olarak düşünülmüştür. Toprak Mahsulleri Vergisi'nden sağlanan kaynakla iâşe sorunu, açlık tehlikesi, pahalılık, ekmek meselesi ve sosyal problemler hafifletilerek toplumsal dengelerin alt üst olması, halk arasında devlete memnuniyetsizliğin artması ve siyasi iktidarın meşruiyetinin sarsılması önlenecektir⁴³⁷.

Şükrü Saraçoğlu Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu tasarısını savunurken yaptığı konuşmada vergi ile yılda 110-130.000.000 Lira gelir elde edilmesinin tahmin edildiği, bu miktarın bütçe açığının kapatılmasında yararlı olacağını belirtmiş ve olağanüstü dönemin geçici önlemi olduğunu vurgulayarak vergiyi eski Aşar'a

⁴³⁴ *Resmi Gazete*, 1 Ağustos 1942, nr. 5173, s. 3434; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 155, 157.

⁴³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 3, Sıra Sayısı: 66, s. 1; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 519.

⁴³⁶ Solak-Akman; *a.g.m.*, s. 82-83.

⁴³⁷ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 157-158.

benzetmemek için çabaladıklarını ifade etmiştir. Tasarı ile ilgili söz alan konuşmacılar tasarının açık olmamasından yakınmışlar, İçel Mebusu Refik Koraltan Aşar ile Toprak Mahsulleri Vergisi arasında büyük bir fark olmadığını söylemiştir⁴³⁸.

TBMM'deki görüşmelerde verginin eski aşarı andırıldığını, iltizam yöntemiyle alınmasını ileri sürenler de olmuştur. Saraçoğlu bunları şöyle yanıtlamıştır: “*Toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi aşara benzetmemek için gayret sarf etmiş bulunuyoruz. Kanunun köylü üzerinde ağırlığının hissedileceğini itiraf etmekle beraber ilk fırsatta bu ağırlığı çekenleri mükafatla karşılamak karar ve niyetindeyiz.*” Konuşmasının devamında Başvekil Şükrü Saraçoğlu Toprak Mahsulleri Vergisi ile elde edilecek gelirlerin kentlerin işesi ve sosyal yardım amaçlı kullanılacağını belirtmiştir⁴³⁹: “*Birçok gıda maddesini dar gelirlilere piyasadan ucuza vermek için gayret edeceğiz ve memur aileleri için geçen sene aldığımız tedbirleri genişleterek onları tatmin etmeye çalışacağız.*”

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tasarısı TBMM'de 4 Haziran 1943 tarihinde 168 red oyuna karşı 283 kabul oyuyla yürürlüğe girmiştir. Başvekil Şükrü Saraçoğlu devlet dairelerine bir tamim göndererek verginin uygulanmasında devlet memurlarından azami hassasiyet göstermelerini istemiş ve gerekli tedbirlerle alakalı daire ve müesseseler arasında işbirliği istemiştir⁴⁴⁰.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nu yeniden düzenlemek amacıyla 21 Mart 1944 tarihinde yeni bir kanun tasarısı sunulmuştur⁴⁴¹. Tasarının gerekçesinde eski yasanın boşluk ve uygulama eksikliklerinin saptandığı açıklanmış, ölçü ve tahmin memurluğu yapacak memur bulmaktaki güçlükler ile ölçü işi ile görevli memurların görevlerini hakkı ile yapmamış olmaları da gösterilmiştir⁴⁴². Aksaklıkların giderilmesi için eski kanun maddelerinde birtakım değişikliklere gidilerek oluşturulan yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Layihası Meclis'e sunulmuştur. Kanun müzakereleri 19-20-

⁴³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 3, s. 16-17.

⁴³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 3, s. 16,19.

⁴⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 3, s. 38; *Akşam*, 11 Haziran 1943, nr. 8850, s. 2.

⁴⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, S. Sayısı: 89, s. 1.

⁴⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, S. Sayısı: 89, s. 3; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 521.

21-22 ve 24 Nisan 1944 tarihlerinde yapılmıştır⁴⁴³. 26 Nisan 1944 tarihinde ise Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu kabul edilmiştir⁴⁴⁴.

1. 1. 3. 3. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Hükümleri

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 4 Haziran 1943 tarihinde mecliste yapılan oylama sonucunda kabul edilmiş ve 7 Haziran 1943 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanunun maddelerinden bazıları şu şekilde özetlenebilir⁴⁴⁵:

-Türkiye'de yetiştirilen toprak mahsulleri ile ipek kozası bu kanunda yazılı esaslara göre Toprak Mahsulleri Vergisi'ne tabidir. (Madde 1)

- Toprak Mahsulleri Vergisi vergiye tabi mahsullerin idrak zamanındaki sahibinden alınır. Arazinin ve ipek kozalarının zilyedi mahsulün sahibi sayılır. İcar veya işletmelerde mal sahibi ile kiracı veya ortak mahsülden aldıkları hisseler nispetinde vergi ile mükellefler. Ancak vergi işletmeyi idare edenden alınır. (Madde 3)

-Vergi mahsulün elde edildiği kaza varidat dairesinde tarh olunur. (Madde 4)

- Şehir ve kasabalarda belediyeler, köylerde muhtar ve ihtiyar meclisleri her mahsul yılı Maliye Vekaletince istihsal mıntıklarına ve mahsul nevilerine göre tayin edilecek zamanlarda istihsal yerleri ile buralardan alınacağı umulan mahsul miktarı hakkında malumatı mükelleflerin veya namlarına hareket eden kimselerin beyanına müsteniden matbu hazırlık cetvellerine kaydederler. Belediyeler ile muhtar ve ihtiyar meclisleri mükelleflerin istihsal yerleri hakkındaki beyanlarının doğruluğunu araştırmaya ve bildirilmeyen yerleri cetvelde göstermeye mecburdurlar. (Madde 6)

- Şehir ve kasabalarda belediyeler, köylerde muhtar ve ihtiyar meclisleri hazırlık cetvellerinin bir suretini alıkoyarak aslını resmi mühür ve imzalarıyla tasdik edip bağlı oldukları varidat dairesine makbuz karşılığında teslim ederler. (Madde 7)

⁴⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 63; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 98; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 126; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 168; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 190.

⁴⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 272; *Resmi Gazete*, 28 Nisan 1944, nr. 5693, s. 6810; *Düstur*, 3. Tertip, C. 25, s. 294.

⁴⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 3, s. 20; *Resmi Gazete*, 7 Haziran 1943, nr. 5423, s. 5241.

- Miktarları ölçülerek tespit edilecek mahsuller için nerelerde harman ve yığın yapılacağını, harman zamanından evvel mükelleflerin beyanına müsteniden köylerde muhtar ve ihtiyar meclisleri, şehir ve kasabalarda belediyeler bildirmeye mecburdurlar. Başka yerlerde harman ve yığın yapılması yasaktır. (Madde 9)
- Ölçme görevlileri mahalle ve köylerdeki mükelleflerin elde etmiş oldukları mahsulleri harman yerlerinde ölçmek suretiyle tespit ederler. (Madde 10)
- Miktarları beyan ile tespit edilecek mahsuller için tahmin görevlileri mahsulün idrakinden evvel bölgeleri içinde gezerek mükelleflerin elde edebilecekleri mahsullerin miktarını tahmin etmek suretiyle hazırlık cetvellerindeki beyanlarını kontrol ederler. Görevlilerin ne zaman çalışmaya başlayacağı mahalle ve köylerde uygun şekillerle mükelleflere bildirilir. (Madde 11)
- Ölçme ve tahmin sonuçları mükelleflere veya namına hareket eden kimseye imza karşılığında ihbarname ile tebliğ edilir. (Madde 12)
- Mahsullerin ölçülünceye kadar başka yerlere taşınması yasaktır. Ölçme memuru, belediye memuru, muhtar veya ihtiyar meclisi azasından biri gelip harmanı ölçmediği takdirde mükellef tarafından varidat dairesine yapılacak yazılı müracaat tarihinden itibaren iki gün zarfında ölçme görevlileri gelmezse mükellef harmanını bizzat ölçerek köylerde ihtiyar meclisine, şehir ve kasabalarda belediyeye bildirir. Sel ve su baskını tehdidi halinde ölçme memuruna veya ihtiyar meclisine bildirilmek kaydıyla mahsul ölçülmeden önce harman ve yığın yerlerinden münasip bir yere kaldırılır. (Madde 13)
- Ölçme görevlileri mahallin en büyük mal memurunun ihdası üzerine vilayetlerde vali, kazalarda kaymakam tarafından tayin edilen bir ölçme memuru ile şehir ve kasabalarda belediyelerin mahalle işleri ile tavzif ettikleri zattan ve köylerde muhtardan veya ihtiyar meclisinin bir azasından müteşekkildir. Tahmin görevlileri mahallin en büyük mal memurunun ataması üzerine vilayetlerde vali, ilçelerde kaymakam tarafından tayin edilen bir memur ile ziraat odaları, yoksa vilayet veya ilçe belediye encümenleri tarafından ziraat erbabı arasından seçilen bir azadan ve şehir ve kasabalarda belediyenin mahalle işleriyle görevlendirdiği kişiden, köylerde muhtardan veya ihtiyar meclisinin bir azasından oluşturulur. İlçenin büyüklüğüne, önemine, köy ve mahalle sayısına göre ölçme ve tahmin görevlileri oluşturulur. (Madde 14)

-Verginin oranı Hükümetçe Milli Korunma Kanunu'na dayanarak muayyen miktarı muayyen fiyatla alınan mahsullerde %8, diğerlerinde %12'dir. (Madde 17)

-Varidat daireleri tahmin sonuçlarının kendilerine ulaştırılmasından itibaren bir ay içinde takdir edilen fiyatlar üzerinden mükelleflerin vergilerini hesap ve tekalif cetvellerini köy ve mahallelerin uygun yerlerine astırarak ilan ederler. (Madde 22)

- Mükellefler vergilerini miktarları ölçülerek tespit edilen mahsullerde en geç ölçmeyi takip eden gün içinde muvakkat köy ambarlarına, miktarları beyan üzerine tespit edilen mahsullerde mahsulün nevi itibarıyla vilayet idare heyetlerince tayin edilecek tarihlerde teslim yerlerine kendi vasıtalarıyla teslim etmeye mecburdurlar. (Madde 19)

-Aynen alınan vergilerin teslim yerleri her mahalle veya köy için en yakın ve elverişli olmak üzere tespit edilir ve mükellefe verilen ihbarnamede gösterilir. (Madde 20)

- Varidat daireleri tahmin neticelerinin tevdiinden itibaren bir ay içinde takdir edilen rayiç fiyatlar üzerinden mükelleflerin vergilerini, hesap ve tekalif cetvellerini köy ve mahallelerin münasip yerlerine astırarak ilan ederler. (Madde 22)

-Nakden alınacak vergi mahalli icaplara göre Maliye Vekaletince zamanları tayin edilecek iki müsavi taksitle tahsil olunur. (Madde 23)

-İstihsal yerleri hakkında malumatı beyan etmedikleri veya eksik beyan ettikleri ölçme ve beyan kontrolü esnasında anlaşılacak mükelleflerin beyan harici kalan istihsal yerlerine işaret eden vergileri %20 zam ile tarh olunur. Zamanında teslim edilmeyen aynı vergiler %25 zam ile tahsil olunur. (Madde 25-27)

1. 1. 3. 4. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Uygulanması

Toprak Mahsulleri Vergisi'ne yönelik eleştiriler verginin yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Verginin kabulünden sonra özellikle ölçme memurlarının seçiminde itinalı davranılması üzerinde durulmuşsa da uygulama sürecinde görevli memurların yetersizliği dikkat çeken hususlardan olmuştur. Büyük arazinin üzerinde yetersiz memur kadrosunun layıkıyla denetim yapması mümkün olmadığı gibi harman ve yığınların geniş bir arazi üzerine yayılması sıkıntıyı daha da arttırmıştır. Köylü vergisini verebilmek için harman başında nöbet tutmak zorunda kalmıştır. Ürünlerinin

tamamını piyasada satmayan, sadece kendi tüketimlerinde kullanan küçük çiftçiler kazanmadıkları paranın vergisini vermek durumunda kalmışlardır⁴⁴⁶.

Verginin toplanmasında ve tarh edilmesinde ölçme usulünden kaynaklanan sorunlar nedeniyle Kanun 21 Mart 1944 tarihinde tekrar gözden geçirilmeye başlamıştır. Yeni bir kanun tasarısı hazırlanarak 26 Nisan 1944'te yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu olarak kabul edilmiştir⁴⁴⁷. Tasarının gerekçesinde eski yasanın bazı boşlukları ve uygulamada eksikleri saptandığı açıklanmış, bunlar arasında ölçü ve tahmin memurluğu yapacak memur bulmaktaki güçlükler ile ölçü işi ile görevli memurların görevlerini hakkı ile yapmamış olmaları da gösterilmiştir⁴⁴⁸.

1943 yılında çıkarılan ilk Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nda sadece belirli tarımsal ürünlerde tahmin usulü kullanılması ve daha çok ölçme usulü yeğlenmiş olmasına rağmen 1944 tarihli yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile ölçme usulü terk edilerek vergiye tabi tarımsal mahsulden vergi alınacak kısmın mahsul tarlada iken tahmin edilerek tespit edilmesi usulü esas alınmıştır. Her vilayet ve kaymakamlık merkezinde kurulan tahmin komisyonlarına bağlı tahmin memurları köylere gidip vergiye konu olan mahsullerin üretim miktarlarını tahmin etmişlerdir. Verginin tahmin edilen toplam mahsul miktarı üzerinden tarh edilmesi esas kabul edilmiştir⁴⁴⁹. Seyhan Mebusu Cavit Oral yeni kanunda görülen değişiklikleri şu cümleler ile açıklamıştır⁴⁵⁰:

“Bu kanunda değişmiş en bariz nokta verginin tarzı ve müstahsile itiraz hakkı verilmesi hususudur. Bu kanunla geçen seneki kanun arasında en büyük fark geçen sene yalnız memur kadrosunun iyileşmesine terk edilmesine karşılık bu seneki kanun müstahsilin ahlak ve vatanperverlik hislerine bırakılmış olmasıdır.”

En büyük değişiklik vergi toplama usulünde yapılmıştır. 1943 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi'nin toplanması Hükümete pahalıya mal olmuştur. Hububatın vergilendirilmesi harmanda ölçme yöntemiyle olduğu için çok sayıda ölçme ve tahmin memuru ile harman bekçisi bu iş için görevlendirilmiştir. Toplanması beklenen miktarın ancak yarısı kadar vergi toplanabilmiş, bunun üçte biri tarh ve tahsil için harcanmıştır. Bu nedenle ölçme yoluyla vergi toplama yöntemi yerine tahmin

⁴⁴⁶ Sevilay Özer; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, S: 5, ss: 215-234, s. 224; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 158; Çavdar; *a.g.e.*, s. 328.

⁴⁴⁷ *Resmi Gazete*, 28 Nisan 1944, nr. 5693, s. 6810; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 158-159.

⁴⁴⁸ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 521.

⁴⁴⁹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 65.

yöntemi benimsenmiş, önceki kanunda görülen aksaklıkların önüne geçilmek istenmiştir. 1943 yılında vergi toplamak için yapılan masraf 20.700.000 iken yapılan değişiklikle 1944 ve 1945 yıllarında bu rakam aşağılara çekilmiş, 1944 yılında 11.200.000, 1945 yılında da 7.000.000 lira masraf yapılmıştır.

Yeni kanunda alınan kararlardan birisi de vergi oranının %8'den %10'a çıkarılmasıdır. Ancak pek çok milletvekili bu kararın kabul edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Emin Sazak bu isimlerden bir tanesidir. *“Ya bacağına donu olmayan, ya ayağında çarığı olmayan, üstüne örtecek yorganı olmayan, odunun üzerine başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit işte bu vergi mevzuuna dahil olan insanlardır, insaf edin arkadaşlar! Memurlar feci bir vaziyettedir ama bacağına donu, ayağında çarığı, üstüne örtecek yorganı olmayanların yanında o kadar acınmaz”* diyerek başladığı konuşmasına Maliye Vekiline hitaben devam etmiştir⁴⁵¹: *“Bu kaynak öyle bir ihtiyat akçesidir ki herşeyi tükettiğiniz vakit varını, yoğunu alacağımız bir sınıftır. Bu adam ayağına bir don bulmuşsa niçin onu yine çıplak bırakmaya çalışıyoruz? Devlet %8'i %10 yaptığı vakit daha da noksan alacaktır.”*

26 Nisan 1944 tarihinde düzenlenen yeni kanunla vergi oranı %8'den %10'a çıkarılmış, verginin saptanmasında memurlara dayanan bir sistem yerine bilirkişilere yer veren sistem benimsenerek verginin tarh masrafı düşürülmüştür. Beyan cetvellerlerinde istenen bilgiler arttırılmış, vergisini 25 km.den uzağa nakledenlere her km için kilo başına 2 para yerine 3 para ödenmesi kabul edilmiş, görevini doğru olarak yapmayanlara ceza maddeleri getirilmiş, zaman aşımı süresi de 3 yıla indirilmiştir.

Hükümet verginin toplanmasında çok zorlanmıştır. Verginin getirisi finansman açığını kapatmak bakımından Saraçoğlu'nun beklentisinin altında kalmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin etkisi toplanan ve beklenen değerler açısından görece olarak az olmuştur⁴⁵². Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 23 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı yasayla süresinden 1 yıl önce yürürlükten kaldırılmıştır⁴⁵³. Yasanın vergi bakiyelerinin 1945 yılı mahsulünden alınmasını emretmesi üretici üzerinde baskı oluşturması üzerine 17 Mayıs 1946 tarihinde çıkarılan ek yasa ile vergi borçlarının aynı olarak ödenmesi zorunluluğu ortadan kaldırılarak paraya çevrilebilme olanağı getirilmiştir⁴⁵⁴.

⁴⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 66; Özer; a.g.m., s. 227; Çavdar; a.g.e., s. 329.

⁴⁵² Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 56, 58.

⁴⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 21, s. 76; *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1946, nr. 6216, s. 10021.

⁴⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 23, s. 119.

1. 1. 3. 5. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Uygulanmasının Sonuçları ve Değerlendirme

Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kesim Toprak Mahsulleri Vergisi'ni ödemek zorunda bırakılmıştır. Vergi 3 milyon mükellefi doğrudan, 15 milyona yakın köylü ve şehirliyi de sonuçları bakımından yakından ilgilendirmiştir⁴⁵⁵. Kanunda tarım ürünlerinin belirli bir yüzdesine doğrudan devletçe el konulması ve sınırlı sayıdaki mahsulün nakdi olarak vergilendirilmesi öngörülmüştür. Bu nedenle vergi 1925 yılında yürürlükten kaldırılan Aşar Vergisi ile benzerlik göstermektedir⁴⁵⁶. Aynı vergi olması nedeniyle Aşar Vergisi ile karıştırılan ve Toprak Mahsulleri Vergisi devletin, ordunun ve büyük kentlerin beslenmesi için gerekli gıda maddelerini piyasada arz talep mekanizması oluşturmadan karşılayabilmesine olanak vermiştir. Vergi devleti belli alanlarda piyasaya bağlı olmaktan kurtarmış ve fiyat artışlarını sakinleştirmek bakımından Varlık Vergisi'nin yapamayacağı işi yapmıştır⁴⁵⁷.

Savaş koşullarında hızla artan tarımsal kazançlara Toprak Mahsulleri Vergisi ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Üretimden % 10 alınması ile Aşar'ı andıran bu vergi ile 167 milyon lira kadar para toplanmıştır. Varlık Vergisi boyutlarına ulaşmamış olmakla birlikte Toprak Mahsulleri Vergisi Aşar'ın kaldırılmasından beri tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak önem taşımaktadır. Piyasa için üretmeyen yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi ile temin edilen bazı maddeler fakir insanlara yapılan sosyal yardımlarda kullanılmıştır⁴⁵⁸.

Türk köylüsü ve üreticisi için savaş yıllarındaki en ağır vergi Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur⁴⁵⁹. Halk arasında “Yeşil Ekin Vergisi” olarak da anılan bu vergi köylüyü zor durumda bırakmış, uygulamasında hatalar yapılması köylüleri çileden çıkarmıştır. Basında da sıklıkla bu konu işlenmiştir. 28 Mayıs 1943 tarihli *Tasviri Efkar* Gazetesi'nde yer alan bir yazıda atını, öküzünü, arabasını, buğdayını, hayvanların yemlerini, ihtiyacını karşılayacak tohumunu bile veren köylünün bu vergiyi vermek zorunda bırakılmasının sakıncalarına değinilmiştir. Köylüler en çok vergi miktarını belirleyen memurların keyfi tutumlarından şikayetçi olmuşlardır. Kimi

⁴⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 9, s. 142.

⁴⁵⁶ Şefik Taylan Akman-İnci Solak Akman; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2) 2011, ss: 73-91, s. 82.

⁴⁵⁷ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 52-53.

⁴⁵⁸ Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 67; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 158.

⁴⁵⁹ Akandere; *a.g.e.*, s. 168.

zaman rüşvet alarak vergi miktarını düşük belirleyebilen görevli memurlar kimi zaman da üreticinin tarlasında ürettiğinden fazlasını vergi olarak tespit etmiştir. Köylü vergisini ödeyebilmek için öküzünü, tarlasını satılığa çıkarmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra toplanan buğdaylar için depo ve silolar yeterli olmadığından yol kenarlarına hububatlar yığılmış, düzenli sevki sağlanamadığı için yağışlar nedeniyle çürüdüğü dahi görülmüştür. Bir taraftan ekmek bulamayan halk, diğer taraftan değerlendirilemeyen hububat köylünün tepki göstermesine neden olmuştur. O döneme tanıklık edenler bahar gelince köylülerin tarlalara koştuğunu, ot toplayarak yemek yaptıklarını, hatta buğdaylar daha olgunlaşmadan başakların pişirilip tanelerinin yenmeye başladığını, açlık nedeniyle küspe yemek zorunda kalanların ve hatta halk arasında açlıktan ölenlerin bile olduğunu anlatmışlardır⁴⁶⁰.

Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamasında tarladan ne kadar ürün çıkacağı görevlilerin tahminine bırakılmış, görevli memurların çoğunun işten anlamayan kişiler olması nedeniyle tahminlerde hatalar yapılmıştır. Bazı görevliler rastgele tahminlerde bulunmuş, bazıları ise eksik tahmin gösterme karşılığında rüşvet talep etmişlerdir. Bütün savaş yılları boyunca bunların dedikodusu yapılmış ve köylülerce sık sık şikayet konusu olmuştur. Tarh edilen aynı vergiyi kendi imkanlarıyla Ofis'e teslim etmekle yükümlü köylüler büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Teslim edilen ürünler Ofis memurları tarafından ya eksik tartılmış veya ürün bedeli hemen ödenmemiştir. Köylülere ürünlerinin eksik olduğunun bildirilerek belirli bir kilo daha ürün getirmelerinin istendiği durumlar da yaşanmıştır. Köylü ise ya bu memurlara rüşvet vermek ya da jandarma dayağına rıza göstermek zorunda kalmıştır.

Toprak Mahsulleri Vergisi'nden en fazla etkilenen fakir ve toprağı az köylü ve üretici kesim kendi ihtiyaçları ve tohumluk olarak ayırdıkları miktarın dışında kalan tüm ürünleri devlete satmak mecburiyetinde kalmışlardır. Devletin uyguladığı düşük fiyat politikasıyla köylü ve üreticiler ürünlerinin karşılığını da tam olarak alamamışlardır. Ayrıca ürün bedelleri peşin olarak değil uzun süren bir dönemde taksitler halinde ödenmiştir. Bu durum savaş yıllarında bu kesimlerin mağdur olmasına ve paraların değer kaybetmesine yol açmıştır. Buna karşılık devletin temel ve ara mallara sık sık zam yaparak bu malları yüksek fiyatla satması en fazla köylü ve çiftçiler

⁴⁶⁰ Özer; a.g.m., s. 229.

üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Çiftçiler devletin kendilerinden vergi yoluyla ve değerinin altında bir fiyatla satın aldığı hatta el koyduğu tarım ürünlerinin kar ve yağmur altında aylarca bırakılarak çürütüldüğünü gördükçe kahrolmuştur. Kendilerinin açlık ve yokluktan perişan olduğu, ekmek bulamadığı için küspe yediği yıllarda yeşil vergisi olarak adlandırdıkları Toprak Mahsulleri Vergisi'ne tepki göstermiş ve bu vergiyi savaş yıllarının bir hatırası olarak acı ile hatırlamıştır⁴⁶¹.

Toprak Mahsulleri Vergisi, etki alanının genişliği ve uygulanması da değişik zorluklar taşımaya rağmen Varlık Vergisi'nde olduğu gibi toplumda bir gerilim oluşturmamıştır. Üründen alınması, çok yaygın olması ve ayrımcılık yapılmamış olması gerilim oluşturmayışının nedenleri arasında sayılabilir. Ordu Milletvekili Hamdi Şarlan'ın bildirdiğine göre Varlık Vergisi için 15.000'e yakın şikayet mektubu alan TBMM bu kanun hakkında hiçbir şikayet almamıştır⁴⁶². Faik Ökte köylünün vergiyi nafakasından ve tohumundan ödediği için şikayetlere sebep olmadığını ifade etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır⁴⁶³: *“Toprak Mahsulleri Vergisini veren kitle zaten sefalet içinde idi. Vergiyi ödemekle yaşam seviyesinde bir değişiklik olmamıştır. Varlık Vergisi mükellefleri ise hakkını istemesini bilen, sesini yükseltecek kimselerden oluşmaktadır.”*

Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş şartlarından yararlanan gruplar içinde çiftçilere yönelmiş ve Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı olmuştur. Varlık Vergisi'nin aksine bu vergi büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir kanundur. Bu yüzden en ağır yükün piyasaya pek az açılmış ve savaş şartlarında üretimi düşmüş, sadece kendi boğazı için üreten küçük köylüye yüklendiği tahmin edilebilir. Bu vergi küçük köylü tarafından ağır biçimde hissedilmiş, *“Köylü bu vergiyi nafakasından ve tohumundan ödemiştir”* yargısı ileri sürülmüştür. Büyük çiftçi de vergiye tabi tutulmuş ve Aşar'ın kaldırılmasından sonra kamu harcamaları finansmanına geniş ölçüde katılmıştır. Bu yüzden vergi Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisini doğurmakla beraber toprak ağalarının savaş sonunda CHP iktidarına cephe almasına da yol açmıştır⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ Akandere; *a.g.e.*, s. 169-172.

⁴⁶² Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 55.

⁴⁶³ Ökte; *a.g.e.*, s. 202.

⁴⁶⁴ Akandere; *a.g.e.*, s. 169; Boratav; *Türkiye'de Devletçilik*, s. 265.

Toprak Mahsulleri Vergisi hasılatı toplanması beklenen %10'luk gayrisafi tarımsal üretimin çok altında bir orana ulaşabilmiştir. 1943, 1944 ve 1945 yıllarında toplam 319 milyon Lira vergi gelirinin toplanması öngörülürken 1943 ile 1946 yılları arasında Hükümetin ve il özel idare bütçelerinin toplamının %5 ile %7'sini oluşturmuştur. Ancak toplanması beklenen %10'luk gayri safi tarımsal üretimin çok altında bir orana ulaşılabilmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi ile 1943, 1944 ve 1945 yıllarında toplam 319 milyon Lira vergi gelirinin toplanması ön görülürken 1943 ile 1946 yılları arasında tahmin edilen rakamın ancak %73'üne karşılık gelen 233.500.000 TL toplanabilmiştir. Hükümet tespit ettiği vergiyi toplayamadığı gibi köylüye yönelik politikaları nedeniyle de kırsal kesimi karşısına almıştır. Bu karşıtlık çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra da etkisini sürdürmüştür. "*Tahsildar baskısı ile jandarma dayağı*" o günleri anlatmak için sıkça kullanılan ifadeler olmuştur⁴⁶⁵.

Demokrat Parti'nin kurulup çok partili hayata geçildiği günlerde CHP Hükümeti çok partili ilk genel seçimlerden önce Toprak Mahsulleri Vergisi'ni yürürlükten kaldırmıştır. "*Halk Partisi Hükümeti demek jandarma dipçiği ile sürdürülen zulüm Hükümeti demektir*" sloganının Türk siyasetinde yıllar boyu etkili olmasında bu verginin önemli bir rolü olmuştur⁴⁶⁶. Elinden ekmeklik buğdayı alınan, tohumluğunu ve öküzlerini satmaya zorlanan, büyük çiftçilerin ve toprak ağalarının yanında karın tokluğuna çalışmaya mecbur bırakılan çiftçiler CHP ve tek parti yönetimine cephe almışlar ve çok partili hayata geçildiğinde savaş yıllarının acılarını unutmamışlardır. CHP karşısında ciddi bir muhalefet partisi olarak yer alan DP'nin tabanının köylü, çiftçi ve üreticilere dayanmasının altında yattığı bilinen gerçektir⁴⁶⁷.

1. 1. 4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçilerin aileleriyle birlikte geçimlerini sağlayacak ölçüde toprak edinmeleri amacıyla çıkarılmıştır. Siyasi sonuçları itibariyle önemli gelişmelere sebep olmuş, CHP içinde ve dışında derin çatlaklar oluşturmuş, bu çatlaklar nedeniyle çok partili hayata geçişte önemli bir katkı sağlamıştır.

⁴⁶⁵ Özer; a.g.m., s. 230.

⁴⁶⁶ Tezel; a.g.e., s. 441.

⁴⁶⁷ Akandere; a.g.e., s. 172.

1. 1. 4. 1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu Gerektiren Sebepler

1930 yılından sonra toprak dağılımıyla ilgili dengesizlik tartışılmaya başlanmış, yoksul ve topraksız köylü hakkında konuşmalar yapılmıştır. CHP liderlerinin tarımsal arazi mülkiyeti konusunda duydukları rahatsızlık toprak reformu düşüncesinin güç kazanmasına yol açmıştır. 1935 yılında yeni parti programına “*Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek partimizin ana gayelerindendir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgür istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur*” maddesi eklenmiştir⁴⁶⁸.

Atatürk ve İnönü'nün 1930'ların ikinci yarısında arazi mülkiyetinin dağılımını değiştirmeye yönelik reform uygulamasıyla ciddi olarak ilgilenmişlerdir. Ankara'daki yabancı gözlemciler de liderlerin toprak reformu ile uğraştıklarını, siyasi ve bürokratik kadroların çalışma içinde olduğunu kaydetmişlerdir⁴⁶⁹. Atatürk 1936'da Meclis açılış konuşmasında “*Toprak kanununun neticeye varmasını meclisin yüksek himmetlerinden beklerim. Her çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır*” diyerek konuya verdiği önemi vurgulamıştır⁴⁷⁰. 27 Aralık 1936'de İnönü CHP grup toplantısında şu açıklamaları yapmıştır⁴⁷¹:

“Toprağı taksim edilmiş yerlerde bile köylünün yarısına yakını topraksızdır. Başkalarına ait topraklarda fena şartlarda çalışmak mecburiyetindedir. Hiçbir adamın malını cebren zabt etmek fikrinde değiliz. Fakat köylüyü ilelebet topraksız bırakmaya razı olamayız. Toprağı köylüye dağıtmak meselesi medeni memleketlerin içinden geçtiği zirai bir ilerleme safhası olmuştur. Memleketimizin de bu safhadan geçmesi bir tekamül eseri olacaktır.”

Bir taraftan bu açıklamalar yapılırken diğer taraftan da çeşitli hazırlıklara girişilmiştir. 1935'de Dahiliye Vekaleti'nin toprak dağıtımını konusunda hazırladığı kanun taslağı eleştiri ve tepkiyle karşılaşmıştır. Taslakta kamulaştırılacak arazi bedellerinin hesaplanması ve ödenmesiyle ilgili önerinin 1924 Anayasasının kamulaştırmalarda cari piyasa değerine göre peşin ödeme yapılmasını gerektiren madde ile çeliştiği anlaşılmış, gerekli anayasa değişikliği hazırlıkları başlatılmıştır. Dahiliye Vekaletinin konuyu kamu yönetimi sorunu gibi ele aldığı, tarımın teknik,

⁴⁶⁸ Erdal İnce; Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13, (2006/Güz), ss: 59-78, s. 63; Tezel; *a.g.e.*, s. 378.

⁴⁶⁹ Tezel; *a.g.e.*, s. 379.

⁴⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C. 13, s. 5.

⁴⁷¹ Tezel; *a.g.e.*, s. 380; Aydemir; *İkinci Adam*, C. II, s. 324.

üretim ve toplumsal boyutlarını göz ardı ettiği gerekçesiyle ilgili çalışmayı sürdürme görevi bu Vekalet'ten alınarak Ziraat Vekaleti'ne verilmiştir⁴⁷².

Türkiye Toprak sorununu çözmek için ilk adımı 1937 yılında Anayasa değişikliği ile atmıştır. İnönü ve 153 arkadaşının teklifiyle anayasanın 74. Maddesine “Çiftçiyi toprak sahibi kılmak, ormanların kamulaştırılmaları karşılığı ve karşılıkların ödeneşi özel kanunlarla gösterilir” ibaresi eklenmiştir⁴⁷³. Anayasa değişikliği Mecliste etkili bir muhalefetle karşılaşmadan kabul edilmiştir. Böylece 1924 Anayasası piyasa değerine göre peşin ödeme koşulu aranmadan “çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için” uygulanabilecek kamulaştırma eylemlerine açık hale getirilmiştir. Atatürk 1937 yılında toprak reformunun temel hedeflerinin memlekette topraksız çiftçi bırakmamak, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın bölünmesine izin vermemek ve büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlamak olacağını açıklamıştır. Bu hedefler Ekim 1937’de kurulan Celal Bayar Hükümetinin programına olduğu gibi alınmıştır. Toprak reformu kanun taslağını hazırlamakla görevlendirilen Ziraat Vekaleti'nin 1937 yılında ilgililere dağıttığı Zirai Islahat Kanunu Projesi 1938 içinde yeniden ele alınmıştır⁴⁷⁴.

1930’lu yıllardan sonra ivme kazanan toprak sorunu tartışmaları Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun çıkış tarihine kadar Türk aydın ve politikalarınca yeterli derecede ilgi görmemiştir⁴⁷⁵. Ağırlığını arazi mülkiyeti dağılımını değiştirmek ve köylü işletmelerinin parçalanmasını önlemek konularının oluşturduğu çalışmalar İkinci Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğramış, zirai reform işleri bir tarafa bırakılmıştır⁴⁷⁶. İkinci Dünya Savaşının başlamış olması konuyu bilinmeyen bir tarihe ertelese de topraksız köylünün durumu hep tartışılmış, belli dönemlerde bu tartışmalar daha yoğun olarak gündeme gelmiştir. 1930’lu yılların sonuna doğru bütün dünyayı etki altına alan dünya ekonomik bunalımı yoksul Türk köylüsünün daha da zor

⁴⁷² Tezel; *a.g.e.*, s. 378.

⁴⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C. 16, s. 58.

⁴⁷⁴ Tezel; *a.g.e.*, s. 381-382.

⁴⁷⁵ İnce; *a.g.m.*, 63.

⁴⁷⁶ Ömer Lütfi Barkan; *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 458; Tezel; *a.g.e.*, s. 382.

koşulların içine itmiştir. Bu tür yoksullaşmalar topraksız köylüyü topraklandırma yönündeki tartışmalara da hız kazandırmıştır⁴⁷⁷.

Akşam Gazetesinde yer alan 8 Mayıs 1940 tarihli habere göre; Maliye Vekaleti teşkilatına yaptığı tamimle hazineye ait boş arazilerin miktar ve yerlerini gösteren cetvellerin hazırlanarak gönderilmesini talep etmiştir. Hükümet yapılan kadastrolar sonucunda meydana çıkarılan araziye muhtaç çiftçilere dağıtmayı kararlaştırmıştır⁴⁷⁸. Vekalet, bedeli 20 senede ödenmek üzere satılacak milli emlaka ait topraklar hakkında yeni bir talimatname hazırlanmıştır. Milli emlaka ait arazinin bir an evvel tasfiyesi maksadı ile hazırlanan talimatnamenin ihtiyacı karşılamaması üzerine yeni bir talimatname hazırlığına başlanmış, yeni talimatname hükümleri dairesinde Maliye Vekaletince Ankara, Gümüşhane, Trabzon, Giresun ve Samsun vilayetlerinde 10 arazi dağıtım komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonların çalışmalarından elde edilecek sonuçlara göre 1941 yılı içerisinde arazi dağıtan komisyonlarının sayısının muhtaç çiftçileri topraklandırmaya yetecek bir hadde çıkarılacağı duyurulmuştur⁴⁷⁹. Köylünün istifade edebilmesi ve bu toprakların spekülasyon mevzu yapılmaması için tevzi edilen arazinin devrine izin verilmemiştir. Toprakların özellikle ziraat erbabına verileceği, esas meslek olarak ticaret veya sanayiye seçmiş olup ziraatle de uğraşanların köydeki küçük esnafı bu kayıttan müstesna olmak üzere Hükümetin gösterdiği bu kolaylıktan istifade edemeyecekleri ilan edilmiştir. Devletin bu topraklarında istifade hakkı tanınanlar arasında köy öğretmenleri ve ziraat tahsili veren okulların mezunları da bulunmaktadır. Hatta İzmir’de yoksul ve topraksız köylüye bakılmak ve ehlileştirilmek şartıyla dağıtılacak yabancı zeytinliklerin tespitine başlanmıştır⁴⁸⁰.

Toprak Kanunu projesi ile toprağı olmayıp ya da yetmeyip de isteyenlerden kanunda yazılı şartları taşıyanları toprak sahibi yapmak amaçlanmıştır. Dağıtılacak topraklar devletin elinde olup amme hizmetinde kullanılmayan, köy adına tapulu olmayan ve köyün ortak ihtiyaçlarından artan 10-30 dekar arasında topraklardı⁴⁸¹. Devletçe ekilmekte olan toprakların da ileride topraksız köylüye dağıtılması

⁴⁷⁷ İnce; a.g.m., 63.

⁴⁷⁸ *Akşam*, 8 Mayıs 1940, nr. 7739, s. 2.

⁴⁷⁹ *Akşam*, 4 Ağustos 1940, nr. 7827, s. 2; *Akşam*, 26 Ağustos 1940, nr. 7849, s. 2.

⁴⁸⁰ *Ulus*, 25 Ağustos 1940, nr. 6847, s. 1-5; *Akşam*, 27 Ekim 1940, nr. 7911, s. 2.

⁴⁸¹ *Akşam*, 9 Ağustos 1942, nr. 8550, s. 2.

kararlaştırılmış fakat tohum ıslah istasyonları ile fidanlıklar veya numune çiftlikleri gibi tesisler dağıtılacak toprakların dışında kalmıştır⁴⁸².

Hükümet yasaların verdiği olanaklar içinde toprak dağıtımını yapma gayreti içinde olmuştur. Maliye Vekaleti'ne bağlı Milli Emlak, 1941-1944 arasında 801.361 dekar toprağı 51.269 topraksız çiftçi ailesine 10.847.192 lira borçlandırarak dağıtmıştır. Bu topraklar krokileri yapılarak tapuya tescil edilmişlerdir. Vakıflar İdaresi elindeki topraklardan 218.500 dönümü 3.000 aileye dağıtmıştır. Ziraat Bankası toprak alarak halka borçlandırma yoluyla toprak dağıtım sistemini başarıyla uygulamıştır. 400.000 dönüm arazi almış, 50.000 dönüm dağıtmıştır. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'ne bağlı İskan Umum Müdürlüğü de 1933-1944 arasında 159.589 muhacir ve yerli aileye 5.691.799 dönüm toprak dağıtmıştır. Bütün bu sayılar toplandığında 676.000 hektar toprak dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu sayılar rejimin başarmak istediklerinden uzaktır ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılarak toprak dağıtım süreci hızlandırılmak istenmiştir⁴⁸³.

1 Kasım 1944 tarihinde İnönü "Kuvvetle ümit ettiğim gibi bu sene Toprak Kanunu çıkarırsak ziraat bakımından büyük neticeler verecek ve içtimai bünyemizin esas meselesi olan bu davayı temel bir tedbire bağlamış olacağız" demiştir⁴⁸⁴. Barkan'a göre; Cumhurbaşkanı İnönü'nün Meclis konuşmalarında topraksız köylüleri topraklandırmak ve toprağı yeter olmayanlara toprak vermek meselesinin sunulacak kanunla halledilmiş olacağını umduğunu tekrar etmesi en aşağı on seneden beri hazırlanmakta olan Toprak Kanunu'nun İkinci Dünya Savaşı'nın en buhranlı zamanlarında bile devlet adamları için derin ve ihtiraslı bir ilgi konusu olmakta devam ettiğini göstermekteydi⁴⁸⁵.

Taslağın Meclis'teki görüşmeleri sırasında yapılan tanımlara bakılarak az topraklı ve topraksız köylünün ne anlama geldiği ortaya konulabilir. Zonguldak Milletvekili Rebiî Barkın az toprağı olmanın ne manaya geldiğini şöyle anlatmıştır: "Toprak çiftçinin geçimine yetmediği hallerde çiftçi köyündeki işiyle meşgul olamıyor ve geçimine yardım için şehirlerde muvakkat işler alıyor. Büyük şehirlerimizde elinde bir ipe perişan halde dolaşan, paketlerimizi taşımak isteyen köylüler bunlardır. Ne iyi amele ve ne de

⁴⁸² Akşam, 19 Haziran 1942, nr. 9220, s. 3.

⁴⁸³ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 151-152.

⁴⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 14, s. 5.

⁴⁸⁵ Barkan; *a.g.e.*, s. 458.

iyi köylü olabiliyorlar” Mardin Milletvekili Seyfi Düzgören ise topraksız köylüyü “Askere geldiklerinde evli misin diye sorarız. Nasıl evleneyim, yorganımı ipe boynuma sarar, günlerce yürür filan beyin çiftliğinde çalışırım. Nasıl olur da çoluk çocuk yetiştiririm” diye anlatmıştır⁴⁸⁶. Hükümetin toprak dağıtımı konusunda ısrarlı olmasının bir başka nedeni de Hazine’nin elinde önemli sayılabilecek büyüklükte toprak bulunmasıdır. Maliye Vekaleti’nin 1945 yılında yaptığı bir incelemede Hazine’ye ait 13.726.000 dönüm toprak olduğu ortaya çıkmıştı⁴⁸⁷.

Toprak reformu çalışmaları savaş yıllarında sessiz bir şekilde sürdürülmüştür. Hükümetin Ziraat Vekaleti’nce hazırlanan reform tasarısını savaşın bittiği günlerde Meclise getirmesi de bu konunun ilk fırsatta gündeme alınmak üzere saklı tutulduğunu göstermektedir⁴⁸⁸. Savaş bitiminde tekrar görüşülmeye başlanacak topraksız köylünün durumu iktidar ve parti içi muhalefet tarafından kendilerini güçlü kılacak malzeme olarak algılanmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu adı altında düzenlenen tasarımın görüşmelerinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı bitiminde tekrar gündeme gelen toprak reformu tartışmaları 1945’te Toprak Yasası adı ile bilinen ancak gerçek adı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olan yasa ile Meclis gündemine gelmiştir. Toprak sorununu ortadan kaldırmak amacıyla yapıldığı söylenen bu yasaya karşı meclis içinde ve kamuoyunda ciddi anlamda eleştiriler yapılmıştır⁴⁸⁹.

1. 1. 4. 2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun Hazırlanması ve Kabulü

İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu’nun savaş yıllarında köye ilgisi, Meclis açılış konuşmasında dile getirilen beklentileri, çiftçiyi topraklandırma için bir kanun taslağı hazırlanmasını sağlamıştır. 1937 yılında Hükümet Milletlerarası İş Bürosu Teşkilatı’na başvurarak Avrupa’daki toprak ıslahatı hakkında rapor hazırlamasını istemiştir. Teşkilatın Toprak Islahatı Dairesi Başkanı Olindo Gosni’nin hazırladığı rapor Toprak Kanunu reformu yapan 13 ülkenin deneyimlerinden yararlanılmasını sağlamıştır. 10 Kasım 1937’de Ziraat Vekaleti Ziraat Islah Komisyonu oluşturarak

⁴⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, s. 142, 155.

⁴⁸⁷ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 153.

⁴⁸⁸ Tezel; *a.g.e.*, s. 382.

⁴⁸⁹ İnce; *a.g.m.*, 64.

“Zirai Islahat Kanun Layihası”nı hazırlamıştır. Raportörlüğünü Şevket Raşit Hatipoğlu’nun yaptığı bu komisyon 8 Nisan 1938’de çalışmalarını tamamlamıştır.

Savaş sırasında da zaman zaman toprak reformu çalışmaları yapılmıştır. İnönü ve Saraçoğlu’nun çiftçiyi topraklandırma konusunda siyasal kararlılık gösterdiği bir dönemde Şevket Raşit Hatipoğlu’nun Ziraat Vekili olması bu birikimlerin yasa taslağına yansımaları kolaylaştırmıştır⁴⁹⁰. Tasarının gerekçesinde “*Türkiye’de arazi mülkiyet rejiminin yeni bir safhaya girdiği malumdur. Medeni Kanun’un getirdiği arazi mülkiyeti rejiminde hususi mülkiyet asıldır. Bugünkü Türk cemiyeti hususi mülkiyet prensipleri üzerine kurulmuştur. Bu milletimizin zaruretlerine uyduğu gibi gelecek zamanlarda inkişafının şartlarını ve imkanlarını da vermektedir. Fakat bugün Türkiye’de arazi mülkiyeti bünyesi rejimimizin ruhuna, milletimizin zaruretlerine uymadığı gibi gelişmesini de hızlandıracak bir durumda değildir*” denilmiştir. Gerekçe Hükümetin özellikle feodal benzeri bağımlılık ilişkileri çerçevesinde topraksız yarıcı, ortakçı ve marabalarca işlenen büyük arazi mülklerini tasfiye etmek istediğini açığa çıkartmıştır⁴⁹¹.

Hükümet tasarısına göre kanunun amaçları topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak vermek, tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak ve arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve küçülmelerini önlemektir. Topraksız köylülere dağıtılacak araziler, hazine arazileri ile kamulaştırılacak özel arazilerden karşılanacaktır. Tasarının en ilginç yönlerinden biri kurulmak istenen çiftçi ocakları idi. Çiftçi ocağı arazisi bölgelerin özelliklerine göre bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile bireylerinin iş güçlerinin değerlendirilmesine yetecek genişlikteki arazi olarak tanımlanmıştır. 30 dönümden küçük, 500 dönümden büyük olmayacak çiftçi ocakları veraset yoluyla geçecek, tapuda ancak bir kişi adına kayıtlı olabilecekti. Bir aile birden fazla çiftçi ocağına sahip olamayacak, bir çiftçi ocağı da hiçbir şekilde bölünemeyecekti. Sahibinin ölümü halinde gerekirse yasal hakemliğe başvurularak en yetenekli mirasçı saptanıp ona geçecek, diğer mirasçıların hakları ocakta nominal pay sahibi olmakla sınırlı kalacaktı. Ocak ancak bir bütün olarak satılabilecek ve askerlik ya da hastalık gibi belli özel durumlar dışında kiraya verilemeyecekti⁴⁹².

⁴⁹⁰ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 154.

⁴⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, Sıra Sayısı: 97, s. 1; Tezel; *a.g.e.*, s. 382.

⁴⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, Sıra Sayısı: 97, s. 1-6; Tezel; *a.g.e.*, s. 383.

Ziraat Vekaleti'nce hazırlanan Tasarı, 17 Ocak 1945'te meclise sunulmuştur. Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması hakkındaki Hükümet tasarısının incelenmesi için türlü komisyonlardan alınan üyelerle geçici komisyon kurulmuştur⁴⁹³. Görüşmeler başlamadan önce Olindo Gossi'ye hazırlatılan ve 13 devletin deneyimlerinin karşılaştırıldığı rapor Milletvekillerine dağıtılmıştır. 14 Mayıs 1945'de, kanun tasarısı görüşmelerinin başlamasıyla milletvekilleri iki gruba ayrılmıştır. Tasarının lehinde olanlar meseleye sosyal ve entelektüel açıdan yaklaşan sivil vekil ve askeri kökenden gelen aydın ve memurlar idi. Genellikle büyük toprak sahibi olan ve tasarıya karşı çıkan grup ise meseleyi teknik yönden ele almış, toprağın bölünüp paylaşılması yerine mevcut ziraat sisteminin muhafazasını, ziraat usullerinin modernleştirilmesi ve kuvvetlendirilmesini istemişlerdir⁴⁹⁴. Kanunun mecliste görüşülmesi tek parti döneminin en uzun, en sert tartışmalarına yol açmıştır. Adnan Menderes'in parti yönetimine muhalif olan milletvekilleri arasında yıldızı bu görüşmelerde parlamıştır. Menderes'e göre:

“Nüfusun 3 mislini bile rahatlıkla besleyebilecek bir ülkede 500 dönümden büyük işletmeleri parçalamaya gitmek tarımsal verimliliği azaltacak, üretimi düşürecek ve büyük bir iktisadi krize yol açacaktı. Mülkiyet ıslahları ile uğraşmak yerine yeni toprakların ziraate alınması ve yeni işletmelerin kurulmasını ve toprakların daha iyi işlenmesini sağlayacak prensiplerin Toprak Kanunu'na hakim olmasında büyük faydalar vardı. Tarım kesiminde geriliğin nedeni cumhuriyetin ilanından bu yana Hükümetin 'köylü efendimizdir' sloganına uygun davranışlarda bulunmaması, köylüye etkili kredi, donatım, pazarlama yardımları sağlamamasıydı.”

Adnan Menderes'in toprak reformu tartışmalarında öne sürdüğü görüşler 1950-1960 arasında uygulanacak tarım politikasının habercileri olarak önem taşımıştır. *“Köylü ve çiftçi üretimini ucuza satmak, ihtiyacını pahalıya karşılamak yüzünden takatten düşmüştür”* diyen Adnan Menderes tarımsal verimlilik artışlarının elverişli bir iç ticaret hadleri politikası ile gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Menderes'in tasarıya yönelttiği ciddi bir eleştiri de çiftçi ocağı ile ilgili hükümlerin Hitler'in nasyonal sosyalist rejiminin toprak iskan kanunu olan Erbhof Kanunu'ndan aynen alınmış olduğu iddiasıydı. Tasarının aleyhinde olanların getirdikleri bir başka argüman bütün

⁴⁹³ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 157; Goloğlu; *a.g.e.*, s. 348.

⁴⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, s. 59; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 160; Akandere; *a.g.e.*, s. 359.

büyük mülkler kamulaştırılsa bile bunların dağıtılmasıyla topraksız ya da az topraklı köylülere yeterli arazi sağlamanın olanaksız olduğu savıydı⁴⁹⁵.

Tasarıdan yana radikallerin görüşlerini savunanlardan biri Alaettin Tiridoğlu olmuştur. Tiridoğlu, Meclis'te çatışan iki düşünce biçiminden birinin "*toprak mülkiyetinde statükoyu muhafaza etmek*" isteyenlerin düşüncesi, diğerinin 4.500 vatandaşa 4.500 çiftliği amele, yarıcı olarak başkasının mülkünde çalışanların malı kılmak ve devletin sağlayacağı krediyi kendilerine mal ederek topraksız ve az topraklı köylüleri güçlendirmek düşüncesi olduğuna dikkat çekmiştir⁴⁹⁶. Tasarının hazırlanmasında önemli rol oynayan Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu da; "*Başkasının toprağında çalışanlar mevcuttur, bu insanlar çalıştıkları arazileri benimseyemeyeceklerdir. Bu durum da milli ekonomiyi baltalayacaktır*" diyerek feodal benzeri işletme biçimlerinin tasfiyesinin verimlilik artışlarına yol açacağı görüşünü getirmiştir⁴⁹⁷. Tiridoğlu gibi tasarıyı sol konumdan destekleyenlerin yanında Recep Peker gibi otoriter bürokrat devletçiler de farklı gerekçelerle toprak reformundan yana olmuşlardır. Peker'e göre çiftçiler "*Yeter toprağa sahip kılınmazsa harp sonunda tüm diyarlarda ortaya çıkacak ideolojik fikirlerin zehirleri milli bünyeyi rahatsız*" edecekti. Tasarıyı savunanların kullandıkları en güçlü argüman büyük arazi sahiplerinin arazilerini işleyen köylülerin durumlarının mutlaka değiştirilmesi gereği idi⁴⁹⁸.

Hükümet tasarısını 3 ay süre ile görüşüp tartışan geçici komisyon adını Çiftçiyi Topraklandırma şeklinde düzelttiği tasarının bazı maddelerinde değişiklik yapmakla beraber tümünü ana prensipleriyle kabul etmiştir. Görüşmelerin bitiminden sonra geçici komisyonun son toplantısına gelen Başvekil Şükrü Saraçoğlu tasarıda yeniden bazı değişiklikler yapılmasını istemiş, özellikle Adnan Menderes'in şiddetli itirazlarına rağmen, yeniden görüşmelere başlanarak Başvekilin istediği değişiklikler yapılmıştır⁴⁹⁹. Çiftçi ocakları konusu tasarıdan çıkartılmıştır. Kamulaştırılacak arazilerin bedelinin nasıl ödeneceği somutlaştırılmıştır. Büyük arazi mülklerinin 5.000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması genel kural olarak benimsenirken kırsal

⁴⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, s. 116; Tezel; *a.g.e.*, s. 384-385.

⁴⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, s. 139-140; Tezel; *a.g.e.*, s. 385.

⁴⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, s. 59-63; Tezel; *a.g.e.*, s. 386.

⁴⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, s. 149-153; Tezel; *a.g.e.*, s. 386.

⁴⁹⁹ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 157; Goloğlu; *a.g.e.*, s. 348.; Akandere; *a.g.e.*, s. 359.

nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde büyük mülklerin 2.000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması, düzenli işletmelerin kamulaştırma dışı bırakılması koşuluna bağlanmıştır⁵⁰⁰. Hükümet tasarısının getirdiği kamulaştırma hedeflerinin sulandırılması karşısında başta Cumhurbaşkanı olmak üzere daha radikal bir toprak kanunu çıkartılmasından yana olanlar, tasarıya ünlü 17. Maddeyi sokmuşlardır. Bu maddeye göre başkalarının arazilerini işletmekte olan ortakçı, yarıcı ya da tarım işçilerine üzerinde çalışmakta oldukları arazi kamulaştırılarak dağıtılabilecektir. Arazi sahibine, köylülere aile başına verilecek arazinin üç katı kadarını istediği yerden seçme hakkı bırakılmış, böylece arazilerini ortakçı, yarıcı, maraba gibi topraksız ya da az topraklı köylülere işlettirilen toprak ağalarının arazilerinin 90 dönümden fazlasının kamulaştırılmasına yasal olanak sağlanmıştır⁵⁰¹.

Değişikliklerin niteliği ve komisyon raporunun içeriği bu tasarıyla Hükümetin gerçekleştirmek istediklerine komisyonda coşkulu bir desteğin bulunmadığını göstermiştir. Yapılmak istenenler konusunda kuşku ifade edilmiş, komisyon raporunda açıkça vurgulanmasa da, orta ve büyük mülkiyetli toprakların kamulaştırılmasıyla bir şeyin çözülemeyeceği ve gereksiz olduğu kanısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Komisyon tasarımı yaptığı değişikliklerle uygun bulmuştur. Asıl görüşleri ise tasarının toprak dağıtımını yoluyla hayata geçirmeye çalıştığı ortakçılığın kaldırılması hedefinin gerçekleştirilmemesi gerektiği yönündedir⁵⁰². Komisyon çalışmalarında tasarıda yapılan değişiklikler Ziraat Vekili'ni rahatsız edip durumu Başvekile bildirmesi üzerine mahzurları ortadan kaldırmak için 17. Maddenin yeniden yazılmasına karar verilmiştir. Başvekil Saraçoğlu komisyon toplantısına giderek kendisini dinlemelerini rica etmiştir. Komisyon üyesi Adnan Menderes, Başvekilin Komisyonla görüşme hakkının bulunmadığını, Hükümet adına Ziraat Vekili'nin konuştuğunu, bu durumda Başvekil'in konuşması için Hükümet'ten imzalı belge getirmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Cafer Tüzel'in "*Başvekilin söyledikleri zaten Hükümet teklifinin içinde vardır*" diyerek Menderes'in iddiasının yersiz olduğunu belirten yorumuna, Menderes dışındaki tüm üyeler katılmış ve Komisyon Başvekilini

⁵⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 17, s. 59.

⁵⁰¹ Tezel; *a.g.e.*, s. 383-384.

⁵⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 18, s. 104; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 157.

dinleme kararı almıştır⁵⁰³. Başvekil 17. Maddenin yeniden yazımıyla neyi gerçekleştirmek istediğini anlatmış, bu maddenin yeniden yazılmasını istemiştir. Bu isteği dikkate alan komisyon maddenin yeniden yazımı için alt komisyon kurmuştur. Başvekilin de katıldığı çalışmaların sonunda “*tarım işçisine toprak verileceği, üstünde çalışan işçiye behemahal verileceği, topraksız ve toprağı yetmeyen çiftçiye de bu çiftçi ortakçı olsun, işçi olsun verileceği*” konusunda uzlaşmış, ama komisyondaki büyük toprak sahiplerinin huzursuzluğu giderilememiştir. Özellikle amelelere toprak dağıtımını engellemek konusunda ısrarcı olmuşlardır. Sonunda komisyon raporu sözcü Adnan Menderes tarafından kaleme alınarak Meclis başkanlığına sunulmuştur⁵⁰⁴.

Kanun tasarısının 17. Maddesi toprak mülkiyetinin esasını teşkil eden 200-2.000 dönümlük toprak sahiplerini tehdit etmiştir. 17. Madde “*Bu maddeyi kabul etmeyen milletvekili benim milletvekilim değildir*” diyen İnönü’nün büyük baskısıyla komisyondan geçirilmiştir⁵⁰⁵. Parti ve Meclis’teki otoritesi tartışılmaz olan değişmez genel başkan İnönü Meclis’e müdahale ederek Türk demokrasisine zarar vermiştir. İnönü’nün mesajı Milli Şef Dönemi’nin otoriter yapısının anlaşılması için bir örnektir. İsmet İnönü’nün Meclis’e gönderdiği mesaj yönetime karşı bazı milletvekillerince özellikle 17. Maddenin kabul edilmesi Milli Şef düzeninden ve CHP’nin yapılanmasındaki sert basamaklı düzenden rahatsız olanların sayısını arttırmıştır. Kırsal kesim ise yasanın öngördüğü şekilde toprak dağılımına karşı oldukları için Meclis içinde başını Adnan Menderes’in çektiği grubu desteklemiştir⁵⁰⁶.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı, 11 Haziran 1945’te TBMM’de kabul edildikten sonra 15 Haziran’da Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiş, 15 Haziran 1945 tarih ve 4760 sayılı Toprak Bayramı Kanunu kabul edilmiştir. Kanunun 1. Maddesine göre Kanunun kabul edildiği 11 Haziran tarihini takip eden Pazar gününün her yıl Toprak Bayramı olarak kutlanması kararlaştırılmıştır⁵⁰⁷.

⁵⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 18, s. 65.

⁵⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 18, s. 36; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 159.

⁵⁰⁵ Akandere; *a.g.e.*, s. 359; Tezel; *a.g.e.*, s. 384.

⁵⁰⁶ İnce; *a.g.m.*, s. 71.

⁵⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 18, s. 213; *Resmi Gazete*, 15 Haziran 1945, nr. 6032, s. 8893; *Resmi Gazete*, 16 Haziran 1945, nr. 6033, s. 8901; *Düstur*, 3. Tertip, C. 36, s. 1506; Goloğlu; *a.g.e.*, s. 398; *Akşam*, 19 Haziran 1945, nr. 9573, s. 1; *Vatan*, 17 Haziran 1945, nr. 1456, s. 1.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ilanından sonra halkı bilinçlendirme amacıyla basın faaliyetlerinden başka köylüye kanunu anlatmak üzere Yüksek Tarım Enstitüsünün profesör ve doçentlerinden oluşan bir heyet yaz gezilerinde halka kanunu anlatmak için konferanslar düzenlemişlerdir. Üç gruba ayrılan profesör ve doçentler Seyhan-İçel, Malatya, Muğla-Antalya çevrelerine giderek 1945 yılı yaz gezisi programı olarak çiftçinin topraklandırılmasına, ormanların devletleştirilmesine ait kanunları halkın anlayabilmesi için konferanslar düzenlemişlerdir.⁵⁰⁸

1. 1. 4. 3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hükümleri

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945 tarihinde TBMM'de oylanarak kabul edilmiştir. Kanunun bazı maddeleri şöyle özetlenebilir⁵⁰⁹:

-Kanunun güttüğü başlıca maksatlar şunlardır:

- a) Arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçileri aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak;
- b) Arazi verilenlerle yeter arazisi bulunup istihlal vasıtaları eksik çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek;
- c) Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak (Madde 1)

-Arazi işlenmesinden maksat kültür arazisinin ekim, dikim ve bakımla değerlendirilmesidir. Makbul bir özür olmaksızın üst üste üç yıl sürüm, ekim, dikim ve bakım görmeyen arazi işlenmiyor sayılır. Arazinin işlenip işlenmediğini Ziraat Vekaleti bellirler ancak karara karşı arazi sahibinin itiraz hakkı vardır. (Madde 7)

- Topraksız veya az topraklı ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenen arazi, 39. Madde gereğince dağıtmayı esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz. (Madde 17)

⁵⁰⁸ *Akşam*, 26 Temmuz 1945, nr. 9617, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1945, nr. 7521, s. 1.

⁵⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 18, s. 213; *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1945, nr. 6032, s. 8893-8897.

-Büyük ve orta arazide kamulaştırma dışında kalacak parçaları semt bakımından toplu bir halde Ziraat Vekili seçer. Kamulaştırma gereğini takdir etmek ve kamulaştırma kararı vermek Ziraat Vekaletine aittir. (Madde 18-19)

-Kamulaştırılmasına karar verilen arazi ve üzerindeki yapı ve tesislerin genişliğini, niteliklerini ve değerini gösteren kroki ve tutanaklar kamulaştırma kararına bağlı olarak o ilin valisine gönderilir. Kamulaştırma kararının bir örneği kamulaştırılan arazi ve üzerindeki yapı ve tesislerin bulunduğu yerde gazete veya herkesin kolaylıkla görebileceği yerlere asılarak yayınlanır ve ilgililerin beyannamelerdeki adreslerine bildirilir. İlanın yapıldığı tutanak kağıdıyla belirtilir. (Madde 20)

- Arazi aile reislerine verilir. Arazi verilmesinde aşağıdaki sıra gözetilir:

- a) Hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlar;
- b) Arazisi yetmeyen çiftçiler;
- c) Hiç arazisi olmayıp yerleşmiş bulunduğu yerde tarım işçiliğiyle geçinenler;
- d) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar;
- e) Miras ortaklığından ayrılanlar;
- f) Tarım ve veteriner okullarını veya Ziraat Vekaleti'nce tanınmış tarım kurslarını bitirenlerden arazisi olmayanlar veya yetmeyenler;
- g) Evvelce çiftçi olmayıp da arazi edindiği takdirde çiftçilik yapacaklarına Ziraat Vekaletince kanaat getirilenler.

Bu gibi kişilerden bağımsız bir işletme kuracak durumda bulunanlara aile sahibi olmasalar dahi arazi verilir. (Madde 34)

-Arazi verilmesinde 34. Maddenin her bendi içinde de aşağıdaki sıra gözetilir:

- a) Çocuk sahibi olanlar;
- b) Evi ve yeter miktarda istihsal araçları bulunanlar;
- c) Evi olup yeter istihsal araçları bulunmayanlar;
- d) Yeter istihsal aracı bulunup da evi olmayanlar (Madde 35)

-Arazi verileceklerin Türk olmaları, medeni hakları kullanma yeterliğine sahip bulunmaları ve çiftçi olmaları veya çiftçilik yapmayı yüklenmeleri ve her iki halde de verilecek araziyi kendilerinin işletmeleri şarttır. (Madde 36)

- Arazi isteyenler

a)Kimliklerini ve medeni durumlarını;

b)Arazileri olup olmadığını, varsa çeşitlerini ve gerçek yüz ölçülerini;

c)Arazi üzerindeki yapı ve tesislerle tarım alet ve vasıtalarını;

d)Arazi istedikleri yeri gösteren o yerin ihtiyar kurullarından onanmış bir beyan kağıdını Ziraat Vekaleti'nce yetkilendirilecek yerlere verirler. (Madde 38)

-Kamulaştırma bedeli eşit taksitlerle ve kamulaştırmayı takip eden yıldan başlayarak 20 yılda ödenecek "Toprak Tahvilleri" adlı hazine tahvilleriyle ödenir. Her takside senelik %4 faiz yürütülür. Toprak tahvillerinin en küçük küpürü 100 lira kıymetlidir. Kamulaştırma bedelinin 100 liradan aşağı kesri tahvillerle birlikte ve 1.000 liralık kısmı kamulaştırmayı takip eden yıl içinde para ile ödenir. (Madde 45)

- Dağıtılacak arazi yapı ve tesislerin karşılığı Maliye ve Ziraat Vekaletlerince belirtilecek esaslara göre tayin edilerek borçlandırmayı takip eden 6. yılın Ocak ayından başlamak ve 20 yılda 20 eşit taksitte ve faizsiz olarak ödenmek üzere Ziraat Bankası adına senede bağlanır ve senetler bankaya verilir. Borçlunun ilköğretim çağına giren her çocuğu için geri kalan taksitlerinden %5 indirilir. Vadesinden önce ödenen taksitlerden yıllık %5 iskonto yapılır. (Madde 46)

-Hükümlerin uygulanması dolayısıyla yapılacak başvurular ve dilekçe, bildirim, senet, tasarruf belgeleri veya benzerleri ve sair her türlü kağıt ve resmi yerler ve noterlerce yapılacak işlemler vergi, resim, harçlardan ve pul ödevlerinden muaftır. (Madde 61)

1. 1. 4. 4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Uygulanışı ve Değerlendirilmesi

1945 yılı bütçesine çiftçiyi topraklandırma konusunda ödenek konulmamış, bir yıl hazırlık olarak ayrılmıştır. 11 Temmuz 1945'te uygulamaya giren Teşkilat Kanunu ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun getirdiği işleri görmek üzere Ziraat Vekaleti içinde Toprak İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Genel Müdürlük "Hazırlama ve

Kamulaştırma”, “Verme ve Kurma”, “Denetleme” ile “İşlem ve Arşiv” şubelerinden oluşmuş, toprak dağıtımı Toprak Komisyonlarınca gerçekleştirilmiştir⁵¹⁰. İlk uygulama için 4 ilin 12 ilçesinde gerekli incelemeler yapıldıktan sonra bunlardan 6’sının (Eskişehir Merkez, İzmir Tire, Denizli Merkez ve Sarayköy, Antalya Merkez ve Serik) ilçeleri dar topraklı bölgeler olduğu ve uygulamaya geçilmesi kararı Bakanlar Kurulunca alınmıştır. Tekeli ve İlkin’e göre toprak sorununun en yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu’dan değil de tarımın çok gelişmiş olduğu bölgelerden başlanılmasının nedeni ilk deneylerin başarılı olmasını garantileme kaygısıdır. Komisyonların çalışmalarında yasanın öngördüğü bildirimlerin köylülere yapılamadığı, komisyonların teknik elemanlarınca doldurulduğu görülmüştür. Bilgilerin toplanmasındaki zorluklar ilçeden daha büyük alanların uygulama bölgesi olarak ilanına olanak bırakmamıştır. Uygulamadan alınan dersler sonucunda Çiftçiyi Topraklandırma Tüzüğü, Bakanlar Kurulu’nun 20 Mayıs 1947’de çıkardığı 3/5842 sayılı kararnameyle uygulamaya konulmuştur⁵¹¹.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu İkinci Dünya Savaşı döneminde çıkarılıp yasanın uygulanması için adımlar atılmış olmakla birlikte 1947 yılında ilk toprak dağıtımı ile birlikte hayata geçirilebilmiştir. Dolayısıyla dönemin ekonomisi üzerine doğrudan bir yansıması olmamıştır. Buna karşın ülkede çok partili hayata geçilmesinden sonra potansiyel muhalefetin yükselmesinde önemli rol oynamıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Türk toplumunun geniş kesimini etkileyen, Hükümete karşı şiddetli eleştirilere yol açan ve siyasal muhalefet hareketinin ortaya çıkmasında etkili olan bir kanundur⁵¹². Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren gündeme gelen küçük çiftçileri ve topraksızları toprak sahibi yapma çabalarının son halkasıdır. Çavdar durumu şöyle yorumlamıştır⁵¹³:

“Kanunun kabul edildiği tarih Toprak Bayramı olarak kutlanmış, anı pulları çıkarılmış ama birkaç yıl içerisinde unutulmuş, uygulamadan rafa kaldırılmıştır. Büyük toprak sahipleri, ünlü deyimiyle ‘toprak ağaları’ CHP’nin kendilerini tehdit eden bu girişimini unutmamışlar, savaş yıllarında palazlanan kent sermayedarlarıyla birlikte muhalefetin iktidara giden yolunu açmışlardır.”

⁵¹⁰ Resmi Gazete, 11 Temmuz 1945, nr. 6054, s. 9041-9042; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 178.

⁵¹¹ Resmi Gazete, 4 Haziran 1947, nr. 6623, s. 12397; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 178-179.

⁵¹² Akandere; *a.g.e.*, s. 358.

⁵¹³ Çavdar; *a.g.e.*, s. 334-335.

Büyük arazi sahiplerinden başka CHP kadrosu dışında kalan sanayiciler, tacirler ve özellikle iktisadi bakımdan güçlenmiş taşra tacirleri Demokrat Parti'de toplanmaya başlamışlardır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu uygulayacak kamu örgütü kurulsa da feodal bağımlılık ilişkileri ile işletilmekte olan büyük arazi mülklerinin tasfiyesine yönelik uygulama başlatılmamıştır. Ancak yönetici kadronun Türkiye'deki büyük arazi sahiplerinin çıkarlarına yönelttiği bu tehdit gene de önemli sonuçlar getirmiştir. Adnan Menderes, Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu, Emin Sazak, Halil Menteşe gibi büyük toprak sahipleri CHP'den ayrılarak diğer muhalifler ile birlikte Demokrat Parti'nin kuruluşuna öncülük etmişlerdir.

17 Temmuz 1945'te başlayan Postdam Konferansı'nda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazların savunmasında ortaklık ve Kars, Ardahan'ı talep ettiğini açıklamasıyla başlayan ve hızla gelişen olaylar nedeniyle Hükümet savaş sonrasında uygulamayı düşündüğü iktisadi ve sosyal politikayı büyük ölçüde değiştirmiştir. Yeni siyasi ortam, CHP yöneticilerini çok partili parlamenter sisteme geçilmesi gibi yeni gereksinme ve kaygılarla başbaşa bırakmıştır. Büyük arazi sahiplerinin kırsal oyların yönlenmesinde büyük bir etkiye sahip olacaklarını dikkate alan CHP'li liderler iç siyasetle ilgili stratejilerinde politika değişikliğine giderek sanayici ve iş adamları ile ilişkilerini düzeltmeye çalışmışlar, Toprak Kanunu tartışmalarının büyük arazi sahiplerinin üstünde bıraktığı izleri silmeye yönelmişlerdir⁵¹⁴.

2. İÇ BORÇLANMA ÇABALARI

Savaş koşullarında büyük harcamalar yapmak zorunda kalan ülkeler harcamalarına kaynak sağlamak adına vergi miktarlarını arttırmışlar, yeni vergiler koymuşlar ve iç borçlanmaya gitmişlerdir. Cumhuriyet'in ilk 10 yıllık döneminde Hükümet dış borç yükü altında bulunduğu için borçlanmayı uygun görmemiş, borçlanma için gerekli şartların oluşumunu, bankaların sermaye piyasalarının gelişmesini ve özellikle bu konuda halkın güvenini kazanmayı beklemiştir⁵¹⁵. Ancak altyapı yatırımları için gerekli finansman kaynaklarının temini amacıyla ilk defa 12 Ocak 1933 tarih ve 2094 sayılı kanunla Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu yapımı için

⁵¹⁴ Tezel; *a.g.e.*, s. 264, 386-387.

⁵¹⁵ Macit İnce; *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)*, Seçkin Yayınevi, Ankara 1996, s. 63.

Ergani İstikrazı adı altında 20 yıl vadeli, %7 faizli 12 milyon lira tutarında tahviller çıkartılmıştır⁵¹⁶. 28 Mayıs 1934 tarih, 2463 sayılı ve 15 Aralık 1934 tarih, 2614 sayılı kanunların verdiği yetkiye dayanılarak 1934 yılında Sivas-Erzurum Demiryolu için aynı şartlarda 30 milyon lira tutarında istikraz yapılmıştır⁵¹⁷. İkinci Dünya Savaşı sırasında 1941 yılında Diyarbakır ve Elazığ istasyonlarından İran-Irak sınırına kadar yapılacak demiryolu inşasında harcanmak üzere 4057 ve 4625 sayılı kanunlara dayanılarak %7 faizli, 85 milyon Lira tutarında 25 yıl vadeli Demiryolu İstikrazı yapılmıştır⁵¹⁸. 1942 yılında da 4275 sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanarak savaş giderlerini karşılamak üzere 150 milyon Lira tutarında Milli Savunma İstikrazı yapılmıştır. İlk istikrazlar endüstrileşme ve ekonomik kalkınma amacı gütmüş, sonraki istikrazlar ise askeri ihtiyaçların karşılanması amacıyla uygulanmıştır⁵¹⁹.

2. 1. TASARRUF BONOLARI

İkinci Dünya Savaşı yıllarında milli savunma ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tasarruf bonoları çıkartılmıştır. 14 Haziran 1935'te kurulan Amortisman Sandığı'na 2 Haziran 1941 tarih ve 4058 sayılı yasayla Hazine kefaletiyle hamiline muharrer azami 25 milyon liralık tasarruf bonusu çıkarma yetkisi verilmiştir. Dönem itibariyle pek çok ülkede de milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak üzere teslimat bonusu, milli müdafaa bonusu, tasarruf sertifikası ihracı gibi mali tedbirler alınmıştır⁵²⁰.

Tasarruf bonusu işlemlerinde tasarruf kelimesinin geçmesi bazı kişilerce yanlış anlaşılmış ve bankalardaki tasarruf mevduatının bir kısmının sahiplerinin isteklerine bırakılmaksızın tasarruf bonosuna çevrileceğine ihtimal veren kimseler olmuştur. Bunun üzerine yetkili kişilerce tasarruf kelimesinin kullanılmasının sebebinin tasarruf sahipleri için faydalı bir fırsat teşkil etmesi açıklaması yapılarak "*Tasarruflarının bir kısmı ile tasarruf bonusu almak tamamıyla ihtiyari bir şeydir*" denilmiştir. Bonolardan gelen paraların Hazine'ye devredilmesi, Hazine tarafından milli müdafaa hizmetlerine ilişkin fevkalade tahsisata karşılık olarak irad kaydedilmesi kararlaştırılmış, böylelikle

⁵¹⁶ *Resmi Gazete*, 18 Ocak 1933, nr. 2307, s. 2158.

⁵¹⁷ *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1934, nr. 2714, s. 3875; *Resmi Gazete*, 23 Aralık 1934, nr. 2887, s. 4561.

⁵¹⁸ *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1941, nr. 4827, s. 1127; *Resmi Gazete*, 22 Temmuz 1944, nr. 5763, s. 7343.

⁵¹⁹ *Resmi Gazete*, 25 Haziran 1942, nr. 5141, s. 3250; İnce; a. g. e., s. 63-64.

⁵²⁰ *Resmi Gazete*, 22 Haziran 1935, nr. 3035, s. 5372; *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1941, nr. 4827, s. 1127; *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1941, nr. 6023, s. 1-5; *Vatan*, 17 Mayıs 1941, nr. 264, s. 2.

küçük birikimleri olan ama bunları bankalara yatırmamış ailelerin bu birikimlerinin savunma harcamalarına yöneltilmesi amaçlanmıştır⁵²¹.

Milli müdafaanın artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere 18 Temmuz 1941 tarihinde tasarruf bonoları çıkarılarak satışına başlanmıştır. Basında bonoları alanların hem yüksek faizle kendi menfaatlerini korumuş olacakları hem de milli müdafa ihtiyaçlarını karşılamak gibi milli bir vazife yapmış olacakları yazılmıştır. Hazinesinin kefaleti altında bulunan tasarruf bonoları bütün banka ve ajanslarında, Milli Piyango İdaresi'nin resmi satış gişelerinde, banka olmayan yerlerde de mal sandıklarında satılmıştır. Maliye Vekaleti bono alacaklara her türlü kolaylığı temin etmiştir. Bonolar 5, 25, 100 ve 1000 liralık kúpürler halinde çıkarılmış, her kúpürde 3 aylık, 6 aylık ve 1 senelik bonolar hazırlanmıştır. 3 ay vadeli bir tasarruf bonosunun %4, 6 aylığının %5, 1 seneliğinin de %6 faiz getireceği, faizlerin bono satın alınırken bono kıymetinden düşülerek ödeneceği duyurulmuştur. Yani 100 liralık bir bono için 94 lira verilecek, 1 sene sonra bu bono iade edilirken 100 lira geri alınacaktı. Halkı tasarrufa alıştırmak bakımından faydalı olacağı belirtilen bonolar için verilen paranın bağışlanmış sayılmayacağı, istenildiği zaman bonoların iade edilerek bankalarda paraya çevrilebileceği ifade edilmiştir. Maliye Vekili Fuat Ağralı tasarruf bonolarının büyük rağbet göreceğine inancını şu cümleleriyle açıklamıştır⁵²²:

“Tasarruf bonoları, parasını elinde tutan tasarruf erbabına yüksek faizli plasman teşkil edecek, her gün artan ve normal bütçe dahilinde temini mümkün olmayan milli müdafa ihtiyaçlarımızı kısmen karşılayabilecektir. Bilhassa 5 ve 25 liralık kúpürler sayesinde tasarruf fikrinin vatandaşlar arasında yayılmasına da yardımcı olacaktır. Tasarruf bonoları vatandaşlar için hem memlekete karşı hem kendi menfaatleri bakımından hakiki bir vazifedir. Bir fedakarlık teşkil etmeyen, kar ve menfaat temin eden bu vazifeyi ifaya vatandaşların seve seve koşacaklarından eminim.”

Tasarruf bonolarının büyük rağbet gördüğü, birkaç gün içinde 7-8 milyondan fazla bono satıldığı, bankalarda vadeli parası bulunan birçok kişinin paralarını bonoya tahvil ettiği, bir hafta sonrası için bu meblanın 18-19 milyona ulaştığı ve halkın bonolara karşı gösterdiği rağbet karşısında bir aya kadar 25 milyon liralık bononun tamamen satılacağı tahminleri basında yer almıştır⁵²³. Tasarruf bonolarının gelirinin

⁵²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 18, s. 120-121; *Vatan*, 23 Mayıs 1941, nr. 270, s. 1-5.

⁵²² *Ayın Tarihi*, Temmuz 1941, S. 92, s. 25; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1941, nr. 6084, s. 1-5; *Ulus*, 18 Temmuz 1941, nr. 7167, s. 1; *Vatan*, Temmuz 1941, nr. 324, s. 1; *Akşam*, 19 Temmuz 1941, nr. 8169, s. 2.

⁵²³ *Akşam*, 25 Temmuz 1941, nr. 8175, s. 3; *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1941, nr. 6088, s. 4; *Akşam*, 25 Temmuz 1941, nr. 8175, s. 3; *Akşam*, 7 Ağustos 1941, nr. 8188, s. 3.

milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak gibi vatani bir gayeye tahsis edilmiş olması ve bono sahiplerinin yüksek faizle kendi menfaatlerini koruma imkanına sahip olmaları bonoların bu kadar rağbet görmesinin sebebi olarak kabul edilmiştir. Bir diğer sebep olarak da bilgilendirici afişlerin, gazete yayınlarının, duvar ilanlarının yapılması gösterilmiştir. Hatta duvar ilanlarının fazlalaştırılması düşünülürken rağbetin bono miktarını azalttığından bu işten vazgeçilmiştir⁵²⁴.

Halkı tasarruf bonusu alımı konusunda teşvik etmek ve bilgi sahibi yapmak için gazetelerle sloganlar şeklinde duyurular yapılmıştır. Bu sloganlar gazetelerde şu cümlelerle yer almıştır:

“En emin kasa devlet kasasıdır, tasarruf bonolarından alınız. Tembel paraları bir tasarruf bonusu ile seferber ediniz”⁵²⁵, “Alırsanız paranızı tasarruf etmiş, faizini peşin almış, milli müdafaa hizmet etmiş olursunuz.”⁵²⁶, “Bir tasarruf bonusu alırsanız vatani saran müdafaa zincirine siz de bir halka ilave etmiş olursunuz.”⁵²⁷, “Tasarruf bonusu size kazandırırken memlekete de kazandırır.”⁵²⁸, “Sizin için tasarruf asker için çelik zırhtır. Bir tasarruf bonusu alınız.”⁵²⁹, “Cebinizdeki tembel paraları %6 peşin faiz getiren bir tasarruf bonusu ile seferber ediniz.”⁵³⁰, “Tasarruf bonusu asker gibi hududun muhafızıdır.”⁵³¹, “Hem yurdu hem parayı müdafaa eder, çünkü bir tasarruf bonusu sizin paranıza faiz, yurt müdafaaasına bir çelik zırh veya bir çelik kanat ilave eder. Bir tasarruf bonusu alınız.”⁵³², “Bir tasarruf bonusu alınız. Vatani saran müdafaa zincirine siz de bir halka ilave etmiş olursunuz.”⁵³³, “Tasarruf bonusuna yatırılan para faiz getirir, tasarruf edilir, emniyetle durur, yurdu korur. Daima paradır. Bir tasarruf bonusu alınız.”⁵³⁴, “Senede %6 peşin faizli tasarruf bonusu parayı sol cepten sağ cebe koymak demektir. Cebinizde yatan 94 lira bir sene sonra gene 94 liradır. Bunu bir tasarruf bonusuna yatırırsanız bir sene sonra 100 lira olur. Hem sizin paranız artar, hem devletin parası artar.”⁵³⁵

Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu da basında yer alan ilanları ile tasarruf bonusu alımına katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu ilanlardan bazıları şöyledir:

“Tasarruf bonoları alımını bir hayşiyet meselesi yapınız. Nüfus başına en çok tasarruf bonusu satabilen şehirlerimizi ilan edeceğiz. Hamiyet lafla değil işle belli olur. Hodri meydan Türk şehirlileri”⁵³⁶, “Vatandaşlar arasında bir tasarruf yarışdır başladı.

⁵²⁴ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1941, nr. 6085, s. 2; *Vatan*, 23 Temmuz 1941, nr. 329, s. 2.

⁵²⁵ *Ulus*, 21 Temmuz 1941, nr. 7170, s. 3.

⁵²⁶ *Akşam*, 9 Ağustos 1941, nr. 8190, s. 1.

⁵²⁷ *Akşam*, 10 Ağustos 1941, nr. 8191, s. 1.

⁵²⁸ *Akşam*, 12 Ağustos 1941, nr. 8193, s. 1.

⁵²⁹ *Akşam*, 15 Ağustos 1941, nr. 8196, s. 1; *Ulus*, 9 Ağustos 1941, nr. 7189, s. 2.

⁵³⁰ *Akşam*, 16 Ağustos 1941, nr. 8197, s. 1.

⁵³¹ *Akşam*, 17 Ağustos 1941, nr. 8198, s. 1; *Ulus*, 8 Ağustos 1941, nr. 7188, s. 2.

⁵³² *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1941, nr. 6128, s. 3; *Ulus*, 14 Ağustos 1941, nr. 7194, s. 2.

⁵³³ *Ulus*, 10 Ağustos 1941, nr. 7190, s. 2.

⁵³⁴ *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1941, nr. 6129, s. 3.

⁵³⁵ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1941, nr. 6130, s. 3.

⁵³⁶ *Ulus*, 21 Temmuz 1941, nr. 7170, s. 2.

*Herkes hiç olmazsa 5 liralık bir tasarruf bonusu alıyor.*⁵³⁷, *“Yurttaşlar 5 liralık tasarruf bonoları halkçı devletimizin tasarruf siyasetinin bir eseridir. Onun için her keseye elverişli olan bu bonoları halkımız kapışıyor.”*⁵³⁸, *“Sanayici, tacir, esnaf En yüksek faiz tasarruf bonolarında, hem kasanı, hem vatani düşün. İşinden artan paralarını tasarruf bonolarına yatır.”*⁵³⁹, *“Yurttaş Harp parolamız bu Süs yok, lüks yok Tasarruf bonusu var.”*⁵⁴⁰, *“Türk çocukları Kumbaralarınızı tasarruf bonoları ile doldurun. Tasarruf bonosuz kumbara, tüfeksiz asker gibidir.”*⁵⁴¹, *“Yurttaş Bütün dünya çayır çayır yanarken biz bolluk ve rahatlık içinde yaşıyoruz. Bunun kıymetini bilelim. Dişimizden ve sırtımızdan keselim, tasarruf bonusu alalım.”*⁵⁴²

İki aydan kısa sürede tasarruf bonolarının hepsinin satılmış olması halkın vatanseverliğine ve devletin milli itimadına delil olarak ifade edilmiştir. Satışın %90’ından fazlası 1 sene vadeli bonolardan oluşmuş, dünya buhranının doğurduğu ekonomik şartlar karşısında halkın 3 ve 6 ay vadeli bonolar olduğu halde en uzun vadeli bonolara rağbet göstermesi Cumhuriyet maliyesine güven göstergesi olarak kabul edilmiştir. Maliye Vekili Fuat Ağralı Anadolu Ajansı’na verdiği beyanatta bu sonucun tasarruf fikrinin ülkede yerleşmekte olduğunu, vatandaşların milli müdafaa konusunda ilgi ve hassasiyetini gösterdiğini ifade etmiştir⁵⁴³.

İlk tertibin yüksek talep görmesi üzerine milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeniden 25 milyon liralık tasarruf bonusu çıkarılmasına dair layiha hazırlanmış, yetkiyi 50 milyona yükselten kanun 22 Eylül 1941 tarihinde Meclis’ten geçirilmiştir. 25 Eylül 1941 tarihinde *Resmi Gazete*’de yayınlanan kanunla bonolar satışa çıkarılmıştır⁵⁴⁴. Maliye Vekili Fuat Ağralı kanun layihası müzakerelerinde halkın fedakarlık ve itimadına teşekkür etmiş ve şu cümlelerle gösterilen ilgiyi belirtmiştir⁵⁴⁵:

“Memleketimizde ilk defa tecrübe edilmiş bonolara gösterilen rağbet gerek zaman gerek yekun itibarıyla bütün tahminlerin fevkinde olmuştur. Bonolar hasılatının milli müdafaa ihtiyaçlarına tahsis edilmiş olması bu muvaffakiyetin en mühim amili olmuştur. Elde edilen bu netice memleketin iktisadi vaziyetindeki inkişafı, vatandaşların milli müdafaa işlerindeki fedakarlık hislerini ve halkımızın cumhuriyet maliyesine itimadını göstermek itibarıyla büyük ehemmiyeti haizdir.”

⁵³⁷ *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1941, nr. 6091, s. 2; *Ulus*, 20 Temmuz 1941, nr. 7169, s. 2.

⁵³⁸ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1941, nr. 6092, s. 2; *Ulus*, 20 Temmuz 1941, nr. 7169, s. 2.

⁵³⁹ *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1941, nr. 6095, s. 2.

⁵⁴⁰ *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1941, nr. 6095, s. 2.

⁵⁴¹ *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1941, nr. 6100, s. 3; *Vatan*, 3 Ağustos 1941, nr. 340, s. 1.

⁵⁴² *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1941, nr. 6127, s. 2.

⁵⁴³ *Akşam*, 14 Eylül 1941, nr. 8226, s. 1; *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1941, nr. 6136, s. 1-3; *Ulus*, 14 Eylül 1941, nr. 7225, s. 1; *Ayın Tarihi*, Eylül 1941, S. 94, s. 10.

⁵⁴⁴ *Resmi Gazete*, 25 Eylül 1941, nr. 4921, s. 1741; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 20, s. 189; *Akşam*, 19 Eylül 1941, nr. 8231, s. 1; *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1941, nr. 6141, s. 1; *Ulus*, 18 Eylül 1941, nr. 7229, s. 1; *Akşam*, 26 Eylül 1941, nr. 8238, s. 1.

⁵⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 20, s. 190; *Ülkü*, 1 Ekim 1941, S. 1, C. I, s. 24.

Yeni tertip tasarruf bonolarının da öncekiler gibi satılacağına inanç basında yer almıştır. Bonolara halk büyük rağbet göstermiş, birkaç gün içinde yalnız İstanbul'da 1,5-2 milyon liralık bono satılmıştır. İl ve ilçelerden geniş ölçüde tasarruf bonoları isteği yapılmış, bonoların eksiltme ve arttırma işlerinde teminat olarak kabul edilmesi halkın bonolara karşı rağbetini daha fazla arttırmıştır⁵⁴⁶. Satışın şekline göre bu bonoların da öncekiler gibi kısa zaman içerisinde satılıp biteceği düşünüldüğünden gazetelerde tasarruf bonusu almakta acele ediniz duyuruları yayınlanmıştır:

“En zaruri ihtiyaç maddelerinden başka hiçbir şeye para vermemek, para arttırmak ve bununla tasarruf bonusu almak vazifenizi yapmak ve şahsi menfaatlerinizi korumak demektir. Paranızı en emin olan devlet kasasında karla saklayınız.”⁵⁴⁷, “Paranızı paslandırmayın. Onu parlatıp işletmek için bir tasarruf bonusu almak kafidir.”⁵⁴⁸, “Tasarruf bonusu almak sizi tasarrufa alıştıracaktır. Paranız varsa her ay bir tane 5 liralık bono alınız. Geliriniz biraz daha fazla ise 25 liralık alınız. Biriktirilmiş paranız varsa hepsini bonoya yatırınız. Tasarruf bonolarının 100 liralık, 500 liralık, 1000 liralık parçaları da vardır. Bankalara banka olmayan yerlerde mal sandıklarına müracaat kafidir.”⁵⁴⁹, “Tasarruf bonusu almakta acele ediniz. İlk çıkarılan birinci 25 milyon liralık bonoların satışı bunu ispat etmiştir.”⁵⁵⁰, “İşlenmeyen para eksilmeye, kaybolmaya, israf edilmeye mahkumdur. Fakat tasarruf bonusuna yatırılan para artar, emniyette durur, yurdu korur.”⁵⁵¹, “Cüzdanda yatan 94 lira bir sene sonra gene 94 liradır. Fakat bir tasarruf bonusuna yatırılan 94 lira bir sene sonra 100 lira olur.”⁵⁵², “Paranızı israf etmeyin. Paranın fazlasıyla tasarruf bonusu alın. Bu suretle hem sizin paranız artar. Hem devletin parası artar.”⁵⁵³

İkinci tertip 25 milyon liralık tasarruf bonolarının birincisinde olduğu gibi olağanüstü rağbet görmüş, kısa bir zamanda tamamına yakını satılmıştır⁵⁵⁴.

İkinci tertip tasarruf bonolarının gördüğü rağbet üzerine gene aynı şartlarda tasarruf bonusu çıkarılması için bir kanun layihası hazırlanmıştır. İkinci tertibin kolayca satılması üzerine yetki sınırı 75 milyona yükseltilmiştir. Faiz, vade, kupon itibariyle öncekilerin aynısı olan bonolar 1942 yılı Nisan ayı itibariyle ülkenin her yerinde satışa çıkarılmıştır. Maliye Vekili Fuat Ağralı 3. tertip bonoların satışa çıkması ile bonoların aynı istekle karşılanacağını düşündüğünü ifade etmiş ve teşekkür

⁵⁴⁶ *Ulus*, 25 Eylül 1941, nr. 7236, s. 1-3; *Vatan*, 26 Eylül 1941, nr. 392, s.1; *Akşam*, 2 Ekim 1941, nr. 8244, s. 3; *Ulus*, 29 Eylül 1941, nr. 7240, s. 2.

⁵⁴⁷ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1941, nr. 6158, s.3.

⁵⁴⁸ *Ulus*, 28 Kasım 1941, nr. 7297, s. 2.

⁵⁴⁹ *Ulus*, 30 Kasım 1941, nr. 7299, s. 2.

⁵⁵⁰ *Ulus*, 1 Aralık 1941, nr. 7300, s. 2.

⁵⁵¹ *Ulus*, 6 Aralık 1941, nr. 7305, s. 2.

⁵⁵² *Ulus*, 7 Aralık 1941, nr. 7306, s. 2.

⁵⁵³ *Ulus*, 8 Aralık 1941, nr. 7307, s. 2.

⁵⁵⁴ *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1941, nr. 6238, s. 3.

etmiştir⁵⁵⁵. Bonoların gördüğü rağbet yoğun olmuş, hatta 2 gün içinde İstanbul ve Ankara’da bir buçuk milyon liraya yakın bono satılmış, 3. tertip bonolar da öncekiler gibi kısa zamanda satılmıştır. Satışlar iyi gitse de gazeteler tasarruf bonusu alımı konusunda bilgilendirici sloganlara yer vermeye devam etmişlerdir⁵⁵⁶.

Piyasadaki tasarruf bonoları toplamının 75 milyon liraya ulaşması ülkede tasarruf fikrinin geliştiğini göstermesi bakımından olduğu kadar yurttaşların milli müdafaaya yardım konusunda isteklerini göstermiştir. Fuat Ağralı tasarruf bonoları ihraç haddinin 75 milyon lira olarak tespit edildiği için bu haddin aşılmasına meydan verilmemek üzere tasarruf bonoları satışının önceden ihraç olunan bonolardan vadeleri gelen miktarın tekrar piyasaya arzı şekliyle devam edeceğini açıklamıştır. Tasarruf bonusu almak isteyen vatandaşların bankalara ve banka bulunmayan yerlerde mal sandıklarına müracaatla bono satın alabilecekleri ilan edilmiştir⁵⁵⁷.

2. 2. MİLLİ MÜDAFAA İSTİKRAZ TAHVİLLERİ

İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla oluşan askeri ihtiyaçların karşılanması amacıyla Milli Savunma İstikrazı da denilen Milli Müdafaa İstikraz Tahvilleri çıkartılmıştır. 1942 yılında savaş giderlerini karşılamak üzere 150 milyon lira tutarında Milli Savunma İstikrazı yapılmıştır⁵⁵⁸. 1942 yılı Eylül ayında milli müdafaa tahvillerinin 15 Eylül’den 30 Eylül’e kadar satışa çıkarılacağı duyurulmuştur. Faizli ve ikramiyeli olmak üzere 2 çeşit çıkarılan tahvillerden faizli tahvillerin faizi %7, ikramiyeli tahvillerin faizi %5’tir. İkramiyeler içinde senede 2 defa çekilecek olan 40.000, 15.000 ve 5.000 liralık büyük ikramiyeler vardır. Halkın istikraza geniş miktarda katılımını sağlamak için tahvillerin önemli bir kısmının 20 liralık küpürler halinde ihraç edileceği, bu küpürlerden başka 100, 200, 500 ve 1.000 liralık küpürlerin

⁵⁵⁵ *Resmi Gazete*, 8 Nisan 1942, nr. 5078, s. 2601; *Akşam*, 29 Mart 1942, nr. 8417, s. 1; *Ulus*, 1 Nisan 1942, nr. 7417, s. 1; *Vatan*, 1 Nisan 1942, nr. 532, s. 3; *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1942, nr. 6336, s. 1; *Vatan*, 8 Nisan 1942, nr. 539, s. 1; *Akşam*, 8 Nisan 1942, nr. 8427, s. 2.

⁵⁵⁶ *Vatan*, 12 Nisan 1942, nr. 543, s. 1; *Akşam*, 25 Nisan 1942, nr. 8444, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1942, nr. 6356, s. 2; *Akşam*, 26 Nisan 1942, nr. 8445, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1942, nr. 6357, s. 2; *Ulus*, 30 Nisan 1942, nr. 7446, s. 2; *Akşam*, 29 Nisan 1942, nr. 8448, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1942, nr. 6360, s. 2; *Akşam*, 1 Mayıs 1942, nr. 8450, s. 2; *Ulus*, 26 Nisan 1942, nr. 7442, s. 2; *Akşam*, 2 Mayıs 1942, nr. 8451, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1942, nr. 6352, s. 2; *Ulus*, 17 Nisan 1942, nr. 7433, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1942, nr. 6353, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1942, nr. 6354, s. 2.

⁵⁵⁷ *Akşam*, 17 Haziran 1942, nr. 8497, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1942, nr. 6406, s. 1-3.

⁵⁵⁸ *Resmi Gazete*, 25 Haziran 1942, nr. 5141, s. 3250; Kurban Ünlüönen; “Cumhuriyet Dönemi Devlet Borçları”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 4, 1988, ss: 313-335, s. 320.

de olduğu, hatta tahvillere ait faiz ve ikramiyelerin her türlü vergiden muaf olduğu duyurulmuştur. Bu tahvillerin bir özelliği de yalnız para ile değil önceden alınmış tasarruf bonoları ile mübadele edilebilecek olmasıdır⁵⁵⁹.

Milli müdafaa tahvilleri ile bundan önce satışa çıkarılan tasarruf bonolarının birbiriyle karıştırılması üzerine basında şu açıklama yer almıştır⁵⁶⁰:

“Milli müdafaa istikrazı tahvilleri tasarruf bonolarından mahiyeti itibariyle ayrıdır. Tasarruf bonoları kısa vadeli ve bu vade asgari 3 ay, azami 1 senedir. Halbuki milli müdafaa tahvilleri 20 senede itfa olunur. Yeni tahvillerin faizi tasarruf bonolarının faizinden farklı ve yüksektir. Bundan başka tasarruf bonolarının faizleri peşin ödendiği halde milli müdafaa tahvillerinin faizi işledikten sonra ve senelik olarak ödenir. Buna mukabil tasarruf bonolarının satış fiyatları üzerinden yazılı kıymete müsavi olduğu halde yeni tahvillerin satış fiyatı üzerinde yazılı kıymetten %5 noksandır.”

Tahvillerin ihraç fiyatı %95 olarak belirlenmiş, 20 liralık bir tahvil 19 liraya satılmıştır. Tahvillerin umumi ve hususi idareler ile belediyelerce yapılacak arttırma, eksiltme ve mukavelelerde teminat olarak ve milli emlak satışlarında satış bedeli olarak üzerinde yazılı kıymetle kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Bankalardan satılacağı duyurulan yeni istikrazlara halkın diğer istikrazlarda olduğu gibi büyük rağbet göstereceği tahmin edilmiştir. İlgili makamlar da halkın milli vazife yaparken tasarrufları için müsait bir plasman bulacaklarını açıklamışlardır⁵⁶¹.

Vatandaşlar için iyi bir gelir olduğu vurgulanan tahvillerin iki hafta içerisinde tamamen satılacağı tahmin edilmiştir. Tahvillerin satışa çıkarıldığı sabah bütün bankalarda istikraz tahvili almak için büyük bir kalabalığın bulunduğu ifade edilmiştir⁵⁶². İlk gün olmasına rağmen halk 40 milyonluk birinci tertip bu tahvillere büyük alaka göstermiş, ilgili makamlar bu rağbeti vatandaşların milli müdafaa işlerindeki fedakarlık hislerini ve cumhuriyet maliyesine güvenini göstermesi bakımından önemli olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Yurdun her tarafından alınan haberler satışı devam etmekte olan Milli Müdafaa İstikrazı Tahvillerine karşı halkın yoğun ilgi göstermekte olduğunu göstermiştir. Anadolu'nun en büyük şehirlerinden en küçük kasabalarına kadar her yerden gelen muhabir telgraflarda tahvillerin 3 günde

⁵⁵⁹ *Akşam*, 9 Eylül 1942, nr. 8581, s. 2; *Ulus*, 9 Eylül 1942, nr. 7578, s. 1-3; *Ülkü*, 16 Eylül 1942, S. 24, C. 2, s. 24; *Akşam*, 15 Eylül 1942, nr. 8587, s. 1; *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1942, nr. 6486, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1942, nr. 6490, s. 3; *Ulus*, 7 Eylül 1942, nr. 7576, s. 3.

⁵⁶⁰ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1942, nr. 6493, s. 3; *Ulus*, 12 Eylül 1942, nr. 7581, s. 2.

⁵⁶¹ *Akşam*, 9 Eylül 1942, nr. 8581, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1942, nr. 6496, s. 1-3; *Ulus*, 15 Eylül 1942, nr. 7584, s. 1; *Vatan*, 15 Eylül 1942, nr. 699, s. 1.

⁵⁶² *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1942, nr. 6495, s. 2; *Akşam*, 15 Eylül 1942, nr. 8587, s. 1.

tamamen kapatıldığı, halkın ardi arkası kesilmeyen isteklerini karşılamak üzere buralara yeniden tahvil gönderilmesi için merkeze müracaat edildiği belirtilmiştir⁵⁶³. Devam eden istekler karşısında bu vilayet ve kaymakamlıklara yeniden milli müdafaa istikraz tahvilleri gönderilmiş ve hiçbir talebin karşılıksız kalmaması hususunda gerekli tedbirler alınmıştır⁵⁶⁴. Halkın katılımı konusunda “*Mütevazi tasarrufunu bir mendil içinde getiren her vatandaş yeni tahvillerle halkımıza verilmiş olan hizmet fırsatından ve temin edilen menfaatten aynı duygu ve anlayışla faydalanmaktadır.*” denilmiştir. Mali makamlar ve tanınmış iş adamları bu sonucu cumhuriyet Hükümetinin kurulduğu günden beri aksamayan mali itibarı ve halkın genişleyen tasarruf terbiyesine bağlamışlardır. Milli Müdafaa İstikrazlarının 40 milyon liralık kısmının 15 günlük sürede 500.000 liralık talep fazlası ile kapanması ve 30 Eylül 1942 akşamından itibaren tahvil satışına son verilmesi üzerine Maliye Vekili Fuat Ağralı Anadolu Ajansı aracılığıyla gösterilen ilgiye teşekkür etmiştir⁵⁶⁵.

Milli Müdafaa İstikrazı ikinci tertip tahvilleri 17 Mart 1944 tarihinden itibaren satışa çıkarılmış ve satış 31 Mart akşamına kadar devam etmiştir. Senede %7 faiz getiren tahvillerin önemli bir kısmı halkın geniş ölçüde katılımını temin için 100 liralık küpürler halinde ihraç olunmuştur⁵⁶⁶. Tasarruf sahibi vatandaşlar için emniyetli ve yüksek gelirli bir plasman olduğu kadar milli bir hizmet vesilesi teşkil eden bu tahvillerin öncekiler gibi büyük bir rağbet göreceğine kesin gözüyle bakılmıştır. Bu tertip tahvillerin de satış süresi içinde para yerine tasarruf bonusu verilerek de satın alınabileceği duyurulmuştur. Tahvillerin satışa konulduğu gün için İzmir merkezinde 300.000 liralık satış yapılmış, Ankara için de aynı durumun geçerli olduğu belirtilerek yeniden tahvil istenmiştir⁵⁶⁷. Satışlardan yurdun her köşesinin imkan nispetinde istifade edebilmesi ve taleplerin vaktinde karşılanması için icap eden tedbirler alınmıştır. İkinci tertip milli müdafaa tahvilleri için tayin edilen iki haftalık satış

⁵⁶³ *Akşam*, 16 Eylül 1942, nr. 8588, s. 1; *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1942, nr. 6497, s. 3; *Vatan*, 16 Eylül 1942, nr. 700, s. 3; *Ulus*, 18 Eylül 1942, nr. 7587, s. 1; *Akşam*, 19 Eylül 1942, nr. 8591, s. 1; *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1942, nr. 6500, s. 1; *Ulus*, 19 Eylül 1942, nr. 7588, s. 1.

⁵⁶⁴ *Akşam*, 20 Eylül 1942, nr. 8592, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1942, nr. 6501, s. 3; *Ulus*, 20 Eylül 1942, nr. 7589, s. 1; *Vatan*, 20 Eylül 1942, nr. 704, s. 3.

⁵⁶⁵ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1942, nr. 6499, s. 1-3; *Akşam*, 1 Ekim 1942, nr. 8603, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1942, nr. 6512, s. 1; *Ulus*, 1 Ekim 1942, nr. 7600, s. 1.

⁵⁶⁶ *Akşam*, 16 Mart 1944, nr. 9125, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Mart 1944, nr. 7034, s. 1-3; *Ulus*, 16 Mart 1944, nr. 8124, s. 1; *Vatan*, 16 Mart 1944, nr. 1180, s. 3.

⁵⁶⁷ *Cumhuriyet*, 17 Mart 1944, nr. 7035, s. 3; *Vatan*, 17 Mart 1944, nr. 1181, s. 1; *Akşam*, 18 Mart 1944, nr. 9127, s. 2.

süresinin birinci haftasının sona ermesi münasebetiyle yurdun her tarafından alınan bilgiden ilk haftanın sonuçlarına göre tahvillerin halkın her tabakasından rağbet gördüğü ifade edilmiştir. Tahvillerin satış tarihi bittiğinde ise Maliye Vekili Fuat Ağralı Anadolu Ajansı vasıtasıyla tahvillerin tamamen satıldığını belirterek ilgi ve alakalarından dolayı halka teşekkürlerini iletmiştir⁵⁶⁸.

15 Ocak 1945 tarihinde satışa çıkarılan 35 milyon liralık üçüncü tertip milli müdafaa tahvilleri 31 Ocak 1945 tarihine kadar satılmıştır. Tasarruf bonusu bulunan vatandaşların milli müdafaa tahvillerinden yararlanabilmeleri için Hükümet tahvil satışlarında para yerine tasarruf bonusu verilmesini de kabul etmiştir⁵⁶⁹.

3. SAVAŞ DÖNEMİNDE ALINAN TASARRUF TEDBİRLERİ VE ULUSAL EKONOMİ VE ARTTIRMA KURUMU

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ülkelerin ekonomilerinde değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde Hükümetler ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmek zorunda kalmış, mal stoklarını eritmeye, yerli mallarını yabancı mallara karşı korumaya ve çeşitli tedbirlerle krizin etkilerini azaltmaya çalışmışlardır. Bu yıllarda Türkiye’de de yerli üretim ve bunların tüketimi özendirilmiştir. Bu politikanın ortaya çıkarttığı kurumlardan birisi de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti olmuştur.

Dünya Ekonomik Buhranı’nın ekonomi üzerindeki tahribatları hakkında Başvekil İsmet İnönü 12 Aralık 1929’da TBMM’de şu hususlara değinmiştir⁵⁷⁰:
“Millet kendi kazancından fazla harcamayacak, kanaatkâr bir hayata girmek zorunda kalacaktır. Eğer üretimimiz yetmiyorsa ve çalışkan vatandaş ekmekle kahve arasında kalacaksa, kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüzün yettiği kadar kulağına bağıracağız. Yerli malının revacını arttırmak gayesiyle bütün vatandaşların şuuru uyandırmak üzere devletin bütün kuvvetlerini harekete geçireceğiz. Fert ve devlet dayanışması ile bu mücadeleyi başaracağız.”

⁵⁶⁸ *Ulus*, 19 Mart 1944, nr. 8127, s. 1; *Vatan*, 19 Mart 1944, nr. 1183, s. 2; *Ulus*, 26 Mart 1944, nr. 8134, s. 1; *Akşam*, 1 Nisan 1944, nr. 9141, s. 1; *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1944, nr. 7050, s. 1; *Vatan*, 1 Nisan 1944, nr. 1196, s. 1.

⁵⁶⁹ *Ulus*, 3 Ocak 1945, nr. 8417, s. 1.

⁵⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, C. 14, s. 14-17.

3. 1. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TASARRUF FİKRİ

Geçmişteki tecrübelerden hareketle Türkiye öncelikle ihtiyaçlarını karşılayacak maddeleri yetiştirmeye yönelmiştir⁵⁷¹. Kalkınmak için önce yerli kaynaklara başvurulmuş, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in "*Azami tasarruf şiar-ı millimiz olmalıdır*" sözü ilke kabul edilmiştir⁵⁷². TBMM tasarrufla ilgili bazı kararlar almış, düşünlerde fazla masraf yapılmaması yönünde "*Men'i İsrifat Kanunu*" çıkarılmıştır. Mecliste, memurların, belediye çalışanlarının, öğretmen ve öğrencilerin yerli kumaşlardan yapılmış elbiseler giymeleri tartışılmıştır. 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar da bu düşünceyi desteklemiştir⁵⁷³.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yerli ürünlere öncelik verilmesi çalışmaları başlatılmıştır. 9 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen "*Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun*" bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır. 1926'da İzmir'de "*Yerli Mamulâtı Müstehlikler Cemiyeti*" kurulmuştur. Cemiyet yerli malının halk nezdinde itibar kazanmasını sağlamak adına yazılar yayınlamış ve yurdun değişik yerlerinde yerli mallarını koruma örgütlerinin kurulmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kapitalist milli ekonomi anlayışı ve devletçi kalkınma modeli benimsenmiştir. Yabancı sermayeye gösterilebilecek ılımlı bakış ihtimali de 1929 Ekonomik Buhranıyla tamamen ortadan kalkmıştır. Kriz güçlü bir milli ekonomi için duyulan kaygının daha da derinleşmesine neden olmuş, ekonomisini dışa kapatan ülke korumacı-devletçi ekonomik tedbirlere yönelmiştir⁵⁷⁴.

3. 2. MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ

Türkiye'de tasarruf düşüncesini ortaya çıkaracak gelişmeler yaşanmış, üzerine Dünya Ekonomik Bunalımı gelince devlet tasarrufla ilgili daha fazla çalışma

⁵⁷¹ Sevilay Özer; "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli malı ve Tutum Haftası Kutlamaları", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/8 Spring 2013, Ankara, ss: 595-613, s. 598.

⁵⁷² Doğan Duman; "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C. I, S. 2, İzmir 1992, ss: 127-141, s. 127.

⁵⁷³ *Resmi Gazete*, 28 Mart 1921, nr. 8, s. 3; Alev Gözcü; *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, Libra Kitap, İstanbul 2013, s. 377; Özer; a.g.m., s. 598.

⁵⁷⁴ *Resmi Gazete*, 20 Aralık 1925, nr. 249, s. 865; Özer; a.g.m., s. 598-599; Duman; a.g.m., s. 134; Gözcü; a.g.e., s. 377.

yapmıştır. 1929 yılının sonlarından itibaren Hükümet tasarruf siyaseti izlemeye başlamıştır. İktisadi dengenin sağlanabilmesi için tasarruf fikrini hayata geçiren kurumlardan birisi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti olmuştur⁵⁷⁵.

Kurucularının çoğunluğunun milletvekili olduğu, başkanlığını Kazım Özalp'ın yaptığı Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 12 Aralık 1929 tarihinde kurulmuştur. Devlet merkezli ulusal kalkınma stratejisinin gerçekleştirilmesi için tasarlanan cemiyetin amaçları halkı tasarrufa yöneltmek ve yerli malları kullanımını teşvik ederek yabancı mallar yerine yerlisinin tüketimini sağlamaktır. Cemiyet Başvekil İsmet İnönü'nün mecliste yaptığı ve ulusça kalkınabilmek için ortak bir gayretin gereğine dikkat çeken konuşmasının ardından faaliyetlerine başlamıştır. İnönü'nün konuşmasındaki vurgu ulusça tutumlu olmanın ve yerli malları kullanmanın önemi üzerindedir⁵⁷⁶.

Cemiyetin nizamnamesi hazırlanıp amaçları belirlendikten sonra başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Türkiye'nin birçok yerinde hızlı bir şekilde şubeleri açılmıştır. Cemiyetin kısa bir süre içinde ülke geneline yayılması ve kuruluşunu izleyen aylarda şube sayısının 273'e çıkması yetkililerin bu işe büyük önem verdiklerini göstermektedir. Tekeli ve İlkin'e göre bu kurum halkı tasarruf konusunda yönlendirebilecek bir görevle oluşturulmuştur⁵⁷⁷. Cemiyetin kurulması halkı etkilemeye dönük bir sosyal hareket olarak yorumlanmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bir anlamda bunalım karşısında alınacak önlemlerin yönünü de belirlemiştir. Cemiyet tasarruf bilincini arttırmak, yerli malı üretimi ve tüketimini özendirmek, ithal mal kullanımını azaltmak için kurulmuştur. Halka tasarruf düşüncesinin önemini anlatmaya çalışırken, halkı bilinçlendirerek ülke ekonomisinin kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Doğan Duman, Cemiyetin tasarrufları artırma yönündeki çabalarının başarılı olduğunu ve Türkiye'de bankalardaki tasarruf mevduatının 1929 yılında 27 milyon iken 1938 yılında 335 milyon liraya ulaştığını belirtmektedir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti halkı bilinçlendirmesinin yanı sıra yerli malı kullanılması konusunda da çalışmalar yapmıştır. Cemiyetin yerli malı kullanımı

⁵⁷⁵ Gözcü; *a.g.e.*, s. 377.

⁵⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, C. 14, s. 31-37; Nurhan Kavaklı; "Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası'nın Basındaki Temsili", *Kültür ve İletişim*, 2010-13(1), Kış, ss: 69-101, s. 73-74.

⁵⁷⁷ Duman; *a.g.m.*, s. 135-136; Tekeli ve İlkin; *1929 Dünya Buhranı*, s. 92.

propagandası aslında Hükümetin ekonomi politikasının yansımasıdır. Bunalım tüm dünyada ithal ürünlerin tüketimini azaltmıştı. Hatta bunalıma karşı alınan en önemli önlem ithal malın ülkeye girişini sınırlandırmak olmuştur. Cemiyetin faaliyetleri kapsamında Türkiye’de yerli malı kullanımında bir artış olmuştur⁵⁷⁸.

Cemiyete gösterilen ilgi oldukça memnunluk verici boyuta ulaşmış, kısa bir süre içinde ülkeye yayılmış, şubeleri açılmıştır. Cemiyet faaliyetlerini milli tasarruflardan milli sermayenin nasıl birikebileceğini öğretmek ve yayın ve propaganda faaliyetleri yapmak üzerinde yoğunlaştırmış, sanayi sergisi, sanayi kongresi ve ziraat kongreleri düzenlemiştir. Yerli malı sergileri 10 yıl boyunca devam etmiş, onuncu sergiden sonra halkın yerli malları hakkında yeterli bilgisi olması ve yerli mallarının pazardaki yerini sağlamlaştırması sebebiyle yapılmasına gerek görülmemiştir⁵⁷⁹. İzmir şubesi yerli malı üreten ve satan kuruluşları belirleyerek adreslerini gösteren bir kitap basmış ve dağıtmıştır. İzmir şubesi halka tasarruf alışkanlığını kazandırmak, yerli ürünlere ilgiyi arttırmak ve daha etkin bir propagandaya girişmek amacıyla kadın ve erkek kolları kurmuştur. Özellikle kadın kolu ev toplantıları düzenleyerek önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti amaçlarını halka duyurabilmek ve daha etkin olabilmek amacıyla Neşriyat ve Propaganda Komitelerini kurmuştur. Bu komite yerli ürünler hakkında filmleri sinemalarda göstermiş, tasarrufa ait atasözlerini belirleyerek günlük gazetelerde yayınlamıştır. Afişlerle halkı tasarruf ve iktisada teşvik etmiş, aile bütçesi hakkında eserler yazmış ve broşürler yayınlamıştır. Ayrıca her yıl düzenlenen Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası için de hazırlıklar yapmakla görevlendirilmiştir⁵⁸⁰.

3. 3. TASARRUF VE YERLİ MALI HAFTALARI

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirmek için uzun yıllar Tasarruf ve Yerli Malları Haftası düzenlemiştir. Bu haftalar milli bayram havasında kutlanmış ve cemiyetin amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik birer kampanyaya dönüşmüşlerdir. İkinci Dünya

⁵⁷⁸ Gözcü; *a.g.e.*, s. 377-378.

⁵⁷⁹ Özer; *a.g.m.*, s. 602.

⁵⁸⁰ Duman; *a.g.m.*, s. 136-137.

Savaşının sonuna kadar her yıl bu hafta Başvekilin açılış konuşmasıyla başlamıştır. Ayrıca başta İktisat Vekili olmak üzere birçok vekil ve üst düzey yetkili bu hafta süresince radyoda yerli malı ve tasarrufa ilişkin konuşmalar yapmışlardır. 1929 yılından itibaren 12-19 Aralık tarihi Yerli Malı ve Tasarruf Haftası olarak anılmış, bu süre zarfında ülkenin her yerinde kutlamalar yapılmıştır⁵⁸¹.

12 Aralık 1930 tarihinde Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası adı ile uygulamaya konulan, daha sonra resmi kutlamalarına tüm okulların katıldığı hafta devletçilik ilkesinin benimsendiği ulusal kalkınma ideolojisi etrafında oluşturulmuştur. Cumhuriyet'in kendine belirlediği öncelik ulus devlet çatısı altında ekonomik kalkınmayı sağlamak şeklindedir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu olumsuz koşulların yanı sıra Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik yetersizlikler devletin varlığını güçlü bir şekilde kurması açısından önemli bir engel teşkil etmiştir. Sorunun çözümünde izlenen yol ise ulusal sermaye birikimine dönük bir sürecin başlatılması ve ulusal sanayinin kurulmasının teşvik edilmesi şeklinde gelişmiştir⁵⁸².

Yerli Malı ve Tasarruf Haftası kutlamaları CHP desteği ve Halkevlerinin katılımıyla özellikle 1930'lu yıllarda canlı bir şekilde yapılmıştır. Yerli mallarına rağbetin artırılması, ihtiyaçların asgari hadde indirilmesi ve yerli mallarından temininin sağlanması için tüm ülkeye tamim gönderilmiştir. Halkın toplandığı kahvehane, sinema gibi yerlere merkezden gönderilen levhalar asılmıştır. Hafta süresince parti hatipler heyeti semt semt uygun yerlerde konferanslar vermiş, radyo programları düzenlemiştir. Okullarda ekonomi ve yerli malı konusunda yazı yarışmaları düzenlenmiş, öğrenci ve ailelerine tutumluluk hakkında konferanslar verilmiştir. Öğrenciler yerli malı sloganları ile dolaşmış, yatılı okullara üzüm, incir, fındık dağıtmıştır. Yerli malı ve tasarruf propagandası kapsamında Millet Mekteplerinde de benzer çalışmalar yapılmıştır. Mektep öğretmenlerinden tasarruf ve yerli malı hakkında telkinlerde bulunmaları istenmiştir. Yerli malı marşı ve notası bütün okullara ve musiki evlerine dağıtılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı da askeri okullara ve orduya kutlamalarla ilgili genelge göndermiştir⁵⁸³.

⁵⁸¹ Duman; a.g.m., s. 137; Özer; a.g.m., s. 601.

⁵⁸² Kavaklı; a.g.m., s. 71.

⁵⁸³ Özer; a.g.m., s. 603-604; Duman; a.g.m., s. 137.

Camilerde tasarrufla ilgili hutbeler okunmuş, vaizler ulusal ekonomi ve yerli malından bahsetmiştir. Yerli malı kullanımının yaygınlık kazanması açısından milletvekilleri ve tanınmış kişilerin halka örnek olması istenmiştir. Giyim ve kuşamda yerli kumaşların tercih edilmesine dikkat çekilmiştir. Hafta boyunca vitrinler süslenerek indirimli satışlar yapılmış, vitrin yarışmaları düzenlenmiştir. Uçaklarla gökyüzüne tasarruf vecizeleri yazılmış, uçaklar büyük şehirlerde tasarruf vecizeleri ve hediyeli kartlar atmış, bu kartları Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetine götürünlere yemiş verilmiştir. Doktorların yerli ilaç yazması teşvik edilmiş, yerli ilaçların tercih edilmesi için hastanelere tamim gönderilmiştir. Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer'de de yerli ilaçlar tercih edilmiştir. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yerli malı yapan ve satanların isimleri ve adreslerini içeren kataloglar düzenlemiştir. Bankalar kumbara alıcılarıyla dolmuş, İş Bankası'nın tasarruf kumbaraları çok rağbet görmüştür. Kahveciler Cemiyeti kahvelerde ıhlamur bulundurmak suretiyle kahve ve çay tüketiminin azaltılmasını uygun görmüştür. Berberler Cemiyeti ise üyelerine yerli kolonya, krem, pudra kullanmalarını tavsiye etmiştir. Balıkçılar Cemiyeti bakkalların dışarıdan gelen tuzlu balık yerine yerli balık satmasını temine çalışmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tasarrufa ait gramafon plakları hazırlatarak bu plakların umumi müesseselerde çalınmasını sağlamıştır. Gazetelerde yerli malı ve tasarrufa ilişkin *"İki kazanıp bir yiyeceksin; kaba, biçimsiz, pahalı da olsa Türk malını arayacaksın, yiyeceğine yabancı zerre karıştırmayacaksın, lüks inciğe boncuğa para vermeyeceksin"; "Türkiye'de yapılabilen veya çıkan hiçbir şeyi Avrupa'ya ısmarlamayacaksın, temiz mal satacaksın, rağbet çoğaldıkça fiyatları çoğaltmayacaksın, ucuz almayı, ucuz satmayı, iyisini satmayı bileceksin"* gibi çok sayıda uyarıya yer verilmiştir⁵⁸⁴.

Tasarruf ve yerli malları haftası her geçen yıl daha zengin bir programla kutlanmıştır. Özellikle 1930-1935 yılları arasındaki kutlamalarda basın büyük bir propagandaya girişmiştir. Duman'a göre basın ulusal bayramlara bile bu kadar geniş yer vermemiştir. 10-20 Aralık tarihli gazete ve dergilerde tasarruf ve yerli mallarının tüketilmesine ilişkin yazılar yayınlanmış ve *"Tasarruf ve yerli malı haftası başladı. Bu hafta yiyeceğini, içeceğini, giyeceğini yerli malından al. Yerli malı satmayan dükkanlardan alışveriş etme", "Yerli yemiş ye. Yemiş yiyen sağlam olur, geç ötür."* gibi sloganlar yer almıştır. Tasarruf ve Yerli Malları Haftası dışında da çalışmalarına devam eden

⁵⁸⁴ Özer; a.g.m., s. 604-606.

cemiyet yerli ürünleri tanıtmak, tasarruf alışkanlığı oluşturabilmek, iktisadi sorunları tartışmak amacıyla kongreler düzenlemiş ve sergiler açmıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1936'da adını Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu olarak değiştirmiştir. Yerli Malı ve Tutum Haftası kutlamaları özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar çok yönlü bir şekilde yapılmış, savaş yıllarında tasarrufun önemi bir kat daha arttığı için aynı hassasiyetle devam ettirilmiştir. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel 14 Aralık 1939 tarihli radyo konuşmasında çocukların makul harcamaya, gelirinden küçük de olsa birikimler yapmaya alıştırılması gerektiğini, tasarruf yapmanın önemini belirtmiştir⁵⁸⁵.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tasarruf haftaları renkli kutlamalara sahne olmuştur. 1939 yılı tasarruf haftasında ülkenin iktisadi gelişmelerini gösteren açık bir sergi oluşturulmuştur. Okul duvarlarına haftanın önemini içeren sözler ve resimler asılmış, para biriktiren öğrenciler kumbaralarını boşaltmak üzere bankalara gitmiş, okullarda piyesler ve konferanslar düzenlenmiş, yatılı okullarda yemeklerde üzüm, incir, fındık, badem, portakal, kayısı gibi yerli malı meyveler yenmiş, ilk ve ortaokul öğrencileri buldukları semtlerde yazılı levhalarla resmi geçit yapmışlardır. Üniversite, yüksek iktisat ile ticaret okullarında toplantıların yapılmış, Ankara radyosunda da Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumunun amaçları hakkında konferanslar verilmiş, her gün bir Vekil tarafından radyoda tasarruf ve yerli malı konulu konuşmalar yapılmış, şehrin çeşitli yerlerine sözler asılmıştır. Ana caddelere tasarruf ve yerli malı kullanımı hakkında güzel sözler yazılı levhalar asılmış, sergi evinin üstündeki "*Yerli malı kullan, para biriktir.*" sözü elektrikle aydınlatılmıştır. 1939'da Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kutlamalarında 10 seneden beri yapılagelen vitrin müsabakasından vazgeçilmiştir. Birçok vitrinde meyveler sergilenmiş, yerli mallar pazarı vitrinlerini haftanın önemine uygun olarak süslemiştir⁵⁸⁶.

1940 yılı Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Başvekil Refik Saydam'ın konuşmasıyla açılmış, zengin bir programla kutlanmıştır. Ankara Radyosu'nda konuşmalar yapılmış, İstanbul Halkevi'nde ve okullarda konferanslar verilmiş, afişler

⁵⁸⁵ *Akşam*, 14 Aralık 1939, nr. 7596, s. 2; Duman; a.g.m., s. 138, 141; Özer; a.g.m., s. 603.

⁵⁸⁶ *Akşam*, 12 Kasım 1939, nr. 7566, s. 3; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1939, nr. 5570, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1939, nr. 5577, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1939, nr. 5595, s. 3; *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1939, nr. 5596, s. 2; *Ulus*, 13 Aralık 1939, nr. 6595, s. 5.

asılmış, yazı yarışması, yemiş günleri ve geçit töreni yapılmıştır. Şehirliyi sebze ve meyve dikmeye, köylüyü daha çok ve iyi mahsul almaya ve işçiyi makinesine çocuğu gibi bakmaya teşvik eden posterler asılmıştır. Resimli yazılı kartlar da resmi daireler, okullar, ulaşım araçları, istasyon ve iskelelere asılmıştır. 1939'da ışık maskelemesi yüzünden yapılmayan vitrin yarışmaları başlamış, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin okullara gönderdiği vecize ve afişler sınıflara asılmıştır. Dahiliye Vekaleti vilayetlere tamim göndererek Tasarruf ve Yerli Mallar Haftasına önem verilmesini istemiş, Maarif Vekaleti haftanın öneminin öğrencilere anlatılmasını bildirmiştir⁵⁸⁷.

1941 yılı tasarruf haftası etkinlikleri ile şehre afişler asılmış, okullarda yapılan yarışmalarda dereceye girenlere Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu ödül vermiş fakat önceki senelerde yapılan vitrin yarışmalarından vazgeçilmiştir. “*Yurdu ordunun ve çalışan milletin gücü korur ve tasarruf var, israf, lüks yok*” mevzulu posterler ulaşım araçları ve bütün toplantı yerlerine asılmıştır. 1941 yılında *Ülkü* Dergisi'nde Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları kutlamaları ile ilgili şu tespit yer almıştır⁵⁸⁸:

“Dünyayı kasıp kavuran sıkı şartlarda refah içinde kalkınma hamlesine devam eden Türkiye’de tasarrufun ve yerli malı kullanmanın bir milli terbiye halinde yerleştiğine bu haftalar delil teşkil etmekte ve bu itibarla da ümit ve gurur vermektedir.”

Savaş yıllarının hayat şartları üzerinde baskısı karşısında vatandaşların tasarrufa uymaları zorunluluk halini aldığından 1942 yılı tasarruf haftasının öneminin bir kat daha artmıştır. Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu halka günün icaplarına uymaları için gereken öğütleri 1942 yılında da tekrarlayarak şehrin gözle görülür yerlerine ve ana caddelerle mağaza vitrinlerine vatandaş iktisat ve tasarrufa davet eden sözler asmıştır. Bütün halkevlerinde, halk odalarında ve halkevi ve halk odası bulunmayan yerlerde münasip görülecek yerlerde törenle kutlanmış, Maarif Vekilliği de haftanın bütün okullarda kutlanması için teşkilatına direktifler vermiştir⁵⁸⁹.

Ankara’da yüksek öğrenim öğrencileri Ulus Meydanı’nda toplanarak “*Yerli malı kullanacağız, para arttıracacağız, israftan kaçınacağız, çok çalışacağız*” diyerek yemin etmişlerdir. 1943 yılında da Yerli Malı ve Tasarruf Haftası yurdun her köşesinde geniş

⁵⁸⁷ *Ulus*, 28 Kasım 1940, nr. 6939, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1940, nr. 5870, s. 1-5; *Akşam*, 12 Aralık 1940, nr: 7955, s: 1; *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1940, nr. 5871, s. 4.

⁵⁸⁸ *Akşam*, 12 Aralık 1941, nr. 8313, s. 3; *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1941, nr. 6222, s. 1; *Ülkü*, 16 Aralık 1941, S. 6, C. 1, s. 23.

⁵⁸⁹ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1942, nr. 6582, s. 1-3; *Ulus*, 12 Aralık 1941, nr. 7311, s. 1.

bir kutlama programıyla kutlanmıştır⁵⁹⁰. Radyoda konuşma yapan ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu Başkanı Kazım Özalp elimizdeki kıymetleri tasarrufla harcamak, lüzumsuz birşey sarf etmemek, elimizdeki eşyalara iyi bakım yapmak, ihtiyaçları kısmak, her alanda üretimi çoğaltma öğütlerinde bulunmuştur. 1944 yılı kutlamalarında da konferanslar verilmiş, müsamereler düzenlenmiş fakat bazı imkansızlıklar dolayısıyla vitrin müsabakası ile öbür müsabakalar yapılamamıştır⁵⁹¹.

Basında günün şartları vurgulanarak, halkta tasarruf bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Savaşın başladığı tarihlerde Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu tasarrufla ilgili pek çok uyarı yayınlamıştır. Herşeyden bir parça tasarruf yapmakla elde edilecek toplamın çok muazzam olabileceği sürekli vurgulanmıştır⁵⁹².

*“Evlerde ve lokantalarda önümüze konulan ekmek artar ve atılır. Fazla buğdayımızı dışarıya satıp memleketimize para sokacağımız yerde çöp tenekesine atıyoruz. Öniine yiyebileceğin kadar ekmek al ki ihtiyat ambarlarımız daima dolu kalsın ve buğday ihracatımız artsın.”*⁵⁹³, *“Bahçende süs bitkilerinden ziyade yiyecek bitkileri yetiştir, gelirini arttırmış olursun”*⁵⁹⁴, *“Devlet kara günleri önlemek için peksimet stoku yapıyor, sen de aynı üslup ile hareket etmelisin. Bir kırıntı, bir artık ekmek, bir ampul ışığı, eski bir ceket israf etmemeyi milli siyaset bilmelisin”*⁵⁹⁵, *“Arttırma bir alışma işidir. Çocuğunu küçük yaştan arttırmaya alıştır.”*⁵⁹⁶, *“Gelirinden en az %5’ini arttır. Yeni içtimai ahlak yerli malı kullanmayı emrediyor.”*⁵⁹⁷, *“Lüzumsuz yere eşya almamak, tasarrufa riayet etmek lazımdır. Şıklık düşüncelerini bir tarafa bırakarak Avrupa Harbinin vücuda getirdiği vaziyete uymak mecburiyetindeyiz.”*⁵⁹⁸, *“Vatandaş kendine lazım olan her şeyde yerli malını tercih et. Paranı dışarı verme”*⁵⁹⁹, *“Boşuna yanan her ampül, lüzumundan fazla sıcak oda, israf olunan her kağıt, atılan ekmek parçası, esneyerek geçirilen her dakika milli servetimizden çalınmış kıymetlerdir.”*⁶⁰⁰, *“Nispetsiz kâr temin ederek vatandaşların kesesinden fazla para çekmek de hırsızlıktır”*⁶⁰¹, *“İsraf daima günah sayılmıştır, bugün hem günah hem hıyanet”*⁶⁰², *“Yediğimizden, içtiğimizden, giydığımızden, yaktığımızdan tasarruf edeceğiz. İsraf sadece ferdi bir felaket sebebi değil aynı zamanda milli bir suçtur.”*⁶⁰³

Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında halka ulaşılabilecek her imkan kullanılarak tasarruf etmek ve yerli malı kullanmak Türk olmanın bir gereği gibi

⁵⁹⁰ *Ülkü*, 1 Ocak 1942, S. 7, C. 1, s. 24; *Ülkü*, 1 Ocak 1943, S. 31, C. 3, s. 24.

⁵⁹¹ *Ülkü*, 16 Aralık 1943, S. 54, C. 5, s. IV; *Ulus*, 19 Aralık 1944, nr. 8402, s. 2.

⁵⁹² *Haber*, 8 Mayıs 1940, nr. 2076, s. 1.

⁵⁹³ *Akşam*, 22 Nisan 1940, nr. 7723, s. 6; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1940, nr. 5731, s. 3.

⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1940, nr. 5730, s. 6.

⁵⁹⁵ *Akşam*, 16 Mayıs 1941, nr. 8105, s. 1.

⁵⁹⁶ *Ulus*, 18 Aralık 1939, nr. 6600, s. 3.

⁵⁹⁷ *Ulus*, 18 Aralık 1939, nr. 6600, s. 3.

⁵⁹⁸ *Akşam*, 5 Nisan 1941, nr. 8064, s. 4.

⁵⁹⁹ *Haber*, 6 Nisan 1939, nr. 1934, s. 2.

⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1940, nr. 5723, s. 4.

⁶⁰¹ *Akşam*, 16 Aralık 1940, nr. 7959, s. 3.

⁶⁰² *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1941, nr. 6152, s. 2.

⁶⁰³ *Haber*, 15 Aralık 1941, nr. 2240, s. 1.

sunulmuştur. Gazeteler hafta boyunca yapılan etkinliklere çok geniş yer ayırmışlar, siyasilerin sözlerini manşet ve başlıklara taşımışlardır. Tasarruf ve Yerli Malı Haftasının öncesi ve sonrasını da kapsayan geniş bir zaman diliminde tasarrufla ilgili uyarı niteliğinde pek çok mesaj yayınlamışlardır.

3. 4. SAVAŞ SIRASINDA UYGULANAN TASARRUF TEDBİRLERİ

1939 yılında Dahiliye Vekaleti'nin bir tamimi ile düğünlerde israfın önüne geçilmesi istenmiş, hatta otellerde yapılan düğün ve nişan törenlerinin yasaklanması düşünülmüştür. İstanbul Vilayeti 1926'da israfın önüne geçmeye yönelik kabul etmiş olduğu kararları kaymakam ve müdürlere tekrar göndererek bu kuralların uygulanmasını istemiştir. Kararlardan bazıları şunlardır⁶⁰⁴:

“Geline takı merasimi yapılmayacak, takı verilmeyecek; gelin arabasını 5 arabadan başka araba takip edemeyecek; düğün için her çeşit hediye götürülmesi yasaktır; düğün bir günden fazla devam etmeyecek; düğün için umumi salonlarda ziyafet verilmeyecektir; yalnız akraba ve çocuklara bir gün için ziyafet verilebilir. Lohusa vesilesi ile ziyafet vermek ve hediye götürmek yasaktır; sünnet düğünü yapılamaz, yalnız aile aralarında hususi eğlence yapılabilir; sünnet çocukları mücevheratla sokakta gezdirilemezler; riayet etmeyenler hakkında zabıt varakası tutulur, elde edilen eşya muhafaza altına alınır ve sulh ceza mahkemesinin kararına arz edilir.”

Salonlarda yapılan düğün merasimlerine kısıtlama getirilirken Halkevlerinde ve parti binalarında yapılan evlenme merasimleri Men'i İsrifat Kanunu hükümlerinin dışında tutulmuştur. Kanunun uygulanması üzerine Beyoğlu'ndaki otelcilerden bazıları vilayete başvurarak 1926 senesinde kabul edilen kararların eski zamana ait olduğu, o zamandan bu zamana durumun değişmiş bulunduğu, otellerde düğün ve nişan yapmanın israf kabul edilemeyeceği, vaziyetin devamı halinde otellerini kapamak zorunda kalacaklarını beyan ederek kararların değiştirilmesini talep etmişlerdir. Kararlara Çiçekçiler Cemiyeti ve diğer bazı esnaf teşekkülleri de itiraz etmişlerse de, itirazları reddetmiştir. Zabıtaya düğün evlerine giderek hediyelik eşyayı müsadere etme hakkı veren hükümler esnafı telaşlandırmış ve şikayetleri basında yer almıştır. Kanunun uygulanmasına dair talimatnamenin değiştirilmesi hakkında esnaf

⁶⁰⁴ *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1939, nr. 5365, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1939, nr. 5386, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1939, nr. 5406, s. 2.

cemiyetleri ve otelcilerin müracaatlarına rağmen Dahiliye Vekaleti bu kararın uygulanmasına devam edilmesi lehinde karar vermiştir⁶⁰⁵.

1940'lı yılların başında bazı tasarruf tedbirleri alınmış ve halk zorunlu kısıtlamalara katılmak durumunda kalmıştır. 14 Aralık 1940 tarihinde Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu Genel Başkanı Kazım Özalp “Normal zamanlarda değiliz, hayatımızı yeni şartların icap ettirdiği zaruretlere uydurmak mecburiyetindeyiz.” dedikten sonra her vatandaşın boynuna borç olan yeni vazifeleri şöyle sıralamıştır⁶⁰⁶:

“Normal zamanlarda vatandaşlarımıza tavsiyemiz ‘Bol bol seyahat ediniz, ucuz biletlerden istifade ediniz, yurdumuzu geziniz’ idi. Bugünkü aynı tavsiyede bulunamayacağız. Çünkü nakliye vasıtalarımızı daha mühim ihtiyaçlar için kullanmaya mecburuz. Şimdi tavsiyemiz ‘Mecburi bir sebep olmadıkça seyahate çıkmayınız.’ Normal zamanlarda vatandaşımıza ‘Bol bol şeker ye, bol bol reçel yap’ idi. Bugün vatandaş şeker sarfiyatını azalt demeye mecburuz. Çünkü istihsalimizden fazla şeker sarf edersek dışarıdan şeker getirtmek mümkün olmadığı için şeker stokumuz azalır. Çayımıza 3 şeker atıyorsak 2 şeker atmaya alışalım. Şeker ihtiyacımızı pekmeze ve şekerli yiyeceklerle kapatmaya çalışalım. Eskiden parolamızı istihlakı arttırmaktı. Halbuki bugün mümkün olan tasarrufu yaparak daraltmaktır. “

1940 yılında Maliye Vekaleti 1939 yılına göre harcama kalemlerinde %10 kesintiye gitmiştir. Başvekalet devlet dairelerine gönderdiği kağıt ve kırtasiye tasarrufu hakkındaki emriyle makinede yazılan yazıların sık satırla yazılmasını, kısa yazılar için büyük kağıt kullanılmamasını, kopyaların ince kağıtlara yazılmasını, fazla kopya çıkarılmamasını, daktiloda yanlışsız yazmak için her zamankinden fazla dikkat etmelerini, bastırılacak kağıt ve matbu evrak sayfalarının ihtiyaçtan fazla olmamasına dikkat etmelerini, bir mecburiyet olmadıkça sayfaları tamamen kullanılmamış defterleri bırakarak yenilerinin kullanılmasına başlamamalarını, aynı daire ve şahıslara gönderilecek yazıların zarf içine konmasına dikkat etmelerini istemiştir⁶⁰⁷.

1940 yılı sonunda Maarif Vekaleti bazı öğretmenlerin öğrencileri fazla kırtasiye malzemesi almaya mecbur ettiklerinin görülmesi üzerine okullarda kırtasiye tasarrufuna uyulması hakkında yeni bir tamim yapmıştır. Bu tamimle o günkü dünya şartlarında her alanda tasarruf yapmanın zorunluluk olduğu vurgusuyla bir ders için tek defter kullanılması, defter kaplamak için en ucuz kağıt ya da gazete kağıtlarından

⁶⁰⁵ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1939, nr. 5414, s. 2; *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1939, nr. 5419, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1939, nr. 5425, s. 7; *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1939, nr. 5428, s. 2-5; *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1939, nr. 5432, s. 2.

⁶⁰⁶ *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1940, nr. 5873, s. 2.

⁶⁰⁷ *Ulus*, 2 Haziran 1940, nr. 6763, s. 2; *Ulus*, 13 Temmuz 1940, nr. 6804, s. 2.

faydalanılması, pahalı eşyaların alımı konusunda öğrencilerin zorlanmamaları istenmiştir. Birçok alanda tasarruf tedbirleri alınırken lüks sayılabilecek eşya ve gıdaların dükkan vitrinlerinde teşhir edilmesinin engellenmesi hakkında 11 Mart 1941 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde şu öneriler yer almıştır⁶⁰⁸:

“Hükümetimiz un stokunu arttırabilmek için francala sarfiyatını tahdit etmek istiyor. Milli İktisat Cemiyeti şeker, yağ ve et sarfiyatında ekonomiye riayet edilmesini, yamalı elbise, pençeli kundura ile gezilmesinin ayıp sayılmayacağını anlatıyor. Tasarruf tedbirleri alınırken dükkanlarda çeşit çeşit şekerlemeler, hamurışı tatlılar, pastalar, kekler, bisküviler, petibörler camekandan taşıyor. Tuhafiye mağazalarında 8.5 liraya kravatlar, 13.5 liraya pijamalar, 75 liraya çantalar, metresi 30 liraya kumaşlar süs ve ziynet düşkünlerinin iştihalarını kabartıyor. Bunlar gıda ve kıyafet bakımından ihtiyaç teşkil etmedikleri halde iradesi zayıfların tasarruf mefhumunu hatırlamadan onları satın almaktan çekinmemeleri gıda stoklarının ve milli servetin istihlakine sebebiyet veriyor. Tasarruf hususunda alınacak tedbirler meyanında lüks gıda ve giyim maddelerinin satışları men edilmese bile tahdit olunmalıdır diyoruz”

3 Ağustos 1942 tarihli *Vatan* Gazetesi'nde Kızılay Balosu'nda en ucuz ve en zarif gece elbisesini yapan bayanın birinci seçildiği ifade edildikten sonra eskiden balolara giden hanımların en pahalı terzilerde yapılmış elbiseyi giyerek övündükleri, şimdi ise ucuzluk ve zarafetin makbul sayılmaya başlayarak paralarını teşhir ederek göz kamaştırmaya çalışanların gülünç oldukları belirtilmiştir. İstanbul milletvekillerinin Fatih ve Eminönü Halkevi'nde halkla temasları sırasında bir kişi kadınların lüks merakı ve israfı konusunda *“Kadınlarımız 50 liraya ayakkabı alıyorlar, 200-300 liraya elbise yaptırıyorlar, ince çoraba 4-5 lira veriyorlar, bu sefahattir. Kadınları lüks merakına sürükleyen sefahat yerlerine bu dünya durumu içerisinde ne gerek var?”* diyerek lüksün önüne geçilmesini ve baloların kaldırılmasını talep etmiştir⁶⁰⁹.

Tasarruf tedbirleri kapsamında 1942 yılı başında İstanbul Belediyesi elektrik tasarrufu maksadıyla sokak lambalarından fazla görülenleri geçici olarak söndürmeye karar vermiştir⁶¹⁰. Eminönü, Taksim, Üsküdar ve Kadıköy meydanlarında ve çocuk bahçelerindeki büyük lambaların kısılmasına karar vermiş, Taksim Belediye Gazinosu ile kapıları üzerinde ışık bulunan birahane, gazino, lokanta gibi yerler için de belirli bir saatten sonra ışık kısma kararı almıştır. Halkın elektrik tasarrufuna kendini alıştırması gerektiği hatırlatılarak ihtiyaçlarına yetecek kadar ışıkla yetinmeleri, fazla elektrik harcayan ampülleri kullanmamaları duyurulmuştur⁶¹¹. Şehrin genel

⁶⁰⁸ *Ulus*, 18 Aralık 1940, nr. 6959, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941, nr. 5957, s. 2.

⁶⁰⁹ *Vatan*, 3 Ağustos 1942, nr. 656, s. 1; *Vatan*, 3 Ekim 1942, nr. 717, s. 1-3.

⁶¹⁰ *Akşam*, 20 Ocak 1942, nr. 8349, s. 3; *Vatan*, 20 Ocak 1942, nr. 461, s. 2.

⁶¹¹ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1942, nr. 6259, s. 2.

aydınlatması üçte bir oranında azaltılmış, tramvay seferleri belirli saatlere çekilmiş ve evlerde de elektrik kullanımının azaltılması uyarıları yapılmıştır. Ankara Elektrik İdaresi de aldığı tedbirlerle şehirde yanan 2.400 lambayı 1.200'e indirmiştir⁶¹². Eğlence yerleri gece saat 23'te kapanmış, aydınlatmada her il kendi ekonomik şartlarını göz önünde bulundurarak tasarruf yapmaya çalışmıştır. Ancak 1944'de tasarruf amacıyla azaltılan sokak lambalarından yapılan tasarrufun önemli bir miktara ulaşmadığı anlaşıldığından lambaların tekrar yakılmasına karar verilmiştir⁶¹³.

Havagazı ve elektrik tüketiminin daha önemli ihtiyaçlarda kullanılması için bir plan hazırlamak üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için çalışan fabrika ve imalathaneler hariç ev, lokanta gibi yerlere gece saat 23'e kadar elektrik verilmesi ve elektrikle işleyen ulaşım araçlarının da bu saatten sonra seferlerini bitirmelerinin muhtemel olduğu duyurulmuştur. Elektrikten tasarruf etmek için sinema ve tiyatroların erken kapanması, vitrin reklamlarının yasaklanması ile halkın evlerde az mumluk ampul kullanması düşünülmüştür. Sinemalar saat 23'te kapandığı halde, saat 22'de hatta 21.30'da kapatılması ve gece elektrikle yapılan vitrin reklamlarının yasaklanması, hatta tasarrufun resmi dairelere de yayılması uygun görülmüştür. Evlerin elektrik harcaması kısıtlanarak yeni bir elektrik fiyat tarifesi hazırlanmış, normal sarfiyatının üçte ikisinden belirli bir fiyat alınması, fazlasından iki misli para istenmesi planlanmıştır. Elektrik tasarrufu yapmayanların elektrikleri kesileceği ve lüks elektrik aydınlatmasının yasaklanacağı ilan edilmiştir⁶¹⁴.

İstanbul Belediyesi, havagazından tasarruf yapmak için günün belirli saatlerinde şehre havagazı verilmemesi, hatta havagazı ile aydınlanan bazı sokaklardan lambaların kaldırılmasını kararlaştırmıştır. Havagazının sabahları saat 7'den 13'e ve akşamları da 19'dan 22'ye kadar verileceği, diğer saatlerde havagazı bulunmayacağı ve şehre gaz verilmediği saatlerde havagazı musluklarının kapalı tutulması gerektiği duyurulmuştur. Kısıtlamanın birkaç ay sonra kaldırılarak havagazı

⁶¹² *Akşam*, 28 Ocak 1942, nr. 8357, s. 2; *Akşam*, 6 Şubat 1942, nr. 8366, s. 1.

⁶¹³ *Ulus*, 10 Aralık 1942, nr. 7667, s. 1; *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1944, nr. 6983, s. 2.

⁶¹⁴ *Akşam*, 6 Şubat 1942, nr. 8366, s. 1; *Akşam*, 24 Eylül 1942, nr. 8596, s. 1; *Akşam*, 22 Kasım 1942, nr. 8653, s. 1; *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1942, nr. 6562, s. 1-3.

kullanımının normal şeklini alacağı ifade edilmiş, bir ay sonra maden kömürü ihtiyaçlarının temin edilmiş olduğu gerekçesiyle kısıtlama kaldırılmıştır⁶¹⁵.

Kömür tasarrufu temin etmek için büyük şehirlerde akşam saat 19'da kapanan mağazaların 18'de, saat 21'de kapanan bakkallar ile fırınların saat 20'de, tiyatro ve sinemaların da saat 22'de kapanması uygun görülmüştür. Vapur, tren seferleri de düzenlenerek gece seferlerinin saat 22'den sonraya kalmayacağı, elektrikle yapılan reklamlardan vazgeçileceği duyurulmuştur. Kömür tasarrufu amacıyla okullarda eğitimin öğleye kadar yapılması kararı İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmiş, hatta Ocak ayında okulların tatil edilerek Haziran ayında derslere devam ve sınavların Temmuz'da yapılması, eğitimin kış mevsiminde yapılmayarak ileriye atılması uygulaması araştırılmıştır. Devlet daireleri için de mesai saatlerinin 10'da başlayarak öğle tatili yapılmadan 16'ya kadar devamı, trenlerde seyahatin vesikaya tabi tutulması, seyahat mecburiyetinde kalanların seyahatlerinin gerekli olduğunu vilayetlere onaylatmalarını çareleri de düşünülmüş, ancak uygulamaya geçirilememiştir⁶¹⁶.

Hükümet israfın önüne geçmek için lokantalarda pişirilen yemekleri sınırlamıştır. Her lokantanın pişireceği yemeğin biri tatlı olmak üzere 3 çeşidi geçmeyeceği ve tabldot şeklinde olacağı ilan edilmiştir. Bu şekilde birçok gıda maddesinin israfına mani olunması ve yemek fiyatlarının kontrolünün kolaylaşması amaçlanmıştır. Lokanta sahipleri lokantaların hepsinde bu usul uygulandığı takdirde başarılı olacağını söylemişlerdir. Belediye şehirdeki lokantalarda tabldot usulünün getirilmesi ve alakart yemek verilmemesi konusunu incelemiş, şehirdeki bütün lokantalarda tabldot usulünün uygulanmasına karar vermiştir⁶¹⁷. Lokanta vitrinlerinde yemek teşhirinin yasaklanması sonrasında birçok lokanta vitrinlerini boşaltmış, birçoğu da vitrinlerini maskeleymişlerdir. Belediye kaymakamlıklara bir tamim göndererek yasağın uygulanmasını bildirmiştir. Şekerden tasarruf maksadıyla

⁶¹⁵ *Akşam*, 24 Ocak 1942, nr. 8353, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1942, nr. 6262, s. 3; *Vatan*, 24 Ocak 1942, nr. 465, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1942, nr. 6263, s. 2; *Akşam*, 28 Ocak 1942, nr. 8357, s. 3; *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1942, nr. 6266, s. 2; *Vatan*, 28 Ocak 1942, nr. 469, s. 1; *Akşam*, 28 Şubat 1942, nr. 8388, s. 3; *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1942, nr. 6297, s. 2; *Vatan*, 1 Mart 1942, nr. 501, s. 2.

⁶¹⁶ *Akşam*, 30 Eylül 1942, nr. 8602, s. 2; *Akşam*, 15 Kasım 1942, nr. 8646, s. 1; *Vatan*, 1 Aralık 1942, nr. 774, s. 1; *Akşam*, 8 Aralık 1942, nr. 8669, s. 1.

⁶¹⁷ *Akşam*, 27 Ağustos 1942, nr. 8568, s. 3; *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1942, nr. 6476, s. 2; *Vatan*, 25 Ağustos 1942, nr. 678, s. 1; *Akşam*, 8 Eylül 1942, nr. 8580, s. 2. (Bknz. Ek: 9)

Hükümet müesseselerinde şeker ihtiyacının pekmezele karşılanmasını incelenmeye başlamış, halkın birçok tatlıyı pekmezele yapabileceği basında yer almıştır⁶¹⁸.

1929'dan 1939'a kadar olan dönem içerisinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti önderliğinde ekonomi alanında bir dönüm noktası oluşturulmuştur. Propaganda faaliyetleri, Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları kutlamaları ile tasarruf ve yerli malı kullanma bilinci oluşturulmuştur. 1939 yılında adını Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu olarak değiştiren Cemiyet tasarruf ve yerli malı kullanımı propagandası ile İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerinde oluşturduğu sıkıntıları hafifletmeye çalışmıştır. Basında yerli malı kullanma ve tasarrufta bulunarak ulusal ekonomiye katkıda bulunma düşüncesi işlenmiştir. Her yıl Aralık ayı içerisinde gazetelerde Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kutlama programları ayrıntılı olarak yer almış, aynı tarihlerde halkı bilinçlendirecek küçük uyarılar büyük puntolarla gazetelerin ilk sayfalarında yer almıştır. Cemiyet yapmış olduğu faaliyetler ile toplumun yaşadığı sıkıntılı günleri bir parça da olsa kolay geçirmesini sağlamıştır.

⁶¹⁸ *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1942, nr. 6293, s. 2; *Vatan*, 24 Şubat 1942, nr. 496, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Mart 1942, nr. 6313, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1942, nr. 6415, s. 2; *Vatan*, 15 Ağustos 1942, nr. 668, s. 3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE SAĞLIK ALANINDA YAŞANAN ÖNEMLİ SORUNLAR ve ALINAN TEDBİRLER

1. SAVAŞ KOŞULLARINDA BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELE

Savaş ve hastalıkların artması arasında bir bağ bulunmaktadır. Tarih boyunca savaş dönemlerinde büyük salgın hastalıklar da patlak vermiştir. İkinci Dünya Savaşının etki alanının geniş olması tarafsız ülkelerin insanların sağlık koşullarını da olumsuz şekilde etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkileri kaydedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bulaşıcı hastalıkların hızla yayılması karşısında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, gerekli teşhis ve tedavi kurumlarını kurmak için çalışmalar yürütmüştür. Mücadeleye ilgili Vekaletler, belediyeler ve sosyal cemiyetler de katılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı ortamının imkansızlıkları çalışmaları sekteye uğratmış, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede yaşanan sıkıntılar yayılmayı hızlandırmış, hatta ölümlere neden olmuştur.

Savaşın etkilerinin yoğun olarak hissedilmeye başlandığı 1941 ve 1942 yılları ölüm nedenleri arasında tifonun 1940 yılına göre ikiye katlandığı yıllar olmuştur. 1942'de bağırsak hastalıklarında yaklaşık iki katlık artış kaydedilmiştir. Savaş yıllarında verem ve kalp hastalıklarından kaynaklanan ölümler de artış göstermiştir. Sıtmayla mücadelenin savaş nedeniyle yavaşlaması sonucunda sıtma da önemli ölçüde yaygınlaşmıştır. Bu hastalıklardan kaynaklanan ölümlerin artması savaşın ekonomik ve toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkilerine işaret etmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşam koşullarındaki kötüleşmeler ve çok sayıda kişinin askere alınması sonucu yaşanan büyük nüfus yer değiştirmeleri bulaşıcı hastalıkların toplum için oluşturduğu tehditleri arttırmıştır. Savaş döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadelede en önemli dayanağı ise Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü oluşturmuştur⁶¹⁹.

⁶¹⁹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 359-360.

17 Mayıs 1928'de kurulan Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün gelişmesi Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun uygulamaya girmesi ile hızlanmıştır⁶²⁰. Enstitü, 1931 yılında ilk kez verem aşısı üretmiş, 1932 yılından sonra serum üretimine başlamış, 1933 yılında kuduz aşısı ve 1937 yılında kuduz serumu üretimine başlamıştır. 1934 yılında İstanbul Telkhhanesi'nin kaldırılmasıyla çiçek aşısı üretimi de bu enstitüye geçmiştir. 1935 yılında Farmakoloji şubesi kurularak kullanılan yerli ve yabancı ilaçların ve diğer hayati maddelerin denetimine başlanmıştır. 30 Aralık 1940 tarihinde Enstitü'nün görev ve yetki alanı genişletilerek yeniden tanımlanmıştır⁶²¹. Başvekil Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942'de ölümü üzerine bu enstitüye kurucusuna atfen Türkiye Cumhuriyeti Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü adı verilmiştir⁶²².

1. 1. GENEL SAĞLIĞIN KORUNMASI İLE İLGİLİ TEDBİRLER

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti salgın hastalıkların yayılmaya başladığı dönemde halkı bilgilendirici ve koruyucu faaliyetlerde bulunmuştur. Vekalet ilk olarak hastalıkların bulaşma şekilleri, vücuttaki tahripleri, insanı ölüme sürüklemesi ve ne gibi tedbirler almak gerektiğini gösteren renkli, büyük afişler yaptırmış ve köylere dağıtmıştır. Çiçek, tifo, kuduz, lekeli humma, şarbon, bulaşıcı beyin humması, tahtakurusu, sivrisinek, pire, karasinek, bağırsak kurtları, çürük diş ve çocuk ölümleri ile ilgili renkli afişler köy odalarına, tren ve vapur güzergahlarına, okullara, belediye salonlarına, köy meydanlarına ve halkın görebileceği yerlere asılmıştır. Afişlerin faydalı olması üzerine Vekalet, 100.000 kadar büyük renkli afiş yaptırarak köylere dağıtmıştır. Halkevlerine de gönderilen afişler Halkevi köycülük şubelerince köy gezilerinde gösterilmiş ve Halkevi doktorları afişler üzerinde ayrıca bilgi vermişlerdir⁶²³.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaygınlaşan hastalıklar devletin ve toplumun savaş verdiği en yakın düşmanlar olmuştur. Bulaşıcı hastalıklara karşı devletin gücünü azaltan, maliyeye yük getiren, emek verimini, insanların moralini bozarak yaygın bir hoşnutsuzluk havası oluşturan, dolayısıyla devleti ve ekonomiyi olumsuz etkileyen bir

⁶²⁰ *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, nr. 1489, s. 8895.

⁶²¹ *Resmi Gazete*, 4 Ocak 1941, nr. 4703, s. 266; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 360.

⁶²² *Resmi Gazete*, 14 Ağustos 1942, nr. 5184, s. 3504.

⁶²³ *Ulus*, 1 Nisan 1939, nr. 6342, s. 2; *Haber*, 29 Haziran 1939, nr. 1958, s. 1.

savaş verilmiştir. Bütçe harcamaları içinde savaş dolayısıyla savunma harcamalarının payının yükselmesi, diğer sosyal harcamalarda olduğu gibi sağlık kaleminin payının da azalmasına yol açmıştır. 1942 ve 1943 yıllarında salgın hastalıklarla mücadeleye ayrılan tahsisatta bile kısıntıya gitmek zorunda kalınmıştır. Bu durum milletvekilleri arasında dahi yakınmalara konu olmuştur.

İlaç konusunda büyük ölçüde ithalata bağımlı olduğundan ve savaş yüzünden ithalatın kesintiye uğraması ilaç darlığına yol açmıştır. Piyasaya yerli ilaçların hakim olmasıyla kalitesiz, etkisiz hatta sahte ilaçlar yaygınlaşmış, bu durum halk arasında yakınmalara neden olmuştur⁶²⁴. Merkez Hıfzısıhha Müessesesi'nin ürettiği aşı ve serumların ecza depoları ile eczaneler tarafından kolayca tedarik edilerek halka satılması için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nce gereken tedbirler alınmış ve bu hususta Sıhhat Müdürlüğü'ne talimat verilmiştir. Bu ilaçların fiyatları dışarıdan gelen emsali ilaçlara göre daha ucuz olarak tespit edilmiştir⁶²⁵.

Ankara'nın bazı mahallelerinde fakirlikleri tespit edilmiş olsa da ilmuhaber belirtmeyen köylü halka ilaç verilmediği, bu yüzden birkısım fakir halkın Hükümetin bu yardımından faydalanamadığı tespit edilmiştir. Bir köylünün köyünden ilmuhaber getirememesi veya kasabaya geldikten sonra hastalanması durumunda vatandaşın elinde fakirlik belgesi yoktur diye ilaçsız bırakılması devletin muayene ve tedavi evlerinden beklediği gayelere aykırı görülmüştür. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nce ilgililere verilen emre göre ilmuhaberi olmasa da doktor tarafından vaziyetleri takdir olunanlara gereken ilaçların ücretsiz verilmesi kararlaştırılmıştır⁶²⁶.

Basında hastalara ithal ilaçlar verildiği, pek çok hastanın bu pahalı ilaçları yaptıramadığı şikayetlerinin yer alması üzerine hastalara pahalı ilaçlar verilmemesi hakkındaki tamimin önemle dikkate alınması bildirilmiştir⁶²⁷. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Sadi Konuk, bu konuda 11 Şubat 1945 tarihli bir konuşmasında, bazı kişilerin lüks maddeleri kullanmayı ihtiyaç adı altında gösteriş saydıkları gibi hastalıkların tedavisi için ülkede her türlü hammaddenin bulunması nedeniyle ithal ilaçların kullanımını lüks olarak kabul ettiklerini belirtmiştir. Gereksiz ilaç sıkıntısı

⁶²⁴ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 362-363.

⁶²⁵ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1939, nr. 5332, s. 3.

⁶²⁶ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1939, nr. 5586, s. 3; *Ulus*, 1 Aralık 1939, nr. 6583, s. 2.

⁶²⁷ *Akşam*, 25 Haziran 1940, nr. 7787, s. 3.

oluşturarak ve ilaç yokluğunu bahane ederek fahiş kârlar elde etmenin yolsuzluk olduğu, doktorların reçetelerini günün şartlarına göre hazırlamaları gerektiği, eczanelerin de aynı duygu ile davranmaları gerektiğini ifade eden Vekil, ilaç sıkıntısının yerli ilaç yazımı ve kullanımı ile çözüleceğini dile getirmiştir⁶²⁸.

Aynı günlerde halkın ilaç bulamadığı için zor duruma düşmesi, Avrupa'dan gelen ilaçların ise karaborsada fahiş fiyatlarla satılması konusunda şikayetler yapılmış, bazı doktorlar da bu şikayetlere katılarak reçete düzenlerken sıkıntıya düştüklerini ifade etmişlerdir. Fakat eczacılar ile yerli ilaç laboratuvarlarındaki yetkili kişiler hemen hemen bütün ilaçların hammaddesi mevcut olduğundan bu iddiaların söz konusu olamayacağını ileri sürmüşlerdir⁶²⁹. Bir başka şikayet sütununda ise; birçok eczanenin Aspirin'i paketle satmak yerine tane tane verdikleri için bir paket Aspirin bedelini 35 kuruş yerine 50 kuruşa getirdiklerinden yakınılmış, Sıhhat Müdürlüğü'nden yardım istenmiştir. İlaç darlığı öyle bir noktaya gelmiştir ki 1941'in Eylül ayında toplanan Yüksek Sağlık Şurasının başlıca konusu tıbbi ilaç ve malzeme yokluğuna nasıl çözüm bulunabileceği olmuştur. Fakat savaş boyunca etkin bir çözüm bulunamamış, bulaşıcı hastalıklara karşı yeterli tıbbi malzeme ve ilaç tedarik edilememiştir⁶³⁰.

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda dikkat edilen bir diğer husus da temizlik faaliyetleri olmuştur. Öğrenciler sokakların temizliği ile ilgilenmeleri için ikaz edilmiş, ayrıca Valilik, Halkevleri mensuplarının çevrelerindeki halkı temizlik konusunda aydınlatmaları, belediye sinemalarının da temizlik hakkında eğitici filmler göstermesini bildirmiştir⁶³¹. İstanbul Valisi Lütfi Kırdar belediye teşkilatına bir tamim göndererek sebze ve meyvelerle, pişmeden yenecek gıda maddelerinin temizliğine dikkat edilmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına meydan vermeyecek tedbirler alınması, alakasız kalanların şiddetle cezalandırılacaklarını bildirmiştir⁶³².

Belediye, şehrin kirletilmemesi için caddelere “Sokağa tükürdüğü görülen bir şahısta içtimai ahlak aramak abestir” ve “Şehir şehirlinin evidir” gibi sözler asmıştır⁶³³. Ayrıca karikatürist Cemal Nadir'e yaptırılan temizlik afişleri tramvay istasyonlarına

⁶²⁸ *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1945, nr. 7356, s. 3.

⁶²⁹ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1945, nr. 7387, s. 1.

⁶³⁰ *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1942, nr. 6254, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 363.

⁶³¹ *Akşam*, 4 Ocak 1939, nr. 7263, s. 3; *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1939, nr. 5261, s. 2.

⁶³² *Akşam*, 13 Nisan 1939, nr. 7359, s. 3.

⁶³³ *Akşam*, 28 Ocak 1939, nr. 7287, s. 8.

asılmıştır. Cemal Nadir'in yaptığı renkli afişte bir adamın yere tükürdüğü gösterilmiş ve tükürmenin ölümle sonuçlanacak hastalıklara sebep olduğunu belirtmek üzere bir mezarlık manzarası ve bu manzaranın altına da “*Bir tükürük bir hastalık*” cümlesi yazılmış ve içi aydınlatılmış levhalara asılmıştır⁶³⁴.

Aynı tarihlerde belediye biri çöp, kağıt parçası gibi şeylerin atılmasına; diğeri de halkın yerlere tükürmesine mani olacak iki çeşit kap hazırlatmıştır. Çöp kapları tramvay ve elektrik direklerine bağlanmış, tükürük hokkaları da şehrin çeşitli yerlerine konulmuştur⁶³⁵. Tramvay istasyonlarında halkın yerlere bilet atmaması için her istasyona konulan çöp sepetlerinin faydası görüldüğünden çoğaltılmasına karar verilmiştir. Belediyenin bu kutuların başına koyduğu temizlik memurları halkı kağıt parçalarını kutulara atmaları için uyarılmışlardır⁶³⁶. Sokaklara çöp atılmaması için de bazı kararlar alınmıştır. 13 Ağustos 1939 tarihli *Akşam* Gazetesi'nde sokağa çöp atanlara karşı belediyece alınacak tedbirler şu şekilde duyurulmuştur⁶³⁷:

“Şehirde her eve her gün çöpçü uğramaktadır. Bazı evlerin ve dükkanların arabalar çöpi aldıktan sonra çöplerini sokağa attıkları görülmektedir. Sokakları temiz tutmak için sarf edilen gayretleri akim bırakan bu harekete mani olmak için sıkı tedbirler alınması Zabıtaya tebliğ edilmiştir. Sokağa çöp atanlar şiddetle ceza göreceklerdir.”

Ağzı açık çöp tenekelerinin sokak ortalarına bırakılmasından şikayet edilmiş; her evin ağzı kapaklı madeni bir çöp kutusu edinmesi ve çöp arabaları gelmeden bunları kapı önüne çıkarmaması gerektiği ilgililere tebliğ edilmiştir. Temizlik müdürü her sabah şehrin çeşitli yerlerindeki temizlik işlerini kontrol etmeye başlamış, kapıları önüne çöp atanlara ceza yazılmaya başlamış, sokaklara kavun ve karpuz kabukları atarak şehrin temizliğini ihlal edenlere şiddetli cezalar verileceği ilan edilmiş, sıkı teftişler yapılmaya başlamıştır⁶³⁸.

İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar temizliği sağlamak için bazı tedbirler almıştır. Bükreş Belediyesi'nin temizlik işleri teşkilatına ait talimatnameyi getirtmiş, Fransa'da, Lyon Belediyesi'nin temizlik işlerini nasıl idare ettiğine dair bilgi istemiş, Belediye'de de incelemeler yaptırmış, 1940 bütçesi ile esaslı bir temizlik

⁶³⁴ *Akşam*, 5 Mart 1939, nr. 7320, s. 3.

⁶³⁵ *Akşam*, 28 Ocak 1939, nr. 7287, s. 8.

⁶³⁶ *Akşam*, 13 Şubat 1939, nr. 7300, s. 3; *Akşam*, 5 Mart 1939, nr. 7320, s. 3; *Akşam*, 9 Nisan 1939, nr. 7355, s. 3; *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1939, nr. 5353, s. 2.

⁶³⁷ *Akşam*, 13 Ağustos 1939, nr. 7475, s. 3.

⁶³⁸ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1939, nr. 5479, s. 2; *Akşam*, 18 Ağustos 1939, nr. 7480, s. 3.

mücadelesine girişilmiştir⁶³⁹. Temizlik işçilerinin toz savurmadan caddeleri süpürebilmeleri için otomatik süpürgeler sipariş edilmiş, şehrin temizliği için önemli caddeler yıkanmıştır. Ana caddeler dışında ikinci derecedeki sokakların da yıkanması, hatta şehirde toz olmaması için cadde ve sokakların sulanması da düşünülmüştür⁶⁴⁰.

1. 2. TİFÜSLE MÜCADELE

Tifüs bitle geçen, ortalama on beş gün süren, vücutta pembe lekelerle beliren ateşli ve tehlikeli bir hastalıktır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında en önemli sağlık sorunlarından biri giderek yaygınlaşan tifüs vakaları olmuştur. Ekonomik koşullarla yakından ilgisi olan tifüs, Türkiye’de tifüs İkinci Dünya Savaşı’nın olumsuz ekonomik ve toplumsal etkilerinin görüldüğü ortamda özellikle hayat pahalılığının zirveye ulaştığı 1942 ve 1943 yıllarında artmıştır. Savaşın ve devletin ekonomik politikalarının etkisiyle gelir dağılımının bozulması, artan fakirlik ve temel tüketim maddelerinde darlıkların görülmesi, yetersiz beslenme ve toplumsal hijyen koşullarının bozulması sonucunda tifüs vakaları artış kaydetmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında özellikle toplu taşıma araçlarında yaşanan kalabalık tifüs vakalarının ortaya çıkması için uygun ortam oluşturmuştur⁶⁴¹. Hastalığın yayılması başta Adana, Mersin, Bursa, İzmit, Ankara olmak üzere bütün yurttan ve özellikle nüfusun fazla olması sebebiyle İstanbul’da büyük tedirginlik oluşturmuştur. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, belediyeler ve Halkevleri hastalıkla mücadele için ciddi önlemler almışlardır⁶⁴².

1. 2. 1. Tifüs Mücadelesinde Bilgilendirme Faaliyetleri

Gazeteler tifüs salgını ile ilgili haberlere yer vermiş, yazılarını hastalıktan korunma çarelerine ayırmışlardır. Haberlerin halkı dehşete düşürmesi üzerine “*Korkmak değil savaş gerekir*”⁶⁴³, “*Halkımızın bize yardım etmesi, kendisini daima temiz tutması, bilhassa kalabalık yerlerden kaçması hem kendi hem de memleket menfaatleri*

⁶³⁹ *Akşam*, 18 Aralık 1939, nr. 7600, s. 3.

⁶⁴⁰ *Akşam*, 13 Şubat 1939, nr. 7300, s. 3.

⁶⁴¹ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 132; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 363-364.

⁶⁴² *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 44.

⁶⁴³ *Haber*, 1 Nisan 1943, nr. 2369, s. 1.

*bakımından lazımdır.*⁶⁴⁴, “*Tifüsle savaş için her şeyi Hükümetten beklemeyelim*”⁶⁴⁵ haberleri ile tedbir alınması, Hükümet çalışmalarına yardım edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Tifüsle savaşın halkın yardımıyla başarılı olabileceği vurgulanarak hastaların haber verilmesi yönünde haberler yapılmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş, Anadolu Ajansı’na verdiği beyanatta “*Hükümet her ferdin bitini temizlemeye muktedir değildir. Gösterilen kolaylıklar karşısında halkımızın temizliğe itina ederek Hükümete yardım etmesi zaruridir Bu hususta matbuatımızın büyük yardımlarını gördük. Bundan sonra da aynı alakayı beklemekteyiz.*” demiştir. Bilgilendirme faaliyeti olarak tifüs, bittin korunma ve temizlik hakkında afiş ve broşürler dağıttıklarını, radyoda her gün bittin korunma öğütleri okuttuklarını, hastalığın salgın haline gelmemesi ve halkın aydınlanması için Vekalet’in her türlü tedbiri aldığını belirtmiştir⁶⁴⁶.

20 Ocak 1944 tarihinde *Haber* Gazetesi’nde tifüs salgınında en temiz adamların bile bitlenebileceği, vakaların az iken önlenmesi için halkın Hükümete yardım ederek hastaları acilen doktora göstermesi gerektiği vurgulanmıştır⁶⁴⁷. 13 Nisan 1944 tarihinde aynı gazetede destekleyici nitelikte bir haber yapılmıştır. Haberde Sağlık Müdürlüğü’nün hastalığı erken öğrenebildiği takdirde bulaşmadan engelleyebileceği, geç haber aldığı takdirde yüzlerce kişiye hastalığın bulaşabileceği ve mücadelenin güçleşerek sağlığın tehlikeye düşeceği, şüpheli ve ateşli bir hastalık görüldüğü ya da duyulduğu takdirde hemen haber verilmesi gerektiği yazılmıştır. Aynı haberde bitlerle savaşılması, hergün herkesin bit muayenesi yapması gerekliliği vurgulanmıştır⁶⁴⁸. “*Tifüs korkunç bir hastalıktır, uyanık olmamız lazım.*”⁶⁴⁹ sloganı ile halka düşen görev olarak hastalığın derhal haber verilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. “*Komşudaki hastalık saklanırsa bütün mahalle, hatta mektepler vasıtasıyla başka mahaller tehlikeye düşer.*” denilerek dikkatli olunması gerektiği vurgulanmıştır⁶⁵⁰.

Gazeteler çeşitli afişler yayınlamışlar, bit ve kirliliğe karşı insanları uyarılmışlar ve salgın hastalıklardan korunmak için alınması gereken önlemleri yazmışlardır.

⁶⁴⁴ *Vatan*, 29 Mayıs 1943, nr. 893, s. 1-2.

⁶⁴⁵ *Ulus*, 5 Haziran 1943, nr. 7845, s. 1.

⁶⁴⁶ *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1944, nr. 6966, s. 1-3.

⁶⁴⁷ *Haber*, 20 Ocak 1944, nr. 2450, s. 1.

⁶⁴⁸ *Haber*, 13 Nisan 1944, nr. 2474, s. 1.

⁶⁴⁹ *Haber*, 22 Mayıs 1944, nr. 2485, s. 1.

⁶⁵⁰ *Haber*, 15 Mayıs 1944, nr. 2483, s. 1.

Belediye ekipleri ve Sihat ve İctimai Muavenet Vekaleti kamusal mekanlara tifüs belirtileri ve korunma yollarını anlatan afişler ve tabelalar koyarak insanlar tifüse karşı bilinçlendirilmeye çalışmıştır. Konuyla ilgili 130.000 afiş bastırılmış, broşürler hazırlanmış ve dağıtılmıştır⁶⁵¹. Eminönü Halkevi ve Sihat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin tifüsten korunmak için bastırıldığı afişler tramvay, tünel ve vapurlara asılmış, afişlerin yeterli gelmemesi üzerine Vekalet yeni afişler bastırılmış ve şehrin çeşitli yerlerine asmıştır. Gazetelerde temizlik ve bittin korunma hakkında uyarıcı yazılar ve sloganlar yer almıştır. Eminönü Halkevi'nin parasız hamam ve sabun ilanının sonuna “*Tifüsü bit getirir, yıkanıp temizleniniz*” uyarısı eklenmiştir⁶⁵².

Diğer bir propaganda aracı da sinemalarda gösterilmek üzere kısa filmler hazırlanmasıdır. Matbuat Umum Müdürlüğü, tifüs mücadelesinde sinemaların etkili bir araç olacağını göz önünde tutarak tüm sinemalarda gösterilmek üzere bir film hazırlamıştır. Bahsedilen filmde temizlik, bitle mücadele, tifüs bulaşmasından kaçınma ve tifüs aşısının ne şekilde hazırlandığı halkın anlayacağı bir şekilde gösterilmiştir. CHP de tifüse karşı nasıl önlem alınacağını anlatan bir film hazırlattırılmış, kopyaları sinemalarda halka gösterilmiş ve seyyar sinemalar ile köylülerin de görmesi sağlanmıştır. Sihat ve İctimai Muavenet Vekaleti ve Ankara Halkevince de tifüsle mücadele hakkında bir film hazırlanmıştır⁶⁵³.

1. 2. 2. Tifüs Mücadelesinde Hastalığın Yayılmasını Önleyici Tedbirler

Tifüs bitlerle bulaştığı için bitlerin yok edilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bitlenmenin yayılmaması için insanların toplu buldukları yerlerde bit muayeneleri yapılmış, bitlerin insanların elbiselerine bıraktığı yumurtalardan çıkan surfelerin imhası için giysiler dezenfeksiyon etüvlerinde ısıtılarak tehlikesiz hale getirilmiştir⁶⁵⁴.

Belediye fakir halkın temizliği için halk hamamları açmış, para karşılığında fakir kimselerin yıkanabilmesi için hamam işletmecileriyle de anlaşma yapmıştır. Belediye bedava yıkanmaya sevk edilecek kişilerin isimlerini tespit etmiş, bu kişiler

⁶⁵¹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 366-367.

⁶⁵² *Akşam*, 5 Haziran 1943, nr. 8845, s. 1; *Akşam*, 6 Haziran 1943, nr. 8846, s. 1.

⁶⁵³ *Akşam*, 30 Haziran 1943, nr. 8870, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1943, nr. 6791, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1943, nr. 6792, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1943, nr. 6794, s. 3; *Vatan*, 15 Temmuz 1943, nr. 940, s. 2.

⁶⁵⁴ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 132.

daimi surette yıkanmaya sevk edilmiş, çamaşırları da etüvden geçirilmiştir. Bu şekilde şehrin sağlığını tehdit eden insanların azalması amaçlanmıştır⁶⁵⁵. Parasız hamamlar açılıncaya kadar kalabalık semtlerde oturanlar belirli zamanlarda mevcut hamamlara sevk edilmiş, hamam ve sabun paraları Belediye tarafından verilmiştir. Hamamlarda sabun, havlu gibi eşyaların tamamı bedava verilmiş, yıkanacak fakir halktan yalnızca 10 kuruş alınmış, fakir olan kişiler ise bedava yıkanmışlardır. Hamamlarda havlu ve çamaşırların ütülenmesi için ütü de temin edilmiştir⁶⁵⁶.

Temizlik mücadelesine devam edilmiş, üstü başı temiz olmayan kişiler hamamlarda yıkanmış, elbise ve çamaşırları etüvden geçirilmiştir. Belediye yeni halk hamamları açma hazırlıkları yapsa da buharla temizleme makinesini kullanacak makinist bulma zorluğu nedeniyle hamamların açılması ertelenmiştir⁶⁵⁷. Umumi Meclisin halk hamamları hakkında kabul ettiği talimatnamede hamamların Bulaşıcı Hastalıklar Mücadele Merkezi Tababet'ine bağlı olacağı, 10 kuruş ücret alınacağı, fakirlerden para alınmayacağı, sabun ve peştamal verileceği ve bir saatten fazla yıkanılmayacağı, elbise ve çamaşırların ücretsiz etüvden geçirileceği, hamamların yalnız Çarşamba günleri kapalı olacağı, doktorlar tarafından hamamların temizliklerinin düzenli olarak kontrol edileceği yer almıştır⁶⁵⁸.

Hamamlar rağbet görmüş fakat çoğu kişi elbisesini etüvden geçirmek istememiştir. Üstü başı çok kirli olanların çamaşır ve elbiseleri mecburi olarak etüvden geçirilmiştir⁶⁵⁹. Kişilerin temizliği kadar hamamların temizliği konusunda da teftişler yapılmış, temiz olmayanların sahipleri cezalandırılmıştır⁶⁶⁰. Hamamlarda soyunma yerlerinde bulunan şiltelerin üzerinde bit ürediği görülmesi üzerine İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar ilgililerden şiltelerin kaldırılmasını istemiştir⁶⁶¹. Havaların soğuması üzerine bazı hamamlar yeniden şilte koymuş, yasağına rağmen şilte kullanan hamamların kontrole tabi tutulacağı ve şiltelerin kaldırılacağı

⁶⁵⁵ *Akşam*, 25 Mayıs 1939, nr. 7395, s. 5; *Akşam*, 15 Kasım 1939, nr. 7567, s. 3.

⁶⁵⁶ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1939, nr. 5587, s. 2; *Akşam*, 31 Ocak 1940, nr. 7641, s: 3; *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1940, nr. 5728, s. 2.

⁶⁵⁷ *Akşam*, 6 Şubat 1940, nr. 7647, s. 3.

⁶⁵⁸ *Akşam*, 1 Mart 1940, nr. 7671, s. 3; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1940, nr. 5731, s. 2.

⁶⁵⁹ *Akşam*, 20 Mayıs 1940, nr. 7751, s. 3.

⁶⁶⁰ *Akşam*, 21 Aralık 1942, nr. 8679, s. 3.

⁶⁶¹ *Akşam*, 29 Mayıs 1943, nr. 8838, s. 1.

duyurulmuştur. Hamamlar için berberler tutulmuş, kirli insanların saç ve sakalları kestirilmiştir⁶⁶².

Parasız hamamlar dışındaki hamamlara giden insanlardan bir kısmının çamaşırlarının bitli olduğu görülmüş, böyle kişilerin bölge hekimliklerine haber verilmesi kararlaştırılmıştır. Bazı hamam işçilerinde bit görülmüş, bir hamam pislikten ve çamaşırında bit bulunan işçi çalıştırmasından dolayı bir hafta içinde iki defa cezalandırılmıştır. Basında temiz olmayan hamam, kahvehane, otel, han gibi yerlerin isimlerinin gazetelerde ilan edilmesi istekleri yer almıştır⁶⁶³.

Hamamlarda yıkanıp eşyaları etüvden geçirilenlerin tekrar bitlenmemeleri için 5 günde bir hamama gönderilmeleri kararlaştırılmış, evlerindeki eşyalar da etüvden geçirilmiştir. Polis, Galata ve Sirkeci civarında üstü başı kirli çocukları yakalayıp hamama sevk etmiştir⁶⁶⁴. Elbiseleri temiz olmayan kimseleri Zabıta parasız hamamlara sevk etse de hamamlarda yıkandıktan sonra yine kirli elbiselerini giymeye mecbur olduklarından istenilen şekilde temizlenmeleri temin edilememiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Sadi Konuk'un bu konuda aldığı karar gereğince halk hamamlarında yıkanacak kişilerin çamaşırları da yıkanmış ve DDT⁶⁶⁵'ye batırıldıktan sonra kurutularak sahiplerine giydirilmiş, bu gibi kişiler 6 hafta süreyle bitlenmekten korunmuşlardır⁶⁶⁶. 3 Kasım 1945 tarihinde *Akşam Gazetesi*'nde yer alan "*DDT mahlulüne batırılmış çamaşırlar 3 ay ilacın tesirini muhafaza ettiği gibi 2 kere daha yıkandıktan sonra da bitleri öldürmektedir. Halk hamamlarında yapılan tecrübelerle çamaşırların etüvlerde yıkanma müddeti zarfında kurudukları anlaşılmaktadır.*" açıklaması ile yapılan işlemin etkisi vurgulanmıştır. Hatta Otelciler Cemiyeti'ne eşyaları yıkayarak haşerattan kurtulmaları için DDT ilacı verilmiştir⁶⁶⁷.

Tifüsle ve bitle mücadelede en önemli araçlardan biri olan hamamlar toplumsal hijyen misyonunu yerine getirememiştir. Hamamların karşılaştığı birinci sorun kömür meselesi olmuştur. Hamamlara devletin tedarik ettiği kömürlerin dağıtım yerlerinden hamamlara nakliyatı hamamcılara yüklenmiş, hamam işletmecileri ise nakliyatı

⁶⁶² *Akşam*, 25 Mayıs 1943, nr. 8834, s. 1; *Akşam*, 12 Aralık 1943, nr. 9030, s. 3.

⁶⁶³ *Akşam*, 11 Haziran 1943, nr. 8850, s. 1; *Akşam*, 13 Haziran 1943, nr. 8852, s. 2.

⁶⁶⁴ *Akşam*, 27 Mayıs 1943, nr. 8836, s. 3; *Akşam*, 28 Mayıs 1943, nr. 8837, s. 1.

⁶⁶⁵ DDT: (Dikloro Difenil Trikloroethan) Çok zehirli bir böcek öldürücüdür.

⁶⁶⁶ *Akşam*, 25 Ekim 1945, nr. 9706, s. 3.

⁶⁶⁷ *Akşam*, 3 Kasım 1945, nr. 9715, s. 3; *Akşam*, 4 Aralık 1945, nr. 9743, s. 3.

başarıyla yürütememişlerdir. Nakliyat aracı bulma konusundaki zorluklar ve savaş nedeniyle nakil vasıtalarının azlığı, yedek parça bulmanın güçleştiği, araba lastiği ve yakıtının bulunamadığı ortamda nakliyat masraflarının yüksek olması nedeniyle kömürün hamamlara nakline imkan olamamış, hamamların kömürsüz kaldığı zamanlar olmuştur. Hamamların kapasiteleri de buralara toplu olarak getirilen çok sayıda insanın temizlenmesine yetmemiştir. Hamamlara haddinden fazla kişi getirilmiş, 60 kişilik hamamlara 200 kişi sokulmaya çalışılmış, insanların yeterince temizlenmeden hatta hiç yıkanmadan çıktıkları görülmüştür.

Kömür sadece hamamlar için önemli bir madde değildi. Odunun pahalılaşması üzerine halk için temizlik amacıyla sıcak su temin etme ve ısınma bakımından kömürün önemi artmış, savaş yıllarında odunun yanında kömür tedarik etmek de sorun haline gelmiştir. Ortaya çıkan kömür darlığı daha geniş anlamda yakacak sorunu, toplumsal hijyen ve sağlık sorununa dönüşmüştür. Fakir ve dar gelirli insanlar kömür alamamış, beden ve çamaşır temizliklerini yeterince yapamamışlardır. Ayrıca birçok kişi devletin ucuza dağıttığı kömürü nakliyat masrafları ya da kömür dağıtan görevlilerin talep ettikleri ekstra para nedeniyle alamamıştır. Kömür sorunu yüzünden tifüs mücadelesi aksamış, mücadelenin başarısı için kömürü ucuzlatmak ve dağıtımını yapmak gerekmiştir. Fakat yakacak sorunu savaş sonuna kadar sürmüştür.

Tifüs mücadelesinde en çok vurgu temizliğe ve bitle mücadeleye yapılmışsa da temizlik için gerekli suyun sağlanması konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. İstanbul'da suların kirli akması ve temiz su temin edilememesi temizlik ve sağlık işlerinde güçlük oluşturmuştur. Ayrıca savaş yıllarında sık sık su kesintileri yapılmış, her semtte su akmamış, hatta bazı aylarda kimi semtlere nöbetleşe su verilebilmiştir. Diğer kentlerde de iyi işleyen, yaygın bir su dağıtım şebekesi olmadığı için insanlar temiz suya ulaşamamışlardır. Ankara'nın susuzluktan muzdarip bir semtinden CHP'ye yazılan toplu dilekçede semt halkının susuzluk çektiğinden yakınılmış, dertlerine derman bulunması talep edilmiştir⁶⁶⁸. Savaşın başlamasıyla ailelerin çoğunun masraf olduğu düşüncesiyle sokak çeşmelerinden yararlanmayı daha uygun görmeleri, ancak

⁶⁶⁸ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 371-372.

sokak çeşmelerinin Ankara'nın her semtinde yeterli sayıda bulunmaması halkın temizlik ihtiyacını ikinci plana atmasına neden olmuştur⁶⁶⁹.

Anadolu'daki kentlerin büyük kısmında susuzluk ve halkın suya ulaşımı büyük bir sorun olmuştur. Sabunun pahalılaşması ve kıtlaşması ile suların sık sık kesilmesinin yanı sıra insanların büyük bölümünün evinde banyo olmayışı banyo yapmalarını etkilemiş, hayat şartlarının gün geçtikçe ağırlaşması nedeniyle temizlik de diğer birçok ihtiyaç gibi temin edilememiştir. İşçilerin yoğun olarak yaşadığı Karabük'de de temizlik ve içme suyu hemen hemen yoktu⁶⁷⁰. Eskişehir gibi önemli bir merkezin 16 Kasım 1943 itibariyle haftalardır susuz olduğu belirtilmiş, 18 Temmuz 1943 tarihli *Vatan Gazetesi*'nde Gelibolu'da da günlerdir su akmadığından şikayet edilmiştir⁶⁷¹. 7 Eylül 1944 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin yıkanmak ve temizlenmek konusunda tembihlerine karşı halkın ağzından şu şekilde sitem edilmiştir⁶⁷²:

“Biz yıkanamayız sayın Vekil, suyumuz yoktur. Biz bu şehre tifolu sebzelerimiz, sıtmalı sineklerimiz, tifüslü bitlerimizle gelmişiz ve öyle gideceğiz. Çeşmelerimizde su olmadıkça sizin tavsiyeleriniz bir kulağımızdan girecek, bir kulağımızdan çıkacaktır. Boş yere çene yormayın Sayın Vekil!”

Bitle mücadelenin en önemli aracı ise savaş yıllarında çok zor bulunan sabundur. O dönemde sabunun hammaddelerinden zeytinyağı fiyatlarının yükselmesi sabun fiyatlarının da fırlamasına yol açmıştır. 1943 yılının Haziran ayında tifüs vakalarının arttığı bir dönemde İstanbul'da sabun kıtlığı çekilmiş ve yoksul halk için temizlik tam bir mahrumiyete dönüşmüştür. Dolayısıyla sabun dönemin sosyal yardım malzemeleri arasında en önemli kalemlerden biri haline gelmiştir⁶⁷³.

Dar gelirlilere ucuz sabun verilmesi, parasız hamamlardan halkın yararlanabilmesi için bir takım mecburiyetler konulmuştur. Büyük şehirlerde bazı semtlerde oturanların belirli süreler içerisinde hamama gitmeleri bu mecburiyetlerin başında gelmektedir ve hamama gittiklerini kontrol için fişler dağıtılmıştır. Tifüsle mücadele ve bitlilerin temizlenmesi için bazı yardım dernekleri parasız sabun dağıtmışlardır. Bazı kişilerin aldıkları sabunu kendi ihtiyaçlarına kullanmayarak

⁶⁶⁹ Güneş; *a.g.e.*, s. 126.

⁶⁷⁰ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 371.

⁶⁷¹ *Vatan*, 16 Kasım 1943, nr. 1062, s. 3; *Vatan*, 18 Temmuz 1943, nr. 943, s. 3.

⁶⁷² *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1944, nr. 7209, s. 2.

⁶⁷³ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 368.

sattıklarının anlaşılmasının üzerine bu gibi kişilere sabun verilmeyeceği ilan edilmiştir⁶⁷⁴. Hamamlara gönderilen kimselere verilen ¼ kalıp sabunun ise az olduğu iddia edilmiştir. Ancak hamamlara gönderilenler içinde aylarca vücudu su yüzü görmeyen kimselere bu miktarda sabun yeterli gelmediğinden bu sabun miktarının arttırılması düşünceleri basında yer almıştır⁶⁷⁵.

Sabun ve temizlik en ekonomik mücadele şekli olarak görülmüştür. Yeterince ilaç ve aşının bulunmadığı bir ortamda temizlik ve bitle mücadele tifüs mücadelesinin temelini teşkil etmiştir. Bürokratların söylemlerinde ve gazetelerde tifüs mücadelesinin bitle mücadele ve temizlik mücadelesi olduğu vurgulanmıştır. Amerika'dan getirtilen tifüs uzmanı Leon Fox da tıbbi imkansızlıkların olduğu bir ortamda tifüs savaşının bitle mücadele olduğunu belirtmiştir⁶⁷⁶.

Tifüsle mücadele kapsamında bireysel temizliğin sağlanmaya çalışılması ile beraber halka açık alanların temizlikleri de önemsenmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nce hastalığın yayılmaması için sürekli bit temizliği yapılması; tifüs çıkan bir bölgede okul, hastane, kışla, hapishane gibi kuruluşların bit temizliğine tabi tutulması zorunluluğu bildirilmiştir. Hastane, okul, kışla, hapishane, fabrika gibi kuruluşlara salgın zamanı ziyaretçi kabul etmemeleri ve bitli olanların bu kuruluşların civarına sokulmaması istenmiş, hastalık kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Öğrenciler, hastalar, askerler ve mahkumlardan başka çamaşır ve ev temizliğinin de yapılması, temizliğin salgın devam ettiği müddetçe haftada bir defa tekrar edilmesi görevlilere bildirilmiştir. Belediye de tifüsle mücadele için sıkı temizlik kontrolleri yapmaya başlamış; otel, han, pansiyon ve medreseler zabıta tarafından kontrol edilmiş, bit görülen yerler kapatılmış, sahipleri umumi sıhhati ihlal suçundan mahkemeye verilmiştir. Cami ve cezaevleri de düzenli olarak dezenfekte edilmiştir. Adliyede halkın oturmalarına mahsus sıralar bit kalabileceği düşünülerek kaldırılmıştır⁶⁷⁷.

İstanbul başta olmak üzere tüm şehirlerde toplu taşıma araçları temizliğe tabi tutulmuştur. Artan tifüs vakaları üzerine ulaşım araçlarının dezenfekte edilmesi, şehrin

⁶⁷⁴ *Akşam*, 2 Haziran 1943, nr. 8842, s. 2; *Akşam*, 3 Haziran 1943, nr. 8843, s. 1.

⁶⁷⁵ *Akşam*, 11 Haziran 1943, nr. 8850, s. 1.

⁶⁷⁶ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 368.

⁶⁷⁷ *Vatan*, 27 Mayıs 1943, nr. 891, s. 2; *Akşam*, 14 Haziran 1943, nr. 8853, s. 1; İsmail Çakırçoban; *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 61.

kirli bölgelerinde bit taramasının genişletilmesi için yeni tedbirler alınmıştır. Belediye kirli çamaşır ve eşyaların buharla temizlenmesine büyük önem vermiştir. Doktorlar çalışma bölgelerinde mahalle bekçileri ve polislerle bulaşıcı hastalıkları aramak için görevlendirilmiştir⁶⁷⁸. Tramvaylarda bit olduğu haberlerine ihtimal verilmese de temizlik yapılmaya başlanmıştır. Otobüsler mecburi temizliğe tâbi tutulmuş ve temizlenenlerin üzerine “*Belediyece temizlettirilmiştir*” levhaları asılmıştır. Otomobiller de muayene edilerek temizliğe sevk edilmiştir. Otobüs ve otomobillerle diğer ulaşım araçlarının dezenfeksiyonu mecbur olduğundan seyrüsefer memurları tarafından ani kontroller yapılmış ve uymayanlar çalışmaktan men edilmiştir⁶⁷⁹.

Tifüs salgını üzerine Şirket-i Hayriye vapurlarını temizliğe tâbi tutmuştur. Vapurlar geceleri mürettebat tarafından denizden alınan su ile temizlenirken tifüs vakalarının çoğalmasında üzerine vapurların seferden dönüşlerinde temizlenmelerine karar verilmiştir. 8 kadından oluşturulan iki ekip kamara, güverte kanepeleri mazotlu ve kaynar sularla temizlemiştir. Denetim sonucunda Şirket-i Hayriye vapurlarında bite rastlanmamıştır. Uygulamaların bitlerin amonyak buharı ile ölmediğini göstermesi üzerine ulaşım araçlarının dezenfekte edilmesi için de daha esaslı tedbirler aranmaya başlamıştır. Bitler ancak formol, krezilor, krenilin ile öldüklerinden ulaşım araçlarının temizliğinde artık bu maddelerin kullanılması kararlaştırılmıştır⁶⁸⁰.

Otobüs ve otomobillerin dezenfekte edilmeleri için kullanılan maddelerin bite karşı etkili olmadığı anlaşılması üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Almanların tifüs mücadelesinde kullandıkları Siklon B gazını tedarik etmiştir. Bit ve sirkeleri hemen öldüren bu gazı DDY de denemiş ve olumlu sonuç almış, diğer ulaşım araçları da gaz ile dezenfekte edilmiştir. Ulaşım araçlarının dezenfekte edilmesi için bir garaj kiralanmış, dezenfeksiyon işlemi günde 2 defa yapılmıştır⁶⁸¹.

Bulaşıcı hastalığa tutulmuş bazı kişilerin taksilerle taşındığının görülmesi üzere Vilayet Sıhhiye Müdürlüğü yaya gidemeyecek hastaların hasta nakliye otomobilleri ile hastaneye götürülmelerini kararlaştırmıştır⁶⁸². Karara göre ateşi olup

⁶⁷⁸ *Akşam*, 31 Ocak 1940, nr. 7641, s. 3.

⁶⁷⁹ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1940, nr. 5647, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1940, nr. 5648, s. 2; *Akşam*, 26 Nisan 1943, nr. 8805, s. 3; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1943, nr. 6786, s. 2.

⁶⁸⁰ *Akşam*, 10 Haziran 1943, nr. 8849, s. 1-2; *Akşam*, 5 Temmuz 1943, nr. 8875, s. 1.

⁶⁸¹ *Akşam*, 25 Temmuz 1943, nr. 8895, s. 2; *Akşam*, 10 Ağustos 1943, nr. 8911, s. 3.

⁶⁸² *Akşam*, 26 Nisan 1943, nr. 8805, s. 3; *Akşam*, 25 Temmuz 1943, nr. 8895, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1943, nr. 6803, s. 3.

da hastaneye sevk edilecek hastalar parasız olarak hasta nakliye arabaları ile gönderilebilecekler, taksiler yalnız gebe veya yaralı ve ateşi olmayan hastaları kabul edebileceklerdi. Sıhhiye Müdürlüğü'nün elindeki hasta nakliye arabaları yeterli gelmediğinden 3 araba daha tedarik edilmiştir. İhtiyati tedbir olarak Cerrah Paşa ve Haseki Hastaneleri'nde hasta getiren arabaları fenni temizliğe mecbur tutmak üzere birer polis memuru bulundurulmasına karar verilmiştir. Arabalarını temizletmeden gidecek olanların numaraları Emniyet 6. Şube Müdürlüğü'ne bildirilmiş, şoförler temizlikten kaçtıkları için ceza görmüş, arabalar da temizliğe sevk edilmiştir⁶⁸³.

İstanbul'un semtlerine işleyen bazı otobüslerde personelin gece yattıklarının görülmesi üzerine otobüslerin temizlenmesine engel olan bu duruma son vermek üzere otobüslerde kimsenin yatmaması kararı ilgililere bildirilmiştir⁶⁸⁴. Bundan başka vapur kamaralarında, tren kompartımanlarında vapur tayfalarının ve hamalların gece yattıkları hatta bazen dışarıdan adam alarak para karşılığında yatırdıkları görülmüştür. Sıhhiye Müdürlüğü tren ve vapur idarelerine bunun katı surette yasaklanmasını yazmış, bu hususta Emniyet Müdürlüğü'nün de dikkatini çekmiştir⁶⁸⁵. Zabitanın vapurlarda yaptığı denetimlerde karara uyulduğu gözlenmiştir. Emre rağmen teşebbüs eden olursa ceza zaptı tutulacağı gibi vapurun mensup bulunduğu idarenin de mesul tutulması için ilgili makamlara teşebbüste bulunulmuştur⁶⁸⁶.

Bitle mücadele programı dahilinde halkın kirli insanlarla temasına engel olmak üzere belediye müfettişleri sinema, hal, hamam, tiyatro, kahve, lokanta, aşçı dükkanlarını ve toplu taşıma araçlarını temizlik bakımından incelemişler, ihmal ve kayıtsızlığı görülenlere ceza vermişlerdir. Ulaşım araçlarının sevk ve idaresinden sorumlu olan kişilere üstü başı kirli kişilerin tramvay ve tünellere alınmaması kararı tebliğ edilmiştir⁶⁸⁷. Belediye zabıtası talimatnamesinde yer alan hükümlere göre gündelik iş elbisesi, kirli kıyafetlerle ve ellerinde büyük teneke kaplar ile tramvaylara binilmesi yasaklanmış, bu yasağa uyulması tramvay idaresine tebliğ edilmiştir⁶⁸⁸.

⁶⁸³ *Akşam*, 25 Temmuz 1943, nr. 8895, s. 2.

⁶⁸⁴ *Akşam*, 6 Şubat 1940, nr. 7647, s. 3.

⁶⁸⁵ *Akşam*, 2 Haziran 1943, nr. 8842, s. 2.

⁶⁸⁶ *Akşam*, 24 Aralık 1944, nr. 9403, s. 3.

⁶⁸⁷ *Akşam*, 7 Şubat 1940, nr. 7648, s. 3.

⁶⁸⁸ *Akşam*, 22 Şubat 1940, nr. 7663, s. 3.

1944 yılında da benzer bir kararla vapur ve trenlerden çıkan yolcular arasında temiz olmayan kişiler zabıta ve sağlık memurları tarafından yakındaki hamamlara gönderilmiş, vapur ve tramvaylara temiz olmayan kişilerin alınmaması için tramvay memurları ve polisler emir verilmiştir. Bu kişiler tramvay, otobüs ve vapurlara binmekte ısrar ederlerse görevli memurların polis yardımı isteyecekleri duyurulmuştur⁶⁸⁹. Uygulanmada gevşek davranılması şikayetleri üzerine Tramvay İdaresi; temiz olmayan insanların tramvaylara alınmamasını, binen olursa indirilmesini, inmek istemeyenlerden polisin haberdar edilmesini bildirmiştir⁶⁹⁰.

Tifüs, alt gelir grubundan insanların yaşadığı ve temiz olmayan bölgelerde görülmekle beraber temizliğe dikkat edenlerde de görüldüğünden temiz olmayan kişilerin temiz kimselerle temaslarına meydan verilmemesi için bazı tedbirler almıştır. Sıhhiye Müdürlüğü dilencilerin, üstü başı pis olanların kalabalık yerlere, tramvay, vapurlara alınmaması Emniyet Müdürlüğü'ne önemle bildirilmiştir⁶⁹¹. Yeni açılan eğlence yerlerinden birinin kapısında “Üstü başı kirli olanlar giremez” uyarısı görülmesi üzerine 31 Mayıs 1943 tarihli *Akşam* Gazetesi'nde yayınlanan haberde bu durumun insanların demokratik haklarına aykırı olduğu ifade edilmiş ve halka temizlik çağrısında bulunulmuştur⁶⁹². Aynı konuda 19 Temmuz 1943 tarihli *Haber* Gazetesi'nde şu uyarılar yapılmıştır⁶⁹³: “*Bit ile savaşmak için yapılacak ilk iş temizliktir. Sık sık sabunla yıkayıp bitin barınmaması için vücudunuzdaki kılları temizleyiniz. Çamaşırlarınızı yıkayıp kaynatınız. Kalabalık yerlere girmekten kaçınınız. Eşyalarınızı temizlemek için belediyelerin, Hükümetin etivlerinden faydalanınız.*” 8 Temmuz 1944 tarihli *Akşam* Gazetesi'nde de “*Temizlikten hiçbir zarar olmaz, bu mücadele ihmal edilmemeli*” vurgusu ile tifüs mücadelesine destek verilmiştir⁶⁹⁴.

Bekar odalarında, hanlarda oturanlar düzenli olarak halk hamamlarına sevk edilerek eşyaları buhardan geçirilmiştir. Salgın hastalıkların özellikle bekar kahvelerinde yatan temiz olmayan kişilerden yayıldığı görülerek, bu gibi yerlerde peykeler üzerinde kimsenin yatmasına müsaade edilmemesi kaymakamlıklara tebliğ

⁶⁸⁹ *Akşam*, 26 Aralık 1944, nr. 9405, s. 3.

⁶⁹⁰ *Akşam*, 15 Şubat 1945, nr. 9456, s. 3.

⁶⁹¹ *Akşam*, 27 Mayıs 1943, nr. 8836, s. 3.

⁶⁹² *Akşam*, 31 Mayıs 1943, nr. 8840, s. 1.

⁶⁹³ *Haber*, 19 Temmuz 1943, nr. 2400, s. 1.

⁶⁹⁴ *Akşam*, 8 Temmuz 1944, nr. 9239, s. 1.

edilmiştir⁶⁹⁵. Bazı ailelerin de temizliğe dikkat etmedikleri anlaşılmış, ancak evlere girilerek bitli insanların meydana çıkarılması için mesken masuniyeti itibariyle mahkeme kararına ihtiyaç duyulması engel olmuştur. Bu sebeple Sıhhiye Müdürlüğü yeni bir usule müracaat etmiştir. İlk ve ortaokullarda yapılan bir tamime göre öğretmenler öğrencilerin temizlik durumlarını yakından takip etmişler, üzerinde bit bulunan öğrenciyi temizliğe sevk etmişler ve aile adreslerini Sıhhiye Müdürlüğü'ne bildirmişlerdir. Sıhhiye Müdürlüğü bu adreslerdeki bitli ve kirli aileleri halk hamamlarına sevk etmiş ve eşyalarını etüvden geçirmiştir. İstanbul Sıhhat Müdürlüğü'nün uyarısı üzerine Maarif Müdürlüğünden okullara gönderilen bir emirde, öğrencilerin saçlarının üç numaralı makine ile kesilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tebligat üzerine öğretmenler öğrencilerin saçlarını kestirmeye başlamıştır⁶⁹⁶.

Kadın hamamlarının pis, bakımsız ve kontrolü güç olması nedeniyle, hamamları kontrol için belediye ebeleri görevlendirmiştir. Bitli insanları meydana çıkarmak üzere oluşturulan ekipler her gün bekar odaları, esnaf kahveleri, hanları araştırarak temiz olmayan insanları polis yardımıyla hamamlara göndermiş, belediye de bitin tifüs hastalığında etken olduğunu gösteren duvar ilanları hazırlamıştır⁶⁹⁷.

Bit mücadelesinde etüv merkezindeki makineden başka şehrin dört bölgesinde 4 seyyar etüv merkezi kurulmuştur⁶⁹⁸. Belediyenin elindeki etüvler şehrin çeşitli bölgelerine gönderilmiş, kirli insanların eşyalarının temizlenmesine tahsis edilmiştir. Şehrin çeşitli noktalarına konulan etüvler yeterli gelmemiş, Sıhhiye Müdürlüğü'nün aldığı etüvler ihtiyaç duyulan yerlere dağıtılmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin tifüs mücadelesi hakkında yeni tebliğine göre fabrikalar ve büyük müesseselerde buharlı temizleme odaları kurulmuş, çalışanların çamaşırları dezenfekte edilmiştir. Odaların inşaatını Sümerbank almış, bu odaları yaptırmak isteyenlerin Sümerbank'a müracaat etmeleri duyurulmuştur⁶⁹⁹.

Tifüs salgınının yoğun olarak hissedildiği 1943 yılında basında eşyaları temizlemek için her yerde etüv bulmanın mümkün olmadığı, etüv yerine buğu

⁶⁹⁵ *Akşam*, 13 Şubat 1940, nr. 7654, s. 3; *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1940, nr. 5658, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Mart 1941, nr. 5958, s. 3.

⁶⁹⁶ *Akşam*, 13 Şubat 1940, nr. 7654, s. 3; *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1940, nr. 5658, s. 2.

⁶⁹⁷ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1940, nr. 5655, s. 2; *Akşam*, 20 Şubat 1940, nr. 7661, s. 3.

⁶⁹⁸ *Akşam*, 20 Şubat 1940, nr. 7661, s. 3.

⁶⁹⁹ *Akşam*, 3 Haziran 1943, nr. 8843, s. 1; *Akşam*, 11 Temmuz 1943, nr. 8881, s. 1.

sandıkları yapılabileceği vurgulanmıştır. Buğu sandıklarının yapımı için büyük bir kazan ve bir tahta sandığa ihtiyaç olduğu, kazan su dumanı dışarı çıkmayacak şekilde sarıldıktan sonra altı ateşlenip suyun kaynatılacağı, kirli çamaşırların yarım saat kaynatılması ile bitlerin ve sirkelerin öleceği açıklanmıştır⁷⁰⁰.

Bazı dilencilerin bitlerini temizlerken etrafi kirlettikleri görülmesi üzerine Emniyet Müdürlüğü, İstanbul'da dilencileri takip ederek hamamlara sevk etmiştir. Dilencilerden İstanbullu olanlar dilencilikten men edilmiş, İstanbul'a gelen taşralılar ise temizliğe tabi tutulduktan sonra memleketlerine gönderilmiştir⁷⁰¹. Hamallarla dilenciler arasında bitli olanların sayıca fazlalığı nedeniyle belediye hamal bölüklerinin başlarındaki kahyaları çağırarak hamalları temizliğe sevk etmelerini tebliğ etmiştir. Ayrıca hamal markası olmadığı halde bazı insanların hamallık yaptıkları ve eşyalara bit geçirdikleri anlaşılmış, Emniyet Müdürlüğü bunların faaliyetlerine son vermek üzere çalışmalara başlamıştır⁷⁰². Hamallar hamama sevk edilmiş, bitli ve kirli kıyafetli hamal görüldüğü takdirde çalışmalarına son verileceği tebliğ edilmiştir. Emniyet 6. Şube Müdürlüğü hamalları denetleyebilmek için tek çeşit kıyafet giymeye mecbur etmiş, hamallar üstlerini temiz tutmaya mecbur olmuşlar ve bir kıyafette olmayan bir takım adamların eşya taşımalarına meydan verilmemiştir⁷⁰³.

Tifüse karşı alınan bir başka tedbir de şehre giriş ve çıkışların kontrol edilmesi, İstanbul'a gelenlerin sağlık taramasına tabi tutulmasıdır. Tifüs salgınında şehir halkından çok İstanbul'a gelen yolcuların getirdikleri bitlerin önemli bir etken olduğu görülmüş; İstanbul'a gelecek vapurlarda doktorların yolcuları muayeneden geçirmesi, bitlilerin eşyaları ile beraber temizliğe tabi tutulmaları, durumlarının bindikleri iskele ve istasyondaki sağlık birimlerine bildirilmesi gibi tedbirler alınmıştır. Devlet Denizyolları İdaresi de temiz olmayan insanlara kamara bileti verilmemesini emretmiştir⁷⁰⁴. Haydarpaşa ve Sirkeci Garları ile Galata, Tophane ve Sirkeci rıhtımlarından İstanbul'a girenlerin sağlık kontrolü ve sterilasyonu için temizleme merkezleri kurulmuştur. Anadolu'dan geldiği tespit edilen üstü başı kirli insanları zabıta yakalamış ve memleketlerine göndermek üzere Süleymaniye Medresesi'nde

⁷⁰⁰ *Haber*, 19 Temmuz 1943, nr. 2400, s. 1.

⁷⁰¹ *Akşam*, 3 Haziran 1943, nr. 8843, s. 1.

⁷⁰² *Akşam*, 5 Haziran 1943, nr. 8845, s. 1.

⁷⁰³ *Akşam*, 26 Eylül 1943, nr. 8958, s. 2.

⁷⁰⁴ *Akşam*, 25 Temmuz 1943, nr. 8895, s. 2.

toplamaştır. Emniyet memurları yollarda temiz olmayan kişileri yakalayarak saçlarını kesip bit mücadelesine girişmiştir. Teftişlerde İstanbul'a gelen yolcular arasında tifüslü hastalar görüldüğünden yolcuların muayenesi için sıkı tedbirler alınmıştır⁷⁰⁵.

Tifüsle mücadele kapsamında İstanbul'a gelmiş yersiz, yurtsuz insanlar, dilenciler, kimsesiz sokak çocukları kontrol altına alınamamıştır. Savaş döneminde dilenci ve sokak çocuklarının artmasıyla birlikte bu kesimlere yönelik tedbirler de artmıştır. Süleymaniye Medresesi'nde dilenci kampı açılmış, toplatılanlar Emniyet memurlarının nezareti altında Dökmeciler Hamamına gönderilerek temizlenmiş, elbiseleri etüv makinesinde temizlendikten sonra medreseye alınmışlardır⁷⁰⁶.

Medresede bir komiser ve dört polisin yönettiği karakol görünümündeki kampa modern anlamda bir teşkilat demek mümkün değildir. Getirilenleri Kızılay beslemiş, çok kötü şartlarda yaşamışlardır. Ayrıca bu insanların memleketlerine gönderilmek ya da İstanbul dışına sürülmek için toplandıkları Süleymaniye Medresesi'nin kapasitesi 400 kişi olduğu için yeni toplamalar yapılamamış, birçok dilenci ve evsiz sokaklarda, kamusal mekanlarda barınmaya ve sağlık tedbirlerine meydan okumaya devam etmiştir. Evsiz, kimsesiz insanları kontrol altına almak konusunda Darülaceze'nin imkanları da oldukça sınırlıdır. Memleketlerine gönderilenler bir yolunu bulup geri dönmüşler ve eski faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁷⁰⁷

Alınan tedbirlere rağmen temiz olmayan insanlara rastlanması üzerine Sıhhiye Müdürlüğü ile Tifüs Mücadele Teşkilatı dışarıdan geleceklerin kontrolünden başka şehir içinde temiz olmayan insanların da temizlenmesi için yeni tedbirler almıştır. Etüvlerin miktarı arttırılmış, esnaf sık sık bit muayenesine tabi tutulmuş, dükkanları da temizlenmiştir. Evsizlerin kahvehanelerde gecelemleri yasağına rağmen bazı kişilerin kahvelerde, köprü altında, parklarda, boş arsalarda yattıkları görülmüştür. Boş hamamlardan birkaçı bu gibi kişilerin gecelemesine tahsis edilmiş ve hamamlarda geceleleyen insanların yıkatarak eşyalarının etüvden geçirilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu suretle açıkta kimsenin kalmamasına dikkat edilmiştir⁷⁰⁸.

⁷⁰⁵ *Akşam*, 8 Temmuz 1944, nr. 9239, s. 1; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, nr. 6805, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1943, nr. 6806, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 366;

⁷⁰⁶ *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1943, nr. 6780, s. 1-3; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 370.

⁷⁰⁷ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 371.

⁷⁰⁸ *Akşam*, 27 Temmuz 1943, nr. 8897, s. 2.

Tifüsten korunma çalışmaları, İstanbul ile aynı hızda Ankara'da da devam etmiştir. Ankara'da merkezi yerlerde Belediye etüv ve buğu sandıkları kurmuştur. Ankara'ya başka yerlerden gelen işçiler muayeneye tabi tutulmuştur. Devlet Demiryolları temiz olmayan insanları yük katarlarına bağladığı 3. mevki vagonlara yerleştirmiştir. Belediye Ankara'daki berberleri tarak, fırça, havlu gibi malzemelerinin temizliği konusunda uyarmıştır. Bazı hamamlar fakir halka parasız yıkanma imkanı sağlamış ve bedava sabun dağıtmıştır. Savaş boyunca yeterli beslenemeyen, giyinemeyen, ısınamayan halkın ilaca ve muayeneye verecek parası olmadığını bilen Hükümet yetkilileri halk sağlığını koruyabilmek için kağıt sıkıntısına rağmen Ankara halkını bilinçlendirmek amacıyla bittin korunma afişleri bastırıp dağıtmıştır⁷⁰⁹.

1943 yılı yaz başında tifüsün yayılması bütün yurttaki özellikle nüfusun fazla olması nedeniyle İstanbul'da büyük tedirginlik oluşturmuştur. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, belediyeler, sağlık birimleri ve Halkevleri ciddi önlemler almışlardır. Tifüsle mücadele için bütün yurttaki yeni tedbirler alınmış ve bu tedbirlerin uygulamasını gösteren yeni bir planın hazırlanmıştır. Bu planla bütün devlet kuruluşlarına, valilere, memurlara ve vatandaşlara görev verilmiş, bütün vatandaşların kendi menfaatleri icabı temizliğe azami derecede uymaları vurgulanmıştır.

Sıhhiye Müdürlüğü hastalığın genişlememesi için tifüsün çok görüldüğü ve üstübaşı kirli insanların dolaştığı bölgelerde temizlik faaliyetine devam etmiş, bu kişilerin evleri de temizliğe tabi tutulmuştur. Hükümet, belediye ekipleri ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele teşkilatında çalışanların yaptıkları toplantıda tifüsten korunmak ve hastalıkla mücadele etmek üzere alınan tedbirlerin sonuçları görüşülmüş, tedbirlerin genişletilmesi, pis kıyafetli, bitli insanların mecburi temizliğe tabi tutulabilmesi için bunları takip eden ekiplerin artırılması uygun görülmüştür⁷¹⁰.

8 Haziran 1943'de, İstanbul Sıhhat Meclisi tifüsle mücadeleye yönelik ek tedbir olarak bir takım kararlar almıştır. Mahalle aralarında kullanılmış eşya satışına son verilmesi, eski eşyaların satışı için belirli yerler ayrılması ve etüvden geçirilmeden satılmama şartı konulması, sinemaların sürekli olarak seans yapmalarının engellenip, seans aralarında havalandırılıp dezenfekte edilmesi, pis kahvehanelerin kapatılması,

⁷⁰⁹ Gönül Güneş; *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Günlük Yaşam*, Alter Yayıncılık, 2013 Ankara, s. 126-127.

⁷¹⁰ *Akşam*, 30 Mayıs 1943, nr. 8839, s. 1; *Akşam*, 1 Haziran 1943, nr. 8841, s. 3.

kahvehane, iskele ve vapurlarda üstü başı kirli kişilerin yatmasının men edilmesi kararlaştırılmıştır. Hükümet de tifüs mücadelesi için ilgili Vekaletlere görevler verdiği bir program hazırlamıştır. Programa göre; Ticaret Vekaleti sabunu ucuzlatmaya çalışacak, Ziraat Vekaleti su ısıtmakta kullanılacak yakacak maddeleri dağıtımını kolaylaştıracak, Münakalat Vekaleti, Toplu taşıma araçlarının hijyenini sağlayacak, toplu taşıma araçlarındaki kalabalığa çözüm bulacak ve köylere buğru sandıkları tedarik edecektir. Bu kararlar doğrultusunda İstanbul'da belediye teşkilatı kenar mahallelerde temizlik kontrolleri yapmış, polis fakir mahallelerdeki ev, kahvehane ve sokakları denetlemiş, temiz olmayan insanları hamama göndermiştir. Meyve ve sebze hallerinde çalışan hamallar polis tarafından toplanmış ve saçları kesilerek hamamlarda yıkanmıştır. Sefil görünen, bitli olduğu varsayılan insanlar, dilenciler, sokak çocukları polis ekipleri tarafından sokaklardan toplanarak saçları kestirilmiş ve hamamlara götürülmüştür. Ayrıca, İstanbul Belediyesi Hıfzısıhha Kanunu gereğince yiyecek satanlarla berber, garson, hamal, arabacı ve benzeri meslek erbabının sıhhat vesikalarını ve muayene cüzdanlarını daha sıkı biçimde kontrol etmeye başlamıştır⁷¹¹.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tifüs mücadelesinde çalışan memurlara birer çift lastik çizme, lastik tulum vermiş ve aşı yapmıştır. Cezaevinden tahliye edilen mahkumlar arasında da hastalık görüldüğünden bu gibi kişilerin tahliye tarihlerinden itibaren 15 gün müşahade altında bulundurulmaları ve tahliye olanların isim ve adreslerinin Sıhhat Müdürlüğüne bildirilmesi kabul edilmiştir⁷¹². Ayrıca işçi, hamal ve resmi müesseselerde çalışan müstahdemlerin saçları 3 numara makine ile kesilmiş ve kıyafetlerinin temizliği her gün kontrol edilmiş, temizlik işlerinde çalışan polislerin saçlarının kesilmesi de mecburi kılınmıştır. Halkı müteyakkız bulundurmak için Sıhhat Müdürlüğü tifüs vakaları hakkında bir bülten neşretmiş, hastalığa yakalananlarla ölenleri günü gününe bildirmiştir⁷¹³. Ahmet Emin Yalman, bir makalesinde “Mücadele böyle olmaz. Göz biyamaktan ibaret sathi tedbirler ile kıymetli günler israfa uğruyor” diyerek önlem ve kararların etkisizliğini eleştirmiştir. Basında sıklıkla görülen eleştiri ve yakınmalar önemli ve ciddi bir sonuç doğurmamıştır⁷¹⁴.

⁷¹¹ *Akşam*, 8 Haziran 1943, nr. 8848, s. 1; *Vatan*, 8 Haziran 1943, nr. 903, s. 1-2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 365-366.

⁷¹² *Vatan*, 10 Haziran 1943, nr. 905, s. 2.

⁷¹³ *Vatan*, 15 Haziran 1943, nr. 910, s. 1-3; *Vatan*, 16 Haziran 1943, nr. 911, s. 1-3.

⁷¹⁴ *Vatan*, 15 Haziran 1943, nr. 910, s. 2; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 475.

18 Haziran 1943 tarihinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti bit mücadelesinde takip edeceği esasları belirlemiştir. Yatılı okullarda ve cezaevlerinde yıkanma yerleri olması, 50'den fazla kişi çalıştıran kuruluşların çalışanlarının temizliklerini temin etmekle mükellef olması, bitli kişilerin iş yerlerine kabul edilmemesi, çalışanların her gün bit muayenesinden geçirilmesi, kanunen doktor çalıştırmak zorunda olan kuruluşlara doktorların mücadeleyi takip etmek için her gün iş yerine gelmesi, ulaşım araçlarının, sinema, tiyatro, kahve gibi yerlerin sık sık temizlenmesi, temizlik imkanına sahip olmayan halkın zabıta tarafından tespit edilerek temizliklerinin parasız olarak sağlanması, her köye buğu sandığı yaptırılması ve sık sık bit yoklaması yapılması kabul edilmiştir⁷¹⁵.

Planın uygulanması için kendi sahalarına göre Vekaletler görev dağılımına gitmişlerdir. Sabun fiyatlarının ucuzlatılması, dar ve sabit gelirlilere verilecek maddeler arasına sabunun ilavesi, mücadelede çalıştırılan motorlu araçlara ihtiyaca göre benzin yetiştirilmesi Ticaret Vekaleti'nin görevleri arasındadır. Ziraat Vekaleti'nin vilayetler ve belediyeler ile işbirliği yapması kararlaştırılmıştır. Bütün kuruluşların bit mücadelesinde kararların uygulanmasına dikkat etmeleri, mücadele işlerinde parti teşkilatı ve yardım cemiyetlerinden faydalanmaları kararlaştırılmıştır. Ahmet Emin Yalman'ın, *Vatan* Gazetesi'nde, 28 Mayıs 1943 tarihli başyazısında bulaşıcı hastalıklarla savaşta Vekaletler, Özel idareler, Belediyeler ve halk arasında sıkı işbirliğine ihtiyaç olduğunu, hastalığı nakleden her türlü etkenin ortadan kaldırılması ve zaman kaybetmeden harekete geçilmesi gerektiğini belirtmiştir⁷¹⁶.

Dahiliye Vekaleti tifüsün bir an önce önünün alınması için bütün ilgili makam ve memurların önemle ilgilenmelerini bildirmiştir. 4 Temmuz 1943 tarihinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti "*Tifüs vakalarının ihbarı mecburidir*" başlığı ile bir tebliğ yayınlamıştır. Doktorların tespit ettikleri tifüs vakalarını kan muayenesi sonucunu beklemeden kısa zaman içinde ilgili sağlık makamlarına bildirmeleri kararlaştırılmıştır. Şüpheli vakaların haber verilmesi kanunen zorunlu olduğundan yüksek ateşi 3 gün devam eden şüpheli hastalıkların hemen bildirilmesi istenmiştir. Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 61. Maddesi gereğince hastalıkları haber vermekle mükellef olan okul, fabrika, imalathane, hayır kuruluşları, mağaza, otel, pansiyon, han,

⁷¹⁵ *Vatan*, 19 Haziran 1943, nr. 914, s. 1-2.

⁷¹⁶ *Vatan*, 28 Mayıs 1943, nr. 892, s. 1-2.

hamam, hapishane sahip veya kiracıları ve müdürleri, apartman kapıcıları buldukları mahallerde ve köy ihtiyar heyetleri köylerde görülen vakaları, eczacılar, diş hekimleri ve ebeler, hastabakıcılar, ölü tabutlayan ve yıkayanlar da gördükleri veya şüphe ettikleri her durumu sağlık makamlarına ve en yakın polis veya jandarma karakoluna haber vermeleri zorunlu tutulmuştur. Kanunun emrettiği bu mecburiyeti yapmayanlar hakkında takibat yapılarak mahkemeye verilecekleri ilan edilmiştir⁷¹⁷. Hastalıkların ihbarı, her türlü talep ve şikayet için Cağaloğlu Vilayet Sıhhat Müdürlüğü'ne telefon edilmesi tebliğ edilmiştir. Bulaşıcı hastalıkların ihbar edilmesinde kanuni mecburiyet bulunduğundan, ihbarı geciktirenler ve ihmali görülenler hakkında kanuni takibata başlanmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tifüs mücadelesinde hastalığın çıktığı yerlerde ciddi tedbirler alınmasını, hastanın ve muhitin derhal tecrit edilmesini, hasta evlerine girip çıkmanın men edilmesini, hasta muhitindeki insanların vücutlarındaki bütün fazla kıllarının temizlenmesini ve saçlarının kesilmesini, kordon altına alınacak bölgelerdeki insanların iaşelerinin temini ve sakınca görülmemesi durumunda bazı hastaların evlerinde tedavi edilebileceğini bildirmiştir⁷¹⁸.

Uygulamalar kirli insanları hamamda yıkamanın yeterli gelmediğini göstermiştir. Sabun ve yakacak pahalılığı karşısında fakir halk çamaşırını yıkayamamış ve vücudu hamamda yıkansa bile giydiği kirli çamaşır yüzünden birkaç saat sonra gene bitlenebilecek duruma gelmiştir. Bunun önünü almak için belediye fakir halkın çamaşırılarını yıkayabilecek şekilde çamaşır yıkama yerleri açmaya karar vermiştir. Çamaşır yerlerinin belediyenin açtığı parasız hamamlarda, eski medreselerde olması kararlaştırılmış, kış gelmeden sabun, yakacak tedarikinde zorluk yaşayan fakir halk parasız olarak çamaşırılarını yıkama imkanını bulmuştur⁷¹⁹.

Bazı otellerin müşteri değiştiği halde çarşafı değiştirmedikleri görülmesi üzerine çarşaf değiştirmeyenler ve otelini pis tutanların cezalandırılacağı ilan edilmiştir. Zabıta ve belediye ekipleri otelleri denetimden geçirmiş, bit bulunup bulunmadığı araştırılmış, bit çıkan otellerin kapatılacağı ilan edilmiştir. Otel, lokanta,

⁷¹⁷ *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, nr. 1489, s. 8898; *Akşam*, 4 Temmuz 1943, nr. 8874, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1943, nr. 6783, s. 1-3; *Ulus*, 30 Haziran 1943, nr. 7870, s. 1; *Vatan*, 20 Haziran 1943, nr. 915, s. 1-3.

⁷¹⁸ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1943, nr. 6789, s. 2; *Akşam*, 11 Temmuz 1943, nr. 8881, s. 1; *Akşam*, 11 Aralık 1944, nr. 9390, s. 3.

⁷¹⁹ *Akşam*, 16 Ağustos 1943, nr. 8917, s. 1; *Akşam*, 3 Eylül 1943, nr. 8935, s. 3.

fırın gibi yerlerde çalışanların bittin temiz olmalarına önem verilmiştir. Üzerinde bit bulunan işçiler ve çalıştığı müesseseler aleyhinde ceza zaptı tutulmuş, kirli olanlar hamama gönderilmiştir⁷²⁰. Otelciler Cemiyeti, Sıhhiye Müdürlüğü'ne müracaat ederek tren ve vapurdan gelen yolcuların otellere taşınan eşyalarına hamallardan bit geçtiğini bildirmiş, hamalların vaziyetleri ile daha sıkı ilgilenilmesini istemiştir. Sıhhiye Müdürlüğü hamalların sıkı kontrol altına alınması için ilgililere tembihatta bulunmuştur⁷²¹. Otelciler Cemiyeti bir toplantı yaparak tifüsü engellemek adına karar almış ve uygulamaya başlamışlardır. Bu kararlar; üstü başı kirli olan kişilerin otele alınmaması, yolcunun yanındaki eşyaların yatak odalarına alınmayıp ambarlarda muhafaza edilmesi, lokantaların otellere yemek göndermemeleri, yolcuların otele gelişlerinde yıkanmaya mecbur tutulmaları şekildedir. Tifüs tehlikesini anlayan otelciler temizliğe daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Taşradan gelen yolcular yüzünden han ve otel odaları bitlenme tehlikesine girmiş, belediye hekimleri her gün kendi bölgelerindeki otelleri kontrol etmişlerdir. Otelciler üzerlerinde bit çıkan yolcuları otellere kabul etmemeye başlamış, her gün çarşaf değiştirmiş, yeni müşteri geldiği takdirde yatak örtülerini kaynatarak yıkatmışlardır⁷²².

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin idare ettiği Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Teşkilatı 1944 belediye bütçesine konan tahsisat ile İstanbul Belediyesi'ne geçmiştir. Belediye bulaşıcı hastalıkların çıkmaması, çıktığı takdirde en kısa zamanda önlenbilmesi için Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Bürosu ve Sıhhi Murakabe Teşkilatı kurmuştur. Yazın azalan hatta normal zamanlardaki miktarı bulan tifüs vakalarının kış mevsiminde yeniden çoğalmamasını temin etmek için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ve belediye büyük çaba göstermiştir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele heyetinin özellikle bu konu üzerinde çalışacağı vurgulanmış, belediye bu konuda tedbir almıştır. Kasımpaşa'daki halk hamamını yeniden faaliyete geçirmiş, Balat halk hamamını tamiri bittiği anda açmaya karar vermiş ve bu maksatla kullanmak üzere 4 hamam daha tutmuştur. Yeni bulaşıcı hastalıklar mücadele heyeti faaliyete geçer geçmez üstübaşı kirli insanların muntazam surette hamamlara sevk edilmelerine, yattıkları yerlerin, eşya ve çamaşırlarının etüvden geçirilmesine, umumi

⁷²⁰ *Akşam*, 29 Mart 1943, nr. 8777, s. 3; *Akşam*, 16 Nisan 1943, nr. 8795, s. 2.

⁷²¹ *Akşam*, 1 Haziran 1943, nr. 8841, s. 3.

⁷²² *Akşam*, 3 Haziran 1943, nr. 8843, s. 1; *Akşam*, 5 Haziran 1943, nr. 8845, s. 1; *Akşam*, 7 Haziran 1943, nr. 8847, s. 1.

yerlerin de temizlik bakımından kontrollerine bir kat daha önem vermiştir. Belediyenin umumi yerlerde temizlik ihmallerinden dolayı yalnız ceza vermekle kalmayacağı, bu gibi yerlerin sahiplerinin de temizlenmeye mecbur tutulacağı duyurulmuştur⁷²³.

İstanbul sağlık müesseseleri ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Şubesi tifüsün salgın halini almaması için büyük gayret sarf etmiş, birtakım tedbirler almıştır. Tifüs vakalarını doktorlar bu müesseseye ihbar etmişler, ihbarı alan şube müdürlüğü mücadele uzmanı doktorlarından birisini iki sağlık memuru ile olay yerine göndermiş, gönderilen doktor tifüslü olduğu anlaşılan hastayı, hasta nakil otomobiliyle bir sağlık memuru refakatinde hastaneye sevk etmiştir. Ayrıca doktor hastalık görülen evde bulunanları muayene etmiş, evin civarında hasta aramış, şüpheli kimseleri hastaneye göndermiş ya da nezaret altına alarak her gün kontrol etmiştir. Tifüs mücadele merkezlerine ihbar edilen tifüs vakasına giden doktor hastalığın nereden geldiğini ve hastanın geldiği veya gittiği yerleri araştırmakla görevlendirilmiştir.

Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Müdürlüğü, Vilayet Sıhhat Müdürlüğü ile iş birliği yapmış, işçilerin toplu bulunduğu yerlere ve çok işçi çalıştıran müesseselere giderek tifüs aşısı yapmıştır. Ayrıca Mücadele Şubesi mahallelere seyyar etüvler yollamıştır. Bundan başka bar, gazino, kahve ve benzeri yerler, tiyatro ve sinemalar, fabrikalar, oteller, pansiyonlar, bekar odaları, konaklar ve hanlar için birer fiş hazırlanmıştır. Bu fişlerle müesseselerin düzenli temizlik kontrollerinin yapılacağı, temiz olmayan yerlerin ihtar edileceği, ikinci seferde kapatılacağı ilan edilmiştir. Yapılan teftişler sonucunda pansiyonlar, bekar odaları ve hanlarla bekarların yattığı olduğu konakların pis olduğu görülmüş, temizlettirilmeleri için ihtar edilmiştir⁷²⁴.

6 Aralık 1944 tarihinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tifüsün artması ihtimaline karşı bir tebliğ yayınlamış, Hükümetçe gereken tedbirlerin alındığı, fakat halkın yardımı olmadıkça başarılı olmanın imkansız olduğu vurgulanmıştır. Halktan; temizliğe dikkat etmek, bitlenme ihtimali olan yerlerden kaçınmak, bu şartlara uygun olmayan kirli insanları ilgili memurlara şikayet etmek, hastalığı vaktinde ihbar etmek gibi isteklerde bulunulmuştur. Bazen hastanın tifüslü olduğu geç anlaşıldığından hasta etrafında bulunanların temizliğe tabi tutulmaları gecikmiş ve hastalığın genişlemesine

⁷²³ *Akşam*, 4 Eylül 1944, nr. 9297, s. 3.

⁷²⁴ *Akşam*, 22 Aralık 1944, nr. 9401, s. 2.

sebepe olmuştur. Bu durumu önlemek için hastalık görülen evlerin ve hasta ile temas eden kimselerin vakit kaybetmeden temizlettirilmesi kararlaştırılmıştır. Kahvehane, hamam, han, bekar odası, otel, sinema, tiyatro gibi halkın çok girip çıktığı ve toplu halde bulunduğu yerler de sıkı bir temizlik muayenesinden geçirilmiştir⁷²⁵.

Hastalığın yayılmasını önlemek için Vilayet ve Belediye Sıhhat İşleri Müdürlükleri birtakım tedbirler almışlardır. İşçilerin toplu buldukları yerler, oteller, kahveler, eğlence yerleri ve ulaşım araçlarının temizliğine önem verilmiştir. Tifüsün salgın halini almaması için temizliğe önem verilmesi gerekliliği vurgulanmıştır⁷²⁶. Tifüs vakalarının artması üzerine uzmanların katılımı ile Vilayet Sıhhiye Müdürlüğü'nde bir toplantı yapılmış ve yeni tedbirler alınmıştır. Bu kararlara göre; temiz olmayan ve bitli olan ve bitli olmasından şüphe edilen kişiler ulaşım araçlarına alınmayacak, halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde hastalığın genişlemesine mani olacak kontroller yapılacak, en az 5 işçi çalıştıran her kuruluş çalışanların sağlık durumlarının yazılacağı sıhhat defteri bulduracak, partonlar çalışanlarının temizlik ve sağlıklarından sorumlu olacak, halka yiyecek içecek satan esnaf da sıkı temizliğe mecbur tutulacaktır. Özellikle fırın çalışanlarının, hamamlardaki peştamallerin ve havluların temiz olarak kullanılması gibi tedbirlere bir kat daha önem verilmiştir. Tebliğ ve emirlere rağmen tifüs vakaları ihbarlarının geç yapılması üzerine kusur ve ihmali görülenler hakkında kanuni işlem yapılması kararlaştırılmıştır⁷²⁷.

Tifüs savaşında okullarda da birtakım tedbirler alınmıştır. Tifüs hakkında bilgi verilmiş ve öğrencilerin öğretmenlerinden hastalık hakkında öğrendiklerini aile içinde anlatması ile de faydalı olunması amaçlanmıştır. Bitli çocukların her sabah bir okulda veya ısıtılmış bir yerde toplanarak bütün elbiselerinin etüvden geçirilmesi tedbir olarak gündeme gelmiştir⁷²⁸. 1944 yılında okullarda tifüsle mücadele işi hızla devam etmiş ve birtakım tedbirler alınmıştır. Öğretmenleri her sabah derse girmeden öğrencileri sıkı bir temizlik ve bit muayenesine tabi tutmuşlar, bitli olduğu anlaşılanlar evlerine gönderilerek temizlettirilmiştirlerdir. Aynı çocukta tekrar bit görüldüğü takdirde evinin ve muhitinin temizlettirilmesi için Hükümet doktorluğuna bilgi verilmiştir. Okulların bağlı olduğu sağlık bölgelerinde ve uygun okullarda temizleme merkezleri

⁷²⁵ *Akşam*, 6 Aralık 1944, nr. 9385, s. 2; *Akşam*, 7 Aralık 1944, nr. 9386, s. 2.

⁷²⁶ *Akşam*, 16 Aralık 1944, nr. 9395, s. 2.

⁷²⁷ *Akşam*, 30 Aralık 1944, nr. 9409, s. 2.

⁷²⁸ *Haber*, 11 Kasım 1943, nr. 2432, s. 1.

kurulmuştur. Himaye Heyetleri fakir ve kimsesiz öğrencilere sabun ve diğer temizlik malzemeleri vermiştir. Akşam dershanelerine gelen öğrenciler de bit muayenesinden geçirilmiş ve bitli olanların adresleri Hükümet doktorluğuna bildirilmiştir⁷²⁹.

İşçilerin toplu bulunduğu yerlerde, okullarda temizliğe çok dikkat edilmiştir. Belediye; kahvehane, gazino, tiyatro ve sinemalarda halk dağıldıktan sonra bina ve kullanılan eşyaları temizletmiş, sinema ve tiyatroların dezenfekte edilip edilmediğini denetlenmiştir. Sinema, tiyatro, bar, gazino gibi umumi yerlerin zeminine mikrop öldüren maddelerle karıştırılmış mazot sürülmüş, haşerat ve mikropların zeminde barınmasının önüne geçilmiştir. Vilayet Hıfzısıhha Meclisi de birtakım kararlar almış, bu kararlar *“Bu tehlikeli hastalıkla mücadele tatbikatını kolaylaştıracak imkan ve yardımları göstermeye her vatandaşa mecburdur”* vurgusu ile basında yayınlanmıştır⁷³⁰.

Tifüs mücadelesine varlıklı kesimlerden parasal destekler gelmiştir. Eyüp tüccarları iki adet etüv makinesi alınmak üzere İstanbul Belediyesi'ne 5.000 Lira bağışlamış, İstanbul tüccarları yoksullara sabun dağıtmak için 1.500 Lira yardımda bulunmuşlardır. Bazı yardım cemiyetleri halkı yıkamış, eşyalarını etüvden geçirmiştir. Kızılay Cemiyeti de mücadeleye katılmış, hamaml kiralayarak parasız yıkanmayı temin etmiştir. Halkevleri insanların tifüsle mücadele konusunda bilgilendirilmesine ve gıda, temizlik gibi konularda sosyal yardımlarla fakir kesimlerin salgın hastalıklara karşı direncinin arttırılmasını amaçlamışlardır. Halkevleri halka sabun dağıtmış, buğu sandıklarıyla halkın çamaşırlarını ve eşyalarını dezenfekte etmiş, bittin ve sirkeden arındırmaya çalışmışlardır. Eminönü Halkevi iki hamamla anlaşmış, fakirleri hamamlara göndermiştir. Bazı Halkevleri fakirlere sabun, yakacak yardımı yaparak onların salgına karşı direncini arttırmaya çalışmıştır⁷³¹.

1. 2. 3. Tifüs Mücadelesinde İlaç ve Tıbbi Malzeme Sıkıntısı

Tifüsle mücadelede karşılaşılan bir diğer sorun ise ilaç ve tıbbi malzeme sıkıntısı olmuştur. 1943 ve 1944 yıllarında temel tüketim maddelerinde yaşanan

⁷²⁹ *Akşam*, 31 Aralık 1944, nr. 9410, s. 3.

⁷³⁰ *Akşam*, 4 Ocak 1945, nr. 9414, s. 3; *Akşam*, 17 Ocak 1945, nr. 9427, s. 3; *Akşam*, 19 Ocak 1945, nr. 9429, s. 2.

⁷³¹ *Akşam*, 5 Haziran 1943, nr. 8845, s. 1; *Akşam*, 7 Haziran 1943, nr. 8847, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 366-367.

darlığa ek olarak tıbbi malzeme ve ilaç konusunda da darlık baş göstermiştir. İlaç darlığı yaşanması üzerine tıbbi maddeler üzerindeki ihtikâra karşı tedbir olarak serbest ilaç satışları yasaklanmı, eczane ve depoların ellerindeki ilaçları bir beyanname ile Kordinasyon Kurulu'na bildirmeleri istenmiştir. Sıkı tedbirlere rağmen Kızılay'a ait ilaçlar bile Cemiyet depolarından kaçırılarak karaborsada satılmıştır.

Tifüs mücadelesinde istihdam edilen sağlık memurlarının aşılmasında bile zorluklarla karşılaşmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Ankara'dan İstanbul'a 100 kişilik tifüs aşısı göndermiş ve tifüs mücadelesinde görev alan sağlık personelinin aşılmasını istemiştir. Gönderilen aşı miktarları mevcut görevlilerin aşılmasına yeterli gelmediğinden bütün sağlık personeli aşılanamamıştır. Sağlık personeli etkili bir biçimde aşılmadığı için tifüsle mücadele sürecinde gereken verimliliği gösterememiştir. Bazı durumlarda sağlık teşkilatının personel ve organizasyonel eksikleri nedeniyle tifüslü hastaların ihbarı geç değerlendirilmiş, tifüs vakası ihbarları yapıldığı halde yeterli önlemler alınmadığından şikayet edilmiştir⁷³².

Tifüsün salgın halini aldığı 1943 yılında etkili bir antibiyotik bilinmemesi ve DDT de kullanılmaması üzerine Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü'nde "Cox Aşısı" hazırlanmış, ancak üretilen miktar ihtiyaç karşısında yetersiz kalmıştır. Türkiye'ye gelen ABD Tifüs Mücadele Komisyonu Reisi Dr. Fox "*Dünyanın her tarafında hatta İngiliz ve Amerikan ordularında da tifüs hastalığı olduğu, Kahire Hastanelerinde Tifüslüler bulunduğu, hastalığın yayılma istidadı gösterdiği ve esaslı mücadele tertipleri alınmadığı takdirde büyük salgınlar çıkabileceğini*" ifade etmiştir. Tifüs aşısının uygulama ve sonuçları hakkında yapılan görüşme sonucunda aşının hastalarla temas edecek doktorlara, hastabakıcılara, hastalarla temas edenlere, yaşlı komutanlara yapılması teklifinde bulunulmuş; aşının pahalı ve tedarik sorunları olmasına rağmen ordunun bütün hekimlerine yetecek kadar aşı temin edileceği vaat edilmiştir⁷³³.

Tifüs aşıları eczanelerde satılmak üzere piyasaya sürülmüş, her aileye 2 kişilik aşı satılması bildirilmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti yayınladığı tebliğde tifüse karşı aşıdan yararlanılabileceğini vurgulayarak eczanelerin İstanbul Kızılay satış deposundan aşı tedarik ederek daima aşı bulundurmaları gerektiğini duyurmuştur.

⁷³² Metinsoy; *a.g.e.*, s. 374.

⁷³³ BCA 030.0.010.000.000., Yer No: 56.377.14/2; Ayın Tarihi, Haziran 1943, S. 115, s. 40; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 132.

Aşının hastalıktan korumadığı, hastalığa yakalananlarda hafif geçmesine yardım ettiği, en temel korunma çaresinin bitlenmemek olduğu, halktan kendi sağlıkları ve yurdun selameti için bunun beklendiği vurgulanmıştır⁷³⁴. Tifüs yeniden artınca hastalıktan kendini korumak isteyenler eczanelerde satılan tifüs aşlarına büyük rağbet göstermişlerdir⁷³⁵. 9 Haziran 1945 tarihinde tifüs mücadelesi kapsamında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütün valiliklere gönderdiği tamimde Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlükleri'nin vilayetlerin aşı ihtiyaçlarını Refik Saydam Hıfzısıhha Müessesesi'nden istemelerini, her vilayetin gerekli aşı miktarını tespit ederek bildirmelerini istemiştir. Aşı toplu yerde bulunanlara ve 12 yaşından büyük öğrencilere parasız yapılmış, çok miktarda tifüs aşısı hazırlandığı için halk da parası karşılığında aşı olabilmıştır. Ayrıca Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı esnaf ve işçileri parasız aşılamış, halkın aşılınması için de kolaylıklar temin etmiştir⁷³⁶.

1. 2. 4. Tifüs Mücadelesinde Halkın Direnci

Tifüsün savaş ortamında hızla yayılarak 1942 ve 1943 yılında salgın haline gelmesi karşısında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nce hazırlanan plan kapsamında tüm kuruluşların ve halkın katılımıyla alınan tedbirlerle hastalık azalarak etkisini kaybetmiştir. Tifüs aşısı ithal edilmeye başlanması ile öncelikli olarak orduda, ihtiyaç halinde halkın tedavisi için kullanılmıştır. Bu suretle mücadelede önemli bir mesafe alınarak 1944 yılında önemli ölçüde vakalar azalmaya başlamış, savaşın sonuna doğru hastalığın yayılması tamamen durdurulmuştur⁷³⁷. Ancak yapılan uygulamalara ve alınan kararlara bakılarak savaş yıllarında artan tifüs vakaları karşısında tifüs mücadelesinde yetersiz kaldığı, sağlık teşkilatının yetersizlikleri daha açık ve net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Basında alınan önlemlerin yetersizliği sık sık eleştirilmiştir. En çok vurgulanan nokta alınan kapsamlı ve yararlı kararların kağıt üzerinde kaldığı, pratikte işlemediği noktasında toplanmıştır. Ayrıca tifüsün

⁷³⁴ *Cumhuriyet*, 5 Mart 1944, nr. 7023, s. 3; *Cumhuriyet*, 7 Mart 1944, nr. 7025, s. 2; *Haber*, 30 Kasım 1944, nr. 2536, s. 1-2; *Haber*, 4 Aralık 1944, nr. 2537, s. 2; *Akşam*, 6 Aralık 1944, nr. 9385, s. 2; *Haber*, 7 Aralık 1944, nr. 2538, s. 1-2; *Haber*, 11 Aralık 1944, nr. 2539, s. 1-2.

⁷³⁵ *Akşam*, 26 Aralık 1944, nr. 9405, s. 3.

⁷³⁶ *Akşam*, 9 Haziran 1945, nr. 9570, s. 2; *Akşam*, 14 Temmuz 1945, nr. 9505, s. 3; *Akşam*, 2 Eylül 1945, nr. 9655, s. 2.

⁷³⁷ Çakırçoban; a.g.t., s. 89.

fakirleşme ve hayat pahalılığı ile ilgili olduğu belirtilmiş, önünün alınması için insanların sosyal ve ekonomik koşullarının düzeltilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Tifüsle mücadele devletin sağlık teşkilatının kapasite sorunları ve mücadele konusunda yeterince ikna edilemeyen fakir kesimlerin direnciyle karşılaşmış, uygulamada önemli engeller yaşanmıştır. Basında devletin tifüsle mücadele anlayışı ve şekli, tifüsle mücadelenin etkisizliği sık sık eleştiri konusu olmuştur. En temel eleştiri konusu ise devletin tifüsü ortadan kaldırmak için hayat pahalılığına ve fakirliğin yaygınlaşmasına karşı gerekli tedbirleri almadığı yolunda yapılmıştır⁷³⁸.

Tifüsle mücadele sürecinde halkın alınan kararlara uymamasından kaynaklanan güçlüklerle karşılaşmıştır. Halk ve esnaf, Umumi Hıfzısıhha Kanunu'na uymamış, devletin aldığı sağlık tedbirlerine aykırı hareket etmiş, bazı insanlar aşından ve hamamdan kaçmıştır. İnsanları temizlik ve salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlere uyma konusunda ikna etmek için propaganda faaliyetleri yapılmıştır. İstanbul radyosunda tifüsten korunma yolları konusunda çeşitli konuşmalar yapılmış, Tevfik Sağlam radyodan tifüs ve tifüsten korunma yolları konusunda halkı bilgilendirmiştir.

Belediyenin kontrollerinde Umumi Hıfzısıhha Kanunu'na uyulmadığı ortaya çıkmıştır. Esnafın büyük bölümünün temizlik kurallarına uymadığı, sağlık muayenesi yaptırmaktan kaçtığı, gıda maddelerini açık ve sağlıklı koşullarda sattığı, sokağı kirlettiği tespit edilmiştir. Tifüs vakalarının artmaması için bit mücadelesine büyük önem verilmiş, gezici ve sabit esnaf kontrolden geçirilmiştir. Kaymakamlıkların nahiye memurlukları ve zabıtaya yaptığı tebliğde; esnafın düzenli sağlık kontrolünde bulundurulması, sık sık muayene cüzdanlarının gözden geçirilmesi, 3 ayda bir sağlık muayenesi yaptırmamış olanların para cezası ile cezalandırılması bildirilmiştir⁷³⁹.

Halkın büyük bir bölümünün sinemada ve sigara içmenin yasak olduğu yerlerde sigara içtiği, kamu mekanlarını kirlettiği ve çeşitli şekillerde Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun yasaklarını deldiği tespit edilmiştir. Belediye ekipleri ve polislin fakir kesimin oturduğu mahallelerde ve kamusal mekanlarda, cadde ve sokaklarda yaptığı bit, tifüs ve temizlik taramalarında insanlar sıklıkla yetkililere karşı

⁷³⁸ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 374-375, 368.

⁷³⁹ *Akşam*, 16 Ocak 1939, nr. 7275, s. 3; *Akşam*, 29 Mart 1943, nr. 8777, s. 3; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 366, 369.

koymuşlardır. Birçok bitli ve kirli insan polisin elinden kaçmaya çalışmış ve sağlık taramasından, hamama ve traşa gönderilmekten kaçmışlardır. Zorla hamama gönderilenlerden bazıları ise hamamdan kaçmış ya da hamamın aşırı kalabalık olması gibi nedenlerle yeterince yıkanamadan geri çıkmıştır. Kahvehane, park, bahçe, otobüs, tramvay durağı, iskele ve istasyon gibi kamusal mekanlarda evsizlerin, kirli insanların barınması yasaklanmasına rağmen bu insanların kamuya ait yerleri işgal etmesi önlenememiştir. Bazı fakir mahallelerde ev ev dolaşarak tifüse yakalanabilecek kişiler aşılansın, fakat aşılansın öngörülen sayıda insan aşılansın, bazıları da aşından kaçmışlardır. İstanbul Milletvekili Ziya Karamursal'ın seçim bölgesi raporuna göre insanlar yakınında yaşayan tifüs hastalarını ihbar etmeye yanaşmamışlardır. Zaman zaman tifüse yakalanan hastalarını haber vermeyen doktorlarla ilgili takibat yapılmıştır. Hayat pahalılığı yaşandığı bir dönemde tifüsü önleme tedbirlerinden biri olan eski eşya alım satımı yasağı pratikte geçerliliğini yitirmiştir. Birçok fakir insan ya bir başka ihtiyacını karşılamak için kendi eşyasını satmış ya da ihtiyaç duyduğu eşyayı daha ucuza bit pazarı veya eskiciden tedarik etmiştir. Toplumun tifüse karşı alınan tedbirleri göz ardı etmesi, hatta bazı durumlarda direnmesi karşısında Tefvik Sağlam radyo konuşmalarında “*kafaların bitli olması*” deyiimiyle birçok vatandaşın sağlık tedbirlerine uymadığını belirtmiştir. Bu nedenle tifüsle savaşın ancak şiddetli ve zorunlu tedbirlerle yürütülecek bir mücadeleyi gerektirdiğini söylemiştir⁷⁴⁰.

1. 3. SITMAYLA MÜCADELE

Sıtma Anofel türü sivrisineğin sokmasıyla bulaşan; titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalıktır. İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmasına rağmen Türkiye'nin içinde olduğu bir başka savaş, sıtmaya karşı verilen savaştır. Sıtma siyasi ve ekonomik açılardan tehlikeli, işgücü ve verimliliği azaltan, ekonomik kayıplara neden olan bir hastalıktı. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri sıtma ile mücadele sosyal, sağlık, nüfus ve ekonomi politikalarının temel ayaklarından biri olmuştur. Sıtmaya karşı verilen savaş 1926 tarihli Sıtma Mücadele Kanunu'yla somutlaşmıştır. Bu kanuna göre nüfus politikasının başarıya ulaşması, sağlıklı bir nesil yetiştirilmesi ve emek gücünün verimliliğinin artırılması için sıtmanın önlenmesi

⁷⁴⁰ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1943, nr. 6767, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 369-370.

amaçlanmıştır⁷⁴¹. 1930'lu yıllarda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti bütçesi içinde sıtmayla savaş için ayrılan pay %20'ler gibi yüksek bir düzeydedir. Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun çıktığı 1930 yılında 10 bölgedeki 3.453 yerleşmede sıtmayla mücadele edilmiştir. 1930 ile 1935 arasında ülke nüfusunun %14'ü sıtma mücadelesi kapsamına alınabilmiştir. 1944 yılında 19 bölgede yapılan mücadelede 33 ilin 108 ilçesinin 4.614 köyünde yapılan sıtma mücadelesi nüfusun %19.7'sini kapsamıştır⁷⁴².

Sıtma mücadelesi ülkenin kalabalık nüfuslu, tarımsal ekonomi açısından verimli ve ülke ekonomisine katkıda bulunan bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Yapılan mücadeleler sonucunda resmi istatistiklere göre 1923'de yaklaşık %70-90 arasında olan sıtmalı nüfus oranı 1940'de %11'e inmiştir. Savaş 1930'ların sonuna doğru görece azaltılmış olan sıtma hastalığına karşı alınan tedbirlerin aksamasına ve hastalığın yeniden yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Sıtmalı oranı özellikle 1942-1944 yılları arasında yeniden yükselerek %32'ye ulaşmıştır⁷⁴³. Muğla Milletvekili İzzettin Çalışlar, 1941 yılı bütçe müzakerelerinde sıtmanın ülke nüfusu ve ekonomisi bakımından tehlikelerini “*sıtma bünyeyi zayıflatır ve buna müptela olan adam kuvvet sarf ederek çok çalışamaz, istihsal (üretim) yapamaz.*” cümlesi ile vurgulamıştır⁷⁴⁴.

Sıtma vakalarının artış göstermesi sıtma mücadelesinin başarısını gölgelese de savaş sonrası yapılan mücadelenin başarısında 1926-1945 dönemi çabalarından elde edilen tecrübelerin önemli rolü vardır. İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında büyük nüfus hareketleri sırasında çok büyük salgınların çıkmaması tecrübeli sıtma mücadelesi kadrosunun yetiştirilmesiyle mümkün olmuştur⁷⁴⁵.

1. 3. 1. Sıtma Mücadelesinde Bilgilendirme Faaliyetleri

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, “*kafa ve vücutça sağlam bir nesil yetiştirmek*” için propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Avrupa'dan getirilen sinema makineleri ve filmlerle köylüye uzmanlar eşliğinde salgın hastalıklardan korunma yolları öğretilmiş, doktorlar köylerde konferanslar vermiştir. Vekalet, Adana Sıtma

⁷⁴¹ Resmi Gazete, 29 Nisan 1926, nr. 384, s. 1472; Metinsoy; a.g.e., s. 384-385.

⁷⁴² Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 123.

⁷⁴³ Metinsoy; a.g.e., s. 385-386.

⁷⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 18, s. 194.

⁷⁴⁵ Fatih Tuğluoğlu; “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4): 2008, ss: 351-359, s. 358.

Enstitüsü'nün genişletilmesine karar vermiş ve ülkenin çeşitli yerlerinde sıtma kursları açarak halka sıtmadan korunma yöntemleri anlatmıştır. Hükümet yabancı ülkelerde yapılacak sıtma konferanslarına heyet göndermek için 1.100.000 Lira değerinde tahsisat ayırmıştır. Ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan Sıtma Mücadele Teşkilatının faaliyetlerine ve ülke genelinde uygulanmaya çalışılmasına, kanundaki çabalara karşın sıtma mücadelesinde kısa ve orta vadede istenilen başarı gelmemiştir. Bazı köy ve kasabalarda ortadan kaldırılması mümkün olan küçük su birikintileri dahi ortadan kaldırılmamıştır. Sulama kanallarının temizliğine yeterince dikkat edilmediği, su birikintisi nedeniyle yeni sıtma vakalarının baş gösterdiğine dair şikayetler basına yansımıştır. Nemli ve sulak arazilerde yapılan değişikliklere rağmen sızıntı ve su birikintilerinin giderilememesi durumunda kökleri çok su emen okaliptüs, söğüt, kavak gibi fidanlarla arazilerin ağaçlandırılması tavsiye edilmiştir. Gezici sağlık memurları ve köy sağlık korucuları su birikintilerinin kurutulmasında, tuvalet, lağım çukurları ile çeşme, kuyu, kanal, su birikintilerinin düzenlenmesinde köylülere rehberlik yapmakla görevlendirilmişlerdir⁷⁴⁶.

Sıtma ile mücadelede sağlık propagandasına büyük önem verilmiş, "Sıtmadan Korunma ve Kurtulma Öğütleri" adlı broşür, halk sağlığını ilgilendiren konularda afişler ve ulaşım araçlarına asılmak üzere sıtma propaganda kartları bastırılarak halka dağıtılmıştır. 29 Nisan-5 Mayıs tarihleri arasında düzenlenen Sıtma Hafta'sında radyoda Vekalet yetkilileri sıtma savaşının önemi üzerine konuşmalar yapmış, skeçler düzenlenmiş, uzmanlar sıtma hakkında sağlık konuşmaları yapmışlardır⁷⁴⁷. *Kocatepe Gazetesi*'nde Eskişehir ve Afyon'da sıtmadan ölüm vakalarının olduğu yazılması üzerine *Haber Gazetesi*'nde sivrisinek yetiştiren yuvaların tespit edilmesi ve uzman doktor Ata Ünalın'ın "Sıtma" adlı kitabının okunması önerilmiştir⁷⁴⁸.

1. 3. 2. Sıtma Mücadelesinde Hastalığın Yayılmasını Önleyici Tedbirler

Sivrisineklerin üredikleri ortamları ortadan kaldırma konusunda uygulanan ve 1930'ların başında ekonomik buhran nedeniyle yetersiz kalan bayındırlık faaliyetleri

⁷⁴⁶ Tuğluoğlu; Sıtma Mücadelesi, s. 357.

⁷⁴⁷ Tuğba Korhan; "İkinci Dünya Savaşı Sırasında İzmir'in Sıtma İle Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, Volume 7, Issue 31, ss: 370-375, s. 375.

⁷⁴⁸ *Haber*, 11 Ekim 1943, nr. 2423, s. 1.

1937 yılında devam ettirilmiştir. 12 Şubat 1937’de çıkarılan kanunla Hükümete 1937-1941 döneminde su işlerine 31.000.000 Lira harcama yetkisi verilmiştir⁷⁴⁹. Sıtmaya neden olan ortamları ortadan kaldırmak için yapılan bayındırlık faaliyetlerinin yanı sıra sulak ve nemli arazilerde ağaçlandırma faaliyetlerine de girişilmiştir. Okaliptüs ağaçlarının sıtma üreten alanlarda hızlı bir buharlaşma yaptığı bilindiğinden bataklıkların kurutulmasında okaliptüs ağaçlarının kullanılmasına Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlanmıştır. Bu dönemde bataklıklar ve su birikintilerinin sıtma yapmasını önlemek için alınan önlemler çeşitlendirilmiş, bunlardan biri de okaliptüs ormanları oluşturmak olmuştur. Kavak ve söğüt ağaçlarının da bataklık kurutucu etkiye sahip olduğu anlaşılmış ve 1939 yılında Adana ve Ege kıyılarında ilk uygulama gerçekleştirilmiştir⁷⁵⁰.

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekaleti’nde 13 Mart 1939 tarihinde sıtma mücadelesi hakkında Avrupa’daki yenilikler hakkında müzakereler yapılmak ve gereken tedbirleri tespit etmek üzere Sıtma ile Mücadele Kongresi toplanması kararlaştırılmıştır. Sıtma ile Mücadele Kongresi 13 Mart’ta Sihhat ve İctimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş başkanlığında çalışmalarına başlamıştır. Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nun 23. maddesi gereğince Umumi Hıfzısıhha Meclislerinin düzenli olarak toplanmaları gerekmektedirken bazı yerlerde ihmal edildiği görüldüğünden tekrar tebligata gerek duyulmuştur. Umumi Hıfzısıhha Meclislerinin düzenli olarak toplanmaları hakkında ilgililere direktif verilmiştir. Alınan karara göre çeltik ekim yerlerinin tayin ve tespitinde sıhhi endişelerin göz önünde tutulması istenmiş, bu meclisler muhitlerinin sağlık durumlarıyla yakından ilgilenmişler, sık sık toplanarak sıhhi eksikliklerin giderilmesi hakkında tedbirler almışlardır⁷⁵¹.

Bataklıklar ve çeltik tarımı sivrisineklerin üremesine uygun ortam oluşturduğu için sıtma mücadelesinde bataklıkların kurutulması ve çeltik alanlarının denetim altına alınması önemli yer tutmuştur. Daha az önemsenen konu ise insanların sivrisineklerden korunması olmuştur. Karasineklerin çoğalmasına sebep olarak yazlığa gidenlerin evlerinde açık bırakılan kuyu ve sarnıçlar gösterilmiştir. Mahalleleri dolaşan sağlık memurları sivrisineklere yuva olan çukurlara mazot döktürmüş, ev

⁷⁴⁹ *Resmi Gazete*, 19 Şubat 1937, nr. 3538, s. 7713.

⁷⁵⁰ Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 145; Tuğluoğlu; *Sıtma Mücadelesi*, s. 356-357.

⁷⁵¹ *Cumhuriyet*, 9 Mart 1939, nr. 5322, s. 7; *Cumhuriyet*, 14 Mart 1939, nr. 5327, s. 3.

sahiplerine bu konuda tebligatta bulunmuşlardır. İstanbul Sıtma Mücadele Heyeti bazı semtlerde evlere dağıttığı beyannamelerde mücadele memurlarının her 10 günde bir bu evlerde teftiş yapacaklarını, bu teftişlere karşı koyanlara ceza verileceğinden memurlara kolaylık gösterilmesini, su kaplarının ağızlarının açık bırakılmamasını, havuz sularının haftada bir kere değiştirilmesini, tarlalar ve bahçelerde yağmur sularının birikmesine meydan verilmemesini, kuyu ve sarnıç kapaklarının muntazam bir şekilde kapanmasına dikkat edilmesini istenmiştir⁷⁵².

Basında Sıtma Mücadele Teşkilatının 10. yılı münasebetiyle teşkilatın az kadro ile geniş bir sahada hizmet gördüğü vurgulanmış ve çalışmalar sonucunda vakti ile köpeklerin bile hastalandıkları bölgelerde hastalığın %10'a kadar indiği yer almıştır⁷⁵³. Belediye Sıhhat Müdürlüğü İstanbul'un çeşitli semtlerinde sivrisinek mücadelesine devam etmiş, sinekleri itlaf etmek üzere su birikintilerine, çukurlara mazot dökmüştür⁷⁵⁴. İzmir'de çiftlik, fabrika, özel okul sahipleri çalışanlarına ücretsiz kinin dağıtmış ve düzenli olarak sıtma konusunda bültenler yayınlamışlardır⁷⁵⁵. Bursa köylerinde çeltik tarımı yüzünden halkın çoğunun sıtmal olmaları, köylerde karınları şiş, benizleri soluk çocukların acınacak halde görülmesi üzerine Vali köylülere daha kazançlı bir iş olan hayvan yetiştiriciliğine önem vermelerini söylemiş ve bütün sıhhi teşkilata köylülerin sıtmalarının tedavi etmelerini bildirmişdir⁷⁵⁶.

Trakya Sıtma Mücadele Teşkilatınca sıtma mücadelesi yapılmış, derelerin temizliğine önem verilmiş, zararı tespit olunan çeltikliklerin 1940 senesinden itibaren İpsala'ya kaldırılması kararlaştırılmıştır⁷⁵⁷. Bir yıl sonrasında çalışmaların aynı hızda devam ettiği, halkın boş vakitlerinde çalışarak sıtma tahribatını önlemede büyük rol oynadıkları belirtilmiştir⁷⁵⁸. Kocaeli havzasında da sıtma mücadelesi devam etmiş, İzmit'te sıtma mücadele teşkilatı çalışmaları sonucunda sıtma oranı %27'den %6'ya düşmüş, kurutulan bataklıklar topraksız köylüye dağıtılmıştır⁷⁵⁹.

⁷⁵² *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1939, nr. 5458, s. 1-8; *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1939, nr. 5460, s. 2; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 127.

⁷⁵³ *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1939, nr. 5462, s. 7.

⁷⁵⁴ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1940, nr. 5831, s. 2.

⁷⁵⁵ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1941, nr. 5989, s. 2.

⁷⁵⁶ *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1939, nr. 5551, s. 5.

⁷⁵⁷ *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1939, nr. 5562, s. 2.

⁷⁵⁸ *Cumhuriyet*, 26 Mart 1941, nr. 5972, s. 2.

⁷⁵⁹ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1940, nr. 5817, s. 4; *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1941, nr. 5991, s. 2.

Ankara halkı sıtmadan korunmak amacıyla cibinlik kullanmış, Belediye bataklıkları kurutmuştur. İlaç ve hastane masrafı mali külfet oluşturduğu için bataklıkları kurutmak ucuz bir çözüm olarak düşünülmüştür. Yokluk içinde yaşayan Ankara halkının sağlığını koruyabilmek, aile bütçelerine sağlık harcaması eklenmesini önlemek amacıyla alınan önlemler bunlarla sınırlı kalmamış ve Ankara Valiliği de sıtma mücadele tedbirleri almıştır. Ankara Valiliğinin aldığı tedbirlerin başka bir sebebi de halkın su parası ödememek için yağmur suyu biriktirmesi ve bahçe işlerinde kullandıkları bidonların içindeki suyu bekletip dolumunu sık sık yapmamasıdır⁷⁶⁰.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği Sıtma Mücadele Komisyonu ilaç ve diğer mücadele araçlarının güçlkle bulunduğu zamanda korunma tedbirlerinin takviyesini gözden geçirerek devlet teşkilatının mücadeleye daha önemle katılması üzerinde durmuş; buna ait bazı esaslar tespit etmiştir. Bu esaslara göre halkın mülkiyetinde bulunan değirmen arkları, kuyular, havuzlar, sarnıçlar kontrol edilmiş ve sivrisinek jütlerinden sahipleri mesul tutulmuştur. Bu kontrolü, Köy Kanunu'na göre köy ihtiyar heyetleri yapmışlar ve mahalli Hükümet tabipliğinden de direktif almışlardır. Belediye sınırlarındaki yerler de kontrol edilmiş ve belediyelerce para cezası kesilmiştir⁷⁶¹.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti sivrisineği bol bölgelere cibinlik göndermiş, Ereğli fabrikasından alınan 30.000 metrelik cibinlik ihtiyacı olan yerlere bedava dağıtılmış ve kolay ve masrafsız bir çözüm yolu olmuştur⁷⁶². Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş, 1944 yılında Meclis'deki konuşmasında sıtmadan korunma aracı olarak cibinlik kullanılmasının önemle vurgulamıştır. Öğüt vermekle kalmayarak halkın cibinlik bezlerini kolayca ve ucuza tedarik edebilmeleri için İktisat Vekaleti ile işbirliği yapılarak Sümerbank fabrikalarında cibinlik bez imalatı yapılmış ve Yerli Mallar Pazarlarında ucuz fiyatla satılmıştır. Vekil 1944 yılı içerisinde halka satılan cibinlik bezi miktarının 270.000 m²'yi bulunduğunu söylemiştir. Bir cibinliğe 12 m² kumaş gittiği düşünülürse bu sayı 22.000 cibinliğe tekabül etmektedir ki gereksinmeye göre çok küçüktür⁷⁶³. Afyon Milletvekili Berç Türker de Meclis'deki

⁷⁶⁰ Güneş; *a.g.e.*, s. 129-130.

⁷⁶¹ *Ulus*, 31 Mart 1943, nr. 7779, s. 1.

⁷⁶² *Vatan*, 19 Ağustos 1943, nr. 975, s. 3; Güneş; *a.g.e.*, s. 129.

⁷⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 7, s. 18; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 127-128.

müzakerelerde “*Sihhiye Vekili cibinliğin altına giriniz, ‘kinin’ yutunuz diyor. Halbuki ne cibinlik ne ‘kinin’ vardır*” diyerek eleştirilerini dile getirmiştir⁷⁶⁴.

Sivrisineklerin artması üzerine, Sıtma Mücadele Heyeti Reisi sivrisineklerin açık lağım ve evlerden akan pis suların meydana geldiğini, belediyenin bu durumu engellenmesi gerektiğini açıklamıştır⁷⁶⁵. Hatta İstanbul’da sıtma mücadele bölgesi dışındaki semtlerin de sivrisinek istilası altında bulunduğu, bu bölgelerde sıtma buhranları geçiren insanların olduğu belirtilerek hiçbir tedbir alınmadığından şikayet edilmiştir. Şikayetler üzerine Sihhiye Müdürlüğü bölgelerinde sıtma vakası görülen doktorların görüşlerini sormuş, yapılacak incelemeden sonra İstanbul’un bazı semtlerinin de sıtma mücadele bölgesine dahil edilmesi düşünülmüştür⁷⁶⁶.

Savaş yıllarında ülke nüfusunun önemli bir bölümünde sıtma görülmesi ve hastalığıdaki düşüş eğiliminin tersine dönmesi nedeniyle 1945 ve 1946’da iki Sıtma Savaş Kanunu çıkarılmıştır. Yaşanan salgınlar nedeniyle sıtma ile olağanüstü savaş yapılmasına dair 26 Mart 1945 tarihli ve 4707 sayılı kanun kabul edilmiştir⁷⁶⁷. Kanunun kabulü aşamasında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Sadi Konuk sıtma mücadelesini Ziraat, Nafia, Maarif ve Münakalatı dahi içerisine alacak geniş bir teşebbüs olarak nitelmiş ve kanunun yalnız tedavi kanunu değil, aynı zamanda korunma kanunu olduğunu açıklamıştır⁷⁶⁸.

Sıtma mücadelesinde uygulanan metodları genişletmek üzere Sıtma Kongresinde yeni tedbirler kararlaştırılmış, personel, ordunun yardımı ve ilaç durumu gözden geçirilmiştir. Toplantının sonunda söz alan Vekil Sadi Konuk sıtmayı sağlığı kemiren bir afet olarak tanımlamış, takip edilecek sistemi izah ederek mücadelede her tedbiri alacaklarını, doktorların da yardımı ile sıtma mücadelesinin en kısa zamanda gerçekleşeceğine inancından bahsetmiştir⁷⁶⁹. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletince sıtma savaşında Tıp Fakültesi stajyer doktorları da göreve çağırılmış, kendi arzuları ile ve ücret karşılığında görevlendirilmeleri kararlaştırılmıştır. Kanunun ilanından sonra yayınlanan sıtma mücadelesinde yardımlaşma konulu haberde sıtma mücadelesinin

⁷⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 10, s. 314.

⁷⁶⁵ *Akşam*, 7 Eylül 1943, nr. 8939, s. 3.

⁷⁶⁶ *Akşam*, 16 Ekim 1943, nr. 8976, s. 1; *Akşam*, 31 Ekim 1943, nr. 8991, s. 3.

⁷⁶⁷ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 386; Tuğluoğlu; *Sıtma Mücadelesi*, s. 358.

⁷⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 15, s. 162; *Ülkü*, 1 Şubat 1945, S. 81, C. 7, s. 20.

⁷⁶⁹ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1945, nr. 7355, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 25 Mart 1945, nr. 7398, s. 1-2.

sadece devletin işi olmadığı, halkın işbirliğine ihtiyaç olduğu aksi takdirde sıtma salgınlarının önüne geçilemeyeceğinden bahsedilmiştir⁷⁷⁰.

Sıtma ile Olağanüstü Savaş Kanunu'ndan sonra CHP Genel Sekreterliği bir bildiri yayınlanarak Halkevleri ve Halkodalarına dağıtmıştır. Bildiride sıtmanın korkunç bir hastalık olduğu, vatandaşların çoğunun hastalıkla mücadele ettiği, karşı durulmazsa milleti kırıp geçirebileceği vurgulanmıştır. Sıtma ile Olağanüstü Savaş Hakkındaki Kanun'un Hükümetle halkın işbirliğini düzenleyen rehber olduğu belirtilmiş ve Halkevleri ve Halkodalarından yardım beklentileri dile getirilmiştir⁷⁷¹.

İstanbul'un sıtma mücadelesi bölgesi dışında kalan yerlerde de sıtma mücadelesi yapılması, gerekli malzemenin verileceği ve hemen mücadeleye başlanması hakkındaki Sıhhat Vekaleti emri telgrafla il makamına bildirilmiştir⁷⁷². 4 Nisan 1945 tarihinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin çeltik ekimi işlerinin kontrolü hakkında valiliklere gönderdiği tamimde; çeltik ekiminin sıkı kontrole tabi tutulması istenmiştir. Vekalet'in incelemelerinde çeltikçilerin köylerin yakınlarına yaklaştıkları ve halk sağlığını hiçe saydıkları görülmüştür. Bu suretle kesik sulamanın yasaklandığı yerlerde çeltik ekimine müsaade edilmemiştir. Yaz mevsiminde köylerin boşaltıldığı rivayetleri çıkararak bu saha içinde çeltik ekmek isteyenlere müsaade edilmemesi için bütün ilçelere ve bucaklara sıkı tebliğler yapılmıştır⁷⁷³.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Sadi Konuk valiliğe gönderdiği tamimde sıtma mücadelesinde valilerin gösterecekleri ilgiden önemli sonuçlar alınacağını ümit ettiğini bildirmiş ve sıtma savaşında ilaç, malzeme ve diğer mücadele araçlarının Vekaletçe temin edileceğini, bu mücadelede hastanın tedavisi kadar sivrisinek üreten durgun su birikintilerinin ortadan kaldırılması gerektiğini ilave etmiştir. Tamime göre Kaymakamlar, bucak müdürleri, muhtarlıklar bataklıkların kurutulmasında, sivrisinek mücadelesinde doktorlar ile beraber çalışacaklardır⁷⁷⁴.

Sıtmalı hastalar için muayene evleri kurulmuş, sıtma sürfeleri ile sivrisineklerin öldürülmeleri için İstanbul'daki küçük çukurlarla bataklıklar

⁷⁷⁰ *Haber*, 15 Mart 1945, nr. 2566, s. 1; *Vatan*, 6 Nisan 1945, nr. 1384, s. 2.

⁷⁷¹ BCA. 490.01.5, Yer No: .26.11.1-2.

⁷⁷² *Akşam*, 4 Nisan 1945, nr. 9504, s. 2.

⁷⁷³ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1945, nr. 7408, s. 2.

⁷⁷⁴ *Akşam*, 12 Nisan 1945, nr. 9512, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1945, nr. 7416, s. 2.

kapatılmıştır. Aynı zamanda mücadele bölgesindeki evler mücadele memurları tarafından birer birer gezilerek tuvalet ve lağımlara mazot dökülmüştür. Olağanüstü Sıtma Savaşında doktor, mazot, geçici hastane konularında ülke çapında faaliyete geçilmiş, mücadelenin önemini anlatmak üzere propaganda yapılması ve özellikle öğretmenlere görev verilmesi kararlaştırılmıştır. Teşkilatta çalışacak uzman memurların yetiştirilmesi için çeşitli yerlerde kurslar açılmıştır⁷⁷⁵. Mahir Erkmen *Haber Gazetesi*'ndeki başyazısında sıtma savaşının başarılması için tüm milleti kapsayan yayın ve kurs çalışması yapılması hatta her il merkezinde kurs açılması gerektiğinden bahsetmiş, gazete ve dergilerin de halka sıtma savaşının nasıl yapılacağına dair birşeyler öğretmesinin önemini vurgulamıştır⁷⁷⁶.

Sıtma Haftası içerisinde savaşın önemini belirten bilgilendirici yayınlar yapılması kararlaştırılmıştır⁷⁷⁷. Kadıköy Halkevi'nde açılan kursta durgun suların nasıl kurutulacağı veya akıtılacağı, sularda sivrisinek aranması ve diğer mücadele esasları öğretilmiş, yetişen memurlar savaş merkezlerinde işe başlatılmıştır. İstanbul hastanelerinde çalışan 24 asistan sıtma mücadelesinde görevlendirilmek üzere çeşitli bölgelere tayin edilmişlerdir. Kaymakamlıklara, belediye ve Hükümet tabipliklerine gönderilen tamimde durgun suların yerlerinin tespiti ve mücadele için hazırlık yapmaları bildirilmiştir. İstanbul'a bağlı ilçelerde sivrisinek ürettiği tespit edilen durgun suların büyükleri mazotlanmış, küçük sular toprakla örtülmüş, gereken para belediyenin sıtma mücadelesi ödeneğinden karşılanmıştır⁷⁷⁸.

Sıtma vakaları çok ve sivrisineklerin fazlaca buldukları yerlerde bulunan muayene evlerine sıtmalı olan veya sıtmalı olduğundan şüphe edip müracaat edenler ayırım yapılmaksızın tedavi altına alınmıştır. İlçelerde de mücadele ekipleri kurulmuş ve faaliyete başlamıştır. Sürfelerle sivrisineklerin imhası için yapılacak mücadelenin esasları tespit edilmiş, mücadele heyetleri bölgeyi baştan başa dolaşmış ve her eve mutlaka haftada bir gün uğramışlardır. Eve gelen heyet evin bahçesini, kuyusunu, sarnıcını incelemiş, mazot dökmüş, sivrisinek sürfelerinin barınması ihtimali olan bütün çukurları temizlemiştir. Evleri gezen ekipler ikinci ziyaretlerinin hangi gün

⁷⁷⁵ *Akşam*, 14 Nisan 1945, nr. 9514, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1945, nr. 7422, s. 1-3.

⁷⁷⁶ *Haber*, 8 Mart 1945, nr. 2564, s. 1.

⁷⁷⁷ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1945, nr. 7434, s. 3.

⁷⁷⁸ *Akşam*, 4 Mayıs 1945, nr. 9534, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1945, nr. 7422, s. 1-3; *Akşam*, 18 Nisan 1945, nr. 9518, s. 3.

yapılacağını söylemişler ve ev halkının o gün evde bulunmaları temin edilmiştir. Mücadele ekibinin ziyaret edeceği gün evde kimse bulunmazsa diğer bir gün özel bir ekip gönderilerek temizlettirilmiş ve ziyaret tarihinin aşılmasına dikkat edilmiştir. Sıtma ve sivrisinek mücadelesi için 18 doktor kadroya alınmış, Vekalet mücadelenin kısa bir zamanda sonuçlanması için 1 milyon liraya yakın ödenek ayırmıştır⁷⁷⁹.

İstanbul'da sıtma ve sivrisinek mücadelesi kapsamında oluşturulan 94 ekibe bağlı mücadele memurları evlere uğrayarak gerekli görülen yerleri mazotlanmış, sivrisinek üreten birikmiş sular da kurutulmuştur. Bu gibi yerlerin kurutma işi hem paraya hem de insan gayretine bağlı olduğundan Sıtma Mücadele Kanunu'nun ilgili maddelerinden faydalanılarak gerekli bölgelerde mecburi iş mükellefiyeti ilan edilmiştir. Kaymakamlıklar İstanbul'a bağlı ilçelerde sivrisineklere yataklık yapan yerleri tespit ederek vilayete bildirmiştir. Ekiplerin veya halkın çalışmaları ile kurutulması mümkün olmayan yerler ile Bayındırlık Teşkilatı meşgul olmuş, diğer semtlerdeki birikmiş sular ilan edilmiş, küçük say mükellefiyeti ile kurutulmuştur⁷⁸⁰.

Sıtma ve sivrisinek savaşına sıtmalılarını bularak tedavi etmek ve sivrisinek üreten yerleri ortadan kaldırmak üzere iki yoldan devam edilmiştir. Mücadelenin en çetin tarafı sivrisinek üremesine mani olmak için yapılan çalışmalardır. Sıtmalılarının yoğun bulunduğu bölgelerde bütün köylüler muayeneden geçirilmiş, sıtmalı olanlar parasız tedavi edilmiş, ayrıca bu bölgelerde arazi ıslahatı ile de meşgul olunmuş ve gerekli görülen yerlerde çalışma mükellefiyeti uygulanmıştır⁷⁸¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sıtmayla mücadelede sonuç alınabilmesinde en önemli etken DDT'nin yaygın olarak kullanılmaya başlanması olmuştur. DDT, 1945 yılında ithalat olanağı olmadığından, az miktarda da olsa İzmit Klor Alkali Fabrika'sında üretilmiştir. Hasan Ali Yücel bu tesisi açarken yaptığı konuşmada laboratuarda DDT üretimesinden sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın görüşü alındığını ve Ekonomi Bakanlığı'nın üretime girmeyi bundan sonra kararlaştırdığını belirtmiştir. Mesleki ve Teknik Eğitim Müsteşarı Rüştü Uzel üretim için gerekli

⁷⁷⁹ *Akşam*, 8 Mayıs 1945, nr. 9538, s. 3.

⁷⁸⁰ *Akşam*, 10 Haziran 1945, nr. 9571, s. 3.

⁷⁸¹ *Akşam*, 21 Temmuz 1945, nr. 9612, s. 3.

makine ve tesisatı okullarından sağlamış ve imalata geçilmiştir. 1946 yılında 2.375 kg üretilen DDT mazota karıştırılarak her eve yılda 3 kere püskürtülmüştür⁷⁸².

26 Mart 1945 tarihli Sıtma Savaş Kanunu'nun süresi sona erince 15 Şubat 1946'da 4871 sayılı Sıtma Savaş Kanunu çıkarılmıştır. 4862 sayılı Sıtma Savaş Genel Müdürlüğü Kuruluş Kanunu ile de o zamana kadar Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki Sosyal Hastalıklar ile Savaş Şubesinde yürütülen sıtma savaşı Genel Müdürlük düzeyinde yürütülmeye başlamıştır⁷⁸³. Buna göre Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve Sıtma Savaş Kanunu hükümlerine dayanarak gerekli gördüğü yerlerde sıtma ile savaş başlatmıştır. İlgili Bakanlık; savaşın gerektirdiği yerlerde sabit ve gezici kurullarla laboratuvarlar, enstitü, hastane, yataklı ve yataksız dispanser, bakımevleri kurmaya, memur ve hizmetlilerin yetiştirilmesine ait kurslar açmaya ve sıtmalı bölgelerdeki halkın tedavi ve korunması için gerekli her türlü ilacı parasız vermeye yetkili olmuştur. Yeni kanunla birlikte sıtma savaşı uygulanan alanların sayısı arttırılmıştır. 54 ili kısmen veya tamamen içine alan, 403 doktor ve 1.663 sağlık koruyucusu idaresinde her biri 20'şer yataklı ve tam kadrolu 12 geçici sıtma hastanesi kurularak sıtma savaşı hızlandırılmıştır. Sıtma savaşı yapılan yerlerde herkes savaş kurullarınca yapılacak genel muayenelere gelmek ve aile üyelerini getirip muayene ettirmekle mükellef kabul edilmiştir. Yeni savaş döneminde önceki yıllardan farklı olarak sivrisinek mücadelesinde mazot yerine DDT kullanılması gündeme gelmiştir. Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun çıktığında sıtma savaş bölgelerinin sayısı 20, savaş kapsamına alınan köy sayısı 4.164 idi. Sıtma savaşındaki köy sayısı aşamalı olarak 16.934'e çıkarılmıştır. Bu köylerde sıtmalıların tedavi edilmesi yanında arazi düzenlemeleri, bataklık kurutma ve sivrisineklerle mücadele çalışmaları da yapılmıştır⁷⁸⁴.

1. 3. 3. Sıtma Mücadelesinde Kullanılan İlaçlar

Sıtma mücadelesinde sıtma ilaçlarının özellikle de “*kinin*” tüketiminin önemli bir yeri vardır. “*Kinin*” tedavi edici ve koruyucu dozlarda kullanılmıştır. 1935 yılında

⁷⁸² Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 126-127.

⁷⁸³ *Resmi Gazete*, 15 Şubat 1946, nr. 6233, s. 10114; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 126.

⁷⁸⁴ Tuğluoğlu; *Sıtma Mücadelesi*, s. 358; *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C. II, s. 104.

Sıtma İlaçları İçin Kanun'un çıkarılmasıyla ilaç temin hakkı Kızılay'a verilmiştir⁷⁸⁵. "Kinin" tedarik ve satışı hakkındaki yasanın işleyişindeki bazı aksaklıkları gidermek için 5 Haziran 1939'da Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili'nin nezaret ve mesuliyetinde 300.000 liralık Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi kurulmuştur⁷⁸⁶. Yılda 8-10 ton "kinin" gereksinmesini karşılayan bu fonun yeterli olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Ziraat Bankası şubelerince dağıtılan devlet kinininin halka daha kolay ulaşımını sağlamak için İnhisarlar Umum Müdürlüğü ve onun bayileri aracılığıyla dağıtılması düşünülmüş, hatta bayileri özendirmek için inhisar maddelerinden fazla olarak %10'luk miktarın bayiye verilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁸⁷.

Mazot ve "kinin" darlıkları sıtma savaşını baltalamıştır. Savaşın dünya ticaretini kesintiye uğratması yüzünden sıtma tedavisinde kullanılan en önemli ilaç olan "kinin" yeterli miktarda tedarik edilmemiştir. "Kinin" ekim alanlarının yerini diğer gıda maddeleri özellikle de patatesin alması, savaş nedeniyle ithalatın durması bu ilacı çok değerli ve nadir bulunur hale getirmiştir. Bu yüzden "kinin" tüketimi 1941 yılında 46.000 kg. iken 1942'de 12.120 kg.'ye; 1943'de 7.600 kg.'ye kadar düşmüştür. 1944 yılı için ise ancak 5.000 kg. "kinin" ayrılabilmiştir. "Kinin" ithalatının durması ve piyasadan kaybolması dolayısıyla fiyatı da ikiye katlanmıştır. Savaş öncesinde 29 Lira olan "kinin" fiyatı Ekim 1940'da 61 Liraya çıkmıştır⁷⁸⁸.

Savaş öncesinde reçetesiz temin edilen kininin savaşın başlamasıyla eczanelerden reçeteyle satın alınması halkı zor duruma düşürmüştür. Hastaların ilacı eczanelerden parayla almalarının yanında reçete yazdırmak için muayene olmaları ek masraf çıkartmıştır. Bu nedenle halk tedbirini baştan almış, sinekten korunmak için geceleri cibinlikle yatmıştır⁷⁸⁹. 1942 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti yayınladığı bildiride Kinin ve diğer sıtma ilaçlarının ithalinde sıkıntı olması nedeniyle bu ilaçların tasarruflu kullanılması, zorunlu olmadıkça kimseye "kinin" verilmemesi bildirilmiştir. Vekalet; su birikintilerinin ortadan kaldırılması, akıtılmayan suların

⁷⁸⁵ *Resmi Gazete*, 15 Haziran 1935, nr. 3029, s. 5331; Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 143; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 125.

⁷⁸⁶ *Resmi Gazete*, 9 Haziran 1939, nr. 4228, s. 11940.

⁷⁸⁷ Tekeli ve İlkin; *Cumhuriyetin Harcı*, s. 143-144.

⁷⁸⁸ Güneş; *a.g.e.*, s. 129; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 386.

⁷⁸⁹ Güneş; *a.g.e.*, s. 129.

mazotlanması, evlerin ve ahırların kapı ve pencerelerine sineklik takılması, güneş batar batmaz kapı ve pencerelerin kapatılması, gerekmedikçe ışık yakılmaması, gece dışarıya çıkılmaması, dışarıya çıkmak zorunda bulunanların sivrisineklerden kendilerini korumaları, cibinlik altında uyunmasını tedbir olarak belirlemiştir⁷⁹⁰.

“*Kinîn*” temininde yaşanan güçlükler üzerine 1940 yılında sıtma için üretilmiş sentetik bir madde olan “*atebrin*” kullanılmaya başlamıştır. Halka dağıtılan bu ilaç, deri rengini sararttığı için benimsenmemiştir. Doktor kökenli milletvekilleri ilaca kuşkuyla bakılmasına karşı çıkarak ilacın hem Almanya’da hem de ABD’de başarıyla kullanıldığını savunmuşlardır⁷⁹¹. 1944 yılında Meclis’teki konuşmasında “*kinîn*” darlığı başlayınca ilacın doktor reçetesiyle satılmaya başladığını belirten Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş, *kinîni* karaborsada satanlar hakkında Milli Korunma Kanunu hükümleri gereğince şiddetli ceza tayin eden hükümler uygulanacağını vurgulamış ve reçetesiz satılması kararlaştırılan “*atebrin*”in de kontrol altına alındığını ifade etmiştir⁷⁹². Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ilaç kullanımı konusunda valiliklere gönderdiği tamimde eczanelerin ihtiyacı karşılayacak kadar “*atebrin*” bulundurup reçete aramadan satacaklarını, eczanelerin müracaat eden her hastaya “*atebrin*” vermek zorunda olduklarını, eczanelerin ağızdan ilaç alamayanlara reçete karşılığında “*kinîn ampülü*” verileceği, satışların sağlık müfettişleri, sağlık müdürleri ve doktorlarca kontrol edileceği, “*kinîn*” ve “*atebrin*” bulundurmayan eczaneler hakkında takibat yapılacağı bildirilmiştir⁷⁹³.

Basında “*kinîn*” yerine “*atebrin*” tercih edilmesiyle ilgili uyarılar yer almıştır:

*“Atebrin alındığı vakit bazen deriye sarı renk verir, bunun hiçbir zararı yoktur. Birkaç gün içinde geçer”*⁷⁹⁴; *“Sıtmanın en keskin ilacı atebrindir. Ağızdan ilaç alamayacak bitkin hastalarda şırınga ile kullanılacak ilaç varsa da zorlama olmadıkça sıtma ilacı mutlaka ağızdan alınmalı ve atebrin tercih edilmelidir.”*⁷⁹⁵; *“Atebrinin hiçbir zararı yoktur, sıtmaya tutulmuş herkes bu ilaçtan lüzumu kadar ve usulünde olmak üzere korkusuzca kullanabilir.”*⁷⁹⁶; *“Devlet sağlık müesseseleri, tabipler, sıtma ile savaş teşkilatı memurları sıtmalılara bedava atebrin verirler ve nasıl kullanılacağını tarif*

⁷⁹⁰ BCA. 030.10.00.00., Yer No: 177.223.14/1-2

⁷⁹¹ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 125, 127.

⁷⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 7, s. 17.

⁷⁹³ *Akşam*, 30 Mart 1945, nr. 9499, s. 3; *Akşam*, 1 Nisan 1945, nr. 9501, s. 3; *Cumhuriyet*, 30 Mart 1945, nr. 7403, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1945, nr. 7406, s. 2; *Vatan*, 30 Mart 1945, nr. 1377, s. 3.

⁷⁹⁴ *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1945, nr. 7420, s. 2.

⁷⁹⁵ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1945, nr. 7421, s. 2.

⁷⁹⁶ *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1945, nr. 7422, s. 2.

ederler.⁷⁹⁷; “5 ile 8 yaş arasındaki sıtmalı çocuklara bir hafta süreyle bir atebrin ikiye bölünerek yarısı öğle, yarısı akşam yemeğinden sonra verilir.”⁷⁹⁸

Sıtma ilaçları sınırlaması 1945’de kaldırılmış, eczaneler ve Kızılay talep edenlere atebrin vermiş, İnhisarlar İdaresi de atebrin dağıtımında kullanılmıştır.

Meclis’deki müzakerelerde sineklerden korunma konusunda milletvekilleri flit kullanımını gündeme getirmiş, Amerikalıların klorla papatyadan flit yaptıklarını anlatmışlardır. Gümrük ve İnhisarlar Vekili, ülkede yapılan flitin litresinin 37.5 kuruşa mâl olduğunu ifade etmiş, milletvekilleri ise 5-6 Lira vermelerine rağmen flit bulamadıklarını söylemişlerdir. Vekil büyük bir alanda sis oluşturarak haşeratın öldürülmesini de incelettirdiğini, Almanların yeni bir ilaç bulduklarını, bu ilaçla badana edilmiş duvara konan sineklerin öldüğünü dile getirmiştir⁷⁹⁹.

1. 3. 4. Sıtma Mücadelesinde Yaşanan Sıkıntılar

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye ekonomik zorluklarla beraber bulaşıcı hastalıklarla da savaşmak zorunda kalmıştır. Sıtmayla savaş sağlık teşkilatının kapasite sorunları ve mali sınırlılıklar nedeniyle başarılı olamamış, alınan kararlar ve tedbirler uygulamaya yansıtılamamıştır. 1930’lu yılların sonuna kadar sıtmalı nüfus oranında kaydedilen düşüş trendi savaş yıllarında tersine dönmüştür. Sıtma mücadelesi kapsamına alınmayan bölgelerde yaşayanlar Hükümetten kendi bölgelerinin de sıtmayla mücadele kapsamına alınmasını, mücadele kapsamındaki bölgelerde yaşayanlar ise daha etkili bir mücadele programı takip edilmesini talep etmişlerdir.

Sıtma mücadelesi için tahsis edilmiş teşkilatın iyi organize olamaması ve etkin biçimde çalışmaması sıtma mücadelesini aksatmış, halk arasında yakınmalara yol açmıştır. Sulak arazinin önemli bir yer kapladığı ve tarımsal açıdan oldukça önemli bir yer olan Adana’da bile sıtma ile başa çıkılamamıştır. *Yeni Adana Gazetesi*’nde Adana Sıtma Mücadele Teşkilatı’nın bölgedeki sıtma ve sivrisinek ile yeterince ilgilenmediği şikayetleri yer almış, sıtma mücadelesinde görev yapan teşkilatın başarısız olduğu vurgulanmış, alınan önlemlerin kağıt üzerinde kalmasından şikayet edilmiştir. “*Kinîn*” miktarının ihtiyacı karşılamaması ve dağıtımında sorunlar yaşanması da

⁷⁹⁷ *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1945, nr. 7425, s. 2.

⁷⁹⁸ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1945, nr. 7435, s. 2.

⁷⁹⁹ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 127-128.

bölgeden gelen başka bir şikayet konusu idi. 1943 Temmuz’unda Çukurova’da sıtma salgının yaşandığı, “*kinîn*” dağıtımında sorunlarla karşılaştığı, halkın “*kinîn*” dağıtımından ve dağıtan memurlardan şikayetçi olduğu belirtilmiştir⁸⁰⁰.

İstanbul’da 1943 yılı Eylül ayında büyük bir sivrisinek ve sıtma salgını patlak vermiştir. Ancak belediyenin sıtma salgınını kontrol altına almak için yeterli mali kaynakları yoktur⁸⁰¹. İstanbul milletvekilleri hazırladıkları raporda sıtma mücadelesi için gerekli mali kaynakların ve personelin mevcut olmadığını belirtmiş, İstanbul’un birçok bölgesinde sıtma mücadelesi verilememiştir. İstanbul milletvekili Ziya Karamursal’ın raporuna göre; İstanbul’da Terkos ve Kartal civarında yaygın olarak sıtma vakaları görülmesine rağmen hiçbir önlem alınmamıştır. Birçok semt ve köy sıtma mücadelesi kapsamının dışında bırakıldığı için İstanbul’da sıtma salgını önlenememiş ve 1944’de de devam etmiştir.

Sıtma mücadelesi yapılan yörelerde sıtma mücadele teşkilatının ihmalkârlıkları, plansız hareket edilmesi, personel ve donanım yetersizliği de mücadelenin etkisini azaltmıştır. Sıtmanın kontrol altına alınmasında en önemli basamaklardan birisi bataklıkların kurutulmasıydı. Fakat kurutulmayan bataklıklar yanında çok az olduğu gibi 1930’lu yıllarda kurutulmuş bataklıklar savaş yıllarında bakımsız kaldığı için yeniden eski haline dönerek sivrisinek ve sıtma yuvası haline gelmiştir. Savaş yıllarında tahsisatsızlık nedeniyle çok sayıda bataklık kurutulmamıştır. Denizli milletvekillerinin seçim bölgesi raporlarında bataklıkların kurutulması talebi yer almış, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili 27 Şubat 1942 tarihli cevabında bataklıkların kurutulması için sıtma mücadelesi tahsisatından para ayrılmasının mümkün görülmediğini belirtmiştir⁸⁰².

Sıtma mücadelesinde görevlendirilecek uzman personel yokluğu en büyük sorunlardan biri olmuştur. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş TBMM’de bir konuşmasında personel ve ekipman sıkıntısı olduğunu itiraf etmiştir. Sıtma mücadelesi için köylere gönderilen doktor ve sağlık memurları ayda 20-25 gün köyde gezinmek mecburiyetindeydiler. İhtiyaçlarını karşılayacak miktarda ücret verilemediği için fazla ücret vaat eden başka işlerde çalışmak için Vekaletteki

⁸⁰⁰ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 391, 386-387.

⁸⁰¹ *Vatan*, 10 Eylül 1943, nr. 997, s. 2.

⁸⁰² Metinsoy; *a.g.e.*, s. 387-389.

görevlerinden istifa etmişlerdir. Köylere gezmek için ulaşım aracı tedarikinin zorluğunu vurgulayan Vekil birçok defa yollarda kaldığını, yaya yolculuk yaptıklarını ifade etmiş, “*Külfeti fazla nimeti az olan bu işte çalışmaya heveskarlar kalmadı, kadro eksikliğini mecburi hizmetlilerle eksiltmeye çalışıyoruz*” demiştir⁸⁰³.

CHP Kastamonu Milletvekili Abidin Binkaya, TBMM’de bir konuşmasında sıtma mücadelesinde görevlendirilecek sağlık memurlarına ihtiyaç duyulduğunu fakat yeterli sayıda sağlık memuru bulamadıklarını belirtmiştir⁸⁰⁴. 1944 ve 1945 yıllarında savaş dolayısıyla sağlık memuru kurslarına devam edilememiş ve kurslar kapatılmıştır. Personel yetersizliğine örnek olarak Alanya’dan *Tan Gazetesi*’ne gelen şikayete göre 43.000 nüfuslu Alanya’nın %40’ı sıtmalı olmasına rağmen kaymakam sıtma memurunu vergi ve zorunlu mahsul alımlarında eleman sıkıntısı çektiğinden hububat tahriri için köylere göndermiş, sıtma mücadelesi yüz üstü kalmıştır.

Sıtma mücadelesi kapsamına alınan yerlerde bile sıtma savaşı etkisiz kalmış, personel ve donanım sağlanamadığı şikayetleri yapılmış, Anadolu’da birçok yer sıtma mücadelesi dışında bırakılmıştır. Bu nedenle Anadolu’da halkın istek ve şikayetleri arasında sıtmayla ilgili olanlar başlarda yer almıştır. Halkın sıtmadan ne kadar muzdarip olduğu, sıtma konusundaki istek ve şikayetlerini CHP’ye gelen dilekçelerde, milletvekili raporlarında ve CHP’nin yerel kongrelerinde kabul edilen dilek listelerinde görmek mümkündür. Erzurum milletvekillerinin seçim bölgeleri incelemelerinde köylüler sıtmanın salgın derecesinde yaygın olduğundan ve bir önlem alınmadığından şikayet etmiştir. Erzurum milletvekilleri hazırladıkları raporda bölgeye iki sağlık memuru tayin edilmesini istemişlerdir. Burdur milletvekilleri de 1942 tarihli seçim bölgesi raporlarında vilayet merkezi ve kaymakamlıklarda sıtmanın oldukça yaygın olduğunu ve sıtma mücadele faaliyetlerinin yayılması gerektiğini kaydetmişlerdir. Afyon milletvekilleri Mebrure Gönenç ve Haydar Çerçel ise 1942 yılı incelemelerinde sıtmanın bölgedeki yıkıcı etkisini ve halkın sıtmadan şikayetçi olduğunu belirtmişlerdir. Tahsisatsızlık ve elemansızlık yüzünden Afyon vilayetinin sıtma mücadelesi altına alınmasına imkan olmadığını, kinine şiddetle ihtiyaç duyulduğunu ve köylülerin sıtma memuru talep ettiklerini bildirmişlerdir. CHP’nin 6. Büyük Kurultay’ına sunulan Vilayet Kongreleri Dileklerinde çok sayıda il ve ilçenin

⁸⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 7, s. 15.

⁸⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 26, s. 187.

sıtma tedbirlerden mahrum olduğunu, acilen sıtmayla mücadele kapsamına alınmayı talep ettiklerini görmek mümkündür. Vilayet kongreleri dileklerinin “*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletiyle İlgili Dilekler*” başlığı altındaki listede en çok ifade edilen dilekler sıtma mücadele teşkilatı kurulması ve “*kinîn*” dağıtımıdır⁸⁰⁵.

18 Eylül 1941 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi*'nde Hükümetin sıtma mücadele faaliyetleri “*Şehirlerde, kasabalarda, teşkilat vücuda getiriyor, faaliyetini köylere kadar teşmile çalışıyor. Bataklıkları kurutturuyor, su birikintilerine mazot döktürüyor, vatandaşlara kinîn dağıttırıyor memleketimizde kansız, sarı benizli, dalağı şiş tek insan kalmasın diye*” cümleleriyle açıklanmıştır. Haberin devamında bazı bölgelerde sıtma ile mücadele işinin küçük sağlık memurlarının eline bırakılmış olması şikayetleri yer almış, “*kinîn*” dağıtımının da bu memurların elinde olduğu, raporlu hastalara bile “*kinîn*” vermekte tereddüt ettikleri, hastaların rahatsızlığının artmasına, tedavilerinin gecikmesine sebep oldukları belirtilmiş ve sıtma mücadelesini gevşetmeyelim dilekleri yer almıştır⁸⁰⁶.

Belediyenin sıtma mücadelesine tahsisat kalmaması üzerine “*Lüks sayılacak işler yapılırken halkı hastalıkla yüz yüze bırakmak doğru mudur?*” denilerek sıtma salgını karşısında Belediye Sıhhat Müdürlüğü'nün faaliyete geçmesi beklenirken tahsisat yetmediği bilgisi verilmiştir. Belediye Sıhhat Müdürlüğü tahsisat yokluğu karşısında halkın mücadeleye yardım etmesini istemiştir. Sarnıçlar, su küpleri, su çukurları, saksı ve konserve kutularındaki birikmiş sularda bile sivrisinek üreyeceği dikkate alınarak tedbir alınması gerektiği belirtilmiştir⁸⁰⁷.

Ahmet Emin Yalman “*Yarının Türkiye'sine Seyahat*” adlı kitabında sıtma mücadelesinin çok etkili olmadığını yazmıştır. Yalman, sıtma mücadelesinin niteliği ve nüfusun artmasını hedefleyen nüfus siyaseti arasındaki uçurumla ilgili “*Nüfusumuzu çoğaltalım diyoruz. Acaba nüfusumuzun enerjisini yok eden, 18 milyon Türk'ün çoğunu için için söndüren sıtmaya karşı seferber halde miyiz?*” tespitlerinde bulunmuştur⁸⁰⁸:

Sıtma mücadelesinde basit önlemlerin bile alınmayışı şikayetlere sebep olmuştur. *Bakış Dergisi*'nde yazan Ahmet Alkan'a göre; mazot satışları kolaylaştırılmalı, kinîn köy bakkallarına kadar gönderilmelidir. Vatandaş “*kinîn*” ve

⁸⁰⁵ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 389-391.

⁸⁰⁶ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1941, nr. 6140, s. 2.

⁸⁰⁷ *Vatan*, 10 Eylül 1943, nr. 997, s. 2.

⁸⁰⁸ Ahmet Emin Yalman, *Yarının Türkiye'sine Seyahat*, Cem Yayınları, 1990, İstanbul, s. 105.

enjeksiyon için sıtma mücadele merkezlerine gitmeye mecbur olmadan her sağlık merkezinde, her eczanede, her dispanserde sıtma tedavisi yapılabilir. Hastanelerde sıtma hastalarına muayene sonrasında “kinin” verilmeli ve “Sıtma mücadelesinde sağlık memurunun merhameti ve şefkatine” gönderilmemelidir. Sıtma tedavisi konusunda köy öğretmeni ile sağlık memurları işbirliği yapmalı, sıtmalılar sadece mücadele merkezlerinde değil, evlerde bile muayene edilebilir⁸⁰⁹.

1. 4. VEREMLE MÜCADELE

Verem herhangi bir organa, en çok akciğerlere yerleşen Koch basilinin yol açtığı ateşli ve bulaşıcı bir hastalıktır. Verem dünyada ve Türkiye’de bir döneme damgasını vurmuştur. Bakteri diğer enfeksiyonlu hastalıklarda olduğu gibi vücuda girer girmez hemen aktif olmamakta, geçim sıkıntısı, gıdasızlık, uykusuzluk, yorgunluk, sefahat hayatı, rutubetli ve karanlık ev yaşamı ile hastalık başlamaktaydı. Balgamlı öksürük ve hırıltı olarak bilinen verem Batı dünyasında “beyaz ölüm, beyaz veba”, Türkiye’de “ince hastalık, teverrim, zaafiyet, duman” olarak adlandırılmıştır⁸¹⁰.

Verem, barış dönemlerinde kentlerin yoksul semtlerinde yoğunlaşırken savaş dönemlerinde hemen her yere yayılmıştır. Türkiye’de veremin savaş koşullarında yaygınlaşma derecesi hakkında ilk istatistiki bilgiler Birinci Dünya Savaşı İstanbul’una ilişkindir. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti’nin saptamalarına göre 1915 ile 1919 arasında verem dışı hastalıklardan ölenlerin sayısı 1.034, veremden ölenlerin sayısı ise 116.242’dir. Tekeli ve İlkin’e göre bu istatistiki bilginin güvenilirliği konusunda kuşklar olsa da ne kadar baskın bir hastalık haline geldiği açıktır. Bir başka saptamaya göre 1902 ile 1926 yılları arasında İstanbul’da veremden ölenlerin ortalaması 3.000’dir ve 15-30 yaşları arasında ölümlerin oranı %40 düzeyindedir⁸¹¹. Savaş sırasında ülkede salgın hastalıklar çok artmıştır. Birinci Dünya Savaşında Sıhhiye Reisi olarak görev yapan Tefik Sağlam’a göre salgın hastalıklardan ölen askerlerin sayısı diğer orduların verdiği kayıplardan daha fazladır. Savaş süresince

⁸⁰⁹ Tuğluoğlu; Sıtma Mücadelesi, s. 358.

⁸¹⁰ Fatih Tuğluoğlu; “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 13-14 (2008), s. 2. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/view/1023018785/1023017956> (Erişim Tarihi: 07.10.2015)

⁸¹¹ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 129.

Osmanlı Ordusunda görev yapan askerlerin %47'si çeşitli hastalıklardan hastanelere müracaat etmiş ve %17'si hastanede vefat etmiştir.

Toplumsal hayatı etkileyen yapısı ile halk arasında çok bilinen bir hastalık olan verem hemen her milletin edebiyatında sevgilisine kavuşamadığı için üzüntüden vereme tutulan roman kahramanlarına rastlanılmaktadır⁸¹². Veremi umutsuz aşklar ile özdeşleştiren çok sayıda roman yazılmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Süleyman Külçe'nin yazdığı verem öyküsü içeren “Zavallı Gülnaz” oyunu İzmir Belediye Tiyatrosunda uzun süreler kapalı gişe oynamıştır.

Uzun süredir gündemde olmasına karşın etkili verem mücadelesi ne Osmanlı döneminde ne de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürütülebilmiştir. Veremle savaşta tarama, tecrit ve hastaneye yatış işlerinin ciddi olarak ele alınması gerekmektedir. Verem dispanserlerinin sayılarının artırılması ve prevantoryum, sanatoryum ve verem hastanelerinin kuvvetlendirilmesi ve aralarında işbirliği kurulması gerekmektedir⁸¹³.

Veremle mücadelede en önemli unsurun dispanser açmak olduğu düşüncesinden hareketle ilk Verem Savaş Dispanseri, 1923 yılında İstanbul'da açılmış, ilk özel sanatoryum 1923 yılında Dr. Musa Kazım tarafından Büyükdada'da açılmıştır⁸¹⁴. 1924 yılında Heybeliada'da 50 yataklı bir sanatoryum ve 1926 yılında Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü'nde BCG aşısı üreten bir laboratuvar kurulmuştur. 1927 yılında ise Besim Ömer ve Tevfik Sağlam, İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Veremle Mücadele Cemiyeti'nin ilk dispanseri 1928'de Eyüp'te açılmıştır. Cemiyet bu tarihten itibaren savaş yıllarında veremin yaygınlaşması sonucu İstanbul'un çeşitli semtlerinde dispanserler açmıştır⁸¹⁵. 1930 yılında Hıfzısıhha Kanunu ile verem sağlık kuruluşlarına haber verilmesi mecburi hastalıklar arasına alınmıştır⁸¹⁶. İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti'nin kuruluşunu İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti izlemiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında veremle mücadele bu iki kentteki dispanserlerde yapılmıştır. 1930'lu yılların başında bu iki dispanserde yılda ortalama 15.000 kişi tedavi edilmiş, 1935'de Trabzon Dispanseri'nin de açılmasıyla tedavi edilenlerin sayısı yılda 30.000'e çıkmıştır. 1932 yılında Erenköy Sanatoryumu

⁸¹² Tuğluoğlu; Verem Mücadelesi, s. 2-4.

⁸¹³ BCA. 030.01.00.00., Yer No: 77.482.6.2; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 129.

⁸¹⁴ Tuğluoğlu; Verem Mücadelesi, s. 10-11.

⁸¹⁵ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 129; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 376-379.

⁸¹⁶ *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, nr. 1489, s. 8901.

ve 1936 yılında ise Yakacık'ta bir sanatoryum kurulmuştur. Türkiye'de verem aşısı uygulaması İstanbul Hıfzısıhha Müdürü Refik Güran tarafından, 1931 yılında ağız yolu ile yeni doğan çocuklara verilmeye başlanmıştır⁸¹⁷.

Verem mücadelesinde dispanserlerin gördükleri rol çok önemlidir. İstanbul'da Cağaloğlu Verem Dispanseri verem mücadelesinde başlıca hizmeti görmüştür. Bu müessesenin esas vazifesi teşhis ve tespitten ibaretse de ihtiyaç karşısında dispanser faaliyetini geniş tutmak mecburiyetinde kalmıştır. Dispanserde bizzat müracaat eden ve sevk edilen hastalar ciddi muayeneden geçirilerek hastalıkları tespit edilmiş, sağlık durumlarına göre tedavi için preventoryum ve sanatoryumlara gönderilmişlerdir. Bir kısım hastaların sağlık durumları da ziyaretçi hemşireler ile düzenli olarak kontrol altında tutulmuştur. Ülkede verem hastanesi olmaması nedeniyle dispanserde hastaların kısmen tedavisi ile meşgul olunsada veremlilerin dispanserlerden sonraki tedavi devrelerini sanatoryum ve hastanelerde tamamlamaları gerekmektedir. 1939 tarihi itibarıyla Veremle Mücadele Cemiyeti'nin İstanbul Kozyatağı'nda bir sanatoryumu, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine bağlı Heybeliada'da bir sanatoryumu, Validebağ'da Maarif Vekaleti'ne bağlı preventoryum ve sanatoryumu, Heybeliada sanatoryumu genişletilmiş, diğer taraftan Büyükdada ve Yakacık'ta birer özel sanatoryum faaliyet halinde idi. Ancak bu şefkatli ilgi bütün veremlilere yardım elini uzatacak derecede geniş değildir. Bu sebeple Cağaloğlu verem dispanseri Çatalca'ya kadar olan bölge içindeki hastaların müracaatlarını kabul etmiştir.

Verem dispanseri yardımsever kişiler, eczacılar ya da hayır kurumları tarafından yapılan yardımları kabul etmiştir. Cemiyet zenginlerden gelen yardımlarla fakir veremlilerin hayatını kurtarmayı amaçlamıştır. Dispanserde muhtaç hastalardan ilaç parası alınmamış ve röntgen filmleri ücretsiz olarak çekilmiştir. Yaz aylarında ise haftada bir gün ilkokul öğrencilerine bulaşıcı hastalıklar ve çeşitli sağlık koruma konuları hakkında konferanslar düzenlenmiş, bu konferansların tüm halka yayılması düşünülmüştür. Bu şekilde köylerden başlanarak herkese yeme, içme ve hastalılardan korunma kurallarını öğreten seri öğütler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır⁸¹⁸.

⁸¹⁷ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 129; Tuğluoğlu; Verem Mücadelesi, s. 11.

⁸¹⁸ *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1939, nr. 5473, s. 1-7.

1. 4. 1. Veremle Mücadele Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Savaş döneminde hastalığın çoğalması karşısında, veremle savaşta bir kıpırdanma gözlenmiştir. Bu konuda faaliyet gösteren en önemli gönüllü kuruluş Veremle Mücadele Cemiyeti idi. Veremle Mücadele Cemiyeti gönüllü bir kuruluş olmasına karşın işlevi itibariyle devletin sağlık politikasında verem alanında uzmanlaşmış kolu gibiydi. Cemiyete mali yardımda bulunan devlet verem mücadelesini büyük ölçüde bu cemiyete bırakmıştır. Diğer gelir kaynakları ise halkın ve varlıklı kesimlerin bağışları, CHP yardımları ve verem pulları idi.

Büyük oranda gönüllü bir cemiyetin yürüttüğü ve etkisiz olan veremle mücadele deneyiminin işaret ettiği bir başka gerçek devletin sosyal politika alanındaki yetersizliği idi. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine bağlı hastanelerde verem tedavisi yapılsada bu konuda asıl büyük rolü cemiyet oynamıştır. Büyük bir ihtimalle devlet bütçeye yük olmaması için veremle mücadele işini bağışlarla finanse edilen, bir bölümünü de kendisinin finanse ettiği bir cemiyet çerçevesinde yürütmeyi daha hesaplı görmüştür. Fakat devletin etkili desteği ve müdahalesi olmadan sadece cemiyet eliyle yürütülen mücadele çok etkili sonuçlar vermemiştir.

Etkili sonuçlar alamasa da cemiyet çalışmalarına devam etmiş, 1941'de Beykoz'da, 1943'de Üsküdar, Unkapanı ve Şehremini'de, 1945'de de Kasımpaşa ve Edirnekapı'da olmak üzere Cemiyete bağlı toplam 6 dispanser açılmıştır. Fakat Veremle Mücadele Cemiyeti konuyla ilgili en donanımlı ve başta gelen teşkilat olmasına karşın ülke çapında etkinlik gösterememiştir. Dahası faaliyetlerini büyük ölçüde İstanbul'da yoğunlaştırmasına karşın İstanbul'un ihtiyaçlarını bile karşılayamamıştır. Veremle Mücadele Cemiyeti'nin "*memleket içinde ancak bir numunelik*" olduğunun belirtilmesi savaş yıllarında veremin yaygınlaşmasına karşın veremle savaşın ne kadar yetersiz olduğunu göstermiştir⁸¹⁹.

Enflasyon dolayısıyla savaş döneminde giderleri yükselen cemiyetin faaliyetlerini yürütmesi güçleşmiştir. Cemiyet gelirleri üyelerin senelik aidatı, halkın ve müesseselerin yaptıkları yardımlar, pul, müsamere ve balo hasılatından oluşmuştur. Pul satışına başlayan Cemiyet ilk olarak 50.000 liralık pul çıkartmıştır. Cemiyet Başkanı Tevfik Sağlam 1941 yılından itibaren satışa çıkartılan yardım pullarına

⁸¹⁹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 378-379.

gösterilen ilginin cemiyeti teşvik ettiğini belirttikten sonra “*Sinema biletlerine yapıştırılan pulları halk seve seve kabul etmektedir. Hekimler reçetelerine, eczacılar ilaç şişelerine, birçok müessese faturalarına yapıştırmaktadırlar. Bu suretle cemiyetimize mühim bir varidat temin edileceğine kanaatimiz vardır.*” cümleleriyle yardım pulları uygulaması hakkında düşüncelerini dile getirmiştir⁸²⁰.

İstanbul sinemacıları geliri Veremle Mücadele Cemiyeti’ne bırakılan yardım pullarını sinemalara gelenlere teklif etmeyi taahhüt etmişler, lokantacılarla otelciler de aynı şekilde yardım etmeyi kararlaştırmışlardır⁸²¹. İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar’a müracaat ederek verem sanatoryumları ve verem dispanserleri inşası için yardım temin edilmesini istemiştir. Bunun üzerine vilayet sinema sahiplerini davet ederek Veremle Mücadele Cemiyeti’ni yaptıracığı sanatoryum binası için mevcut paraya ek 10.000 liraya ihtiyacı olduğunu söylemiş ve bu paranın sinemalara gelenlere Veremle Mücadele Cemiyeti pullarından verilmesi şeklinde karşılanmasını rica etmiştir. Kendilerine cemiyetin başka bir arzusu olarak sanatoryumdan sonra iki dispanser inşa etmek isteği tebliğ edilmiştir. Sinemacılar bunu da kabul etmişler ancak pulların içkili lokantalara yayılmasının faydası olacağını bildirmişlerdir. Lokantacıların da toplantıya katılımlarının istenmesi kararlaştırılmıştır⁸²². İlk 4 ayda 14.000 Liralık pul satışı yapılmış ve özellikle sinemaların büyük yardımı görülmüştür. Basında yer alan habere göre satışın 13.000 lirası sinemalar tarafından yapılmış, sinemacılar sene sonuna kadar bu rakamı 40.000-50.000 liraya çıkartmayı vaat etmişlerdir. Münakalat Vekaleti’ne de müracaat edilmiş ve Posta, Telgraf, Denizyolları ve Demiryolları teşkilatında pulların sarfına müsaade istenmiştir. Vekalet bu talebi kabul ederek ilgililere tebligat yapmıştır⁸²³.

Cemiyet yararına balolar da düzenlenmiştir. Taksim Gazinosu’nda hasılatı fakir hastaların tedavisine ayrılacak büyük bir balo verilmiştir. Elde edilen hasılat ile İstanbul’un fakir semtlerinde yeni verem dispanserleri açılması kararlaştırılmış, tüccarlarının büyük ilgi gösterdiği baloda toplanan para 8.000 lirayı geçmiştir⁸²⁴.

⁸²⁰ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1941, nr. 5937, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Mart 1941, nr. 5948, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 384.

⁸²¹ *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1940, nr. 5865, s. 2.

⁸²² *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1941, nr. 5923, s. 2.

⁸²³ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1941, nr. 5948, s. 2.

⁸²⁴ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1941, nr. 5912, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1941, nr. 5926, s. 4; *Vatan*, 12 Şubat 1941, nr. 173, s. 2.

Cemiyet Başkanı Tevfik Sağlam Vali ve Belediye Başkanı Lütü Kırdar'ın himayesinde verilen bu balonun çok rağbet gördüğünü, 500 lirayı geçmeyen masraf karşılığında 14.000 liraya yakın hasılat yaptıklarını ve bu durumun halkın bu hayırlı işe ne kadar bağlı olduğunu gösterdiğini belirtmiştir⁸²⁵.

Veremle Mücadele Cemiyeti'nin en başta gelen işi, fakir halk arasındaki hastaları bulup tedavi etmektir. Cemiyet Başkanı Tevfik Sağlam veremin büyük tahribat oluşturduğunu ve mücadelenin büyük çalışmaları gerektiren, ancak semeresini geç veren bir hastalık olduğunu vurgulamıştır. Mücadelelerinin esasını veremlileri erken teşhis etmek, tedavi etmek ve tehlikeye maruz insanları korumak olarak açıklamıştır. Veremlileri, verem bulaşabilecek olanları bulmak ve yol göstermek görevinin verem dispanserlerine ait olduğunu, verem mücadelesinin en esaslı uzvunun sanatoryum ve hastanelere nazaran daha az masrafla kurulan ve idare edilen dispanserler olduğunu ifade etmiştir. Tevfik Sağlam; çalışabilir hale gelmiş veremliler için hususi çalışma müesseseleri, vereme müsait olanların vücutlarını kuvvetlendirmek üzere prevantoryumlar, açık hava okulları gerektiğini ifade ederek verem mücadelesinin masraflı olduğunu belirtmiştir. Mücadele sonucunda veremden ölenlerin sayısının azaldığı, yeni dispanserler açtıklarını, dispanserlerin fakir halk için ve ücretsiz olduğunu, ücretsiz sanatoryum açmaya bütçelerinin yetmediği ancak Erenköy'deki sanatoryumda asgari bir ücretle tedavi yapıldığını, ücretli olmasına rağmen çok rağbet olduğu ve sıra bekleyen hastalar bulunduğunu ifade etmiştir⁸²⁶.

Sanatoryumda hastaların bakım ve gıdalarına önem verildiğinden taze yumurta temin etmek üzere 180 tavukluk kümes oluşturulmuştur. Cemiyet savaş öncesinde kendi dispanserleri bölgesindeki fakir veremlilerin beslenmesine yardım etmiş, ayda 10 Lirayla bir veremli hastaya önemli miktarda gıda yardımı yapılmıştır⁸²⁷. Eyüp Dispanseri yiyeceği olmayan muhtaç veremlileri bir hayır sahibinin himayesine vermeye aracılık etmiştir. Hayır yapmak isteyen kişi her ay 10 Lira vermiş, bununla hastaya her gün yumurta, süt, tereyağı, et ve ekmek gibi gıdalar verilmiştir. Ayrıca Eyüp Dispanserine konulan röntgen makinesi ile semt halkı ve öğrenciler muayene edilmiştir⁸²⁸. Cemiyet 1940 senesinde hayırseverler arasında yapılan bu teşebbüsten

⁸²⁵ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1941, nr. 5937, s. 2.

⁸²⁶ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1941, nr. 5937, s. 2.

⁸²⁷ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1941, nr. 5948, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 379.

⁸²⁸ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1941, nr. 5937, s. 2.

iyi sonuç almış, 17 hastanın bakımı temin edilmiştir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da iki hastayı himayesine almıştır. 1940 yılında vefat eden bir dispanser hemşiresi evini Cemiyete bağışlamış, evden alınan 25 Lira kira teşebbüse tahsis edilmiştir. Beykoz'da bir kişi de 15 odalı evini, altındaki dükkanlarını ve bahçesini bağışlayarak dispanser açılmasını istemiştir. Fakat savaş döneminde 1943 yılında veremli hastalara yapılan yardımlar ayda 10 Lirayla değil 20 Lirayla mümkün olabilmıştır. 1944 yılında Veremle Mücadele Cemiyeti enflasyon ve vereme yakalananların çoğaldığına işaret ederek devletten 10.000 Lira tahsisat istemiştir⁸²⁹.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için ilgililere gönderdiği tamimde mahalli idarelerce hastalıklara karşı esaslı bir tedbir alınmadığı görüldüğünden görevini yerine getirmeyen memurların cezalandırılacağı bildirilmiştir⁸³⁰. 1940 yılı kış başlangıcında öğrencilerin sağlık durumlarını tespit etmek üzere senelik muayenelere başlanmış, hasta ve zayıf çocuklar dispanserlerde tedavi edilmiş, bünyeleri hastalığa müsait olanlar prevantoryuma yatırılmıştır. Fakir öğrencilerin prevantoryumda tedavilerine sarf edilmek üzere vilayetçe ayrılan tahsisatın bitmesi üzerine Maarif Müdürlüğü vilayet nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Beyoğlu Çocuk Esirgeme Kurumu'nda açılan çocuk polikliniğinde her hafta Cuma ve Salı günleri fakir çocuklar muayene edilmiş, ilaçları bedava verilmiştir⁸³¹. Şişli Çocuk Esirgeme Kurumu ise 1941 yılı başında fakir ve hasta çocukların tedavisi ile meşgul olmak ve bu çocukların ilaç ve gıdalarını temin etmek üzere bir Çocuk Dispanseri açmıştır. Açılışının ilk günlerinde dispanserde 100'den fazla hastanın tedavisine başlanmıştır⁸³².

İstatistiklere göre 25 büyük şehirde 1942 yılında veremden ölenlerin sayısıyla 1940 genel nüfus sayımı rakamları esas tutulmak suretiyle veremden ölüm oranı yüzbinde 96.5 ile 410.2 arasında muhtelif seviyeler göstermiştir. Senede veremden ölüm oranı yüzbinde 265.6 gibi çok yüksek bir hadde varmıştır⁸³³. Türkiye'de 1940 senesinden sonra tespit edilen verem grafiğinin yükselmesindeki en önemli neden savaştan kaynaklanan sıkıntılardır. Birçok erkeğin ülke savunmasında görev alması

⁸²⁹ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1941, nr. 5948, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 379.

⁸³⁰ *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1940, nr. 5825, s. 2.

⁸³¹ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1940, nr. 5843, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1940, nr. 5862, s. 2.

⁸³² *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1941, nr. 5898, s. 2.

⁸³³ BCA. 030.01.00.00., Yer No: 77.482.6.1.

nedeniyle sanayi ve zirai üretimde düşüşler olmuş, özellikle ekmeklik buğday ve şeker gibi yiyecek maddelerinin temininde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Yaşam kalitesinin düşmesi insan sağlığını olumsuz etkilemiştir. Özellikle bu devirlerde yaşanan beslenme yetersizlikleri, bozuk iklim koşulları, uygunsuz mesken vaziyetleri hastalığın yayılmasında ciddi bir rol oynamıştır. Bu nedenle ülkeler verem mücadelesini ön plana almış ve sebepleri üzerinde hassasiyetle durmuştur⁸³⁴.

Verem vakalarındaki artış pahalılık ve yoksulluğun zirveye ulaştığı 1943 ve 1944 yıllarında yoğunlaşmıştır. Veremin hızla yayılmasının en önemli kanıtlarından biri dispanser ve diğer sağlık kurumlarına başvuranların sayısında kayda değer bir artış görülmesidir. İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti'nin 1943 yılı broşürü Cemiyetin beş dispanserine bir yılda müracaat eden ve ayakta tedavi edilen hasta sayısını 6.775 olarak göstermektedir. 1943 yılında Erenköy Sanatoryumunda 129 yatak olmasına karşın bir yılda yatırılan hasta sayısı 482'ye ulaşmıştır⁸³⁵. 1943 yılı bu sanatoryumun çalışmalarına başladığı 1932'den beri en çok hasta kabul ettiği yıl olmuştur. Verem özellikle çocuklar arasında hızla yayılmış, 3-15 yaş arasındaki çocuklar arasında savaş öncesine oranla %30 artış kaydetmiştir⁸³⁶. İstanbul dispanserine bir ay içinde müracaat eden 380 kişiden 120'sinin veremli olduğu anlaşılmıştır. Resmi ve özel sanatoryumlara girmek için aylarca sıra bekleyen hasta sayısının fazla olduğu, veremlilerin 740 resmi ve 254 özel yatağın sırasını beklediği tespit edilmiştir. Her hastanın en az 3 ay hastanede yattığı hesap edilirse bir senede mevcut hastanelerden 4 bine yakın hasta da yararlanmıştır. Bu durum üzerine önceden faal vaziyette bulunan Balıklı Rum Hastanesindeki 900 yataklı verem binalarının Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından satın alınarak faal hale getirilmesi düşünülmüştür⁸³⁷.

Belediye Hıfzıssıhha Müdürlüğünün yaptığı istatistiğe göre; İstanbul'da 1944 senesinde gerçekleşen 15.000 ölüm vakasının 8.000'i veremden ileri gelmiştir. Veremlilerin sayısı özellikle son senelerde artmış, hastaneler yatmak üzere müracaat edenlerden %60'ını kabul edememişlerdir. Hastalığın çokluğuna rağmen hastaları tedavi edecek hastane ve sanatoryum sayılarının 78 olduğu belirtilmiştir⁸³⁸.

⁸³⁴ Tuğluoğlu; Verem Mücadelesi, s. 7.

⁸³⁵ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1944, nr. 7042, s. 1-3; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 377.

⁸³⁶ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 377.

⁸³⁷ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1944, nr. 7042, s. 1-3.

⁸³⁸ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1945, nr. 7566, s. 2.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti 1944 yılında Kemik ve Mafsalsal Veremi Hastanesi'ni kurmuştur. 100 yataklı ve tedavi için birçok tıbbi aleti içeren hastanede hastalar parasız olarak tedavi edilmiştir. Ülkede ilk olan bu hastane önemli bir ihtiyacı karşılamış, ilk günler olmasına rağmen müracaat eden hasta sayısı 300'ü geçmiş, Başhekimlik müracaatları sıraya koymuş, en az 7 yaşında olan hastalar kabul edilerek esaslı tedaviye tabi tutulmuşlardır⁸³⁹.

İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti'nin 1944 yılı geliri 592.026 Lira olmuş ve pul geliri de 235.669 Lirayı bulmuş, Cemiyetin 5 dispanserine 1944 senesi içinde 32.428 hasta müracaat etmiş, 27.869 gündür veremli hasta beslenmiş, 12.076 radyoskopi yapılmıştır. Cemiyet Başkanı Tevfik Sağlam İstanbul için 20 dispansere ihtiyaçları olduğunu, 1944 yılı itibariyle 5 dispanserlerinin bulunduğunu, 6. Dispanserin inşaat halinde olduğunu söylemiştir. Her sene bütün şehir halkını bir kere röntgenden geçirilmesini temin etmek gereğini vurgulayan Tevfik Sağlam, 1944 yılında ancak 15 bin kişinin röntgenden geçirebildiğini ifade etmiştir. Ayrıca seyyar röntgen cihazı sipariş ettiklerini, bu cihazla şehirdeki toplulukların, kaymakamlık ve köylerdeki halkın ayağına gidilerek röntgenlerini çekebileceklerini belirtmiştir⁸⁴⁰.

1. 4. 2. Veremle Mücadelede Yaşanan Aksaklıklar

Savaş yıllarında verem vakalarında kaydedilen artış ekonomik koşullardaki kötüleşmenin bir yansıması idi. Verem vakalarının artması daha etkin mücadele edilmesi taleplerini arttırmıştır. Veremden muzdarip insanlar sessiz kalmayarak veremle mücadele konusundaki yetersizlikten memnuniyetsizliklerini ifade etmişler ve devletten hastalıklarına bir an evvel çare bulması için taleplerde bulunmuşlardır. Veremdeki artışın ülkedeki yoksulluğun zirveye ulaştığı yıllara denk gelmesi bir rastlantı değildir. Verem büyük ölçüde beslenme problemleri ve gıdasızlıkla ilgilidir. Gazetelerinde birçok yazar ve verem uzmanı, verem ile bozulan yaşam koşulları ve veremli hastaların fakirlikleri arasında bağlantılar kurmuştur. Hastalığın yaygınlaşması beslenme ve yaşama koşullarındaki zorluklara atfedilmiştir.

⁸³⁹ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1944, nr. 7094, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1944, nr. 7130, s. 2.

⁸⁴⁰ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1945, nr. 7384, s. 3.

Veremle savaşta karşılaşılan en önemli engel, sanatoryumların ve sanatoryumlardaki yatak sayısının hasta sayısını karşılayamaması idi. Hasta çok, yatak ve tedavi imkanı kısıtlı olunca ağır durumda olan hastalar bile uzun süre sıra beklemek zorunda kalmışlardır. Bütün hastanelerde veremlilere mahsus yatak sayısı ise 700'ü geçmemiş, dispanser teşkilatı eksiktir. Parası olan bile bir sanatoryuma girebilmek için en az 2-3 ay beklemek zorunda kalmıştır. Veremle mücadelenin en önemli safhası hastaları bulup sağlıklı olanlardan ayırmak olmasına karşın, dispanserlerde hastaları arayıp bulan ziyaretçi hemşire teşkilatı yoktu. Veremle Mücadele Cemiyeti'nin kurucusu Tevfik Sağlam devletin Ankara, Bursa, İstanbul ve Trabzon'da birer verem dispanseri olduğu, verem savaşı için küçük bir teşkilata sahip olduğunu ve ülke olarak verem mücadelesinde çok yetersiz kaldığını vurgulamıştır.

Vereme karşı düzenlenen yerel kampanyalar ise ödenek yetersizliği nedeniyle çok etkili olmamıştır. İstanbul Maarif Müdürlüğü, İstanbul'daki ilkokullarda yaptığı verem taraması sonucunda 400 veremli öğrenci tespit etmiş, fakat mali kısıtlamalar yüzünden 50 tanesini sanatoryuma yatırabilmiştir. Veremin verdiği zararı ve veremle mücadele konusundaki yetersizliği en çok duyumsayanlar veremli fakir ve dar gelirli insanlar olmuştur. Veremin yaygınlaşarak fakir ve dar gelirli insanlara zarar vermesi karşısında yetersiz kalan veremle mücadele süreci hastalığın pençesinde kıvranan fakir insanların çeşitli güçlükler yaşamalarına ve şikayetlere neden olmuştur. Verem kurbanı fakir insanlar durumlarını gazetelere ya da CHP'ye yazarak derman bulunmasını istemişlerdir. Pek çok dar gelirli verem hastası çalışıp çabaladığı halde tedavi imkanlarına erişememiştir. Savaş yıllarında veremin yaygınlaşmış, tıbbi imkanların yetersizliği ve yetersiz beslenme fakir insanları çaresiz bırakmıştır⁸⁴¹.

Kötü beslenme koşullarının verem sayısında hızlı artış meydana getirmesi sonucunda 1945 yılında yapılan bir çalışmaya göre 25 kentte veremden ölenlerin oranı yüzbinde 262'ye yükselmiştir. Durumun kötüleşmesi üzerine yeni Veremle Mücadele Dernekleri kurulmuş; 1944 yılında Samsun ve Denizli'de kurulan dernekleri diğer kentler izlemiştir. Böylece dispanser sayısı 1945'te 5, 1946'da 6, 1947'de 8 olmuş ve tedavi edilenlerin sayısı 60.000'e ulaşmıştır. 1948 yılı Ocak ayında Veremle Savaş Derneklerinin sayısı 48 olmuştur. 1948 yılında Verem Konferansı'nda Türkiye Ulusal

⁸⁴¹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 376-383.

Verem Savaşı Derneği'nin kurulması kararlaştırılmış, veremle savaş konusunda esas atılım bu tarihten sonra gerçekleşmiştir⁸⁴².

1. 5. ÇİÇEK HASTALIĞI İLE MÜCADELE

Çiçek hastalığı, çiçek virüsünün oluşturduğu bulaşıcı ve öldürücü bir hastalıktır. 1929-1938 yıllarında İran'dan gelen mültecilerin sebep olduğu çiçek salgını denetim altına alınmış ancak İkinci Dünya Savaşı yılları içinde hastalık tekrar görülmüştür. 1940 yılı Aralık ayına kadar 951 vaka saptanmış ve aşılama girişilmiştir. 1942 yılı Temmuz'undan itibaren yeniden çiçek vakaları görülünce, aşılarda etkisizliği konusunda bir söylenti dolaşmaya başlamış, Dr. H. Buraun'un aşı üzerinde yaptığı incelemelerle etkililiği onaylanmıştır⁸⁴³.

İstanbul Sıhhat Müdürlüğünce basına verilen bildiride çiçek hastalığına karşı sıkı mücadele tedbirleri alındığı, hastalığa yakalanmamak için en kolay çarenin aşılma olduğu belirtilmiştir. Bildiride herkesin aşılma gerektığı ve kanunen zorunlu olduğu, aşının Hükümet ve belediye tabipliklerinde ücretsiz yapıldığı vurgulanmıştır. Öğrenci ve çalışanların aşı olmaları gerektiğinden bahsedilerek aşı olmanın hem kanuni bir mecburiyet olduğu hem de halk sağlığını korumak için ihmal edilmemesi gerektiği önemle tavsiye edilmiştir⁸⁴⁴. 8 Aralık 1942 tarihli *Akşam* Gazetesi'nde aşı uygulamasının devam ettiği, halkın yakınlarındaki aşı merkezlerine müracaat ederek aşılandıkları ifade edilmiş, "*halkın yerinde bir tehâlükle aşılma için sıhhat merkezlerine koştuğu*" vurgusu ile aşılma işinin güzel devam ettiği yazılmıştır⁸⁴⁵. Aynı tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde ise aşı uygulaması için Sıhhiye Mektebi ve diğer sağlık kuruluşlarından yardım alındığı, müracaat edenlere aşı yapıldığı, okullarda aşı yapımının başladığı belirtilmiş, halkın ihmal etmeyerek aşı olması gerekliliği ifade edilmiştir⁸⁴⁶. Şişli Halkevi gazeteyle ilan vererek aşı yaptırmak isteyenlerin Halkevine müracaatla aşı olabileceklerini ilan etmiştir. Eminönü Halkevi ise gazeteyle verdiği ilanda 10 Aralık 1942 tarihinde Halkevine müracaat edenlere

⁸⁴² Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 129-130.

⁸⁴³ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 130.

⁸⁴⁴ *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1942, nr. 6576, s. 1-3; *Vatan*, 6 Aralık 1942, nr. 779, s. 1.

⁸⁴⁵ *Akşam*, 8 Aralık 1942, nr. 8669, s. 3.

⁸⁴⁶ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1942, nr. 6578, s. 2.

ücretsiz çiçek aşısı yapılacağını ilan etmiştir⁸⁴⁷. Vilayet Sıhhat Müdürlüğü çiçek hastalığına karşı en büyük silahın hastaları tecrit ve aşı uygulaması olduğunu bildirmiş, hastalığı vaktinde haber almak için Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun bulaşıcı hastalıkları ihbar mecburiyeti hükümlerini hatırlatan bir duyuru yapmıştır⁸⁴⁸.

Aşılanmayı ihmal edenlerin görülmesi üzerine bütün vatandaşların aşılanması için karar alınmış ve 1943 Şubat ayı ekmek karnelerinin aşılandığına dair belge gösterenlere dağıtılması kararlaştırılmış, hatta Sıhhat Müdürlüğü'nün aşı vesikalarını bastırıp dağıtmaya başladığı bildirilmiştir⁸⁴⁹. Sıhhat Müdürlüğü herkesin aşı olması için bir tebligat yayınlarak özellikle müessese müdür ve sahiplerinin çalışanlarını aşılamalarını mecbur kılmıştır. Yeni çiçek vakaları çıkması üzerine bekar odaları, hanlar teftiş edilmiş, buralarda oturanlar mecburi aşıya tabi tutulmuş, aşıdan kaçanların mahkemeye verileceği ilan edilmiştir.

Halkın büyük bir kısmının aşılanmadığının görülmesi üzerine yeni tedbirler alınmıştır. İstanbul'dan çıkan yolcular aşılanma merkezlerinden aldıkları aşı kağıtlarını göstermeden hiçbir yere gidememişlerdir. Bursa'ya giden birçok kişi de Mudanya'da toplatılarak aşılanmış ancak ondan sonra Bursa'ya gidebilmişlerdir⁸⁵⁰. Şehir halkının çoğuna aşı uygulandığı halde aşıdan kaçanlar arasında çiçek hastalığı görülmesi üzerine Sıhhat Müdürlüğü, doktorların nezareti altında sağlık memurları ve Tıp Fakültesi son sınıf öğrencileri ile araştırmalar yapmış, aşısız olanlara zorla aşı uygulatmıştır. Ayrıca aşısız işçi çalıştıran müesseselerin haklarında kanuni takibat yapabilmek için teftişe tabi tutulacakları ilan edilmiştir⁸⁵¹.

Sıhhat Müdürlüğü'nün hastalığın önünü almak için aşı ekipleri oluşturarak halkı aşıladığı halde hastalığın devam etmesi, bazı kimselerin hâla aşı olmadıklarını göstermiştir. Aşı olanlara verilmek için aşı şehadetnameleri basılmış ve eczacılar da aşı yaptıkları için şehadetname düzenlemeye yetkili kılınmışlardır⁸⁵². İstanbul'da çiçek

⁸⁴⁷ *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1942, nr. 6579, s. 2; *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1942, nr. 6580, s. 2.

⁸⁴⁸ *Akşam*, 17 Aralık 1942, nr. 8678, s. 3; *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, nr. 6587, s. 2.

⁸⁴⁹ *Akşam*, 19 Ocak 1943, nr. 8708, s. 2.

⁸⁵⁰ *Akşam*, 13 Şubat 1943, nr. 8733, s. 2; *Vatan*, 14 Şubat 1943, nr. 789, s. 3.

⁸⁵¹ *Akşam*, 23 Şubat 1943, nr. 8743, s. 2.

⁸⁵² *Akşam*, 15 Mart 1943, nr. 8763, s. 3.

vakaları tespit edilen bölgelerde aşı olmayan ve aşı raporlarını göstermeyenlere Nisan ayı ekmek karnelerinin verilmemesi kararlaştırılmıştır⁸⁵³.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti vilayete gönderdiği bir tamimde kış yüzünden bazı köylere ve küçük kasabalara sıhhat memurlarının gidemediğini ve bu yüzden çiçek aşısı yapılamadığını bildirmiştir. Vilayet dahilindeki sıhhat teşkilatının da geniş çapta aşı faaliyetine geçmesini, aşısız kalmış yerlere sağlık memurları gönderilerek aşılınmamış bir fert kalmayınca kadar çalışılmasını, ihmali görülenlerin cezalandırılmasını emretmiştir⁸⁵⁴. Sıhhat ekiplerinin taraması sonucunda aşılınmayanlar için 5 liradan 50 liraya kadar para cezası ile 3 günden 1 aya kadar hapis cezaları verilebileceği duyurulmuştur⁸⁵⁵. Aşılama işinin ihmal edilmemesi çabalarına rağmen 1943 yılının ilk 3 ayında 3.774 çiçek hastası tespit edilmiş ve 427'si hayatını kaybetmiştir. 1943 çiçek salgınının en etkili olduğu yıl olmuş, 12.395 hasta saptanmış, bunların 1.980'i yaşamını yitirmiştir⁸⁵⁶. *“Hastalık salgın halini almadan bir tek vaka halinde görünür görünmez halkın dikkatini çekmek, ihtiyat tedbirleri aldirmek için derhal radyolarla, nutuklarla, gazetelerle ve Halkevleri ile propagandaya girişmek lazımdır.”* denilerek propaganda yapmanın önemi vurgulanmıştır. Sıhhat Müdürlüğü bulaşıcı hastalıkların ihbarı ve bu hastalıklar hakkında her türlü talep ve şikayet için Çağaloğlu Vilayet Sıhhat Müdürlüğü'ne telefon edilmesini istemiştir⁸⁵⁷.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş 8 Ocak 1944 tarihinde Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta gösterilen kolaylıklara rağmen hâla aşı olmamış kişilerin hem kendi, hem de ülke menfaatleri açısından aşı olmalarını tavsiye etmiştir⁸⁵⁸. İstanbul Valiliğince yayınlanan tebliğde 1943 yılında aşılınmamış olanlarla aşısı tutmamış kimselerin aşılınmaları, özellikle yeni doğmuş çocukların aşısız bırakılmaması ve aşı vesikası alınması lüzumuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca kanuni mecburiyete uymayanların, evinde ya da iş yerinde hastalık çıkan kişiler ile işyeri sahiplerinin Adliye'ye sevk edilecekleri duyurulmuştur. Aşı vesikası verme yetkisi olmayan doktor ve aşı memurlarının aşı yaptıkları kişilerin açık adres ve

⁸⁵³ *Vatan*, 15 Nisan 1943, nr. 849, s. 2.

⁸⁵⁴ *Vatan*, 23 Mart 1943, nr. 826, s. 2.

⁸⁵⁵ *Vatan*, 15 Nisan 1943, nr. 849, s. 2; *Vatan*, 24 Nisan 1943, nr. 858, s. 2.

⁸⁵⁶ Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 130.

⁸⁵⁷ *Akşam*, 24 Mart 1943, nr. 8772, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1943, nr. 6789, s. 2.

⁸⁵⁸ *Akşam*, 8 Ocak 1944, nr. 9057, s. 1.

kimliklerini Hükümet tabipliklerine bildirmeleri, aksi takdirde vuku bulacak iddiaların kabul edilmeyeceği ilan edilmiştir⁸⁵⁹.

1942-1944 yılları arasında etkili olan salgın sırasında toplamda 20.329 kişi hastalığa yakalanmış, bunların 2.232'si ölmüştür. Aşılama kampanyasının sürdürülmesi sonucu 1944 yılında salgın denetim altına alınmıştır. 1945 yılında Sıhhat Müdürlüğü İstanbul ve ilçelerinde aşı istasyonları kurmaya karar vermiştir. Bu tedbirlerin hastalık görülmesi üzerine alınmamış olduğu, hastalığın çıkmaması için istasyonların açıldığı, isteyen herkesin parasız aşılanacağı ilan edilmiştir⁸⁶⁰.

1. 6. TİFOYLA MÜCADELE

Tifo; kirli sularla, bu sularla sulanmış sebzelerde bulunan mikroplarla oluşan, ateşli ve tehlikeli bir bağırsak hastalığıdır. Tifo hastalığının yayılması üzerine 4 Ocak 1939 tarihinde Vilayet Hıfzısıhha Heyeti toplanarak şehrin sağlık durumu ve tifo vakalarını incelemiştir. Hastalığın ciddi boyutlarda olmadığı, halkın kendisini koruyacak tedbirler aldığı, İstanbul'da 1938 senesine kıyasla daha az tifo görüldüğü, bir ayda İstanbul için tespit edilen tifo vakasının 35 adet olduğu ve bu rakamın önemli bir sayı teşkil etmediği, kış mevsiminin gelişi ile bu miktarın azalacağı belirtilmiştir. Ayrıca kalabalık yerlerin kapatılması gibi olağanüstü tedbirlere lüzum görülmemiştir. Fakat bir hafta kadar sonra basında bazı okul ve yurtlarda tifo vakalarının görülmüş ve buralarda tifo aşısı yapılmaya başlanmıştır⁸⁶¹.

13 Nisan 1939 tarihinde İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar bütün belediye teşkilatına “*Yaz Mevsimi Geliyor*” başlığıyla gönderdiği tamimde sebze ve meyvelerle pişmeden yenecek gıda maddelerinin temizliğine dikkat edilmesi, hastalıkların yayılmasına meydan vermeyecek tedbirler alınmasını bildirmiştir. Emniyet Müdürlüğü de teşkilatına yolladığı tamimle ilgisiz kaldıkları görülenlerin şiddetle cezalandırılacaklarını bildirmiştir⁸⁶². İstanbul Belediyesi halka sağlıklı su içirebilmek için memba suları hakkında bir talimatname yayınlamış, sular 3 ayda bir

⁸⁵⁹ *Akşam*, 9 Ocak 1944, nr. 9058, s. 3; *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1944, nr. 6968 s. 2; *Vatan*, 9 Ocak 1944, nr. 1113, s. 2.

⁸⁶⁰ *Akşam*, 29 Nisan 1945, nr. 9529, s. 3; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 130.

⁸⁶¹ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1939, nr. 5261, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1939, nr. 5268, s. 2.

⁸⁶² *Akşam*, 13 Nisan 1939, nr. 7359, s. 3.

tahlile tabi tutulmuş, suları kaplara doldurmak için otomatik doldurma tesisatı yapılmış, maşrapa ve kova kullanmak yasaklanmıştır. Memba suları kaynaktan şişelere veya kaplara belediyenin nezareti altında doldurularak mühürlenmiş, başka yerde dağıtılmamıştır. Su kapları yalnız damacana, galon ve küçük şişelerle numunesi belediyece tasdik edilmiş aliminyum veya galvanize saç kaplar olarak belirlenmiştir. Memba suyunun doldurulduğu yerlerde kargir ve müstakil binalar kurulmuş; kirli, ağızları kırık veya çatlak şişeleri kullanmak ve içinde yabancı maddeler bulunan veya bulanık suları satmak yasaklanmıştır. Memba sularının fiçilerle veya suyun niteliğini bozacak kaplarla taşınması yasaklanmıştır. Su taşıyan arabalarda arabacı ile suların bulunduğu yer özel bir tesisat ile ayrılmıştır. Perakende bardakla su satışı kahvehane, birahane, lokanta ve aşçı dükkanlarında veya muhallebici, şerbetçi, bozacı, şıracı, tütüncü, şekerçi dükkanlarında yapılmıştır. Su satanlar sattıkları suyu diğer maddelerden ayrı bir yere koymuşlardır. Kapların üzerinde satılan suyun hangi kaynağa ait olduğunu gösteren etiketler konulmuştur⁸⁶³.

Mevsim sıcaklarının başlaması üzerine herhangi bir tifo salgının önünü almak için İstanbul Belediyesi Hıfzısıhha İdaresince tedbirler alınmıştır. Açıkta kalan lağımlar tifo hastalığının başlıca sebepleri arasında kabul edilmiştir. İstanbul kıyılarında yüzlerce lağım tespit edilmiş ve birçok kişinin sık sık denize girdikleri yerlerdeki açık lağımların kapatılması zaruret halini almıştır. İstanbul Belediyesi bu lağımların hepsini kapatma kararı almış, ancak bu iş için 300.000 liralık masraf gerektiği için yavaş yavaş yapılması kararlaştırılmıştır⁸⁶⁴.

Lağım suları ile sulanan bahçelerin sağlığı tehdit ettiği ve her sene özellikle yaz mevsiminde çoğalan bulaşıcı hastalıkların önemli kısmının temiz olmayan sularla yetişen sebzelerin çiğ yenilmesinden ileri geldiğini dikkate alan İstanbul Belediyesi bu meseleyi halletmeye karar vermiştir. Lağım akan veya sularına lağım suyu karışan arazinin bahçe olarak kullanılmasını yasaklayan bir karar çıkartılmış, şehirde içinden lağım suyu geçen bahçe kalmaması hedeflenmiştir. Belediye Sıhhat Müdürlüğüne Beşiktaş ve Nişantaşı civarında lağım suları ile temas halinde bulunan yüze yakın bahçenin haritaları düzenlenmiş, harita üzerinde ve mahallinde yapılan incelemeler sonucunda kapatılacak bahçelerin sınırları tayin edilmiştir. İçinde sebze yetiştirilmesi

⁸⁶³ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1939, nr. 5403, s. 2.

⁸⁶⁴ *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1939, nr. 5436, s. 2.

yasaklanan bahçelerin sahiplerinin isterlerse tarlaya döndürerek kaynamış olarak kullanılan mısır, yulaf, arpa gibi hububat yetiştirmelerine izin verilmiştir⁸⁶⁵.

Bahçelerin lağım suları ile sulanması şikayetlerinin artması üzerine Belediye Başkanlığı bu konuda sıkı takibat yapılarak yaz mevsiminde tifo hastalığına meydan verecek bu durumun önüne geçilmesi ve lağım suları ile sulanan bahçelerdeki sebzelerin imhası ve bahçelerin kapatılması lüzumunu bildirmiştir. 1936 yılında lağım suları ile sulanan bahçelerin mahsulü imha edilmiş ve bahçeler kapatılmıştı. Bu gibi yerlerin tekrar sebze meyve yetiştirmek üzere faaliyete geçtiği görülmüştür. Belediyece verilen kapatma kararına rağmen lağım suları ile sulanmış bahçelerin nasıl olup da yeniden faaliyete geçtikleri incelenmiş, bu konuda müsamaha veya mesuliyeti görülenler hakkında takibat yapılacağı duyurulmuştur⁸⁶⁶.

21 Temmuz 1939'da İstanbul Sıhhat Müdürü *Cumhuriyet* Gazetesi muhabirine, tifo ile mücadele edildiğini, aşı istasyonlarının her ay 20.00-30.000 vatandaşı aşıladığını, hastalığı oluşturan etkenlerin ortadan kaldırılmasına çalışıldığını ve bu konuda Sıhhat Memurluklarına direktifler verildiğini söylemiştir⁸⁶⁷. Ankara Belediyesi de özellikle yaz aylarında caddelerin yıkanması ve ilaçlanmasına önem vermiş, halka balkonlardan halı silkelenmemesi ve bunu boş alanlarda yapmaları konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bu dönemde halkın en çok şikayet ettiği konu mahallelerde yeteri kadar çöp bidonunun olmaması ve çöplerin zamanında toplanmaması idi. 1939 yılında Ankara'nın kanalizasyon ihtiyacı tam olarak karşılanamamışken İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Ankara'nın kanalizasyon ihtiyacı ile ilgili projeleri neredeyse durma noktasına getirmiştir. Ankara'da lağım sularının dere ve çaylara akıtılması, tifo mikrobuna buralarda da rastlanmasına neden olduğu için 1939 yılında bahçelerin dere ve çay sularıyla sulanması yasaklanmıştır. Halkın büyük kesiminin bu yasağa uyması tifo hastalığını önemli ölçüde azaltmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı yıllarında aile bütçesine ek masraf getireceği düşüncesiyle bahçelerini musluk suyu yerine çay ve dere sularıyla sulamaya başlamıştır⁸⁶⁸.

⁸⁶⁵ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1939, nr. 5454, s. 1-9.

⁸⁶⁶ *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1939, nr. 5464, s. 2; *Akşam*, 7 Ağustos 1939, nr. 7469, s. 3.

⁸⁶⁷ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1939, nr. 5456, s. 1-8.

⁸⁶⁸ Güneş, *a.g.e.*, s. 127-128.

1944 yılı başında tifo salgınına karşı aşı faaliyetleri tekrar başlamış, Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü'nün hazırladığı aşılar Kızılay'a gönderilmiştir. Ayrıca aşilar Sıhhat Müdürlüğü'nün tespit ettiği 40 eczaneye dağıtılmış, 75 kuruş karşılığında satılmıştır⁸⁶⁹. Hastane ve ilaç masraflarını karşılayamayan halk için ücretsiz tifo aşı merkezleri açılmıştır. Savaş yıllarında aşı merkezlerinde yeteri kadar aşının temin edilememesi, hastane masraflarının artması ve alınan önlemlere rağmen 1944 yılında tifo vakası sayısının beklenenin aksine artış göstermesi üzerine Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti çözümü başka yollarda aramıştır. Bu amaçla bütün lokanta, fırın ve bakkalarda çalışanlar sağlık taramasından geçirilmiştir. 1944 yılında Ankara için tifo vakalarının artmasının bir diğer sebebi kuraklık nedeniyle yaşanan su sıkıntıları olmuştur. 7 Temmuz 1944 tarihinden itibaren 05:00-13:00, 18:00-23:00 saatleri arası su verilmiş, halkın yeterli derecede su bulamaması bu hastalığın önünü açmıştır⁸⁷⁰.

20 Mart 1945 tarihinde Üniversite Talebe Birliği 10.000 kişilik aşı temin etmiş, öğrenciler parasız olarak aşılanmıştır. Sıhhat Müdürlüğü İstanbul ve ilçelerinde tifo aşısı istasyonları kurmaya karar vermiştir. Bu tedbirlerin hastalık görüldüğü için değil, hastalık görülmemesi için alındığı belirtilmiş ve isteyen herkesin parasız aşılanabileceği duyurulmuştur⁸⁷¹. 1945 yılı yaz başlangıcında Vilayet Sıhhat Meclisinde yaz mevsiminde çoğalan tifo hastalığını önlemek üzere tedbirler görüşülmüştür. Meşrubat, yemiş ve bir kısım sebzelerin açıkta satılmaması, marul, salata gibi ürünlerin lağım suları ile sulanmaması ve hastalıkların artmasına meydan vermeden önlenmesi için mecburi aşı uygulaması kararları alınmıştır⁸⁷². Tifo hastalığına sebep olan lağım ve kanalların sağlığa zarar vermeyecek hale konulması tartışılmıştır. İstanbul'da yaptırılan yeni binalara ait lağım borularının mutlaka kanalizasyona bağlanması, bağlanmayan binaların bu eksikliklerinin tamamlattırılması, kanalizasyon şebekesi bulunmayan yerlerde hela çukurlarının açtırılması ve bunların boşaltılması hakkında da kararlar alınmıştır. Vilayet Sıhhat Meclisi Hıfzısıhha Kanunu'nda mevcut müeyyidelerden faydalanarak tifo savaşında gevşeklik gösteren bina sahipleri ve diğer ilgililerin cezalandırılacağını ilan etmiştir. Yiyecek ve içecek satan esnaf ve sucuların muayenelerinin yaptırılması ile tifo

⁸⁶⁹ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1944, nr. 7029, s. 2.

⁸⁷⁰ Güneş, *a.g.e.*, s. 128.

⁸⁷¹ *Cumhuriyet*, 20 Mart 1945, nr. 7393, s. 2; *Akşam*, 29 Nisan 1945, nr. 9529, s. 3.

⁸⁷² *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1945, nr. 7446, s. 2.

mikrobunu taşıyanların hastalığı yaymalarının önüne geçileceği ve bu konuyla belediyenin yakından ilgilenmesi kararlaştırılmıştır⁸⁷³.

İstanbul Sıhhat Meclisi'nin tedbir olarak tespit ettiği işlerin başında, içme suyu membaları ile taşıma şekillerinin ıslahı, sinek üreten yerlerin ortadan kaldırılması ve açıkta akan lağım, kanalizasyon ve mecraların örtülmesi, karasineklerle savaşılmaması vardır. Sineklerin çoğaldığı yerlerin başında şehir içinde bulunan ahırlar gelmekteydi. Evlerinde ahır yapmak isteyenler, belediyenin istediği şartları ahırlarında uygulamışlar, sağlık şartlarına uygun olmayan ahırların sahiplerinin icap eden şartları tamamlamalarına izin verilmeden şehir dışına naklettirilmeleri kararlaştırılmıştır. Şişli gibi kalabalık semtlerde domuz ahırlarının olduğu görülmüş, Şişli'deki Fransız Hastanesi ile tramvay garajının açıkta akan lağımları sağlığını tehdit ettiğinden lağımların çukurlarda toplattırılması istenmiştir.

Tifo hastalığının bulaşmasında başta gelen etkenlerden birisi de temiz olmayan içme sularıdır. Hıfzısıhha Kanunu gereğince içme suları membalarının 500 metrekare çevresinin içine insan ve hayvan girmeyecek şekilde himaye bölgesi olarak ayrılması icap etmektedir. Su membalarında da muhafaza tertibatı alınmış ve evlerde kuyulara yakındaki kanalizasyon sularının karışma ihtimali görülmüş, bunlar için geniş bir teşkilat oluşturularak kuyuların durumları incelettirilmiştir. Şehir içindeki bahçelerin şehir dışına çıkarılması, bahçelerin sulandıkları suların temiz olması ve yiyecek ve içecek satan esnafın sıkı bir şekilde sağlık muayenesi olması da kararlaştırılmıştır. Tifoya karşı alınan tedbirlerin uygulanması için İstanbul Sağlık Müdürlüğü kaymakamlıklara gönderilmek üzere hazırladığı tamimde her ilçede yapılması istenen işleri yazmış ve seyyar sucu ve şerbetçilerin faaliyetine son verilmesi bildirmiştir⁸⁷⁴.

Sıhhat Meclisi'nin 19 Mayıs 1945 tarihinde aldığı kararlar gereğince tifo mücadelesi için yapılacak işler 3 kısma ayrılmıştır: Birinci kısım hastalığı takip etmek, hastaları tedavi etmek, halkın aşı yaptırmasını sağlamak, sağlam olduğu halde hastalığın mikrobunu taşıyan ve bulaştıranları bulup zararsız hale getirmek gibi sağlık elemanlarınca yapılacak işlerdir. İkinci kısım işler lağım ve kanalizasyon şebekelerinin tanzimi, açıkta akan lağımların örtülmesi gibi şehrin imar ve fen işleridir.

⁸⁷³ *Akşam*, 12 Mayıs 1945, nr. 9542, s. 2.

⁸⁷⁴ *Akşam*, 13 Mayıs 1945, nr. 9543, s. 3; *Akşam*, 16 Mayıs 1945, nr. 9546, s. 3.

Üçüncü kısım ise; şehrin temizliği, karasineklerin imhası, lağım suları ile sulanan bostanların kaldırılması, seyyar sucu ve şerbetçilerin faaliyetlerine son verilmesi, esnafın özellikle aşçıların sıkı muayenesi, seyyar satıcıların faaliyetlerinin sınırlandırılması, şehir içinde bulunan ve karasineklerin üremesinde başlıca etken olan ahırların şehir dışına nakli gibi daha çok belediyeyi ilgilendiren işlerdir. Bu tedbirlerin imara ait olan kısmının zamana ve paraya ihtiyacı olduğu meydanda olmakla beraber, sağlığı tehdit eden açık lağımın derhal kapatılması kararlaştırılmıştır. Şüpheli görülen sularla sulanan bostanların kaldırılması istimlak muamelelerine ihtiyaç gösterdiğinden buralara çığ olarak yenecek sebzelerin dikilmemesi, dikilmişse tahrip edilmesi için belediyece harekete geçilmiştir. Yalnız tifo hastalığı bakımından değil diğer hastalıkların da bulaşmasına sebep olan seyyar satıcıların yiyecek ve içecek maddelerini taşıdıkları kaplarla, satıcıların sağlıklı ve temiz olmaları hususuna dikkat edilmiştir. Sokakta satılan simitler, açıkta satılan diğer yiyecek maddelerinin satışları sıkı kontrole tabi tutulmuş, memba sularının ancak kapalı şişeler içinde satılması yoluna gidilmiştir. Belediye Sıhhat Müdürlüğü hastanelere gönderdiği bir tamimde tifolu hastalar taburcu edilirken hastalık mikroplarını vücutlarında taşıyıp taşımadıklarının sıkı muayene ve tahlillerle meydana çıkarılmasını bildirmiştir⁸⁷⁵.

Beyoğlu ilçesine bağlı semtlerde ve özellikle Kasımpaşa bölgesinde bulunan bahçelerden çoğunun lağım suları ile sulandığı Vilayet Sağlık Müdürü'nün incelemeleri sonunda anlaşılmıştır. Tifo hastalığının yayılmasında çığ yenilen sebzeler başlıca etken olduğu için lağım suları ile ya da lağım sularının karışması mümkün sularla yetiştirilen sebzeler tamamen imha edilmiştir. Kararlaştırılan tedbirlerin tamamı uygulanmadığından tifonun önü tamamı ile alınamamıştır.

Tifo aşısı olanlar hastalığı hafif geçirdiklerinden herkesin aşı olması için kolaylık gösterilmiştir. Sağlık Bakanlığı, İstanbul'un ihtiyacına yetecek miktarda tifo aşısı temin etmiştir. Refik Saydam Enstitüsünde hazırlanan aşıları doktorlar ücretsiz yapmış, aşı merkezleri de ücretsiz aşı hizmeti vermiştir. Vilayet Sağlık Meclisinde tifo aşısı görüşülmüş, lüzum görülürse bazı semtler halkı, memurlar ve hastalığa yakalanma ihtimali bulunan kişilere mecburi aşı uygulaması kararı alınmıştır.

⁸⁷⁵ *Akşam*, 19 Mayıs 1945, nr. 9549, s. 3.

Tifoyla mücadelede önemli işler arasında yer alan şehir içindeki bahçelerin tespiti için bir heyet oluşturulmuştur. Heyetin incelemeleri sonunda zararlı görülen 33 bahçe tespit edilmiş, bu bahçelerin istimlak edilerek yeşil alan yapılması kararlaştırılmıştır. Lağım suyu ile sulanan bu bahçelerin istimlakleri 1945 bütçesine konulan ödenekle yapılmış ve başka bölgelerde de incelemeler yapılmıştır⁸⁷⁶.

1945 yılı sonunda Eskişehir, Ankara ve İzmit'te tifo vakalarının artması üzerine İstanbul Vilayeti ve Sağlık Müdürlüğü yeniden bazı tedbirler almış ve uygulamaya başlamıştır. Sağlık Müdürlüğünce doktor ve sağlık memurlarından oluşan 6 ekip oluşturularak semt semt hasta arama ve aşı faaliyetine başlanmıştır. Ekiplere kadın sağlık memurları da dahil edilerek evlere gidilmiş ve aşı yapılabilmıştır. Ayrıca bu ekiplerin faaliyetini kontrol eden uzman doktorlar da tayin edilmiştir. Ekiplerin gerektiği takdirde hastane personelleri ve Sağlık Memuru Okulu öğrencilerden faydalanması kararlaştırılmıştır. Sağlık Müdürlüğü gerekli bilgi ve tanıların yazılması için fişler bastırarak ekiplere dağıtmış, gezilen bölgelerdeki açık ve kapalı mecraların durumu, sokakların temizlenip temizlenmediği, içilen suların, tuvaletlerin durumu ve evlerde hasta bulunup bulunmadığı yazılarak müdürlüğe birer rapor şeklinde verilmiştir. Ek olarak Sıhhat Müdürlüğü Haydarpaşa istasyonunda gelen yolcuları muayene etmek üzere daimi bir ekip bulundurmuştur. Basında bu faaliyetlerin önleyici tedbirlerden ibaret olduğu, bulaşıcı hastalıklarda artış olmadığı ifade edilmiştir⁸⁷⁷.

⁸⁷⁶ *Akşam*, 16 Haziran 1945, nr. 9577, s. 3; *Akşam*, 18 Haziran 1945, nr. 9579, s. 3.

⁸⁷⁷ *Akşam*, 8 Kasım 1945, nr. 9720, s. 3.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ ORTAMINDA HALKIN SOSYO-EKONOMİK DURUMUNU DÜZELTMeye YÖNELİK ÇABALAR VE SOSYAL YARDIMLAR

Savaş yıllarında çeşitli ekonomik ve sosyal tedbirler alınmış, ekonomik müdahalelerle savaş enflasyonu önlenmeye ve sosyal politikalarla savaştan kaynaklanan toplumsal sorunlar hafifletilmeye çalışılmıştır. Sosyal politika tedbirlerine tahsis edilen mali kaynakların yetersiz olması ve yeterli personele ve donanıma sahip olunmaması nedeniyle dönemin Hükümetleri savaştan kaynaklanan toplumsal sorunları hafifletmekte büyük sıkıntıyla karşılaşmışlardır. Bu zamanlarda devletin yetmediği alanlarda Sosyal Yardım Cemiyetleri, Kızılay, Halkevleri Sosyal Yardım Şubeleri ve gönüllü kişilerin yardımları devreye girmiştir. Savaş yıllarında Hükümetler dar ve sabit gelirlilere, yoksullara yardımda bulunmuş, toplumsal sağlık ve hijyen alanında çeşitli girişimler yapmış, sosyal yardım faaliyetlerini yürütürken gönüllü hayır kuruluşları ile işbirliği yaparak savaştan kaynaklanan olumsuz sosyal ve ekonomik koşulların hafifletilmesine çalışmışlardır.

1. TEMEL İHTİYAÇ MADDELERİNİN DAĞITIMIYLA İLGİLİ TEDBİRLER

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar halkın beslenmesini de etkilemiştir. Türk halkı sıcak savaşa katılmasa da, savaşı gündelik yaşamında gıda maddelerini sağlamakta karşılaştığı sıkıntılar üzerinden hissetmiştir⁸⁷⁸. Savaş sırasında sadece ipe temininde sorunlar yaşanmamış, pek çok tüketim ve giyim eşyasında sıkıntılar yaşanmış, kömürden züccaciye ürünlerine kadar pek çok üründe dağıtım yapılmıştır. Zorunlu tüketim ve giyim maddelerinin yanı sıra zaman zaman dönemin koşulları dikkate alındığında lüks sayılabilecek pek çok ürün temininde sorunlar yaşanmıştır. Bu nedenle Hükümetler tüketimi daraltmak için bazı maddelerin üretim ve satışının yasaklanmasına yönelik önlemler almış, seferberlik zamanında bireysel ihtiyaçların sağlanabilmesine yönelik politikalar uygulamaya

⁸⁷⁸ Tekeli-İlkin; *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s. 233.

konulmuştur. Bireysel tüketim alışkanlıkları mümkün olduğu kadar tek tip tüketim biçimine dönüştürülmeye çalışılmıştır. Halkın tek tip malları kullanmasına yönelik propagandalar gerçekleştirilmiş, tek tip ayakkabı ve giyim eşyası üretilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Örneğin lüks sayılan ipekli kadın çoraplarının tanesinin 4-5 liradan, 7-10 liraya yükselmesi nedeniyle bu malın tayinlanması ve kadın devlet memurlarının ipekli kadın çorabı giymesinin yasaklanması önerilmiştir⁸⁷⁹.

1. 1. EKMEK KARNESİ UYGULAMASI

1930'lu yıllarda CHP iktidarı hububat çokluğundan dolayı tahıl konusunda müdahaleci olmamıştır. Ancak fiyat artışları ve hububat kıtlığı karşısında Milli Korunma Kanunu'nun verdiği imkanlarla piyasayı denetleme yolunu seçmek zorunda kalmıştır. 1941 yılında TMO ve tüccarın elinde bulunan buğday miktarının halkın ve ordunun ihtiyaçlarına yetmeyeceğinin ortaya çıkması üzerine birtakım önlemler alınmıştır. Milli Korunma Kanunu'nun "*Halkın ve milli müdafaaın kati ihtiyacı olan zaruri maddelerin istihlak miktarını lüzum halinde Hükümet tayin ve tahdit edebilir*"⁸⁸⁰ maddesine dayanarak tarımsal alanda üretim yetersizliği nedeniyle 18 Şubat 1941 tarihinde 2/15224 sayılı kararname ile o dönemde "kara ekme" olarak nitelendirilen tek tip ekme çıkarılmasına karar verilmiştir⁸⁸¹.

Üretim darlığı ekme çeşnisinin sık sık değişmesi sonucunu doğurmuştur. Tek tip ekme kararı ile ekme çeşnisi de saptanmıştır. Tek tip ekme %15 oranında çavdar içecek ve buğday unundan tasarruf sağlanmış olacaktı⁸⁸². "*Ekme Çeşnisi Artık Tespit Edilmelidir*" başlıklı bir gazete yazısında şu şekilde serzenişler yer almıştır⁸⁸³:

"Gün geçmez ki gazetelerde yeni bir halitadan(karışım) bahsedilmesin. Fırıncılar ekmeleleri daha ucuza mal olacak şekilde kalitesini bozarak çıkarmaktadırlar. En merkezi semtlerden en ücra yerlere kadar hamur olmayan ekme bulma imkanı ortadan kalkmıştır. Belediyenin ne tarzda ekme halitası vücuda getirmek istiyorsa onu tayin ve halitasının vasıflarını tespit etmesi zamanı gelmiş hatta geçmiştir. Bu işin uzamasından ancak fırıncıların kesesi istifade ve halkın midesi zarar görür diyoruz"

⁸⁷⁹ Gökbnar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 132-133.

⁸⁸⁰ *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940, nr. 4417, s. 13214.

⁸⁸¹ *Resmi Gazete*, 21 Şubat 1941, nr. 4740, s. 510; *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1941, nr. 5939, s. 3; *Vatan*, 1 Mart 1941, nr. 190, s. 2; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 409; Çavdar; *a.g.e.*, s. 317; Cemil Koçak; *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 349-350.

⁸⁸² BCA 030.10.00.00., Yer No: 184.272.1.1; Koçak; *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, s. 350; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 409.

⁸⁸³ *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1940, nr. 5835, s. 2.

Yeni çeşni uygulamasından sonra Hükümet bazı kişilerin francalayı tercih etmelerini doğru bulmayarak, *“hastalar müstesna herkesin çok güzel, lezzetli ve mugaddi(besleyici) bir tip olan yeni çeşni ekmeğin”* satın alınması için bazı tedbirler alınmasına karar vermiştir⁸⁸⁴. İstanbul, Ankara ve İzmir’de satışına başlanmış olan tek tip ekmeğin büyük rağbet görmüş, başka şehirlerde de Ticaret Vekaleti’ne müracaatla tek tip ekmeğin kararnamesinin kendi bölgelerine yayılmasını istemiştir. Bu nokta kararname ile de öngörülmüş olduğundan yakın zamanda bütün yurttaki tek tip ekmeğin satış ve üretiminin temin edileceği düşünülmeye başlamıştır⁸⁸⁵. 2 Ağustos 1941 tarihinde Ankara Radyosu ziraat saati yayınında ekmeğin her yerde yalnız buğday unundan çıkartılmaya başlanacağı ilan etmiştir. Başvekalet yeni ekmekte görülecek her kusurun belediyeye haber verilmesi hakkında bir tebliğ yayınlamıştır⁸⁸⁶. *Ulus Gazetesi*’nde tek tip ekmeğin lezzet ve çeşnisinin beğenildiği, francala talebinin azalmaya başladığı, hatta francala vesikası bulunanların ekmeğin lezzeti dolayısıyla karnelerini yenilemedikleri yer almıştır⁸⁸⁷.

6 Haziran 1941 tarihinde çıkartılan 2/15956 sayılı kararname ile ekmeğin çeşniyi yeniden düzenlenmiştir. Francala tipi ekmeğin imalatı sınırlandırılmış ve ekmeğe katılacak un; %20 oranında arpa, %30 da çavdar katılması kararlaştırılmıştır⁸⁸⁸. Aynı yılın Ağustos ayında ise yeni çeşni olarak %70 buğday, %30 arpa uygulamasına geçileceği duyurulmuştur⁸⁸⁹. Hükümet yeni mahsul mevsiminde buğday rekoltesi düşük olduğu takdirde halkın ekmeğin ihtiyacını olumsuz etkilememek için ekmeğin ununa arpa ve çavdar karıştırma kararı almıştır. Buğday rekoltesi düzeliş kısıtlama kalktığında tam buğdaydan yapılacak ekmeğin basında *“Hükümet iyi pişmediği için halkın midesini rahatsız eden yeni tip ekmeği ilga ederek yerine halis buğday unundan yapılmış ekmeği koymayı kararlaştırmıştır.”* cümleleriyle duyurulmuştur⁸⁹⁰.

Başvekalet’in yeni ekmeğin tebliği ile halk kusurlu ekmeğin çıkararak fırınları ihbara davet edilmiş, Başvekil Refik Saydam fırınlarda görülecek her kusurunu belediyelere

⁸⁸⁴ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941, nr. 5957, s. 2.

⁸⁸⁵ *Ulus*, 19 Mart 1941, nr. 7046, s. 2.

⁸⁸⁶ *Akşam*, 2 Ağustos 1941, nr. 8183, s. 1; *Akşam*, 5 Ağustos 1941, nr. 8186, s. 1.

⁸⁸⁷ *Ulus*, 22 Ağustos 1941, nr. 7202, s. 2.

⁸⁸⁸ *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1941, nr. 4837, s. 1196.

⁸⁸⁹ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1941, nr. 6096, s. 2; *Ulus*, 5 Ağustos 1941, nr. 7185, s. 1.

⁸⁹⁰ *Vatan*, 2 Ağustos 1941, nr. 339, s. 1.

haber verilmesini istemiştir. Francala⁸⁹¹ ekmek imalatının sınırlandırılması üzerine hastalara francala tedarikinde güçlük çekilmeye başlamıştır. Belediye tedbir olarak hastası bulunanların bir gün önceden francala imal eden firmalara müracaat etmelerini bildirmiştir⁸⁹². Vilayet tarafından ilan edilen tebliğe göre francala yalnız doktor raporlu hastalara verilmiş, lokanta ve sütçülere francala verilmesini men edilmiştir. Karara muhalif hareket edenlerle hasta olmayanlara francala satanlar, kendilerine verilen unları dışarıya gönderenler ve kullanılmayan fabrikalarda un imal ederek kaçak satanlar hakkında Örfi İdare Kanunu'na göre takibat yapılacağı duyurulmuştur⁸⁹³.

24 Kasım 1941 tarihinde Vekiller Heyeti kararı ile pasta, kek, sandviç, poğaç, yufka, çörek, börek, tatlı ve emsali maddelerin imalatı yasaklanmıştır. Yayınlanan kararnameye göre pasta, tatlı gibi lüks yiyeceklerin önüne geçmek için buğday unundan yapılan ekmek, francala, makarna, şehriye, büskivi, simit ve peksimetten başka maddelerin yapılması, satılması ve tüketimi men edilmiştir. Lokanta ve evlerde yapılacak hamur işleri bu karardan istisna edilmiş, yasak tatlıcı ve pastacı dükkanlarını kapsamadığı için lokantalarda istenildiği kadar pasta, börek yapılıp satılabilmektedir. Daha sonra Fiyat Murakabe Komisyonu toplantısında Ticaret Vekaleti'nden gelen yeni bir emir ile lokantacılara tatlı ve pasta yapmak için un verilmeyeceği, yalnız çorba ve yemek için un verileceği ilan edilmiştir⁸⁹⁴.

12 Ocak 1942 tarihli Koordinasyon Heyeti kararıyla un sarfiyatının önüne geçilmesi için buğday ve diğer ekmeklik hububat unlarından ekmekten başka unlu maddeler yapılması ve satılması yasaklanmıştır. Lokantalarda, resmi daire, müessese ve şahıslar tarafından işlettilen aşocaklarında yapılacak hamur işleri de yasaklanmıştır. Yasağa karşı gelenlerin yaptıkları unlu maddelere Hükümetçe el konulmuştur⁸⁹⁵. Kararın yayınlanmasından sonra hububat, bakliyat, patates ve pirinç

⁸⁹¹ İyi nitelikli undan yapılan ince, uzun ekmek.

⁸⁹² *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1941, nr. 6102, s. 1; *Vatan*, 5 Ağustos 1941, nr. 342, s. 1; *Akşam*, 14 Haziran 1941, nr. 8134, s. 3.

⁸⁹³ *Vatan*, 2 Haziran 1941, nr. 280, s. 3; *Akşam*, 19 Haziran 1941, nr. 8139, s. 3.; *Ulus*, 18 Haziran 1941, nr. 7137, s. 1; *Vatan*, 18 Haziran 1941, nr. 296, s. 2; *Ulus*, 19 Haziran 1941, nr. 7138, s. 2; *Vatan*, 19 Haziran 1941, nr. 297, s. 3.

⁸⁹⁴ *Resmi Gazete*, 27 Kasım 1941, nr. 4969, s. 1953; *Akşam*, 23 Kasım 1941, nr. 8294, s. 1; *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1941, nr. 6204, s. 1; *Ulus*, 25 Kasım 1941, nr. 7294, s. 2; *Akşam*, 27 Kasım 1941, nr. 8298, s. 1; *Ulus*, 28 Kasım 1941, nr. 7297, s. 1; *Vatan*, 29 Kasım 1941, nr. 454, s. 1; *Vatan*, 2 Aralık 1941, nr. 457, s. 1-3; Koçak; *Geçmişiniz İtinayla Yemizlenir*, s. 350; Tekeli-İlkin; *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s. 270.

⁸⁹⁵ BCA 030.0.018.001.002., Yer no: 97.111.6/1; *Ulus*, 20 Ocak 1942, nr. 7346, s. 2; *Ulus*, 22 Ocak 1942, nr. 7348, s. 2.

unları ile ezmelerinden pasta ve çörekler yapıldığı ve bunlara un karıştırıldığı tespit edilmiştir. Yeni karar ile bu gibi maddelerle pasta ve çörek yapılması yasaklanmıştır. Hatta aynı tarihlerde vitrinlerde pişmiş yemek teşhiri yasağı da getirilmiştir⁸⁹⁶.

Hükümetin karne ile ekmek dağıtımına gitmesi kolay olmamıştır. Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen 28 Mayıs 1941'de TBMM'de Ticaret Vekaleti bütçesi konuşulurken “*Vesika usulüne gitmemize lüzum yoktur. Bu usulün birçok mahzurlu tarafı vardır. Vesika usulü tatbik edilirse bir madde bütün vatandaşlar tarafından tüketilmediği halde herkes vesika alacak ve vesika ticareti başlayacaktır.*” demişti. Buna rağmen koşullar karne usulünün uygulanmasını zorunlu kılmıştır⁸⁹⁷. Karne uygulaması başlamadan halkın ekmeksiz kalma telaşına düşmemesi için gazetelerde yayınlar yapılmış, bu hususta ilanlar yapılarak halkın ihtiyacı kadar ekmek alacağı duyurulmuştur. Ekmek karne usulüyle dağıtmaya başlanınca dağıtma yerlerinin açılacağı, gezici ekmek satıcılarının ekmekleri evlere kadar getireceği, bu şekilde ekmek satın almanın daha kolay olacağı, telaşa kapılmaması gerektiği vurgulanmıştır⁸⁹⁸.

İstanbul Valisi Lütfi Kırdar karne uygulamasının başlatılacağını “*Yeni usulün tatbiki medeni bir milletin olgun ve reşit vatandaşları olduğumuzu ispat edecek önemli bir hadise olacaktır*” diye açıklamıştır⁸⁹⁹. 13 Ocak 1942 tarihinde büyük kentlerde ekmek tüketimini sınırlandırarak ekmek darlığını gidermek ve her vatandaşın eşit miktarda ve kalitede ekmeğe ulaşmasını garantilemek amacıyla ekmeğin karneyle dağıtılmasına karar verilmiştir⁹⁰⁰. 15 Ocak 1942 tarihinde Vali Lütfi Kırdar karne uygulamasından temel beklentisini *Tan Gazetesi*'ne şu şekilde açıklamıştır⁹⁰¹: “*Bir kısım vatandaşların fazla ekmek alması yüzünden diğer vatandaşların ekmeksiz kalmasını önleyecektir. Hükümetimiz istihlakimizi (tüketim) tanzim edecek ve ihtiyaçlarımızı disiplin altına alacaktır.*”

Ankara'da ekmek karnelerinin dağıtımına 11 Ocak 1942 tarihinde başlanmıştır. Aynı uygulama İstanbul'da da yinelenmiş, karne ile ekmek dağıtımına ise 17 Ocak'ta

⁸⁹⁶ BCA 030.18.02., Yer No: 97.111.6; *Akşam*, 30 Ocak 1942, nr. 8359, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1942, nr. 6268, s. 1; *Ulus*, 31 Ocak 1942, nr. 7357, s. 2; *Ulus*, 24 Şubat 1942, nr. 7381, s. 2. (Bknz. Ek: 10)

⁸⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 18, s. 254; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 127.

⁸⁹⁸ *Akşam*, 26 Aralık 1941, nr. 8327, s. 1; *Akşam*, 12 Ocak 1942, nr. 8341, s. 1.

⁸⁹⁹ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 127.

⁹⁰⁰ BCA 030.0.018.001.002., Yer No: 97.111.6/1; *Resmi Gazete*, 19 Ocak 1942, nr. 5010, s. 2160. (Bknz. Ek: 11)

⁹⁰¹ Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 97.

başlanmıştır. Uygulamada birçok yolsuzluğa rastlanması üzerine ekmek karnelerinde tahrifat yapanlara ya da başkalarına ait karne kullananlara 3 yıla kadar hapis cezası verileceği açıklanmıştır. “İhtiyacımızdan fazla ekmek almayalım çünkü fazlası bir başkasının hakkıdır.” denilerek Milli Korunma Kanunu evleri arama yetkisi de verdiğiinden ihtiyaçlarından fazla ekmek aldıklarından şüphe edilenlerin evlerinin aranacağı ve fazla ekmek bulunduğu takdirde sahiplerinin Örfi İdare Mahkemesine verileceği ilan edilmiştir⁹⁰². Karne uygulaması ile halkta ekmek buhranı yaşanacağı endişesi oluşmuş, bu endişeyi dikkate alan bürokratlar karne ile ekmek buhranının önleneceği konusunda halkı bilinçlendirici yazılar yayınlanmasını sağlamışlardır. *Ulus* Gazetesi yazarı Falih Rıfkı Atay ekmek karnesi uygulamasıyla ilgili şunları yazmıştır⁹⁰³: “Herkeste bir telaş var, fırınların önü dolu. Sanki katlığa, yoksulluğa doğru gidiyoruz. Kimse kaç günlük ekmek biriktirebileceğini düşünmüyor bile! İnsanın ne oluyoruz, ne oluyorsunuz diyeceği geliyor. Yarın, öbür gün ilk kart haftasında herkes görecektir ki ekmek hakkını aksatmaksızın almaktadır. O vakit telaş da kaygı da duracaktır.”

11 Ocak 1942 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi’nde halkın ekmeksiz kalma tedirginliğini önlemek için şöyle bir haber yayınlanmıştır⁹⁰⁴:

“İstanbul’un unu ve ekmeği normal zamanlarda ne ise bugün odur, eksilmemiştir. Yarın gene öyle olacaktır. Her vatandaş bu hakikati böyle bilerek endişeye düşmese fırınlara tehacüm(bir yerde toplanma) kendiliğinden ortadan kalkacak, herkes gidip ekmeğini alacaktır. Milletın ekmek ihtiyacını bütün devlet işlerinin başında görerek sıkı tedbirler alan Hükümetimizin semereli faaliyeti karşısında bir gün dahi ekmeksiz kalma ihtimali bulunmadığını, inanılması lazım bir hakikat olarak hatırlatırız”

Ulus Gazetesi’nde 18 Ocak 1942 tarihli yazıda kartın ekmek sigortası olduğu, itişip kakışma ve ekmeksiz kalma tehlikesi olmadığından halkın çok memnun olduğu ve kolaylıkla ekmeklerini aldığı şu cümleler ile yer almıştır⁹⁰⁵: “Satış yerlerine gidenlerin kolayca ekmeğini alabildiğini, elde kart buldukça ekmeksiz kalma ihtimali olmadığını anladıktan sonra telaşlarının manasız olduğunu kavrayabilmişlerdir.”

Ekmeğin karne ile dağıtılmaya başlamasından sonra gazetelerde bu tedbirin yerinde olduğu belirten birçok yazı çıkmıştır. Bunlar arasında İzmit’te çıkan 18 Ocak 1942 tarihli *Türkyolu* Gazetesi’ndeki başyazıda vesika usulünün iyilikleri anlatıldıktan sonra yazar bu iyiliklerin neler olduğunu şöyle sıralamıştır: “İaşe işi teminata alınıyor,

⁹⁰² *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1942, nr. 6250, s. 1-3; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 407-410.

⁹⁰³ Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 100.

⁹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1942, nr. 6249, s. 1-3.

⁹⁰⁵ *Ulus*, 18 Ocak 1942, nr. 7344, s. 3.

parası olan da ekmek darlığı çekmeyecek, fırınların önünde kalabalık olmayacak, karne usulü sayesinde mahsulü kıt olan ziraat makinelerimiz de darlıktan korunacak, müstehlikleri(tüketici) sınıflara ayırmıştır, çocuk, ağır işçiler ve geri kalan müstehliklere karne usulü ile nüfus başına tahsis edilen ekmek kafi gelecek miktardadır”. Yazıda bu usulün memlekette ekmek sarfiyatının en iyi şekilde düzenlenmesi demek olduğundan, halkın da bundan memnun olması gerektiği ifade edilmiştir. Basında karne usulünün uygulanmaya başlaması ile halkın kendilerine dağıtılan ekmek sigortası sayılabilecek karneleri ile yetecek miktarda ekmeklerini diledikleri yerden aldıkları, satıcılar önündeki kalabalıkların dağıldığı, ihtiyaçlarından fazla ekmek alarak bunların telef olmasına sebep olanların bu huylarını bırakmak zorunda kaldıkları ifade edilmiştir⁹⁰⁶.

Başvekil Refik Saydam 1 Şubat 1942 akşamı radyoda yaptığı bir konuşmada stokçuluk üzerinde durmuş ve durumu şöyle anlatmıştır:

“Bazı şehirlerde ekmeğe gösterilen hücum karne usulünün tatbiki üzerinde durdu. Fakat istikametini değiştirerek şeker tevecüh etti. Memleket şeker istihsali(üretim) normal ihtiyaçları karşılayacak miktarda olduğu halde toplamalar, saklamalar başladı ve şeker istihsalini azaltmak için fiyat yükseltmek ve satışı tahdit etmek(kısıtlamak) mecburiyeti hasıl oldu. Şimdi de bazı yerlerde kibrit ve bazı inhisar maddeleri alıp toplayanlara rastlanılıyor. Memlekette yalnız kazanmak hırslının hüküm sürmesine ne rejimimiz ne de bugünkü mesuliyet mevkiinde olanlar göz yumamaz.”

Ekmek karnelerinin dağıtımı belediyelere verilmiştir⁹⁰⁷. Belediyeler halkın ne şekilde ekmek alması gerektiğini gösteren posterler bastırılmıştır. Karnelerin fişleri 24 saat geçerli olmuş, gününde kullanılmayan fişler geçersiz sayılmıştır⁹⁰⁸. Başlangıçta 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187.5 gram, 7 yaşından büyüklere 375 gram ve ağır işçilere de 750 gram ekmek karne ile dağıtılmıştır. Günlük ekmek istihkakı 1942 yılı Nisan ayında 175 grama, Mayıs ayında ise İstanbul’da 150 grama kadar düşmüş, bu durum uzun süre devam etmiştir⁹⁰⁹. Prevariantoryum ve hastanelerde yatan veremli hastalara verilecek günlük ekmek miktarı da 450 grama çıkarılmıştır. Bu kısıtlamaya sebep gazetelerde *“Vatanımızın harp ateşleri ortasında sakin bir barış yurdu olarak kalması uğrunda severek katlanmamız icap eden fedakarlık lüzumuydu”* şeklinde yer almış ve

⁹⁰⁶ Ülkü, 1 Şubat 1942, S. 9, C. I, s. 23-24.

⁹⁰⁷ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 407-410.

⁹⁰⁸ *Akşam*, 15 Ocak 1942, nr. 8344, s. 2; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 126.

⁹⁰⁹ *Akşam*, 7 Ocak 1942, nr. 8336, s. 1; Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 409.

fedakarlıkların tereddütsüz göze alınması, harp karşısında kaçınılmayacak vatan borcu türünden milli bir hizmet olarak ifade edilmiştir⁹¹⁰.

Taze ekmeğin halka yetmemesi üzerine Avrupa’da olduğu gibi İstanbul’da da ekmeklerin 24 saat bekletildikten sonra bayat olarak satılması kararlaştırılmıştır⁹¹¹. 1942 yılı başlarında ekmeğe %25 mısır unu karıştırılabileceği kabul edilmiş, aynı yılın Ekim ayında birçok Belediye ekmeçlik un içine %30 oranına kadar patates karıştırarak kullanmaya başlamıştır. Bunun üzerine araştırmalar yapılmış ve ekmeçlik una %20 oranında patates karıştırıldığı takdirde ekmeğin pişkin şekilde çıktığı görülmüştür⁹¹². Ancak savaş boyunca fırınlar maliyetlerini azaltmak için ekmeklere bu oranlardan daha fazla ve değişik türlerde katkı maddeleri karıştırmaya başlamışlardır. Sonunda fakir ve dar gelirli halkın temel besin maddesi olan ekmeğin görünümü, tadı ve besin değeri bozulmuş ve neredeyse yenmeyecek hale gelmiştir⁹¹³.

Karne usulü uygulanmaya başladıktan 3 ay sonra Kemal Turan *Ulus Gazetesi*’nde bu usulü şu cümlelerle anlatmıştır⁹¹⁴: “*Yurttaşların nimetle külfeti eşitlik içinde paylaştıklarını karne usulü bir daha belirtti. Ekmeğin miktarı birçoğu bakımından azdır. Ama karne usulü bu azlığı eşit dağıtmak için yapılmıştır. Kaldı ki dağıtılan ekmeç miktarı Avrupa ülkelerindeki kişi başına haftada verilen 1.200-1.400 gram ekmeçten fazladır.*”

Ticaret Vekaleti, ekmeğin büyük şehirlerde karne ile verilmesi hakkında incelemelere başlamıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir’de karne usulü yalnız geliri belirli bir seviyenin üstünde bulunan vatandaşlar için belediyenin temin ettiği mallardan, unlardan ve serbestçe satılacak olan ekmeklerden almaları olarak kararlaştırılmıştır⁹¹⁵. 1 Eylül 1942’den itibaren yeni bir emir gelinceye kadar Ankara, Amasya, Aydın, Bilecik, Bitlis, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hatay, İzmir, İçel, İstanbul, Isparta, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Malatya, Manisa, Mardin, Maraş, Muğla, Ordu, Rize, Samsun, Seyhan, Ceyhan, Siirt, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Urfa, Zonguldak dışında kalan vilayetlerde kart usulünün uygulanmayacağı, yalnız ekmeç sarfiyatının mıntıka

⁹¹⁰ *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1942, nr. 6366, s. 1-3; *Akşam*, 2 Eylül 1942, nr. 8574, s. 2.

⁹¹¹ *Akşam*, 3 Mart 1942, nr. 8391, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Mart 1942, nr. 6300, s. 2.

⁹¹² *Ulus*, 23 Ekim 1942, nr. 7619, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 105.

⁹¹³ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 105.

⁹¹⁴ *Ulus*, 2 Nisan 1942, nr. 7418, s. 2; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 127.

⁹¹⁵ *Akşam*, 26 Temmuz 1942, nr. 8536, s. 1; *Akşam*, 23 Eylül 1942, nr. 8595, s. 1.

amirleri tarafından sıkı şekilde kontrol edileceği ilan edilmiştir⁹¹⁶. Aynı yılın Ekim ayında Ankara, İstanbul, İzmir’de ekmeğin karnesiz satılması kararlaştırılmış, bu şehirlerde de dul, yetim, emekli, malul ve hidematı vataniye maaşı alanlarla memurlara resmi fiyatlarla karne ile ekmek verilmeye devam edilmiştir⁹¹⁷. Karne uygulaması köyler için söz konusu olduğu takdirde köylerde günlük ekmek istihkakı herkes için 300 gram olarak saptanmış, ancak uygulamanın gerçekleştiğine dair herhanhi bir bilgi yoktur⁹¹⁸. 5 Kasım 1942’de İstanbul vilayeti tebliğine göre İstanbul’daki lokanta, birahane, gazino ve emsal gıda maddeleri satan müesseseler veya seyyar satıcıların müşterilerine karne ile olsa dahi ekmek vermeyeceklerini, vatandaşların bu gibi yerlere ekmeğini kendi getireceği, aksi hareket durumunda takibat yapılacağı duyurulmuştur⁹¹⁹. Ankara ve İzmir’de de belediye lokanta ve gazinolarda müşteriye ekmek verilmesini yasaklamıştır. Hükümet bu süreçte çok eleştirilmiş, Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen karne uygulanan şehirlerde %20 tasarruf olduğunu, 750.000-800.000 nüfuslu İstanbul’a 1.200.000 karne dağıtıldığı dedikodusunun doğru olmadığını, günde 75.000 kilo tasarruf edildiğini söylemiştir⁹²⁰.

8 Ocak 1943 tarihinde yoksul halka ucuz ekmek verilmesi hakkında Dahiliye Vekaleti tebliği vilayetlere bildirilmiştir. Bu talimatnameye göre ucuz ekmek ile diğer erzak ve eşyayı ucuz fiyatla alabileceklerin nitelikleri açıklanmıştır. Kızılay aşocaklarından yemek yiyenler, asker aileleri, vilayet ve yardım cemiyetlerinden yardım görenler, vakti ile emekli veya dul maaşı aldıkları halde tazminat alarak maaşla alakası kesilen veya hiçbir yerden geliri olmayanlar bu talimatname hükümlerinden istifade edeceklerdi⁹²¹. Halka ait ekmek fiyatının sabit ve dar gelirlilere ait fiyatlarla birleştirilmesi suretiyle ucuzlatılması büyük memnuniyet doğurmuş, yiyecek ve giyecek fiyatlarında ucuzluk teşkil edeceği düşünceleri oluşmuştur⁹²².

19 Ocak 1943 tarihinde Vekiller Heyeti tarafından alınan yeni bir karara göre mahsullerinden Hükümete teslim etmeye mecbur oldukları miktarı teslim edenlerin

⁹¹⁶ *Akşam*, 3 Eylül 1942, nr. 8575, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1942, nr. 6484, s. 3.

⁹¹⁷ *Akşam*, 6 Ekim 1942, nr. 8608, s. 1.

⁹¹⁸ Koçak; *Milli Şef*, C. II, s. 410.

⁹¹⁹ *Akşam*, 5 Kasım 1942, nr. 8636, s. 2.

⁹²⁰ *Ulus*, 29 Ekim 1942, nr. 7625, s. 2; Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 130.

⁹²¹ *Akşam*, 8 Ocak 1943, nr. 8697, s. 3; *Akşam*, 21 Ocak 1943, nr. 8710, s. 2.

⁹²² *Ulus*, 8 Ağustos 1943, nr. 7909, s. 1; *Akşam*, 10 Ağustos 1943, nr. 8911, s. 2; *Ulus*, 13 Ağustos 1943, nr. 7914, s. 1.

ailelerinin ihtiyaçları ayrıldıktan sonra geri kalan kısmı ile un, irmik, bulgur, makarna, ehriye ve nişasta yapmalarına ve bunları satmalarına müsaade edilmiştir. Bunlar dışında pasta, çörek, simit, bisküvi, börek ve benzeri hamur işleri maddelerinin ticaret maksadıyla yapılmaları yasaktır. Bu yasak lokantaları, diğer müesseseleri ve aşocaklarını da kapsamaktadır. Ayrıca muhtaç olanlara ve çocuklara francala, mama unu, glüten ekmeği dağıtılması da kararlařtırılmıřtır⁹²³.

Toprak mahsulünün elindeki stoklar unlu gıda maddeleri tüketimini mümkün kılacak duruma ulaştığında 1 Kasım 1944'te unlu gıda maddeleri üzerindeki imal ve satış yasağı kaldırılmıştır. Makarna, ehriye, bisküvi gibi maddelerin imaline başlandıktan sonra bir miktar stok oluşturulmak suretiyle bunlar geniş ölçüde piyasaya arz edilmiştir. Unlu gıda maddelerinin tüketimi halkı koruyacak surette emniyet altına alınmış bulunduğundan kararın uygulanmasında kişisel ihtiyaçlar üstünde satın alarak bu maddelerin kıtlaşmasına sebebiyet verilmemesi vatandaşlardan rica edilmiřtir⁹²⁴. Unlu gıda maddeleri üzerindeki imal ve satış yasağının bazı kayıtlarla kaldırılmış olması piyasada sevinçle karşılanmış, pasta, çörek, simit, börek, baklava gibi unlu maddeler ile makarna imaline başlanmıştır. Bu durum basında "*Pasta, Börek, Simit ve Baklava Yiyebileceğiz*" başlığıyla yer almıřtır⁹²⁵.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ekmeç kartesi uygulaması savaş ekonomisi koşulları uygulanan bir ülkede kaçınılmaz bir gelişmeydi. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de karteli yıllar yaşanmıştır. O dönemlerde halkın en temel gıdası olan ekmeğte yaşanan kısıtlama pek çok temel maddede de yaşanmış ve sosyal hayat olumsuz etkilenmiştir. Bununla beraber halk açlık tehlikesinden kurtulmuş, kalite ve gramı zaman zaman değişiklik gösterse de kartesiyle ekmeğe ulaşabilmemiştir.

1. 2. GIDA DAĞITIMLARI

İkinci Dünya Savaşı yıllarında iaşe temini bütün ülkeler için önemli bir sorun olmuş, tüm vatandaşların alınan kararlara uyması gereği üzerinde durulmuştur. Savaş dönemi boyunca özellikle dar ve sabit gelirlilerin iaşe ve diğer tüketim maddelerinin

⁹²³ *Ulus*, 19 Ocak 1943, nr. 7708, s. 1-4; *Ulus*, 20 Ocak 1943, nr. 7709, s. 2.

⁹²⁴ *Resmi Gazete*, 1 Kasım 1944, nr. 5845, s. 7825; *Akşam*, 1 Kasım 1944, nr. 9353, s. 2.

⁹²⁵ *Ulus*, 1 Kasım 1944, nr. 8354, s. 1; *Akşam*, 2 Kasım 1944, nr. 9354, s. 3.

fiyatlarının artması, bulunamaması ve özellikle ekmek gibi zaruri ihtiyaçların teminindeki güçlükler nedeniyle dağıtım sistemi pek çok üründe uygulanmıştır. Ancak söz konusu dağıtım sistemi sabit ve dar gelirli vatandaşın günlük yaşamının daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Çünkü tevzi uygulamasına geçen ürünlerin önce fiyatları artmış, sonra piyasada bulunmaz hale gelmişlerdir. Bunun üzerine kazançlarını maaş ve ücretle temin eden vatandaşların gıda ihtiyacını karşılamak için bazı incelemeler yapılmıştır. Gıda maddelerinden belli başlılarının halka devlet eliyle dağıtılmasının geçim buhranını kısmen azaltacağı düşünülmüştür⁹²⁶.

İkinci Dünya Savaşı boyunca ekmek dışında şeker, makarna, kahve, pirinç gibi iâşe maddeleri de dağıtıma tabi tutulmuştur. Bu tevziinin düzenlenmesi için Ticaret ve Maliye Vekaletleri tarafından hazırlanan “Ekmek ve Ekmeklik Vesair Eşya ve Madde Dağıtımına Dair Talimatname” yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre dağıtımları yapılacak maddelerden yararlanacak kişilerin tevzi sırasında gösterecekleri karnelerin içeriği, şekli, hazırlanması, sevki ve hak sahiplerine dağıtılması belirlenmiştir⁹²⁷.

1. 2. 1. Şeker Dağıtımı

Savaş yıllarında temininde güçlük çekilen temel gıda maddelerinden biri de şeker olmuş, savaş yılları boyunca şekere yapılan zam ve şeker dağıtım haberleri sıklıkla basında yer almıştır. 7 Mart 1940 tarihli *İkdam* Gazetesi’nde Abidin Daver şeker fiyatına zam yapılmasını savaş durumundan kaynaklanan zorunlu bir tedbir olarak kabul etmiş ve savaş devam ettiği müddetçe halkın mahrumiyet çekebileceğini ve fedakarlık yapması gerektiğini vurgulamıştır⁹²⁸.

Şeker zamları ve buhranlarının yaşandığı dönemlerde Hükümetler şeker temini konusunda birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Başvekil Refik Saydam’ın şeker fiyatı yükseldiği zaman geliri az ailelerin çocuklarına ucuz fiyatla şeker verilmesi hakkında bir beyanatu bulunmaktadır. 1942 yılı Şubat sonunda uygulamaya geçileceği ve tespit edilen esaslara uygun ailelerin belediyelerinden onaylattıracakları belgelerle şekerlerini vilayetlerce gösterilecek satış kooperatiflerinden veya bakkallardan

⁹²⁶ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1942, nr. 6499, s. 2; Gökbnar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 195.

⁹²⁷ Gökbnar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 133-134.

⁹²⁸ *Ayın Tarihi*, Mart 1940, S. 76, s. 70.

alabilecekleri duyurulmuştur⁹²⁹. Başvekil'in ricası üzerine muhtaç olanlara ucuz fiyatla şeker dağıtımını Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin tanzim ve idaresine bırakılmış ve bu Vekaletin bütçesine 5 milyon lira tahsisat konmuştur⁹³⁰. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin yaptığı incelemeler sonucunda hazırlanan kanun tasarısına muhtaç ailelerden başka hastane ve eczanelere de ucuz fiyatla şeker verilmesini içeren hükümler konulmuştur. İstanbul vilayeti şeker ihtiyacını temin etmek maksadıyla her aileye birer kilo şeker vermeyi kararlaştırmıştır. Şeker dağıtımına Nisan ayından itibaren başlanacağı ve dağıtım işine belediyeler, iktisat teşkilatından ve yardım cemiyetlerinden yararlanılacağı duyurulmuştur⁹³¹.

Şeker fiyatının arttırılması sebebiyle ihtiyacı olanlara Hükümetin ucuz fiyatla şeker dağıtımını çeşitli ihtimaller göz önüne alınarak incelenmiş ve bazı kararlar alınmıştır. Şekerlerin öncelikle Ankara, İstanbul, İzmir, Zonguldak, Kayseri, Bursa, Adana, Malatya, İzmit, Eskişehir, Samsun ve Sivas şehirlerindeki fakir çocuklara ucuz fiyatla dağıtılması uygun bulunmuştur. Hak sahiplerinden her birine yılda 6 kiloya yakın şeker dağıtılması kabul edildiği takdirde bir sene zarfında 3 milyon kilo şeker dağıtılmış olacak, uygulama başarısına göre dağıtım sahası genişletilerek bu miktar daha da arttırılabilecekti. Çocuk sahibi fakirlerden fakirliklerini belediyeler, muhtar ilmuhaberleri ile ispat edebilenlere ekmek karneleri gibi 3 aya mahsus karneler dağıtılması, bu karnelerle şekerlerini ekmek gibi belirli yerlerden ve 50 kuruş indirimli şekilde tayin edilecek fiyat üzerinden almaları kararlaştırılmıştır. Şekerlerin her hafta çocuk başına takdir edilen 12 gram hesabı ile verileceği ve dağıtımın kolayca tedarik edilebilecek şekilde her mahallede bir bakkal seçilerek yapılacağı bildirilmiştir⁹³².

Şeker tüketim vergisinin arttırılması sonucunda elde edilen 5 milyon liradan 3.5 milyon lirasının çocuklu fakir ailelere parasız şeker verilmesi için ayrılmasına, 1.5 milyon lirası ile çok çocuklu ailelere yardım yapılmasına karar verilmiştir. 6 ve 6'dan fazla çocuk sahibi olan 46.000 aileye yardım edilmesi için ayrılan miktar 75.000 Liradan 1.500.000 Liraya çıkarılmıştır. Bu suretle 1935 yılından beri tahsisat

⁹²⁹ *Akşam*, 23 Şubat 1942, nr. 8383, s. 1; *Vatan*, 23 Şubat 1942, nr. 495, s. 3.

⁹³⁰ BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 179.235.17/1; *Akşam*, 4 Nisan 1942, nr. 8423, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Mart 1942, nr. 6326, s. 3; *Akşam*, 3 Nisan 1942, nr. 8422, s. 2; *Ulus*, 3 Nisan 1942, nr. 7419, s. 2.

⁹³¹ *Cumhuriyet*, 10 Mart 1942, nr. 6307, s. 1; *Akşam*, 22 Mart 1942, nr. 8410, s. 3; *Akşam*, 3 Nisan 1942, nr. 8422, s. 2; *Ulus*, 3 Nisan 1942, nr. 7419, s. 2.

⁹³² BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 167.160.6.4.

olmadığından senelik tüketim hakları olan 30 Lirayı alamayan çok çocuklu ailelerin ayrılmış olan 1.500.000 Lira ile haklarını alabileceklerdir⁹³³. Bu paranın 3.5 milyon lirası işçi yoğunluğu olan bölgelerde zor durumda bulunan ailelere 5 yaşından aşağı çocukları için çocuk başına ayda yarım kilo verilecek parasız şekerle ayrılmıştır. Yararlanacak ailelerin belediye ve yardım kuruluşları ile tespit edileceği ve dağıtımına vilayetler ve kaymakamlıklardaki sıhhat müdürlerinin nezaret edecekleri belirtilmiştir. Şeker tüketim vergisinden ayrılacak 1.5 milyon liranın da 6 çocuklu ailelere bir defaya mahsus ve 50'şer lira verilmek üzere dağıtılması kararlaştırılmıştır⁹³⁴.

Vilayetlerdeki fakir ailelere dağıtılacak şeker miktarları tespit edilip dağıtım şeklini gösteren bir talimatname yayınlanmıştır. Talimatnameye göre her vilayet bölgesindeki fakir çocuk sayısını Vekaletle bildirecektir. 7 yaşına kadar olan bu çocukların sayısının 4 milyonu bulacağı ve dağıtılacak ayda yarım kiloluk şeker için 3.5 milyon liralık tahsisatın yeteceği tahmin edilmiştir⁹³⁵. Şekerin alımı ve dağıtılan vilayetlerde depo edilmesi kararlaştırılmıştır. İşçi yoğunluğu fazla olan yerlerde en fazla 20-25 lira ile geçinen çok çocuklu ailelerin 5 yaşından aşağı çocukları için her çocuk için ayda yarım kilo şeker dağıtılacaktır. Fakir ailelerin belediye, yardım cemiyetleri ve muhtarlık vasıtasıyla fakir olduklarını ve çocuklarının sayılarını tespit ettirerek birer belge almaları gerekmiştir. Şeker ve glikozdan alınan tüketim vergisinin arttırılmasına dair 4041 numaralı kanuna ek 4225 numaralı kanunun 5. maddesi gereğince her sene Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bütçesine konulacak tahsisat belirlenen esaslar dahilinde geçimi müsait olmayan ailelerin çocukları ile hastalara ve kimsesiz çocuklara parasız şeker verilmesine kullanılacaktır⁹³⁶.

1942 senesi içinde 3.5 milyon liralık şeker dağıtılması kararlaştırılmıştır. 1 yaşından 7 yaşına kadar olan fakir çocukların fakirlik belgelerini göstererek isimleri ilan edilecek müesseselerden bedava şeker alabilecekleri ve şekerlerin Temmuz ayı içinde dağıtılacağı duyurulmuştur⁹³⁷. Ayda ancak 30 liraya kadar geliri bulunanlarla

⁹³³ *Akşam*, 10 Mayıs 1942, nr. 8459, s. 2; *Ulus*, 11 Mayıs 1942, nr. 7457, s. 1; *Vatan*, 12 Mayıs 1942, nr. 573, s. 1-3.

⁹³⁴ *Akşam*, 12 Mayıs 1942, nr. 8461, s. 2.

⁹³⁵ BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 181.250.6.10/11; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1942, nr. 6369, s. 2; *Ulus*, 11 Mayıs 1942, nr. 7457, s. 1; *Akşam*, 27 Mayıs 1942, nr. 8476, s. 2; *Ulus*, 27 Mayıs 1942, nr. 7473, s. 2.

⁹³⁶ BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 167.160.6.6/7/8/9; *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1942, nr. 6392, s. 2; *Vatan*, 5 Haziran 1942, nr. 597, s. 3; *Akşam*, 9 Haziran 1942, nr. 8489, s. 2.

⁹³⁷ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1942, nr. 6395, s. 2; *Vatan*, 5 Haziran 1942, nr. 597, s. 3.

üçten fazla çocuklu olup geliri 40 liraya kadar olanlar fakir sayılmış ve çocuk başına ayda 500 gram şeker verilmesi kararlaştırılmıştır. Tevziyatın parti içi yardım teşkilatı, Halkevleri, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardımsevenler Cemiyeti ve Veremle Mücadele kurumları ile Belediyeler, hastane ve dispanserler vasıtasıyla yapılacağı bildirilmiştir. Ayrıca fakir olduğu anlaşılan büyüklerden şekere ihtiyaç gösteren bir hastalığa tutulanlara doktorlardan alacakları rapor ile ayda yarım kilo parasız şeker verileceği duyurulmuştur. Parasız şekerin ilk olarak işçi yoğunluğu fazla olan Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Bursa, Seyhan, Malatya, Kocaeli, Eskişehir, Samsun, Sivas, Aydın, Afyon, Bolu, Edirne, Elazığ, Erzurum, Hatay, İçel, Amasya, Niğde, Rize, Sinop, Trabzon ve Burdur vilayetlerinde verilmesi kararlaştırılmıştır⁹³⁸.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti yardıma muhtaç vilayetlere ihtiyaçları oranında para göndermeye karar vermiş ve müracaatlar incelenerek yardım cemiyetleri ve diğer müesseseler eliyle şeker dağıtılacağı duyurulmuştur. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletinden gönderilen tebliğde fakir aile çocuklarına şeker dağıtılması için İstanbul vilayeti emrine 45.000 Lira verildiği bildirilmiştir. 30 lira maaşı olup da 5 yaşına kadar 3 çocuk sahibi olanlara, 40 lira maaşı olup 4 çocuk sahibi olanlara çocuk başına yarım kilo hesabı ile 4 aylık istihkaklarının birden verilmesi kararlaştırılmıştır. Fakir ailelerin çocuklarına yapılacak şeker dağıtımını ile Sıhhat Müdürlüğünün meşgul olacağı, şeker tacirleri ile temasa başlandığı ve dağıtımın toz şeker olarak yapılacağı bildirilmiştir⁹³⁹. 1942 yılı Temmuz ayı sonunda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği şeker dağıtımını için ayrılmış olan 3.5 milyon lirayı tamamen almış, ihtiyaca göre bir miktarı valilikler emrine göndermiş ve talimatname çıkar çıkmaz faaliyete geçebilmeleri için hazırlık yapmalarını bildirmiştir. İstanbul'a 45.000, İzmir ve Seyhan'a 12.000, Bursa, Konya, Eskişehir ve Kayseri'ye 10.000, Ankara'ya 8.000, Afyon, Kocaeli, Zonguldak, Malatya, Samsun, Sivas, Edirne, Elazığ, Erzurum, Hatay, İçel, Rize, Trabzon, Burdur ve Aydın'a 6.000, Amasya ve Niğde'ye 5.000, Bolu'ya 4.000, Sinop'a 3.000 lira para gönderilmiş ayrıca vilayetlerin ihtiyaçları tespit edildikten sonra kalan miktarın da derhal gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak

⁹³⁸ BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 167.160.6.6/7/8/9; *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1942, nr. 6404, s. 2; *Akşam*, 14 Haziran 1942, nr. 8494, s. 1; *Ulus*, 14 Haziran 1942, nr. 7491, s. 2; *Vatan*, 15 Haziran 1942, nr. 607, s. 1-3.

⁹³⁹ *Ulus*, 24 Haziran 1942, nr. 7501, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1942, nr. 6435, s. 3; *Ulus*, 16 Temmuz 1942, nr. 7523, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1942, nr. 6436, s. 2.

basında fakir ailelerin çocuklarına parasız şeker dağıtılması işinin bir müddet gecikeceğinden bahsedilmiştir. Hükümetçe şekerin aynen dağıtımındaki günlük göz önüne alınmış ve bu işe tahsis edilmiş olan 3.5 milyon liranın nakden ve daha salim bir şekilde dağıtılması hakkında incelemeler yapılmaya başlamıştır⁹⁴⁰.

Çok çocuklu fakir ailelere şeker dağıtımına 21 Eylül 1942'de başlanacağı duyurulmuşsa da başarılı olunamayacağı anlaşılmıştır. İhtiyaç sahiplerinin tespiti ve ihtiyaçlarının giderilmesinde zorluklarla karşılaşmış ve ayrılan paranın şeker dağıtım işinde kullanılamayacağı anlaşılmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bütçesine konulan 3.5 milyon liranın hastane ve diğer sağlık kuruluşlarının çoğaltılmasında, mevcutlarının geliştirilmesinde kullanılması uygun görülmüş, gerekirse paranın Kızılay Cemiyetine de verilebileceği belirtilmiştir. Hükümet paranın Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti emrine verilmesi ve ülkenin çeşitli bölgelerinde hastane ve ek binalar kurulması hakkında bir kanun tasarısı hazırlayarak TBMM'ye vermiştir⁹⁴¹.

Çok çocuklu ailelere şeker dağıtımının iptal edilmesinden sonra bir çuval şeker karaborsada 114 liradan 210 liraya kadar satılması, bakkalarda şeker stoklarının bitmesi üzerine İstanbul Valiliği 19 Ekim 1942 tarihinde bir tebliğ yayınlarak şeker satışının karneyle yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu kararın alınmasındaki temel amaç fakir vatandaşlara özellikle hasta ve çocuklara, sabit gelirlilere verilen fiyatla şeker temini sağlanmasıdır. Şeker almak isteyenlerin ekmek karneleri ile bakkallara giderek nüfus başına yarımşar kilo şeker alabilecekleri duyurulmuştur⁹⁴².

Karne ile şeker dağıtımında gösterilen telaş yüzünden birçok vatandaşın şekerini alamaması, birçok bakkalın izdiham karşısında zabıtaya müracaat etmek zorunda kalması üzerine dağıtımın düzen içerisinde yapılabilmesi için gereken tedbirler alınmıştır. Halkın endişesini önlemek amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları Şirketi'nin satış ne kadar fazla olursa olsun ihtiyacı karşılayabileceği haberi basında

⁹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1942, nr. 6450, s. 3; *Akşam*, 11 Ağustos 1942, nr. 8552, s. 2.

⁹⁴¹ *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1942, nr. 6498, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1942, nr. 6507, s. 1; *Ulus*, 1 Ekim 1942, nr. 7600, s. 2.

⁹⁴² *Akşam*, 17 Ekim 1942, nr. 8617, s. 1; *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1942, nr. 6526, s. 1; Gökbunar-Kahriman; *a.g.e.*, s. 135.

yer almıştır. Şeker buhranında helvacı ve şekerçiler şeker yerine üzüm kullanmaya başlamışlar, İzmir’de şekerçiler lokumu pekmezele yapmaya başlamışlardır⁹⁴³.

Başvekil Şükrü Saraçoğlu, 15 Kasım 1942 tarihinde TBMM’deki konuşmasında şeker stokuğuyla ilgili bazı tedbirler alındığını söylemiştir. Bu tedbirler arasında Ticaret Vekaleti’nin üzümden sıvı şeker üretilmesi için incelemeler yapılmasına karar verdiği ve Eskişehir Şeker Fabrikasında deneme yaptırmaya başladığı sayılabilir. Hükümet 70-80 milyon kilo çekirdeksiz kuru üzümden pekmez yaptırma teşebbüsüne geçmiş, şeker yerine bu gibi maddelerin ikamesi şekliyle eldeki stokun normal tüketime yeteceği anlaşılırsa şeker fiyatlarının da kısmen indirilmesini amaçlamıştır. Ayrıca Cezayir’de yapılan yaş üzümünden glikoz üretiminin Türkiye’de de yapılabilmesi için glikoz imali için denemeler yapılmıştır⁹⁴⁴.

Hükümet şeker tüketimini kısmak için şeker fiyatını yükseltmiştir. Şeker arzı, talebi ve kıtlığı konusunda bilgi veren 16 Kasım 1942 tarihli kararnamede şeker üretiminin tüketimin altında kalması ve stok bulunmaması nedeniyle tüketimin kısıtlanmasına neden olduğu, bu sebeple şeker fiyatlarının yükseltildiği, dar ve sabit gelirlilere yapılacak dağıtım ile hastane ve okullara verilecek şekerden kalan miktarların halka dağıtılmasına imkan bulunmadığı için kalan şekerin yüksek fiyatla satılmasına karar verildiği belirtilmiştir⁹⁴⁵.

Hükümet 1943 yılı başında dar gelirli ve yoksul vatandaşlara her ay nüfus başına 300 gram ucuz fiyatla şeker verilmesini kabul etmiş, hastanelerin uygun miktardaki şeker ihtiyacının da temini kararlaştırılmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti İstanbul’daki hastanelerde muhtaç hastalara verilmek üzere 22.396 kilo 315 gram şeker tahsis etmiş, hastalara günde 20 gram hesabıyla şeker verilmiştir⁹⁴⁶. Aynı yılın Nisan ayında dar gelirlilere şeker verilmesi için vilayetlere tebligat yapılmış, kilosu 128 kuruştan nüfus başına 600 gram toz şeker verilmiş, sonraki dağıtımlarda bu miktarın 900 grama çıkarılması için incelemeler yapılmaya başlamıştır⁹⁴⁷. İstanbul

⁹⁴³ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1942, nr. 6531, s. 2; *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1942, nr. 6532, s. 3; *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1942, nr. 6534, s. 1; *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1942, nr. 6547, s. 3.

⁹⁴⁴ *Ulus*, 15 Kasım 1942, nr. 7642, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1942, nr. 6555, s. 1-3.

⁹⁴⁵ *Resmi Gazete*, 16 Kasım 1942, nr. 5258, s. 3979; İnci; a.g.m., s. 284.

⁹⁴⁶ BCA.030.0.018.001.002., Yer No. 101.8.9.9; *Akşam*, 26 Ocak 1943, nr. 8715, s. 1; *Akşam*, 23 Şubat 1943, nr. 8743, s. 2.

⁹⁴⁷ *Vatan*, 15 Nisan 1943, nr. 849, s. 3; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1943, nr. 6786, s. 2; *Ulus*, 7 Temmuz 1943, nr. 7877, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1943, nr. 6794, s. 2.

Vilayetinde 3 Şubat 1943 Tarih ve 2/19403 sayılı kararname esasları dahilinde dar gelirlilere Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarına mahsus olmak üzere 3 aylık birden nüfus başına 500'er gram toz şeker nakil ve kese kağıdı masrafı dahil kilosu 135 kuruştan dağıtımını kararlaştırılmıştır. İstanbul Memurlar İstihlak Kooperatifi'nin dağıtım yer ve günlerini gazetelerle ilan ettiğinde ilgililerin ellerindeki şeker kartları ile o tarihlerde mahalleri bildirilecek bayilere müracaat etmeleri tebliğ edilmiştir⁹⁴⁸.

1944 yılında da, aynı şekilde dağıtım devam etmiştir. 1944 yılı başında dar gelirlilere üç aylık şeker dağıtımında şeker kartlarındaki G harflerinin kesilip alınması suretiyle nüfus başına yarım kilo olarak verilmiştir⁹⁴⁹. Sabit ve dar gelirlilere Nisan, Mayıs, Haziran ayları için 3 aylık şeker dağıtımını yapılacağı, nüfus başına birer kilo şeker verileceği ve fiyatını Ziraat Bankasının tayin edeceği bildirilmiştir⁹⁵⁰. Ticaret Vekilliği her 3 ayda bir yapılan şeker yardımı kapsamında Ekim, Kasım, Aralık ayları için valiliklere gerekli emri vermiş, dar gelirlilere nüfus başına yarımşar kilo şeker dağıtılmıştır. Aynı emir 3 aylık süreler kapsamında tekrarlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu sıkıntıları önleyebilmek ve mevcut imkanları daha verimli kullanabilmek amacıyla ülke genelinde şeker dağıtımında uygulanan kısıtlamalar 11 Aralık 1945 tarihinden itibaren kaldırılarak normal düzene dönmüştür⁹⁵¹.

1. 2. 2. Kahve Dağıtımı

Kahve savaş yıllarında ithal edildiği için temininde önemli güçlükler yaşanan ancak her şeye rağmen en çok aranan tüketim maddelerinden olmuştur. toplumun kahveye ilgisi bu ürünün insan sağlığına ve ekonomiye zararı dokunan bir madde olduğu, toplumdaki kahve alışkanlığının saltanat rejiminden kalan kötü miraslardan biri olduğu, ülkede yetişmeyen bu maddenin güçlkle arttırılan dövizlerle güç koşullarda uzak diyarlardan ülkeye getirildiği şeklinde ağır şekilde eleştirilmiştir⁹⁵².

⁹⁴⁸ *Resmi Gazete*, 10 Şubat 1943, nr. 5327, s. 4459; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1943, nr. 6803, s. 2.

⁹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1944, nr. 6964, s. 2; *Cumhuriyet*, 19 Mart 1944, nr. 7037, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Mart 1944, nr. 7048, s. 2; *Ulus*, 5 Nisan 1944, nr. 8144, s. 2; *Ulus*, 12 Ekim 1944, nr. 8334, s. 1; *Ulus*, 27 Mart 1945, nr. 8500, s. 2.

⁹⁵⁰ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1944, nr. 7037, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Mart 1944, nr. 7048, s. 2; *Ulus*, 5 Nisan 1944, nr. 8144, s. 2.

⁹⁵¹ *Ulus*, 12 Ekim 1944, nr. 8334, s. 1; *Ulus*, 27 Mart 1945, nr. 8500, s. 2; Gökbunar- Kahriman; *a.g.e.*, s. 136.

⁹⁵² *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1941, nr. 5936, s. 1.

1940 yılında tüm yurttta kahve kıtlığı yaşanmıştır. İzmir’de saf kahve bulmak imkansız hale gelmiş, arpa ve nohut kahvesi satışa sunulmuş, İzmit’te halk kahve bulamadığından misafirlerine kahve yerine ıhlamur, şeker, kakao ikram etmeye başlamıştır⁹⁵³. İstanbul’da kahve stokları azaldığı için kuru kahveciler, 250’şer gramdan fazla çekilmiş ve kavrulmuş kahve verememişler, hatta bazı kuru kahveciler dükkanlarını kapatmışlar, kahve buhranı dolayısıyla bazı kahveciler de kahvelere nohut ve fındık kabuğu karıştırmaya başlamışlardır. Ancak fındık kabuğunun sağlığa zararlı olması nedeniyle kahveye karıştırılması yasaklanmış ve aykırı hareket edenlerin Adliye’ye verileceği ilan edilmiştir. Kahve buhranı üzerine alınan örneklerin hemen hepsi mahlut (karışım) çıktığından içinde bulunan madde ve miktarlarının büyük harflerle etikette gösterilmesi gerektiği ile kahvenin içine sağlığa zararlı maddelerin karıştırılmayacağı bildirilmiştir⁹⁵⁴.

26 Haziran 1941’de İstanbul halkına satılacak kahveden herkesin istifade edebilmesi için sıra numarası usulü getirilmiştir. Bu numaralar Kaymakamlar tarafından aile başına verilmiş, vesikayı alanlar bölgelerindeki kurukahvecilere müracaat ederek kahvelerini alabilmişlerdir. Dağıtım için izdiham oluşmaması için nahiye müdürleri numaralı pusula hazırlayarak, mahalle bekçileriyle evlere dağıtmışlardır. Bu numaralı pusulularla kahvenin hangi kurukahveciden, hangi gün alınacağı kayıtlı olduğu için izdihama meydan verilmemesi amaçlanmıştır⁹⁵⁵. Sonrasında aylarca ülke ihtiyacını karşılayacak miktarda kahve mevcudu olduğundan vilayet bütün kuru kahvecilerin 250’şer gramlık paketlerde kahvenin serbest olarak satılmasına müsaade etmiştir. Bu kahvelerin içeriğini bozanlar veya saklayarak fazla fiyatla satan kahvecilerin sonraki dağıtımdan yararlanamayacakları ve mahkemeye verilecekleri hatta kahvenin kağıda konulmadan önce tartılması gerektiği, kağıtlarla tartanların görüldüğü anda cezalandırılacağı ilan edilmiştir⁹⁵⁶.

Kahve stoklarının vatandaşlara yeterli miktarda dağıtılması amacıyla 4 Mayıs 1943’de hazırlanan talimatnameyle evlere ve kuruluşlara verilecek kahve miktarı ve

⁹⁵³ *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1940, nr. 5868, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1940, nr. 5889, s. 2.

⁹⁵⁴ *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1941, nr. 5902, s. 2; *Vatan*, 12 Ocak 1941, nr. 142, s. 1; *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1941, nr. 5931, s.2; *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1941, nr. 6015, s. 2; *Ulus*, 7 Mayıs 1941, nr. 7095, s. 2; *Vatan*, 22 Haziran 1941, nr. 300, s. 2.

⁹⁵⁵ *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1941, nr. 6064, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1941, nr. 6066, s. 2.

⁹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1941, nr. 6102, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1941, nr. 6109, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1942, nr. 6446, s. 2.

tevzi şekli belirlenmiştir. Her kaymakamlık kendi bölgesinde kahve bayilerini tespit etmiş ve bu bayiler mahalle birliklerine bağlanmışlardır. Bayiler aldıkları hak ve miktarın, miktarı 100 gram kahveye karşılık gelen fişlerini mahalle birliklerine vermişler, birlikler de her aileye bu fişleri dağıtmışlar, bir ev ayda ancak 100 gram kahve alabilmiştir. Gazino, lokanta ve kahveler için de lüks sınıflar ayda 4 kilo, birinci sınıflar 3 kilo, ikinci sınıflar 2 kilo, üçüncü sınıflar 1.5 kilo, dördüncü sınıflar 1 kilo ve beşinci sınıflar da 750 gram kahve alabilecek şekilde bir barem hazırlanmıştır⁹⁵⁷.

1943 yılı Temmuz ayında 15 yaşından büyüklere nüfus başına ayda 45'er gramlık 3 aylık kahve dağıtım karneleri hazırlanmıştır. Dışarıdan kahve gelmediği takdirde karne ile dağıtılması kararlaştırılan kahvelere bira fabrikalarından temin edilecek arpa küspesinin karıştırılması düşünülmüştür⁹⁵⁸. Ağustos ayından sonra ise dağıtılacak kahve miktarı 100 grama arttırılmış, Kasım ayından itibaren ise ülkede kahve stoğu tamamlanmak üzere olduğu için 200 grama çıkarılmıştır⁹⁵⁹. 1943 yılı sonu itibariyle ülkenin bir senelik ihtiyacından fazla kahve stoğu olmasına rağmen fırsat düşkünlerinin kahve toplamamaları için nüfus başına verilen kahve miktarının düzenli olarak arttırılması kararlaştırılmıştır. 1944 yılı Ocak ve Şubat ayları için nüfus başına 150 grama çıkarılan kahve hakkı, Mart ve Nisan aylarında da 150 gram olarak dağıtılabilmiş, Mayıs ve Haziran aylarında 200 grama çıkarılmıştır⁹⁶⁰. Temmuz ve Ağustos aylarında 200 gram üzerinden yapılan kahve dağıtımı ilerleyen tarihlerde ülkedeki kahve stoğunun durumuna göre düzenlenmiştir⁹⁶¹.

Savaş yıllarında yaşanan kahve kıtlığı sonucunda kahve bulamayan halk ya karışım kahve almak zorunda kalmış ya da kahve yerine başka içecekler tercih etmiştir. Kahve stoklarının halka eşit olarak dağıtılması için bazı tedbirler uygulanmıştır. Dağıtımı düzenlemek amacıyla yayınlanan talimatnamelerle eldeki stoklara göre değişen ölçülerle kahve dağıtımında gram kısıtlaması getirilmiştir. Böylelikle lüks bir ihtiyaç olarak sayılsa da savaş dönemi koşullarında bile almak isteyen her vatandaşın kahve temin edebilmesi kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

⁹⁵⁷ Gökbnar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 136; *Ulus*, 4 Mayıs 1943, nr. 7813, s. 2.

⁹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1943, nr. 6781, s. 1.

⁹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1943, nr. 6813, s. 2; *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1943, nr. 6864, s. 2.

⁹⁶⁰ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1943, nr. 6912, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1944, nr. 7012, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1944, nr. 7018, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1944, nr. 7078, s. 2.

⁹⁶¹ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1944, nr. 7140, s. 2, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1945, nr. 7375, s. 2.

1. 2. 3. Halka Yönelik Diğer Gıda Dağıtım ve Yardımları

Savaş yıllarında temel gıda maddelerini almakta güçlük çeken İstanbul halkı için önemli bir beslenme yardımı da balık dağıtımını olarak karşımıza çıkmaktadır. Satılmayan balıkların denize dökülmeyerek İstanbul Belediye'sine verilmesi kararlaştırılmış, Belediye de bu balıkları Darülaceze'ye, Akıl Hastanesi'ne ve fakir öğrencilerin iâşesi için okullara dağıtmıştır⁹⁶². 7 Ocak 1941 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde balıklar denize dökülürken balık fiyatlarının yükselmesi eleştirilmiş ve gıda maddeleri fiyatlarının yükseldiği ve halkın yeterince beslenemediği sırada halkın yaşadığı şaşkınlık ve sinir “*Niçin balıkların denize dökülmesine müsaade ediliyor da fakir fukaranın ucuza karnını doyurması temin edilmiyor?*” cümleleriyle ifade edilmiştir⁹⁶³.

28 Ekim 1941 tarihli *Vatan Gazetesi*'nde İstanbul balıkçılarının 80.000 torik balığı tuttuğu, balıklardan 30.000'inin dışarıya ve tuzlayıcılara satıldığı, 20.000'inin İstanbul piyasasına verildiği belirtilmiştir. Geriye kalan balıkların denize dökülmemesi için balıkçıların bunları yardım cemiyetlerine, askeri okullara, yatılı okullara, Darüşşafaka'ya, Darülaceze'ye vermeleri kararlaştırılmıştır. Bağlı olduğu karakoldan fakirlik belgesi getiren herkese parasız torik dağıtılacağı duyurulmuştur⁹⁶⁴.

İstanbul Belediyesi fakir halka ucuz balık yedirmek üzere tedbirler almıştır. İstanbul'da ihtiyaçtan fazla balık çıktığı hatta bir kısmının elde kaldığı belirtilerek balık çıkmayan günlerde fakir halka ucuz balık yedirmek için buzhanelerde stok yapılması kararlaştırılmıştır. İstanbul Belediyesi balığı daha ucuza temin edebilmek için balıkların belediye araçlarıyla nakledilmesini kararlaştırmıştır⁹⁶⁵. İstanbul'un yardıma muhtaç halkına ucuz balık yedirmek için Vali Lütfi Kırdar'ın Balıkçılar Cemiyeti'ne yaptığı teşebbüs olumlu sonuç vermiş ve ilk deneme olmak üzere fakir halka Eminönü sahili ile Eyüp ve Üsküdar iskeleleri önünde tanesi 1 liraya torik balığı satılmıştır. Balık çok çıktığı takdirde tevziata devam edileceği duyurulmuştur⁹⁶⁶.

1943 yılında da Belediye şehre bol balık getirilmesi suretiyle halka iâşe yardımı olmak üzere Balıkçılar Cemiyeti ile temasa girişmiş, balıkçı motorlarının ihtiyacını

⁹⁶² *Akşam*, 5 Aralık 1940, nr. 7948, s. 3.

⁹⁶³ *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1941, nr. 5897, s. 2.

⁹⁶⁴ *Vatan*, 28 Ekim 1941, nr. 422, s. 2.

⁹⁶⁵ *Vatan*, 25 Ekim 1942, nr. 737, s. 2.

⁹⁶⁶ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1942, nr. 6572, s. 2.

karşılacak mazot temin edildilip şehre bol miktarda balık getirilmesi kararlaştırılmıştır. Balıkçılar mazot yardımı karşılık fazla balık tutulduğu zamanlarda haftada bir iki motor balığı İstanbul fakirlerine parasız dağıtmak üzere belediyeye vermeyi kabul etmişlerdir⁹⁶⁷. 13 Kasım 1943’de Balıkçılar Cemiyeti önce Üsküdar, Kasımpaşa ve Eyüp semtlerinde 3.000 Lira değerinde parasız balık dağıtmıştır⁹⁶⁸. Kasımpaşa’daki yardıma muhtaç halk için 4.000 palamut vermiş, Üsküdar halkına da parasız balık vereceğini duyurmuştur⁹⁶⁹. Yalova Belediyesi, İstanbul Balıkçılar Cemiyetine müracaat ederek fakir halka yetecek kadar balık göndermesini istemiş, cemiyetin gönderdiği balıklar halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır⁹⁷⁰.

1942 yılı sonunda Ticaret Vekaleti valiliklere gönderdiği bir tamimde memur, emekli, dul ve yetimler dışında kalan diğer sabit gelirli vatandaşların tespiti ve bildirilmesini istemiştir. Toplanacak rakamların elde mevcut imkanlara göre yardım yapılabilmesine esas teşkil etmek üzere göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir⁹⁷¹. Sayıları belli olduktan sonra bu kişilere de öteki hak sahipleri gibi ucuz yiyecek temini için listeleri hazırlanarak Ankara’ya gönderilmiştir⁹⁷². Bu doğrultuda temel gıda maddelerinin dağıtımı konusunda birtakım faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

1943 yılı başında her vilayette yoksul halka ucuz ekmek verilmesi hakkındaki Dahiliye Vekaleti tebliği vilayetlere bildirilmiştir. İstanbul’da hiçbir geliri olmayanlar ve hayat pahalılığından etkilenen kişilerden oluşan fakir halkın sayısı kaymakamlıkları tarafından tespit edilmiştir. Vilayet kaymakamlıklarda bulunan listeleri getirtmiş ve ucuz ekmek alacakların sayısı belli olmuştur⁹⁷³. Ankara Valiliği de memur olmayan dar ve sabit gelirlileri tespit etmiş ve sayıları 20.000 kadar olan bu yurttaşlar için bir dağıtma defteri oluşturmuştur. Bu vatandaşlara memurlara yapıldığı gibi ucuz ekmek kartları dağıtılmış ve ekmeği 17 kuruştan alabilmişlerdir. Ekmek kartı ile verilecek diğer bir kupon ile dağıtma birlikleri vasıtasıyla ucuz pirinç temin etmişlerdir⁹⁷⁴.

⁹⁶⁷ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1943, nr. 6886, s. 2.

⁹⁶⁸ *Vatan*, 13 Kasım 1943, nr. 1059, s. 2.

⁹⁶⁹ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1943, nr. 6924, s. 2.

⁹⁷⁰ *Akşam*, 21 Aralık 1943, nr. 9039, s. 3.

⁹⁷¹ *Ulus*, 20 Kasım 1942, nr. 7647, s. 1.

⁹⁷² *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1942, nr. 6560, s. 2.

⁹⁷³ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1943, nr. 5300, s. 4245; *Akşam*, 8 Ocak 1943, nr. 8697, s. 3.

⁹⁷⁴ *Ulus*, 14 Ocak 1943, nr. 7703, s. 1.

Vilayete gelen talimatnamede ucuz ekmek alabilecek kişilerin vasıfları açıklanmıştır. Talimatname hükümlerine uygun olarak her kaymakamlık fakir kişilerin isimlerini içeren bir defter hazırlayıp vilayete göndermiş, vilayet bu defterin içeriğine göre ucuz ekmek karnesi vermiştir⁹⁷⁵. Manisa’da dar gelirliler arasına girmeyen fakat ekmek pahalılığından sıkıntı çeken halkın en muhtaçlarına ekmek fiyatının üçte biri oranında bedelle ekmek temin etmek üzere Belediye Başkanı başkanlığında bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya katılanlar 5.000 Liralık bağışta bulunmuşlar ve bağışlara devam edebilmek için komite kurmuşlardır⁹⁷⁶.

Savaş yıllarında en çok sıkıntısı çekilen ürünlerden birisi de yağ olmuştur. Yağ dağıtımı iâşe büroları tarafından yapılmıştır. Örneğin İzmir’de 1942 Mart ayında yapılan yağ dağıtımı, bakkallar aracılığıyla iâşe bürolarınca önceden belirlenen fiyatlarla ve aile başına iki kilo olarak dağıtılmıştır. Ticaret Vekaleti 1942 yılının Nisan ayında Urfa, Aksaray, Trabzon gibi çeşitli isimler altında piyasaya sürülen yağlar yerine tek tipte ve belirlenecek fiyatla satılmasına karar vermiştir. Uygulamanın başlangıcında üretimin tüketimi karşılamaması durumunda dağıtımın karne yoluyla yapılması planlanmıştır. Yağın kilosu 117.5 kuruş, makarnanın kilosu 70 kuruşa satılmış, nüfus başına üçer kilo yağ dağıtım birliklerince dağıtılmıştır⁹⁷⁷.

1943 yılı Şubat ayında Ticaret Vekaleti dar gelirli bütün vatandaşlara depoda teslim fiyatı 95 kuruş ve nakil masrafı hariç olmak şartıyla bir defaya mahsus nüfus başına 3 kilo zeytinyağı dağıtmıştır⁹⁷⁸. 1 Temmuz’dan itibaren memurlar ile dar gelirlilere ucuz zeytinyağı dağıtımını başlanmış, nüfus başına 3’er kilo zeytinyağı verilmiştir⁹⁷⁹. Ağustos ayında geçimini odun ve mangal kömüründen sağlayan muhtaç köylere mısır ve mısır unu verilmesi için Toprak Mahsullerine emir verilmiş, Eylül ayında ise nüfus başına 3’er kilo pirinç dağıtılmıştır⁹⁸⁰.

1944 yılı başında değişmez ve dar gelirlilere hangi maddelerin ve ne miktarda dağıtılacağı tespit edilmiş; şeker, zeytinyağı, makarna, nohut, fasülye, sabun, pamuklu mensucat verilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁸¹. Devlet hesabına satın alınan

⁹⁷⁵ *Akşam*, 21 Ocak 1943, nr. 8710, s. 2; *Ulus*, 23 Ocak 1943, nr. 7712, s. 1.

⁹⁷⁶ *Ulus*, 27 Mart 1943, nr. 7775, s. 3.

⁹⁷⁷ Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 137-139

⁹⁷⁸ *Vatan*, 13 Şubat 1943, nr. 788, s. 1.

⁹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1943, nr. 6781, s. 2.

⁹⁸⁰ *Vatan*, 14 Ağustos 1943, nr. 970, s. 2; *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1943, nr. 6864, s. 2.

⁹⁸¹ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1944, nr. 6962, s. 2.

zeytinyağlarından ordu ihtiyacı sayıldıktan sonra kalan yağların önceki yıllarda olduğu gibi dar gelirli vatandaşlara verilmiştir⁹⁸². Şubat ayında Toprak Mahsulleri Vergisi dolayısıyla elde edilmiş maddelerden bazıları dar ve sabit gelirli vatandaşlara dağıtılmıştır. Ayrıca dar ve sabit gelirlilerin daha ne gibi maddeler alacağı ilan edilmiş ve vatandaşlara verilen gıda maddelerinin arttırılması için incelemeler yapılmıştır. 1945 yılında ise Ticaret Vekaleti Ankara, İstanbul ve İzmir'deki sabit ve dar gelirli vatandaşlara ucuz fiyatla pirinç dağıtılması hakkında valiliklere tebligat yapmıştır⁹⁸³.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine karşın Hükümetin aldığı olağanüstü tedbirler hemen kaldırılmamıştır. Örneğin 1945 yılı Ekim ayında et sıkıntısı çekildiği için etteki azami fiyat uygulaması sürmüştür. Savaşın son aylarında çekilen bitkisel yağ sıkıntısı nedeniyle 3 büyük ilde yağın karneyle dağıtılması kararı alınmıştır. 1946 yılında hala Vekiller Heyetinde insanların günde kaç gram ekmek tüketeceğine ilişkin kararlar alınmıştır. Bu kararnamelerin içerdiği kararların öncekilerden farkı günlük tüketim miktarını arttırmasıdır. Öte yandan değirmenlerde kepek oranı yüksek un yerine daha az kepek içeren un öğütülmesine izin verilmiştir. Halka yine karne ile ekmek vermeye devam edilmekle birlikte kişi başına tahsis edilen günlük ekmeğin miktarı arttırılmıştır. Bu durum olağanüstü koşulların biraz hafiflediğini ancak tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir⁹⁸⁴.

1. 3. YAKACAK DAĞITIM VE YARDIMLARI

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan sosyal yardımlar arasında dar gelirli halkın kış mevsimini rahat geçirmesini sağlayacak yakacak yardımları da yer almıştır. 6 Ocak 1939 tarihinde Karagümrük Yoksulları Koruma Yurdu tarafından CHP Karagümrük İlçe Binasında yapılan açık arttırma ile 3.000 kilo mangal kömürü satın alınarak yoksullara dağıtılmıştır⁹⁸⁵. 7 Şubat 1939 tarihinde *Cumhuriyet* Gazetesi'nde kömür buhranı, kömür ihtikarı hakkında telefonla ve mektupla gelen şikayetler yer almıştır⁹⁸⁶. Odun ve kömür kullanımının azaltılması için imar ve ıslaha muhtaç baltalık

⁹⁸² *Ulus*, 22 Ocak 1944, nr. 8070, s. 1.

⁹⁸³ *Vatan*, 26 Şubat 1944, nr. 1161, s. 1; *Ulus*, 18 Nisan 1945, nr. 8522, s. 2.

⁹⁸⁴ İnci; a.g.m., s. 285.

⁹⁸⁵ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1939, nr. 5263, s. 5.

⁹⁸⁶ *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1939, nr. 5292, s. 3.

ormanlardan temin edilmesi ve havagazı kullanılması araştırılmıştır. Havagazı tesisatı pahalıya mal olması ve havagazı bedelinin yüksek bulunması nedeniyle lüks ihtiyaç olarak kabul edilmiş ve sıklıkla odun ve kömür kullanılmıştır. Ziraat Vekilliği özellikle büyük şehirlerde ormanların korunabilmesi ve havagazı kullanımı için tesisat masrafı ile sarfiyat bedelinin indirilmesini talep etmiştir⁹⁸⁷.

İstanbul'da, İzmir'de hatta büyük şehirlerin hemen hepsinde görülen odun ve kömür ihtiyacı, ilgili makamların da dikkatini çekmiştir. Artan kömür ihtiyacının mevcut stoklara ve iç üretime göre düzenlenmesi için tedbirler alınmıştır. Resmi kurumlarda yakacağın tasarrufla kullanılması, 19-20 dereceyi geçmeyecek şekilde ayarlanması ve bu derecenin korunması kararlaştırılmıştır⁹⁸⁸. 23 Şubat 1940 tarihinde Hükümet resmi dairelerde kömür tasarrufu için bazı kararlar alarak vilayetlere tebliğ etmiş, resmi kurumlarda yakacağın azami tasarrufla kullanılması, 16-20 ısı derecesini geçmeyecek şekilde ayarlanması bildirilmiştir⁹⁸⁹. 1942 yılında ise resmi ve hususi daire ve müesseseler önceki sene kömür sarfiyatlarından %10 tasarruf yapmaya mecbur tutulmuşlardır⁹⁹⁰. Odunsuzluktan hamamların kapandığı şehirde odun ve kömür sıkıntısının başgöstermesi üzerine caddelerde budanacak ağaç dallarının fakir halka parasız olarak dağıtılması kararlaştırılmış, hatta Belgrat ormanlarından yararlanılması imkanları incelenmeye başlanmıştır. Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar önceki yıllarda belirli bir ücret karşılığında sattıkları ağaçların budanan dallarını fakir halka parasız dağıtmayı düşündüklerini belirtmiştir⁹⁹¹.

6 Şubat 1942 tarihinde Halk Partisi İstanbul Merkezi kaymakamlık ve nahiye teşkilatları fakir halka parasız odun dağıtımını yapmıştır⁹⁹². 1942 yılı Haziran ayında Evkaf Umum Müdürlüğü muhtaçlara maden kömürü ve odun dağıtmak üzere tedbirler almıştır. Çeşitli müteahhitlerle imzaladığı anlaşmalara göre müteahhitlerin tayin edilen zaman zarfında kömür ve odunları gideremedikleri takdirde Evkafın ihtiyacını depolarındaki stoklardan karşılamaları kararlaştırılmıştır. 1942 yılı için İstanbul'un fakir halkına geniş oranda yardım yapılmış ve 1941 yılında fakir halka dağıtılan 6.000

⁹⁸⁷ BCA, 030.10.00.00., Yer No: 157.104.9.2-3-5.

⁹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1939, nr. 5302, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1939, nr. 5552, s. 3.

⁹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1940, nr. 5668, s. 2.

⁹⁹⁰ *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1942, nr. 6420, s. 2.

⁹⁹¹ *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1942, nr. 6276, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1942, nr. 6279, s. 2.

⁹⁹² *Akşam*, 6 Şubat 1942, nr. 8366, s. 3.

kilo mangal kömürü 1942 yılı için 340.000 kiloya çıkarılmıştır. Bu miktarın 15.000 kilosu camilerle diğer Evkaf müesseselerine ayrılmış, geri kalanı muhtaçlara parasız olarak dağıtılmış, imaret ve müesseselere de 2.800 çeki⁹⁹³ odun verilmiştir⁹⁹⁴.

1 Ekim 1942 tarihinde kömürle işleyen ulaşım araçlarının gece saat 22'den sonra çalışmaması, sokak lambalarının aralarındaki mesafelerin fazlalaştırılması suretiyle azaltılması, mağaza vitrinlerindeki elektrikli reklamlarda tasarrufa gidileceği bildirilmiştir⁹⁹⁵. Hatta kömür tasarrufunu sağlamak maksadıyla ulaşım araçlarında yapılacak kısıtlamaya uygun olmak üzere sinema, tiyatro gibi eğlence yerlerinin uygulanacak ulaşım araçları tarifelerine uygun bir saatle programlarını bitirmeleri önerilmiştir. Elektrik tasarrufunun önemli bir miktar tutup tutmayacağı hesaplanmış, yakacak tasarrufu amacıyla okullarda ders saatlerinin değiştirilerek yalnız öğleden önce ders yapılacağına dair yayınların aslı olmadığı basında yer almıştır⁹⁹⁶.

Okullardan bir kısmı yakacak ihtiyaçlarını temin edemediklerinden zor durumda kalmış ve bu gibi okullara bir an evvel odun ve kömür verilmesi için ilgililere emir verilmiştir. Sobaların düzenli olarak yakılamaması üzerine ilkokullarda soğuğa karşı direnci az öğrencilerin hastalanmasından endişe edilmiştir. Odun ve kömür ihtiyacını temin için gerek Mahrukut Ofisine gerekse Kömür Tevzi Müessesesine müracaat edilmiş ancak her iki müessese de okulların odun ve kömürünü verememişlerdir. Soğuk günlerde öğrencilerin düzenli olarak okula devam edememesi yüzünden eğitim aksamıştır. Bu engelleri ortadan kaldırmak için Maarif Müdürlüğü vilayete müracaat etmiş ve Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar mesele ile yakından ilgilenerok okullara hemen odun verilmesi için ilgili yerlere emir vermiştir⁹⁹⁷.

Mahrukut Ofisi memurlara olduğu gibi sabit gelirli vatandaşlara da narh üzerinden odun ve kömür satmaya karar vermiş, bu amaçla mahalle birliklerine kupon göndermiştir. Kuponlar her kısmı 250 kilo odun ve 50 kilo kömür içeren 4 kısma ayrılmış, isteyenler odun ve kömürlerini kısım kısım alabilmışlerdir. Her kaymakamlıkda ne kadar sabit gelirli vatandaşın oturduğu tespit edilmiş, sonuçlar

⁹⁹³ 1 kilograma denk gelen ağırlık ölçüsü.

⁹⁹⁴ *Vatan*, 26 Haziran 1942, nr. 618, s. 1.

⁹⁹⁵ *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1942, nr. 6512, s. 2.

⁹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1942, nr. 6550, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1942, nr. 6558, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1942, nr. 6578, s. 3.

⁹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1942, nr. 6560, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1942, nr. 6565, s. 2.

Mahrukat Ofisine geldikten sonra kuponları ile nerelerden odun ve kömür alacakları ve tevziat günlerinin ilan edilmiştir⁹⁹⁸. Odun fiyatı yüksekliğini göz önüne alan Mahrukat Ofisi fakir halkın kış ortasında odunsuz kalmaması için büyük müesseselere yaptığı satışı durdurmuş, elindeki odunları memur, emekli, dul, yetim ve fakir halka dağıtacağını açıklamıştır⁹⁹⁹. 1942 yılı sonunda İstanbul'un fakir halkına kışlık kömür ve odun dağıtılmak üzere belediye bütçesine 1.500 Lira tahsisat konulmuş, bu para ile Mahrukat Ofisinden ucuz fiyatla kömür alınması kararlaştırılmıştır. Kaymakamlar aracılığıyla fakir sayılarını tespit ettiren Belediye, Mahrukat Ofisinden aldığı mangal kömürünü her aileye ihtiyaçları oranında dağıtmıştır¹⁰⁰⁰.

1943 yılı başında İstanbul'un fakir halkına ücretsiz kömür dağıtılması için 15.000 Liralık tahsisat İstanbul Belediyesine verilmiş, Belediye bu para ile Mahrukat Ofisinden kilosu 13 kuruştan 85.000 kilo kömür satın almıştır. Her kaymakamın kendi bölgesindeki yoksul aileleri tespit ederek nüfus başına 25 kilo olmak üzere bu kömürü dağıtması kararlaştırılmıştır. Ofis kömür dağıtımını kolaylaştırmak amacıyla belediyeden fakir belgesi getirenlere 25 kiloluk karneler vermiş, bu karnelerle istedikleri depodan kömürlerini alabileceklerini duyurmuştur¹⁰⁰¹. 1943 Temmuz ayı içinde İstanbul'da dar ve sabit gelirlili vatandaşlara Mahrukat Ofisince odun ve kömür karnesi dağıtılmıştır. 4 parçadan oluşan ve 3 ay geçerli karnelerle her ev başına 4 çeki odun ve 50 kilo kömür verilmiş, 3 çeki odun alanlar 100 kilo kömür, 2 çeki odun alanlar 150 kilo kömür, 1 çeki odun alanlar 200 kilo kömür alabilmiştir¹⁰⁰².

Kömür dağıtımını 1943-1944 yılı için İktisat Vekaleti Kömür Satış ve Tevzi Talimatnamesi'ne göre Ankara'da kömür almak isteyen özel ikametgah sahipleri azami olarak bir oda ve bir holden ibaret ikametgahlar ile oda adedi ne olursa olsun beyannamelerinde soba adedi bildirilmemiş olanlar 1 ton, iki oda ve bir holden ibaret olan konutlara 1.5 ton, üç ve daha fazla odalı ve bir sobalı 2 ton, üç ve dört odalı ve iki veya daha fazla sobalı 2.5 ton ve beş veya daha fazla sobalı konutlara ise 3 ton kömür verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁰³. Hükümetçe yayınlanan 21 Ekim 1943 tarihli

⁹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1942, nr. 6552, s. 2.

⁹⁹⁹ *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1942, nr. 6556, s. 2.

¹⁰⁰⁰ *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1942, nr. 6579, s. 2.

¹⁰⁰¹ *Akşam*, 16 Ocak 1943, nr. 8705, s. 3; *Akşam*, 20 Ocak 1943, nr. 8709, s. 3.

¹⁰⁰² *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1943, nr. 6788, s. 1.

¹⁰⁰³ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943, nr. 6790, s. 2; Gökbunar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 142.

bir kararnameye göre herhangi bir müesseseye veya şahsa verilmiş kömürlerin faaliyetleri sekteye uğratılmamak şartı ile İktisat Vekaletine bu müessese veya şahıstan alınarak diğer acil ihtiyaçlara tahsis olunabileceği ilan edilmiřtir¹⁰⁰⁴.

1944 yılı başında İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın teşebbüsüyle bazı özel müesseselerden fakirler için 110 ton odun tedarik edilmiş, Kasımpaşa, Üsküdar ve Eyüp semtlerindeki fakir halka daęıtılmıřtır¹⁰⁰⁵. şubat ayında İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar fakir halkın yakacak ihtiyaını karşılamak üzere 100 ton kereste parçası dağıttırmıştır. İstanbul'un fakir semtlerinde bulunan, fakir oldukları tespit edilen kimselere yeniden tedarik edilen 75 ton kereste ve enkaz dağıtılmıştır. Basında Lütfi Kırdar'ın bu hareketi için fakirleri sevindirdiği ve takdire şayan olduğu yorumları yer almıřtır¹⁰⁰⁶. İzmir Belediyesi de fakir halka parasız vermeyi kararlaştırdığı 50.000 kilo kömürün dağıtımına başlamıştır. Nisan ayı içerisinde maden kömürü fiyatlarının arttırılması incelemeleri sona ermiş, maden kömürünün serbest piyasadan satın alınması ve fiyatlarının arttırılması kararlaştırılmıştır. Yalnız Hükümet dar ve sabit gelirlilerin durumunu dikkate alarak ihtiyaçları kadar kömürü ucuz fiyatla vermeye karar vermiřtir¹⁰⁰⁷.

1945 yılı başında Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar İstanbul fakir halkına ücretsiz dağıtılmak üzere 15.000 Liralık kömür satın almıştır. Ofis bu kömürü Halkevlerine dağıtmış ve her Halkevi'nin kendi bölgesindeki fakirlere ihtiyaçları nispetinde kömür verilmiştir. Kaymakamlar ve Halkevi Başkanlarının katılımı ile kurulan komisyonların faaliyete başlamaları ile muhtaçlar tespit edilmiş ve kömürler Mahrukat Ofisi aracılığıyla dağıtım yerlerine gönderilmiştir. Hatta şehir Meclisinde fakir halka kömür dağıtılmak üzere kabul edilen 15.000 Liralık tahsisatın yeterli gelmeyeceği ne sürülmüş ve 25.000 Liraya arttırılmasına karar verilmiřtir¹⁰⁰⁸. Fakat bu paranın azlığı basında şu şekilde şikayetlere sebep olmuřtur¹⁰⁰⁹: *“Bu para İstanbul'un muhtaç ailelerini kiş boyunca ılık bir odada barındırmaya ve sıcak bir orba*

¹⁰⁰⁴ *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1943, nr. 6890, s. 3.

¹⁰⁰⁵ *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1944, nr. 6976, s. 3.

¹⁰⁰⁶ *Akşam*, 10 şubat 1944, nr. 9090, s. 3.

¹⁰⁰⁷ *Ulus*, 25 Ocak 1944, nr. 8073, s. 2; *Vatan*, 8 Nisan 1944, nr. 1203, s. 1.

¹⁰⁰⁸ *Akşam*, 2 şubat 1945, nr. 9443, s. 3; *Cumhuriyet*, 3 şubat 1945, nr. 7348, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 şubat 1945, nr. 7349, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 şubat 1945, nr. 7351, s. 2.

¹⁰⁰⁹ *Akşam*, 18 Mart 1945, nr. 9487, s. 6.

içirebilmeye yetecek ateşi temin edebilmiş midir? Belediyenin dağıttığı bu 25.000 Liralık mangal kömürünün ancak 5-10 günlük ihtiyacı karşılayabildiğini tahmin etmek güç değildir.“

1943 yılı Mart ayında Vakıflar Umum Müdürlüğü de kendi ormanlarında yaktırdığı 40 ton kömürü İstanbul yoksullarına dağıtmıştır. Ayrıca Vakıflar tarafından aşevlerinde iâşe edilen yoksullara aile başına 60’ar kilo kömür verilmiştir¹⁰¹⁰.

1. 4. AKARYAKIT SIKINTISINA KARŞI ALINAN TEDBİRLER

1939 yılı sonunda Hükümet gereksiz benzin tüketimini önleme ve ülke yararına kullanılabilmesine imkan hazırlamak üzere çeşitli Vekalet temsilcilerinden bir komisyon oluşturarak önemli kararlar almıştır. Buna göre şehirlerde tren yollarına paralel olarak işleyen otobüs hatları ile tramvay olan yerlere işleyen otobüs seferleri kaldırılmış, özel arabalardan lüks mahiyette görülenlere benzin verilmemiştir¹⁰¹¹.

Benzin tasarrufu sağlanması için benzine ispirto karıştırılması hakkında inceleme yapmak üzere Ziraat Vekili Muhlis Erkmen başkanlığında toplanan komisyon benzine ispirto karıştırılmasını uygun görmüş ve inceleme sonucunda benzine %20’den %50’ye kadar ispirto karıştırılabileceği anlaşılmıştır. Ulaşım araçları benzininin kısıtlandığı, otobüs seferlerinin azaltıldığı, hasta nakil araçlarının bazılarının seferden çıkarıldığı günlerde her gün 10 ton ispirto yapan tesisatı bulunduğunu belirten bir firma benzine %40’a kadar ispirto karıştırılabileceğini belirterek, bu şekilde kullanılması için ilgili makamlara müracaat etmiştir¹⁰¹². Daha önce de incelenmiş olan bu durum meyve fiyatlarının düşük bulunduğu sıralarda ele alınmış ve hurda incirden ispirto üreterek kıymetlendirilmesi düşünülmüş, hatta benzine şeker melaslarından çıkarılacak saf alkolün karıştırılması düşünülmüştür¹⁰¹³.

1940 yılından itibaren sıkıntısı çekilen tüketim maddelerinin en önemlilerinden olan akaryakıt ürünlerinin dağıtımını konusunda düzenlemeler yapılmıştır. 16 Haziran 1940 tarihinde basına yansıyan bir haberde benzin sarfiyatını azaltmak için şehir içinde

¹⁰¹⁰ *Akşam*, 14 Mart 1945, nr. 9483, s. 2.

¹⁰¹¹ *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1939, nr. 5545, s. 2.

¹⁰¹² *Ulus*, 26 Mart 1941 nr. 7053, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1941, nr. 6127, s. 2; *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1941, nr. 6132, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1941, nr. 6133, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1941, nr. 6138, s. 2.

¹⁰¹³ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1941, nr. 6221, s. 1.

işleyen otobüs ve taksi sayısının azaltılması düşünülmüştür¹⁰¹⁴. Çalışan araba sayısının yarıya indirilmesi ve boş yere benzin yakılmasının önüne geçilmesi için taksilerin nöbetleşe çalışması, özel arabalara belirli miktardan fazla benzin verilmemesi kararlaştırılmıştır. 18 Temmuz 1940 tarihinde basında yer alan bir habere göre büyük özel otomobillere haftada 4 şişe, küçüklere 2 şişe benzin verilmiştir. Tek numaralı taksiler için bir gün, çift numaralı taksiler de ertesi gün işlemişler ve benzini karne ile almışlardır¹⁰¹⁵. Böylelikle çalışan araba sayısı yarıya inmiş, taksilerin müşteri aramak üzere dolaşıp benzin yakmalarının önüne geçilmiştir¹⁰¹⁶. 19 Kasım 1940 tarihli kararname ile kamu hizmetinde çalışan otobüs ve kamyonlar dışında tutulmak şartıyla özel arabalara benzin verilmeyeceği ilan edilmiştir. Karar uygulamaya girmeden bazı kişilerin fazla benzin almaya başlamaları ilgilileri harekete geçirmiştir. Özel otomobillere benzin verilmemesi üzerine birçok otomobil sahibi belediyeye müracaat ederek ticari taksi plakası almak istemişlerse de Belediye taleplerini reddetmiştir¹⁰¹⁷. 23 Kasım 1940 tarihli *Ulus Gazetesi*'nde benzin tasarrufuyla ilgili çıkan bir makalede Milli Korunma Kanunu'nun motorlu ulaşım araçları sahiplerini fedakarlığa davet ettiğini, ülkenin benzin mevcudunu en gerekli yerlerde kullanabilmek için otomobillerin garaja çekilmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir¹⁰¹⁸. Özel arabaların kamyon ve kamyonet haline çevrilmesine müsaade edilmesi üzerine birçok kimse arabalarına kamyon ve kamyonet şasesi imal ettirmiştir¹⁰¹⁹.

Taksilerin tek ve çift numaralı işleyecekleri günleri paylaşmaları ile yapılan taksi sınırlamasından sonra benzin tüketimi pek fark etmemiş, buna karşılık taksi buhranı başlamış, sayısı az olan taksilerden bir kısmının özel müesseselere kullanılması üzerine acil işler için taksi bulmakta güçlük çekilmiştir. Hatta Şoförler Cemiyeti ulaşım aracı buhranına karşı taksilerin dolmuş yapılmalarına müsaade edilmesini istemiştir¹⁰²⁰. İstanbul Mıntıka Ticaret Müdürlüğü benzin kısıtlamasından

¹⁰¹⁴ *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1940, nr. 5782, s. 2; *Ulus*, 16 Haziran 1940, nr. 6777, s. 3.

¹⁰¹⁵ *Ulus*, 12 Temmuz 1940, nr. 6803, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1940, nr. 5814, s. 2.

¹⁰¹⁶ *Ulus*, 12 Temmuz 1940, nr. 6803, s. 2; *Akşam*, 12 Temmuz 1940, nr. 7804, s. 3.

¹⁰¹⁷ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1940, nr. 5841, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1940, nr. 5847, s. 2; *Akşam*, 19 Kasım 1940, nr. 7932, s. 3; *Vatan*, 19 Kasım 1940, nr. 91, s. 2.

¹⁰¹⁸ *Ulus*, 23 Kasım 1940, nr. 6934, s. 2.

¹⁰¹⁹ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1941, nr. 5982, s. 2.

¹⁰²⁰ Başvekaletin İstanbul'un bir senelik benzin sarfiyatı hakkında İstanbul Belediyesinden istediği bilgiye göre; İstanbul'un taksilerinin tahdidine kadar senede 10.000 ton benzin sarf edilirken tahditten sonra bu miktar 8.000 tona düşmüştür. Şu suretle senede 2.000 ton kadar bir tasarruf elde

alınan sonuçları bir raporla Ticaret Vekaletine bildirmiş, benzin tasarrufunun ortalama 85-90 ton gibi çok cüzi miktarda olduğu görülmüştür¹⁰²¹. Benzin kısıtlamalarından beklenen sonuç alınmamış hatta bazı bölgelerde ulaşım aracı sıkıntısı artmış ve normal zamanlardaki benzin sarfiyatı aşılmıştır. Bunun üzerine özel ve resmi ulaşım araçlarının işlemelerine müsaade edilmiş, ancak bu araçlara ihtiyaca göre belirli bir miktar benzin verilerek tasarruf devam ettirilmiştir¹⁰²². Koordinasyon Heyeti bir gün tek birgün çift taksilerin işlemesi usulüne benzin tasarrufu sağlamadığı gerekçesiyle son vermiş, 26 Temmuz 1941'den itibaren taksilerin serbestçe işlemeleri kararı uygulanmış, bu karar hem halkı hem de şoförleri sevindirmiştir¹⁰²³.

Petrol Ofisi tüm ülkede petrol ihtiyacını tespit ederek dağıtım yapmayı kararlaştırmış, her ilin ihtiyacı için belirli miktarlarda petrol ayırmıştır. Benzin dağıtımını belirli esaslara bağlamak ve dağıtımın daha düzenli olmasını sağlamak için karne uygulamasına geçilmesine karar verilmiştir. İzmir'de uygulanan karne usulünün İstanbul için düşünülmeye başladığı, bu şekilde dağıtımın daha düzenli şekilde yapılabileceği basında yer almıştır. İstanbul'da taksi, kamyon ve otobüslerin benzin alabilmek için Şoförler Cemiyetinden karne almaları, almayanlara benzin verilmemesi kararlaştırılmıştır¹⁰²⁴. Doktorların otomobillerine günde 2 şişe, az benzin yakan bazı marka otomobillere 3, diğer taksilere 4'er şişe benzin verilmiş, şehir içindeki otobüslere çalıştıkları hatlara göre 5 ile 10 şişe, kamyonlara 6'şar şişe üzerinden dağıtım yapılmıştır. Şoförlerin istedikleri benzin depolarından günlük benzinlerini alabilecekleri, benzin depolarının ise karnedeki yeri mühürlemesi ile ikinci bir defa benzin alma ihtimalinin mümkün olmayacağı duyurulmuştur¹⁰²⁵.

İzmir İaşe Heyeti otomobil, otobüs ve kamyonlara verilen benzinlerin yetersizliğinden bahseden ve daha fazla benzin talep eden otomobil sahiplerinin

edilmiştir. *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1941, nr. 6056, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1940, nr. 5870, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1940, nr. 5888, s. 2.

¹⁰²¹ *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1941, nr. 5893, s. 3.

¹⁰²² *Vatan*, 4 Şubat 1941, nr. 165, s. 5.

¹⁰²³ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1941, nr. 6086, s. 3; *Vatan*, 25 Temmuz 1941, nr. 331, s. 1; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1941, nr. 6092, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1941, nr. 6094, s. 1; *Vatan*, 26 Temmuz 1941, nr. 332, s. 1.

¹⁰²⁴ *Vatan*, 1 Ağustos 1941, nr. 338, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1941, nr. 6117, s. 2; *Vatan*, 20 Ağustos 1941, nr. 357, s. 2; *Akşam*, 22 Ağustos 1941, nr. 8203, s. 1; *Vatan*, 23 Ağustos 1941, nr. 359, s. 2.

¹⁰²⁵ *Vatan*, 20 Ağustos 1941, nr. 357, s. 2; *Akşam*, 22 Ağustos 1941, nr. 8203, s. 1; *Vatan*, 23 Ağustos 1941, nr. 359, s. 2; *Vatan*, 24 Ağustos 1941, nr. 360, s. 2; *Ulus*, 26 Ağustos 1941 nr. 7206, s. 2.

dilekçelerini inceledikten sonra benzinin karne ve kupon usulüyle kullanım ve dağıtımını uygun görmüştür. Benzin tasarrufu için bazı resmi dairelerde kullanılan kamyon ve kamyonetlerin servisten çıkarılması veya mecburi işlerde çalıştırılması kararı ilgililere bildirilmiştir. 30 Ağustos 1941 tarihinde Hükümet otomobiller ile diğer ulaşım araçlarına verilen benzini geçici bir süre dörtte bir oranında azaltmıştır¹⁰²⁶.

Milli Korunma Kanunu'nun 36. Maddesi gereğince 9 Eylül 1941 tarihinden itibaren İstanbul, Ankara ve İzmir'de işleyen özel otobüslerle insan taşıyan kamyonetler trafikten men edilmiştir. Belediye otobüslerine ayda 300, kamyonetlere 240, kaptıkacıtlara 180 litre benzin verilmesi ve şehirler arası ulaşım araçlarının vali izni ile nöbetleşe çalıştırılmaları kararlaştırılmıştır. Benzin kısıtlamasından sonra İstanbul'da otobüs seferleri saat 11:00'den 17:30'a kadar iptal edilmiştir¹⁰²⁷. Bazı şehirlerarası otobüsler yedek parça bulunmadığından ve kazanç temin edemediklerinden çalışmadan çekilmiş, 6 hasta nakliye otomobili seferden çıkartılmıştır. Benzin kısıtlamasını ileri süren şoförlerin büyük kısmının işlerine gelmeyen yerlere gitmedikleri şikayetleri üzerine zabıta inceleme başlatmıştır. Şikayetlerin artması üzerine bu şekilde hareket eden şoförler mahkemeye verilerek plakaları iptal edilmeye başlamıştır¹⁰²⁸. İstanbul'un çeşitli semtlerinde sivil zabıta memurları şoförleri kontrol etmeye ve müşterilerin istedikleri yere gitmeyen veya taksimetre tutarından fazla para isteyenleri cezalandırmaya başlamış, bu gibi şoförlerin şehir içinde şoförlük yapma haklarının ellerinden alınacağı ilan edilmiştir¹⁰²⁹.

Benzinin bu kadar kısıtlı olduğu günlerde Belediye Başkanlığından kaymakamlıklara gönderilen bir tamimde; benzin kaçakçılığına meydan verilmemesi, otomobil ve otobüslerin kendilerine verilen benzinleri tamamen kullanıp kullanmadıklarının kontrolü, herhangi bir sebeple çalışmayan arabalara günlük benzin verilmesi, fenni muayenelerini yaptırmayan arabaların plakalarının sökülerek kendilerine benzin verilmemesi tebliğ edilmiştir¹⁰³⁰.

¹⁰²⁶ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1941, nr. 6124, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1941, nr. 6127, s. 2; Gökbnar-Kahriman; *a.g.e.*, s. 144.

¹⁰²⁷ *Akşam*, 9 Eylül 1941, nr. 8221, s. 1; *Vatan*, 9 Eylül 1941, nr. 375, s. 1-3; *Akşam*, 12 Eylül 1941, nr. 8224, s. 3; *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1941, nr. 6134, s. 2.

¹⁰²⁸ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1941, nr. 6133, s. 2.; *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1941, nr. 6136, s. 2; *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1941, nr. 6141, s. 2.

¹⁰²⁹ *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1941, nr. 6142, s. 2; *Vatan*, 22 Eylül 1941, nr. 388, s. 2.

¹⁰³⁰ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1941, nr. 6138, s. 2.

5 Ekim 1941 tarihli Başvekalet tebliğine göre; İzmir, Bursa, Eskişehir ve Adana'da şahıslara ait otomobillerden hangi istikametlere işleyenlerin seyrüsefer yapabileceklerinin valiler tarafından tayin olunarak Başvekaletten müsaade alınması kararlaştırılmıştır¹⁰³¹. Başvekalet 9 Eylül 1941 tarihinden itibaren uyguladığı benzin kısıtlamasını 9 Ekim 1942 tarihine kadar uzattığını ilan etmiştir¹⁰³².

Petrol Ofisi benzin ve mazotta tasarruf sağlamak üzere Ticaret Vekaleti'ne müracaat ederek taksi ve otomobillerin bir gün çift, bir gün tek numara olarak işlemleri için izin istemiştir. Birkaç gün sonrasında İstanbul Vilayeti'nin tebliğine göre kısa bir süre için İstanbul içinde çalışan ve karne ile benzin alan taksi ve kamyonların benzin hakları yarıya indirilmiş, otobüs seferlerinin kaldırılmasıyla arttırılacak benzinin taksilere dağıtılarak şehirdeki taksi sayısının arttırılması düşünülmüştür¹⁰³³. 22 Eylül 1942 tarihinden itibaren tam hisse olarak verilmeye devam edilmiş, 6 Ekim 1942 tarihinde kısıtlamaya devam edilmesi kararı ilan edilmiştir. 21 Aralık 1942 tarihinden itibaren benzinle çalışan ulaşım araçlarından kordiplomatiğe ait motorlu ulaşım araçları ile otomobiller hariç kamyon, kamyonet ve taksi kısıtlamadan istisna edilmiş, özel otomobillerin günlük benzin hakları ikinci bir tebliğe kadar yarıya indirilmiştir¹⁰³⁴.

1943 yılı başında kamyon ve otomobillerin benzin ve mangal kömürü ile işletilmesi için denemeler yapılmaya başlamıştır. Bu durum İsveç'te çok uygulandığı için İstanbul Belediyesi Makine Şubesi çalışanları İsveç'te uygulanan usule göre kömür yakacak cihazı yapmışlardır. 3 Şubat 1943 tarihi itibarıyla 10 kamyonu bu cihaz takılmış, bu kamyonlar bazı müessese ve şirketlere satılmışlardır. Bu şekilde çalışan bir kamyon İstanbul'dan Ankara'ya yolda arızalanmadan gidebilmiştir. Bu şekilde çalışan özel otomobillerin trafiğe çıkmasına izin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bir litre benzin fiyatınının 35 kuruş olduğu günlerde 19 kuruşluk kömürle aynı işin yapılması

¹⁰³¹ *Ulus*, 5 Ekim 1941, nr. 7246, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1941, nr. 6157, s.3; *Vatan*, 5 Ekim 1941, nr. 401, s.1.

¹⁰³² *Vatan*, 5 Ekim 1941, nr. 401, s.1; *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1941, nr. 6189, s. 1; *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1941, nr. 6218, s. 3; *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1942, nr. 6246, s. 1; *Vatan*, 7 Mart 1942, nr. 507, s. 3.

¹⁰³³ *Akşam*, 2 Ağustos 1942, nr. 8543, s. 3; *Akşam*, 9 Ağustos 1942, nr. 8550, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1942, nr. 6459, s. 2; *Vatan*, 9 Ağustos 1942, nr. 662, s. 1; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1942, nr. 6462, s. 2.

¹⁰³⁴ *Akşam*, 22 Eylül 1942, nr. 8594, s. 1; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1942, nr. 6503, s. 2; *Vatan*, 22 Eylül 1942, nr. 706, s. 1; *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1942, nr. 6517, s. 3; *Akşam*, 21 Aralık 1942, nr. 8679, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1942, nr. 6588, s. 2.

sağlanmış, bu şekilde taksi ücretlerinin de ucuzlayacağı belirtilmiştir¹⁰³⁵. Hatta suistimallerin önüne geçilmesi amacıyla devlet müesseseleri ve belediyelerin ulaşım araçlarında kullanılan benzinin boyanması bile düşünülmüştür¹⁰³⁶.

Petrol yardımları ulaşımı temin etmek kadar aydınlanmayı temin etmek amacıyla da yapılmıştır. 19 Kasım 1940 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde bakkalların yalnız tanıdıklarına gizlice beşer, onar kuruşluk gaz sattıkları ve bu işin önlenmesi için halkın haklı olarak sızlandığı haberi yer almıştır. İzmir'de de bazı bakkallarda petrol olmadığı, bazılarının ise 250'şer gramlık petrol verdikleri şikayetleri yapılmıştır¹⁰³⁷. 30 Ağustos 1941 tarihinde *Cumhuriyet* Gazetesi'nde evlerinde elektrik olmayıp da aydınlanma olarak petrol kullanan halkın yeterli petrol bulamadığı için evlerini aydınlatamadıkları belirtilmiş, özellikle uzak semtlere petrol dağıtımının Belediye İktisat Müdüriyeti'nin ya da Ofis'in herhangi bir şubesiyle resmi elle yapılması gerekliliği vurgulanmıştır¹⁰³⁸. Elektrik olmayan evlerin gaz azlığı dolayısıyla çok sıkıntı çektiklerini göz önünde tutan vilayet bu evlere gaz verilmesi konusunda ilgilenilmesini kaymakamlıklara tebliğ etmiştir. Bu tebliğ üzerine elektrik ışığından mahrum olan mahalleler halkına kaymakamlıklar yardımı ile petrol dağıtılmaya başlamış, her kaymakamlık için bir satış yeri temin edilmiştir. Merkezi durumda bulunmayan satış yerleri olduğundan petrol almak isteyenlerin kolaylıkla temin edebilmeleri için mahalle bakkalları vasıtası ile satılması incelemeleri başlamıştır. Elektrik bulunmayan evler kaymakamlıkça tespit edilerek Petrol Ofisine verilmesi ile İstanbul'da petrole ihtiyacı olan kaç ev bulunduğunun kolaylıkla anlaşılacağı, listeler hazırlandıkça mahalle bakkallar vasıtasıyla halka dağıtılacağı duyurulmuştur¹⁰³⁹.

Cumhuriyet Gazetesi'nde şehrin ücra semtlerinde oturan ve bütçeleri evlerinde elektrik tesisatı yaptırmaya müsait bulunmayan okuyuculardan gelen şikayet mektupları üzere düzenli petrol dağıtımı imkanı ilgililerden rica edilmiştir¹⁰⁴⁰. 28 Şubat 1942 tarihinde Ankara Valiliği evlerinde elektrik bulunmayan halkın polis veya jandarma karakollarına müracaat ederek alacakları gaz yağı alım kağıdı karşılığında

¹⁰³⁵ *Akşam*, 3 Şubat 1943, nr. 8723, s. 3.

¹⁰³⁶ *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1943, nr. 6877, s. 3.

¹⁰³⁷ *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1940, nr. 5848, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1940, nr. 5868, s. 2.

¹⁰³⁸ *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1941, nr. 6127, s. 2.

¹⁰³⁹ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1941, nr. 6222, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1941, nr. 6223, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1941, nr. 6225, s. 2.

¹⁰⁴⁰ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1942, nr. 6247, s. 2.

bakkallardan gazyağı alabileceklerini, fabrika ve sanayi müesseselerinin ihtiyaçları için Belediye İktisat Müdürlüğüne gitmeleri gerektiğini ilan etmiştir¹⁰⁴¹.

Evlerinde gaz olmayan bazı kimseler ise ilgili makamlara başvurarak gaz alamamaları yüzünden okula giden çocukların derslerine çalışamadıklarından şikayet etmişlerdir. Bölge İaşe Müdürlüğü ise elektriği bulunmayan evlerin tespit edilerek sarı fişlerin dağıtılacağı, bu fişlerle bakkallardan ayda 3 litre petrol alma hakkı kazanacaklarını duyurmuştur. Gaz dağıtımında yolsuzluk yapan, az gaz veren veya hiç vermeyenlerin bu suçtan dolayı Milli Korunma Kanunu hükümlerine göre hemen Adliye'ye verileceği ve bayilik hakkı kaldırılacağı ilan edilmiştir¹⁰⁴². 1942 yılı Temmuz ayı tevziyatı ise ev başına 2 litre olacak şekilde hazırlanmıştır. Fişler yeşil ve turuncu çerçeveli olarak 2 kısım yapılmış, yeşil çerçeveli fişlerin 2 litrelik, turuncu çerçeveli fişlerin de 1'er litrelik olarak düzenlenmiş, isteyenlerin 2 litrelik fişleri, isteyenlerin de 1 litrelik fişleri 2 tane alabilecekleri ilan edilmiştir¹⁰⁴³.

2. SOSYAL HAYATI DESTEKLEMeye YÖNELİK TEDBİRLER

Fakir ve sabit gelirli halk savaştan kaynaklanan ekonomik sıkıntıların etkilerine en çok maruz kalan kesim olmuştur. Hükümet bu kesimlerin sıkıntılarını hafifletmek için savaş döneminde geniş kapsamlı çeşitli sosyal yardım tedbirleri almıştır. Sosyal yardımlar savaşın işl yıllarında başlamakla birlikte savaşın etkilerinin yoğun bir şekilde hissedilmeye başlandığı 1942, 1943 ve 1944 yıllarında yoğunlaşmıştır.

2. 1. KİMSESİZ ÇOCUK VE GENÇLERİN DURUMLARININ İYİŞELTİRİLMESİ İÇİN ALINAN TEDBİRLER

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de oluşturduğu toplumsal ve ekonomik ortamdaki en çok yoksul aileler, özellikle de onların çocukları etkilenmiştir. Savaştan kaynaklanan darlık ve pahalılık ortamında zaten iyi beslenemeyen yoksul aile çocuklarının beslenmeleri iyice bozulmuştur. Savaş ve devlet politikalarının halkın

¹⁰⁴¹ *Ulus*, 28 Şubat 1942, nr. 7385, s. 1.

¹⁰⁴² *Cumhuriyet*, 21 Mart 1942, nr. 6318, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Mart 1942, nr. 6326, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Mart 1945, nr. 7403, s. 2; *Cumhuriyet*, 31 Mart 1942, nr. 6328, s. 2.

¹⁰⁴³ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1942, nr. 6419, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1942, nr. 6430, s. 2.

ekonomik durumundaki olumsuz etkileri aile kurumunu sarsmıştır. Savaş yıllarında Cumhuriyet tarihinin o güne kadarki en yüksek boşanma oranları kaydedilmiştir. Kadın askere alınan kocasının yerine ya da maaşı evi geçindirmeye yetmeyen kocasına ek olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Birçok çocuk okula gitmek yerine çalışarak aile bütçesine katkı yapmak zorunda kalmıştır. Artan boşanmalar, kadının ve çocuğun çalışması, geçinmenin güçleşmesi sonucu aile düzeninin bozulmasıyla evsiz, başıboş ve kimsesiz sokak çocukları artmıştır.

Çocuğun içine düştüğü bu durum devlet için de oldukça önemliydi. Çocuk nüfus politikasının temel taşı olduğu için devlet savaş yıllarında tüm vahametiyle ortaya çıkan çocuk sorununa kayıtsız kalmamıştır¹⁰⁴⁴. Halka yapılan yardımların önemli kısmını çocuk ve gençlere yapılan yardımlar oluşturmuştur. Sosyal yardım tedbirleri kapsamında işçi çocuklarından ilkököl çağında olanların okul zamanından önce ve sonra barınmalarını temin etmek için Maarif Müdürlüğü Barınma Odaları açmıştır. Annesi ve babası işçi olan ve evlerinde kendilerine bakacak kimseleri bulunmayan çocuklar sabah 6:30'da barınma odalarına bırakılıp akşamları saat 7:00'de velileri tarafından alınmışlardır. Barınma odaları teşebbüsünden olumlu sonuç alındığı için odaların sayısının 1939 yılında arttırılmasına ve işçilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde açılmasına karar verilmiştir¹⁰⁴⁵. İşçi çocuklarının kabul edildiği barınma odalarında çocuklara üç öğün yemek verilmiş, birer öğretmen derslerine yardım etmiştir. İstanbul'un Karagömrük semtinde kapalı bulunan Rum Mektebi kiralanarak Barınma Odası olarak kullanılmıştır. 1940 yılından sonra ise Barınma Odalarının müstakil binalarda açılması uygun görülmüştür¹⁰⁴⁶. İlköğretim müfettişlerinden oluşan bir komisyon incelemeler yaparak odaların açıldığı semtlerdeki binaları ve görev alacak öğretmenleri tespit etmiştir. Barınma odalarının savaşın en yoğun olarak hissedildiği 1942 yılında tekrar açılmasına karar verilmiş; Eyüp, Fatih, Üsküdar, Eminönü ve Beyoğlu gibi semtlerde çeşitli ilkökullarda odalar faaliyete geçmiştir¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴⁴ Metinsoy, *a.g.e.*, s. 391-192.

¹⁰⁴⁵ *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1939, nr. 5543, s. 4.

¹⁰⁴⁶ *Akşam*, 4 Ocak 1939, nr. 7263, s. 3; *Akşam*, 5 Ocak 1939, nr. 7264, s. 4; *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1939, nr. 5265, s. 2.

¹⁰⁴⁷ *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1942, nr. 6573, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1939, nr. 5594, s. 2.

Bir başka yardım projesi olarak 1943 yılı sonunda Ziraat Vekaleti kimsesiz çocukların toplanarak ziraat işlerinde çalıştırılması ile ülkeye faydalı hale getirilmesini kararlaştırmıştır. İstanbul'dan 500 kadar kız ve erkek çocuk toplanıp, evlenme çağına gelince birbirleri ile evlendirilmesi, böylece yeni aileler ve köyler kurulması hedeflenmiştir¹⁰⁴⁸. Bu çocuklar içinde annesi babası olup da velileri tarafından himaye edilmeyenler, kendi başlarına çalışmak zorunda kalanlar, kimsesiz olanlar, bazı ahlaki düşkünlüklere sapanlar, ülkenin diğer yerlerinden çeşitli sebeplerle İstanbul'a gelip perişan ve sefil vaziyette kalanlar da bulunmaktadır. Çocukların özel durumlarına göre kurtarıcı tedbirler alınmış, çocuklar birer birer tespit edilip sonucun yüksek makamlara bildirilerek gelecek cevaba göre himaye tedbirleri alınması kararlaştırılmıştır¹⁰⁴⁹.

Hükümet kimsesiz çocukların çalıştırılması işine 1 milyon lira ayırmıştır. İstanbul ve diğer vilayetlerdeki 6-16 yaş arasındaki kız ve erkek çocukların toplattırılarak Ziraat Vekaleti emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu işle ilgilenen komisyon kararına göre; 6 yaşındaki çocuklar devlet çiftliklerinde önce ilk tahsile tabi tutulacaklar, evlenme çağına gelinceye kadar çiftlikte çalıştırılacak, erkek çocuklar çiftlikte kendileri gibi yetiştirilmiş olan kızlarla evlendirilecek ve Hükümet çiftçi aileye toprak, ziraat aleti verecek, Muş, Ağrı ve Şanlıurfa'da kurulacak 1.000 kişi kapasiteli devlet çiftliklerinde çiftçi olarak yetiştirileceklerdir¹⁰⁵⁰.

Başiboş çocukları korumak ve kurtarmak için 21 milletvekilinden oluşan heyet 1945 yılı Şubat ayı içinde incelemelerini bitirmiş ve raporunu Ankara'ya göndermiştir. Başiboş çocukları mahalli teşekküllerle koruma ve kurtarmanın imkansız olduğu, ancak devlet yardımının buna kâfi geleceği anlaşılmıştır. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletine bağlı Muavenet Kurulu'nun başiboş çocuklarla meşgul olacağı tahmin edilmekle beraber her Vekaletin mevzuatına giren sahalarda mümkün olan şekilde bu mesele ile ilgilenmesi kararlaştırılmıştır. Ziraat Vekili'nin Muş ovalarında meydana getireceği kamplarda 12 yaşından yukarı sağlığı iyi olan çocukları çalıştırarak emekleri karşılığı bu ovoidan bedava toprak vereceği ve bu gibi çocukların tahsil ve terbiyeleri ile meşgul olacağı belirtilmiştir. Maarif Vekaleti'nin de bu sahada başiboş çocukların kültür işi ile ilgileneceği ifade edilmiştir.

¹⁰⁴⁸ *Akşam*, 3 Aralık 1943, nr. 9024, s. 2.

¹⁰⁴⁹ *Akşam*, 21 Aralık 1943, nr. 9039, s. 3.

¹⁰⁵⁰ *Akşam*, 3 Ocak 1944, nr. 9052, s. 3; *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1944, nr. 6960, s. 1-3.

Başboş çocukların toplatılmasında yaş ve sağlıklarının dikkate alınacağı belirtilmiş ayrıca küçük çocuklar için yuvalar yapılması ve daha büyükler için de disiplinli okulların kurulması hatta başboş çocuklar için sanat okulları açılması tasarlanmıştır. Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu gazetecilere çocuklar meselesinin yalnız İstanbul için geçerli olmadığını, 1945 ilkbaharında faaliyete geçeceğini söylemiş ve demiştir ki¹⁰⁵¹: “İstanbul kalabalık olduğu için kimsesiz ve fakir çocuklar bu şehirde daha ziyade göze çarpmaktadır. Bu itibarla başlangıçta İstanbul’daki çocukların ele alınması düşünülmektedir. Bu çocuklar memleketin muhtelif yerlerinde kurulmakta olan devlet çiftliklerinde çalıştırılacak ve her biri çiftçi yetiştirilecektir.” Ancak bu devlet merkezli ilginç projenin uygulanması ve sonuçları hakkında başka bir habere rastlanmamıştır. Bu konudaki çabalar teşebüs aşamasında kalmış, hayata geçirilememiştir.

2. 2. ÇOK ÇOCUKLU AİLELERE YAPILAN MADDİ YARDIMLAR

Ülke nüfusunu artırma teşviğinde bulunmak ve kalabalık ailelerin yaşama imkanlarını mümkün mertebe kolaylaştırmak için Hükümet çok çocuklu ailelere yardım tedbirleri almıştır¹⁰⁵². Maliye Vekaleti Hıfzısıhha Kanunu¹⁰⁵³ gereğince çok çocuklu ailelere verilecek ikramiyeler hakkında 1 Ekim 1939’da yeni bir karar kabul etmiştir. Bu karara göre; Hıfzısıhha Kanunu’nun yayınlanmasından sonra 6 veya daha fazla çocuğu olup da ikramiye talebinde bulunanlardan taleplerini belgelendirerek ikramiyeye hak kazanmış olanların müracaatlarından sonra çocuklarından biri veya birkaçı ölmüş dahi olsa ikramiye alacaktır. Müracaatta bulunduktan sonra ölen annelere ait ikramiyeler kanuni mirasçılara verilecektir¹⁰⁵⁴.

Son çocuğu Hıfzısıhha Kanunu’nun yayınlanmasından önce doğmuş çok çocuklu annelere verilmek üzere Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletince gönderilen Şefkat Madalyalarının törenle verileceği, uzak İstanbul kaymakamlıklarında bulunan çok çocuklu annelerin madalyalarının gönderildiği ve ikramiye vermek için adresleri belirsiz ailelerin arandığı bildirilmiştir. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, 1940 yılı

¹⁰⁵¹ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1945, nr. 7364, s. 1-3; *Akşam*, 25 Şubat 1944, nr. 9105, s. 2.

¹⁰⁵² *Ulus*, 11 Temmuz 1940, nr. 6802, s. 4.

¹⁰⁵³ Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 1930 yılında kabul edilen 1593 sayılı yasadır. Temel koruyucu hekimlik kanunudur. Koruyucu hekimlikle ilgili hemen hemen her konu ile hükümler vardır. *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, nr. 1489, s. 8895.

¹⁰⁵⁴ *Haber*, 9 Ekim 1939, nr. 1981, s. 1; *Ulus*, 1 Ekim 1939, nr. 6525, s. 4.

bütçesine çok çocuklu ailelere yardım için tahsisat koymuştur. Vekaletin hesabına göre; çok çocuklu ailelerden müracaat eden ve ikramiyeye hak kazanmış annelere verilecek para miktarı 1.200.000 Lira olarak tespit edilmiştir. Bütçe imkanları ve tahsisat oranında çok çocuklu ailelerin yardımına devam edecekleri ilan edilmiştir¹⁰⁵⁵.

1940 yılı Temmuz ayı içinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti çok çocuklu ailelere dağıtılmak üzere 70.000 Lira ve 2.500 madalya hazırlamıştır. Madalyanın manevi kıymetinin olduğu ve aile başına düşen 30 Lira ile ufak tefek ihtiyaçlarını temin edebilecekleri belirtilmiştir. Bu para ile 5 ve 5'ten fazla çocuklu ailelere 30'ar lira dağıtılması, maddi yardım imkanı bulunmayanlara onur ödülü olarak birer madalya verilmesi kararlaştırılmıştır. 1940 yılında ayrılan tahsisatla 2.500 aileye maddi yardımda bulunulması hedeflenmiştir. Bu yardıma ek olarak 18 Temmuz 1940 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde şu şekilde bir öneri yer almıştır¹⁰⁵⁶:

“Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Maarif Cemiyeti ve buna benzer müessese ve cemiyetlerin çok çocuklu ailelerin yavrularından hiç olmazsa bir kısmını himayelerine alarak büyütüp okutmalarını, memlekete her sahada hizmet edecek faydalı birer uzuv olarak yetişmelerini temin edecek isabetli kararlar vermelerini bekliyor ve ancak o zaman bu fedakar ailelere karşı içtimai şükran borcumuzu ödemiş oluruz diyoruz.”

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, çok çocuklu annelere verilen şefkat madalyalarını tüm ülkeye yaymaya karar vermiş ve kararını ilgililere bildirmiştir. İmal edilecek 20.000 madalya için 40.000 Liralık tahsisat kabul edilmiş ve yaptırılmaları İstanbul Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğüne tebliğ edilmiştir¹⁰⁵⁷.

1941 yılı başında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti İzmit'te 116 çok çocuklu anneye ikramiye verilmesi için emir vermiş, bu yardım çok çocuklu anneler arasında sevinç oluşturmuştur. İstanbul'da da Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti 6'dan fazla çocuğu olanlara 30'ar Lira ikramiye verilmesi uygulamasına devam etmiştir. 1933-1941 yılları arasında İstanbul'da 200 kişiye bu ikramiyeden verilmiştir. Müracaat edenlerin sayısı 3.000'ü bulduğu ancak 1941 Ocak'ında çok çocuklu 3 aileye ikramiye verilebilmiştir¹⁰⁵⁸. İkramiye almaya hak kazanan 42.383 anneye 1.271.460 Lira verilmesi gerekmekte iken içinde bulunulan özel durum nedeniyle 1941'de müracaat sırası ile ancak 25.000 Liralık ikramiyenin dağıtılacağı belirtilmiştir. 19

¹⁰⁵⁵ *Cumhuriyet*, 9 Mart 1940, nr. 5683, s. 2; *Ulus*, 16 Mart 1940, nr. 6685, s. 2.

¹⁰⁵⁶ *Ulus*, 11 Temmuz 1940, nr. 6802, s. 4; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1940, nr. 5814, s. 2.

¹⁰⁵⁷ *Vatan*, 10 Ekim 1940, nr. 53, s. 2.

¹⁰⁵⁸ *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1941, nr. 5909, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1941, nr. 5917, s. 2.

Mayıs 1941 tarihinde *Vatan Gazetesi*'nde yer alan bir habere göre Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti çok çocuklu ailelere yapılan yardımı kısıtlamak zorunda kalmıştır. Yardım talebi ile müracaat eden 24.382 anne bulunduğu ve verilmesi gereken ikramiye miktarının 1.272.640 Lirayı bulduğu, fakat günün şartları içerisinde yardım işinin elde bulunan tahsisat ile idaresine imkan görülmediği ifade edilmiştir¹⁰⁵⁹.

Çok çocuklu ailelere 1942'de yardım yapılması için 75.000 lira ayrılmış ve dağıtım müracaat sırasıyla yapılmıştır¹⁰⁶⁰. İkramiye almak için müracaatta bulunanların ikramiyelerinin 20 Mayıs'tan itibaren dağıtılacağı ve müracaat tarihinden sonra yerlerini değiştirmiş olanların yeni adreslerini bildirmeleri gerekliliği duyurulmuştur. 1942 yılı Haziran ayında çok çocuklu ailelere verilecek ikramiyenin içeriği hakkında Maliye Vekaletince bir izahname hazırlanmıştır. 19 yaşını bitiren erkek ve 25'ini dolduran veya evli bulunan kız çocuklarla dışarıda çalışan çocukların sayıdan düşülmesi, 19 yaşını bitirdiği takdirde lise tahsilini tamamlamamış çocuklar için de ikramiyenin verilmemesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁶¹.

Çok çocuklu ailelerden 1935'ten 1941 sonuna kadar müracaat etmiş olanlardan ikramiyeye hak kazanmış bulunanların evrakları Vekaletçe düzenlenerek ait oldukları vilayetlere tahsisatları ile birlikte gönderilmiştir. Tevziata başlanacağı ve 1943 Ocak ayı sonuna kadar ikramiyelerin ödeneceği duyurulmuştur¹⁰⁶². Çok çocuklu ailelerin 1935 senesinden beri biriken alacaklarının ödenmesi için verilen karar üzerine buna ait evrak Vilayet Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüklerine gönderilmiştir. Yapılan incelemelere göre sadece İstanbul kaymakamlıklarında 1.603 çok çocuklu aile mevcut olup her birine 30'ar liradan istihkak toplamı 48.900 lira tutmaktadır. Tahakkuk evrakı kaymakamlara gönderilmiş ve dağıtıma başlanmıştır. Borçların 1942 senesi sonuna kadar ödeneceği belirtilmiştir. Çok çocuklu ailelere ve mirasçılara yardım olmak üzere mal sandıklarınca yapılacak ödemelerde veraset ilamı aranmaması, bunun yerine muhtardan alınacak bir belgenin yeterli olduğu ilgililere bildirilmiştir¹⁰⁶³. 1942 yılı Ağustos ayında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Kocaeli'deki çok çocuklu 1.300

¹⁰⁵⁹ *Cumhuriyet*, 31 Mart 1941, nr. 5977, s. 3; *Vatan*, 19 Mayıs 1941, nr. 266, s. 3.

¹⁰⁶⁰ *Akşam*, 21 Nisan 1942, nr. 8440, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1942, nr. 6395, s. 2.

¹⁰⁶¹ *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1942, nr. 6360, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1942, nr. 6401, s. 3.

¹⁰⁶² *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1942, nr. 6413, s. 1; *Ulus*, 24 Haziran 1942, nr. 7501, s. 2.

¹⁰⁶³ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1942, nr. 6432, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1942, nr. 6434, s. 2; *Ulus*, 15 Temmuz 1942, nr. 7522, s. 2.

aileye dağıtılmak üzere 15.900 Lira tahsisat göndermiştir. Bu paranın verilmesi ile annelerin Hükümete sonsuz minnet duydukları ifade edilmiştir. Başka şehirlerde yaşayan birçok anneye de ikramiye verilmiş ve dağıtımına devam edilmiştir¹⁰⁶⁴.

2. 3. SAĞLIK YARDIMLARI

Savaş şartlarının olumsuz etkileriyle birlikte sağlık sorunları ortaya çıkmış, ilaç ithalatının kesintiye uğraması sonucu piyasada ilaç bulunamamış ve ilaç fiyatları artmıştır. Bu durumda düşük gelirli kesimlerin bir diğer sıkıntısı ilaç olmuştur. Dolayısıyla sosyal yardımlar kapsamında ilaç dağıtımını da yapılmıştır.

İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar 1939 yılı başında belediye sağlık bütçesinin yardım kısmının artırılmasına karar vermiştir. Bu bütçe ile kimsesiz, fakir, yardımdan mahrum hastalar belediye hekim ve hastabakıcıları tarafından aranarak hastaneye kaldırılmadan ilaçları verilerek tedavi edilmiştir¹⁰⁶⁵. 1939 yılı sonunda bazı mahallelerde fakir olsa da ilmuhaber göstermeyen köylü halka ilaç verilmediği ve bir kısım fakir halkın Hükümetin ilaç yardımından faydalanmadığı şikayetleri basında yer almıştır. Vatandaşın yanında fakirlik belgesi yok diye ilaçsız bırakılması, devletin muayene ve tedavi evlerinden beklediği gayelere aykırı görülmüştür. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince ilgililere verilen emre göre yanında ilmuhaberi olmasa da doktorlar tarafından durumları takdir olunanlara gereken ilaçların parasız verileceği belirtilmiştir¹⁰⁶⁶.

Basında fakirlik belgesi ile hastanelere müracaat edenlerin kabul edilmedikleri hakkında yazılar çıkması üzerine Belediye Sıhhat Müdürü 28 Şubat 1941 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi* muhbirine şu açıklamada bulunmuştur¹⁰⁶⁷:

“Belediye Hastanelerindeki polikliniklerde maddi durumu iyi olanların da müracaat etmelerine binaen bu gibilerden 20 kuruş muayene ücreti alınmasına karar verilmiştir. Fakrühali ilmuhaberi ile müracaat edenlerden veya fakrühali aşikar olanlardan bu ücret alınmamaktadır. Bu gibilerden fakrühali mazbatasını talep edilmekle beraber acele yatırılması gereken vakalarda hastalar hemen yatırılarak tedavi edilmeye başlanmaktadır. Hatta Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bu gibi vakalara ihtiyat olarak boş yatak bulundurulmasını bile bildirmiştir. Acele tedavi gerektiren hasta

¹⁰⁶⁴ *Ulus*, 3 Ağustos 1942, nr. 7541, s. 2; *Ulus*, 9 Ağustos 1942, nr. 7547, s. 1.

¹⁰⁶⁵ *Akşam*, 15 Şubat 1939, nr. 7302, s. 3.

¹⁰⁶⁶ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1939, nr. 5586, s. 3; *Ulus*, 1 Aralık 1939, nr. 6583, s. 2.

¹⁰⁶⁷ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1941, nr. 5946, s. 3.

katiyen reddedilmez, fakir ise ilmuhaberi sonradan istenir. Bu şekilde tedavisiz kaldığından müdürlüğe şikayet yapılmamıştır. Diğer taraftan fakirlerin muayeneleri belediye şubelerinde de belediye doktorları tarafından yapılmaktadır. Reçetelerini yaptıramayacak kadar fakir olanların reçeteleri de yaptırılmıştır. Son üç ay içerisinde 11 belediye şubesi doktorları tarafından muayene edilen ve reçeteleri yapılan hastaların sayısı 3.000'den fazladır.”

1942 yılı başında fakirlere bedava ilaç dağıtılmasına karar verilmiştir. 1944 yılı sonunda İstanbul Belediyesi fakirlere yardım konusunda bütçesine 1943 yılına nazaran 1.243.764 Lira fazlası ile 3.971.221 Liralık tahsisat koymuştur. Sosyal yardım konusuna önem verilmiş, fakir halkın tedavisi ve himayesi en önemli noktayı teşkil etmiştir. 1943 yılında yapıldığı gibi 1944 yılında da İstanbul'un fakir muhtaç semtlerindeki hasta vatandaşların hastanelere sevk edilmeksizin evlerinde tedavilerine önem verilmiş, ilaç parasını veremeyecek kadar fakir olanların ilaçları da temin edilmiştir¹⁰⁶⁸. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Haseki Hastanesi'ne hastanede doğum yapan fakir kadınların çocukları için kundak takımı alınmasına mahsus tahsisat vermiş, 1945 yılı sonunda bu yardımı diğer hastanelerine de yaymıştır¹⁰⁶⁹.

2. 4. GİYİM YARDIMLARI

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkenin ekonomik durumu karşısında büyük zarar gören vatandaşlar karaborsada bulunan temel ihtiyaç maddelerini temin edememiş, hayat seviyelerini oldukça düşürmek zorunda kalmışlardır. Savaş yıllarında gıda maddelerinde beliren darlık nedeniyle sıkıntı çeken vatandaşlar yükselen enflasyon nedeniyle diğer ihtiyaçlarını da temin edemez hale gelmişlerdir. Vatandaşa gıda maddeleri temin etmeye çalışan Hükümet giyim eşyası konusunda da tüm halkı kapsayan düşük fiyatlı üretim ve satış uygulamalarında bulunmuştur.

2. 4. 1. Köylü Tipi Elbise Uygulaması

İkinci Dünya Savaşı ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler üzerinde de büyük sarsıntılar oluşturmuştur. Savaş yıllarında beslenme, ısınma, sağlık ihtiyaçları kadar kıyafet ihtiyaçlarını gidermek de önemli bir sorun haline gelmiştir.

¹⁰⁶⁸ *Akşam*, 18 Kasım 1944, nr. 9370, s. 3; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 293-294.

¹⁰⁶⁹ *Akşam*, 22 Aralık 1945, nr. 9761, s. 3.

Kırsal kesimde yaşayan insanlar için giyebilecekleri tarzda sağlam kumaşlar imal edilerek uygun ücretle temin etmeleri sağlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada köylülerin iyi giyinmesi için ucuz ve sağlam elbise tedariki düşünülmüş, İsmet İnönü Türk köylüsünün kolayca ve ucuza alabileceği elbise ihtiyacına işaret ederek bu konuda süratle çalışma yapılmasını istemiştir. Bu emir üzerine devlet fabrikalarında Türk köylüsünün giyebileceği tipte kumaşlar imal edilmiştir. Hükümet bu kumaşlardan elbise yaptırarak hiçbir kâr alınmadan tamamen maliyet fiyatına verilmesini kararlaştırmış; satış ve dağıtımda Sümerbank ve Ziraat Bankası görevlendirilmiştir. Dahiliye Vekaleti'nden vilayete gelen tebliğe göre köylü tipi elbisenin köylülerce yapılması, dokuma imkanı olmayan yerlerde Sümerbank'la iletişime geçilmesi, vilayetlerce mahalli ihtiyaçlara uygun tezgahlar tesisi ile kullanımlarının öğretilmesi faydalı görülmüştür. Sonuçlarının bildirilmesi ve tespit edilen kıyafetlerin üçer fotoğrafının gönderilmesi istenmiştir¹⁰⁷⁰.

Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü kumaşlardan 4 boy elbise hazırlatmış ve satışa çıkarmış, Ankara'ya ve Ziraat Bankası şubelerine göndermiştir. Diğer taraftan, Amerikan bezinden çamaşır, diril kumaşından gömlek, deri ve köseleden ayakkabı, kasket ve çorap yaptırılmasına ve maliyet fiyatına köylüye verilmesine karar vermiştir. Köylü tipi iskarpin ve botlar Beykoz fabrikasında, çamaşırlar Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğünde hazırlanmıştır. Sümerbank Yerli Mallar Pazarlarında birer köylü kısmı oluşturulması ve maliyet fiyatına köylüye satış yapılması kararlaştırılmıştır¹⁰⁷¹.

Sümerbank erkek köylüye ucuz elbise temininden sonra köylü kadınlara da ucuz elbise imaline karar vermiştir. İmalata başlanmadan önce çeşitli kıyafetler tespit edilmiş, kıyafetler bu tiplere göre dikilerek dağıtılmıştır. Gerek erkek, gerekse kadın elbiselerinin köylere kadar dağıtımını kolaylaştırmak ve ucuza temin etmelerini sağlamak için bir teşkilat kurularak kamyonlar satın alınmıştır¹⁰⁷². Sümerbank'ın köylülerin giyecek ihtiyacını ucuz şekilde karşılamak için yaptığı çalışmalar sonucunda hazırlanan köylü elbiseleri satışa çıkarılmıştır. Dayanıklı kumaştan yapılan bu elbiseler halis yünden imal edilen şayak ve kumaşlardan her boya göre dikilmiş,

¹⁰⁷⁰ *Akşam*, 2 Nisan 1939, nr. 7348, s. 5; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1939, nr. 5385, s. 1, 7.

¹⁰⁷¹ *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1939, nr. 5385, s. 1, 7.

¹⁰⁷² *Akşam*, 25 Mayıs 1939, nr. 7395, s. 3; *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1939, nr. 5399, s. 2.

takımlar 350 ile 700 kuruş arasında satılmıştır. Ayrıca köylü dairesinde Kayseri bezinden mintanlar 56 kuruş, Kayseri ve Nazilli kaput bezinden çamaşır ve gömlekler 45 kuruş, tire çoraplar 12.5 kuruş, Feshane yününden kasketler 30-35 kuruş, Beykoz fabrikasında yapılan kunduralar 190 ve potinler 290 kuruş fiyatla satılmıştır¹⁰⁷³.

Sümerbank köylü kadınları için de erkek elbiselerinden daha ucuz fiyata tek tip elbise ve ayakkabı yapmaya karar vermiş, köylü kadınlar tarlada da çalıştıkları için çalışmadıkları zamanlarda giyecekleri elbiseden başka dayanıklı kumaşlardan iş elbiseleri de yapılması kararlaştırılmıştır¹⁰⁷⁴. Köylü erkekler için kilot pantolon ve avcı elbisesi biçimi ceket yapılmış ve kışlık elbiselerinin dayanıklılığı artırılmıştır. Köylü kadınlar için de yazlık manto tipi bulunmuş ve örnek olarak birkaç kadın mantosu yapılmıştır. Kadın elbiseleri 225-325 kuruş, erkek elbiseleri ise 280-340 kuruştan dağıtılmıştır¹⁰⁷⁵. Köylü elbiseleri hazır olunca köy ihtiyar heyetleri vasıtasıyla dağıtım yapılmıştır. Sümerbank'ın köylüler için hazırladığı elbiseler çok rağbet görmüş, Sümerbank köylü kadınların mantoya alışmalarını temin etmek amacıyla Kayseri Bezinden hazırladığı mantoları 225-355 kuruş arasında satmış, kasaba ve şehirliler için de 7-8 liraya satılabilecek ucuz elbise temini için çalışmalara başlamıştır¹⁰⁷⁶.

1941 yılı başında İktisat Vekaleti binasında köylünün kendi elinden çıkmış eşyaları sergilemek amacıyla daimi teşhir yeri açılmasına karar verilmiş ve çeşitli dekoratörler çalıştırılarak teşhir yerinin dekorları oluşturulmuştur. Hükümet, Türk köylüsünün giyim eşyasını kendi eliyle teminine yardım etmek ve ucuz köylü elbisesi meydana getirmek için dokuma tezgahı ve iplik dağıtımına önem göstermiş, ayrıca bu tezgahlarda işlenen giyim eşyasının köy odalarında teşhir edilmeleri sağlanmıştır. Diğer taraftan çeşitli köylü elbiseleri örnekleri oluşturularak modaya uygun köylü kıyafet tipleri yapılmıştır. Teşhir yeri Vekalet binasında halka açılmıştır¹⁰⁷⁷.

1943 yılı başında köylü için tek tip elbise yapılması kararlaştırılmış, Sümerbank elbiseleri hazırlamış ve Yerli Mallar Pazarlarında satışa çıkarılmıştır. 17

¹⁰⁷³ *Ulus*, 28 Mayıs 1939, nr. 6399, s. 2; *Haber*, 1 Haziran 1939, nr. 1950, s. 1.

¹⁰⁷⁴ *Akşam*, 7 Haziran 1939, nr. 7408, s. 3.

¹⁰⁷⁵ *Akşam*, 11 Haziran 1939, nr. 7412, s. 3; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1939, nr. 5416, s. 2.

¹⁰⁷⁶ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1939, nr. 5416, s. 2; *Akşam*, 22 Haziran 1939, nr. 7423, s. 2; *Ulus*, 21 Haziran 1939, nr. 6423, s. 2.

¹⁰⁷⁷ *Vatan*, 26 Ocak 1941, nr. 156, s. 5. (Bknz. Ek:12)

Mart 1943 tarihli *Vatan* Gazetesi'nde yerli ve dayanıklı kumaşlardan yapılan köylü elbiselerinin beğenildiği ifade edilmiştir¹⁰⁷⁸.

2. 4. 2. Halk Tipi Elbise Uygulaması

Sabit gelirli ve yoksul kesimlerin giyim ihtiyaçlarının temin edilmesi için tek tip elbise ve ayakkabı imalatı söz konusu olmuştur. 1941 yılında çorap, fanila, halk tipi elbise ve ayakkabı yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Savaş dönemi koşullarında halk tipi çorap ve fanila yapılmasının fiyat kontrolü ve malzeme tedariki bakımından kolaylık olacağı düşünülmüştür¹⁰⁷⁹. Ticaret Odası halk tipi sağlam ve ucuz giyecek eşya imalatı için görüşmeler yapmış, çorap ve fanila örnekleri hazırlamış, eşyaların ihtiyacı karşılayabilecek miktarda üretilmesi için tedbir almıştır¹⁰⁸⁰.

Ayakkabıcılar Cemiyeti de Fiyat Murakabe Bürosu tarafından istenen halk tipi ucuz ve sağlam ayakkabı numunelerini hazırlatmıştır. Halk tipi kumaş imali de yapılmış, bu kumaşlardan bir kıyafetin 20-25 Lira arasında çıkacağı hesaplanmıştır. Bütün erkek vatandaşların giyebileceği ayakkabılar ve elbiselerle özellikle dar gelirli ailelerin yüklerinin hafiflemesi düşünülmüştür¹⁰⁸¹. Sümerbank Genel Müdürlüğü, kendi fabrikalarında özellikle köylü ve fakir halkın alabileceği kumaş ve eşyanın imalini ilgililere bildirmiştir. Lüks çeşitlerin imalatının azaltılması hatta bazı lüks eşyaların imalinin tamamen durdurulması kararlaştırılmıştır¹⁰⁸². Tek tip elbise ve ayakkabı imalatı konusunda Meclis'teki bir konuşmasında Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen 30 Ocak 1942 tarihinde şu açıklamalarda bulunmuştur¹⁰⁸³:

“İktisat ve Ticaret vekillikleri bir seneden beri bu iş üzerinde çalışmış olmakla beraber henüz müspet sahaya dökemiyorlar. Çünkü tahakkuk ettirmek için çivi, deri, makine lazımdır. Velhasıl birçok malzeme ile alakardır. Bunların bir kısmı ithal edilmiştir, stok edilmiştir. Bir kısmı da sipariş edilmiş, gelmiş veya gelecektir. Fakat şunu düşünmek lazımdır ki tek tip elbise, tek tip kundura ile istediğimiz şey yeknesak bir üniforma yapmaktan ziyade halka daha ucuza mal olacak bir tip yapmaktır.”

¹⁰⁷⁸ *Vatan*, 17 Mart 1943, nr. 820, s. 2.

¹⁰⁷⁹ *Vatan*, 15 Şubat 1941, nr. 176, s. 2.

¹⁰⁸⁰ *Vatan*, 22 Şubat 1941, nr. 183, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Mart 1941, nr. 5952, s. 2.

¹⁰⁸¹ *Cumhuriyet*, 12 Mart 1941, nr. 5958, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1941, nr. 6004, s. 5.

¹⁰⁸² *Vatan*, 2 Ağustos 1941, nr. 339, s. 2.

¹⁰⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 23, s. 179.

Fakat bu yıllarda tek tip elbise ve ayakkabı imalatı konusunda başarılı olunamamıştır. Nitekim *Ülkü* Dergisi'nin 1944 Ocak sayısında "Halk İçin Tek Tip Ucuz Kumaş" başlığıyla yer alan yazıda şu eleştiriler yer almıştır¹⁰⁸⁴:

"Memurlara birer takım elbiselik kumaş verildi. Fakat memlekette sayısı milyonu aşan az ve dar gelirli için elbise yaptırmak bugün artık imkan dışına çıkmıştır. Artık giyim bir lüks ve zenginlik işi oldu. Devlet fabrikaları tek tip elbiselik ucuz kumaş çıkarmalıdır. Hükümet kadrosunun dışında kalan binlerce vatandaş giyim derdi içinde çırpınmaya başlamıştır. Resmi ve hususi fabrikaları bir defa olsun bu önemli millet işinde seferber etmek gerekir düşüncesindeyiz."

2. 4. 3. Kumaş Yardımları

Halk tipi ucuz ürünler yapılmasının yanı sıra vatandaşlara kumaş yardımları da yapılmıştır. Ancak yapılan bu yardımlar bazı kişilerin istismarına uğramıştır. Devlet fabrikaları ürünlerinin tek elden piyasaya çıkarılması ve toptan satışların kontrol altına alınarak devletin piyasaya ucuz mal çıkarmakla yaptığı fedakârlığın istismarına meydan verilmemesi için birtakım kararlar alınmıştır. Satışlarda aracı kabul edilmemesi, ülkenin neresinden ve miktarı ne olursa olsun siparişin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Devlet fabrikaları ürünlerinin toptan satışlarında ihtiyaçtan fazla mal vermemeye ve bu suretle çeşitli ellerde stok yapılmamasına dikkat edebilmek için alım ve satımların kaydedileceği birer karne verileceği duyurulmuştur¹⁰⁸⁵.

Halkın basma ve pazen gibi giyecek eşyasına rağbet gösterdiği dikkate alınarak Sümerbank Yerli Mallar Pazarlarında 1941 yılı Kasım ayında basma satışına başlanmıştır¹⁰⁸⁶. 1942 yılı başında evlenmelerde çeyiz olarak 50 metreye kadar patiska verilmesi için İktisat Vekaleti'nden emir gelmiş, doğumlar için 15 metre, ölümler için de 15 metre patiska verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁸⁷.

22 Nisan 1942'den itibaren Yerli Mallar Pazarlarının bütün kaymakamlık ve nahiye merkezlerinde mutemet manifaturacılarla daha önce devlet fabrikaları ürünlerinden pamuklu kumaş almamış kişilere pamuklu kumaş, basma, pazen, Amerikan bezi ve patiska dağıtımına başlanmıştır. Evlere nüfusun 5 metre pamuklu kumaş almasını temin eden fişler dağıtılması, fiş sahiplerinin bulunduğu bölgenin

¹⁰⁸⁴ *Ülkü*, 1 Ocak 1944, S. 55, C. 5, s. VIII; Gökbnar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 145-146.

¹⁰⁸⁵ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1940, nr. 5859, s. 2.

¹⁰⁸⁶ *Akşam*, 19 Kasım 1941, nr. 8290, s: 3.

¹⁰⁸⁷ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1942, nr. 6252, s. 2.

mutemetinden 5 metreye kadar istediği cinsten kumaş alması, kışın da kışlık pamuklu kumaş dağıtılması kararlaştırılmıştır¹⁰⁸⁸. Fişler Yerli Mallar Pazarları memurlarınca dağıtılmış, dağıtım sırasında evlerinde bulunmayanların haklarını kaybedecekleri duyurulmuş fakat fiş alamayan kişilerin nüfus kağıtları ile İaşe Bürolarından fişlerini alabilecekleri ilan edilmiştir¹⁰⁸⁹. 4 Kasım 1942’de Yerli Mallar Pazarlarının halka ucuz eşya kuponları dağıtmaya başlayacağı, her nüfus için 5 metre basma, pazen, pijamalık veya patiska kumaşlarından verileceği duyurulmuştur¹⁰⁹⁰.

1942 yılı sonunda Hükümet, köylüye yardım etmek ve köylünün elinde bulunan maddelerin bir kısmından istifade etmek için yeni tedbirler almıştır. Ticaret Ofisi dışarıdan çok miktarda kumaş getirterek savaştan önceki fiyatlarla köylüye dağıtmış, karşılığında köylüden savaştan önceki fiyatlarla kilosu 7 kuruştan buğday almıştır. Buğdaylardan elde edilecek unlar fırınlara tahsis edilmek üzere Toprak Ofisine verilmiştir¹⁰⁹¹. Kışlık kumaş dağıtımı için halkın mahalle birliklerine müracaat ederek kuponlarını almaları ve kuponlarda yazılı numaralara göre Yerli Mallar Pazarlarında ilan edilecek günlerde haklarını alabilecekleri tebliğ edilmiştir. Ankara halkı için ise vilayet emrine verilen manifatura eşyasının sergi evinde kupon karşılığında satışı yapılmış, gününde kullanılmayan kuponların geçersiz sayılacağı ve müracaatların dinlenmeyeceği duyurulmuştur¹⁰⁹².

6 Ocak 1943 tarih ve 2/19276 sayılı kararnameyle dar gelirlilerin çamaşır ihtiyaçlarını karşılamak üzere ucuz fiyatla kaput bezi dağıtımı yapılmıştır. Kaput bezi bir defaya mahsus olmak üzere kişi başına beşer metre ve Yerli Mallar Pazarı mağazalarından metre teslim fiyatı menşe fabrikasına göre 64 ile 68 kuruş olarak dağıtılmıştır. Hak sahibi dar gelirliler; Yerli Mallar Pazarı mağazalarına müracaat ederek, şeker kartını gösterecek ve kartın alt ve sağ tarafındaki “H harfi”nin mağaza memuru tarafından kesilmesi suretiyle tüketimi gerçekleştirilmiş olacaktı¹⁰⁹³.

1943 yılı başında Yerli Mallar Pazarlarında Kız Teknik Öğretim Okulları’nın pamuklu dokuma ihtiyaçları için ayrılan kontenjanların okulun uygulama

¹⁰⁸⁸ *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1942, nr. 6350, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1942, nr. 6366, s. 2.

¹⁰⁸⁹ *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1942, nr. 6378, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1942, nr. 6382, s. 2.

¹⁰⁹⁰ *Akşam*, 4 Kasım 1942, nr. 8635, s. 3.

¹⁰⁹¹ *Vatan*, 6 Aralık 1942, nr. 779, s. 2.

¹⁰⁹² *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, nr. 6587, s. 2; *Ulus*, 1 Ocak 1943, nr. 7685, s. 1.

¹⁰⁹³ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1943, nr. 5300, s. 4245; Gökbnar- Kahrıman; *a.g.e.*, s. 147.

tahsisatından ayrılan para ile satın alınabilmiş bunun dışında öğrenciler tarafından toplanan para ile bu okullar için pamuklu dokuma satışı yapılmadığı öğrenilmiştir. Maarif Vekilliği, fakir ve yardıma muhtaç öğrencilerin pamuklu dokuma malzemelerinin parasını ödemeyi kabul etmiştir. Bunun dışında kalan ve hali vakti yerinde öğrencilerin vereceği para ile okul idarelerince alınması kararlaştırılmıştır¹⁰⁹⁴.

Kumaş kıtlığının olduğu dönemlerde Sümerbank pamuk kırıntılarının kaybı, paçavraların ucuz fiyatla ihracının önlenmesi amacıyla paçavra ile kumaş, pamuk kırıntısı ile iplik yapmaya başlamıştır¹⁰⁹⁵. 1943 Nisan ayı itibariyle İstanbul'da dar ve sabit gelirlili vatandaşlara nüfus başına 5 metre üzerinden basma, diril ve kaput bezi dağıtımı yapılmıştır. Mayıs ayında Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü halka basma, diril ve kaput bezi dağıtımının halkın talep devam ettiği müddetçe devam etmesine karar vermiştir¹⁰⁹⁶. Köylünün ihtiyacı olan manifaturayı yerinde ve masrafa girmeden tedarik edebilmesi için Sümerbank Yerli Mallar Pazarları'nın köylerdeki esnafa kadar manifatura eşyası vermesi kararlaştırılmıştır. Köylerde bu işle meşgul olanlar kaymakam onaylı belge ile Sümerbank'a müracaat ederek manifatura eşyası alıp köylerinde satabilme imkanına kavuşmuşlardır¹⁰⁹⁷.

Yerli Mallar Pazarlarında Çarşamba ve Cumartesi günleri dar gelirlilere, diğer günler öğleye kadar halka basma dağıtımı yapılmıştır. Ancak Yerli Mallar Pazarlarından ucuz fiyatlarla alınan basmalar dışarıda satılarak çok kâr getirdiğinden karaborsacıların ilgisini çekmiştir. Dağıtım günleri çeşitli semtlerden gelen karaborsacılarla hak sahipleri mağazaların önlerinde birleşince kalabalık artmış ve her gün dağıtım yapıldığı halde bu kalabalık önlenememiştir. Bu durum üzerine basında kalabalığın önlenmesi ve karaborsacılarla hak sahiplerinin sokak aralarında pazarlık yapmalarının önlenmesi için güvenlik önlemleri alınması ve karaborsacılarla mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır¹⁰⁹⁸. Yerli Mallar Pazarında yapılacak dağıtımda izdihamı önlemek amacıyla numara usulü uygulamaya karar vermiştir. Yerli Mallar Pazarlarından basma alacaklar ekmek karnelerini göstermek suretiyle sıra numarası olarak mağazaya girebileceklerdir. Basma satışlarının her gün saat 9 ile 10

¹⁰⁹⁴ *Ulus*, 21 Ocak 1943, nr. 7710, s. 2.

¹⁰⁹⁵ *Ulus*, 8 Şubat 1943, nr. 7728, s. 1.

¹⁰⁹⁶ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1944, nr. 7062, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1944, nr. 7107, s. 2.

¹⁰⁹⁷ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1943, nr. 6797, s. 3; *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1943, nr. 6801, s. 2.

¹⁰⁹⁸ *Akşam*, 18 Temmuz 1943, nr. 8888, s. 1.

arasında yapılacağı ve sadece nüfus kağıtlarını getiren kadınlara verileceği, nüfus kağıdına damga vurularak mühürleneceği ve böylece kimsenin 3 ay müddetle basma alamayacağı duyurulmuştur. Bu tedbir sayesinde hem izdihamın önlenmesi hem de karaborsacıların faaliyetine son verilmesi amaçlanmıştır¹⁰⁹⁹.

13 Ekim 1943'de manifatura dağıtımında önce dar gelirli olanlar, sonra diğer kişilerin haklarını alacakları belirtilmiştir. İstanbul köylerine dağıtılmak üzere Sümerbank'a 600.000 metre basma vermiş, Adana üreticilerine bez, İzmir köylülerine İzmir Tarım Satış Kooperatifi vasıtasıyla pamuklu verilmiştir¹¹⁰⁰. 1944 yılı Nisan ayında dar gelirli vatandaşlara Yerli Mallar Pazarları basma, kaput bezi ve diril dağıtmıştır. Nazilli basması 158, diril 141, kaput bezi 108 kuruştan verilmiştir¹¹⁰¹. Mayıs ayının ilk haftası içinde Yerli Mallar Pazarlarında 104.668 kişiye kaput bezi, basma ve diril satılmış, en çok da kaput bezi satılmıştır. 19 Mayıs 1944'de Ticaret Vekaleti Birlikler elinde bulunan manifatura eşyasından 955.000 metresini dar ve değişmez gelirli olanlara dağıtılmak üzere vilayet emrine vermiştir¹¹⁰².

Sümerbank Yerli Mallar Pazarları 1944 kışı için ucuz fanilalar ile erkek ve kadın pardesüleri satışa çıkarmaya karar veren Sümerbank, bu eşyaların fiyatını düşürmek için tedbirler almıştır. Birinci parti kısa sürede satılmış, lacivert tiftik paltolar 105, hazır siyah paltolar 53-57, renkli paltolar 47-53-58, İskoç palto ve pardesüer 42-44, renkli tiftik paltolar 60, lacivert tiftik paltolar 65-70, yün lacivert pardesüer 38, çocuk palto ve pardesüerleri 28-32-37 lira toptan fiyatla satışa çıkarılmıştır¹¹⁰³. Ticaret Ofisi Avrupa'dan gelen kumaşların en uzak vilayetlere kadar dağıtılması için gerekli tedbirleri almış, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi diğer vilayetlerde de dağıtımına başlanmıştır¹¹⁰⁴.

1945 yılı Şubat ayında yeni tip kalın şayak ucuz köylü elbiselerinin toptan satışına başlanmıştır. Büyük yeleksiz takımlar 22, yelekli takımlar 26, tek ceketler 13-14, tek pantolonlar 8-9 lira toptan satış fiyatı tespit edilmiş; çocukların yeleksiz takımları 17, yelekli takımları 20, tek ceketler 10, tek pantolonlar 7 liradan satılmıştır.

¹⁰⁹⁹ *Vatan*, 9 Ağustos 1941, nr. 346, s. 2; *Akşam*, 24 Ağustos 1943, nr. 8925, s. 2.

¹¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1943, nr. 6882, s. 3; *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1943, nr. 6886, s. 2; *Akşam*, 29 Ekim 1943, nr. 8989, s. 3.

¹¹⁰¹ *Vatan*, 18 Nisan 1944, nr. 1213, s. 2.

¹¹⁰² *Vatan*, 5 Mayıs 1944, nr. 1230, s. 2; *Ulus*, 19 Mayıs 1944, nr. 8188, s. 2.

¹¹⁰³ *Akşam*, 21 Ekim 1944, nr. 9342, s. 1; *Akşam*, 29 Ekim 1944, nr. 9350, s. 2.

¹¹⁰⁴ *Ulus*, 22 Kasım 1944, nr. 8375, s. 2;

Yeni tip işçi elbiselerinin toptan satışına başlanacağı duyurularak ceket pantolondan ibaret işçi takımlarına 1.650, tek ceketlere 875, tek kilot pantolonlara 620, düz pantolonlara 680, battal boy pantolonlara 750 kuruş toptan fiyat tespit edilmiştir¹¹⁰⁵. 1945 Mart'ında Yerli Mallar Pazarlarının sabit ve dar gelirlilere dağıtacağı 5 metrelik basma veya kaput bezlerinin manifatura satan esnaftan bayiler temin etmek suretiyle dağıtılması ve bu bayilerin cadde üzerinde dükkanları olan manifaturacılar tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁰⁶. 1945 Nisan'ında sabit ve dar gelirliler dahil olmak üzere bütün yurttaşlara nüfus başına beşer metre basma ya da kaput bezi dağıtılmasına karar verilmiştir. Ankara, İstanbul ve İzmir'de oturanlara ekmek kartlarındaki kuponlardan biri ile dağıtım yapılmıştır. Basma ve kaput bezi dağıtılması hakkında İktisat Vekaleti ile Ticaret Vekaleti tarafından yapılan hazırlıklar tamamlanmış ve Ticaret Vekaletince bütün valiliklere tebligat yapılmıştır. Dağıtımların Yerli Mallar Pazarı Müessesesi tarafından büyük ve küçük farkı aranmaksızın nüfus başına 5 metre kaput bezi veya basma üzerinden yapılması, tercihin halkın arzusuna bırakılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca mağazalarda izdiham olmaması için bazı şehirlerde Yerli Mallar Pazarı Müessesesi tarafından perakendeci manifaturacılar eliyle de dağıtım yapılması kararlaştırılmıştır. Elbiselik yünlü kumaşların kumaşların bütün illerde diğer maddelerin dağıtılmasında takip edilen prensipler içinde dağıtılmasına, illerin de kendi bölgelerinde kumaşları muhtaç olanlara dağıtılmasına karar verilmiştir¹¹⁰⁷.

3. ÇALIŞAN KESİME YAPILAN DEVLET YARDIMLARI

Devlet memurları, emekliler ve fakir halk kesimleri savaşın ekonomik etkilerine en çok maruz kalan kesimler olmuşlardır. Hükümet savaş döneminde bu kesimlerin sıkıntılarını hafifletmek ve ihtiyaçlarını temin etmek için çeşitli sosyal yardım tedbirleri almıştır. Maaş zammı, prim, ikramiye gibi nakit olarak destekte bulunmuş ve belirli temel tüketim maddelerinin dağıtımını şeklinde yardım kampanyası düzenlemiştir. Sosyal yardımlar savaşın ilk yıllarından itibaren görülmekle birlikte

¹¹⁰⁵ *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1945, nr. 7351, s. 2; *Akşam*, 7 Şubat 1945, nr. 9448, s. 3; *Akşam*, 8 Şubat 1945, nr. 9449, s. 3.

¹¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 31 Mart 1945, nr. 7404, s. 3.

¹¹⁰⁷ *Ulus*, 13 Nisan 1945, nr. 8517, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1945, nr. 7422, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1945, nr. 7429, s. 2.

özellikle savaşın olumsuz yansımalarının toplumsal yapıda iyice hissedilmeye başladığı 1942 ve 1944 yılları arasında yoğunlaşmıştır.

Denizli Valisi Osman Nuri Tekeli, 13 Haziran 1942 tarihinde Başvekalete Denizli'deki memurların ekonomik durumlarını anlatan bir yazı göndermiştir. Bu yazıda savaşın ekonomik etkileri altında fiyatların savaştan önceki yıllara göre %100'den %500'e kadar yükselmesi, birçok eşyanın karaborsaya düşmesi geçimi savaştan önceki gelirine bağlı bulunan devlet memur ve müstahdemlerini zor duruma soktuğundan bahsedilmiştir. Hükümetin memur ve müstahdem maaşlarına yapmış olduğu zammın eşya fiyatlarının yükselmesi derecesinde olmadığından memurların sıkıntı ve ızdırabının her gün arttığı ifade edilmiş ve *“Memurların sıkıntı içinde buldukları halde dışlerini sıkarak Cumhuriyet Devletine layık asalet ve vakarlarını muhafazaya çalışmaktadırlar”* ifadeleri ile davranışları takdire layık bulunduğunu belirtilmiştir. Yazısının sonunda *“Memurlar bu zor zamanda zevklerinden ve zaruri ihtiyaçlarından birçoğunu terk etmiş veya çok azaltmış olarak çalışmaktadırlar hatta içlerinde geçinemeyecek dereceye inmiş olanları da vardır.”* diyerek savaş ekonomisinin etkilediği bir ortamda geçimleri zorlaşan memurların durumu açıklanmıştır¹¹⁰⁸.

Memurların içinde bulunduğu durum karşısında Valilerden sonra, CHP Müstakil Grubu da bir rapor hazırlayarak memurlara yardım konusunda Hükümete bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Memur ailelerine giyecek ve yiyecek yardımında bulunulması Hükümete tavsiye edilmiştir. Müzakereler sonucunda küçük memur ve ailelerine ekmeğin parasız verilmesi, genel bütçeye memurlara yardım etmek üzere konulacak paranın bir kısmı ile vilayet ve kaymakamlıklarda memur kantinlerinin kurulması ve memurların buradan alışveriş yapmalarının sağlanması gibi konularda çözüm önerileri sunmuştur¹¹⁰⁹.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren yiyecek, giyecek, odun ve kömür gibi temel tüketim maddelerinin fiyatları artmaya başlamıştır. Birçok tüketim maddesi karaborsaya düşerek piyasada az bulunur hale gelmiştir. Bu nedenle devlet düşük gelirli memurlara ve yoksul durumda olan halka 1939-1940 kışını rahat şekilde geçirmeleri için bazı yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Gazetelerde de devletin bazı

¹¹⁰⁸ BCA. 030.0.010.000.000., Yer No: 65.436.19/1-2. (Bknz. Ek: 13)

¹¹⁰⁹ Tuğluoğlu; Sıtma Mücadelesi, s. 360.

sosyal yardım tedbirleri uygulaması gerektiği ifade edilmiş, ancak sosyal yardımlar başarılı bir şekilde uygulanamamış, halkın ihtiyaçlarına cevap verememiş, sıkıntılarını hafifletmekte etkili olamamıştır. Tersine sosyal yardımların uygulanmasında çeşitli engellerle ve sorunlarla karşılaşmıştır. Hükümetin sosyal yardımları, yardım kapsamı dışında bırakılan kesimler arasında hoşnutsuzluk doğurduğu gibi yardım alanlar arasında bile yaygın bir memnuniyet havası oluşturmak yerine şikayet kaynağı olmuştur. Bu yardımlar aracılığıyla dar gelirli devlet memurlarına rahat bir hayat standardı sağlanamamış, sıkıntıları hafifletilememiş ve savaştan derin bir şekilde etkilenmeleri önlenememiştir. Çoğunluğu düşük gelirli olan memurların yaşam standartları iyi olmamış, büyük çoğunluğun durumu kötüleşmeye devam etmiştir¹¹¹⁰.

Bu doğrultuda savaş yıllarının ilk kapsamlı sosyal yardım tedbiri 13 Kasım 1942 tarihli ve 4306 sayılı “Dar Gelirli Yarımlar Yardımı Kanunu” olmuştur. Hükümet, genel bütçeden maaş alan memurlara; emekli, dul ve yetim gibi yoksul kesimlere piyasa fiyatlarından daha ucuza dağıtılmak üzere giyecek (elbiselik kumaş ve ayakkabı), yiyecek (hububat, bulgur, yağ, pirinç, şeker) ve yakacak (kömür) gibi sekiz kalemden oluşan bir yardım paketi hazırlamıştır. Yardım programına göre temel tüketim maddeleri genel bütçeden maaş alan düşük gelirli devlet çalışanlarına, emeklilere, yoksullara, dullara ve yetimlere aynı olarak piyasa fiyatının altında dağıtılmıştır. Yardım malzemelerinin dağıtımını Yerli Mallar Pazarları, Mahrukat Ofisi ya da anlaşmalı mahalle bakkalları gerçekleştirmiştir. Yardım maddeleri Hükümetin vatandaşlara önceden dağıttığı kuponlar karşılığında verilmiştir¹¹¹¹.

3. 1. GİYİM YARDIMLARI

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yiyecek maddelerindeki darlık nedeniyle sıkıntı çeken vatandaşlar yükselen enflasyon nedeniyle ihtiyaçlarını temin edememişlerdir. Yiyecek maddelerini vatandaşına temin etmeye çalışan Hükümet, giyim eşyası konusunda halkla sürekli temas halinde olan memur ve müstahdemlerin devletin temsilcileri olduğunu düşündüğünden olsa gerek memurlarına farklı davranmıştır.

¹¹¹⁰ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 292-293.

¹¹¹¹ *Resmi Gazete*, 16 Kasım 1942, nr. 5258, s. 3977; *Ulus*, 13 Kasım 1942, nr. 7640, s. 1; *Ulus*, 14 Kasım 1942, nr. 7641, s. 1.

Sosyal yardım faaliyetleri hayat pahalılığının zirveye ulaştığı 1943 ve 1944 yıllarında yoğunlaşmıştır. 1943 ve 1944 yılları savaşın ekonomik sıkıntılarının yoğun bir şekilde hissedildiği, fiyatların zirveye ulaştığı, gelir dağılımının daha fazla çarpıklaştığı, toplumsal alanda birçok sorunun iyice belirginleştiği yıllar olmuştur. Kapsamlı bir sosyal yardım programının uygulandığı 1943 yılının bir başka özelliği ise Cumhuriyet'in ilanının yirminci yıl dönümü olmasıydı. Halkın büyük ekonomik sıkıntılarla boğuştuğu, fakat siyasi iktidar için anlamlı olan bu yılda CHP kendi iktidarının ve Cumhuriyet rejiminin meşruiyeti için halkın sıkıntılarını hafifleterek halkın hizmetinde olduğunu göstermek, halkı partiye ve rejime sadık ve hoşnut tutmayı amaçlamıştır¹¹¹². Hükümetin yürüttüğü sosyal yardım faaliyetleri 1944 yılında da devam etmiştir. 1944 yılındaki sosyal yardımların özelliği ise 1942 ve 1943'te aynı yardımların dağıtımını konusunda yaşanan olumsuz tecrübeler sonucunda yardımların daha çok maaş zammı, prim ve diğer ödentilerin arttırılması gibi parasal şekilde yapılması olmuştur. Aynı yardımların dağıtılmasında birçok kargaşayla, yolsuzlukla karşılaşmış, sosyal yardımlar çalışanlar arasında memnuniyet uyandıracak yerde eleştiri ve şikayet kaynağı olmuştur. Ayrıca dağıtım masraflarının olmaması, dağıtımlarının daha kolay olması ve paranın sürekli değer kaybetmesi gibi nedenlerle Hükümet için parasal yardımın aynı yardıma göre daha ekonomik olmasının da parasal yardımların tercih edilmesinde rol oynayan etkenlerden biri olduğu düşünülebilir¹¹¹³.

Türkiye'de yardımların yönlendirildiği kitle; özellikle kentlerde yaşayan, kamuda istihdam edilen memurlarla, emekli, dul, yetim ve diğer yardıma muhtaç yoksullardan oluşan yaklaşık 1.600.000 kişiden oluşmuştur. Hükümetin sosyal yardım programı işçileri, özel sektörde çalışanları, kırsal alanda yaşayan yoksulları ve ziraat işçilerini kapsamamıştır. Ayrıca bazı maddelerin dağıtımında yardım alanlar arasında genel bütçeden maaş alan memurlara öncelik verilmiştir. Sekiz kalemlik yardım maddelerinden çoğu sadece genel bütçeden maaş alan memurları kapsadığı için belediyeden maaş alan memurlara ve emeklilere bazı yardım maddeleri dağıtılamamış ya da sınırlı miktarda dağıtım yapılabilmektedir. Ayrıca devletin çeşitli kurumlarında çalışan ya da belediyede istihdam edilen işçiler yardım programının kapsamı dışında

¹¹¹² Metinsoy; *a.g.e.*, s. 294.

¹¹¹³ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 297-298.

tutulmuşlardır. 1.600.000 kişilik hedef kitlesi içinde yer alan insanların da yardıma ulaşamadıkları ve yardımlardan mahrum kaldıkları olmuştur¹¹¹⁴.

Memur ve müstahdemleri devletin temsilcileri olarak gören Hükümet çalışanlarla ailelerini kapsayan, kumaş ve ayakkabıdan oluşan giyim yardımları yapmıştır. Yardımlarla ilgili detaylar basında sıklıkla yer almıştır. 1941 yılı ortalarında Sümerbank işçilerin iyi giyinme ve iyi yaşama imkanlarını sağlama konusunda çalışmalara başlamıştır¹¹¹⁵. Sümerbank resmi ve hususi müesseselerde çalışan memur aileleri fertlerinden aynı soyadı taşıyanlara nüfus kağıdı ile Yerli Mallar Pazarlarına müracaat ettikleri takdirde basma, patiska, pazen ve amerikan bezini çok ucuz fiyatlarla kendilerine verilecek fişler karşılığında alabileceklerini duyurmuştur¹¹¹⁶. 22 Kasım 1941'de Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü halka basma satışını durdurmuştur. Basma satışı yalnız resmi devlet memurları ve müesseseler memur ve müstahdemlerine devam etmiş, memurlara basma, pazen gibi pamuklu kumaşların satışında kolaylık gösterilmiştir. Basma dağıtımının adaletle yapılabilmesi ve fırsat düşkünlerinin istifadesine meydan verilmemesi için basma dağıtım fişlerinin resmi makamlarca verilmesini ve Pazarlarda sadece satış yapılmasını teklif etmiştir¹¹¹⁷.

Yerli Mallar Pazarlarından özel ve resmi kurumlarda çalışan memurlara verilecek giyim eşyası hakkında kararlar alınmıştır. Memurun nüfus kağıdına tarihli kuponlar eklenerek bu tarihlerde malların alınacağı, her memurun nüfus başına alacağı patiska, pazen, kaput bezinin 5 metreyi geçmeyeceği ilan edilmiştir. Bunun üzerine Sümerbank Yerli Mallar Pazarlarında basma, pazen, patiska ve Amerikan Bezi dağıtımının yeni esas dahilinde yapılması için Ankara'dan emir gelmiştir. Yeni şekle göre herkes nüfus kağıdı ile Sümerbank Yerli Mallar Pazarlarına müracaat ederek mallardan belirli miktar alabilecek, mal alanların nüfus kağıtlarına küçük bir işaret konulacaktır, böylelikle fiş verme ve bekleme usulü kaldırılmıştır¹¹¹⁸.

1941 yılı sonunda, Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü önceden yalnız basma kumaşta uygulanan dağıtım şeklini genişletmiş ve resmi devlet daireleri çalışanlarına daha geniş oranda dağıtımına başlamıştır. Yeni şekilde nüfus cüzdanlarına çeşitli

¹¹¹⁴ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 295-296.

¹¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1941, nr. 6099, s. 2.

¹¹¹⁶ *Akşam*, 21 Kasım 1941, nr. 8292, s: 2.

¹¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1941, nr. 6203, s. 2.

¹¹¹⁸ *Ulus*, 3 Aralık 1941, nr. 7302, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1941, nr. 6234, s. 2.

tarikhlerde alınmak üzere 5 fiş yapıştırılacağı ve bu fişlerin 5 metre basma veya pazen, pijamalık veya gömleklilik, 7 çile¹¹¹⁹ye kadar yün, 6 metre Amerikan bezi, 3.5-5 metreye kadar patiska, 5 metre ipliği boyalı kumaşlardan alma hakkını içerdiği açıklanmıştır¹¹²⁰. Ayrıca her memurun nüfus başına alacağı patiska, basma, pazen, kaput bezi 5 metre ile sınırlandırılmıştır¹¹²¹.

30 Ocak 1942 tarihinde İktisat Vekaleti Yerli Mallar Pazarlarından devlet memurlarına ve müstahdemlere verilecek pamuklu dokuma kumaşlar hakkında bir tamim yayınlamıştır. Tamimde dokuma fabrikaları ürünlerinin satış ve dağıtımıyla Sümerbank'ın görevlendirildiği, ordu ve halk ihtiyacının en iyi şekilde karşılanması için çeşitli tedbirler alındığı ve kumaşların Yerli Mallar Pazarlarından temini hakkında alınan kararlar yer almıştır. İktisat Vekaleti tamimde yer alan hususların uygulanması konusunda ilgili dairelere gerekli tebligatların yapılmasını ve dağıtımın tamimde yer alan şekliyle uygulanmasına dikkat edilmesini istemiştir. Nüfus kağıdı göstererek ve nüfus başı 5 metreyi geçmemek üzere Yerli Mallar Pazarlarından alım yapılabilmesi, müşterilerin kendisine mağazada refakat etmeyen ve aynı soyadını taşıyan aile fertleri için de nüfus cüzdanlarını göstererek ve 5 metreyi geçmemek üzere kumaş alabilmeleri kabul edilmiştir. Ancak memurların mesai saatleri içerisinde uzun saatler Yerli Mallar Pazarları Mağazaları önünde beklemelerinin işlerini aksatmalarına sebep olacağı düşünülerek Sümerbank'ça memurlara toptan satış yapılması kararlaştırılmıştır. Buna göre memur ve müstahdemler aile fertleri ile yanlarında çalıştırdıkları hizmetçilerine ait nüfus cüzdanlarını daire mutemetlerine teslim ederek her memurun ailesine ait nüfus sayısı ve almak istediği malın cinsini gösteren bir belgeyle Yerli Mallar Pazarlarına müracaat etmeleri ve mutemetlerin her nüfusa 5 metre hesabıyla kumaşları toptan alması uygun görülmüştür. Mal alımında bir karışıklığa meydan vermemek için Yerli Mallar Pazarlarından mutemetlerin aldığı malların memurlara dağıtımında memur ve adına kumaş aldığı aile fertlerine ait nüfus cüzdanlarına mürekkepli kalemle “*Yerli Mallar Pazarları Müesseseleri'nden 5 metre pamuklu dokuma almıştır*” yazılarak altının resmi mühürle mühürlenmesi ve tarih konulması kararlaştırılmıştır. Özellikle Ankara'da yüksek sayıda memurun bu şekilde toptan müracaatlarının sayıca çok

¹¹¹⁹ İpek, yün, pamuk gibi her türlü iplik demeti.

¹¹²⁰ *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1941, nr. 6217, s. 2.

¹¹²¹ *Ulus*, 3 Aralık 1941, nr. 7302, s. 2.

olacağı göz önünde bulundurularak ilk yapılacak dağıtım için dairelerce her memura aile fertleri ne sayıda olursa olsun halkarı saklı kalmak şartıyla en fazla 10 metre hisse almak yani iki nüfus için dağıtımdan yararlanacak şekilde hareket edilmesi uygun görülmüştür¹¹²². İktisat Vekili Başvekaletle gönderdiği bir yazıda yukarıda bahsedilen şartları tekrarladıktan sonra memurların manifaturalarını daireleri adına mutemetler vasıtasıyla aldirmaları konusunda Vekaletlere bir tamim göndermiş, yüksek makamlara bağlı dairelere de gerekli tebligatın yapılmasını istemiştir¹¹²³.

1942 yılı başında İktisat Vekaleti, Beykoz Deri ve Kundura fabrikasında Zonguldak kömür havzasındaki 20.000 işçi için tek tip ayakkabı yaptırmış ve maliyet fiyatıyla işçilere dağıtmıştır. İstanbul Belediyesi de temizlik işçilerine altları tahta, çifti 2.5 liraya mâl edilen yeni tip tahta ayakkabı yaptırmaya başlamıştır¹¹²⁴. Sümerbank Yerli Mallar Pazarlarının şubelerinden halka yapılan kumaş dağıtımına 17 Şubat 1942 tarihinde İstanbul'da tekrar başlanmıştır. İstanbul'da nüfus yoğunluğu fazla olduğundan tercihan devlet ve özel kurum memurları ve ailelerine sonra diğer halka dağıtım yapılmış, bir aileye 10 metreden fazla kumaş verilmemiştir¹¹²⁵.

Ankara Valiliğinin tebliğine göre 1942 Nisan ayı ekmek karneleri dağıtılırken nüfus başına beşer metre pamuklu kumaş kuponları verilmesi, bu kuponlarla Yerli Mallar Pazarlarından manifatura eşyalarının alınması kararlaştırılmıştır. Ekmeğin kartla verilmesinden iyi sonuç alındığı belirtilerek diğer maddelerden lüzum görülenlerin dağıtımında ekmek kartları ile yerli mallar kuponlarının dağıtılmasına karar verilmiştir¹¹²⁶. Bir ay sonrasında İstanbul'daki dağıtımda hiç kumaş almamış olanların yararlanacağı, ikinci kez alınacak malların nüfus kağıdına yazılacağı, bu evsftaki her vatandaşa yalnız bir cinsten 5 metre kumaş verileceği duyurulmuştur¹¹²⁷.

Giyim yardımı kapsamında 1942 yılı Ağustos ayında memurlarla eşlerine birer çift parasız kundura verilmesine karar verilmiştir¹¹²⁸. Memur ve işçilere senede bir defa dağıtılacak bir kat elbiselik ve bir kat ayakkabı için Sümerbank hazırlık yapmaya

¹¹²² BCA. 030.10.00.00., Yer No: 15.87.28.2/3; *Ulus*, 31 Ocak 1942, nr. 7357, s. 1-5; *Akşam*, 1 Şubat 1942, nr. 8361, s. 2.

¹¹²³ BCA. 030.10.00.00., Yer No: 166.157.7.2-3-4.

¹¹²⁴ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1942, nr. 6292, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1942, nr. 6409, s. 2

¹¹²⁵ *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1942, nr. 6287, s. 2.

¹¹²⁶ *Akşam*, 27 Mart 1942, nr. 8415, s. 1.

¹¹²⁷ *Akşam*, 8 Mayıs 1942, nr. 8457, s. 2.

¹¹²⁸ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1942, nr. 6455, s. 1; *Ulus*, 7 Ağustos 1942, nr. 7545, s. 1.

başlamıştır. Memurlara verilecek elbiselik kumaşın 400.000 metreye yakın olduğu, ayakkabılar için de 280.000 kilo kadar kösele ve deriye ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır¹¹²⁹. Sümerbank Genel Müdürlüğü fabrikalarında yaptırdığı kumaşları ilgili makamların incelemesine sunarak beğenilecek çeşidin Sümerbank fabrikalarında dokunarak dağıtımına başlanacağını belirtmiştir¹¹³⁰. Sümerbank'ça görevlendirilen Beykoz Kundura Fabrikası Müdürlüğü parasız kunduraların derilerini ve malzemelerini tedarik ederek imal hazırlıklarına başlamıştır. Vilayetin memur ve eşlerinin sayısını tespit ederek Sümerbank Yerli Mallar Pazarları İstanbul Müdürlüğüne bildirmesi kararlaştırılmıştır¹¹³¹.

Memurlarla eşlerine elbiselik kumaş ve ayakkabı verilmesi kararından maaşları 70 liraya kadar olan memurlar, ücretlilerle devlet iktisadi teşekküllerinde ve sermayesinin yarısı devlete ait bankalardaki memurlar yararlanabileceklerdir. Bu konuda resmi dairelerin ihtiyaç listelerini hazırladıkları, fabrikaların kumaşları yapmaya başladıkları ifade edilse de birkaç gün sonrasında basında Hükümetin ülke ihtiyacını karşılamak üzere azami gayret sarf eden milli fabrikaları memurlara aynı desende kumaşlar dokumaya geçerek faaliyetlerinden alıkoymamak maksadıyla memurlara kumaş ve ayakkabı yerine bunların tutarını para olarak vermek için formül aramak üzere bir komisyon kurduğu haberi yer almıştır¹¹³².

Kumaş dağıtımında öncelikle memurların ihtiyaçları dikkate alınmıştır. Aldığı az bir aylık karşılığında giyecek ihtiyacını temin edemeyen memurlara kolaylık gösterilmek ve kâr aramadan ucuz mal temin etmek maksadı ile ithalat ve ihracat birliklerinde toplantı yapılmış ve dağıtımda yapılması gerekenler tespit edilmiştir. Birliklerce alınan karara göre bundan böyle ithal edilecek manifatura eşyası memurlara verilmek üzere Yerli Mallar Pazarlarına verilecek, Yerli Mallar Pazarları da bunları ihtiyaç sahibi memurlara dağıtacaktır. Dağıtım şekli daire daire olacak ve her memur alakalı bulunduğu dairenin gününde Yerli Mallar Pazarlarından kumaş, gömleklik, perdelik, basma, patiska, Amerikan bezi gibi kumaşlardan alabilecektir¹¹³³.

¹¹²⁹ *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1942, nr. 6457, s. 2.

¹¹³⁰ *Ulus*, 9 Ağustos 1942, nr. 7547, s. 1.

¹¹³¹ *Akşam*, 12 Ağustos 1942, nr. 8553, s. 3.

¹¹³² *Akşam*, 28 Ağustos 1942, nr. 8569, s. 2; *Akşam*, 2 Eylül 1942, nr. 8574, s. 1.

¹¹³³ *Vatan*, 22 Eylül 1942, nr. 706, s. 1-3.

Memurlara maliyet fiyatı üzerinden İngiliz kumaşı ve yerli kumaş dağıtılmasına karar verilmiştir. Kumaş dağıtımının Yerli Mallar Pazarları vasıtasıyla yapılmasının daha uygun olacağı ileri sürülmüş, ithal edilen manifatura eşyası memurlara yetmediği takdirde Yerli Mallar Pazarlarının açığı yerli malı ile kapatacağı belirtilmiştir. Ticaret Vekaleti İstanbul'dan başka her vilayet ve kaymakamlıktaki sabit gelirlilerin dağıtımdan aynı derecede faydalanabilmesi için incelemeler yapmıştır. Sabit gelirlilere elbiselik kumaş ve her çeşit yerli ve yabancı manifatura eşyası dağıtılacağı gibi halka da bu çeşit eşya verilmesi hakkında çalışmalar başlamıştır¹¹³⁴. Aynı yardımdan ordu mensuplarının aileleri ve memur kadınların memur olmayan kocalarının da yararlanabilecekleri duyurulmuştur¹¹³⁵.

Bu konuda savaş yıllarının ilk kapsamlı sosyal yardım tedbiri 13 Kasım 1942 tarihli ve 4306 sayılı "Dar Gelirlilere Yardım Kanunu" olmuştur. Hükümet genel bütçeden maaş alan memurlara; emekli, dul ve yetim gibi yoksul kesimlere piyasa fiyatlarından daha ucuza dağıtılmak üzere giyecek (elbiselik kumaş ve ayakkabı), yiyecek (hububat, bulgur, yağ, pirinç, şeker) ve yakacak (kömür) gibi sekiz kalemden oluşan yardım paketi hazırlamıştır. Yardım programına göre temel tüketim maddeleri genel bütçeden maaş alan düşük gelirli devlet çalışanlarına, emeklilere, yoksullara, dullara ve yetimlere piyasa fiyatının altında Yerli Mallar Pazarları, Mahrukat Ofisi ya da anlaşmalı mahalle bakkalları tarafından kupon karşılığında dağıtılmıştır¹¹³⁶.

Bu kanun uyarınca memur ve müstahdemlere, subay ve askeri memurlara, gedikli erbaşlara¹¹³⁷, okul pansiyonlarında çalıştırılan eğitmenlere, posta telgraf ve telefon memurlarına, köy eğitmenlerine ve öğretmenlerine, radyoda çalışan yevmiyeli sanatkarlara bir defaya mahsus olmak üzere parasız giyim eşyası verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre maaşı 75 liraya kadar memurlara ve eşlerine birer elbiselik kumaş, kendilerine bir çift ayakkabı; maaşının toplamı 140 liraya kadar olanların kendilerine ve eşlerine birer elbiselik kumaş; aylık ve tahsisatlarının tutarın

¹¹³⁴ *Akşam*, 22 Eylül 1942, nr. 8594, s. 1; *Akşam*, 28 Eylül 1942, nr. 8600, s. 3.

¹¹³⁵ *Ulus*, 3 Ekim 1942, nr. 7602, s. 1.

¹¹³⁶ *Resmî Gazete*, 16 Kasım 1942, nr. 5258, s. 3977; *Ulus*, 13 Kasım 1942, nr. 7640, s. 1; *Ulus*, 14 Kasım 1942, nr. 7641, s. 1.

¹¹³⁷ Astsubaylık, NATO bünyesinde bütün dünya ülkelerinde geçerli olan meslektir. Osmanlı Devleti ordularında Gedikli Zabit, Küçük Zabit, Hor Zabit, Kızır, Gedikli Küçük Zabit gibi isimler ile yer almıştır. Cumhuriyet döneminde ise önce Gedikli Zabit, sonra Gedikli Erbaş olarak adlandırılırken, 1951 yılında çıkartılan 926 sayılı TSK Personel Kanunu ile mesleğin ismi "astsubay" olarak değiştirilmiştir.

140 liradan yukarı olan memurların sadece kendilerine elbiselik kumaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Memurlara verilecek ücretsiz giyim eşyası toplam 3 metre kumaş olarak belirlenmiştir. Ocak 1943'ten itibaren bütün memurlara kumaş ve ayakkabı beyannameleri dağıtılmaya başlanmış, beyannamede memurun adı, maaşı ve evli olup olmadığına dair bilgiler yer almış ve buna göre dağıtım gerçekleştirilmiştir¹¹³⁸.

Memurlara giyim eşyası dağıtımını idare etmek üzere Maliye Vekaletine bağlı büro kurulmuştur. Dağıtım için biri genel bütçeye, diğeri katma bütçeye dahil memurlara iki renk üzerine kuponlar hazırlanmıştır. Üç parçadan oluşan kuponların bir parçası memura verilecek ayakkabıya, bir parçası memurun kendisine, üçüncü parçası da eşine verilecek elbiselik kumaşa ait olmuş, dağıtım Yerli Mallar Pazarlarında kupon karşılığında yapılmıştır. Devlete ait yünlü kumaş fabrikaları ile özel fabrikalar sabit gelirli vatandaşlar için elbiselik kumaş imalatına girişmişler, bu iş için 2.500 tezgah çalışmaya başlamıştır. Memurlar için imal edilecek 2.400.000 metre kumaşın 2 ay içinde tamamlanmış olacağı, kumaşların deseni konusunda her fabrikanın serbest olduğu ve diğeri imalatların da durmayacağı belirtilmiştir¹¹³⁹.

Dağıtıma önce Doğu illerinden başlanmış ve sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'de dağıtım başlamıştır. İlk dağıtım Diyarbakır'da, sonra Erzurum, Trabzon, Elazığ, Malatya, Sivas, Samsun, Gaziantep, Adana Yerli Mallar Pazarlarında yapılmıştır. Dağıtıma uzak illerden başlanmasının nedeninin kış basmadan buralara ayakkabı gönderebilmek olduğu ve dağıtımın 1943 yılının ilk haftasından itibaren bir sene devam edeceği açıklanmıştır. Dağıtımda önce erkeklere mahsus kumaşlar, sonra kadın kumaşları, en sona da ayakkabı bırakılmıştır. Erkek ve kadın kumaşları 7-8 desen üzerine hazırlanmış ve hak sahiplerine 3'er metre verilmiştir¹¹⁴⁰.

İstanbul vilayetinden yapılan tebliğde; genel, katma ve özel bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 sayılı kanuna tabi müessese ve teşekküllerden aylık alanlara Hükümetçe verilecek giyim eşyasının temin ve dağıtımına dair talimatnamenin matbu nüshaları ile memurların doldurması gerektiği beyanname ve cetveller hazırlanmıştır.

¹¹³⁸ *Resmi Gazete*, 16 Kasım 1942, nr. 5258, s. 3977; Tuğluoğlu; Sıtma Mücadelesi, s. 367; Gökbunar-Kahriman; *a.g.e.*, s. 145-146.

¹¹³⁹ *Akşam*, 22 Kasım 1942, nr. 8653, s. 1; *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1942, nr. 6563, s. 2; *Ulus*, 22 Kasım 1942, nr. 7649, s. 1-4; *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1942, nr. 6567, s. 2.

¹¹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1942, nr. 6572, s. 1; *Ulus*, 1 Aralık 1942, nr. 7658, s. 1; *Akşam*, 3 Aralık 1942, nr. 8664, s. 3; *Akşam*, 1 Ocak 1943, nr. 8690, s. 3.

Bu talimatname ve cetvelleri almak üzere memur ve müstahdemlerin sayısını gösteren bir tezkere ile vilayet mektubi kalemine müracaat etmeleri gerektiği tebliğ edilmiştir. Kumaş dağıtımı ile ilgili vilayetten ilgili dairelere gönderilen tezkereler sonrasında mutemetler vilayete müracaat ederek memurlarına doldurtmak için beyanname örneği almaya başlamışlardır. Bütün vilayetlerden dağıtımdan yararlanacak memurların sayısı istenmiştir¹¹⁴¹. Ankara'da da memurlara kumaş ve ayakkabı beyannameleri dağıtılmıştır. Beyannamede memurun adı, maaşı ve evli olup olmadığı sorulduğu, eş çalışın memurların beyannamelerine eşini yazmayacakları belirtilmiştir¹¹⁴².

Erkek memurlara dağıtılacak ayakkabı 110.000 çift ve siyah renkli belirlenmiş, kadın memurlara dağıtılacak ayakkabı sayısı ayakkabılar illere dağıtıldıkça beliren miktara göre Sümerbank imalat yapmış ve ayakkabılar sarı ve siyah topuksuz imal edilmiştir¹¹⁴³. Fakat *Akşam* Gazetesi'nde yapılan bir haberde; kadın memurların ilgililere başvurarak kendilerine ayakkabı verilmesini istedikleri, olumlu bir yanıt alamadıkları, ayakkabıların erkeklere mahsus olduğu, kadın ayakkabısı sayısının çok az olduğu ancak kadın memurların mağdur olmamaları için inceleme yapıldığı yazılmıştır. Ayrıca haberde erkek ayakkabılarının ucuz fiyatla dağıtılacağı ve ücretlerinin memurların maaşlarından kesilerek ödeneceği ifade edilmiştir¹¹⁴⁴.

Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü her şahıs için 3 metre kumaş ayırtmış, büyük bedenli memurlara 25 cm daha fazla kumaş vermiştir. Maaşı 150 liradan fazla olan memurlara İngiliz ipliğinden kumaş verilmiştir. Dahiliye Vekaleti'nden vilayete gelen emirde kadın memurlardan isteyenlere erkek kumaşı verilebileceği bildirilmiştir¹¹⁴⁵.

Hükümet sabit gelirli vatandaşlara yerli Amerikan bezi dağıtmaya karar vermiş, Ticaret Vekaleti bu konuda vilayetlere bir talimat göndermiştir. Bu talimata göre 15 Temmuz'dan itibaren 3 ay zarfında alınmak üzere her şahsa metresi 64 kuruştan 5 metre Amerikan bezi dağıtılması ve dağıtımın Yerli Mallar Pazarları vasıtasıyla yapılması kararlaştırılmıştır¹¹⁴⁶. 27 Temmuz 1943'de vilayetten tebliğ edildiğine göre sabit gelirliilerin çamaşır ihtiyaçlarını karşılamak üzere ucuz fiyatla

¹¹⁴¹ *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1942, nr. 6585, s. 2; *Akşam*, 23 Aralık 1942, nr. 8681, s. 3; *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1942, nr. 6590, s. 2.

¹¹⁴² *Ulus*, 12 Ocak 1943, nr. 7701, s. 1.

¹¹⁴³ *Akşam*, 1 Ocak 1943, nr. 8690, s. 3.

¹¹⁴⁴ *Akşam*, 14 Kasım 1943, nr. 9005, s. 3.

¹¹⁴⁵ *Akşam*, 15 Nisan 1943, nr. 8794, s. 3; *Akşam*, 30 Mayıs 1943, nr. 8839, s. 2.

¹¹⁴⁶ *Vatan*, 18 Temmuz 1943, nr. 943, s. 1.

kaput bezi dağıtılmıştır. Bir defaya mahsus olan dağıtım büyük küçük farkı aranmaksızın nüfus başına beşer metre yapılmış, teslim fiyatı menşe fabrikasına göre 59-64 arasında değişen bezler mutemetlere peşin para ile teslim edilerek hak sahiplerine dağıtılmıştır¹¹⁴⁷. Eylül ayında ise İstanbul vilayetine tahsis edilen 447.000 metre bez, astar ve pazen memur, yetim, emekli, dar ve sabit gelirlilere verilmiş ve sonrasında hazırlanacak partinin de halka dağıtılacağı ilan edilmiştir¹¹⁴⁸.

Devlet memurlarına parasız elbiselik kumaş dağıtımının 21 Ekim 1943 tarihinde son bulacağı açıklanmış ve kumaşını almamış olanların haklarını kaybedecekleri duyurulmuştur. Bu dağıtımı yürüten Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessese Müdürlüğü yapılan son talepleri hiçbir memurun zarar görmemesi için yerlerine göndermiştir. Sabit gelirlilere verilen erkek kumaş toplamı 670.000 metrenin 159.000 metresi İstanbul'da dağıtılmış; kadın memur ya da memur ailelerine 466.000 metre kumaş verilmiş ve bunun da 110.514 metresi İstanbul'a aittir. 104.000 çift ayakkabı verilmiş ve 7.500.000 metre de kaput bezi dağıtılmıştır¹¹⁴⁹.

Ülkü Dergisi'nde "Halk İçin Tek Tip Ucuz Kumaş" başlığıyla memurlara elbiselik kumaş verilmesi hakkında yorum yapıldıktan sonra "Sayısı milyonu aşan az ve dar gelirli için elbise yaptırmak imkan dışına çıkmıştır. Giyim bir lüks ve zenginlik işi olmuştur. Devlet fabrikaları tek tip elbiselik ucuz kumaş çıkarmalıdır. Hükümet kadrosunun dışında kalan binlerce vatandaş giyim derdi içinde çırpınmaya başlamıştır. Resmî ve hususî fabrikaları bir defa olsun bu önemli millet işinde seferber etmek gerekir düşüncesindeyiz" cümleleri ile tüm vatandaşların eşit şekilde giyimlerinin temini konusuna değinilmiştir¹¹⁵⁰.

1944 yılı başında imal edilen siyah deri ve spor biçimli tek tip erkek ayakkabılarının 18.70 liraya satılacağı ve halk tarafından rağbet görmesinin beklendiği belirtilmiştir. 70 liraya kadar maaş veya ücret alanların kendilerine, 50 liraya kadar maaş veya ücret alanların kendilerine ve eşlerine birer çift ayakkabı verilmesi kararlaştırılmıştır. Maliye Vekaleti'nden gelen genelgede ayakkabıların Ocak ayı içerisinde dağıtılmasına başlanacağı, Sümerbank'ın ayakkabıları teslim edebilecek durumda olduğunu bildirdiği anda mutemetlerin bordro karşılığında ayakkabıları alıp

¹¹⁴⁷ *Akşam*, 27 Temmuz 1943, nr. 8897, s. 3.

¹¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1943, nr. 6870, s. 2.

¹¹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1943, nr. 6875, s. 2; *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1943, nr. 6888, s. 2.

¹¹⁵⁰ *Ülkü*, 1 Ocak 1944, S. 55, C. 5, s. VIII.

dağıtmaya başlayacakları bildirilmiştir¹¹⁵¹. Ancak *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer alan 22 Mart 1944 tarihli bir haberde devlet memurlarının ayakkabıları verildiği halde ilkokul öğretmenlerinin ayakkabılarını alamadıklarından bahsedilerek formaliteler yüzünden mağdur edilmemeleri gerektiği ifade edilmiştir¹¹⁵².

1944 yılı Şubat'ında yurdun çeşitli yerlerinde zaman zaman görülen tifüs vakalarına karşı suistimali önlemek için Tevziat Müdürlükleri vasıtasıyla kalabalık iş yerlerinde çalışan işçilerin çamaşır ihtiyacını karşılamak üzere Yerli Mallar Pazarları Müessesesince bedeli karşılığında bez dağıtılması kararlaştırılmıştır. Herhangi bir suistimalin önlenmesi için dağıtım Mıntika İktisat Müdürlüklerinin kontrolü altında yapılmıştır. Devlete bağlı fabrika veya bu gibi teşekküllerde çalışan işçi ve küçük memurlar ile ailelerine ucuz fiyatla çamaşır verilmesi kararlaştırılmıştır. Çamaşırın Sümerbank Yerli Mallar Pazarlarıncı ilgili birimlere teslim edilmiş ve onlar da küçük bedeller karşılığında çamaşır hak sahiplerine vermişlerdir¹¹⁵³.

CHP Müstakil Grup 4 Nisan 1944 tarihinde memurlara giyecek ve yiyecek yardımında bulunulması, ellerine aylık 30 liradan az para geçen kendilerine yiyecek ve giyecek temin edilmeyen memur ve müstahdemlere ayrıca para yardımı yapılması önerilmiştir. Haziran ayından başlanmak üzere küçük memur ailelerine ekmeğin parasız verilmesi, memurlara yardım için bütçeye konulan paranın bir kısmı vilayet ve kaymakamlıklar arasında paylaştırılarak memur kantinleri kurularak memurlara ucuz satış yapılması, bütün ihtiyaçların birden karşılanması zor olduğundan Hükümetin eli altında bulunan ekmek, kumaş ve ayakkabıdan başlanılması da dile getirilmiştir¹¹⁵⁴.

1944 Nisan ayı içerisinde basma dağıtımını nüfus başına 5 metre basma, dril ve kaput bezi olarak önce dar gelirlilere, sonrasında değişmez gelirlilere yapılmış, 80.000 dar ve 156.000 değişmez gelirli vatandaşa dağıtımda bulunulmuştur¹¹⁵⁵. Dağıtımda halkın ilgisi üzerine zorluklar yaşanmış, zabıta müdahale etmek zorunda kalmıştır. Yerli Malları Merkez Mağazasında görülen izdihamın nedeni olarak bu mağazadan verilen basma ve kaput bezlerinin daha iyi kalitede olduğu söylentisinin yersiz olduğu

¹¹⁵¹ *Akşam*, 13 Ocak 1944, nr. 9062, s. 3; *Akşam*, 14 Ocak 1944, nr. 9063, s. 2; *Vatan*, 14 Ocak 1944, nr. 1118, s. 2.

¹¹⁵² *Cumhuriyet*, 22 Mart 1944, nr. 7040, s. 2.

¹¹⁵³ *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1944, nr. 7011, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1944, nr. 7015, s. 1.

¹¹⁵⁴ BCA., 030.10.00.00., Yer No: 15.87.32.2/3.

¹¹⁵⁵ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1944, nr. 7042, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1944, nr. 7062, s. 2.

açıklanmıştır. Sümerbank Yerli Mallar Pazarları daha kolay dağıtım yapabilmek için şehirdeki manifaturacılar vasıtasıyla dağıtım yapmaya karar vermiştir¹¹⁵⁶.

1945 yılı başında ucuz işçi elbiseleri satışa çıkarılmıştır. Ceket ve pantolondan ibaret takımlar 1.650, tek kilot pantolonlar 620, düz pantolonlar 680 ve battal boy pantolonlar 750 kuruş fiyatlı olarak duyurulmuştur. 1945 Şubat'ında Yerli Mallar Pazarları memurlara aynı yardım karşılığında A, B, C serili kuponlar dağıtmış, kupon alamayanların haklarını kaybedecekleri açıklanmıştır¹¹⁵⁷. Dağıtım sonunda birçok sabit gelirlinin kuponları kullanmamaları sonucunda Yerli Mallar Pazarlarının elinde kalan önemli miktarda pamuklu ve yünlü kumaş halkın ihtiyacına tahsis edilmiştir. Elde kalan 300.000 metre kadar kumaş vilayetler emrine verilmiş ve vilayetler kupon karşılığında dağıtım yapmıştır¹¹⁵⁸.

13 Nisan 1945 tarihinde sabit ve dar gelirliler de dahil olmak üzere bütün yurttaşlara nüfus başına beşer metre basma veya kaput bezi dağıtılmasına karar verilmiştir. Dağıtımlar Sümerbank Yerli Mallar Pazarı Müessesesi tarafından nüfus başına 5 metre kaput bezi veya basma olarak yapılmış ve tercih halkın arzusuna bırakılmış, satışlardan halkın layıkıyla faydalanmasını sağlamak için dağıtım ekmek kartlarındaki kuponlar ile yapılmıştır. Ayrıca Ankara, İstanbul ve İzmir'de oturanlara Mayıs-Haziran 1945 dönemi ekmek kartlarındaki kuponlardan biri ile dağıtımların yapılacağı; diğer illerde dağıtımlara Nisan ayı içinde başlanabileceği, mağazalarda izdiham olmaması için bazı şehirlerde Yerli Mallar Pazarı Müessesesi'nin perakendeci manifaturacılar eliyle de dağıtım yapılabileceği kararlaştırılmıştır¹¹⁵⁹.

18 Mayıs 1945 tarihinde basında memur ve müstahdemlere, emekli, dul ve yetimlere vatan hizmeti tertibinden aylık alanlara Sümerbank fabrikalarında dokunan yünlü kumaşlardan parası karşılığında elbiselik kumaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Memurların ihtiyacı göz önüne alınarak kumaş dağıtımının bir an önce başlaması gerektiği ifade edilerek 4-5 ay içinde bütün yurtda dağıtımın bitirilmesi hedeflenmiştir. Fiyatı 15 ile 30 Lira arasında değişen kumaşların dağıtımına önce Ankara'dan başlanmış, dağıtım için bütün kumaşların şehre gelmesi beklenmeyerek beşer onar bin

¹¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1944, nr. 7075, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1944, nr. 7076, s. 2.

¹¹⁵⁷ *Akşam*, 8 Şubat 1945, nr. 9449, s. 3; *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1945, nr. 7364, s. 2.

¹¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1945, nr. 7373, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Mart 1945, nr. 7374, s. 2.

¹¹⁵⁹ *Ulus*, 13 Nisan 1945, nr. 8517, s. 1-2.

metre kumaş toplandıkça dağıtıma geçilmiş, memur sayısının az olduğu illerde dağıtıma kıştan önce başlanacağı ifade edilmiştir¹¹⁶⁰. Dairelerin bordroları göstererek kupon alması, kuponlarda yanlışlığa meydan verilmemesi için arkalarında açık isim ve soyadının yazılması ve bunu ancak kupon sahibinin kullanabilmesi, her kupon karşılığında bir elbiselik kumaş alınabileceği, dağıtımların peşin para ile yapılması ve kupon sahibi herkesin istediği kumaşı alabilmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁶¹.

3. 2. YİYECEK YARDIMLARI

İkinci Dünya Savaşı yıllarında işçilerin yemekleri konusunda birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 1938 yılında Zonguldak kömür havzasında İş Bankası tarafından işletilen ocaklarda işçilere günde üç defa 3.500 kalorilik yemek verilmiştir. Bu uygulama tüm havzaya yaygınlaştırılmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır. Ereğli Kömür İşletmelerinde de pahalılık zammı hariç aylık gayri safi kazançları 75 lirayı veya yevmiyeleri 2.5 lirayı aşmayan müstahdemlere parasız yemek verilmiştir¹¹⁶².

İsmet İnönü, Zonguldak gezisi esnasında maden kömürü işçilerinin yemekleri ile yakından ilgilenmiş, işçilere tam kalorili yemek verilmesi hakkında direktifi üzerine vali ve CHP başkanı Halit Aksoy maden müesseseleri ile iletişime geçmiştir. 1939 yılında Zonguldak'ta Kömür Şirketleri ile ocak sahipleri ayda 4 lira gibi ucuz bir ücret karşılığında işçilere günde 4.000 kalorilik 3 öğün yemek vermişlerdir. Böylelikle Zonguldak kömür havzasında çalışan 17.000 işçi tam kalorili ve sıcak yemeğe kavuşmuş, bütün ocaklarda sıhhi mutfaklar ve aşevleri kurulmuştur. Bütün işçilere günde 1 kilo ekme, sabah çorba, öğle ve akşam sıcak yemek verilmiştir. Hatta işçilerin ekmeğin 1.5 kiloya çıkarılmasını istemesi üzerine Vali bunu temin edeceğini vaat etmiştir¹¹⁶³. Sıcak ve kalorili yemeğe kavuşan Zonguldak işçileri adına İsmet İnönü'ye, Hükümete ve CHP'ye şükran telgrafları sunulmuştur. Zonguldak Halkevi de İsmet İnönü'nün direktifiyle verilen sıcak yemeğin kendi sağlıklarına faydasını ve Şef'in gösterdiği ilginin anlamını belirten bir beyanname yayınlamıştır. Beyanname

¹¹⁶⁰ *Ulus*, 18 Mayıs 1945, nr. 8552, s. 1; *Ulus*, 19 Temmuz 1945, nr. 8614, s. 2.

¹¹⁶¹ *Ulus*, 14 Ağustos 1945, nr. 8640, s. 2.

¹¹⁶² Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 197-198.

¹¹⁶³ *Ulus*, 10 Şubat 1939, nr. 9293, s. 1-6.

bütün maden ocaklarına dağıtılmış, meydanlara asılmış ve işçilere yayılmıştır¹¹⁶⁴. Basında kazançlarının önemli bir kısmını beslenmeye harcıyıp yarı aç yarı tok işçilere İsmet İnönü'nün emri üzerine sıcak yemek verilmesiyle büyük sevinç olduğu belirtilmiş, hatta “*İşçiler Milli Şefin kendilerini sıcak ve bol yemeğe kavuşturduğu 6 Şubat tarihini bayram olarak kutlamaya karar vermişlerdir.*”¹¹⁶⁵ cümleleri ile sıcak yemeğe kavuşan işçilerin sevinci vurgulanmıştır.

1941 yılı içinde kazançlarının geçim şartlarına göre yetersizliği veya işyerlerinin ikametgâhlarına uzaklığı ya da çalışma şekillerinin özellikleri gibi birtakım sebeplerle yeterli gıda alamadıkları anlaşılan işçilere bazı işyerlerinde ücretsiz yemek vermeye başlamıştır¹¹⁶⁶. İşçilerin sağlığı ve çalışmaları bakımından önemli olan bu hareket üretimin arttırılmasına da hizmet edeceğinden İktisat Vekaleti'nce teşvik edilen ve hatta bazı yerlerde bu meselenin işverenlerin kararına bırakılmayarak mecburi bir şekil almasına çalışılmıştır. İnhisarlar Umum Müdürlüğü'nün 1941 mali yılına ait 30 Mayıs 1941 tarihli ve 4045 sayılı Bütçe Kanunu'nun 12. Maddesine istinaden bu idareye bağlı işyerlerinde işçilere masrafları

¹¹⁶⁴ “Aziz Türk işçisi, sevgili hemşehrilerimiz; Bizi öz babamızdan çok seven ve düşünen cumhurreisimiz, büyük başbuğumuz İsmet İnönü ilk önce sizleri düşündü. “*Kömür kuyularında kazma sallamak, direk bağlamak, araba dayanmak kolay iş değildir. Harcadıkları kuvveti yeniden alabilmeleri için bu babayığitlere sıcak yemekler verilsin*” dedi. Çalıştığınız ocak biliyorsunuz Büyük İnönü'nün emirleri üzerine mutfak kurdu, aşevi açtı. 6 Şubat tarihinden beri sıcak, etli ve kuvvetli yemekler pişirip temiz tabaklarla sofranıza koyuyor. En büyüğümüz sevgili İnönümüzün buyurdıkları gibi: Ocak işleri vücudunuzdan kuvvet harcatan işlerdir. Eğer etli ve kuvvetli yemeklerle eksilen kuvvetinizin yerini dolduramazsanız vücuttan düşmeniz hem sizin için hem çocuğunuz için, eviniz köyünüz için zarardır. Sizin zararımız hepimizin zararımızdır. Vücuttan düşünce dermansız kalırsınız, günün birinde çalışamayacak hale gelirsiniz. Bu aynı zamanda memleketin zararımızdır. Çünkü dermansız bir vücutla çalışamazsınız. Çalışsanız bile size verilen gündelik karşılığı beklenen işi çıkaramazsınız. Hem vücudunuzu yıpratmamak hem memlekete yararlı olmak için kuvvetli yiyecek yemek lazım. Doktorlar diyor ki beyin ve kemik hastalıkları, büyüyememek, zayıf ve dermansız kalmak gıdasızlıktandır. Sonra düşününüz ki sizi çalıştıran müesseseler, verdikleri yemeği sizden aldıkları paradan yani 4 liradan fazlaya mal ediyorlar. Üstünü kendileri ekliyorlar. Sizi çalıştıranların katlandıkları bu fedakarlık hem sizin sağlığınızı korumak hem de fabrikalarımız çoğaldıkça gittikçe çoğalmasa lazım olan kömürü sağlam vücutlarınızla, daha çok çıkarmak içindir. Avrupa'da iyi beslenen bir işçinin günde çıkardığı kömür 1.500 kilodur. Bizim ise en çoğu 700 kiloyu geçmiyor. Kudretli Türk işçisi Avrupa amelesinin neden üstünde olmasın? Sevgili hemşehri; Zonguldak Halkevi kendi sağlıkları ve memleketin faydası hesabına olan bu işi işçilerimizin gözleri önünde aydınlatmayı bir vazife saydı. Aziz işçi; Büyük İnönü'nün emirleriyle bütün ameleye sıcak yemek vermeye başlandığı 6 Şubat senin büyük bir günüdür. Bu günün hatırasını bir bayram sevinciyle kalbinde taşı. Sana bu günü yaşatan, hayatın, sağlığın ve iyiliğin için çalışan en ulumuz, sevgili babamız yüce İnönü'ne eksilmez bir inanla ve sonsuz bir güvenle bağlan. Bu günü hatırladıkça İsmet İnönü'nün ulu adını şükranla, minnetle an. Aziz işçimiz sevgili hemşehrilerimiz Zonguldak Halkevi size yürekten selam ve sevgilerini yollar, sizi saygıyla selamlar.” *Ulus*, 26 Şubat 1939, nr. 6309, s. 6.

¹¹⁶⁵ *Ulus*, 11 Mart 1939, nr. 6322, s. 9.

¹¹⁶⁶ BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 167.160.6.2; *Ulus*, 6 Kasım 1941, nr. 7275, s. 2. (Bknz. Ek: 14)

döner sermayeden ödenmek üzere yemek verilmeye başlanmış ve İktisat Vekaleti'nin talimatı sonucunda Etibank işletmeleri ile Sümerbank'a ait işyerlerinde de işçilerin iaşeleri temin edilmiştir. İktisat Vekili Sırrı Day'ın Başvekalet ve Maliye Vekaleti'ne gönderdiği yazıda randımanlarını arttırmak ve bünyelerini yıpranmaktan korumak için müesseselerce işçilere ücretsiz yemek verilerek beslenmelerinin temini teşebbüsleri karşısında vergi kanunlarındaki engelleri kaldırmak üzere kanunların ilgili maddelerinin düzenlenmesine acil zaruret görülmüştür¹¹⁶⁷.

İnhisarlar İdaresi de 6 Ağustos 1941'den itibaren işçilerine yemek vermeye başlamıştır. Sümerbank ve Etibank müesseseleri de işçilere ücretsiz yemek ve iş elbisesi vermeye başlamıştır. Özel sermayelerle işletilen diğer işyerlerinde vergi zorluğu dolayısıyla tereddüde düşüldüğünden kararın vakit geçirilmeden ıslahına gerek duyulmuş, İktisat Vekili Sırrı Day hızla sonuçlandırılması talep etmiştir¹¹⁶⁸.

Sümerbank Müesseselerinde 1941 yılından itibaren 160 kuruşa kadar gündelik alan işçilere parasız yemek verilmiş, bu sınır 1942 yılında 200 kuruşa ve 1943 yılında 300 kuruşa yükseltilmiştir. Etibank'a bağlı müesseselerde de benzer uygulamalar yapılmıştır. Keçiborlu Kükürtleri T.A.Ş.'de Etibank'ın diğer müesseselerinde olduğu gibi işletmelerde oturanlardan ücreti 400 kuruşa kadar olanlara günde 2 öğün yemek ve 600 gram ekmek vermiştir. Kendi evlerinde oturan yerli işçilere de bir öğün yemek ve 600 gram ekmek bedelsiz olarak verilmiştir.

Ancak dönemin tanıklıklarıyla resmi veriler uyum içinde bulunmamaktadır. Savaş koşullarında uzun saatler çalışmak zorunda kalan işçilerin beslenme koşulları kötüleşmiş, yetersiz beslenme hatta bir dereceye kadar açlık işçi sınıfının savaş yıllarındaki en kötü deneyimlerinden olmuştur. İşyerlerindeki beslenme düzeni oldukça bozuktur. Bazı işyerlerinde öğle yemeği verilmemiş, yemek veren işyerlerinde ise yemekler işçiyi tatmin etmediği ve işçinin gereksinim duyduğu kalori ihtiyacını karşılamadığı gibi tat olarak da yenemeyecek bir halde olmuştur. Örneğin Meclis Komisyonunun İstanbul'daki işletmelerde yaptığı incelemelerde işletmelerin çoğunun çalışanlarına günde bir defa bile yemek vermediği anlaşılmıştır. Günde bir öğün yemek

¹¹⁶⁷ BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 167.160.6.1-2.

¹¹⁶⁸ BCA.030.0.010.000.000., Yer No: 167.160.6.4; *Vatan*, 6 Ağustos 1941, nr. 343, s. 2.

veren işletmelerin ise bu konuda hileye kaçtığı, yeterli miktarda kalori sağlayacak yemek vermedikleri ya da tat olarak kötü yemekler çıkardıkları görülmüştür.

Özellikle maden işçileri yaptıkları ağır işlere rağmen çok kötü beslenme rejimine tabiydiler. Büyük çiftliklerde çalıştırılan tarım işçilerine de yeterli beslenme olanağı sunulmamıştır¹¹⁶⁹. İşçi sınıfının işyeri dışındaki beslenme durumu da oldukça kötüydü¹¹⁷⁰. Döneme şahit olan A. Başer Kafaoğlu'na göre *“Büyük kentlerde sofradan aç kalkmak yaşam biçimi olmuştu.”*¹¹⁷¹. Zonguldak valisi Halit Aksoy CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği ayrıntılı raporda ocaklarda çalışan işçilere yeterli yemek verilmediğinden birer ay nöbetleşe çalıştırılan kömür işçisinin köylerine daha zayıf döndükleri yer almış, işçilerin beslenme koşullarının kötülüğü anlatılmıştır¹¹⁷².

1941 yılından itibaren Hükümet düşük gelirli memurlara ve yoksullara yapılan aynı yardımları sıklaştırmıştır. Gazetelerde, 1941 yılından itibaren yaygın biçimde uygulanmaya başlanan aynı yardım faaliyetlerini takip etmek mümkündür. Buna göre memurlara ve büyük kentlerdeki fakir halka piyasa fiyatından daha düşük fiyata şeker, un, makarna, zeytinyağı verilmiştir. Ayrıca savaş yıllarının ilk kapsamlı sosyal yardım tedbiri olarak 13 Kasım 1942 tarihli ve 4306 sayılı *“Dar Gelirlilere Yardım Kanunu”*

¹¹⁶⁹ Tekeli-İlkin; *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 197-198.

¹¹⁷⁰ Ereğli Kömür İşletmelerinde doktor olarak çalışmış Hulusi Dosdoğu'nun anlattığına göre: *“İşçilere günde iki öğün yemek veriliyordu. İlki çorba ve ekmekten oluşan kahvaltı, diğer öğün de bazen ekmek yerine verilen tadı çok kötü olan sert ve besin değeri olmayan mısır unu, su ve tuzdan yapılan malay ve katık olarak nohutlu bulgur pilavı veya yağı çok acı olan bakladan oluşuyordu.”* Bu gıda işçilerin kalori ve protein ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Bu madende çalışan işçi Hüseyin Aydın ise durumu şöyle anlatmıştır: *“Hep kuru ekmek yerdik. Köyden gelirken sırtımıza doldurur, bulgur, un gibi şeyler getirdik. Yanına da bir tencere veya çanak alırdık. Kuru fasulye gibi yemekler pişirdik barakalarda. Un götürüp malay yapardık. Malay ne biliyor musun? Tencerede suyu kaynatırsın, unu da dökersin içine. Onu yerdik. Ocaklarda da verdiler onu kıtlık zamanı.”* Büyük çiftliklerde ve özellikle devlet tarım işletmelerinde kural olarak günde 4 öğün yemek verilmiştir. Ama Cemil Çalgüner'in belirttiğine göre tarım işletmelerinde her gün yaşananlar şöyleydi: *“Sabahları kahvaltı yerine yalnız 250 gramlık somun, kuşluk yerine 250 gramlık somunla nebati yağda pişirilmiş yarma pilav, öğle yemeği olarak aynı ağırlıkta somunla süttten yapılmış bir miktar ayran veya şeker şerbet, akşamları bir somunla nebati yağda pişirilmiş buğday kırması çorbası. Bu yemeklerin arasına et veya sebze girmemekte yahut pek ender sokulmaktadır.”* (Bkz. Metinsoy, a.g.e., s. 203-205) Savaş yıllarında tütün deposunda işçilik yapan Zehra Kosava ise durumu şöyle anlatmıştır: *“Et yiyemiyor, mumbat alıyor, bunu yağ ve mısır unuyla karıştırarak kaçamak diye adlandırılan bir yemek yapıyorduk. Kimi zaman da pekmezle mısır ununu karıştırarak mamaliga pişiriyorduk. Odamızda doğru dürüst bir ısınma düzenimiz yoktu. Bir çinko leğenin içinde tahta yakarak ısınyorduk. Yanarken ışığından yararlanıyor, üzerine sac ayağı koyup yemeğimizi pişiriyorduk. Çocukları doyurup yatırıyor, artan yemekleri biz yiyorduk”* (Bkz. Tekeli-İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla*, s. 198-199)

¹¹⁷¹ Metinsoy; a.g.e., s. 203-205.

¹¹⁷² BCA. 030.0.010.000.000., Yer No: 167.160.3.

ile memur, emekli, dul, yetim gibi yoksul kesimlere piyasa fiyatlarından daha ucuza giyecek, yiyecek ve yakacaktan oluşan yardım paketi hazırlanmıştır¹¹⁷³.

1942 kış mevsimi başlangıcında devlet çiftliklerinde üretilen nohut, pirinç, fasulye gibi temel gıda maddelerinin maliyet fiyatı üzerinden memurlara bedeli maaşlarından kesilmek üzere dağıtılması araştırılmıştır. Hayat pahalılığından muzdarip olan sabit gelirli vatandaşlara gıda maddelerinin devlet eliyle verilmesiyle geçim buhranının kısmen azalacağı düşünülmüştür¹¹⁷⁴. Hükümet 70 liraya kadar maaşı olan memurlarla müstahdemlere maliyet fiyatına gıda maddeleri dağıtılmasını kararlaştırmış, serbest meslek sahipleri bu kararın dışında bırakılmıştır¹¹⁷⁵.

1 Ekim 1942 tarihinde basında buğday fiyatlarının yükselmesi karşısında memurlara ucuz ekmek temini konusunda incelemeler yapıldığı yer almıştır. Ekmeklik un temini işinin belediyelere verildiği yerlerde dahi memurlarla sabit gelirli vatandaşların ekmek ihtiyacını karşılayacak buğday ve unun TMO tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. TMO'nun satış yapmasıyla ihtiyacın temin edileceği gibi memurlara verilecek ekmek fiyatlarının da İstanbul, Ankara gibi şehirlerdeki fiyat olduğu belirtilmiştir. Hazırlanan talimatname vilayetlere gönderilmiş ve bu işlere ait işlem ve haberleşmeyi TMO Genel Müdürlüğü'nün takip edeceği ifade edilmiştir¹¹⁷⁶.

Ticaret Vekili Behçet Uz, memurlar ve diğer halk zümresinin ekmeklik hububat ihtiyaçlarının karşılanmasına dair Ankara, İstanbul ve İzmir valiliklerine 7 Ekim 1942 tarihli bir tamim göndermiştir. Dairelere dağıtılan memur beyannamelerinin 3 gün içerisinde doldurularak Nahiye Müdürlüklerine verileceği, bu beyanname ile iâşesi ile mükellef oldukları evlat, torun, anne, baba, büyükanne, eş ve kız kardeşlerini kaydedecekleri, kadın memurların eşlerini yazamayacakları, beyannameler doldurulduktan sonra memurlara sarı renkte karneler verileceği ve hakları olan ekmeği istedikleri fırından alabilecekleri belirtilmiştir. Memur ve sabit gelirlilere verilecek karnelerde fotoğraf, karne sahibi kişinin beslemeye mecbur olduğu aile fertleri yazılı bulunacağı ve diğer dağıtımlarda da kullanılacağı

¹¹⁷³ *Resmi Gazete*, 16 Kasım 1942, nr. 5258, s. 3977; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 293-295.

¹¹⁷⁴ *Akşam*, 16 Eylül 1942, nr. 8588, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1942, nr. 6499, s. 2; *Vatan*, 16 Eylül 1942, nr. 700, s. 1; *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1942, nr. 6499, s. 2.

¹¹⁷⁵ *Vatan*, 17 Ekim 1942, nr. 729, s. 1.

¹¹⁷⁶ BCA. 030.0.010.000.000., Yer No: 185.274.3/2; *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1942, nr. 6512, s. 1; *Ulus*, 1 Ekim 1942, nr. 7600, s. 1; *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1942, nr. 6513, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1942, nr. 6514, s. 1-3; *Ulus*, 3 Ekim 1942, nr. 7602, s. 1.

kaydedilmiştir. Vekalet; üniversite öğrencileri, yabancı ve azınlık okulları öğretmenlerine de memurlara mahsus ekmek karnesi verilmesini kararlaştırmıştır¹¹⁷⁷.

15 Kasım 1942'den itibaren iki türlü karneyle ekmek satışına başlanmış ve sabit gelirlilere mahsus karne ile satılacak ekmeğin 600 gramlık beherine 17 ve umumi karne ile satılacak ekmeğin beherine de 27 kuruş fiyat tayin edilmiştir. Belediye İktisat Müdürlüğü, fırınların her iki karne üzerinden de ekmek vermeleri konusunda bütün fırınlara tebligatta bulunmuştur. Halk ve memur ekmekleri satan fırınların ayrılması düşüncesinden uygulanmasının güç olması nedeniyle vazgeçilmiştir¹¹⁷⁸.

Karne uygulaması ile ilgili bazı fırınlarda yolsuzluklar olmuş, sarı renkli memur ve gri renkli halk karnelerinin renklerini ayırt edemediklerinden memurlara da 27 kuruştan ekmek satmışlardır. Bu durumu önlemek üzere belediye memurları fırınları teftiş etmeye başlamışlardır¹¹⁷⁹. Ticaret Vekaleti Hükümetçe ekmek ve ekmeklik hububat vs. maddeler dağıtılmasına dair talimatname kapsamına giren sabit gelirlilerle besledikleri kimselere verilmekte olan ekmek kartlarının kullanılmasında yaşanan tereddütleri açıklamak üzere vilayetlere bir tamim göndermiştir. Buna göre sabit gelirlilerden daimi olarak aile reislerinden ayrı yerde oturanlara talimatnameye uygun şekilde gönderilen ekmek kartları hak sahipleri tarafından buldukları yerde en yakın belediye dairesine vize ettirmek şartı ile muteber olacaktır¹¹⁸⁰.

1942 kışında İstanbul'da ve Ankara'da iaşe maddeleri dağıtımına esas olacak karnelerin dağıtımına başlanmış önce ucuz fiyatla bulgur dağıtılacağı ve bunu diğer yiyecek maddelerinin takip edeceği belirtilmiştir. Sabit gelirlilere dağıtılacak karnelerin her türlü erzak ve eşya dağıtımında kullanılabileceği, dağıtımda bu karnelerden başka belge aranmayacağı duyurulmuştur¹¹⁸¹.

1943 yılı Ocak ayından itibaren dağıtımdan hak sahibi kimselere ve beslemeye mecbur oldukları aile fertleri başına ayda 600 gram şeker verilmesi, sadece Ocak ayına

¹¹⁷⁷ BCA. 030.0.010.000.000., Yer No: 185.274.3/1-8; *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1942, nr. 6526, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1942, nr. 6527, s. 1; *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1942, nr. 6531, s. 1-2; *Vatan*, 22 Kasım 1942, nr. 765, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1942, nr. 6553, s. 2.

¹¹⁷⁸ *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1942, nr. 6553, s. 2; *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1942, nr. 6554, s. 2; *Vatan*, 15 Kasım 1942, nr. 758, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1942, nr. 6555, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1942, nr. 6556, s. 2.

¹¹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1942, nr. 6531, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1942, nr. 6557, s. 2.

¹¹⁸⁰ *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1942, nr. 6585, s. 3.

¹¹⁸¹ *Akşam*, 13 Kasım 1942, nr. 8644, s. 1; *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1942, nr. 6592, s. 2.

mahsus 500 gram şeker verilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul vilayeti emrine verilen 163.000 kilo şeker hak sahiplerinin sayısına göre kaymakamlıklara dağıtılmış, belediye sınırları içinde 1 kilo şeker 145 kuruşa satılmış, kaymakamlıklarda ise bu fiyata nakliye ücreti eklenmiştir. Şekerin dağıtma şekli hakkında İstanbul vilayetine gelen talimatnameye göre her dairenin mutemedi kendi dairesindeki memurlar ile o memurlar tarafından beslenen ve beyannameye giren aile fertlerini gösteren bir bordro yapacak ve bu bordroyu şeker şirketine yahut şeker şirketinin göstereceği depoya vererek karşılığında kendi dairesi memurlarının şekerini alarak dağıtacaktır. Her kuponu dağıtılacak bir cins erzaka ait olan 25 satırlı fotoğraflı kartlarla erzak dağıtılmasına yıl başında başlanmıştır¹¹⁸². Ekmek karneleri ile yapılacak dağıtımın her kentteki şekerçiler vasıtasıyla 3 aylık yapılması uygun görülmüştür¹¹⁸³.

Memur, emekli, dul ve yetimlere ucuz şeker dağıtımını tespit eden kararnamede resmi dairelerin hazırlanacağı bordrolara göre mutemetler vasıtasıyla dağıtılması bildirilmiştir. Ancak ilgili makamlar bu dağıtım şeklinin İstanbul'a uygun olmadığını ileri sürmüşler, Memurlar Kooperatifi ve bakkallarca memur karnelerinin baş tarafları kesilerek dağıtılmasının uygun olacağı Ankara'ya bildirilmiştir. Basında memur, emekli, dul ve yetimlere ekmek karnelerinin baş tarafı kesilerek ucuz şeker dağıtımına mutemet bakkallarla başlanacağı ve kimlerin nerelerden, hangi günlerde şeker alacaklarının ilan edileceği ve 500 gram şeker alabilecekleri duyurulmuştur¹¹⁸⁴.

Memurlara verilecek şeker için İstanbul, Beyoğlu ve Kadıköy'de dağıtım yerlerinden mutemetler şekerini 5 kuruş zam ile almış, 145 kuruşluk şeker memurlara 150 kuruştan dağıtılmıştır. Kilo başındaki 5 kuruş fark Memurlar Kooperatifine kalmıştır. Şeker dağıtımına başladıktan sonra Kadıköy, Üsküdar gibi kalabalık yerlerde bir tek bayinin bulunması izdihama neden olmuş ve kalabalık semtlerde ikişer bayi tahsis edilmesiyle dağıtım kolaylaştırılmıştır. Basında şeker dağıtımının her semtte bir bayinin üstlenmesi nedeniyle yavaş bir şekilde ilerlediği eleştirileri yer almış ve böyle giderse birçok kişinin şeker alamayacağı ifade edilmiştir. Bir gün

¹¹⁸² *Akşam*, 24 Kasım 1942, nr. 8655, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1942, nr. 6564, s. 1-3; *Ulus*, 15 Kasım 1942, nr. 7642, s. 1; *Akşam*, 29 Kasım 1942, nr. 8660, s. 1; *Ulus*, 27 Kasım 1942, nr. 7654, s. 2.

¹¹⁸³ *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1942, nr. 6574, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1942, nr. 6581, s. 3.

¹¹⁸⁴ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1942, nr. 6582, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1942, nr. 6585, s. 2.

sonrasında ise bazı yeni tedbirlerin alındığından bahsedilerek toplamda yapılan şeker dağıtımının 65.000 kiloyu bulduğu açıklanmıştır¹¹⁸⁵.

1943 yılı başında Ocak, Şubat, Mart ayları için üç aylık şeker dağıtım hazırlıklarına başlanmış, nüfus başına 600 gram şeker verilmesi kararlaştırılmıştır. 11 Ocak 1943 tarihinde Ticaret Vekaleti'nin yayımladığı bir tamimle sabit gelirli vatandaşlara her ayın 20'sine kadar Ocak, Şubat ve Mart ayları olmak üzere 3 kez şeker dağıtımı yapılması kararlaştırılmıştır¹¹⁸⁶. Nisan, Mayıs, Haziran dönemi hazırlıklarında Vekillik dar ve değişmez gelirli olanların mali durumlarını göz önüne alarak dağıtımın aylık olarak verilmesini incelemiş ve bu dönemde kilosu 128 kuruştan toz şeker vereceğini ilan etmiştir. Nisan, Mayıs, Haziran ayları için nüfus başına 600 gram şeker dağıtımı için Ticaret Vekilliğince valiliklere emir verilmiştir. Sonraki aylarda dağıtılacak şeker miktarının nüfus başına 900 grama çıkarılması için incelemeler yapılmıştır¹¹⁸⁷. Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları için de sabit gelirlilere nüfus başına 600 gram yerine 1 kilo toz şeker verileceği ilan edilmiş, sonrasında nüfus başına her ay için 1 kilo hesabı ile 3 kilo olarak dağıtım yapılmıştır¹¹⁸⁸. 1944 yılı başında da nüfus başına birer kilodan 3 aylık şeker dağıtımı devam ettirilmiştir. Memurlara 128 kuruştan verilmesi kararlaştırılan şekerleri daire mutemetleri Memurlar Kooperatifinden almışlardır. 1944 yılı içinde aynı uygulama devam ettirilmiştir¹¹⁸⁹.

1943 Şubat ayı içinde memurlara nüfus başına ikişer kilo un, üçer kilo da zeytinyağı dağıtılması kararlaştırılmıştır. Zeytinyağının depoda teslim fiyatı 95 kuruş, unun kilosu 45 kuruştan verileceği açıklanmıştır. Memurlara ucuz gıda verilmesi ile ilgili *Akşam* Gazetesi'nde 19 Şubat 1943 tarihinde "*Memur ve Halk*" başlığı ile çıkan eleştiride memurlara ucuz gıda verilmesini uygun bulmanın imkanı olmadığı, halkı pahalılığın tahribinden kurtaracak teşekküllerin hala meydana getirilememiş

¹¹⁸⁵ *Akşam*, 1 Aralık 1942, nr. 8662, s. 3; *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, nr. 6587, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1942, nr. 6591, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1942, nr. 6592, s. 2.

¹¹⁸⁶ *Ulus*, 12 Ocak 1943, nr. 7701, s. 1; Gökbnar-Kahriman; *a.g.e.*, s. 135-136.

¹¹⁸⁷ *Ulus*, 16 Mart 1943, nr. 7764, s. 1; *Ulus*, 15 Nisan 1943, nr. 7794, s. 1; *Vatan*, 15 Nisan 1943, nr. 849, s. 3.

¹¹⁸⁸ *Ulus*, 7 Temmuz 1943, nr. 7877, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1943, nr. 6794, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1943, nr. 6801, s. 2.

¹¹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1944, nr. 6964, s. 2; *Cumhuriyet*, 19 Mart 1944, nr. 7037, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Mart 1944, nr. 7048, s. 2.

olmasında herkesin kabahatli olduğu vurgulanarak diğer meslekler için de memurlarinkine benzeyen teşkilat oluşturulması gereği üzerinde durulmuştur¹¹⁹⁰.

Ankara, İstanbul, İzmir fabrikalarında Toprak Mahsulleri tarafından yaptırılan makarnaların dağıtımına yetecek miktara ulaştığını göz önüne alan Ticaret Vekaleti sabit gelirlilere nüfus başına 2 kilo makarna verilmesini kararlaştırmıştır. Vekalet bu konuda valiliklere tebligat yapmış ve istenilecek makarna miktarını bildirmelerini istemiştir. 1943 yılı Ekim ayında TMO makarna fabrikalarına un vermiş ve fiş karşılığında dağıtılması için incelemeler yapılmıştır. TMO vilayete yazdığı tezkerede memurlar ile halka dağıtılmak üzere birer kilo makarna vereceğini bildirmiştir. Mutemetlerin TMO'ya bordrolarla müracaat ederek makarnalarını almaları kararlaştırılmıştır¹¹⁹¹. Makarna dağıtımı hakkında vilayetten alınan tebliğe göre İstanbul ili içinde oturan değişmez gelirlilere nüfus başına birer kilo ve kilosu 70 kuruş üzerinden ekmek kartlarındaki kuponlar karşılığında makarna dağıtımı başlamıştır. Makarna daireler tarafından düzenlenecek tasdikli bordrolarla TMO'ca bedeli karşılığında daire mutemetlerine verilmiştir. Dağıtım süresi olarak bir ay içerisinde müracaatta bulunmayanların haklarından vazgeçmiş sayılacakları kabul edilmiştir¹¹⁹².

8 Ağustos 1943 tarihinde Ticaret Vekaleti memur ekmeği ile halk ekmeği arasındaki fiyat farkının ortadan kalktığını bildiren bir tebliğ yayınlamıştır. TMO'ca halk için belediyelere verilen un fiyatlarının da değişmez ve dar gelirlilere verilen un fiyatlarına indirilmesi dolayısıyla Ankara'daki sabit ve dar gelirlilerle halk ekmeği 18 kuruşa satılmıştır. Bu durum sevinçle karşılanmış, bu tedbir sayesinde diğer maddelerin fiyatlarının da ucuzlaması beklenmiştir¹¹⁹³.

Bazı zorunlu tüketim maddelerinin dağıtılması şeklindeki aynı yardımlar 1944 yılında 1943'e oranla az da olsa devam etmiştir. 1944 yılı başında CHP Parti Komisyon Raporunda memurlara yardım işi ön planda tutulmuştur. "*Memurları doyurmaya, dolayısıyla devlet makinesinin iyi işlemesini sağlamaya ve halkın Hükümete güvenini sarsmak tehlikesini önlemeye yönelik tedbirleri ancak Hükümet alabilir*" vurgusu

¹¹⁹⁰ *Vatan*, 13 Şubat 1943, nr. 788, s. 1; *Akşam*, 19 Şubat 1943, nr. 8739, s. 1.

¹¹⁹¹ *Ulus*, 4 Nisan 1943, nr. 7783, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1943, nr. 6873, s. 2; *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1943, nr. 6919, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1943, nr. 6927, s. 2.

¹¹⁹² *Vatan*, 28 Kasım 1943, nr. 1074, s. 2.

¹¹⁹³ *Ulus*, 8 Ağustos 1943, nr. 7909, s. 1; *Vatan*, 10 Ağustos 1943, nr. 966, s. 1; *Ulus*, 12 Ağustos 1943, nr. 7913, s. 1; *Ulus*, 13 Ağustos 1943, nr. 7914, s. 1.

ile Barem Kanunu'nda birtakım değişiklikler yapılmıştır. Komisyon üyelerinden Hikmet Bayur da içeriği kabul etmekle beraber yeni tavsiyelerde bulunarak raporun altına şunları ilave etmiştir: “*Raporda yazılı memurlara yardım işi ancak bir adım sayılmalıdır. Amaç önce memurları ve sonra halkın geri kalanını muhtekir payı ödemededen zaruri ihtiyaçlarını elde edebilecek bir duruma getirmek olmalıdır.*”¹¹⁹⁴

1944 yılı başında Toprak Mahsulleri Vergisi'nden elde edilen maddelerden bazıları dar ve sabit gelirli vatandaşlara verilmiştir. Dar ve sabit gelirlilerin hangi maddeleri alacakları ilan edilmiş ve verilen gıda maddelerinin arttırılması için incelemeler yapılmıştır. Özellikle TMV'den elde edilen hububat ürünleri dar gelirli ve yoksul insanlara dağıtılmıştır. 1944 kışı için düşük gelirli devlet memurlarına ve devlet dışında çalışan düşük gelirli insanlara ucuz yiyecek maddeleri verilmiştir¹¹⁹⁵.

Emekliler de dahil olmak üzere devlet kurumlarında çalışan bütün aylıklılara yapılacak yardıma Hükümet'in ayrılacağı para ile vilayet ve kaymakamlıklarda kantinler kurulması ve rayiç fiyatlarından aşağı yiyecek maddeleri satılması düşünülmüştür. 1944 yılı için sabit ve dar gelirlilere şeker, zeytinyağı, makarna, nohut, fasulye, sabun, pamuklu mensucat; yalnız sabit gelirlilere yünlü kumaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Değişmez gelirlilere 12 kilo şeker, 2 kilo zeytinyağı, 2 kilo sabun, 5 metre basma, 5 metre kaput bezi, 3 metre elbiselik kumaş verileceği; makarna, fasülye ve nohut miktarlarının belirlenince duyurulacağı ilan edilmiştir. Haziran ayı içerisinde ise memurlara parasız pirinç, şeker ve un verilmiştir¹¹⁹⁶.

1 Nisan 1944 tarihinden itibaren Ankara'da oturan değişmez gelirlilerle nüfus başına kilosu 70 kuruşa, ekmek kartlarının P kuponu alınmak şartıyla bir ay süreyle birer kilo makarna dağıtılmıştır. Tebliğde makarnaların mutemetlere TMO'ca toptan teslim edileceği, müracaatların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. 5 Nisan 1944'te Ankara Valiliği Nisan, Mayıs, Haziran ayları şeker dağıtım esaslarını açıklayan bir yazı yayınlamıştır. Şekerin kooperatiften alış fiyatı 128 kuruş olarak belirlenmiş, sabit gelirliler için nüfus başına ayda 1 kilo şeker dağıtılması kararlaştırılmıştır¹¹⁹⁷.

¹¹⁹⁴ *Vatan*, 29 Ocak 1944, nr. 1133, s. 1; *Metinsoy; a.g.e.*, s. 300.

¹¹⁹⁵ *Vatan*, 26 Şubat 1944, nr. 1161, s. 1; *Metinsoy; a.g.e.*, s. 300.

¹¹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1944, nr. 6962, s. 2; *Vatan*, 6 Nisan 1944, nr. 1201, s. 1-3; *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1944, nr. 7138, s. 2.

¹¹⁹⁷ *Ulus*, 28 Mart 1944, nr. 8136, s. 1; *Ulus*, 5 Nisan 1944, nr. 8144, s. 2.

21 Haziran 1944 tarihli 4599 sayılı Fevkalade Hallerin Devamı Müddetince Memur ve Müstahdemlere Yapılacak Yardım Hakkında Kanun görüşmelerinde birtakım kararlar alınmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir'deki memurlar daha fazla olmak üzere her ay birkaç kalem olarak verilen aynı yardımdan istifade edeceklerdi. Geçimi nispeten daha kolay olan vilayet ve kaymakamlıklarda memurlara aynı yardım tutarı kadar nakdi yardımların verilmesi tartışılmıştır¹¹⁹⁸. Basında memurlara yapılacak aynı yardım hakkında kesin karara varılmış olmamakla birlikte yardımın ilk aylarda para olarak verilmesi ve maliyet fiyatına sabun ve zeytinyağı verilmesi düşünceleri yer almıştır¹¹⁹⁹. Yardım Kanunu'na göre 3 ayın tutarı 45 liradan 12 kilo un ve 6 kilo şekerin fiyatı 12 lira küsur kuruş olduğundan geriye kalan 33 lira küsur kuruş da memurlara dağıtılmıştır. Mutemet tarafından yapılacak asıl dağıtım bir hafta içinde yapılmıştır. Ramazan Bayramının yaklaşması nedeniyle yardımın uzayacağını dikkate alan Maliye Vekaleti bir defaya mahsus olmak üzere memurlara verilecek 3 aylık 45 liralık aynı yardımın şeker ve un gibi maddelerinin ücreti 13 lira küsur kuruşu ayrılmadan mutemetlere vereceğini duyurmuştur. Yardım maddelerinin verileceği, bedellerinin memurların maaşlarından kesileceği, İstanbul'daki bütün memurların aynı yardım bedeli 45'er lirayı alacakları belirtilmiştir¹²⁰⁰.

Aynı Yardım Tasarısının kabulünden sonra aynı yardım Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak aylarını kapsayan şekilde 4 aylık olarak planlanmıştır. Ekim ayı içinde memur ve müstahdemlere onar kilo sabun verilmiş ve sabun fiyatına göre artan miktar para olarak ödenmiştir¹²⁰¹. Sabunlar Ankara, İstanbul ve İzmir'de teşkilatı bulunan İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tarafından daire mutemetlerine bordro karşılığında dağıtılmıştır. Bu 3 merkez dışındaki vilayetlere sabunların nakline ve o merkezlerde daire mutemetlerine dağıtmaya Umumi Mağazalar Türk Anonim Şirketi görevlendirilmiştir. Sabunları nakil ve dağıtmakla görevlendirilen İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Umumi Mağazalar Türk Anonim Şirketi

¹¹⁹⁸ *Vatan*, 13 Haziran 1944, nr. 1269, s. 1-3.

¹¹⁹⁹ *Ulus*, 14 Temmuz 1944, nr. 8244, s. 1.

¹²⁰⁰ *Ulus*, 2 Eylül 1944, nr. 8294, s. 1; *Vatan*, 8 Eylül 1944, nr. 1349, s. 2; *Vatan*, 9 Eylül 1944, nr. 1350, s. 2.

¹²⁰¹ *Ulus*, 7 Ekim 1944, nr. 8329, s. 1.

bu dağıtma münasebetiyle hiç kâr almamışlar, depodaki teslim fiyatına vilayet merkezlerine kadar yalnız nakliye ve sigorta masraflarını ilave ile yetinmişlerdir¹²⁰².

1945 yılı başında Vekiller Heyetinin verdiği karara göre memur ve müstahdemlere Mart'tan itibaren dağıtılması kararlaştırılan şekerin kilosu her türlü sevk ve satış giderleri hariç toz için 120, küp için 140 kuruş olarak tespit edilmiştir. Aynı yardımların memur, emekli, dul ve yetimlere maaşları ile birlikte ay başlarında, ücretlilere de ay sonlarında verileceği duyurulmuştur. 3 Şubat 1945'de memurlara yapılacak nakdi yardım hakkında Vekiller Heyeti kararı İstanbul vilayetine tebliğ edilmiştir. Karara göre aile başına altışar kilo şeker verileceği ilan edilmiştir¹²⁰³. Nisan, Mayıs, Haziran dönemi için de dağıtma emri valiliklere tebliğ edilmiştir. Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerindeki sabit gelirlilerle emekli, dul ve yetimler dahil bu şehirlerdeki muhtaç ve fakir halk zümresini teşkil eden dar gelirlilere ucuz fiyatla pirinç dağıtılması hakkında Ticaret Vekaleti tarafından bu üç şehir valiliğine gerekli tebliğler yapılmıştır. Pirinç dağıtımına Nisan ayında başlanacağı ve Mayıs ayı sonunda da son verileceği belirtilmiştir. Aynı yılın Nisan ayında ise memurlar ile sabit ve dar gelirlilere 95 kuruştan nüfus başına üçer kilo pirinç verilmesi hakkında karar yayınlanmış, pirinçlerin dağıtımına Mayıs ayında başlanmıştır¹²⁰⁴.

Olağanüstü hallerin devamı müddetince memur ve müstahdemlerle, dar gelirlilere yapılan yardımlara 4 Şubat 1946 tarihinden itibaren zeytinyağı yardımı da eklenmiştir. Dağıtılacak zeytinyağının sabit gelirliler için nüfus başına 2 litre, dar gelirliler için nüfus başına 1 litre verilmesi kararlaştırılmıştır. Memur ve müstahdemlere dağıtılacak zeytinyağı fiyatı Ankara'da 210 kuruş, İstanbul'da 206 kuruş, İzmir'de 201 kuruş olarak belirlenmiş, yapılacak dağıtımlarda Ocak, Şubat dönemine ait ekmek kartlarından yararlanmaları istenmiştir¹²⁰⁵.

¹²⁰² *Ulus*, 28 Ekim 1944, nr. 8350, s. 1.

¹²⁰³ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1945, nr. 7347, s. 3; *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1945, nr. 7348, s. 2.

¹²⁰⁴ *Ulus*, 27 Mart 1945, nr. 8500, s. 2; *Ulus*, 18 Nisan 1945, nr. 8522, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1945, nr. 7424, s. 2.

¹²⁰⁵ Tuğluoğlu; Sıtma Mücadelesi, s. 370-371.

3. 3. YAKACAK YARDIMLARI

Kış mevsiminin oldukça soğuk geçtiği 1941 yılında düşük gelirli memurlara ve fakirlere odun ve kömür dağıtılmıştır. 1941 kışında Milli Müdafaa Vekaleti soğuk bölgelerdeki subayların kışlık yakacak ihtiyaçlarını Zonguldak'tan ucuza elde edebilmesi için Münakalat Vekilliği'nden tren taşıma tarifelerinde indirim talep etmiş, ancak bu talep reddedilmiştir. Erzurum bölgesindeki linyit kömürlerinin 4500-5000 kalori arasında olduğundan bu linyitlerin 6700 kalori bulunan Karabük Kok kömürü yerine ısınma için kullanılabilir nitelikte olduğu ancak karayolu ile nakliyatın pahalı, demiryollarının daha hesaplı olması açısından ısınma ihtiyaçlarının Karabük ya da Zonguldak'tan temin olunmasının tercih edildiği belirtilmiştir¹²⁰⁶.

1942 kışı gelmeden memurlara taksitle kışlık maden kömürü temin etmek için İktisat Vekaleti incelemeler yapmıştır. Etibank Kömür Tevzi Şirketine dağıtım emri gelir gelmez mutemetlerin memurların hakları olan kömürü toplu olarak teslim alması ve maaşlarından taksitlerle kesmek üzere memurlara dağıtması kararlaştırılmıştır. Mahrukat Ofisinin önce kooperatife dahil olan devlet ve belediye memurlarının kışlık ihtiyaçları olan odun ve kömürü taksitle dağıtıma başlayacağı ve bu iş bittikten sonra geri kalan malları uygun bir fiyat üzerinden halka satılacağı, kararlaştırılan fiyatın gazetelerde halka ilan edilceği basında yer almıştır¹²⁰⁷.

1942 yılında memur ve diğer sabit gelirlilere yakacak dağıtımı yapılmıştır. İhtiyaç sahipleri beyannameleri, depo ve bayilerden temin edip doldurduktan sonra mahalle birliklerine tasdik ettirip kömür dağıtım bürolarına vermiş, büronun doldurduğu kartla bayilerden kömür satın almaları yoluyla dağıtım gerçekleşmiştir. 1942 yılında İstanbul'da 80.000 ton kömür hak sahiplerine dağıtılmıştır¹²⁰⁸. 1942 yılı Haziran ayında Ankara ve İstanbul'da soba başına senede 2.000 ton kömür verilmiş, soba sayısı ne olursa olsun verilecek kömür 5 tonu geçmemiştir. Ankara'daki memurlara da taksitle kömür verilmesi için hazırlıklar yapılmıştır¹²⁰⁹.

¹²⁰⁶ BCA. 030.10.00.00., Yer No: 47.303.12.1-2.

¹²⁰⁷ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1942, nr. 6471, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1942, nr. 6475, s. 2.

¹²⁰⁸ Gökbnar- Kahriman; *a.g.e.*, s. 142.

¹²⁰⁹ *Ulus*, 30 Haziran 1942, nr. 7507, s. 1; *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1942, nr. 6507, s. 1; *Ulus*, 25 Eylül 1942, nr. 7594, s. 1.

Kömür dağıtımını için hazırlanan talimatnameye göre kışlık kömürünü tedarik edememiş Ankara'daki memurlara taksitle kömür verilmesi işini Ankara Memurlar Kooperatifi üzerine almıştır. Bu kolaylıktan kok kömürü sobası ile ısındığı ve sobası olduğu halde henüz kömürünü tedarik edememiş olanlar alacakları kömürü bu vesaitle kullanmak şartıyla faydalanabilecektir. Kaloriferli binaların kömürleri hususi hükümler dairesinde temin edildiğinden bu gibi bina sahiplerine ve bu binalarda oturanlara memur da olsa bu usul uygulanmayacaktır. Memur ve müstahdemler beyannamelerini kurumlarına tasdik ettirdikten sonra Memurlar Kooperatifine vermiş ve kooperatifçe istenen mali teminat formalitesini yapmışlardır. Beyannameye dayanılarak veresiye verilecek kömür miktarı iki tonu geçmeyecektir. Kömürünü kısmen veya tamamen tedarik etmiş olanlar da bu usulden yararlanamayacaklardır. Beyannamelerin gerçeğe uygun olması veya kömürün beyannameye gösterilen ihtiyacın dışında kullanılması, satılması, devir edilmesi durumunda Milli Korunma Kanunu hükümleri çerçevesinde cezai işlem uygulanacaktır. İstanbul'daki memur ve müstahdemlere kömür verilmesi hakkında da bir talimatname hazırlanmıştır¹²¹⁰.

Memurlar İstihlak Kooperatifine dahil memur, müstahdem, emekli, yetim ve dullara kooperatif bir aylık haklarından eline geçen paranın yarısı kadar kredi açılmasını kararlaştırmıştır. Bu krediden isteyenlerin odun, isteyenlerin kömür, ilerleyen zamanda kok ve maden kömürü alabilecekleri, oduna ihtiyacı olanların bir çekiden fazla olmamak üzere ihtiyaçlarını kaydettirecekleri, odun ve kömürden borçlananların borçlarını kooperatife 4 taksitte ödeyecekleri ilan edilmiştir. Ayrıca kömürün de 100 kilodan az ve 1.000 kilodan yukarı olmamak üzere getirecekleri araçlara teslim edilmek üzere kilosu 10.5 kuruştan verileceği, mutemetlere borçlanma senetlerini almaları için kooperatife müracaatta bulunmaları bildirilmiştir. Mahrukat Ofisi sabit gelimli vatandaşlara da narh üzerinden odun ve kömür satmak için mahalle birliklerine kuponlar göndermiştir. Odun ve kömür alacak olanlara 4 kısma ayrılabilen, her kısmı 250 kilo odun ve 50 kilo kömür içeren birer kupon verilmiş, isteyenlerin odun ve kömürünü kısım kısım alabileceği ilan edilmiştir¹²¹¹.

¹²¹⁰ *Ulus*, 25 Eylül 1942, nr. 7594, s. 1; *Ulus*, 26 Eylül 1942, nr. 7595, s. 1; *Ulus*, 27 Eylül 1942, nr. 7596, s. 1

¹²¹¹ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1942, nr. 6511, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1942, nr. 6552, s. 2.

Memurlar İstihlak Kooperatifi üyelerine taksitle odun temini için Mahrukat Ofisi ile yaptığı hazırlıkları tamamlamış, mutemetler kooperatife müracaat ederek memurların taahhüt edecekleri borçlanma senetlerini almışlardır. Borçlanma muameleleri tamamlanarak 1942 yılı Ekim ayı ortasından itibaren memurlara odun vermeye başlanmıştır. Kooperatife üye olmayan memurların peşin para ile indirimli fiyata odun temini için yapacakları müracaatları da karşılamak üzere tedbirler alınmıştır. Memurlara kömürün tek elden mutemetler vasıtasıyla dağıtımına karar verilmiştir. Ayrıca İktisat Vekilliği'nin aldığı yeni karara göre kömürün taksitle dağıtılmasından faydalanacak memur ve müstahdemlerden aynı ev veya apartman dairesinde oturan aile fertlerinden baba, anne, karı, koca, evlat ve diğer akrabalarından birkaçının aynı zamanda memur olması halinde yalnız birisi kömür alabilecektir¹²¹².

1943 kışı başlamadan Temmuz ayında kömür dağıtımına başlanmış, müessesenin elinde bulunan 25.000 ton kömürün ilk etapta yalnız sabit gelirliler ve ellerinde karne bulunan memurlarla emekli, dul ve yetimlere verileceği duyurulmuştur. Kömür dağıtımının 15 Eylül'e kadar devam edeceği, bu tarihe kadar kömürlerini almamış olanların haklarını kaybedecekleri ilan edilmiştir. Odun ve kömürün birinci taksitleri peşin ödenecek şekilde 4 taksitte verilmesi, 3 ay içinde odun ve kömürlerini alacakları belirtilmiştir. Herhangi bir sebeple kömürünü almamış beyanname sahibi dar ve sabit gelirlilerin kömürlerini istedikleri zaman alabilecekleri, bu kişilerin kömür almaları hususunda sıkıştırılmamaları kararlaştırılmıştır¹²¹³.

1944 yılı Nisan ayı içerisinde maden kömürü fiyat zammından sonra maden kömürü temini için iki sene önce konulan tarifenin kaldırılarak serbest piyasadan satın alınması kararlaştırılmıştır. Hükümet dar ve sabit gelirlilerin durumunu dikkate alarak ihtiyaçları kadar kömürü ucuz fiyatla vermeye karar vermiştir¹²¹⁴. Ancak 28 Mayıs 1944 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi*'nde; "*Sabit gelirliler diye imtiyazlandırılan vatandaşların bazı istifadeleri olmasına hiçbir diyeceğimiz yok fakat miktar nasıl ayrılıyor? Tek odalı bir sabit gelirliler bir ton kömür alacak da, sekiz odalı bir halk yarım tonla mı ısınacak? Devletin sabit gelirliler tasnifi ile iltimas koyar görünmesine razı olamıyoruz. Sabit gelirliler*

¹²¹² *Ulus*, 1 Ekim 1942, nr. 7600, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1942, nr. 6515, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1942, nr. 6518, s. 2.

¹²¹³ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1943, nr. 6799, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1943, nr. 6808, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1943, nr. 6817, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1943, nr. 6848, s. 1-3.

¹²¹⁴ *Vatan*, 8 Nisan 1944, nr. 1203, s. 1.

yardım mı evet, iltimas mı hayır.” cümleleri ile yeni kömür beyannamesi dağıtımında daha dikkatli olunması gerektiği vurgulanmıştır¹²¹⁵.

3. 4. ÇALIŞANLARA YAPILAN NAKDİ YARDIMLAR

Hükümet, savaşın ilk yıllarından itibaren devlet memuru, emekli, dul ve yetimlere, çok çocuklu annelere ve asker ailelerine temel ihtiyaç maddelerinin dağıtılmasından başka nakit olarak da çeşitli sosyal yardımlarda bulunmuştur. Sürekli artan ve engellenemeyen fiyat artışı karşısında devlet memurlarını ekonomik olarak güçlendirme düşüncesini gündemine taşıyan Hükümet önce sadece ayni yardım yaptığı memur ve müstahdemlere nakdi yardım yapma kararı da almıştır. Nakdi yardımlar 1942 yılından itibaren maaş zammı, çocuk zammı, prim, konut yardımı ve ikramiye gibi şekillerde uygulanmaya başlanmıştır¹²¹⁶.

1939 yılı ortalarında Hükümet çocuklu memurların vergilerinden çocuklarının sayısına göre indirim yapmayı kararlaştırmıştır¹²¹⁷. 1941 yılı sonunda hayat şartları ve pahalılık dolayısıyla Maliye Vekaleti özellikle küçük memur maaşları üzerinde incelemeler yapmaya başlamıştır¹²¹⁸. Memur maaşlarına belirli bir miktar veya oranda zam mı yapılacağı, bu zammın vergi indirimi ile mi temin edileceğinin alınacak karar ile belli olacağı, sonrasında bir kanun layihası hazırlanarak Meclis’e sevk edileceği belirtilmiştir¹²¹⁹.

Savaş yıllarının ilk sosyal yardım programı 28 Ocak 1942’de çıkarılan 4178 sayılı Memur ve Müstahdemlere Verilecek Fevkalade Zam Hakkında Kanun ile başlatılmıştır. Kanun devlet personelinin maaşına zam yapılarak mali bir destek sağlanmasını öngörmüştür. 100 TL’ye kadar olan maaş ve ücretlere %25, 170 TL’ye kadar olan maaş ve ücretlere %20, 170 TL’den yüksek olan maaş ve ücretlere %15 oranlarında zam yapılmıştır. Ayrıca memurlara çocuk zammı da düşünülmüş, bu amaçla 1942’den itibaren tüm devlet memurlarına dördüncü çocuktan itibaren her çocuk için 2.5 TL çocuk zammı verilmesi kararlaştırılmıştır. 4178 sayılı kanunun 9.

¹²¹⁵ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1944, nr. 7107, s. 1.

¹²¹⁶ Tuğluoğlu; Sıtma Mücadelesi, s. 368; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 297.

¹²¹⁷ *Akşam*, 23 Temmuz 1939, nr. 7454, s. 1.

¹²¹⁸ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1941, nr. 6182, s. 1-3.

¹²¹⁹ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1942, nr. 6247, s. 1.

maddesi subay ve askeri memurlarla ilgilidir. Kış şartlarının ülkenin diğer bölgelerine göre oldukça sert geçtiği Doğu Anadolu bölgesinde görev yapan memurlara yakacak yardımı yapılarak zaten yetersiz olan maaşlarının büyük bir bölümünün ısınma harcamalarına gitmesini önlemek amaçlanmıştır. Buna göre ücretleri genel bütçeden ödenen memur, askeri memur, subay, aile sahibi gediklilerden “1.500 ve daha yukarı rakımlı yerlerde daimi memuriyette bulunanlara her yılın Ekim ayından başlamak ve Mart sonuna” kadar devam etmek üzere 1-6. derecede olan memurlara her ay 30 lira; 7-15. derecede olan memurlara her ay 15 lira yakacak zammı verilmesi kararlaştırılmıştır. Rakımı 1.500 ve daha yukarı olan vilayetler Ağrı, Bitlis, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Muş, Van olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu illere bağlı kaymakamlık ve nahiyelerden 1.500 metre ve üzerinde olanlar da tespit edilmiştir¹²²⁰. Aynı kanun kapsamında subay ve askeri memurlara ise birer er tayını dağıtılması ön görülmüştür¹²²¹. Maliye Vekili Fuat Ağralı yeni kanun hakkında basına verdiği beyanatında savaşın uzaması ile ihtiyaç malzemelerindeki fiyat artışlarının sabit ve az gelirlili vatandaşları zor duruma soktuğundan bahsetmiş ve bunun sonucunda maaş zammı kanununun çıkartıldığını ifade etmiştir¹²²².

1942 yılında uygulanmaya başlanan düşük gelirlili memurlara tramvay ücreti indirimi ise diğer bir maddi destek olarak düşünülmüştür. Bazı devlet dairelerinde düşük gelirlili memurlara ücretsiz öğle yemeği çıkarılmaya başlanmıştır. Diğer bir yardım konusu da konut desteği olmuştur. Savaşla birlikte inşaat malzemelerinin ithalatının kesintiye uğraması sonucunda inşaat faaliyetleri durmuş, konut piyasasında ortaya çıkan durgunluk sonucu konut arzı düşmüştür. Konut fiyatları ve kiralar kontrol altına alınmaya çalışılmasına karşın yükselmiş, dar gelirliler ve yoksullar için altından kalkılamayacak bir dereceye ulaşmıştır. İlk defa bu dönemde gecekondulu algısı ortaya çıkmış, kentlerin kıyısında köşesindeki virane han odalarında memurlar ve yoksul kesimler aileleriyle birlikte sefil bir hayat sürmeye başlamışlardır¹²²³.

Hükümet 1943 yılı içinde aynı yardımlar dışında düşük gelirlili memurları derece yükseltme, prim, maaş zammı, çocuk ve aile zammı gibi şekillerde parasal

¹²²⁰ *Resmi Gazete*, 30 Ocak 1942, nr. 5020, s. 2222; *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1942, nr. 6265, s. 1-3; *Vatan*, 28 Ocak 1942, nr. 469, s. 1; *Vatan*, 29 Ocak 1942, nr. 470, s. 1.

¹²²¹ *Resmi Gazete*, 30 Ocak 1942, nr. 5020, s. 2222.

¹²²² *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1942, nr. 6267, s. 1-3.

¹²²³ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 299.

olarak desteklemeye çalışmıştır. Şükrü Saraçoğlu savaşın oluşturduğu pahalılık dolayısıyla memurların sıkıntı çektiğini ifade ederek kış girmeden önce birer aylık oranında yardım etmeyi düşündüklerini ifade etmiş ve bu konuda Maliye Vekilliğince bir layiha hazırlanarak Meclise'e sunulacağını bildirmiştir¹²²⁴. Maliye Vekaleti, 1943 yılı Ekim ayı içerisinde memurlara buldukları derecenin bir yüksek maaşının verilmesi hakkında incelemelere başlamıştır. Her memurun bir derece terfi etmiş sayılarak maaşını ona göre alması veya hayat pahalılığının devamı süresince memur maaşlarına belirli oranda zam yapılması tartışılmıştır¹²²⁵. Maliye Vekaleti Umumi Hesap Divanı ile mutabık kalarak genel bütçeye dahil dairelerle bunlara bağlı müesseseler ve teşekküllerden maaş, ücret ve tahsisat alanlara birer aylık istihkaklarının ilave olarak verilmesi hakkındaki kanunun bir izahnamesini yapmış, ilgili makamlara da bir izahname göndererek kanundan yararlanacak kesimleri açıklamıştır. Memur ikramiyelerine dair Maliye Vekaleti izahnamesi Defterdarlığa tebliğ edilmiş, dağıtımına başlanılması kararı gelir gelmez ikramiyelerin verileceği duyurulmuştur¹²²⁶.

Genel bütçeden ve devletin sermayesine ortak olduğu müesseselerden maaş ve ücret alanlara birer aylık istihkaklarının peşin olarak verilmesi hakkındaki karar 18 Ekim'de Defterdarlıklara tebliğ edilmiş ve dağıtımına başlanmıştır. Maaşlarını Mal Müdürlüklerinden alan emekli, dul ve yetimlerle askerlik maaşı alanlar uygulamanın kapsamına alınmıştır. Şirketi Hayriye memurlarına da bir maaş ikramiye verilmiştir. 1943 yılı Kasım ayında ise emekli ve yetimlerin maaşlarına %40, askerlik maaşı alanların maaşlarına da %100 oranında zam yapılması kararlaştırılmıştır. Yardımların zamanlanması da oldukça anlamlıdır. 1943'ün Cumhuriyetin 20. yıldönümü olması nedeniyle bu yardımlar Ekim ayı ortaları ve sonlarına denk getirilmiştir. Böylelikle Hükümet düşük gelirli memurlarını Cumhuriyetin 20. yıldönümünde milli coşkuya ortak etmek istemiştir. Böyle buhranlı bir zamanda kıt kanaat geçinen çalışanlarını ekonomik olarak destekleyerek savaş koşullarına tahammüllerini arttırmak istemiştir.

Memurlar için düşünülen bir başka önlem terfi imkanlarının kolaylaştırılmasıydı. Yeni Barem Kanunu maaşların artması anlamında kısmi maddi destek yanında yoksullaşmaları ve yardıma muhtaç konuma düşmelerinin psikolojik

¹²²⁴ *Ulus*, 15 Eylül 1943, nr. 7947, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 297.

¹²²⁵ *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1943, nr. 6881, s. 1.

¹²²⁶ *Akşam*, 14 Ekim 1943, nr. 8974, s. 1; *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1943, nr. 6883, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1943, nr. 6884, s. 2.

etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik düşük gelirli ve dereceli memurların bir ya da iki derece birden terfi etmelerini mümkün kılmıştır. Bu Kanunla birlikte 1943’de yüzbaşından yukarı rütbedeki subayların ve bütün gediklilerin maaşları birer derece yükseltilmiş, kadrosuzluktan terfi edemeyenlerin iki üst dereceye kadar terfi etmeleri imkanı sağlanmış, yüksek tahsili bulunmayanların terfi müddetleri dört yıldan üç yıla, tahsili olanların ise üç yıldan iki yıla indirilmiştir. Birinci derecede memurlardan terfi müddetlerini dolduranlara tazminat esası kabul edilmiştir¹²²⁷.

1944 yılında şiddetlenen konut sorunu konusunda daha sıkı önlemler alınmıştır. Milli Korunma Kanunu’na dayanılarak kiraların sabitlenmesi kararı alınmış, ev sahiplerinin kiracıları evden çıkarmaları yasaklanmıştır. Daha önce de kiralar sabitlenmiş ama ev sahipleri bir yolunu bulup kiraları yükseltmeye çalışmışlar ve sonuçta kira artışlarının önüne geçilememiştir. 1944 yılındaki düzenlemeden sonra ise ev sahibi boşalan evin anahtarını belediyeye teslim edecek, belediyeler evi kiraya verecektir. Her türlü önleme rağmen ev sahipleri kira fiyatlarının sabitlenmesine karşı direnmişlerdir. Sonunda Hükümet dar gelirli memurların konut sorununu hafifletmek için 4626 sayılı 1944 tarihli Memur Konutları Kanunu’nu çıkarmıştır. Kanun Bayındırlık Vekaletine gerekli görülen yerlerde memurlar için konut yaptırmak üzere 25 milyon Lira’yı geçmemek üzere gelecek yıllara uzayan yüklenimlerde bulunma yetkisi vermiştir. Bu konutlardan “*Otel, pansiyon veya misafirliklerde kalmakta olan veya sağlık durumu kötü, yahut aile fertleri sayısına göre nispeten yetersiz yerde oturanlar arasında konuta ihtiyaç bakımından en ağır durumda olanlar*” yararlanabileceklerdir¹²²⁸.

28 Haziran 1944 tarihli *Ulus Gazetesi*’nde Hükümetin memurların mesken derdini geniş ölçüde ele aldığından bahsedilmiştir¹²²⁹. *Cumhuriyet Gazetesi*’nde yer alan bir haberde “*Yalnız Ankara’da değil Doğu vilayetlerinde de memur evleri yapılmasına karar verildiği*” belirtilmiştir. 19 ve 20 Temmuz tarihli Ankara ve İstanbul gazeteleri “*Memur evleri yapılması hakkındaki kanun layihasının 18 Temmuz’da TBMM’ce kabul olduğunu*” yazmış ve yapılacak iki ve üç odalı memur meskenlerinin modern ve güzel planlarını basmışlardır¹²³⁰. Bu kanuna göre¹²³¹:

¹²²⁷ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 297-299.

¹²²⁸ *Resmi Gazete*, 22 Temmuz 1944, nr. 5763, s. 7343; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 299-300.

¹²²⁹ *Ulus*, 28 Haziran 1944, nr. 8228, s. 1.

¹²³⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; *Türkiye’de Üç Devir*; C. I, Sinan Yayınları, Ankara 1972, s. 51-53.

¹²³¹ *Resmi Gazete*, 22 Temmuz 1944, nr. 5763, s. 7343.

“Lüzum görülen yerlerde memurlar için mesken yaptırmaya ve 25 Milyon Lirayı geçmemek ve mali programı taahhüde girişmeden önce Maliye ve Nafia Vekillerinde müştereken tayin ve tespit edilmek üzere gelecek yıllara geçici taahhütlere girişmeye Nafia Vekili yetkili olacaktır. 2.5 Milyon liradan eksik olmamak üzere her sene Nafia Vekaleti bütçesine tahsisat konacaktır. Nereelerde kaç memur için ne büyüklükte ev yaptırılması lazım geleceği Vekiller Heyetince kararlaştırılacaktır. Ankara’daki inşaat Emlak ve Eytam Bankası vasıtasıyla yaptırılacaktır. Bu kanunun tatbiki için lüzumlu görülecek gayrimenkuller istimlak olunacaktır. İnşa ettirilecek evlere ait tahsisatın şekli ve inşası, evlerin idare, kira ve tamir tarzları Vekiller Heyetince tespit edilecektir. İnşaatın yapıldığı şehir ve kasabalarda meskeni veya mülkü olan memurlar evlerden istifade edemeyeceklerdir. Devlete ait meskenlerde oturacak memurlardan alınacak kira aylıklarından eksilmek suretiyle istifa olunacaktır.”

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu memurların mesken buhranı ile ilgili kanunun ne kadar yerinde olduğunu şu cümlelerle belirtmiştir¹²³²:

“Başında mesken belası bulunan memur iyi çalışamaz, verimsiz olur. Hükümet makinesinin çarklarını memurlar teşkil ettiğinden bütün makinenin işleyişi üzerinde aksatıcı tesir yapar. Bu sebeptir ki dünyanın bütün devletlerinde memurların yalnız ahlaki ve mesleki vasıflarına değil sosyal ve maddi durumlarının yükseltilmesine ve rahatlarının sağlanmasına ehemmiyet verilir. Bu itibarla büyük şehirlerde olduğu kadar Şark vilayet ve kasabalarında da memuru barındıracak mesken meselesi en önemli sosyal kalkınma meselelerinden biridir. Harbin buhran ve sıkıntılarında bakmadan bu büyük davayı projeliktan çıkarıp uygulama alanına nakleden Hükümetimizin bunu bir an önce gerçekleştirmeye muvaffak olmasını dileriz.”

1944 yılı başlarında maaşları düşük memurlara zam yapılması düşünülmüştür. Ayrıca Toprak Mahsulleri Vergisi ile elde edilen maddelerin sosyal yardımlarda kullanılması planlanmıştır. 1944’de ilk olarak aile sahibi dar gelirli memurlara tek seferde 10’ar Lira verilmesi kabul edilmiştir. 1944 yılı başında memurlara, dar ve sabit gelirliyle yeniden yardım yapılması için Maliye Vekaletince hazırlıklar yapılmıştır¹²³³. Aynı yardımların sıklaştırılması ve genişletilmesi kararlaştırılmış, diğer taraftan barem kanununda memurlar lehine değişiklik yapmak üzere bir proje hazırlanmıştır. Proje ile memurlara bir üst derece maaş verilmesi hedeflenmiştir¹²³⁴.

Memurlara yapılan maaş zammından sonra 21 Haziran 1944 tarihinde 4599 sayılı “Fevkalade Hallerin Devamı Müddetince Memur ve Müstahdemlere Yapılacak Yardım Hakkında Kanun” çıkartılmıştır. Bu kanunla yardım yapılacak memurların kapsamı genişletilmiştir. Buna göre genel, katma ve özel bütçeli kurumlarla belediye bütçelerinden 3599 sayılı kanuna giren memur ve müstahdemlere, okul pansiyonlarında çalıştırılanlara, odacı, kolcu, bekçi, gemi mürettebatı, tahsildar,

¹²³² Velidedeoğlu; *a.g.e.* s. 53.

¹²³³ *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1944, nr. 6978 s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 298.

¹²³⁴ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1944, nr. 7020, s. 1; *Vatan*, 2 Mart 1944, nr. 1166, s. 1.

müstahdemlere, köy öğretmenlerine, köy eğitimcilerine, köy ebelerine, seyyar sıhhat memurlarına, yardımcı öğretmenlere, cami ve mescit hademeletiyle vaiz ve cami hocalarına, birinci ve ikinci derecede askeri malullere, evlenmeye mezun gedikli başçavuşlara, başgediklilere, deniz ve hava kadrolarında bulunan gedikli subaylara, evlenmeye mezun jandarma gedikli erbaşlara fevkalade hallerin devamı müddetince aynı yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Bu yardımlardan aile başına yarı oranda emekli, dul ve yetimler de yararlanabileceklerdir. Yardımın her ay düzenli şekilde yapılması, aylık tutarının 15 liradan az olmaması belirlenmiş, ayrıca memur olan karı ve kocadan sadece kocaya yardım yapılması kararlaştırılmıştır¹²³⁵.

Yeni Barem Kanunu ile düşük gelirli ve terfi edememiş memurlara terfi imkanı getirilmiş, çok çocuklu memurlara verilen primler arttırılmıştır. Savaşın aile ve çocuk üzerinde olumsuz etkilerde bulunmasından dolayı barem değişikliği ile memurların ailelerine ve özellikle çocuklarını korumaya yönelik yardımlar gündeme alınmıştır. Memur çocukları için yapılan yardım 2.5 Lira ve kapsamı daha sınırlıydı. 1944'teki son düzenlemelerle bu miktar bir misli arttırılırken yardım konusu da genişletilmiştir. Ayrıca çocuğa yapılan yardım eski kanunda olağanüstü zamanlar için düşünülmüşken yeni kanun bunu devamlı hale getirmiştir. Yeni Barem Kanunu her çocuk için ayda 5 Lira, yeniden çocuk dünyaya gelince bir maaş, memurun karısı ölünce bir maaş, memur ölürse kalanlarına iki maaş, yatarak ve ayakta tedavi halinde yol ve tedavi masrafını içeren yardımları kapsamıştır¹²³⁶.

4599 sayılı kanundan sonra memur ve müstahdemlere yapılan fevkalade haller yardımı daha düzenli hal almıştır. Ayrıca dağıtılması kararlaştırılan ürünlerin fiyatları da belirtilmiştir. Buna göre 31 Ağustos 1944 tarihinde Vekiller Heyeti'nin çıkardığı 3/1441 sayılı kararnameye göre Temmuz, Ağustos, Eylül 1944 aylarına ait yardım tutarı 15'er lira olarak tespit edilmiştir¹²³⁷. Bu kararnameden sonra 3/1576 sayılı yeni bir kararname daha çıkarılarak Ekim, Kasım, Aralık 1944 ve Ocak 1945 aylarına ait yardım tutarları 15 lira olarak tespit edilmiş, dağıtımını kararlaştırılan 10 kilo sabunun kilosunun 65 kuruş olarak tayinine karar verilmiştir¹²³⁸. Ayrıca Kasım, Aralık 1944 ve

¹²³⁵ *Resmi Gazete*, 24 Haziran 1944, nr. 5739, s. 7174; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 11, s. 96-103; *Ulus*, 22 Haziran 1944, nr. 8222, s. 1.

¹²³⁶ *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1944, nr. 7135, s. 1-3.

¹²³⁷ *Resmi Gazete*, 6 Eylül 1944, nr. 5801, s. 7589; *Ulus*, 2 Eylül 1944, nr. 8294, s. 1.

¹²³⁸ *Resmi Gazete*, 14 Ekim 1944, nr. 5831, s. 7745.

Ocak 1945 aylarından itibaren cari perakende satış fiyatlarına göre ilgililer lehine %25 indirimli şekilde giyim ve ev eşyası verilmesi kararlaştırılmış ve bu konuda bir talimatname hazırlanmıştır. Memurlara Yerli Mallar Pazarları Mağazası bulunan yerlerde aynı yardım bedelleri için kupon verilmesi kararlaştırılmıştır. Kasım 1944, Aralık 1944 ve Ocak 1945 tarihlerine ait aynı yardım paraları ilgili kurumlarca 15'er lira olarak ödenmiştir. Yardım bedellerini aynen almak isteyenler için de onların istediği şekilde hareket edileceği bildirilmiştir. Kupon sahibi memurlar 15'er liralık kuponlarla Yerli Mallar Pazarları Mağazasından cari satış fiyatlarıyla kupon tutarının %25 fazlasına istedikleri malları alabileceklerdi. Ancak istedikleri malları alabilecekleri söylene de bazı mallara kısıtlama getirilmiştir. Satışı daha önce sınırlandırılan basma, kaput bezi ile pazenden herhangi birisinden kupon başına 5 metreden fazla mal verilmeyeceği belirtilmiştir. Memurların kuponların üzerinde de alışveriş yapabileceği ancak oluşan fiyat farkını ödemeleri gerektiği belirtilmiştir¹²³⁹.

28 Ocak 1945 tarihinde çıkarılan kararname ile olağanüstü hallerin devamı süresince memur ve müstahdemlere yapılacak yardım hakkında 4599 sayılı kanunun 2. ve 12. Maddelerine ek yapılmıştır. Her aya ait yardımın 15'er lira olması kararlaştırılmıştır. 3 Şubat 1945'de memurlara maddi yardım yapılması hakkında Vekiller Heyeti kararı vilayete tebliğ edilmiş; Şubat, Mart, Nisan, Mayıs ayları için memurlara 15'er lira nakdi yardım verilmesi kararlaştırılmıştır¹²⁴⁰. İstanbul Belediyesi'nce önceden tahsisatsızlık dolayısıyla memurlara doğum ve ölüm yardımı yapılmazken Maliye Vekaleti'nden aldığı tahsisat sonrasında bu durumda olan memurlara yardım yapılmaya başlanmıştır¹²⁴¹. 1945 yılı Nisan ayında memurlara yapılacak yeni para yardımı hakkında kanun tasarısı ile memurlara birer maaş yardımda bulunulması, müesseseler baremine dahil banka ve diğer teşekküllerin memurlarının da bu yardımdan faydalanmaları kararlaştırılmıştır¹²⁴².

Genel bütçeden ve genel bütçeye giren dairelere bağlı müessese ve kurumlardan aylık ve ödenek alanlara birer aylık hak edişlerinin tutarı nispetinde yapılacak yardım hakkında kanun tasarısını görüşerek 9 Nisan 1945 tarihinde kabul

¹²³⁹ Tuğluoğlu, Sıtma Mücadelesi, s. 370.

¹²⁴⁰ *Resmi Gazete*, 31 Ocak 1945, nr. 5919, s. 8245; *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1945, nr. 7347, s. 3; *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1945, nr. 7348, s. 2.

¹²⁴¹ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1945, nr. 7360, s. 2.

¹²⁴² *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1945, nr. 7411, s. 1; *Vatan*, 7 Nisan 1945, nr. 1385, s. 1-3.

etmiştir. İlgililere bildirilmek üzere Maliye Vekaleti'nce bu konuda bir izahname hazırlanmış, 20 Nisan 1945 tarihinde dağıtımına başlanmıştır. 29 Aralık 1945 tarihinden 2 Ocak 1947'ye kadar her altı ayda bir çıkartılan ve hemen hemen aynı içeriğe sahip olan kararnamelerle memurlara ve emeklilere her ay 15'er lira yardım yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca ilerleyen tarihlerde çıkartılan kararnamelerle yardımdan faydalanacak memurların kapsamı da genişletilmiştir¹²⁴³.

4. ASKER AİLELERİNE YAPILAN DEVLET YARDIMLARI

Asker ailelerine yardımla ilgili Cumhuriyet döneminde yapılan ilk kanuni düzenleme 1924 tarihli Köy Kanunu'nda köylüye bazı yükümlülükler getirilmesidir. Her yıl asker ailelerinin evlerinin badana edilmesi, asker ailelerinden bakacak kimsesi olmayanların ziraat işlerine yardım edilmesi kanunda yer almaktadır¹²⁴⁴. 1927 yılında 1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'nun "Askerde Bulunanlardan Aileleri Fakir ve Muhtaç Olanlara Yapılacak Yardım" başlığı altında asker ailelerine yapılacak yardım konusu düzenlenmiştir. Barışta ve savaşta 45 günden fazla askere alınanların yiyecek ve benzeri ihtiyaçları kendileri tarafından karşılanan, başka yardım edecek kimseleri ve mahalli rayice göre ihtiyaçlarını temin edecek servet ve gelirleri bulunmayanlar yardıma hak kazanmıştır. Bu şartları taşıyanlar ikamet ettikleri mahalle ve köy ihtiyar heyetlerince tespit edileceklerdi. Aynı konutta ikamet eden alt ve üstsoy yakınları ile eş ve kardeşlerine, askere gittikleri günden terhislerine kadar mahalle ve köylerinde bulunup askere alınmamış olanlar yardım etmek zorundaydılar¹²⁴⁵.

Geçinmenin güç bir hal aldığı savaş yıllarında erkekleri askere çağırılmış yoksul aileleri gözetmek devlet için bir zorunluluk olmuştu. O dönemde yaklaşık 18 milyon nüfuslu Türkiye'de asker sayısının yaklaşık 1 milyon olduğu düşünülürse hemen hemen her 18 kişiden birinin asker olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu büyük bir işgücünün üretimden çekilmesi anlamına gelmiştir. Asker ailesi açısından ise ailenin geçim kaynakları erkeklerin aileden ayrılması anlamına geliyordu¹²⁴⁶. İkinci Dünya

¹²⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C. 16, s. 23; *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1945, nr. 7414, s. 1; *Ulus*, 13 Nisan 1945, nr. 8517, s. 1; *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1945, nr. 7424, s. 1; *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1945, nr. 7425, s. 2; Tuğluoğlu; Sıtma Mücadelesi, s. 370-371.

¹²⁴⁴ *Resmî Gazete*, 7 Nisan 1924, nr. 68, s. 6.

¹²⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 3, s. 398.

¹²⁴⁶ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 300.

Savaşı'nın ilk yıllarında seferberlik ilan edilerek savaşa yönelik hazırlıklar yapılmaya başlamıştır. Askerde bulunma süreleri ve askere alınanların oranı artınca asker ailelerinden ihtiyaçlı olanların sayısı da yükselmiş ve belediyelere müracaatlar artmıştır¹²⁴⁷. Asım Us savaşın olumsuz etkilerinin toplumsal yapıda derinden hissedilmediği 1940 gibi erken bir tarihte “*Yüzbinlerce vatan evladı hudutlarda beklemektedir ve onların köyde bıraktıkları maddi ve manevi ıstırap içindedir*” demiştir. Kentlerde özellikle küçük bir ücretle aile geçindiren erkekler askere alındıktan sonra aile fertleri gittikçe ağırlaşan geçim derdiyle boğuşmak zorunda kalmışlardı. Sarkis Çerkezyan anılarında asker ailelerinin çektikleri sıkıntıları şöyle ifade etmiştir¹²⁴⁸:

“Erkekler askerde. Kiminin kız kardeşi, kiminin nişanlısı dükkan açıp kapıyor, dükkanlara mal taşıyordu. Kocalarının, kardeşlerinin yerine geçmiş geçinmeye çalışıyorlardı o zaman. Büyük bir sefalet hüküm sürüyordu herkesin evinde”.

Muhtaç asker ailelerine yardım şekli olarak her mahallede himayeye muhtaç asker ailelerinden her biri o mahallelerde oturan hali vakti yerinde kimselere verilmiş ve mükellefler bu parayı vermezlerse haklarında Tahsili Emval Kanunu uygulanmıştır. Ancak şehrin bazı fakir semtlerinde himayeye muhtaç aileler olduğu halde o mahallelerde bu ailelere yardım edecek kimse bulmanın güçlüğü ifade edilmiştir. Bu uygulamadaki mahzuru kaldırmak üzere mahalle teşkilatını dikkate almayarak bütün şehirdeki himayeye muhtaç asker ailelerinin miktarını tespit ile şehrin hangi semtinde oturursa otursun bu ailelerin himaye masrafını hali vakti yerinde mükelleflere bölüştürmek daha yerel bir çare olarak görülmüştür. Tahsilatta görülen zorlukları ortadan kaldırmak üzere yapılacak yardımların bekçi parası ile tahsilinin düşünülmüş, bu hususlar dikkate alınarak İstanbul için asker ailelerine yardım işi yeniden düzenlenmiştir¹²⁴⁹. Yeni hazırlanan şekle göre İstanbul'daki belediye şubeleri birer kol olarak kabul edilmiştir. Mesela Beyoğlu Belediye Şubesi sınıırı içinden askere gidenlerin ailelerine yalnız bir mahalle halkı değil bütün Beyoğlu kazası içinde hali vakti yerinde olanlar yardım etmişlerdir. Toplanan para Belediye'de emanet olarak kaydedilmiş, her sene Belediye bütçesinden belirli bir tahsisat ayrılmıştır. Belediye

¹²⁴⁷ Ali İhsan Öztürk; “Cumhuriyet Döneminde Belediyelerin Asker Aile Yardımları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2012/1, C. 11, S. 21, ss: 27-57, s. 37.

¹²⁴⁸ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 300-301.

¹²⁴⁹ *Akşam*, 18 Mart 1940, nr. 7688, s. 3.

meclisleri asker ailelerine yapılacak yardım miktarını tespit etmiş, bu yardımdan 45 günden fazla silah altında bulunanların aileleri yararlanabilmiştir¹²⁵⁰.

7 Temmuz 1940 tarihinde Dahiliye Vekaleti bir talim devresi için askere alınanların ailelerine ziraat işlerinde yardım yapılması hakkında vilayetlere bir tamim göndermiştir. Tamimde askere alınan vatandaşlardan önemli bir kısmının köylü olduğu, bu kişilerin askere gitmeleri ile tarım işlerinin geri kalmasının uygun olmadığı ve yardım edilmesi gereği açıklanmıştır. Köy muhtar ve ihtiyar meclislerinin acilen köylerinde askere gitmiş olanlardan kimlerin ne gibi orak, çapa ve harman işleri olduğunu tespit ederek, askere gitmemiş köy halkının imece yolu ile bu işlerin zamanında bitirilmesini temin etmesi, kasabalarda da mahallin örf ve adetine göre bu konuda uygun görülecek yardımların yapılması, şikayete meydan verilmemesi, uygulamaların ve sonuçlarının takip edilerek sonuçlarından sürekli haberdar edilmesi önemle istenmiştir. Şehir ve kasabalı asker ailelerine yardım konusunda da tamim yayınlanmış ve talimatnamenin uygulamaya konulmasına kadar asker ailelerine yapılacak yardımların yerel şartlara uygun olarak yapılması bildirilmiştir¹²⁵¹.

1924 yılında Köy Kanunu'na konulan bir madde ve 1927 tarihli Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'na konulan üç madde ile asker ailelerine yardım işleri yürütülmüştür. Konuyla ilgili özel bir kanun yapılmamış, kanunların uygulanmasıyla ilgili problemleri gidermek ve boşlukları doldurmak Bakanlar Kurulu yönetmeliğiyle düzenlenmiştir. Yönetmelik *Hazarda ve Seferde Askere Gidenlerin Ailelerine 1111 Sayılı Askerlik Kanunu'nun 71, 72, 73. Maddeler ile 422 Sayılı Köy Kanunu'nun 13. Maddesinin 19. Fıkrasına Göre Yapılacak Yardım Hakkında Yönetmelik* başlıklıydı. Yardıma muhtaç olanların ve yardım mükelleflerinin tespiti, yardım şekli ve miktarının belirlenmesi, yardım için gerekli meblağın mükelleflere paylaştırılması ve yardımın toplanarak dağıtılması iş ve işlemleri yönetmelikte detaylı şekilde düzenlenmiştir¹²⁵². Talimatnameye göre askere gidenlerin ailelerine yardım etmek için aile fertlerinden birinin barış ve savaş döneminde 45 günden fazla müddetle askere alınması, yardım isteyenlerin bu askerin anne, baba, dede, nine, çocuk ve torun, eş ve erkek veya kız kardeşi olması, bunların askerin evinde oturması, askere giden

¹²⁵⁰ *Akşam*, 26 Ağustos 1940, nr. 7849, s. 2; *Akşam*, 14 Eylül 1940, nr. 7868, s. 3.

¹²⁵¹ *Ulus*, 7 Temmuz 1940, nr. 6798, s. 2; *Ulus*, 23 Ağustos 1940, nr. 6845, s. 2.

¹²⁵² *Resmi Gazete*, 5 Eylül 1940, nr. 4604, s. 14614; *Akşam*, 6 Eylül 1940, nr. 7860, s. 2; *Ulus*, 6 Eylül 1940, nr. 6859, s. 1-2; Öztürk; a. g. m., s. 37.

tarafından öteden beri ihtiyaçlarının temin edilmekte olması, yerel şartlara göre idare ve ihtiyaçlarını temin edecek servet ve gelirleri bulunmaması şart olacaktır. Bu şartlara uymayan asker ailelerine yardım yapılmayacağı belirtilmiştir. Yardımlar şehir ve kasabalarda belediye veya belediye şubeleri, köylerde köy muhtar ve ihtiyar meclisleri vasıtasıyla yapılmış, şehir ve kasabalarda gerekirse bu işleri idare etmek üzere birer yardım şubesi oluşturulacağı ifade edilmiştir. Asker ailelerine buldukları şehir, kasaba ve köy halkından askere alınmamış olanlar tarafından miktarı mahalli belediye ve köy ihtiyar meclislerince tespit edilen mali veya aynı yardım yapılmıştır. Yardımı yapacakların hali ve bedeni kudreti olması şart koşulmuştur. Bedeni kudreti olmayıp da mali kudreti müsait bulunanlar veya yalnız bedenlen çalışabilecek vaziyette olanlar da yardım yapmakla mükellef tutulmuşlardır¹²⁵³.

Asker ailelerine yardım, kişilere vergi benzeri mali yükümlülük gibi sorumluluklar getirmiştir. Belediye ve il özel idareleri asker ailelerine yapılacak yardımlara mali güçlerine göre bütçelerine koyacakları ödenekle katılmışlardır. Yönetmelikte belediye encümenlerine çok önemli görevler verilmiştir. Belediye Encümenleri yardım yapmakla mükellef vatandaşların durumlarını araştırmış, mali güçlerine göre ayırıp, yardımın alt ve üst sınırını belirleyerek yükümlüleri kademelendirilmiş, yardımların aynı veya nakdi olarak alınmasına çalışmıştır¹²⁵⁴.

Asker ailelerine bir aileye en fazla 25 Lira olmak üzere nüfus başına 5 lira verilmesi, ayrıca 5 lira da ev kirası yardımı yapılması ve ürünlerini ekme ve kaldırmak için de yardım edilmesi kararlaştırılmıştır. Yardımın askerin silah altına alındığı tarihten terhisine kadar devam edeceği, ayrıca izinsiz ve kaçak olanların ailelerine yardım yapılmayacağı ilan edilmiştir. Asker ailelerine yapılacak yardım konusunda kaymakamlardan oluşan komisyonun yaptığı inceleme sonucunda İstanbul'da yardıma muhtaç 2.526 aile bulunduğu anlaşılmış, bunlara ve ihtiyacı olan ailelere yapılacak yardım miktarının senelik hesabıyla 1.800.000 Lira olacağı öngörülmüş ve bu paranın vatandaşların kazançları göz önünde tutularak tahsil edileceği belirtilmiştir. Asker ailelerine yardım konusunda hazırlanan raporda yardımın maddi ya da bedenlen yapılacağı, belediye ve hususi idarelerin seferberlik halinde bütçelerine yardım tahsisatı koyacakları ifade edilmiştir. Yardımların belediyeye verilecek bir beyanname

¹²⁵³ *Akşam*, 6 Eylül 1940, nr. 7860, s. 2; *Ulus*, 6 Eylül 1940, nr. 6859, s. 1-2.

¹²⁵⁴ Öztürk; a.g.m., s. 38-39.

ile talep edilmesi, incelemenin en fazla 15 günde bitirilmesi, fakat müracaat eden kişinin bu müddet esnasında da yardımsız bırakılmaması kararlaştırılmıştır¹²⁵⁵.

Belediye Daimi Encümeni tarafından tespit edilen asker ailelerine yapılacak yardım esaslarına göre belediye sınırları içerisinde nakden yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Yardıma muhtaç asker ailelerine verilecek paranın azami miktarı 30 Lira olarak belirlenmiş, ayda eline geçen para 100 lirayı bulan herkesin asker ailelerine yardımla ne oranda mükellef tutulacağı şu şekilde ifade edilmiştir¹²⁵⁶: “100-200 liraya kadar kazancı olanlar senede 12 lira, 200-300 liraya kadar kazananlar senede 24 lira, 300-500 liraya kadar kazananlar senede 48 lira ve 500 ve daha fazla kazananlar senede 100 liradan az ve 500 liradan fazla olmamak üzere yardımla mükellef olacaklardır.”

Paranın aydan aya, arzu edenlerden senelik olarak veya taksitle alınabileceği kararını Belediye Başkanlığı kazalara tebliğ etmiştir. Her kazada teşkilat yapılması, bu teşkilatın mükellefleri tespit ederek mali kudretine göre verecekleri miktarı tespit etmesi, kazancı 100 Liradan aşağı olanların mükellefiyete dahil olmamaları ve bu gibi kişilerden ancak teberru kabul edilmesi kararlaştırılmıştır¹²⁵⁷.

Tahsil şubeleri yardımıyla toplanacak para miktarı 1 milyon Lira olarak tahmin edilmiş, muhtaç ailelere nüfus başına para verilmiş, kirada oturanlara da bir miktar kira bedeli ödenmiştir. Asker ailelerine yardım için aylık geliri 100 liradan fazla kişileri tayin etmek üzere her nahiyede bilirkişi heyeti oluşturulmuştur. Bunlar mükellefleri seçmişler, memurlar için bağlı bulunduğu müessese veya devlet dairelerinden her 100 Lira için 1 Lira alınmak suretiyle bordro düzenlenmiştir. İzmir’de asker ailelerine kanunen yardım yapmaya mecbur 8 tüccarın taahhütlerini Belediyeye teslim etmemeleri üzerine haklarında Tahsili Emval Kanunu gereğince haciz muamelesine girişilmiş ve isimleri de belediye koridorlarında bir liste ile ilan edilmiştir¹²⁵⁸.

12 Kasım 1940 tarihinde asker ailelerine yapılan nakdi yardım şeklinin genişletilip çoğaltılması üzerine CHP Bursa ilçe merkezlerinde dağıtım yapılmış,

¹²⁵⁵ *Akşam*, 10 Ekim 1940, nr. 7894, s. 1; *Vatan*, 12 Ekim 1940, nr. 55, s. 2; *Ulus*, 16 Ekim 1940, nr. 6899, s. 2.

¹²⁵⁶ *Ulus*, 1 Kasım 1940, nr. 6915, s. 2; *Vatan*, 1 Kasım 1940, nr. 75, s. 2; *Akşam*, 3 Kasım 1940, nr. 7916, s. 3; *Akşam*, 10 Kasım 1940, nr. 7923, s. 3; *Akşam*, 19 Kasım 1940, nr. 7932, s. 3.

¹²⁵⁷ *Akşam*, 7 Kasım 1940, nr. 7920, s. 3; *Ulus*, 7 Kasım 1940, nr. 6918, s. 2; *Akşam*, 19 Kasım 1940, nr. 7932, s. 3.

¹²⁵⁸ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1940, nr. 5843, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1940, nr. 5844, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1940, nr. 5845, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1940, nr. 5846, s. 2.

belediyede yardım işini genişletmek üzere komisyonlar oluşturulmuştur. Muğla'da da asker ailelerine yardımlar başlamış, her aileye nüfus başına 5 Lira ve 11 yaşından küçük olanlara da ayda 2.5 Lira verilmiştir. İstanbul Belediyesinde komisyonların bölgelerindeki mükellefleri gösteren cetveller hazırlamış, kazançla mükellef tutulacak olanların tahsilat zamanında evlerinde bulunmadıkları takdirde çalıştıkları yerlere gidilmek suretiyle tahsilat yapılması kararlaştırılmıştır. 29 Kasım 1940 tarihinde Dahiliye Vekaleti vilayetlere bir tamim yaparak muhtaç asker ailelerine yardım işine önem verilmesini, asker ailelerinin şikayetine meydan verilmemesini bildirmiştir¹²⁵⁹.

2 Aralık 1940 tarihinde askere giden erlerin barınma ve beslenmeleri ile mükellef olduğu aile fertlerine düzenli yardımların başlayacağı, gelirleri 100 Liradan fazla vatandaşlardan yardım paralarının toplanacağı ve miktarın her aile için 25 Lirayı geçmeyeceği duyurulmuştur. İzmir Belediyesindeki büro kalabalık dolayısıyla yeterli görülmeyerek merkezi bölgelerde dağıtım esası kabul edilmiştir. Mükellefiyetlerini yerine getirmeyen bazı tüccarlara Tahsili Emval Kanunu uygulanmış, memurların maaşlarını alınca borçlarını yerine getirmek zorunda oldukları bildirilmiştir¹²⁶⁰.

1940 yılı sonunda Dahiliye Vekili Faik Öztrak asker ailelerine yardım hakkında valiliklere yeni direktifler vermiştir. Vekalet talimatın uygulanması ve yardımların derece ve miktarları hakkında vilayetlerden gelen bilgileri incelemiş ve bazı yerlerde muhtaç asker aileleri miktarı ile bunlara yapılan yardım arasındaki oranın istenilen derecede olmadığını görmüş, verilen bilgiye göre bu yardımın bir defaya hasredildiği hissi oluşmuştur. Bunun için Vekalet tebliğinde askere giden erlerin muhtaç ailelerine yardım hususu üzerinde hassasiyetle durulması gereğinden, yardım takdirinde mükelleflerin mali kudretlerinin dikkatle ölçülmesinin öneminden ve bu yardımın erlerin terhis zamanına kadar devam edeceği vurgulanmıştır¹²⁶¹.

Asker ailelerine yardım talimatnamesi hükümlerinin yanlış anlaşılması yüzünden bazı anlaşmazlıklar oluşmuştur. Kazançları 100 Lira ve 100 Lirayı geçen vatandaşlar yardıma davet edilmiş, bu verginin şahsa ait bir vergi mahiyetinde olduğu talimatnamede açıklanmış olmasına rağmen bazı belediye tahsil şubeleri vergiyi emlak

¹²⁵⁹ *Ulus*, 9 Kasım 1940, nr. 6920, s. 2; *Vatan*, 9 Kasım 1940, nr. 81, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1940, nr. 5841, s. 2; *Vatan*, 20 Kasım 1940, nr. 92, s. 2; *Ulus*, 29 Kasım 1940, nr. 6940, s. 2.

¹²⁶⁰ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1940, nr. 5861, s. 2; *Ulus*, 6 Aralık 1940, nr. 6947, s. 3; *Vatan*, 7 Aralık 1940, nr. 104, s. 2.

¹²⁶¹ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1940, nr. 5870, s. 1-5.

üzerinden alarak çeşitli yerlerde emlağı bulunan kimselere çeşitli ihbarnameler göndermişlerdir. Diğer taraftan asker ailelerine yardım parasının bazı kimselerden defalarca veya bir senelik peşin olarak tahsiline teşebbüs edilmiş, şikayetler üzerine bu usulsüz tahsilatın önüne geçilmesi için ilgili makamlara emir verilmiştir. Her kazanın kendi anlayışına göre hareket etmesinin bu karışıklığa neden olduğu anlaşılmış ve birlik tesisi kararlaştırılmıştır. Maaşları 100 Liradan aşağı bulunanlardan yardım parası kesilmemiş, yabancı uyruklulardan asker ailelerine yardım parası alınmamış ve tahakkuk yapılmaması için kaymakamlıklara emir verilmiştir¹²⁶².

İstanbul Vilayetinde asker ailelerine yardım için toplanan paranın tahsili hakkında yanlış anlaşılmaları düzeltmek için yapılan talimatname hakkında toplantı yapılmıştır. Kaymakamların aldıkları direktifler dairesinde tahakkuk cetvellerini idare heyetlerinden geçirerek tahsilat yapmaları kararlaştırılmıştır. Aynı toplantıda asker ailelerine yapılacak yardımların askere alınma tarihi ile terhis tarihine kadar devam edeceği ifade edilmiştir. Asker ailelerine yardım mükellefiyeti etrafında tespit edilen kararlar ilgililere tamim edilmiştir. Bazı memurların mükelleflerin verdikleri kazanç beyannamesini yeterli görmeyerek bunun dışında para tahakkuk ettirdikleri anlaşılmış, sonraki işlemlerde bu mükellefiyetin tahakkukunda kazanç beyannamesi, emlak vergisi, maaş miktarı esas tutularak bu miktar üzerinden 1 Liradan 5 Liraya kadar mükellefiyet bedeli alınması için emir verilmiştir¹²⁶³.

Asker ailelerine yardım ve dağıtım şekilleri için hazırlanan izahnamede yardım talebinde bulunacak asker ailelerinin talimatnamenin 10. Maddesine göre bizzat Kaymakamlık ve Belediye Şubesi Müdürlüklerine şifahi müracaatta bulunarak beyannamelere yazılmaları gereken bilgileri tamamen gerçeğe uygun olarak yazdırıp altını beyannameyi dolduran memurla birlikte imzalamaları ve beyannameye bir fotoğraf yapıştırılması gerektiği yer almıştır. Ayrıca yardım parasının bir aile için ayda 30 Lirayı geçmemek şartıyla 10 yaşından büyükler için 5, 10 yaşına kadar çocuklar için 2.5 Lira verileceği, kirada oturan ailelerin içindeki en yaşlı kişiye kira karşılığı ayda azami 10 Lira ödeneceği, yardım tahakkuklarına itirazların kaymakamlıklarda

¹²⁶² *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1941, nr. 5893, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1941, nr. 5897, s. 2; *Vatan*, 8 Ocak 1941, nr. 141, s. 2.

¹²⁶³ *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1941, nr. 5903, s. 2; *Vatan*, 16 Ocak 1941, nr. 146, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1941, nr. 5904, s. 5.

inceleneceği, dağıtımın her ayın birinci günü başlayacağı ve nüfus cüzdanlarının altına hangi kaymakamlıktan yardım gördüğünün yazılacağı izahnamede yer almıştır¹²⁶⁴.

Ankara'da fiili askerlik hizmetini yapmak üzere silah altına alınan sözleşmeli askerlerin muhtaç ailelerine de yardım yapılıp yapılmayacağı hakkında tereddütler olduğundan ilgililere bu hususta yeni direktifler verilmiştir. 1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'nun muhtaç asker ailelerine yapılacak yardımı açıklayan 7. maddesinde askere gidenler arasında ihtiyat veya sözleşmeli gibi bir ayırım yapılmayarak 45 günden fazla süreyle askerde bulunanların ailelerine yardım yapılacağı açıklanmıştır. Fiili askerlik hizmetini yapmakta bulunanların da muhtaç ailelerine yardım yapılmasının temini ilgililere bildirilmiştir¹²⁶⁵.

1941 yılı Ocak ayı itibariyle asker ailelerine yardım tahsisatı 1 milyon Lirayı geçmiş, 5.000 asker ailesi yararlanmış ve tahsisatın 1.5 milyon Lirayı bulacağı ifade edilmiştir. Belediyenin hazırladığı yeni izahnamede silah altında olanlardan, yabancı uyruklulardan, hükmi şahıslardan ve 100 Liradan aşağı kazancı olanlardan para alınmayacağı ve bu gibi kişilerden bağış alınabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Hükümet askere giden köylünün Ziraat Bankası'na olan borçlarının bazı kayıt ve şartlarla tecili hakkında bir kanun hazırlıklarına başlamıştır¹²⁶⁶.

Daimi Encümen yardımın finansmanı için beyannameye tabi kazanç vergisi verenlerden %5-10 oranında ek vergi alınması, elektrik, tramvay ve vapur ücretlerine zam yapılması, sinema, tiyatro ve konser biletlerinden ve birçok madde üzerinden ilave vergiler alınması kararlaştırılmıştır. Asker ailelerine yardımı kendi imkanlarıyla toplayamayan yerler için Dahiliye Vekaleti emrinde oluşturulacak bir hesapta Asker Ailelerine Yardım Fonu toplanmak üzere Vekiller Heyeti kararıyla gümrük vergilerine ek olarak konulan belediye hissesine %50'ye kadar, ayrıca şehir sınırları dışında çalışan tarifeli ulaşım araçlarının 1.ve 2. sınıf bilet ücretlerine %3'e kadar zam yapılabileceği, ilgili kurumların bu bedelleri tahsil edip belediye hesabına yatırması kararlaştırılmıştır. Köylerde ise imece usulüyle yardım yapılması hedeflenmiştir¹²⁶⁷.

¹²⁶⁴ *Vatan*, 21 Ocak 1941, nr. 151, s. 1-5.

¹²⁶⁵ *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1941, nr. 5938, s. 1.

¹²⁶⁶ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1941, nr. 5908, s. 2-3.

¹²⁶⁷ *Ulus*, 19 Haziran 1941, nr. 7138, s. 2; *Akşam*, 25 Haziran 1941, nr. 8145, s. 3; Öztürk; a.g.m., s. 43.

Asker ailelerine yapılan yardımda yalnız öz çocukların istifadesi kabul edilmişken 7 Mayıs 1941 tarihinde Belediye Daimi Encümenince askere gidenlerin eşinin önceki kocasından olan ve mahkeme kararı ile aile nüfusuna evlatlık olarak tescil edilen çocuklara da yardım yapılması kararlaştırılmıştır¹²⁶⁸. Yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşımı konusunda bazı asker aileleri Dahiliye Vekaletine müracaat ederek kendilerine az yardımda bulunulduğunu beyan ederek şikayette bulunmuşlardır. Dahiliye Vekaleti kaymakamlıklara gönderdiği tamimde kararlaştırılan orandan daha az yardımda bulunulduğu şikayetlerinin gerçek olup olmadığı hakkında bilgi istemiştir. Yardımdan az yararlananlar olduğu takdirde bu kişilere daha fazla yardımda bulunulacağı ilan edilmiştir. Mali vaziyetleri müsait olan tüccarlardan bu yardımın daha geniş bir şekilde temini ilgililerden istenilmiştir. Bursa Valisi Refik Koraltan ise kaymakam ve nahiye müdürlerine tamim göndererek, hasat zamanı yaklaştığını, emanet olarak görülen asker ailelerine yapılan nakdi yardıma ek olarak ekinlerinin de hasat edilmesi ve ambarlarına konması için yardım yapılmasını bildirmiştir¹²⁶⁹.

Asker ailelerinden kimsesiz ve gelirsiz olanlara yardımı esaslı bir şekilde sokmak için İstanbul vilayetinde toplantılar yapılmıştır. “*Silah altında bulunanların millete en kutsi emaneti*” olarak tanımlanan aile ve çocuklarına geniş oranda ve düzenli yardım için ulaşım araçlarında birinci mevkilere 20’şer para zam yapılmasını uygun görmüştür. Bu suretle senede 1 Milyon Lira gelir temin edileceğinden asker ailelerine yardım işinin mükemmel bir şekilde yürütüleceği belirtilmiştir. Fakat ulaşım araçları ücretlerine zam yapılabilmesinin bir kanun işi olduğundan teklifin kanuni yapılmasının Hükümetin teklifi kabulüne bağlı olduğu ifade edilmiştir¹²⁷⁰.

Kanun tasarısı Meclisten geçince belediyelerin yerel şartlarına göre belediye resimleri ve tarifeler üzerinden yapacakları zamlara ait Dahiliye Vekaleti’nden emir gelmiştir. Verilen yetkiye göre şehir içinde işleyen bütün ulaşım araçları biletlerine 3. mevkiler istisna olmak üzere 1 kuruştan az olmak üzere zam yapılmıştır. Bundan başka giriş ücreti ile girilen bütün yerlere havagazı, telefon, belediye temizlik işleri, aydınlatma, kontrat harçlarına bir miktar zam yapılmıştır. Bütün ulaşım araçlarında bilet başına 1 kuruş ve giriş ücreti ile girilen yerlerin hasılatından %10 vergi alınması,

¹²⁶⁸ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1941, nr. 6014, s. 2; *Vatan*, 7 Mayıs 1941, nr. 254, s. 2.

¹²⁶⁹ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1941, nr. 6055, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1941, nr. 6056, s. 2.

¹²⁷⁰ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1941, nr. 6047, s. 2; *Vatan*, 10 Haziran 1941, nr. 288, s. 2.

tutar yetmezse zenginlerden yardım istenmesi kararlaştırılmıştır. Karar tramvay, vapur, otobüs, Haliç, Şirketi Hayriye ve demiryolları müdürlükleri ile sinema ve tiyatro müdürlerine tebliğ edilmiş, gazetelerle halka ilan edilmiştir¹²⁷¹.

23 Haziran 1941 tarihinde Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce TBMM'ye verdiği önergede 21 Haziran 1941 tarihinde *Cumhuriyet* Gazetesi'nde çıkan bir haberden hareketle İstanbul Belediye Encümeninin vapur, tren ve otomobillerle yapılacak seyahatler ve sinema, tiyatro, konser gibi yerlerin giriş biletlerine asker ailelerine yardım olarak belediyece ilave bir meblağ alınmasına karar verildiğini öğrendiğini, vatandaşa mali yük getiren her türlü düzenlemenin kanuna dayanması gerektiğini, kararın bu yönüyle Anayasa'nın 85. Maddesi ile asker ailelerine yardımla ilgili kanuni düzenlemeyi yapan 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun 75. Maddesine aykırı olduğunu, hatta konu ile ilgili talimatnameyle de bağdaşmadığını belirterek Dahiliye Vekaleti'nden konuyla ilgili ne gibi tedbir alındığını sormuştur. 1924 Anayasa'sının 85. Maddesinde vergilerin ancak kanunla konulabileceği hükmü bulunmaktaydı. Maddenin 2. bendinde ise devlet özel idare ve belediyelerce alınagelmekte olan resim ve mükellefiyetler kanunları yapılıncaya kadar alınmaya devam edilebilecekti. 1924 Anayasası kabul edildiği sırada asker ailelerine yardım için belediyeler mükelleflerden vergi benzeri mali bir yükümlülük tahsil etmemiştir. O tarihte 1914 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı yürürlükte olduğundan asker ailelerine yardım için Hükümetin ilgililere maaş yardımı yapması söz konusudur. Bundan dolayı milletvekilinin belirtmiş olduğu gibi en kısa zamanda uygulamanın kanuni dayanağını sağlamasının gerekli olduğu ifade edilmiştir¹²⁷².

Asker ailelerine yardım için ulaşım araçlarının birinci mevkilerine birer kuruş ve eğlence yerleri biletlerine %10 zam yapılması kararının kanun dışı olduğu hakkında Meclis'e bir tahrir verilmesi üzerine belediye kararın uygulamasını geçici olarak durdurmuştur. Belediyenin görüşüne göre yapılan zam pul yapıştırma şeklinde olduğuna göre bilet ücretlerine zam mahiyetinde değildir. Emir gelinceye kadar 100 Liradan fazla kazancı olanlardan birer Lira tahsil edilmesine devam edileceği duyurulmuştur. Ulaşım araçları ve eğlence yerleri biletlerine konacak soğuk damga

¹²⁷¹ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1941, nr. 6058, s. 2; *Ulus*, 20 Haziran 1941, nr. 7139, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1941, nr. 6059, s. 1; *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1941, nr. 6062, s. 2.

¹²⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 20, s. 3-6; Öztürk; a.g.m., s. 39-40.

hazırlıklarına da devam edilmiş, Dahiliye Vekaleti'nin bu konuda hazırladığı kanun tasarısının kanuniyet kazanır kazanmaz uygulamasına geçileceği ilan edilmiştir. 3 Temmuz 1941 tarihinde İstanbul'da muhtaç asker ailelerinin miktarını tespit etmek üzere yapılan incelemeler sonucunda 16 kaymakamlıkta 20.000 muhtaç asker ailesi bulunduğu tespit edilmiş, rapor Dahiliye Vekaleti'ne gönderilmiştir¹²⁷³.

1940 tarihli yönetmelikteki bazı düzenlemeleri yasal dayanağa kavuşturmak için 11 Ağustos 1941 tarihli ve 4109 sayılı Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun kabul edilmiştir¹²⁷⁴. Kanunun gerekçesine göre bir yıl önce çıkarılan yönetmeliğin uygulaması faydalı olmuş, yardımlar bir düzen içerisine sokulmuş, ancak mevcut savaş şartları dolayısıyla asker ailelerinden muhtaç olanların sayısı artmıştır. TBMM Komisyon raporunda yardıma muhtaç asker aile sayısının 500.000 kişi civarında olduğu ifade edilmiştir. Yönetmeliğin dayandığı 1111 sayılı askerlik kanununun 71. maddesindeki gelir kalemlerinin yetersiz kalması nedeniyle yardım kaynaklarını ihtiyaca göre artırma ihtiyacı hissedilmiştir. Kanunla ilgili komisyon raporunda ülke nüfusunun %82'sinin çiftçi ve köylü olduğundan onların ihtiyaç duyacakları yardımın imece ve aynı yardım olacağı ifade edilmiştir. Komisyon raporundan anlaşıldığına göre yardım için ihtiyaç duyulan miktarı elde edebilmek amacıyla yeni bir vergi koymadan mevcut vergilerin oranlarına ihtiyaç duyuldukça zam yapılarak ve gerekli görüldüğünde yardıma ihtiyacı olmayan ve silah altında bulunmayanlara yükümlülük getirerek yardım kaynakları oluşturulmuştur. Asker ailelerine yapılan yardımlardan askerden firar eden veya izinsiz olan askerlerin aileleri yararlanamamıştır. Ailenin herhangi bir bireyi yarı zamanlı ve çok düşük ücretli bir işte çalışsa bile o aile gelir sahibi kabul edilmiş ve yardım kapsamına alınmamıştır¹²⁷⁵.

Dahiliye Vekaleti Asker Ailelerine Yardım Kanunu uygulama talimatnamesi hazırlanıp onaylanıncaya kadar asker ailelerine süratle yardımda bulunma kararı vermiştir. Belediye meclislerinin kanundaki yetkilere dayanarak ulaşım araçları, sinema, tiyatroya zam yapabilecekleri, elde edilen paranın yetmediği takdirde halk ve memurlardan kanunda gösterildiği şekliyle yardım parası alınacağı yalnız bu kaynaklara ihtiyaç oranında müracaat edilebileceği belirtilmiştir. Para muhtaç asker

¹²⁷³ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1941, nr. 6066, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1941, nr. 6069, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1941, nr. 6071, s. 2.

¹²⁷⁴ *Resmî Gazete*, 15 Ağustos 1941, nr. 4887, s. 1555.

¹²⁷⁵ Öztürk; a.g.m., s. 40-41; Metinsoy; a.g.e., s. 302.

ailelerine yetişmediği takdirde merkezdeki fondan vilayetler bütçesine yardım yapılacağı, yapılan yardımın toplanan paralardan yetişmediği takdirde ise mükelleflerden alınacak miktarların indirileceği ilan edilmiştir¹²⁷⁶.

Asker Ailelerine Yardım Kanunu yeni hükümler ve özellikler içerdiği için vilayet ve kaymakamlıklarda ilgililerin katılımıyla toplantılar yapılmıştır. Vali ve kaymakamların asker ailelerine yardım işinde ilgi ve denetimleri, işlerin aksaklık olmadan ve şikayete meydan verilmeyecek şekilde yürümesi için tedbirler alınması, işin köy muhtarlarına da açık bir şekilde anlatılması kararlaştırılmıştır¹²⁷⁷.

31 Ağustos 1941 tarihinde Belediye asker ailelerine yardım için ulaşım araçları biletlerinden birer kuruş ve havagazından kilovat başına onar para ile eğlence yerleri biletlerinden %10 oranında vergi alınmasını kararlaştırmıştır. Yardımın büyüklere ayda 5, küçüklere 2.5 Lira olması ve ev kirası olarak da 5 Lira verilmesi uygun görülmüştür. Bu şekilde bir ailenin 20 Lira kadar yardım alabilmesi hesaplanmıştır¹²⁷⁸.

İstanbul'da 1 Eylül 1941 tarihli Belediye Meclisi toplantısında asker ailelerine yardım için 5.000 Lira ödenek konulması ve tahsil işlerinde çalışmak üzere 50 tahsildarın istihdamına karar verilmiştir. Aynı gün bir başka kararla kanunun elektrik, havagazı, toplu taşıma ücretlerine ek zamların yapılması, belediye vergiler, mezbaha vergisi, kontrat, eğlenceler ve yerel yönetim duyurularına %50 zam yapılmasına karar verilmiş, asker ailelerine yardımla ilgili acil ihtiyaçların karşılanması için de 300.000 Lira avans temin edilmiştir. Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti asker ailelerinden muhtaç olanlara yardım kanununa dayanarak gümrük resmine ek belediyelerin hissesine %50 ve şehir sınırları dışındaki muayyen tarifeli bilumum ulaşım araçlarının birinci ve ikinci mevki biletlerine %3 zam yapılmasını kabul etmiştir¹²⁷⁹.

İstanbul Şehir Meclisinde asker ailelerine yardım için elektriğin kilovatına 1 kuruş, havagazının metreküpüne 20 para, sinema tiyatro ve konser biletlerine %10, Haliç vapurları istisna olmak üzere kara ve deniz ulaşım araçlarının birinci mevki bilet ücretlerine birer kuruş zam yapılması ve mezbaha ile hal ve delaliye resimlerinden %2

¹²⁷⁶ *Akşam*, 20 Ağustos 1941, nr. 8201, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1941, nr. 6117, s. 3; *Ulus*, 20 Ağustos 1941, nr. 7200, s. 2; *Vatan*, 20 Ağustos 1941, nr. 357, s. 1.

¹²⁷⁷ *Ulus*, 20 Ağustos 1941, nr. 7200, s. 2.

¹²⁷⁸ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1941, nr. 6128, s. 2.

¹²⁷⁹ *Ulus*, 22 Ağustos 1941, nr. 7202, s. 2; Öztürk; a.g.m., s. 47.

alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca mezbaha resimlerine %50 zam yapıldığından et fiyatlarına %100 zam yapılması kararlaştırılmış, etlerin eski fiyatlar dikkate alınarak 100 para ilavesiyle satılacağı duyurulmuştur¹²⁸⁰.

14 Eylül 1941 tarihinde asker ailelerinden muhtaç olanlara yardım yapılması hakkındaki kanunun 8. maddesine göre gümrüklerce tahsis edilmekte olan %10 belediye hisselerine %50 oranında zam yapılması Vekiller Heyetince kararlaştırılmıştır. Bu karara göre 21 Ağustos'tan itibaren alınan %10 belediye hisselerinden başka bu hissenin %50'si oranında ayrıca tahsilat yapılması ve tahsil edilen zamların mahiyeti belirtilmek suretiyle Belediyeler Bankasına gönderilmesi Gümrük ve İnhisarlar Vekaletince ilgili idarelere bildirilmiştir¹²⁸¹.

İzmir ve Ankara şehir meclisleri de toplantı yaparak Asker Ailelerine Yardım Kanunu'nun uygulanması ile ilgili karar almış ve uygulamaya başlamıştır¹²⁸². Ankara Belediye Meclisinin kararı ile şehir içinde işleyen otobüslerin her yolcu biletine ve banliyö trenlerinin birinci mevki biletlerinin hepsine birer kuruş zam yapılmıştır. Tiyatro, levha, patlayıcı maddeler tüketim ve ardiye ücretleriyle kontrat resimlerinin eski ve yeni tarifelerine %50 oranında asker ailelerine yardım hissesi eklenmiştir. Sınai müesseselerde kullanılanlar hariç olmak üzere şehir içinde tüketilen elektriğin kilovatına 40 para, havagazının metreküpüne 20 para¹²⁸³ zam yapılmıştır. 1076 sayılı İhtiyat Zabıtları ve Askeri Memurlar Kanunu'nun 25. ve 1111 sayılı kanunun 63 ve 64. Maddelerine göre askere alınmayanlardan beher müecceliyet yılı için asker ailelerine yardım parası olarak beşer lira alınması kararlaştırılmıştır¹²⁸⁴.

Ankara Vilayeti İdare Heyetince yapılan incelemelere göre asgari geçinme sınırı kendi evinde oturanlar için 15, kirada oturanlar için 20 lira olarak belirlenmiştir. Muhtaç asker ailelerine yardım bu esas üzerinden yapılmış ve 12 yaşından büyüklere 6, 12 yaşından küçüklere 3'er lira verilmiştir¹²⁸⁵. Bazı resimlerle ulaşım araçları

¹²⁸⁰ *Ulus*, 2 Eylül 1941 nr. 7213, s. 4; *Vatan*, 2 Eylül 1941, nr. 368, s. 1; *Vatan*, 9 Eylül 1941, nr. 375, s. 2.

¹²⁸¹ *Akşam*, 14 Eylül 1941, nr. 8226, s. 1; *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1941, nr. 6136, s. 3.

¹²⁸² *Ulus*, 22 Eylül 1941, nr. 7233, s. 2.

¹²⁸³ Saltanat'ın kaldırılmasından sonra Türkiye'de 23 Ekim 1923'e kadar Osmanlı Lirası kullanılmıştır. Lira ana paraydı; mecdiye, kuruş ve para alt birimleriydi. 1 Lira=5 Mecdiye, 1 Lira=100 Kuruş, 1 Lira=4.000 Para idi. 1930'larda Arap birimlerinin yerini Türk madeni banknot ve paraları almıştır. Günümüzde Türk Lirası yalnızca kuruşa bölündüğünden çağdaş kullanımı yoktur.

¹²⁸⁴ *Resmi Gazete*, 9 Temmuz 1927, s. 628, s. 4282; *Resmi Gazete*, 12 Temmuz 1927, s. 631, s. 4482.

¹²⁸⁵ *Ulus*, 2 Ekim 1941, nr. 7243, s. 2.

ücretlerine, elektrik ve havagazı tarifelerine yapılan zamlar sonucunda elde edilen gelir ile muhtaç asker ailelerine sadece Ankara’da yılda 342.000 Liralık yardım yapılmıştır. Bütün bu çabaların sonunda 1941 yılı Ekim ve Kasım aylarında asker ailelerine yardım için 230.000 Lira tahsisat ayrılmıştır. İstanbul’da Belediye 1941 yılının sonundan itibaren tespit edilen yoksul asker ailelerine her ayın 15’inde maaş vermeye başlamıştır¹²⁸⁶.

1941 yılı sonunda asker ailelerine yardım için beyannameli kazanç vergisine tabi olanlara %5 zam uygulaması başlanmıştır. Karar uygulamaya konulunca yeni zamla aylık gelir 220.000 Lirayı bulmuş, bu suretle İstanbul’da yardım görmeyen hiçbir asker ailesinin kalmayacağı ifade edilmiştir. Asker ailelerine kömür dağıtımı için belediye bütçesinden 10.000 Liralık aktarım Vekiller Heyetince kabul edilmiş, kararname gelince kömür dağıtımına başlanacağı duyurulmuştur. Diğer taraftan ise çalışan asker ailelerine yardımının kesilmesi için incelemeler yapılmıştır¹²⁸⁷.

29 Nisan 1942 tarihinde İstanbul şehir meclisi toplantısında asker ailelerine yardım miktarının artırılması hakkında yapılan teklife beyannameye tabi mükelleflerin kazanç vergilerine %5 zammın %10’a çıkarılması istenmiştir. 15 Nisan 1942’ye kadar %5 üzerinden 1.448.112 Lira tahsilat yapılmıştır. Şubelerde tahsil edilmemiş 113.000 ve tahakkuku tahsile tabi 165.000 Lira bulunduğu için tahsilatın 1.726.112 lira olacağı belirtilmiştir. Buna karşılık 15 Nisan 1942’ye kadar yapılan masraf 1.647.737 Lirayı bulmuştur. Mart ve Nisan ayları ihtiyacı 400.000 Liradır, 100.000 Lira da istikraz olunan borçtur. Buna karşılık asker ailelerine yardım ihtiyacını karşılamak için 2.147.737 Liraya ihtiyaç olduğu ve beyannameye tabi mükelleflerin kazanç vergilerine yapılması teklif edilen yeniden %5 zamla aradaki farkın kapatılabileceği ifade edilmiştir¹²⁸⁸. Bir sonraki şehir meclisi toplantısında asker ailelerine yardım için beyannameye tabi kazanç mükellefiyetlerinden %5 yardım tahsilatının %10’a çıkarılması hakkındaki bütçe, iktisat ve kavanin encümenlerinin mazbatasını okunmuş ve 1941 yılında yapılan %5 zammın 1942 mali yılında %8’e

¹²⁸⁶ BCA., 030.0.010.000.000., Yer No: 179.235.13; *Ulus*, 19 Eylül 1941, nr. 7230, s. 1; *Ulus*, 2 Ekim 1941, nr. 7243, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 301.

¹²⁸⁷ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1941, nr. 6222, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1941, nr. 6230, s. 2.

¹²⁸⁸ *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1942, nr. 6346, s. 1.

çıkarılması ve aynı zamanda bu yardıma gayrisafi gelirleri 500 liradan 2.000 liraya kadar olan mükelleflerin de ithali hakkındaki teklif kabul edilmiştir¹²⁸⁹.

2 Haziran 1942 tarihinde vilayetlere gönderilen Asker Ailelerine Yardım talimatnamesinde muhtaç asker ailelerine ne şartlarda yardım edileceği açıklanmış, muhtaçların hangi belgelerle Belediye'ye müracaat edecekleri belirtilmiş, bu yardıma karşılık olmak üzere önceden meclisten çıkan ve ne gibi belediye vergilerine zam yapılacağını gösteren hükümler eklenmiştir¹²⁹⁰. 50 Liradan az para alan vatandaşlardan asker ailelerine yardım için %1 kesilmeme kararı verilmesine rağmen 15 Temmuz 1942 tarihinde fevkalade zam ile 50 Liradan fazla para alan memur ve müstahdemlerden %1 kesilmesi kararlaştırılmıştır¹²⁹¹. Dahiliye Vekaleti vilayetlere yaptığı tebliğde asker ailelerine yardım işine önem verilmesini, şikayete meydan verilmeyecek tedbirler alınmasını ve işin düzen içinde yürütülmesini bildirmiştir¹²⁹².

Asker yakınlarına yapılacak yardımlardan birisi de istihdamla ilgilidir. Fabrika ve imalathanelerde çalışan işçi, kapıcı, bekçi, odacı gibi kişiler askere gidince boş kalan yerlere askere gidenlerin iaşeleriyle mükellef bulunduğu akrabaları içinde uygun olan kişilerin işe alınması kararlaştırılmıştır. Yönetmelikte açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte bu hüküm kamuya ait işyerlerini kapsamıştır¹²⁹³.

Asker ailelerine yardımın diğer bir şekli ise çocuklarının himaye edilmesiydi. 2 Aralık 1940 tarihinde askere gidip eşleri çalışmaya mecbur olan askerlerin ilkokul çağına gelmiş çocuklarının Çocuk Esirgeme Kurumu Anakucağı'na ücretsiz alınmaları kararlaştırılmıştır. 1941 yılında babası askerde olan ve annelerince iâşe ve bakımı temin edilemeyen fakir çocuklara Belediye ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Babası askerde olan fakir ailelerin çocuklarına yapacağı yardımlara karşılık Çocuk Esirgeme Kurumu'na Asker Ailelerine Yardım Kanunu gereğince mahalli idare heyeti tarafından tayin edilen bir miktar para

¹²⁸⁹ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1942, nr. 6357, s. 2.

¹²⁹⁰ *Akşam*, 2 Haziran 1942, nr. 8482, s. 2.

¹²⁹¹ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1942, nr. 6434, s. 3.

¹²⁹² *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1942, nr. 6525, s. 3; *Ulus*, 16 Ekim 1942, nr. 7619, s. 2.

¹²⁹³ Öztürk; a.g.m., s. 38.

verilmiştir. 23 Mayıs 1941 tarihinde askere gidenlerin 2.000 kadar çocuğunun Yardımsevenler Cemiyeti kampında himaye edilmeleri kararlaştırılmıştır¹²⁹⁴.

26 Kasım 1941 tarihli *Akşam* ve *Cumhuriyet* Gazete'lerinde askere giden yurttaşların çocukları ile meşgul olmak vazife ve mesuliyetinin Çocuk Esirgeme Kurumuna verildiği "*Vatanı beklemeye giden yurttaşların çocuklarını esaslı bir şekilde esirgeyebilmek için muhtelif çarelere başvurulmuştur*" cümlesiyle belirtilmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu teşkilatına ve 200'den fazla çocuk koruma müessesesine bu işle nasıl ilgileneceklerini bildirmiş, Keçiören'deki çocuk yuvasında da hazırlıklar yapmış ve gerekirse yuvadaki yatak sayısını arttırmayı kararlaştırmıştır¹²⁹⁵.

11 Aralık 1941 tarihinde basında yardım dernekleri arasında Çocuk Esirgeme Kurumu'nun başarılı çalışmaları vurgulanmış, kurumun askere giden yurttaşların kimsesiz çocuklarını korumak vazife ve mesuliyetini de üzerine aldığı belirtilmiştir. Kurum Başkanı Dr. Fuat Umay "*Vazifemiz önemli, kaynaklarımız hesaplıdır. Kurumumuza yakından el uzatacak vatandaşlara güvenerek çalışmalarımızı tanzim etmekteyiz.*" cümleleri ile zengin ve duyarlı vatandaşların yardımını istemiştir¹²⁹⁶.

Hükümet 28 Mayıs 1944 tarihinde asker ailelerine yardım hakkında yeni bir talimatname hazırlamıştır. Dahiliye Vekaleti'nden İstanbul Vilayetine gelen bir telgrafta yeni talimatnamenin tebliğine kadar vergi hesaplamasının durdurulması istenilmiştir. Bazı mahallelerde halk fakir olduğundan tarhiyatın az olduğu belirtilmiş, yeni talimatnamenin bunu birleştirdiği ve bütün mahallelerden yapılacak tarhiyatın eşit olarak bölünmesini karar altına aldığı açıklanmıştır. 28 Temmuz 1944 tarihinde ise İstanbul'da 13.500 asker ailesine yardım yapıldığı bildirilmiş ve asker ailelerinden muhtaç olanlara para yardımının arttırıldığı ilan edilmiştir. Vilayet İdare Heyeti tarafından tayin edilen asgari yardım miktarı şu şekilde belirlenmiştir: "*1944 senesi için nüfus başına 5 Lira yerine 15 Lira, kira bedeli olarak 7 Lira yerine 10 Lira verilecektir. Şayet muhtaç aile 2 nüfus ise nüfus başına 12'şer Lira, ayrıca 10 Lira kira bedeli verilecektir. 3 nüfus ise nüfus başına 10'ar Lira, 4 nüfus ise 9'ar Lira, 5 nüfusa kadar 8'er Lira verilecektir. Bundan fazla nüfus için nüfus başına 7'şer Lira verilecektir. Ayrıca da 10 Lira kira bedeli*

¹²⁹⁴ BCA., 030.0.010.000.000., Yer No: 179.235.13; *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1940, nr. 5861, s. 2; *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1941, nr. 6030, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 302.

¹²⁹⁵ *Akşam*, 26 Kasım 1941, nr. 8297, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1941, nr. 6207, s. 3.

¹²⁹⁶ *Haber*, 11 Aralık 1941, nr. 2239, s. 1.

alacaklardır.” Ayrıca belirlenen yardım miktarlarının Belediye Daimi Encümeni tarafından arttırılabileceği de ifade edilmiştir¹²⁹⁷.

Aile bireylerinin askere alınması sonucunda muhtaç duruma düşen ailelere yardım askere gidenle aynı yerde ikamet eden vatandaşlara yüklenmiş, bu işin organizasyonu ise Belediye Encümenleri ve İhtiyar Heyetlerine verilmiştir. O dönem nüfusunun büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması ve tarımla uğraşması askere giden kişinin ailesinin tarımsal işgücü kaybına uğramasına neden olmuştur. bu sebeple asker ailelerine para yardımı yerine imece usulü de tercih edilmiştir.

5. CEMİYETLERİN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

Bütün medeni ülkelerde sosyal yardım işleri hayır kurumları aracılığıyla yapılmaktadır. Fakirlere yardım etmek isteyen kişiler muhtaçları arayıp bulma zorluğundan kurtulmakta ve yapmak istediği yardımı hayır kurumlarından birine bağışta bulunmaktadırlar. Fertlerin hayır kurumları ile yoksullara yardım etmeleri yapılan münferit yardımlardan çok daha faydalı ve verimlidir. Fert bütün iyi niyet ve dikkatine rağmen hakiki yoksulları bulup çıkarmakta büyük zorluklar karşısında kaldığı halde geniş teşkilat ve elemanları olan hayır kurumları sürekli bir araştırma ile gerçek yoksulları arayıp bulmaktadır. Bundan başka hayır kurumları tuttıkları kayıtlar sayesinde aynı kimseye lüzumundan fazla yardım yapıp diğer yardıma muhtaç olanların yüz üstü bırakılmaları tehlikesinin önüne de geçebilmektedir¹²⁹⁸.

5. 1. ASKERLERE YAPILAN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin asker ailelerine yaptığı yardımdan başka yardım kuruluşları ve halk da çeşitli yardım faaliyetleri başlatmışlardır. 16 Ekim 1940 tarihinde CHP İstanbul İdare Heyeti *“kış başladığı için sınırlarımızı bekleyen kahraman askerlerimize kış hediyesi verilmesi”* hakkında hazırladığı projeyi İstanbul Valisi Lütfi Kırdar’a vermiştir. Vali yardım vaat etmiş ve kaymakamlara yapılan

¹²⁹⁷ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1944, nr. 7107, s. 2; *Akşam*, 28 Temmuz 1944, nr. 9259, s. 2.

¹²⁹⁸ Vedat Dicleli; Yoksulluk ve Sosyal Yardım Şekilleri, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1946-03-01/AUHF-1946-03-01-Dicleli.pdf>, Erişim Tarihi: 16.11.2015, s. 114-115.

tebligatta uygulamaya geçildiği takdirde yardım edilmesi bildirilmiştir. Projede erlere eldiven, yün çorap ve yün fanila, subaylara da bir torba içinde uygun hediyeler verileceği ve hediyelerin hazırlanması için halkın hamiyet ve vatanseverliğine müracaat edileceği ifade edilmiştir¹²⁹⁹. Parti İdare Heyeti Başkanı Reşat Mimaroglu halkın bağışlayacağı eşyalara ait makbuzların bastırıldığını, bağışlanacak eşyanın çorap, eldiven, atkı, fanila olmakla beraber bunların şekli hakkında bir örnek tespit etmediklerini, halkın bu eşyalar arasından istediği şekilde bağışta bulunabileceği ve bu eşyaların birer torba içinde bulunacağını söylemiştir. Ayrıca subaylara hediye edilecek torbaların örneğinin tespit edilmediğini, içine konacak eşyayı alabilecek şekilde dikileceğini, içindeki eşyayı makbuzu verecek memura teslim edeceklerini, bu eşyanın seçilecek bir komisyonda vilayet parti ve askeri temsilcilerin huzurunda mühürleneceğini, ordu adresine gönderileceğini, ordunun uygun göreceği şahsi adreslere ya da garnizonlara posta ile gönderileceğini de ilave etmiştir. İzmir parti idare heyetinde yapılan toplantıda askerlere yapılacak kış yardımları görüşülmüş, bu konuda gösterilecek kolaylıklar hakkında karar alınmıştır¹³⁰⁰.

CHP'nin yayınladığı beyannamede “*vatanı koruyan erlerimize ve subaylarımıza halkın yardımı*” talep edilmiş ve hediye toplama işinde Halkevleri görevlendirilmiştir. Hediye olarak normal ölçülerde yün çorap, yün eldiven ve yün gömlek veya içliğin Halkevlerinde kabul edileceği duyurulmuştur. Kışlık hediye toplamak üzere CHP'nin matbaada bastırıldığı beyanname Halkevlerine dağıtılmıştır. Beyanname basında şu şekilde yer almıştır¹³⁰¹:

“Sayın yurttaş; sen ve sıcak yuvalarımızda emin ve müsterih yaşarken bize bu emniyet ve rahatı bahşetmek için yurt sınırlarını göğüsleri ile siperleyen kahraman askerlerimize karşı duyduğumuz minnet ve şükran hislerinin yeni bir tezahürü olmak üzere kahramanlara kış hediyeleri sunmak hususunda her taraftan gösterilen samimi ve heyecanlı arzuyu yerine getirmek isteyen CHP bu maksatla bütün teşkilatını hizmete amade bulundurmaya karar vermiş olduğunu arz eder.

Hediyelerin çeşidi: Hediye yalnız 3 nevemünhasır olacaktır. Bu nevilere normal ölçülerde yün çorap, yün eldiven ve her türlü gömlektir. Gömlek tam manası ile ceket altına giyilecek bir şeydir. Bu sırası ile yünden örme yelek, yün kumaştan gömlek ve vatkalı pamukla dikilmiş içlik olabilir.

¹²⁹⁹ *Akşam*, 16 Ekim 1940, nr. 7900, s. 3.

¹³⁰⁰ *Akşam*, 19 Ekim 1940, nr. 7903, s. 2-3; *Akşam*, 27 Ekim 1940, nr. 7911, s. 3.

¹³⁰¹ *Akşam*, 27 Ekim 1940, nr. 7911, s. 3; *Vatan*, 6 Kasım 1940, nr. 78, s. 2-3; *Vatan*, 7 Kasım 1940, nr. 79, s. 1.

Hediyelerin kabul edileceği yerler: Hediyeler bir teberrüdür. Bu teberrüde bulunmak isteyenlerin hazırlayacakları hediyeleri Halkevlerine getirip makbuz mukabilinde teslim etmek zahmetine katlanmaları rica olunur.”

“Kadın vatandaş; yurdunun korunmasına olan alakasını göstermek için sana fırsat veriliyor, istifade et!

Dünyanın bu emniyetsiz halinde Türk erleri, Türk subayları memleketin kapılarını bekliyorlar. Onların arasına bir oğul, bir kardeş gönderen her Türk kadının yüreği şu düşünce ile titriyor. Ben de elleri boş durmamalıyım. Yurdun kapılarını bekleyenlere karşı sevgi ve alakamı bir suretle fiilen gösterebilmeliyim.

Halk Partisi'nin açtığı teşebbüs bu imkanı veriyor. Türk erlerinin kışın şiddetinden korunması için yün eldiven, çorap, gömlek hazırlayacak her Türk kadını yurdu koruyanları düşündüğünü ispat edebilecek, onlar için çalışmış olacaktır. Türk kadının serhadde bekleyen eri düşünerek özenerek hazırladığı eldiven, çorap ve gömlek yalnız vücutları ısıtmakla kalmayacak, kalplerde derin izler de bırakacaktır.”

Aynı tarihlerde Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi de “Yurdumuzun muhtelif köşelerinde vatan hizmeti gören kahraman erlerimize muhterem halkımızın minnet ve şükran cemilesi olarak teberru edecekleri yün fanila, yün kazak, pamuklu mintan, yün çorap ve yün eldivenden ibaret kış hediyelerinin kabulü için” merkez ve şubelerinde yardım kabul defteri açmıştır. 7 Kasım 1940 tarihli *Ulus Gazetesi*'nde Kızılay Ankara Merkezinden halka yardım daveti şu cümlelerle yayınlanmıştır¹³⁰²: “Ankara halkının bu hayırlı ve asil yardıma seve seve iştirak edecekleri şüphesizdir. Çünkü askerlere yapılacak yardımın bütün vatana ve bütün vatan evlatlarına yapılan yardım olduğuna herkes müdriktir. Kızılay Ankara merkezi muhterem ve asil Ankaralıları bekliyor.”

Subay ve askerlere kışlık eşya hazırlanması için CHP beyannameleri halk arasında geniş ilgi uyandırmıştır. Şehrin her semtinde hediye hazırlanmasına başlanmış, çarşıda pazarda geniş bir satın alma faaliyeti olmuştur. Üniversite ve diğer okullarda, esnaf cemiyetleri arasında oluşturulan heyetler bu işle ilgilenmeye başlamışlardır. Vilayet CHP merkezinde toplanan bir heyet gönderilecek hediyelerin ne şekilde kabul edileceğini kararlaştırmıştır. Hazırlanan hediyeler tüm ülke çapında kabul edilmeye başlamış ve öğrenciler Eminönü Halkevi'ne giderek paketler ve torbalar içinde çorap, gömlek, eldiven vermişlerdir¹³⁰³.

7 Kasım 1940 tarihinde bazı esnaf cemiyetleri bütçelerindeki merasim masraflarının hepsini asker ve subaylara kış hediyeleri tedarikine bağışlama kararı vermiş; kunduracı, terzi ve dokumacı cemiyetleri de bu faaliyete katılmıştır. Halk

¹³⁰² *Ulus*, 7 Kasım 1940, nr. 6918, s. 2.

¹³⁰³ *Vatan*, 7 Kasım 1940, nr. 79, s. 2.

Partisi subaylar için manşon¹³⁰⁴, boyun atkısı, çorap, eldiven gibi hediyeler ören ve hazırlayan vatandaşların bunları birer torba içinde Postane'deki heyete teslim etmeleri, torbaya orada bir kurşun mühür vurularak yerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹³⁰⁵.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü başkanlığında Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti askerlere kış hediyesi toplanması işini teşkilatlandırmıştır. Kışlık başlıklar örülmesi için okullar faaliyete geçmiş, cemiyet semt semt soru kağıtları yollayarak ev kadınlarından yardım istemiştir. Soru kağıdı örneği 7 Kasım 1940 tarihli *Ulus Gazetesi*'nde yayınlanmış; kadınlara dikiş becerileri, hangi gün ve saatlerde çalışabilecekleri, çalışamayacaklarsa kaç giysi bağışlayabilecekleri sorulmuştur¹³⁰⁶.

Yardım Sevenler Cemiyeti hasılatı askerlere hediye göndermeye tahsis edilmek amacıyla bir yemek düzenlemiştir. Cemiyet bu yemeği 12 Kasım 1940 akşamı Ankara Palas'ta vermiş, katılmak isteyenler biletleri Ankara Palas, Yenişehir Eczanesi, Hasan Ecza Deposu'ndan tedarik etmişlerdir. Yemek büyük ilgi görmüş, Mevhibe İnönü de yemeğe katılmıştır¹³⁰⁷.

Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi'nin halkı askerlere kışlık eşya bağışına daveti üzerine Ankara'da da çalışmalar başlamıştır. Bağışları kabulde kolaylık göstermek için Ankara Kızılay Merkezi şehrin iki yerinde bağış defteri açmıştır. Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti de bastırıldığı beyannameleri evlere ve müesseselere dağıtarak bayanların şefkat hislerine müracaat etmiş; yün fanila, kazak, çorap, eldiven örülmesi veya ördürülmesi, pamuklu mintan dikilmesi veya diktirilmesi için yardımlarını istemiştir. Dileyen bayanların bu eşyayı örmesi veya dikmesi ya da bedelini vererek aynı işi asker ailelerine yaptırması kararlaştırılmıştır. Böylelikle hem askerler ihtiyaçlarını temin etmiş olacak, hem de kendi etrafındaki asker ailelerine yardımda bulunmuş olacaklardı. Bu konuda Kızılay Ankara Merkezi ile Yardım Sevenler Cemiyeti çalışmalarını birleştirmişlerdir¹³⁰⁸.

¹³⁰⁴ Manşon: Kürk, kumaş vb. malzemelerden, iki ucu açık bir silindirik biçimde yapılan, ellerin içine sokularak sıcak tutulmasına yarayan, bir nevi kolluk gibi giyim eşyasıdır.

¹³⁰⁵ *Vatan*, 7 Kasım 1940, nr. 79, s. 1-2.

¹³⁰⁶ *Ulus*, 7 Kasım 1940, nr. 6918, s. 4.

¹³⁰⁷ *Ulus*, 7 Kasım 1940, nr. 6918, s. 4; *Ulus*, 14 Kasım 1940, nr. 6925, s. 2; *Vatan*, 14 Kasım 1940, nr. 86, s. 1.

¹³⁰⁸ *Ulus*, 7 Kasım 1940, nr. 6918, s. 1-5.

Eminönü Halkevi 7 Kasım 1940 tarihinde şöyle bir duyuru yayınlamıştır:

“Aziz yurdumuzun bekçisi kahraman asker kardeşlerimize naçiz birer kış hediyesi sunmak heyecanını gösteren muhterem halkımızın arzusunu yerine getirmek isteyen CHP bu şerefli işe Halkevlerini memur etmiştir. Şanlı ordumuza dağıtılmak istenen hediyeler normal ölçülerde yün çorap, yün eldiven, yün yelek, yün kumaştan gömlek ve vatkalı pamukla dikilmiş içlikten ibarettir. Yaklaşmakta olan kara kışta askerlerimize faydalı olacak eşyanın makbuz mukabili evimizin Cağaloğlu’ndaki merkezine teslimini rica ederiz.”

Kışlık hediye hakkında CHP tarafından 2.000 parça makbuz halkı kışlık hediye hazırlamak için davet etmek üzere evlere dağıtılmış, bazı Halkevlerinde de bayanların toplanıp yün hediyeleri örecekları duyurulmuştur. Beyannameler evlere dağıldıktan sonra bayanlar birçok Halkevine giderek askerlere yarayacak eşyaları örmeye başlamışlar ve Haydarpaşa Lisesi öğrencileri de 200 Lira bağışlamışlardır¹³⁰⁹.

9 Kasım 1940 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi*’nde yayınlanan “*Kahraman Orduya Şükran Borcumuz*” başlıklı yazıda orduya yapılan kış yardımı için şöyle bir yorumda bulunmuştur: *“Türk ordusu elde silah vazife başındadır. Kara kışta da vazife başında kalacaktır. Sıcak odasında, kalorifer, soba hatta mangal başında oturanlarımız hudutlarda bizi bekleyen Türk yiğitlerini düşünmek vazifesi ile mükelleftirler. Bu insani vazife, vatani vazifedir. Türk milleti ordusuna ve kahraman subayına karşı bu vazifesini yapacaktır ve yapmaya başlamıştır bile.”* *Cumhuriyet Gazetesi* de “*Kahraman orduya şükran ve minnet borcunu ödemek için*” ilk parti olarak 500 Lira kıymetinde 500 pamuklu mintan hediye etmiş ve bunları diktirmek için tertibat almıştır¹³¹⁰. 10 Kasım 1940 tarihinde Ankara’da Yardım Sevenler Cemiyeti üyeleri Çocuk Esirgeme Kurumunda yaptıkları toplantıda askerlere yapılacak kış yardımları hakkında görüşmüşlerdir. Askerlere kış yardımında bulunmak üzere ülkedeki bağışların büyük bir şevkle yapıldığı belirtilmiştir¹³¹¹.

Maarif Vekaleti’nin Opera binası yapmak üzere kiraladığı Evkaf Apartmanında büyük bir salonla iki oda Cemiyet’in emrine verilmiş, askerler için kışlık hediye hazırlamaya başlamışlardır¹³¹². 30 kadar dikiş makinesi hayırsever bayanların idaresi altında sabah erken saatlerden akşam geç saatlere kadar askerlerin kışlık giyeceklerini hazırlamak için çalışmıştır. Her gün pek çok kişi dikiş atölyesine müracaat ederek kendi evlerinde dikilmek için pamuklu satın almış veya bedelini

¹³⁰⁹ *Akşam*, 7 Kasım 1940, nr. 7920, s. 5; *Akşam*, 10 Kasım 1940, nr. 7923, s. 3.

¹³¹⁰ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1940, nr. 5838, s. 1.

¹³¹¹ *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1940, nr. 5839, s. 3; *Ulus*, 10 Kasım 1940, nr. 6921, s. 8.

¹³¹² *Ulus*, 10 Kasım 1940, nr. 6921, s. 8; *Ulus*, 14 Kasım 1940, nr. 6925, s. 2.

vermek suretiyle atölyede diktirmiştir. Bir gün içerisinde 61 adet pamuklu dikilmek üzere dışarıya verilmiş, bir o kadar da bedeli verilerek Evkaf Apartmanındaki atölyede diktirilmek üzere müracaat olmuştur. Diğer taraftan birçok ticari müessese de bağışta bulunmuş, Yenişehir'deki Muzaffer Dikiş Evi sahibi Muzaffer Korman Yardım Sevenler Kurumu faaliyetine yardım olarak haftada bir gün müessesesinin askerler için çalışacağını Kızılay Genel Merkezi'ne bildirmiştir¹³¹³.

CHP kış hediyesi konusunda hazırlıklarını tamamlamış, İstanbul'daki bütün Halkevleri faaliyete geçmiştir. Halkın makbuz karşılığında vereceği hediyelerden başka Halkevleri atölyeler de açmıştır. Beyoğlu Halkevi bölgesinde bulunan 50 evde haftanın belirli günlerinde grup halinde bayanların çalışması, cinsi tespit edilen eşyaları örmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca Halkevi üyelerinden oluşan bir heyet trikotaj fabrikalarını dolaşarak bu fabrikaların verecekleri hediyeleri toplamış, Akşam Kız Sanat Okulları ile diğer sanat okulları da faaliyete geçmiştir¹³¹⁴.

Askerlere kışlık giyecek hediye edebilmek için başlayan faaliyet genişlemiş, kadınlar Halkevlerinde kurulan dikiş bürolarında çalışarak askerlere giyecek dikmişler, diğer taraftan aralarında eşya toplamak üzere komiteler seçmişlerdir. *Vatan* Gazetesi matbaasına mektup gönderen okuyucular, giyecek eşya tedariki hakkında temennilerde bulunmuşlardır. Bu konuda dikkat çeken görüşler arasında giyecek malzemesinin lüzumsuz pahalılığına işaret edilmiştir. Okuyucuların birçoğu bunların tedariki konusunda Sümerbank müesseselerinin başrolü oynayacak şekilde faaliyet göstermesini ve bunların tedariki konusunda halka kolaylık gösterilmesi için tedbir alınmasını istemişlerdir. Sümerbank ve Yerli Mallar Müesseselerinin vitrinlerinde hediye edilecek eşyanın teşhir edilmesi de istenilmiştir¹³¹⁵.

Halkevlerinde oluşturulan komiteler kış hediyelerini teslim almış, hediyeleri ilgili kolordulara teslim etmek üzere vilayette bir komisyon oluşturulmuştur. Kışlık hediye göndermek üzere İstanbul'da başlayan faaliyet gün geçtikçe artmış, bu işle daha yakından ilgilenebilmek için Şişli Halkevi'nde büyük bir toplantı yapılarak yeni kararlar alınmıştır¹³¹⁶. Toplantıda subay ve erlere gönderilecek hediyeleri birkaç tipe

¹³¹³ *Ulus*, 15 Kasım 1940, nr. 6926, s. 2.

¹³¹⁴ *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1940, nr. 5839, s. 4.

¹³¹⁵ *Vatan*, 10 Kasım 1940, nr. 82, s. 2.

¹³¹⁶ *Akşam*, 11 Kasım 1940, nr. 7924, s. 3; *Akşam*, 12 Kasım 1940, nr. 7925, s. 2; *Ulus*, 12 Kasım 1940, nr. 6923, s. 2; *Vatan*, 12 Kasım 1940, nr. 84, s. 2.

ayırarak bunların Sümerbank, Yerli Mallar Pazarı gibi devlete ait müesseselerden satın alınmasını temin etmek üzere bir komite oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca mahalleler arasında propaganda yapmak, gerektiğinde para toplayarak eşya temin edecek komite ile birleşerek çalışmak ve mübayaa edilen eşyaları Halkevi'ne ulaştırmak amacıyla mahalle teşkilatı oluşturulmuştur. Mahalle teşkilatında Rum, Ermeni ve Musevi vatandaşlar da yer almıştır¹³¹⁷. Bağışlanan eşyanın kışlık olmasına dikkat edilmiş, halkın bu gibi eşyaları semtlerindeki Halkevlerine götürüp teslim etmeleri kararlaştırılmıştır. Bursa'da da asker ailelerine yapılan yardımın genişleyip çoğalmış, CHP nahiye merkezlerinde dağıtım yapılmış, Belediye de komisyonlar oluşturarak faaliyette bulunmuştur¹³¹⁸.

Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi vilayete bir tezkere göndererek asker için kabul edilecek kışlık hediyein cinsi ve türü ile toplama şekilleri hakkında açıklama yapmıştır. Hediyelerin Kızılay şubelerince makbuz karşılığında toplanması, yün fanila, yün çorap gibi kullanılmamış eşya olması, para yardımının kabul edilmeyecek olması ve toplanan eşyaların 15 günde bir Kızılay Genel Merkezlerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Şişli Halkevi Başkanı ise hediyelerin kapı kapı dolaşarak toplanmasını uygun görmediğinden “*askerlerimize kışlık hediye tedarik ve temin edenlerin bunları Halkevine kadar getirmek zahmetini de ihtiyar etmelerini*” rica etmiştir. 12 Kasım 1940 tarihinde Halkevlerine makbuz karşılığında teslim edilen eşyanın sayısı 1.700 parçayı bulmuş, toplanan eşya vilayette oluşturulan komiteye her gün bildirilmiştir. Ayrıca okullar ve üniversiteler de faaliyete geçmiş, özellikle kız öğrencilerin verilecek hediyeleri büyük bir şevkle ve kendi elleri ile ördükleri ifade edilmiştir¹³¹⁹. Asker hediyelerini hazırlayan birçok vatandaş Kızılay merkez ve şubelerine müracaat ederek eşyaları teslim etmeye başlamıştır. Şişli Halkevi, Belediye'ye müracaat ederek yerli bez bulunabildiği takdirde 10.000 gömlek dikedebileceğini bildirmiş, vilayet de bezlerin temini için Sümerbank'a müracaat etmiştir¹³²⁰.

15 Kasım 1940 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde halkın askerlere kış hediyesi vermeyi heyecanla karşıladığı, her vatandaşın bu işi kutsal görev kabul ettiği, herkesin Türk ordusuna sevgisini göstermek ve askerleri kışın şiddetinden korumak için elinden

¹³¹⁷ *Akşam*, 12 Kasım 1940, nr. 7925, s. 2; *Ulus*, 12 Kasım 1940, nr. 6923, s. 2.

¹³¹⁸ *Vatan*, 12 Kasım 1940, nr. 84, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1940, nr. 5841, s. 2.

¹³¹⁹ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1940, nr. 5841, s. 1-3.

¹³²⁰ *Ulus*, 13 Kasım 1940, nr. 6924, s. 2.

geldiği kadar cömert davranmak azminde olduğu ifade edilmiştir. Haberde Halkevleri ve Kızılay şubelerinde hediyelerin yığılmaya başladığı, hediyelerin süratle toplanıp kış bastırmadan sınırlara kadar gönderilmesi gerektiği belirtilmiş ve işi daha verimli hale getirmek için şu önerilerde bulunulmuştur: Nakdi yardım kabul edilmesi, hediye satış şubeleri açılması, yünlü eşya fiyatlarında ihtikârı önleyici acil tedbirler alınması, Halkevleri ve Kızılay şubelerinde fakir kadınların ücreti karşılığı örücü, dikici grupları oluşturarak çalıştırılmaları, Halkevi ve Kızılay şubelerinde hediye örneklerinin halka gösterilmesi, toplanan hediyelerin depolarda bekletilmeden hemen askeri makamlara teslim edilmesi ve kıtalara sevk edilmesi, Sümerbank fabrikalarının bir süreliğine sadece kışlık eşya üzerinde çalışması. Şişli Halkevinde kadınlar eşyaları tiplerine ayırarak paket yapmaya başlamış, mahalleleri dolaşarak propaganda yapacak heyetleri seçmişlerdir. Şişli Halkevinde sadece bir günde 3.300 parça eşya bağışlanmış ve Beyoğlu Halkevinde de 1.000'e yakın eşya toplanmıştır¹³²¹.

16 Kasım 1940 tarihli *Ulus* Gazetesi'nde askerlere kış hediyesi toplama faaliyeti ile ilgili şu yorum yer almıştır¹³²²:

“Yüksek bir vatanseverlik hissi ile meşbu olan bu çığır yurdumuzun her tarafında yurt müdafaasını en ulvi vazife telakki etmekten geri kalmamış alicenap milletimizin kalpten yardımlarına vesile olmaktadır. Her gün memleketimizin muhtelif köşelerinde binlerce eşyanın toplanıp Kızılay teşkilatına teslim edildiğini bildiren haberler hepimizin iftiharla göğsünü kabartıyor.”

Askere verilecek kış hediyesi hakkında Halkevlerinin gösterdiği faaliyet artmış, Halkevi temsilcileri bölgelerindeki aileler ile temas kurarak verilecek hediyelerin cins ve sayısını tespit etmişler, aileler de hediyeleri bir hafta içinde hazırlayıp teslim edeceklerini söylemişlerdir. Kış ayları geldiği için hediyelerin gönderilmesi istenmiştir. Birçok aile yün hediyeleri örme ya da ördürmek için vakit geçirmektense çarşıdan satın alarak temin etmek istemişlerdir. Bu maksatla pazara çıkanlar ise fiyatların aşağı yukarı bir misli yükseltilmiş olduğunu görmüşlerdir. Bu lüzumsuz fiyat yükselişi ilgililerin de dikkatini çekmiş, Fiyat Murakabe Komisyonu'na bu konuda bir müracaat yapıldığı takdirde derhal faaliyete geçilerek fırsattan istifadeye kalkışanların tespit edilip cezalandırılacağı duyurulmuştur¹³²³.

¹³²¹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1940, nr. 5844, s. 1-3.

¹³²² *Ulus*, 16 Kasım 1940, nr. 6927, s. 1-4.

¹³²³ *Akşam*, 17 Kasım 1940, nr. 7930, s. 3.

17 Kasım 1940 tarihli *Ulus* Gazetesinde Ankara halkı için Yardım Sevenler Cemiyeti'nin dağıttığı beyannamelerde gösterilen yardım şekillerinden birini seçenlerin ve bağışta bulunmak isteyenlerin Evkaf Apartmanı birinci katta Yardım Sevenler Cemiyeti'nin atölyesine müracaat ederek fiili taahhütlerini yapabilecekleri gibi makbuz karşılığında bağış yapabilecekleri de duyurulmuştur¹³²⁴.

Esnaf Cemiyetleri umumi bürosu askerlere dağıtılacak kışlık hediye örneklerini yaptırmış; çorap, yelek ve eldivenden oluşan örnekleri ilgili makamlara göndermiştir¹³²⁵. Türk Tütün ihracat tacirleri orduya tütün ve sigara hediye etmeye karar vermişler, birlik reisi 10.000 kilo, üyeler de 20.000 kilodan aşağı olmamak üzere tütün hediye etmişlerdir. Okullarda da yardım faaliyetleri başlamış, lise ve ortaokul öğrencilerinin askere kışlık hediye hazırlamak için adeta birbirleri ile yarıştıkları ifade edilmiştir. Beyoğlu Akşam Kız Sanat Okulu'nun öğrencileri kendi malzemeleri ile kışlık hediye hazırlamaya başlamış; İstanbul Akşam Kız Sanat Okulu, Selçuk ve Üsküdar Kız Enstitüleri ile Erkek Terzilik Okulu öğrencileri kendi paraları ve kendi emekleri ile hediye hazırlamışlardır. Üniversiteli kız öğrenciler de arkadaşlarından topladıkları paralarla malzeme satın alarak dikmeye ve örmeye başlamışlardır. Kızılay İstanbul Merkezinde yapılan bir toplantıda kaymakamların nezareti altında yardımları kabul için semt semt komiteler oluşturularak faaliyete geçilmesi kararlaştırılmıştır¹³²⁶.

Kızılay Merkez ve şubelerinde açılan bağış defterleri kısa sürede dolmuştur. Bütün şehir ve kasabalardan, hatta yurdun en uzak bölgelerindeki köylerden alınan haberler halkın orduya minnet ve şükran cemilesinde bulunmak üzere hazırlığa geçtiğini göstermiştir. Kızılay'a müracaat eden birçok vatandaş nakden bağışta bulunarak hediyelerin Kızılay eliyle alınmasını istemişlerse de teklif kabul edilmemiş ve hediyelerin eşya olarak yapılması istenmiştir. Yalnız bu eşyaların kullanılmaması yün fanila, pamuklu mintan, yün çorap, yün eldiven olması şart koşulmuştur. Kızılay şubelerinde biriken bu eşyalar cinslerine göre ayrılmış ve Halkevlerinde bayanlardan oluşan eşya toplama komiteleri de dolaşarak çamaşır temin etmişlerdir¹³²⁷.

¹³²⁴ *Ulus*, 17 Kasım 1940, nr. 6928, s. 2.

¹³²⁵ *Vatan*, 17 Kasım 1940, nr. 89, s. 2.

¹³²⁶ *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1940, nr. 5847, s. 1-3.

¹³²⁷ *Vatan*, 18 Kasım 1940, nr. 90, s. 1.

Şişli Halkevi'nde yapılan toplantıda en kısa zamanda seçilmiş yerli fabrikalarla temasa geçerek eldeki örneğe göre asker için kışlık fanila, yelek ve eldiven hazırlamaları sağlanmış, bunlardan 5.000 parça müteşebbislerine teslim edilmiş ve bir hafta içinde 15.000 parça eşyanın hazırlanmış olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Beyoğlu Halkevi hediye sergisi açmış, İstanbul'daki Esnaf Cemiyetleri de gönderecekleri hediyeler hakkında toplantı yapmışlardır¹³²⁸.

Askerlere gönderilecek kışlık hediyeler kapsamında 1940 kışında tüm yurttan yardım kampanyaları yapılmıştır. Adana Milli Mensucat Fabrikası sahipleri askerlere 10.000 pamuklu, aynı fabrika işçileri 2.000 pamuklu hediye etmiş, Adana halkı da yardımda bulunmuştur. Adana Kozan'da Kızılay'a mensup kişiler köylere giderek askerlere kışlık eşya toplamışlar, Adana Klubü ise büyük bir suare düzenlemiştir¹³²⁹. Konya'da elinden iş gelen kadınlar çorap, eldiven, fanila, süeter işlemiş, pamuklu dikmiş, ilk parti olarak 4.000 parça levazım Kızılay'a teslim edilmiş ve diğer partiler için de hummalı bir faaliyetle çalışmaya devam edilmiştir. Bursa'da halkın hediye ettiği kışlık eşyalar ile Kızılay şubesi dolmuş; merkeze bağlı köylerde 2.850 yün çorap, 972 yün eldiven, 120 yün kazak, 150 yün fanila bağışlanmış, hastanelerde yatan erler için 84 pamuklu entari, 23 yün yelek, 30 kat çamaşır hediye edilmiş, ayrıca 50 Lira da nakden bağış yapılmıştır¹³³⁰. Bir hafta kadar sonrasında Bursa'dan getirilen yünlü eşya sayısı 6.040'a ulaşmış, Halkevlerine gelecek memurlara verilmek üzere çok sayıda eşya hazırlanmıştır. Bursa'ya bağlı Küçükdeliler köyünden bir harp malûlü Kızılay'a müracaat ederek bir yün fanila teslim etmiştir. Gerede halkı ilk parti olarak 2.000 parça yüklü eşya, Nevşehir halkı 159 top kaput bezi bağışlamıştır¹³³¹. Çorlu'nun şehir ve köylerinden asker hediyelerini almak üzere kadınlardan oluşan komite fanila, çorap, eldiven gibi her çeşit eşyayı kabul edip Kızılay'a teslim etmeye başlamıştır. Adana halkı ise 40.000 pamuklu, 1.944 çift yün çorap, 216 fanila, 142 eldiven ve 148 parça

¹³²⁸ *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1940, nr. 5850, s. 2.

¹³²⁹ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1940, nr. 5851, s. 3; *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1940, nr. 5861, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1940, nr. 5851, s. 3; *Vatan*, 25 Kasım 1940, nr. 97, s. 2; *Vatan*, 2 Aralık 1940, nr. 104, s. 2.

¹³³⁰ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1940, nr. 5861, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1940, nr. 5865, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1940, nr. 5868, s. 2.

¹³³¹ *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1940, nr. 5868, s. 5; *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1940, nr. 5871, s. 3; *Vatan*, 13 Aralık 1940, nr. 115, s. 4.

da muhtelif eşya bağışlamıştır¹³³². 14 Aralık 1940 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde hafta içinde askerlere yapılan kışlık hediyelerin içerikleri şu şekilde yer almıştır¹³³³:

“Bursa'nın çeşitli köyleri halkı 2.850 yün çorap, 972 yün eldiven, 120 kazak ve 230 yelek, 124 parça da muhtelif eşya vermişlerdir. Denizli ve Denizli'ye bağlı köyler halkı da ilk parti olarak Kızılay şubesine 1.937 parça eşya bağışlamışlardır. Adıyaman kaza ve köyleri halkı 752 parça muhtelif yünlü ve pamuklu eşya ile birlikte gene bu gibi eşyaların satın alınması için Kızılay Kurumu'na 1.230 Lira bağışlamışlardır. Mersin Mut kazası halkı da 230 çift yün çorap, 94 çift eldiven, 123 adet pamuklu göndermiş, Antakya halkı ilk parti olarak 4.000 çift yün çorapla 3.000 kazak ve pamuklu hazırlamış, Bolu halkı da 3.050 çift yün çorap, 1.309 çift yün eldiven, 299 pamuklu ve 125 fanila ile 88 parça da muhtelif eşya bağışlamışlardır.”

Kışlık hediye hazırlamak için girişilen faaliyetler hızlanmış, halkın şevk ve hevesi gittikçe artmış ve hediyelerin daha kısa zamanda hazırlanıp bir an önce erlere ulaştırılması için ortaya yeni fikirler atılmıştır. İktisat alanında uygulama fikirleri ile tanınan Dr. Celal Muhtar bu konuda şunları söylemiştir¹³³⁴:

“Örme eldivenlerin hazırlanması zamana mütevakkıftır, örmek için vakit kaybedilir. Bence eldivenler örme değil kalın kumaştan yapılmalıdır. Alınacak kalın kumaşlardan sadece baş parmaklı ve dört parmağı içine alacak eldivenler biçilip dikilir. Bu suretle bir günde binlerce, on binlerce eldiven hazırlamak ve kış basmadan erlerimize ulaştırmak kabil olur. Kalın kumaştan yapılacak eldivenler de örme eldivenler kadar elleri tutar. Sonra erlerimize gönderilecek eldiven, başlık, yün fanila gibi eşyanın mutlaka yeni olmasında ısrar etmemelidir. Sağlam ve az kullanılmış olanlar da kabul edilerek etüvden geçirilirse soğuğa karşı faydalı olacakları şüphesizdir.”

25 Kasım 1940 tarihinde Ankara halkı sayısı 10.000'i aşan hediyelerini Kızılay teşkilatına teslim etmiş, hatta Kızılay teşkilatına müracaat eden kişi sayısının çokluğu nedeniyle Cemiyet teşkilatını genişletme ve takviyeye mecbur kalmıştır¹³³⁵. Basında yer alan “Sınırlarımızı bekleyen kahraman Mehmetçiğe umumi dilek ve teberrularla hazırlamakta olduğumuz kış hediyelerinden yün başlık örmek ve pamuklu biçki ve dikişini atölyelerimizde veya evlerinde yaparak bu güzel millet işinden pay almak isteyen Ankara'nın yardım seven bayanlarını Evkaf Apartmanlarındaki Yardımsevenler Cemiyeti atölyelerine her gün emek birliğine çağırıyoruz.” cümleleri Yardım Sevenler Cemiyeti kadınların emek birliğine davet etmiştir. Türk Maarif Cemiyeti Okulu ilkokul öğrencileri aralarında topladıkları 350 Lirayı teslim etmişlerdir. Üsküdar Halkevi 700 eşya toplamış,

¹³³² *Vatan*, 13 Aralık 1940, nr. 115, s. 4; *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1940, nr. 5876, s. 3.

¹³³³ *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1940, nr. 5873, s. 3.

¹³³⁴ *Akşam*, 23 Kasım 1940, nr. 7936, s. 3.

¹³³⁵ *Ulus*, 25 Kasım 1940, nr. 6936, s. 2.

köylerden gelen temsilcilerle yapılan toplantıda Üsküdar bölgesinde bağışlara ait faaliyetin umumileştirilmesi kabul edilmiş ve gruplarla çalışılmasına başlanmıştır¹³³⁶.

3 Aralık 1940 tarihinde Merkez Bankası askerlere eldiven, çorap ve fanila tedarikinde kullanılmak üzere merkez ve şubeler teşkilatı adına Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine 50.000 Lira bağışlamıştır¹³³⁷. İnhisarlar İdaresi Cibali Kutu Fabrikası işçi kızları askerler için ördükleri 274 çift çorabı Eminönü Kızılay Merkezine teslim etmiştir. Kızılay Cemiyeti halkın getirdiği yün çorap ve eldivenlerin küçük olduğunu, yapanların boylarını büyütmelelerini ve alanların da bu duruma dikkat etmelerini rica etmiştir¹³³⁸. Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Evkaf Apartmanındaki pamuklu dikiş atölyesinde geceleri çalışan Ankara erkek terzileri çalışma şartları ve azami verim alabilme çarelerini görüştükleri bir toplantı yapmışlardır¹³³⁹.

Askerler için kışlık hediye hazırlama çalışmalarında Eminönü Halkevi'nde 6.309 çorap, 1.383 eldiven, 240 kazak, 230 avcı yeleği, 85 pamuklu, 761 fanila; Fatih Halkevi'nde 33 yün kazak, 276 çift çorap, 113 eldiven; Kadıköy Halkevi'nde muhtelif cins eşyadan 2.500; Şişli Halkevi'nde ise 22.000 parça toplanmıştır¹³⁴⁰. Manifaturacılar Birliğinde toplanan komite manifatura tacirlerinin menkul ve gayrimenkul bütün kıymetleri tutarının %20'si oranından bağışta bulunulmasına karar vermiştir. Bu şekilde yalnız manifaturacıardan 320.000 Lira kadar para toplanması hesaplanmıştır. Dokumacılar Kooperatifi de işlenen her paket 20 numara pamuk ipliğinden 20 kuruşunun Hava Kurumuna, diğer numaraların da 25'er kuruşunun askerlere alınacak hediyelere tahsisine karar vermiştir¹³⁴¹. Devlet daireleri ve bankalar da askerlere yapılacak kış yardımları hakkında hummalı bir faaliyet yürütmüş ve Yardım Sevenler Cemiyeti ile iş birliği yapmıştır. Başvekalet, Maarif, Münakalat ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletleri ile Posta Telgraf ve Hıfzısıhha Enstitüsü, İş Bankası, Ziraat Bankası, Sümerbank ve Etibank Genel Müdürlükleri memurlarından topladıkları nakdi bağışı Yardım Sevenler Cemiyetine vermiştir. Cemiyet ise;

¹³³⁶ *Ulus*, 23 Kasım 1940, nr. 6934, s. 2; *Vatan*, 25 Kasım 1940, nr. 97, s. 2; *Ulus*, 26 Kasım 1940, nr. 6937, s. 2.

¹³³⁷ *Akşam*, 3 Aralık 1940, nr. 7946, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1940, nr. 5862, s. 1.

¹³³⁸ *Vatan*, 2 Aralık 1940, nr. 104, s. 2; *Akşam*, 4 Aralık 1940, nr. 7947, s. 3.

¹³³⁹ *Ulus*, 3 Aralık 1940, nr. 6944, s. 2.

¹³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1940, nr. 5863, s. 2.

¹³⁴¹ *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1940, nr. 5864, s. 2.

hazırladığı binlerce pamuklu giysiyi 140 kuruş maliyeti üzerinden hesaplayarak bu nakdi bağışı ayniyata çevirip ordu teçhizat ambarlarına teslim etmiştir¹³⁴².

7 Aralık 1940 tarihinde Galatasaray Lisesi öğrencileri 475 takım eşya ve 1.744 Lira 90 Kuruş toplayarak Şişli Halkevi'ne teslim etmişlerdir. Türk Ticaret Bankası askerlere kış hediyesi temin edilmek üzere Kızılay Genel Merkez veznesine 5.000 Lira yatırmıştır. İnhisar İdaresi depolarında çalışan müstahdem ve işçiler de Pazar günü olmasına rağmen işlerine giderek akşama kadar çalışmışlar ve yevmiyelerini askerlere kışlık hediye satın almak üzere Kızılay'a bağışlamışlardır¹³⁴³. 7 Aralık 1940 tarihinde *Ulus* Gazetesinde Kızılay Ankara Merkezi'nin "Aziz Ankaralılar Vazife Başına" başlıklı yazısı yer almıştır.

"Harp kıvılcımları komşu topraklarına sıçramış bulunmaktadır. Milli birliğin muhteşem timsali Türk ordusu vakur varlığı, kahraman hüviyeti ile sınırlarda silah başında bekliyor. Kış gelip çatmıştır. Mukaddes vatanın emniyet ve huzurunun güveni olan Mehmetçik imanı, cesaretiyle istiklalimizin ve şerefimizin nöbetçisidir. Böyle bir günde onu hatırlamanı vicdan borcudur. Soğuklar başlayacaktır. Mehmetçiği soğuklarda muhafaza edecek vasıtalar arasında senin de bir hediye bulunması şefkat elin gibi onun sırtını okşayacaktır. Emin ol ki vereceğin her hediye sahibini en kısa zamanda bulacaktır. Büyük ve mesut Türkiye'nin mensubu olmaktan sevinç duyan Türk milletinin temiz, emin istikbaline gururla bakan Ankaralılar vazife başına!"

Yazının devamında verilecek hediyelerin yün fanila, yün kazak, pamuklu mintan, yün çorap, yün eldiven olduğu belirtilmiş, bağışlanacak eşyalar arasında bulunan pamuklu mintanın örneğini görmek, biçilmişini almak veya diktirmek isteyenlerin Evkaf Apartmanında Yardım Sevenler Cemiyeti atölyesine müracaat etmeleri rica edilmiştir. Ankara'daki ortaokul öğrencileri Pazar tatillerini Evkaf Apartmanı'na giderek pamuklu dikmek ve biçmekle geçirmişlerdir¹³⁴⁴.

Halkevleri yardımıyla toplanan kışlık hediyelerin sayısı 200.000 parçayı geçmiş, hediyeler Kızılay vasıtasıyla askeri makamlara teslim edilmiştir. Şişli Halkevi'nde 30.000 parça eşya toplanmış, hediye verenlerin isimleri ve verdikleri hediye miktarları gazetelerde yayınlanmıştır. Sen Josef Lisesi de 750 çift yün çorabı Kızılay'a teslim etmiştir. Beyoğlu Halkevi ise 5.000 yünlü eşya toplamıştır¹³⁴⁵.

¹³⁴² *Ulus*, 4 Aralık 1940, nr. 6945, s. 2.

¹³⁴³ *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1940, nr. 5866, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1940, nr. 5867, s. 3; *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1940, nr. 5868, s. 2.

¹³⁴⁴ *Ulus*, 7 Aralık 1940, nr. 6948, s. 2; *Ulus*, 9 Aralık 1940, nr. 6950, s. 1.

¹³⁴⁵ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1940, nr. 5869, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1940, nr. 5870, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1940, nr. 5871, s. 5.

Limanlar Umum Müdürlüğü memurları askerler için 1.200 takım yelek, çorap ve eldiven hediye etmiş, Liman işçileri de 800 çift çorap ve 800 çift eldiven hazırlamıştır. Türk Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Kızılay Genel Merkez veznesine 5.000 Lira yatırmış ve Kızılay Cemiyeti'nce bu hediyelerin tedarikine başlanmıştır. Okullarda da 1940 yılı sonuna kadar 100.000 parçadan fazla hediye toplanmıştır¹³⁴⁶.

16 Aralık 1940 tarihli *Vatan* Gazetesi'nde yılbaşının yaklaşması üzerine bir okuyucunun gazeteye ilginç bir teklifi yer almıştır¹³⁴⁷:

“Güle, karanfile, şekere vereceğimiz paraları hudutlarımızda bizi bekleyen askerlerimize şeker, lokum, yün eldiven, kışlık gömlek için tahsis etmemiz daha doğru olmaz mı? Yılbaşı sabahı bir karta iğnelenmiş buketi almaya alışmış ecnebi ahbablarımızın da kendilerine mahsus lalelerin kalın çorap şekline girerek huduttaki mehmetçiğimize gittiğini gazetede okuyunca bize gücenmek şöyle dursun takdir hissi duyacaklarına şüphe yoktur. Teklifim sizin için belki bazı yorgunluklar tevhit edecektir. Fakat yılbaşı ziyaret ve hediyelerinden muafiyet için gazetemize gönderilecek paraları Vatan'ın kadın okuyucularından mürekkep bir heyet askerlerimizi memnun edecek şekilde kullanmaya davet edilirse bu yorgunluk da azalmış olur. Eğer fikrimde tatbik imkanı bulduğuma inanıyorsanız karilerinize müracaat ediniz. Meslektaşlarınızı teşvik ediniz. Bu sene birbirimizi değil erlerimizi ağırlayalım, şenlendirelim. Şimdiden listenize beni şu satırları ilave ederek kaydedebilirsiniz: ‘Bütün dostlarıma yeni yılı tebrik ederim. Kendilerine çiçek göndermeyeceğim. Namlarına askerlerimize şeker gönderilmesini Vatan'dan rica ederim. 25 lira’ ”

20 Aralık 1940 tarihinde Kızılay İstanbul Kaza Teşkilatı'nın yayınladığı beyannamede “sınırlarımızı bekleyen kahraman askerlerimize” hediye vermek konusunda İstanbul halkının yarışircasına hamiyet gösterdiği fakat kış basmış olduğundan geç kalındığı ve hediyelerin bir an önce Kızılay Şubelerine teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir¹³⁴⁸. İstanbul Ticaret Odasında Kızılay ile trikotaj fabrikatörleri arasında askerlere verilecek yünlü fanila, çorap, eldiven, kazak gibi eşyalar için fabrikaların üretim güçleri hakkında bir toplantı yapılmıştır. Fabrikatörler Kızılay'ın verdiği siparişleri en iyi kaliteden ve en ucuz olarak temin edeceklerine söz vermiş, bu amaçla Kızılay Merkezine 5.000 Lira bağışta bulunmuşlardır¹³⁴⁹.

Yardım Sevenler Cemiyeti diktiği pamuklu mintanları 140 kuruştan satmayı kararlaştırmıştır. Bunun sebebi en iyi cins Amerikan bezi ve pamuk kullanması ve

¹³⁴⁶ *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1940, nr. 5874, s. 2-3; *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1940, nr. 5877, s. 2.

¹³⁴⁷ *Vatan*, 16 Aralık 1940, nr. 118, s. 1.

¹³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1940, nr. 5879, s. 2.

¹³⁴⁹ *Vatan*, 21 Aralık 1940, nr. 123, s. 2.

yardım içinde yardım yapılmasıdır. Bir ay içerisinde asker ailelerine ve yoksul kadınlara 2.900 Lira işçi ücreti verilmiştir¹³⁵⁰.

İstanbul halkının topladığı eşyalardan bir kısmı İstanbul Kızılay Vilayet Merkezine, bir kısmı da Kızılay ilçe şubelerine gönderilmiş, gönderilen eşyaların gerek merkezde gerekse kazalarda stok edilerek verilecek emre göre sevk edilmesi bildirilmiştir. İstanbul vilayet merkezinde, Kızılay kaza merkezleri ve Halkevi'nde toplanan eşyalar stok yapılmış ve toplanan eşya 100.000 parçaya ulaşmıştır¹³⁵¹. Her hafta Çarşamba günü Kızılay şubeleri hediye toplamını askeri eşya teçhizat ambarına mazbata karşılığında teslim etmiş ve aldıkları mazbataları Kızılay Umumi Merkezi'ne göndermiştir. Bir hafta içinde askerlere gönderilen kışlık hediyelerin miktarları şu şekilde kaydedilmiştir: “1.890 pamuklu eşya, 4.646 çift eldiven, 15.769 çift çorap, 2.531 kazak muhtelif neviden yün iplik, 1.467 avcı yelege, 366 kar başlığı, 25 pamuklu çamaşır takımı, 43 yün kuşak, 29 atkı” Ayrıca bazı müesseseler ve kişiler hediye malzemesini arayıp bulmak güçlüğünden kaçındıkları için ancak para teslimi suretiyle bağışta bulunmuşlardır. Fakat sonrası için Kızılay Umumi Merkezi İstanbul için bu şekli uygun bulmamış, ancak 5.000 Liradan yukarı olan para bağışlarının kabul edilip bu miktardan aşağı bağışların alınmayacağını duyurmuştur. Yalnız taşrada yaşayan kişilerin malzeme bulma güçlüğü karşısında kalabileceklerinden Kızılay Merkezi onlardan her türlü para bağış miktarının kabul edilmesini kararlaştırmıştır¹³⁵².

22 Aralık 1940 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde “Kahraman askerlere kışlık hediye teberru için yurdun her yerinde halk birbiri ile yarışıyor” başlığı altında bağışlara dair Ankara'ya gelen telgraflar yayınlanmıştır. Telgraflarda yer alan bilgilere göre Çorum kaza ve köylerinin Kızılay'a toplam 2.700 adet yünlü ve pamuklu eşya verdikleri, Kayseri halkının yeniden 411 parça eşya verdiği, Kırklareli halkının Kızılay'a 340 parça yünlü ve pamuklu iç giyeceği ile 1.073 yün çorap ve 610 yün eldiven bağışladığı, Düzce tüccar ve halkının ikinci defa 831 Lira, Gaziantep köyleri halkının 2.607 Lira bağışladığı, Muğla 402, Ula 421, İzmir Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketinin 1.000 ve Merzifon'da 225 Liralık bağış yapıldığı tespit edilmiştir¹³⁵³.

¹³⁵⁰ *Ulus*, 22 Aralık 1940, nr. 6963, s. 2.

¹³⁵¹ *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1940, nr. 5880, s. 2.

¹³⁵² *Vatan*, 25 Aralık 1940, nr. 127, s. 2.

¹³⁵³ *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1940, nr. 5881, s. 3.

Bursa merkezinin göndereceği 10.000'den fazla kışlık eşyadan başka İznik kazası tarafından askeri makamlara teslim edilen hediyelerin miktarının 1.301, Orhan Gazi kazasının da 1.024 olduğu belirtilmiştir. Bursa'da ilkokul öğrencileri 100'den fazla çorap hediye etmiş ve hediye ettikleri çoraplarla fotoğraf çektirmişlerdir¹³⁵⁴. Adapazarı köylerinin ilk parti olarak sayısı 262'ye varan fanila, çorap ve eldiven gönderdikleri, diğer parti gönderimler için çalışmalarının devam ettiği, Balıkesir halkının 1940 yılı sonuna kadar toplamda 19.587 parça yünlü eşya verdiği, Trabzon halkının toplamda 5.250 parça eşya verdiği bildirilmiştir¹³⁵⁵. İstanbul Ticaret Odası 5.000 Liralık eşya toplayarak İstanbul Kızılay Merkezine teslim etmiştir. Antalya'da 1940 yılı sonuna kadar 6.000 pamuklu eldiven, çorap ve çok sayıda para toplanmış, dikiş makinelerini Halkevine taşıyan birçok kadın da askerler için dikiş dikmiştir¹³⁵⁶.

Kızılay Ankara Merkezi 5 Ocak 1941 gününü orduya hediye toplama günü olarak tespit etmiştir. Parti teşkilatının yardımıyla oluşturulmuş kolların mahalleleri dolaşarak halka kolaylık olmak üzere Kızılay teşkilatına verilmemiş hediyeleri makbuz karşılığında toplamaları kararlaştırılmıştır. Evlerinde hediye hazırlayamayanlar için de şehrin 3 bölgesinde açılan merkezlerde maliyet fiyatına hediye eşya satılmaya başlamıştır. Binlerce vatandaş bu merkezlere uğrayarak hediyelerini temin etmiştir¹³⁵⁷. Bir gün içerisinde sabahdan akşama kadar her 3 satış merkezine binlerce vatandaşın uğradığı ve yalnız bir günde 25.000 parçaya yakın hediye eşya satışı olduğu belirtilmiştir. Kızılay Ankara Merkezi Ankaralılara duyuru yaparak 5 Ocak 1941 tarihinde oluşturulan kolların mahalle ve evleri dolaşarak hediyelerin ayniyat makbuzları karşılığında teslim alacakları hatırlatılmıştır. Mehmetçiğe hediye toplama günü olarak tespit edilen bu günde herhangi bir sebeple hediyesini Kızılay'a teslim edemeyen vatandaşların Kızılay Merkezinin şehirdeki, Yenişehir'deki ve Cebeci'deki teşkilatına bağış yapmaya devam edebilecekleri bildirilmiştir¹³⁵⁸. Orduya hediye toplama günü sonrasında Parti ve Kızılay teşkilatının seçtiği memurlar Ankara'yı dolaşarak askerler için evlerde hazırlanmış hediyeleri toplamaya başlamış, hediye toplama işinde gönüllü olarak Ankara'nın orta, lise ve

¹³⁵⁴ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1940, nr. 5884, s. 2.

¹³⁵⁵ *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1940, nr. 5885, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1940, nr. 5886, s. 5.

¹³⁵⁶ *Vatan*, 28 Aralık 1940, nr. 130, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1940, nr. 5889, s. 2.

¹³⁵⁷ *Ulus*, 3 Ocak 1941 nr. 6975, s. 1.

¹³⁵⁸ *Ulus*, 4 Ocak 1941 nr. 6976, s. 1.

yüksek öğrenim gençliğinden 120 kız öğrenci de bulunmuş, 40.000'den fazla eşya toplanmıştır. Hatta Parti ve Kızılay teşkilatı bu geniş ilgiden kuvvet alarak bütün ülkede birer Mehmetçik Günü yapılmasını kararlaştırmıştır. Mehmetçik Günü Ankara halkının askerlere derin sevgisinin tezahürü kabul edilmiştir¹³⁵⁹.

7 Ocak 1941 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde “*Bugün sıcak yuvamızda bayramımızı kutlarken binlerce vatandaşın bizden yardım beklediğini unutmayalım.*”¹³⁶⁰ mesajına yer verilmiştir. Aynı ay içerisinde Sandıklılılar kışlık hediye olarak ilk seferde 3.503 parça eşyayı Afyon Mıntıka Komutanlığı'na teslim etmiş, toplamda 35.000 parça eşya teslim edilmiştir¹³⁶¹.

12 Ocak 1941 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayınlanan kışlık hediye yardımlarına ait telgraflarda Düzce halkının 3.815 parça muhtelif eşya ve 805 Lira bağışladıkları, Tokat halkının 1.109 parça, Erbaa halkının 2.138 parça eşya verdikleri, Eleşkirt'te 800 çift yün çorapla 35 çift eşya bağışlandığı, Ürgüp halkının 1.764 parça yünlü eşya verdikleri belirtilmiştir. Mardin ve çevresinden 3.000'e yakın pamuklu mintan, 4.000 yünlü çorap ve Kızıltepe kazasında da 350 Lira bağışlanmıştır¹³⁶².

Elbistan'da toplanan 3.030 parça eşyanın Kızılay Cemiyetine gönderildiği, köylerde ve kasaba merkezlerinde faaliyete hararetle bir şekilde devam edildiği bildirilmiştir¹³⁶³. 28 Ocak 1941 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde ise askerlere yapılan kışlık hediye yardımları hakkında gelen telgraflarda Hatay'da yapılan Mehmetçik Günü münasebetiyle yünlü ve pamuklu eşya ve ayrıca hediye alınması için de 2.000 Lira bağışlandığı, Çoruh nahiyelerinden 1.689 parça, Merzifon halkının ilk parti olarak 1.726 parça eşya verdikleri, Şarkikarahisar'ın toplamda verdiği eşya miktarının 5.363 parçayı bulduğu, Kayseri halkının 6. parti olarak 1.070 çift yün çorap ile 209 kazak, 379 çift yün eldiven, 125 parça muhtelif eşya verdikleri açıklanmıştır. Kayseri Sümer Bez Fabrikası memur ve işçileri de Kızılay'a 2.800 pamuklu bağışlamışlardır¹³⁶⁴.

Diyarbakır halkı 2.060 çift yün çorapla 703 parça eşya, İncesu halkı 519 parça eşya, Akçadağ halkı da 2.740 çift yün çorap, 617 çift eldiven ve hediye alınması

¹³⁵⁹ *Vatan*, 6 Ocak 1941, nr. 139, s. 1.

¹³⁶⁰ *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1941, nr. 5897, s. 5.

¹³⁶¹ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1941, nr. 5896, s. 2.

¹³⁶² *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1941, nr. 5899, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1941, nr. 5905, s. 5.

¹³⁶³ *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1941, nr. 5910, s. 2.

¹³⁶⁴ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1941, nr. 5915, s. 3.

amacıyla 429 Lira vermiştir. Afyon Sandıklı ve köyleri halkı önceden verdikleri 3.503 eşyaya ilaveten 1.654 parça eşya vermişlerdir. Tirebolu halkı önceden verdiği 1.710 parça eşyaya ek olarak 1.952 parça, Bayburt'ta ilkokul öğrencilerinin 135 parça eşya verdikleri, Seferihisar halkının 571 Lira bağışta buldukları bildirilmiştir¹³⁶⁵.

Lefkoşa aydınları arasında bir komisyon oluşturularak Mehmetçiğe kışlık hediye tedariki için faaliyete geçilmiştir. Komisyona 30'dan fazla altın alyans hediye edilmiş, bu maksatla Lefkoşa ve Limasol şehirlerine rozetler dağıtılmış, Lefkoşa Halk Klubünde verilen bir müsamerede 58 İngiliz Lirası toplanmıştır. Yardımların devam edeceği vurgusu ile toplanan eşya ve paralar Konsolosluga ulaştırılmıştır¹³⁶⁶.

9 Mart 1941 tarihinde Milli Müdafaa Vekaleti'nin yayınladığı tebliğde ülkenin her tarafından orduya kışlık hediye olarak verilen 9.100 fanila, 20.000 yün kazak, 325.000 yün çorap, 120.000 pamuklu, 75.000 yün eldiven ve 50.000 muhtelif eşyanın ordu birliklerine taksim ve askerlere dağıtıldığı ifade edilmiştir. Tebliğin devamında yardıma katılan ve bu vesile ile orduya karşı derin alaka ve muhabbet gösteren halka ve yardımları görülen Kızılay ve diğer yardım kuruluşlarına teşekkür edilmiştir¹³⁶⁷.

Kızılay Cemiyeti halk tarafından yapılan asker bağışlarına aracılık etmeye devam etmiştir. Cemiyet sipariş edilenlere ilaveten 15.000 çift yün çorap ördürmüş, nakden yapılan bağışlarla askerlere hediye almış ve partiler halinde yollamıştır¹³⁶⁸. 9 Ağustos 1941 tarihinde Kızılay askerlere toplanacak kışlık hediyelerin kış bastırmadan yetiştirilebilmesi için daha erken toplanmaya başlayacağını ilan etmiştir¹³⁶⁹. Yardım Sevenler Cemiyeti de hazırlıklarına daha erken başlamaya karar vermiş ve faaliyete geçmiştir. Faaliyetleri kapsamında askerlere gönderilecek kışlık hediyeleri soğuklar başlamadan yerlerine göndermek üzere Kızılay'a getirecek vatandaşları yardıma davet için broşürler hazırlayıp dağıtmaya ve konferanslar vermeye karar vermiştir¹³⁷⁰.

1941 yılı Ekim ayının ilk haftasında yurdun her tarafında Kızılay Haftası kutlamaları devam etmiş ve Kızılay'a ait 50 makinelik atölyede 25.000 pamuklu ve

¹³⁶⁵ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1941, nr. 5921, s. 3; *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1941, nr. 5932, s. 3.

¹³⁶⁶ *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1941, nr. 5936, s. 3.

¹³⁶⁷ *Akşam*, 9 Mart 1941, nr. 8039, s. 3; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1941, nr. 5955, s. 1.

¹³⁶⁸ *Vatan*, 12 Nisan 1941, nr. 229, s. 6.

¹³⁶⁹ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1941, nr. 6106, s. 1.

¹³⁷⁰ *Akşam*, 20 Ağustos 1941, nr. 8201, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1941, nr. 6118, s. 2.

2.000 takım çamaşır dikilmiştir¹³⁷¹. Askerlere gönderilen kışlık hediyelerin toplanması için Yardım Sevenler Cemiyeti hazırlıklara başlamış, Halkevleri, Kız Enstitüleri ve Akşam Kız Sanat Okullarında eldiven, kazak örüleceği, başlık ve yelek dikileceği, isteyenlerin hediyelerini hazır olarak vereceği bildirilmiştir¹³⁷². 23 Kasım 1941 tarihli *Ulus Gazetesi*'nde Ankara halkına yönelik şu bildiri yayınlanmıştır:

“Sayın Ankaralılar insanlık alemi karanlık günler yaşıyor. Dünyanın üzerine çöken kâbusun ne gibi facialar doğuracağını şimdiden kestirmek zordur. Kanlı harp sahnelerine uzak olmayan memleketimiz milli birliğin sağlamlığına inanarak, kahraman Türk ordusunun kudretine güvenerek huzur ve sükûn içindedir. Kış ayları yaklaştı. Hudutlarımızda Türk şeref ve istiklalini bekleyen on binlerce kardeşimizi hatırlayalım ki göndereceğiniz küçük bir kış hediyesi onlara selam ve sevginizi götürecektir, yüreklerinde sıcak bir heyecanın tatlı ürperişini yaratacaktır.”

Verilecek hediyeler yün kazak, yün eldiven, avcı yelegeği, yün kuşak, yün fanila, kar başlığı, çamaşır, yün çorap olarak belirlenmiştir. Hediyelerin Kızılay ayniyat makbuzu karşılığında ve hediyeelik eşya tedarik edemeyen vatandaşların vereceği paraların da “Elerimize hediyeelik alınmak üzere” ibaresi yazılı Kızılay makbuzları karşılığında Posta Caddesi İçel Apartmanı Ankara Kızılay Merkezi, Evkaf Apartmanı Yardım Sevenler Cemiyeti Merkezi, Yenişehir'de CHP vilayet merkezindeki heyet tarafından 25 Kasım 1941 tarihinden itibaren kabul edileceği açıklanmıştır¹³⁷³.

Ankara için hediye toplama günü 25 Kasım 1941 olarak ilan edilmiş olmasına rağmen bir gün öncesinden pek çok vatandaş hediye toplama merkezlerine uğrayarak hediyeelik eşya ve hediyeeye çevrilmek üzere para verip makbuzlarını almışlardır. Müşterek komite hediyeelik eşya temin etmek isteyenlere kolaylık olmak üzere belirli yerlerde satış merkezleri kurmuştur. Bu komitenin Ankaralılara hitaben yayınladığı ilanda; şehrin 3 yerinde hediyeelik eşya satış merkezleri kurulduğu bildirilerek satışa arz edilen eşyanın fiyatları gösterilmiştir. İlanda hediyelerin toplanma yerleri Evkaf Apartmanı Yardım Sevenler Cemiyeti Merkezi, Ulus Meydanı Yerli Malları Pazarı, Yenişehir Atatürk Bulvarında Milli Piyango Satış Merkezi olarak belirlenmiştir. Yün eldiven 45 kuruş, kar başlığı 75 kuruş, yün çorap 55 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır¹³⁷⁴.

26 Kasım 1941 tarihinde “Kızılay ve Yardım Sevenler Cemiyetlerinin sınırlarımızda Türk şeref ve istiklalinin aziz bekçileri kahraman erlerimize yün kazak, eldiven, çorap, avcı

¹³⁷¹ *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1941, nr. 6160, s. 1.

¹³⁷² *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1941, nr. 6187, s. 2; *Ulus*, 13 Kasım 1941, nr. 7282, s. 2.

¹³⁷³ *Ulus*, 23 Kasım 1941, nr. 7292, s. 1.

¹³⁷⁴ *Ulus*, 25 Kasım 1941, nr. 7294, s. 1.

yeleği gibi kış hediyelerini kabule başladıkları” duyurulmuştur. Ankara’nın birkaç yerinde bu hediyeleri kabul üzere açılan merkez ve özellikle hediyeelik eşya satış merkezi halkın ilgisini çekmiş ve 1941 Kasım ayı itibariyle askerlere gönderilecek hediyeler için yatırılan miktar 1.000 Lirayı geçmiştir¹³⁷⁵.

Müşterek komite mevcut toplama merkezlerine dördüncüsünü ilave etmiş ve Yerli Mallar Pazarı gibi şehrin en işlek yerinde ve pazardaki satış merkezlerinin yanında toplama merkezi kurmuştur. Birçok vatandaş Yerli Mallar Pazarındaki merkezden hediyelerini temin etmiş ve aynı yerde ayniyat makbuzu karşılığında hediyelerini müşterek komiteye teslim etmiştir¹³⁷⁶. Müşterek komiteye bir günde teslim edilen hediyeelik miktarı 15.000’i geçmiş ve hediyeelik eşyaya çevrilmek üzere verilen para miktarı da devamlı artış göstermiştir¹³⁷⁷. Ankara’da ilk parti olarak 4.000 kar başlığı, 4.000 eldiven ve 4.000 çorap olmak üzere 12.000 parça eşya sevk edilmiş, sevk edilmeye hazır ikinci parti eşyanın 13.000 parça olduğu, bu suretle Ankara’nın hediyelerinin birinci hafta sonunda 25.000 parçaya varmış bulunacağı bildirilmiştir. Kar başlığı, eldiven, çorap gibi hediyeelik eşyadan başka Kızılay Genel Merkezi de fanila ve çamaşır gibi piyasadan temini zorluk gösteren eşyayı temin etmiştir.

Hediye toplama merkezlerine gelenler arasında haftalıklarını biriktiren öğrencilerin bulunması sevinçle karşılanmış, 1941 yılı bitmeden Ankara’dan 34.000 parça hediyeenin gönderileceği bildirilmiştir¹³⁷⁸. Müşterek komite toplanan paralardan bir kısmı ile 5.000 fanila ve 5.000 çamaşır takımı teminine karar vermiş, Kızılay Umumi Merkezi ve Sümerbank atölyelerinde hazırlanan fanila ve çamaşır takımlarının İstanbul’a teslimatının yapılacağı ve toplamın 50.000 parçaya ulaştığı bildirilmiştir¹³⁷⁹. Aralık ayı içerisinde müşterek komite verilen hediye miktarı ile hediyeelik eşyaya çevrilmek üzere yapılan bağışlarla temin edilen eşya miktarlarını ve çeşitli partiler halinde sevk edilmiş eşyaları bir liste halinde ilan etmiştir. Ankara’dan gönderilecek hediyelerin 100.000 parçaya varması için bütün tedbirler alınmıştır¹³⁸⁰.

¹³⁷⁵ *Akşam*, 26 Kasım 1941, nr. 8297, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1941, nr. 6207, s. 3.

¹³⁷⁶ *Ulus*, 27 Kasım 1941, nr. 7296, s. 1.

¹³⁷⁷ *Ulus*, 29 Kasım 1941, nr. 7298, s. 1-6.

¹³⁷⁸ *Ulus*, 5 Aralık 1941, nr. 7304, s. 1-4; *Ulus*, 6 Aralık 1941, nr. 7305, s. 1.

¹³⁷⁹ *Ulus*, 9 Aralık 1941, nr. 7308, s. 1; *Ulus*, 11 Aralık 1941, nr. 7310, s. 1.

¹³⁸⁰ *Ulus*, 17 Aralık 1941, nr. 7316, s. 1-4; *Ulus*, 24 Aralık 1941, nr. 7323, s. 2.

1941 yılı Aralık ayında askerlere gönderilecek kışlık hediye toplama işi Kızılay Cemiyetine verilmiş, İstanbul içinde 11 kaza şubesi faaliyete geçmiştir. Kış yardımı olarak çamaşır, yün çorap, yün eldiven, yün kuşak, kar başlığı, yün kazak, yün fanila ve avcı yeleşği verilmesi kararlaştırılmıştır. Hediye toplama süresi 1942 yılı ilk haftasına kadar uzatılmış, müşterek komitenin Ulus Meydanındaki satış ve toplama merkezinin bayram günlerinde de açık bulunacağı ilan edilmiştir¹³⁸¹. Ankara Ulus Meydanı'nda kurulan Kızılay ve Yardım Sevenler Cemiyetleri Ankara müşterek komitesi satış ve toplama merkezi 1942 yılı Ocak ayının ilk haftasında kapanmıştır. Ayrıca komite Yerli Mallar Pazarlarının bir dairesini bu işe tahsis ettiği için Sümerbank Genel Müdürlüğü'ne bir teşekkür mektubu göndermiştir. Asker armağanlarını hazırlayıp da müşterek komiteye vermemiş olanlara kolaylık olmak üzere Ankara'da evlerden toplama yapılmıştır¹³⁸².

Afyon'da Pazar ve Perşembe günleri çıkan *Haber* Gazetesinin 15 Ocak 1942 tarihli sayısında askerlere armağan toplamak için teşkil edilen komitenin topladığı 4.000 Lirayı birinci parti olarak Ankara Yardım Sevenler Cemiyetine gönderdiği yazılmış, para ve eşya bağışlanmasına devam edildiği bildirilmiştir¹³⁸³. İnebolu halkı ilk parti olarak 600 Lira bağışlamış, Kayseri Yardım Sevenler Cemiyeti ikinci defa olarak Kızılay'a 1.000 Lira vermiş, Merzifon'da da yardımlara başlanılarak ilk parti olarak 1.500 Lira toplanmıştır¹³⁸⁴. 8 Şubat 1941 tarihi ile 31 Ocak 1942 tarihi arasında Kızılay Genel Merkezine teslim edilen armağanların 51.750 takım çamaşır, 24.300 adet yün fanila, 60.000 adet yün kar başlığı, 3.000 çift yün eldiven, 3.000 çift yün çorap olduğu açıklanmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti ve Kızılay merkez ve şubelerine teslim edilen kışlık armağanlar da en yakın makamlara teslim edilmiştir¹³⁸⁵.

7 Mart 1942 tarihinde Sanayi Birliği'nin teşviki ile askerlere kışlık hediye gönderilmek üzere İstanbul fabrikatörlerince temin edilen 8.000 Lira çeşitli bankalarda Kızılay adına açılan cari hesaba kaydedilmiş, yardımlara devam edilmesi kararlaştırılmıştır¹³⁸⁶. 1 Aralık 1942 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyetinin Ankara

¹³⁸¹ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1941, nr. 6220, s. 2; *Ulus*, 26 Aralık 1941, nr. 7325, s. 1; *Ulus*, 28 Aralık 1941, nr. 7327, s. 1.

¹³⁸² *Ulus*, 13 Ocak 1942, nr. 7339, s. 2; *Ulus*, 27 Ocak 1942, nr. 7353, s. 2.

¹³⁸³ *Haber*, 15 Ocak 1942, nr. 2247, s. 1; *Ülkü*, 1 Şubat 1942, S. 9, C. 1, s. 24.

¹³⁸⁴ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1942, nr. 6263, s. 3.

¹³⁸⁵ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1942, nr. 6278, s. 3.

¹³⁸⁶ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1942, nr. 6304, s. 2.

genel merkezinde yapılan toplantıda askerlere kışlık yardımlarda bulunulması hakkında karar alınmıştır. Cemiyetin İstanbul merkezi için askerlere kışlık eşya dikilmesi için 10 dikiş makinesi temin edilmiştir. Kışlık hediye hazırlama imkanı bulamayan vatandaşlar yardımlarını nakden yapmışlardır. Kaymakamlıklarda oluşturulan yardım komiteleri de kışlık hediyeleri hazırlamaya başlamışlardır. Eminönü kazasında Pazartesi günleri yün günü olarak kabul edilmiş, muhitin yardımsever kadınları Pazartesi günleri askerlere gönderilmek üzere yün eşyalar örmüşler, fakir ve muhtaç halka dağıtılacak kışlık hediyeleri hazırlamışlardır¹³⁸⁷.

İkinci Dünya Savaşı sıkıntılarının en yoğun olarak yaşandığı 1940 ve 1943 yılları arasında çeşitli sosyal yardım kuruluşları öncülüğünce asker ve subaylara kışlık kıyafet yardımları yapılmıştır. Askeri besleyecek gıda bulmanın bile güçleştiği yıllarda halkın yardımıyla askerlere çok sayıda yünlü kıyafet gönderilmiştir. Bu yardımlar ekonomik kısıtlamalar ve zorluklar içerisinde geçinmeye çalışan halkın “*sınırlarını bekleyen kahraman askerlerine*” karşı cömertliğini de göstermiştir.

5. 2. TÜRK HAVA KURUMU'NA YAPILAN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

CHP, Kızılay ve Yardım Sevenler Cemiyeti öncülüğünde askerlere yapılan kış yardımlarından başka Türk Hava Kurumuna da yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşının sürdüğü, pasif korunma tedbirlerinin alındığı, savaşa hazırlık tedbirlerinin uygulandığı zamanlarda “*Göklerin Bekçisi*” vurgusuyla basında sık sık yer alan Türk Hava Kurumuna yardım faaliyetleri başlatılmıştır.

Türk Hava Kurumu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurduğu ilk ve köklü kurumlardan birisidir. Atatürk bu kurumu kurarken Türk göklerinin Türk yapımı uçaklarla Türk gençlerinde korunmasını arzu etmiş, “*İstikbal göklerde dir!*” diyerek hedef göstermiştir. 3 Mayıs 1935 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti'nin 6. Olağan Kurultay'ında Başvekil İsmet İnönü'nün “*Uçaksız yurt damsız bir eve benzer*” sözü dönemin devlet idarecilerinin hava gücüne bakışını göstermektedir. Cumhuriyet'in ilk

¹³⁸⁷ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1942, nr. 6571, s. 1-3.

yıllarından itibaren Türk Hava Kurumu'nun köklü bir kuruluş haline gelmesi için ciddi gayret gösterilmiş, kurum gündelik siyasetin üstünde tutulmuştur.

Türk Hava Kurumu ile ilgili 1940'lı yıllarda bir çok rapor düzenlenmiştir. Bu raporlarda kurumun kan kaybetmekte olduğu belirtilmesine rağmen gerekli çözümün üretilmediği görülmüştür¹³⁸⁸. Bunun sonucu olarak savaş yıllarına denk gelen zaman dilimi içerisinde basında sıklıkla yer alan yardım haberlerinin bir kısmı da vatandaşların Türk Hava Kurumu'na yaptığı bağışlardı.

1940 yılı Ağustos ayında Ankara'da bazı vatandaşlar yardım olarak altın alyanslarını Hava Kurumu'na bağışlamışlar ve bu şekilde bağış yapan vatandaşların isimleri *Ulus* Gazetesinde yayınlanmıştır. Aynı gazetede Ankara ve İstanbul'da başlayan alyans bağışlama hareketinin gün geçtikçe genişlediği ve İzmir ile İnegöl'den bazı vatandaşların alyanslarını Hava Kurumu'na bağışladıklarını belirten telgraflar alındığı yer almıştır. Üye yazılmak, para bağışında bulunmak ve alyanslarını vermek suretiyle halkın Hava Kurumu'na karşı gösterdiği ilgi gittikçe genişlemiştir. Yardımın genişliği *Ulus* Gazetesi'nde şu cümleler ile belirtilmiştir¹³⁸⁹:

“Türk hava filosunu zenginleştirmek için bütün milletin el birliği ile nasıl bir hamiyet seferberliğine çıktığı göz önündedir. Aylardan beri gazetelerimiz son nefeslerinde varlarını yoklarını Hava Kurumuna teberru eden veya yaşamaları için zaruri olanı ayırdıktan sonra üst yanını bu kuruma terk eden vatandaşların isim ve resimlerini neşrede neşrede bitiremiyor. Son bir ay içinde Hava Kurumu şubeleri vatandaşlarımızın daha samimi bir teberruunu kabul etmeye başlamıştır. Kıymetli nişan yüzüklerinin kuruma teberru edildiği şayi olur olmaz birbirleriyle yarış edercesine çiftler Hava Kurumu şubelerine akın etmeye ve parmaklarındaki nişan yüzüklerini çıkararak Türk göklerinin hizmetine terk etmişlerdir.”

Türk Hava Kurumu vatandaşların gösterdiği bu sıcak ilgiden cesaret alarak bu işlerin daha düzenli şekilde idaresi, yapılan bağışların şubelerden günü gününe merkeze gönderilmesi için talimatname hazırlamış ve şubelere göndermiştir. Kurum, alyanslarını bağışlayanlara içinde sahibinin adının yazılı olduğu gümüş yüzük vermeyi kararlaştırmıştır. Bağışlanan yüzüklerin karşılıklarıyla oluşturulacak filoya “Nişanlılar Filosu” adı verileceği açıklanmıştır¹³⁹⁰. Türk Hava Kurumuna yardım olmak üzere altın yüzüklerini kuruma veren vatandaşlara verilmek üzere üzerinde Türk Hava

¹³⁸⁸ Osman Yalçın; “Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu”, *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, Kış 2012, ss: 267-291, s. 275-277, 285.

¹³⁸⁹ *Ulus*, 28 Ağustos 1940, nr. 6850, s. 1; *Ulus*, 1 Eylül 1940, nr. 6853, s. 2; *Ulus*, 8 Eylül 1940, nr. 6861, s. 2.

¹³⁹⁰ *Ulus*, 26 Eylül 1940, nr. 6879, s. 2.

Kurumuna ait işaretler ve havacılığın simgesi kanatlar bulunan gümüş yüzükler yaptırılmış ve dağıtımına başlanmıştır¹³⁹¹. Mersin’de alyanslarını Türk Hava Kurumuna bağışlayan vatandaşlara Halkevinde yapılan hatıra yüzüğü dağıtım törenine katılan birçok izleyici de alyans ve altın bileziklerini bağışlamışlardır¹³⁹².

9 Kasım 1940 tarihinde İstanbul’da İpek, Saray ve Melike Sinemalarının sahipleri vilayete müracaat ederek Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatının ikinci yıldönümünde hasılatlarını Türk Hava Kurumu’na bağışlayacaklarını bildirmişlerdir. Bu sinemalar matine ve süvarelerinde Atatürk’ün hayatı ile cenaze törenine dair filmler göstereceklerini açıklamışlardır¹³⁹³.

Türk Hava Kurumu’na yardımda bulunmak üzere İstanbul manifatura tüccarlarından oluşan bir grup faaliyete geçmiştir. Yapılan yardımlar için “*Dünyanın bu günkü karanlık vaziyeti karşısında huzur ve refahla yaşadığımız aziz topraklarımızın müdafaası için yapılan bu hareket en yüksek takdire layıktır*” şeklinde yorumlanmıştır¹³⁹⁴.

Hava Kurumu’na yardım konusunda halkın gösterdiği ilgi her gün artmış ve bağış miktarı yüksek rakamlara ulaşmıştır. Adana Milli Mensucat Fabrikası sahipleri Hava Kurumuna yeniden 10.000 Lira bağışlamışlar, bu bağışla birlikte milli fabrika sahiplerinin Hava Kurumuna yapmış oldukları yardım 60.000 Liraya ulaşmıştır. İzmit tüccarları 2.500 Lira vermiş, madeni eşya ithalat birliği ve manifatura birlikleri 65.000 Lira bağışta bulunmuşlardır. Hava Kurumu lise, orta okul ve yüksek öğrenim gençleri arasında özel bir teşkilat kurmuş, gençlerin bağışlayacakları para ile bir uçak satın alınacağı ve “Kültür” adı verileceği açıklanmıştır. Ayrıca resmi dairelerle mali müesseseler, hesap pusulalarına Hava Kurumu için pul yapıştırmaya karar vermişlerdir¹³⁹⁵. 15 Aralık 1940 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*’nde İstanbul manifatura, ipekli, iplikçi ve tuhafiyecilerinin Türk Hava Kurumu’na bağışlarının devam ettiği bildirilmiş ve tüccarların isimleri ile bağış miktarları gazetede yayınlanmıştır¹³⁹⁶. Hava Kurumu için manifatura ihracat tacirlerinin bağış toplama işini büyük başarı ile yürütmüş, Hava Kurumu’na ilk parti olarak 100.000 Lira bağışlamış ve bağışın

¹³⁹¹ *Akşam*, 30 Kasım 1940, nr. 7943, s. 2.

¹³⁹² *Ulus*, 20 Aralık 1940, nr. 6961, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1940, nr. 5879, s. 3.

¹³⁹³ *Vatan*, 10 Kasım 1940, nr. 82, s. 2.

¹³⁹⁴ *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1940, nr. 5862, s. 2.

¹³⁹⁵ *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1940, nr. 5864, s. 3; *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1940, nr. 5865, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1940, nr. 5866, s. 2.

¹³⁹⁶ *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1940, nr. 5874, s. 3.

300.000 Lirayı bulmasının ümit edildiği ifade edilmiştir. İstanbul piyasasından bağış olarak 3.000.000 Lira kadar para toplanabileceği tahmin edilmiştir. Aralık ayının ikinci yarısında Antakya’da kuruma yapılan bağışlar 6.000 Lirayı bulmuş ve Kangal’da kurum üyesi 2.700 vatandaş 4.000 Lirayı kuruma vermiştir¹³⁹⁷.

1941 yılbaşına denk gelen Kurban Bayramı için basında ilanlar yayınlanmıştır. 1 Ocak 1941 tarihinde “*Yurttaş Kurbanınızı Hava Kurumu’na verirken felaketzedelere ve kimsesiz yavrulara yardım etmiş olacağımızı da unutmayalım*” denilirken devam eden günlerde kanatlı gençliğe yardım ederek geçirilecek bir bayramın bayramların en huzur vereni olacağı vurgulanmıştır¹³⁹⁸. *Cumhuriyet Gazetesi*’nde yayınlanan “*Yurttaş Kuvvetli Türkiye havada kuvvetli Türkiye demektir. Bu hakikati gerçekleştirmek her yurttaşın vazifesidir.*”; “*Yurttaş Tayyaresi, tayyarecisi bol olmayan milletlerin hayatını er geç tehlike saracaktır. Tehlikeyi önlemek için Hava Kurumu’na yardım ediniz.*” cümleleri ile yardımların öneminin altı çizilmiştir¹³⁹⁹. İlerleyen günlerde mesaj içerikli pek çok ilan yayınlanmıştır. Bu ilanlardan bazıları şu şekildedir¹⁴⁰⁰:

“Yurttaş Hava tehlikesini önlemek için havada kuvvetli olmak lazımdır. Kurbanını, kurban derilerini Hava Kurumu’na vermekle bu tehlikeye karşı koymuş olacaksınız”; “Sulh ve sükun içinde bir bayrama eriştiğimize sevinerek kurbanlarımızı havalamızın korunmasına bağışlayalım.”; “Yurttaş Türk milletinin göklerimiz için Hava Kurumu’na yaptığı yardım müstakil yaşamak azminin en parlak ölçüsüdür”; “Yurttaş Kurbanını Hava Kurumu’na vermek kurban olmamak için en kuvvetli teminattır”; “Bugün sıcak yuvamızda bayramımızı kutlarken binlerce vatandaşın bizden yardım beklediğini unutmayalım”; “Günde yüzlerce kurban veren milletlerden örnek alarak harp ve sulh için iyice hazırlanmamız lazımdır. Kurbanlarımızı Hava Kurumu’na vermek bu hazırlığa iştirak etmek demektir”; “Yenilmez kanatlarla göklerimizizi dolduracak gençlik bu ideale çabuk varabilmek için Türk Hava Kurumu’na sık sık yardım edelim.”

1941 yılı başında Manifaturacılar Birliği Hava Kurumuna Yardım Komitesi 150.000 Lira toplamıştır. 1941 yılı başlangıcında tüm ülke çapında yardımların devam ettiği, “*Hamiyetli milletimizin teberruları artıyor ve genişliyor*” başlığı ve vurgusuyla basında sıklıkla yer almıştır. Kayseri ve köyleri halkının yaptıkları yardım 4.574 Liraya varmış, Antakya’da bazı tüccarlar 100 ve 50’şer Lira vermiş, Beypazarı halkı

¹³⁹⁷ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1940, nr. 5879, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1940, nr. 5886, s. 3.

¹³⁹⁸ *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1941, nr. 5891, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1941, nr. 5892, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1941, nr. 5896, s. 5.

¹³⁹⁹ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1941, nr. 5892, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1941, nr. 5893, s. 2.

¹⁴⁰⁰ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1941, nr. 5896, s. 2-3-4-5; *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1941, nr. 5897, s. 5.

1.038 Lira bağışlamış, İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi 1.500 Lira, Anadolu İnkişaf Şirketi 1.000 Lira bağış yapmıştır¹⁴⁰¹.

Konya halkının Türk Hava Kurumuna yaptıkları yardım her ay artmış, kurban bayramında kesilecek kurban derilerinden Hava Kurumuna bağışlananları toplamak üzere Hava Kurumu hazırlık yapmış, ayrıca kurban kesecek vatandaşlar çoğunun kurban kesmekten vazgeçerek kurban paralarını kuruma vermişlerdir. Eskişehir halkı ise kuruma 9.220 Lira bağışlamış, *Cumhuriyet* Gazetesinde yardım yapanların isim ve yardım miktarları yayınlanmıştır. Ülke çapında para ve kurban bedeli yardımları yapıldığı gibi canlı kurban yardımlarının da yapılmıştır¹⁴⁰².

İstanbul Dokumacılar Birliğine dahil olan bütün esnaf aralarında topladıkları 1.000 Lirayı kurum veznesine yatırmıştır. Kayseri Türk Hava Kurumu şubesi 2.032 Lirası fitre ve 8.948 Lirası kurban derileri satış gelirinden 2.787 Lirası da üye taahhüdatından olmak üzere 19.330 Lira bağışlamıştır¹⁴⁰³. Adana'da Milli Mensucat Fabrikası sahiplerinden bir kişi kızının nişanlanması sebebiyle nişan merasimi masrafı karşılığı olan 1.500 Lirayı Hava Kurumuna bağışlamıştır. Ankara Çivril kazası merkez nahiye ve köyleri halkı Hava Kurumuna 7.210 Lira bağışlamış, 3 Şubat 1941 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde yardımları yapan kişilerin isimleri ve yardım miktarları yayınlanmıştır¹⁴⁰⁴. Kıbrıs Türkleri de Hava Kurumu'na hediyeler toplamış, Lefkoşa aydınları arasında bir komisyon oluşturulmuş, 30'dan fazla altın alyans hediye edilmiş ve bu amaçla Lefkoşa ve Limasol şehirlerine rozetler dağıtılmıştır¹⁴⁰⁵.

1941 yılı Şubat ayı içerisinde Manifaturacıların Hava Kurumuna bağışlarını toplayan komite, Türk Hava Kurumuna 60.000 Lira teslim etmiştir. Bu bağışla beraber toplam miktar 160.000 Liraya ulaşmıştır. Hava Kurumu gelirini arttırmak maksadıyla manifaturacılar, ıtriyatçılar, hırdavatçılar, keresteciler ve diğer esnaf kuruluşlarının temsilcileri kurumun İstanbul başkanlığında bir toplantı yapmışlar, bu toplantıda keresteciler 10.000 Liralık bir yardım yapmışlardır¹⁴⁰⁶.

¹⁴⁰¹ *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1941, nr. 5893, s. 2-3.

¹⁴⁰² *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1941, nr. 5899, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1941, nr. 5902, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1941, nr. 5909, s. 3.

¹⁴⁰³ *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1941, nr. 5910, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1941, nr. 5913, s. 3.

¹⁴⁰⁴ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1941, nr. 5921, s. 3.

¹⁴⁰⁵ *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1941, nr. 5932, s.3; *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1941, nr. 5936, s. 3.

¹⁴⁰⁶ *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1941, nr. 5938, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1941, nr. 5939, s. 2.

İstanbul okullarında da Hava Kuvvetlerine yardım faaliyeti devam etmiş, okullara üye karnelerine yapıştırılmak üzere 57.000 Liralık pul gönderilmiş, sene sonuna kadar bu miktarın 100.000 Lirayı bulacağı ifade edilmiştir. İstanbul’da 8 aydan beri toplanan paranın 481.000 Lira olduğu, bu toplamın 1941 Haziran’ına kadar 1.000.000 Liraya çıkarılması için gereken teşebbüslerin yapılacağı bildirilmiştir¹⁴⁰⁷.

1941 yılı Mart ayında cenazelere gönderilen çelenklerin bedellerinin Hava Kurumu ve Kızılay gibi yararlı cemiyetlere verilmesi usulü yayılmaya başlamıştır. Vefat eden Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi’nin vasiyeti üzerine mezarına çelenk konulmamış ve çelenk paraları kurumlara bağışlanmıştır. Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun kardeşi Rüştü Saraçoğlu’nun vasiyeti dolayısıyla çelenk bedeli Hava Kurumu’na verilmiştir. Bu şekilde her iki kuruma yatırılan çelenk paraları 700 Lirayı bulmuştur. Hava Kurumu İstanbul Şubesi cenazelere gönderilmek üzere madeni çelenkler yaptırmayı düşünmüş, çelenk göndermek isteyenlerin kuruma bedelini yatırmak suretiyle bu çelenkleri geçici olarak almaları ve sonrasında iade etmeleri kararlaştırılmıştır¹⁴⁰⁸.

1941 yılı Haziran ayında Türk Hava Kurumuna bağışta bulunmak isteyen vatandaşlarla iletişimi sağlamak üzere kurumun İstanbul Merkezinde bir teşkilat oluşturulmuştur. Resmi evrağa yapıştırılan Hava Kurumu pulları dahil olmak üzere bütün gelir kaynaklarının düzenli kontrolü sayesinde gelir önemli derecede artmıştır. Özellikle ortaokul ve liselerle yüksek öğrenim öğrencileri arasında kuruma üye yazılanların sayısı dikkate değer bir sayıya ulaşmıştır¹⁴⁰⁹. 22 Ağustos 1941 tarihinde Hava Kurumunun hava ordusuna eleman ve malzeme yetiştirmek üzere büyük oranda faaliyet gösterdiği vurgulanmış ve İstanbulluların Hava Kurumuna yardım olarak 11 ayda 1.000.000 Liradan fazla gelir elde ettikleri belirtilmiştir. 23 Eylül 1941 tarihinde ise *“Halkımızın Hava Kurumu’na milyonlarca yardımda bulunması göklerimizizi kısa bir zaman içinde yenilmez kanatlarla dolduracağımızın müjdesidir.”* denilmiş ve fitre ve zekatin yardım için vesile hazırladığının unutulmaması gerektiği vurgulanmıştır¹⁴¹⁰.

¹⁴⁰⁷ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1941, nr. 5943, s. 2.

¹⁴⁰⁸ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941, nr. 5957, s. 2.

¹⁴⁰⁹ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1941, nr. 6055, s. 2.

¹⁴¹⁰ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1941, nr. 6119, s. 1; *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1941, nr. 6145, s. 2.

25 Aralık 1941 tarihli *Haber Gazetesi*'nde “*Kurban Bayramında Türk Hava Kurumunu unutmayınız*” mesajı veren şöyle bir haber yayınlanmıştır¹⁴¹¹:

“Dünyayı saran cehennem ve mahşer günlerinden aldığımız dersler havada yenilmez bir millet haline gelmenin en zaruri yaşama şartlarından biri olduğunu bize daha iyi öğretmiştir. Kurban Bayramında Türk Hava Kurumunu yardım vazifesini unutmayalım. Keseceğimiz kurbanları göklere armağan edelim. Havacılığa kıymet veren milletlerin daima başları dik ve havaya kalkaktır.

Havada kuvvetli olmak, cepheleler gibi gerileri de emniyet altında tutmak demektir. Türk vatanının emniyeti bizden bol kanat ve uçucu istiyor. Kurbanınızı hava Kurumu'na vermekle bu isteğe cevap verebilirsiniz.

Halk yardımı ile Türk gençliğini kanatlandırmak yolunda çalışan Hava Kurumuna üye olunuz. Kurban bayramı bunun için en güzel bir vesiledir.

Kurbanımızı hava kurumuna verirken hayvancılığımıza, felakete uğrayanlara ve kimsesiz yavrulara aynı zamanda yardım etmiş olacağımızı unutmayalım.”

İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü ve her türlü savaşa hazırlık tedbirinin uygulandığı zamanlarda halk Türk Hava Kurumu'na da yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Alyans bağı, para bağı, kurban derileri bağı gibi yardım türleri, yapanların isimleri ve yardım miktarları basında sıklıkla yer almıştır. Yapılan yardımlar Türk Milleti'nin “Göklerin Bekçisi” olarak kabul ettiği Türk Hava Kurumu'na verdiği değeri göstermektedir.

5. 3. YARDIM SEVENLER CEMİYETİ'NİN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan fakirlik ve sefaletin hafifletilmesi yolunda devlet ve parti kurumlarının yanı sıra gönüllü hayır kuruluşları da sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Savaş yıllarında hayır işleri ile ilgilenen gönüllü sosyal yardım kuruluşlarından biri Yardım Sevenler Cemiyeti idi.

5. 3. 1. Milli Müdafa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri

1928'de Ankara'da Mevhibe İnönü tarafından Kadın Yardım Cemiyeti adı ile kurulan Cemiyet 1938'de Yardım Sevenler Cemiyeti adını almıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında artan yoksulluk karşısında ve askeri seferberliğin yoksul asker ailelerine ve kadınlara olumsuz yansması dolayısıyla sosyal yardım faaliyetlerine hız

¹⁴¹¹ *Haber*, 25 Aralık 1941, nr. 2243, s. 1.

vermiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti yoksullara yardımda bulunmuş, gönüllü hasta bakıcı yetiştirmeye ve Türk kadınına teknik bilgi ve cephe gerisi işlerine hazırlamaya gayret etmekle beraber daha çok sosyal yardım alanında çalışmıştır¹⁴¹². Cemiyetin amacı fakirlere, yoksul çocuklara, öğrencilere ve kadınlara yardım etmektir. Cemiyet özellikle kadınları seferber ederek hayır işlerinde ve orduya tıbbi malzeme, giyecek eşya üretiminde kadın emeğini kullanılır hale getirmeyi hedeflemiştir. Toplumsal cinsiyet açısından kadına atfedilen merhamet, şefkat, yaraları sarma ve erkeğinin yanında olma gibi nitelikleri ön plana çıkararak; bunları askerin, ulusun, devletin yanında olma ve yaralarını sarma görevine dönüştürerek kadınları gönüllü hayır faaliyetlerinde bulunmaya ve ordu için gönüllü olarak çalışmaya teşvik etmiştir.

Savaştan kaynaklanan yoksulluk karşısında Cemiyet faaliyet alanını genişletmiş ve İstanbul’da bir şube açmaya karar vermiştir. 29 Nisan 1941 tarihinde İstanbul Valisi Lütfi Kırdar’ın eşi Hayriye Kırdar başkanlığında şehrin ileri gelen kadınları İstanbul Parti Merkezi’nde toplanarak Yardım Sevenler Cemiyeti’nin İstanbul şubesini açmışlardır¹⁴¹³. Cemiyet İstanbul’daki faaliyetlerini Eminönü Halkevi’nde kurulan büroda yürütmüştür. Kendisini Hükümet ile ortak bir amaçsal düzlemde tanımlayan Cemiyet, sivil hayatta Hükümetin siyaset ve emniyetini gerektiren işlerin kolaylaştırılmasını ve kadınların seferber edilmesi görevini yüklenmiştir. Cemiyet faaliyetlerini yürütürken devletin sağladığı olanaklardan ve mali destekten de yararlanmışlardır. İstanbul şubesinin açılışında okunan bildiriye göre Cemiyet’in amaçları ve faaliyetleri şu şekilde ifade edilmiştir¹⁴¹⁴:

“Cemiyet Bayan Mevhibe İnönü’nün beyannamesini çoğaltacak ve en küçük köylere kadar gönderecektir. Türk kadınına bugünkü harplerin zorluk ve külfetlerine alıştırmak için konferanslar tertip edecek, köylere gidip köylü kadınları irşat eleyecektir. Hükümetin siyaset ve emniyeti icabı halka verdiği işleri kolaylaştıracak tedbirler alacaktır. Mevcut gönüllü hastabakıcı kurslarını genişletecek, semt hastanelerinden azami randıman alacak, harp halinde sığınak, pasif korunma, ışık maskeleye, göç, himayesiz çocuklara yardım, kreş, gıda ve su gibi ihtiyati ihtiyaçları güçlükle temin edilen yerlerde faaliyet gösterecek, telgraf, telefon ve posta servislerinde çalışma gibi işlerde erkeklerden geri kalmayacaktır.”

12 Mayıs 1941 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti’nin Erzurum’da da bir şubesi açılmıştır. Bu şube birçok malûl ve fakire yardımda bulunmuş, işsiz kadınları

¹⁴¹² Metinsoy; *a.g.e.*, s. 345; Dicleli; *a.g.m.*, s. 118.

¹⁴¹³ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1941, nr. 6006, s. 1; *Akşam*, 30 Nisan 1941, nr. 8089, s. 2.

¹⁴¹⁴ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 346.

Maliye Vekilliği'nce gönderilen tezgahlardan istifade ederek dokumacılık sanatının üreticileri arasına sokmuştur. Daimi olarak çalışan 43 kadına çıraklık devrelerinde ufak bir ücret de verilerek dokuma ustalarının nezareti ile dokumacılık öğretilmiş, isteyenlere Cemiyetin yardımı ile ve uzun vadelerle tezgah temin edilmiştir. Fakir annelere kundak takımı da dağıtan şube Ankara'da olduğu gibi Erzurum'da da kadınların gönüllü ordu hizmetlerini en iyi şekilde temini için hazırlıklar yapmıştır¹⁴¹⁵.

Yardım Sevenler Cemiyeti çalışmalarından ilham alarak Manisa'da da bir şube oluşturulmuş ve çalışmalar 250 kişilik gönüllü kadın grubu ile yapılmıştır. Cemiyet üye taahhütleri, sinema, rozet ve gardenparti hasılatı gibi çeşitli kaynaklardan yararlanarak maddi kudretini ve iş hacmini her gün biraz daha arttırmıştır. Cemiyet üyeleri Pazartesi, Salı ve Cuma günleri toplanarak ordu ve ülke pasif korunma ihtiyaçları için her gün sayısı 500'den aşağı olmamak üzere sargı bezi ve harp paketi hazırlamışlardır. Ayrıca kız enstitüsü ve ortaokuldan mezun 50 genç bayan için hastabakıcılık kursu açılmış ve faaliyete başlanılmıştır¹⁴¹⁶.

Yardımssevenler Cemiyetince yayınlanan "*Türk Kadını Vazifeye Davet Beyanamesi*" 21 Nisan 1941 tarihli *Ulus Gazetesi*'nde şu şekilde yer almıştır¹⁴¹⁷:

"En büyük kuvveti damarlarındaki asil kanda bulan yurtsever Türk anası, Türk kızı! İş başına, emek birliğine... Dün olduğu gibi bugün de yüreğindeki sönmez ateşinle yurt müdafaasına erkeğinin yanında katılmak istiyorsun.

Elinde silah, yüreğinde inan, siperde yer alan eşsiz kahraman, tarlasında parlayan sabası, ardında nöbet alan Fatma kadar emin ol sana da hayran

Daha dün kara kışın korkunç soğuşunda sıcak ellerinle onu saran armağanın şükranı, sevginle beraber damarlarında dolaşıyor. İşte coşan kalbinin en derin ve sonsuz heyecanından hızını, kuvvetini alan cemiyetin senin içinde dile geldi, müjdeliyor.

Savaşa hazırlık devresinin bu son günlerinde sana sınır gerisinde ordu sıhhiye işlerinde ödev verildi, iş başına. İstersen sağlık veren nüvazişkar ellerinle kardeşinin, yavuklunun, kocanın yurt müdafaasında akacak kanını durdurmak, yarasını saracak harp paketi ve sargularını ilaç ve ampullerini hazırlamak için ayırabildiğin günler emek birliğine gel. İstersen sana her elbiseden daha çok yakışan kırmızı ay işlenmiş gönlün ve imanın gibi beyaz, temiz gömleğini giyerek Mehmedinin yarasını sarmaya koşacağın günü de bekleniyor.

Pulluğun demirine yapışan Fatma gibi işine sen de bugünden sarıl. Asker hastanelerine git, gönüllü çalışmak istediğini söyle. Daha yaralı olabilmen için bilgi ile bezenmeye çalış, gönüllü hastabakıcı kurslarımızdaki boşluğunu doldur.

¹⁴¹⁵ *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1941, nr. 6019, s. 2.

¹⁴¹⁶ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1941, nr. 6062, s. 2.

¹⁴¹⁷ *Ulus*, 21 Nisan 1941 nr. 7079, s. 2.

Yardımsseven Türk anası Türk kızı; emek vermek imkanını bulamazsan tasa etme, iyi duygularını sınırına çarpacak kötü niyetleri olduğu gibi kara ve acı günleri de yok edeceğine inan. Atalarının sosyal yardım terbiyesi esas ve hakikatini kara gün dostu diye adlandırdıklarını unutma.

Aramıza gir, saflarınızı sıklaştır, düşkünlerine yardıma koş. Türk toprakları üstünde düşkün hiçbir insan bırakmamak gayretin inan ki yurt severliğinin de en parlak zaferi ve en değerli bir örneği olacaktır. İşte senin tarihle başlayıp tarihle sona erecek hakkın yüce mevkiin ve kutsal vazifelerin.“

Türk kadınına milli müdafaa hizmetinde vazife almaya davet eden beyanname üzerine İstanbul Yardım Sevenler Cemiyeti'nde kurulan komite faaliyet esaslarını ve alanlarını tespit etmiş; çeşitli semtlerde faaliyette bulunmak üzere ekipler kurmayı kararlaştırmıştır. Bu durum basında “Kadınlarımız Hummalı Bir Faaliyete Hazırlanıyor” başlığı ve vurgusu ile yer almıştır¹⁴¹⁸. Mevhibe İnönü imzası ile Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Türk kadınına vatan müdafaasına davet eden beyannamesinin İstanbul kadınları arasında uyandırdığı ilgi günden güne artmıştır. Beyannamenin ülkenin en uzak köşelerine kadar yayılması, Türk kadınına savaşın zorluklarına alıştırmak için İstanbul'un tanınmış aile kadınlarından oluşan kollar oluşturulmasına ve bu kolların köylere kadar Halkevleri ve Semt Ocakları bulunan yerlerde vazife olarak kadınları bilgilendirmelerine karar verilmiştir. Bu kollara Hükümetin halka tamim ve tebliğ ettiği şeylerin uygulamasını kolaylaştırmak görevi de verilmiştir¹⁴¹⁹.

Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti *Ulus Gazetesi*'yle harp paketi, sargı ve ilaç hazırlama işinde çalışmak isteyenlere otobüs temin edildiğini, otobüsün kalkacağı durak gidiş ve dönüş saatlerini ilan etmiştir. Gönüllü hastabakıcılık kursuna yazılmak isteyenlerle hasta yatak takımları ve hasta çamaşırları dikişine yardım etmek isteyenlerin Evkaf Apartmanı'nda Yardım Sevenler Cemiyetine başvurabilecekleri gün, saat ve telefon numalarını duyurmuştur¹⁴²⁰. Ankara basınında kadınların geniş bir faaliyetle çalıştıkları, Mevhibe İnönü'nün de çalışmaları kontrol ettiği ifade edilmiştir. Halkevleri de kadınların bu çalışmaya katılması için teşebbüsler yapmış; dikiş makinesi olan Halkevlerinin bu işleri düzenlemeleri, diğerlerinin ise harp paketi, sargı ve ilaç hazırlama servislerini kuvvetlendirmeleri kararlaştırılmıştır¹⁴²¹.

¹⁴¹⁸ *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1941, nr. 6001, s. 2.

¹⁴¹⁹ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1941, nr. 6002, s. 2.

¹⁴²⁰ *Ulus*, 21 Nisan 1941, nr. 7079, s. 2.

¹⁴²¹ *Ulus*, 22 Nisan 1941, nr. 7080, s. 1; *Ulus*, 24 Nisan 1941, nr. 7082, s. 2.

27 Nisan 1941 tarihli *Ulus* Gazetesi'nde Yardım Sevenler Cemiyeti'nin ön ayak olduğu kadınların orduya yardım faaliyetinin hararetle devam ettiği, kadınların ordu hizmetinde görev almak, özellikle ordu sıhhiyesine faydalı olabilecek işler yapmak için müracatta buldukları ifade edilmiştir. Cemiyetin İstanbul'da bir şubesinin açılması faaliyetleri İstanbul'a yaydığı için büyük bir memnuniyet uyandırmıştır. Mevhibe İnönü, Sıhhiye Deposuna giderek servislerde bizzat çalışmak istediğini söylemiş ve beyaz önlüğünü giyerek harp paketine konulmak üzere kompres hazırlamış, depodaki büyük masa etrafında günlerdir faaliyet halinde bulunan bayanlarla birlikte çalışmıştır¹⁴²². Ertesi gün ise basında yayınlanan bildiri ile Ankara kadınları yapabilecekleri işler konusunda bilgilendirilip vazifeye çağırılmıştır. Bildiride kadınlar şu cümlelerle yardımlara katılmaya çağırılmıştır:

“Ankara'nın muhterem kadınları; Memleketin bütün evladını hizmete çağırdığı günlerdeyiz. Türk kadını vatan seslenince Türk erkeği gibi, azimle koşmasını bilir. Bütün Türk zaferlerinde Türk kadınının da büyük bir hissesi vardır. Bu günlerimizi her vakitki sade işlerle doldurmamalıyız. Eminim ki birçok kadın ne yapsam, ne işe girsem de benim de bugünlerde milletime bir hayırım dokunsa endişesindedirler.

Yardımsevenler Cemiyeti bu aziz arzuya cevap veriyor. Sizleri memleket hizmetine yardıma çağırıyor. Üç türlü çalışma sahası tespit ettik.

1-Milli Müdafaa Vekaleti sıhhiye deposunda sargı ve sıhhat malzemesi hazırlamak

2-Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Hıfzısıhha Enstitüsü'nde makinelerle askeri hastaneler için çamaşır dikmek

3-Cebeci Hastanesinde gönüllü hastabakıcılık kurslarına yazılıp devam etmek”

Bildiride çalışma sahaslarına katılım şartları da açıklanmıştır. Sıhhiye malzemesi hazırlama işlerinde çalışacak kadınların Pazartesi ve Çarşamba günleri Evkaf Apartmanı'ndaki merkeze veya Parti binasına müracaat ederek kayıt ve çalışma günlerini tespit etmeleri gerektiği, depolara her gün belirli duraklardan otobüsle gidilip dönüleceği belirtilmiştir. Hastane takımlarını dikme işinin de 2 Mayıs'da Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti yanındaki salonda başlayacağı ilan edilmiş ve orada çalışma imkanı bulamayanların malzemeyi evlerinde de dikebilecekleri, isteyenlerin ücretini vererek Cemiyetin muhtaç kadınlarına diktirebilecekleri duyurulmuştur. Gönüllü hastabakıcı kursunun ise yetkili doktorların nezaretinde Cebeci Hastanesinin uygulama sahaslarından yararlanılarak devamlı ve faydalı olacağı, isteyenlerin 2 Mayıs 1941 tarihinde Cebeci Hastanesine gelmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Bildirinin

¹⁴²² *Ulus*, 27 Nisan 1941, nr. 7085, s. 1.

sonunda ise “Aziz kadınlar yararlı olabilmek fırsatlarından istifade ediniz. Arkadaşlarınıza bunları anlatınız. Vatan Yardımsevenler Cemiyeti ağzıyla sizleri 3 yerde, 3 mevzuda hizmete çağırıyor. Ona fiilen cevap veriniz.”¹⁴²³ cümleleri ile katılım sağlanması talep edilmiştir.

İstanbul kadınlarının cephe gerisi hizmetleri ve Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul teşkilatı için CHP İstanbul il merkezinde bir toplantı yapılmış ve toplantıya İstanbul’un hayırsever kadınları katılmıştır. Ayrıca çalışan kadınların Yardım Sevenler Cemiyetine yardım şekilleri hakkında bir toplantı yapılmıştır. Üniversite bayan hocaları ve bayan öğrencileri de aralarında komite kurarak Yardım Sevenler Cemiyetinden görev istemişlerdir¹⁴²⁴. Ankara Yardım Sevenler Cemiyetinin açtığı yolda bütün kadınlar yer almış, hizmet sahaları genişlemiş; İstanbul, İzmir, Adana gibi büyük şehirlerde de benzer teşkilatlar oluşturulmuştur. Ayrıca Ankara Yardım Sevenler Cemiyetinden gönüllü faaliyetlerin duyuruları yapılmıştır. 2 Mayıs 1941 tarihinde gönüllü dikiş servisinin çalışmaya başlayacağı, katılmak için kayda gerek olmadığı, istedikleri gün ve saatte çalışabilecekleri, kendi evlerinde çalışabilmeleri için dikiş verilebileceği ilan edilmiştir¹⁴²⁵.

Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi Mayıs ayı başında İstanbul’da çeşitli faaliyet ekipleri oluşturmuş, gönüllü hastabakıcı yetiştirme, askeri dikiş işi gibi şehirdeki faaliyet alanını genişletmek üzere her merkezde birer şube açmaya karar vermiştir. Ayrıca “Türk kadınlarını bu hayırlı çalışmaya davet etmek için” Ankara’da yayınlanan beyanname İstanbul’un her semtine dağıtılmıştır. Halkevlerinde yapılan 3 aylık yaz tatilinin 1941’de yapılmamasına karar verilmiş, bu 3 aylık devre zarfında Halkevlerinin faaliyetinin tamamıyla bu işe yönlendirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴²⁶.

Cemiyet 4 Mayıs 1941’de bir beyanname yayınlayarak kadınları vazifeye çağırmıştır. Gazetelerde yayınlanan bu beyanname ile Yardım Sevenler Cemiyeti başkanı Mevhibe İnönü Türk kadınlarını şu cümlelerle vazifeye davet etmiştir¹⁴²⁷:

“Türk kadını; Türk vatanının her Türk ferdinden gündelik işleri dışında büyük hizmetler beklediği günlerdeyiz. Böyle günler kadın erkek bütün Türk milletine şuur

¹⁴²³ *Ulus*, 28 Nisan 1941, nr. 7086, s. 2.

¹⁴²⁴ *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1941, nr. 6005, s. 2.

¹⁴²⁵ *Ulus*, 30 Nisan 1941, nr. 7088, s. 1-3.

¹⁴²⁶ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1941, nr. 6008, s. 2.

¹⁴²⁷ *Ayın Tarihi*, Mayıs 1941, S. 90, s. 13; *Ulus*, 4 Mayıs 1941, nr. 7092, s. 1; *Akşam*, 5 Mayıs 1941, nr. 8094, s. 1; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941, nr. 6013, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 346.

ve hamle veren günlerdir. Türk kadını her büyük günde erkeğinin yanındadır. Erkeğine eştir. Bu ezeli hasleti yeniden meydana koymak fırsatı gelip çatmıştır.

Yardımsevenler Cemiyeti sizlere milli müdafaa hizmetlerinde gönüllü hastabakıcı olma, asker hastanelerinin muhtelif servislerinde çalışma, ordunun ihtiyacı olan malzemeyi hazırlamak ve dikmek için Ankara'daki ilk tecrübeleriyle muvaffakiyetli imkanlar hazırlamış ve rehber olmuş bulunmaktadır. Her şehirde buna benzer imkanlar vardır. Bütün Türk kadınlarını cemiyet hayatına yararlı, milli müdafaa hizmetlerine hazır olmaya davet ediyorum.”

Bu beyanname bütün ülkede çok etkili olmuş ve “*fedakar Türk kadınının bütün şefkat ve feragati ile kendini ileriye attığı*” ifade edilmiştir. Cemiyet Başkanı Mevhine İnönü Türk kadınlarını harp paketi, sargı ve ilaç hazırlama servisleriyle hasta yatak takımları ve çamaşırları dikiş atölyelerinde hizmet ve gönüllü hasta bakıcı kurslarına yazılmaya davet etmiştir. Kadınların milli müdafaa işlerinde göreve başlaması gerektiği belirtilmiştir. “*Kadınlar yurt müdafaaasında akacak kanı durdurmaya, gönüllü hastabakıcı kurslarındaki boşluğu doldurmaya, düşkünlere yardıma koşmaya*” davet edilmiştir. İstanbul Üniversiteli bayan öğrenciler doçent ve asistanlarla toplantı yapmışlar ve kendilerine düşen vatan vazifelerini yapacaklarını bildirmişlerdir¹⁴²⁸.

Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Türk kadınlarını milli müdafaa hizmetlerine hazır olmaya davet eden beyannameyi yayınladıktan sonra Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul İdare Heyeti toplanmış ve önemli kararlar vermiştir. Kadınlar Halkevlerinde, Halkodalarında, Parti binalarında toplantıya çağırılarak vatan hizmetinde çalışacaklar tespit edilmiştir. Yapılacak her toplantıdan önce halk vazifeye davet edilmiştir. Faaliyetin şekli hakkında kaymakamlara, parti ve Halkevi başkanlarına birer tamim gönderilmiştir. İstanbul'un özellikleri göz önünde tutularak sargı işinde çalışacak yerlerin hazırlanması kararlaştırılmıştır. İstanbul komutanlığı ile görüşülerek hastabakıcı, çamaşır, karantina ve diğer işler için ne gibi evsafa ve kaç kadına ihtiyaç olduğu sorulmuştur. Ayrıca askere giden doktor, daktilo ve diğer işlerde çalışmak isteyen kadınlar tespit edilmiştir. Boş kalan görevlere kadınların alınması için hazırlıklar başlamıştır. Resmi daireler, fabrika, ticarethane ve özel kuruluşlarda da aynı şekilde hareket edilmiş, erkekleri askere gidenlerin aileleri içinde iş yapmaya elverişli kimselerin tespit edileceği duyurulmuştur. Bunlardan başka hasta ve ihtiyarlara Yardım Sevenler Cemiyeti'nin bakması kararlaştırılmıştır. Babaları askere giden ve

¹⁴²⁸ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941, nr. 6013, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 346-347.

anneleri de çalışan çocuklar için kamp kurulmuştur¹⁴²⁹. Ayrıca Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi köy grupları oluşturarak Halkevleri Dil ve Neşriyat Kolu'na konferanslar verdirilmiş, Halkevlerinde bulunan kitaplardan önemli bir kısmı dağıtılmış ve köylülerin okuma becerilerinin arttırılması kararlaştırılmıştır¹⁴³⁰.

Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesinin yaptığı toplantıda milli müdafaa için peksimet torbalarının acilen dikilmesine karar verilmiş ve kumaşları gönderilmiş olan bu torbalar toplantıda bulunan Kız Sanat Okulu müdürleri arasında paylaşılmıştır¹⁴³¹. Cemiyet fakirlere çalışma imkanları da oluşturmuştur. Ayrıca askerlik dolayısıyla babasız, kocasız kalmış, kimsesiz yoksul genç kadın ve kızlara Cemiyet dikiş, çorap, nakış ve el işi atölyelerinde çalışma imkanı vermiştir. Cemiyet üyelerinden Rebia Tevfik Başokçu *Tan Gazetesi*'ndeki yazısında yardıma muhtaç asker kadınlara, muhtaç anne ve çocuklarına yardım edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Yardım Sevenler Cemiyeti'nin bu amaç uğrunda önemli işler yaptığını söz etmiştir. "*Asker kadınına iş bulup kazandırmanın ve fakirlerin derdini dinlemenin*" Cemiyet'in temel uğraşlarından biri olduğunu yazmıştır. Sarıyer Yardım Sevenler Cemiyeti'nin açtığı işevinde yapılan eserlerden oluşan sergisini 2 Mart 1942 tarihinde, İstanbul valisinin eşi açmış, satış hasılatları cemiyete gelir kaydedilmiştir. Durumu uygun olan kadınlar da aynı hizmeti fahri olarak yapmış, 1942 yılı Mart ayına kadar 2.500 Lira kıymetine el işleri meydana getirmişlerdir¹⁴³².

Yardım Sevenler Cemiyeti hem Ankara hem de İstanbul şubeleri Kızılay'ın ve çeşitli kuruluşların da desteği ile mhtemel bir savaş durumunda kadınları bilgilendirmek üzere çeşitli kurslar açmışlardır. İstanbul Yardım Sevenler Cemiyeti açılacak kurslar hakkında duyurular yapmıştır. Kızılay Hastabakıcılık Okulunda ve diğer yerlerde geniş ölçüde eğitim vermek üzere hastabakıcılık kursları açılmıştır. Kadınların pasif korunmada zehirli gazlara karşı alınan müdafaa tedbirlerinde gerçekleştirecekleri vazifeler tespit edilmiştir. Ayrıca kadınlara göç esnasında himyesiz kalmış çocukların barındırılmasında da önemli roller verileceği, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun da savaş halinde babası askere giden kimsesiz çocukları

¹⁴²⁹ *Akşam*, 5 Mayıs 1941, nr. 8094, s. 1; *Akşam*, 7 Mayıs 1941, nr. 8096, s. 3; *Vatan*, 7 Mayıs 1941, nr. 254, s. 1; *Vatan*, 20 Mayıs 1941, nr. 267, s. 2.

¹⁴³⁰ *Akşam*, 15 Mayıs 1941, nr. 8104, s. 3.

¹⁴³¹ *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1941, nr. 6033, s. 2; *Vatan*, 26 Mayıs 1941, nr. 273, s. 2.

¹⁴³² *Cumhuriyet*, 2 Mart 1942, nr. 6299, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 347-348.

himaye için harekete geçeceği ve savaş halinde yetim çocuklara yatak verebilecek evlerin temini hususunda da kadınların hayırseverliğinden yararlanacağı ifade edilmiştir. Kadınların şehirde savaş yüzünden gerçekleşebilecek arızalara karşı da gereken tedbirlerin alınmasında kendisine düşen vazifeyi yapacağı, mesela suların akmaması, telefon ve telgraf tellerinin kesilmesi gibi durumlarda pasif müdafaa ekiplerine yardımda bulunmaları bildirilmiştir¹⁴³³.

3 Mayıs 1941 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Ankara'daki gönüllü hastabakıcı kursu ve Hıfzısıhha Enstitüsü'nde kurulan ordu gönüllü dikiş servisi de Mevhibe İnönü ve askeri erkan huzunda törenle açılmıştır. Ankara'da açılan gönüllü hastabakıcı kursu eğitiminin 2 ay devam edeceği, sonra ikinci kursun açılacağı, ayrıca ordunun ihtiyacı olan sıhhi malzemeyi hazırlamakla meşgul servislerin de hummalı bir faaliyet içerisinde olduğu belirtilmiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi de gönüllü hastabakıcıların yetiştirilmesi ve çalışma yerleri hakkında toplantı yapmıştır. Eminönü Halkevi'nde daimi bir müracaat bürosu oluşturulmuş, Yardım Sevenler Kurumuna ait müracaatlar bu büro tarafından incelenmiş ve okuma yazma bilenler gönüllü hastabakıcı kaydedilmişlerdir¹⁴³⁴.

Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi idare heyeti CHP Merkez Binası'nda yaptığı toplantıda askeri hastanelerde hizmet edecek gönüllü hastabakıcılar işini ele almış ve hastane, depo, mutfak, karantina ve dikiş servislerinde görevlendirilmek üzere kaç hastabakıcı ve kaç kadın memura ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. İstanbul için 1941 yılı Mayıs ayı itibarıyla 1.700 hastabakıcı yetiştirilmesi lüzumlu görülmüştür. Yapılan ikinci toplantıda çocukların savaş halinde nasıl korunacakları görüşülmüştür. Cemiyet fakir çocukları himaye için iki Barındırma Yurdu kurmayı düşünmüş, bu kampların masrafını karşılamak üzere Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler Cemiyeti, Kızılay Gençlik Teşkilatı ve Maarif Müdürlüğü bütçelerinden ne kadar para ayırabilecekleri incelenmiştir¹⁴³⁵.

9 Mayıs 1941 tarihinde her hastanenin gönüllü hastabakıcı olarak çalıştırılacak kadınlar için program hazırlaması bildirilmiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti daktilo, çamaşırcı, işçi olacak kişileri tespit etmiş, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin

¹⁴³³ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1941, nr. 6002, s. 2.

¹⁴³⁴ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1941, nr. 6010, s. 1-5; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941, nr. 6013, s. 1-2.

¹⁴³⁵ *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1941, nr. 6016, s. 2.

açtığı gönüllü hasta bakıcı kursu faaliyetine devam etmiş ve gönüllü hastabakıcı olmak için her mahalleden 3 kadın seçilmiştir. Hastabakıcı kurslarına önce yükseköğrenim bayanlarının davet edilmesi, sonra ortaokul bayan öğrencilerinin davet edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca halk için hastabakıcı kitabı hazırlanmış ve dağıtılmıştır¹⁴³⁶.

Yardım Sevenler Cemiyeti toplantısında gönüllü hastabakıcı kurslarının müfredat programları hazırlanmıştır. Kurslarda okunacak dersler hakkında sade bir dille yazılmış notlar hazırlanıp kitap halinde basılması kararlaştırılmıştır. Ancak kitapların basılmasının zaman almasından boş vakit geçirilmemesi için kursların kısa zaman içinde faaliyete geçeceği, Halkevi, Halk Odası, Halk Partisi merkezlerinde ortaokul ve lise mezunları ile yükseköğrenim çağındaki genç bayanlardan gönüllü hastabakıcı kursuna yazılacakların müracaatlarının kabul edileceği ilan edilmiştir. Telgraf, telefon ve mektupla partiye birçok müracaat yapılmıştır. Hastabakıcı kurslarının her hastanede doktorlar tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴³⁷.

Yardım Sevenler Cemiyetinin teşebbüsü ile İstanbul Askeri Hastanelerinde açılacak hastabakıcılık kurslarına müracaatlar başlamış ve müracaat edenlerin çoğunluğunun ortaokul ve lise mezunu bayanlardan oluştuğu, ayrıca sınavların bitiminden sonra üniversiteli bayanların da kurslara katılacakları telefon, telgraf ve mektupla yapılan müracaatla anlaşılmıştır¹⁴³⁸.

Yardım Sevenler Cemiyeti, Siyhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nce hazırlanan Kızılay Gönüllü Hastabakıcı talimatnamesine uygun bir talimatname düzenlemiş, bayanların savaş zamanlarında yaralıları tedavi yöntemleri gösterilmiştir. Tıp Fakültesi bayan öğrencileri bayan asistanların katılımıyla bir toplantı yaparak gönüllü hastabakıcı kurslarına katılacak kişileri tespit etmişlerdir. Tıp Fakültesinden 140 öğrencinin kurslara katılması, belirli kurslarda öğretmenlik yapmaları kararlaştırılmıştır. Tıp Fakültesi son sınıf öğrencilerinin 5 saat, diğer sınıf öğrencilerinin 20 saat ders gördükten sonra halk kurslarına öğretmen olabilecekleri, halk kurslarına katılan bayanların ise 50 saat ders görecekları ifade edilmiştir¹⁴³⁹.

¹⁴³⁶ *Akşam*, 9 Mayıs 1941, nr. 8098, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1941, nr. 6016, s. 2; *Akşam*, 10 Mayıs 1941, nr. 8099, s. 3.

¹⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1941, nr. 6017, s. 2.

¹⁴³⁸ *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1941, nr. 6020, s. 2.

¹⁴³⁹ *Akşam*, 16 Mayıs 1941, nr. 8105, s. 3; *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1941, nr. 6023, s. 2.

Cemiyet merkezinden kaymakamlıklara yazılan tezkerede hastabakıcı kurslarında çalışmak üzere üçer kadın istenmiş, bu kişilerin ikamet ve iâşe masraflarını Cemiyet'in karşılayacağı belirtilmiştir. Bu kişilerin hastabakıcılığı öğrendikten sonra gittikleri kazalarda da kendilerinin hastabakıcılık öğretebilecekleri açıklanmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti gönüllü hastabakıcı olmak isteyenlerin beyannamelerini doldurarak polise vermelerini bildirmiştir¹⁴⁴⁰. Kızılay Hemşire Okulunda gönüllü hastabakıcı hemşire yetiştirmek üzere bir kurs açılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Tıp Fakültesinde de kursta öğretmenlik yapacak öğrencilerin yetiştirilmesi için kurslar düzenlenmiştir. Kursa katılacak bayanlardan oturdukları semtleri bulunacakları hastanelere uzak olanları için Cemiyet iki otobüs tahsis etmiştir¹⁴⁴¹.

Cemiyetin kursları ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir. 1944 Yılı Mart ayına ait *Ülkü* Dergisinde Yardım Sevenler Cemiyeti'nin gönüllü hastabakıcılık kursunun 1 Mart tarihinde Ankara Numune Hastanesinde Mevhibe İnönü'nün katılımıyla açıldığı belirtilmiştir. Kursta ilk ders Anatomi ile başlamış, uzviyete ve hücrelere ait önemli noktalar projeksiyonla gösterilmiş, ikinci ders de harp cerrahlığı hakkında bıçak yaraları, yanma ve ezilme sonucunda açılan yaralar hakkında yapılmıştır. İlgiyle takip edildiği belirtilen derslerin 3 Nisan 1944 tarihine kadar Çarşamba, Cuma, Pazartesi günleri devam edeceği duyurulmuştur¹⁴⁴².

5. 3. 2. Sosyal Yardım Faaliyetleri

Yardım Sevenler Cemiyeti, kadınların teknik bilgilerini arttırmaya ve cephe gerisi işlerine hazırlamaya gayret etmekle beraber çalışmalarını daha çok sosyal yardım alanında toplamıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti savaş döneminde artan yoksulluk karşısında faaliyetlerini ve yardımlarını arttırarak bir bakıma devletin sosyal yardım uygulamalarının sivil toplum içindeki pratiğini üstlenmiştir. Devletin sosyal yardım uygulamalarının toplumu ve özellikle kadınları seferber ederek sivil toplum içindeki destekleyicisi ve yürütücüsü olmuştur. Bu dönemde savaşın oluşturduğu

¹⁴⁴⁰ *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1941, nr. 6028, s. 2; *Akşam*, 27 Mayıs 1941, nr. 8116, s. 3.

¹⁴⁴¹ *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1941, nr. 6041, s. 2; *Vatan*, 12 Haziran 1941, nr. 290, s. 2.

¹⁴⁴² *Ülkü*, 16 Mart 1944, S. 60, C. 5 (yeni seri), s. IV.

sefalet ve toplumsal çöküntüden kurtulma çabasıyla hayır faaliyetleri genişlemiş ve Yardım Sevenler Cemiyeti daha aktif bir hale gelmiştir¹⁴⁴³.

1939 yılı sonunda Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti 350 muhtaç aileye erzak dağıtmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti fakir öğrencilere giyecek örnek üzere bir toplantı düzenlemiştir. Yenişehir CHP binasında yapılacak toplantılara fakir çocuklara yardım etmek isteyen bütün bayanlar davet edilmiştir. Cemiyet yün teminini üzerine almış, gelecek kişilerin örgü şişlerini yanlarında getirmeleri rica edilmiştir¹⁴⁴⁴. Bir hafta sonra basında toplantının yapılarak ilkokullardaki fakir öğrenciler için yün kazak ve kaşkol ördükleri haberi yer almıştır. Mevhibe İnönü'nü de toplantıya gelmiş ve bayanlarla birlikte yün örerek Cemiyet'in hareketini takdir ve teşvik etmiştir¹⁴⁴⁵.

10 Temmuz 1940 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti, Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhat Dairesi'nin 7.000 pijama dikilmesi için açtığı ihaleye katılmış ve bu işi çok düşük bir fiyatla almıştır. Bu işte Cemiyetin amaçlarından biri ordunun ihtiyacı olan bir malı en ucuz şekilde temin etmek, diğeri ise ülkenin fakir kadınlarına iş bulmaktır. Milli Mücadele Vekaletince verilen pijamalık kumaşlar cemiyet üyeleri arasında paylaştırılmış ve her üye 200-300 pijamanın dikili şekilde teslimini taahhüt etmiştir. Kumaşlar cemiyetin Cebeci atölyesinde çalışan fakir kadınlara diktirilirken diğer yandan atölye haricinde birçok kadına dağıtılmış ve kendilerine makine ve yer temin edilmiştir. Bu kadınların ücretleri ise hisselerine düşen pijamaların diktirilmesini sağlayan yardımsever bayanlar tarafından ödenmiştir. Pijamaları diken kadınlar için Halkevinde bir yer ayrılmış ve buraya 10 dikiş makinesi konmuş ve kadınlar ekipler halinde burada çalışmışlardır¹⁴⁴⁶.

10 Kasım 1940 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün 2. yılı münasebetiyle 300 fakire bulgur, fasulye, yağ, şeker, sabun ve kömür dağıtmıştır¹⁴⁴⁷.

1941 Mayıs'ında Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul idare heyetinin seçtiği yardım kolu çalışmalarına tarama usulü ile başlamış ve şehrin fakir semtlerinde kocası

¹⁴⁴³ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 348.

¹⁴⁴⁴ *Ulus*, 11 Kasım 1939, nr. 6566, s. 2; *Ulus*, 28 Kasım 1939, nr. 6580, s. 2.

¹⁴⁴⁵ *Ulus*, 3 Aralık 1939, nr. 6585, s. 1.

¹⁴⁴⁶ *Ulus*, 10 Temmuz 1940, nr. 6801, s. 1-4.

¹⁴⁴⁷ *Ulus*, 11 Kasım 1940, nr. 6922, s. 6.

askere alınmış, bakacak kimsesi olmayan ve geri hizmetlerde çalışmak istidadında bulunan kadınları tespit edeceğini belirtmiştir¹⁴⁴⁸. Cemiyet babaları askerde bulunan ve anneleri çalışmak zorunda kalan çocuklarla da ilgilenmiştir. Bu gibi çocukların bakılmaları için Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay Cemiyeti ile işbirliği yapmıştır. Buna dair hazırlanan programda şehrin fakir ve işçilerle meskun semtlerinde çocuk bakım evleri ve kreşler açılması bulunmaktadır¹⁴⁴⁹. Cemiyet askere gidenlerin sayısı 2.000 kadar olduğu tahmin edilen çocuklarını açacağı kampta himaye etmeye karar vermiş bu amaçla Maarif Müdürlüğünden bir kamp binası istemiştir. Bu çocuklar 31 Haziran'da açılacak Maarif Kamplarına alınmışlardır¹⁴⁵⁰.

Yardım Sevenler Cemiyeti özellikle kadınların şefkat hislerine hitap etmek üzere sosyal yardım hareketlerinin genişletilmesi yolunda bazı teşebbüslere girişmek amacıyla nişan, nikah ve düğün münasebetiyle yapılan aile toplantıları için sarf edilen paradan bir kısmının hayır kuruluşlarına bağışlanmasını istemiş ve bunun için kadınları bilgilendirici konferanslar vermiştir. Cemiyetin özellikle büyük otellerde şaşaalı bir şekilde kutlanan ve fazlaca para harcanan düğünlerin aleyhinde olduğu ifade edilmiştir. Cemiyet halkın her zamandan fazla tasarrufa uyması zorunlu olduğu böyle günlerde gerek düğünlerde gerek cenazelerde gönderilen çelenklerin parası ile birçok fakir ve kimsesiz çocuğun üzüntülerinin giderilebileceği noktasının göz önünde tutulması gerektiğini savunmuş ve her fırsatta bunu vatandaşlara yaymıştır¹⁴⁵¹.

İstanbul Yardım Sevenler Cemiyeti Ankara'da olduğu gibi Dert Dinleme Bürosu açmıştır. Büronun erkeği askere giden bayanlara iş bulacağı, fakir ve kimsesiz bayanların ihtiyaç ve dileklerini dinleyip temin etmeye çalışacağı bildirilmiştir. Büro üyeleri haftanın belirli günlerinde müracaat eden fakir ve kimsesizlerin dertlerini dinlemiş ve mümkün olduğunca kendilerine yardımcı olmaya çalışmışlardır¹⁴⁵².

20 Ağustos 1941 tarihinde İstanbul Yardım Sevenler Cemiyeti kışın uygulanmak üzere önceki senesine göre geniş bir program hazırlamış, askerlere kışlık hediye göndermekten başka muhtaç asker ailelerine iş bulmayaca çalışacağını,

¹⁴⁴⁸ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1941, nr. 6015, s. 2.

¹⁴⁴⁹ BCA, 030.0.010.000.000., yer No: 179.235.13/1; *Vatan*, 20 Mayıs 1941, nr. 267, s. 2. (Bknz. Ek: 15)

¹⁴⁵⁰ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1941, nr. 6030, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1941, nr. 6051, s. 2.

¹⁴⁵¹ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1941, nr. 6045, s. 2.

¹⁴⁵² *Akşam*, 10 Haziran 1941, nr. 8130, s. 3; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1941, nr. 6048, s. 3.

çocuklarını okullara yerleştireceğini, defter kitap kalem ihtiyaçlarını temin edeceğini duyurmuştur. Faaliyetleri kapsamında askerlere gönderilecek kışlık hediyeleri soğuklar başlamadan yerlerine göndermek üzere süratle Kızılay'a getirecek vatandaşları yardıma davet için broşürler hazırlayıp dağıtmış ve konferanslar vermiştir. Ayrıca hastabakıcılık işine de büyük bir hız vererek bu konuda “*hamiyetli bayanların şefkat hissiyatına müracaat edileceği*” duyurmuştur¹⁴⁵³.

11 Kasım 1941 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti Adalar Şubesi Büyükkada'da 250 kişiye bulgur ve fasulye dağıtmış, diğer adalarda da dağıtım yapacağını duyurmuştur. 4 Mayıs 1942 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti Fatih bölgesindeki 150 fakire bulgur, şeker ve fasulye dağıtmıştır¹⁴⁵⁴.

Hükümetin sosyal yardım faaliyetlerini arttırmasına paralel olarak 1942 kışında sosyal yardım işlerinin genişletilmesi için esaslı tedbirler alınmıştır. Cemiyet mahalli ihtiyaçları ve mevcut imkanları göz önünde tutarak iş evleri açmış, buralarda çalışacak düşkünlere çalışmaları karşılığında yardım etmiştir. Halkevlerinde konferanslar düzenleyerek ve çeşitli yayınlar yaparak hayırsever vatandaşların sosyal yardıma ilgi ve alakasını arttırmış, bunun için müsamereler düzenlemiştir. Cemiyet, savaş yıllarında yoksulların işe yerleştirilmesini sağlamak, bu amaçla iş evleri ve dispanserler açmak, yoksul annelere doğumdan önce ve sonra yardım eli uzatmak, çalışmayacak derecede hasta, sakat olan yoksulları ve bakımsız çocukları korumak, gibi konularda uğraş vermiştir. Cemiyetin merkez ve şubeleri tarafından hastalara ilaç dağıtılmış, veremliler sanatoryumlara gönderilmiş, yeni doğan çocuklara kundak takımları sağlanmış, evlenecek bayanlara ve çalışacak durumda olmayan yoksullara yardım edilmiş, fakirlere yiyecek ve giyecek dağıtılmış, yangın ve depremden zarar görenlere yardımlarda bulunulmuştur¹⁴⁵⁵.

30 Kasım 1942 tarihinde CHP İstanbul İl Merkezinde Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Yardım Sevenler Cemiyeti temsilcileri toplanarak her sene ayrı ayrı yapılan baloların 1943 yılından itibaren bu kurumlardan oluşan bir komite tarafından idare edilmesini kararlaştırmışlardır. Ocak, Şubat, Mart aylarında hayır kurumları balosu adı ile 3 balo verilerek bir defada toplanacak paranın

¹⁴⁵³ *Akşam*, 20 Ağustos 1941, nr. 8201, s. 1-2.

¹⁴⁵⁴ *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1941, nr. 6192, s. 2; *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1942, nr. 6363, s. 2.

¹⁴⁵⁵ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 345-347.

Halkevleri, Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Yardım Sevenler Cemiyeti arasında taksimi ve tüccarları rahatsız etmemek ve fazla masraftan kaçınılmak düşüncesi ile balo için başka para toplanmaması kararlaştırılmıştır¹⁴⁵⁶.

Yardım Sevenler Cemiyeti Erzincan şubesi 1942 kışında muhtaç ailelere yardıma devam etmiştir. Cumhuriyet Bayramında yapıldığı gibi Kurban Bayramında da yoksul çocukların giydirilmesi için hazırlık yapılmıştır. Muhtaç ailelere dağıtılmak üzere biriktirilmiş 10 ton buğday dağıtılmıştır. 18 Aralık 1942 tarihinde Cemiyetin Eminönü şubesi 62 çocuğa kışlık yün, süveter; Fatih şubesi 25 çocuğa pantolon ve ayakkabı dağıtmıştır. Yalova şubesi 120 aileye 2.000 kap yemek dağıtmak üzere hazırlıklar yapmıştır¹⁴⁵⁷. Beyoğlu şubesi de yılbaşında Tepebaşı Gardeni salonlarında üyelerine yemek vermiş ve hasılat fakirlerin kışlık ihtiyaçlarına tahsis etmiştir¹⁴⁵⁸.

Yardım Sevenler Cemiyeti Adalar şubesi fakirler menfaatine Büyükkada Anadolu Klübünde 8 Ağustos 1943 Pazar günü çay düzenlemiştir¹⁴⁵⁹. 1943 yılında Cumhuriyet'in 20. yıl dönümü için özel yardımlar yapılmıştır. Cumhuriyet'in 20. yıl dönümü münasebetiyle Yardım Sevenler Cemiyeti doğudaki şehirlerde yaşayan fakir ve kimsesiz çocuklara yardımda bulunmuştur. Adalar'da 105 fakir çocuğa giysi yardımı yapılmış, Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti de Ankara ilkokullarındaki 302 yoksul çocuğa önlük, 105 yoksul çocuğa da ayakkabı yardımında bulunmuştur¹⁴⁶⁰.

Yardım Sevenler Cemiyeti'nin sosyal yardım faaliyetleri ile savaş yıllarında yaşanan fakirlik ve sefalet hafifletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Cemiyet yayınladığı beyannameler ve açılan hastabakıcılık kursları ve hasta malzemeleri dikiş faaliyetleri ile Türk kadını milli müdafaa hizmetinde görev almaya davet edilmiştir.

5. 4. KIZILAY'IN YARDIM FAALİYETLERİ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında artan yoksullukla birlikte bu yıllarda sıklıkla meydana gelen deprem, sel gibi doğal afetlerden etkilenen kişilere yapılan sosyal yardım faaliyetlerine Kızılay da aşevleriyle ve diğer sosyal yardım kampanyalarıyla

¹⁴⁵⁶ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1942, nr. 6570, s. 2.

¹⁴⁵⁷ *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1942, nr. 6573, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1942, nr. 6588, s. 2.

¹⁴⁵⁸ *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1942, nr. 6598, s. 2.

¹⁴⁵⁹ *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1943, nr. 6817, s. 2.

¹⁴⁶⁰ *Akşam*, 13 Kasım 1942, nr. 8644, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 347.

katkıda bulunmuştur. Kızılay'ın İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı yoksulluk ve o dönemde yaşanan doğal afetler karşısında en önemli rolü sorunlara acil ve geçici tedbirlerle müdahale etmek, özellikle kentlerdeki açlık tehlikesini hafifletmek olmuştur. Bu dönemde diğer sosyal yardım faaliyetleri normal derecelerdeki yoksulluğu hafifletmeye çalışırken, Kızılay acil müdahalelerle açlık sınırındaki kesimlerin ve afetzedelerin yaşaması için asgari koşulları sağlamaya çalışmıştır. Bu nedenle savaş boyunca en temel faaliyetlerinden biri aşevleri açmak ve yoksullara giyecek ve yiyecek dağıtmak olmuştur. Kızılay bu yardımları yaparken CHP, Halkevleri ve varlıklı kesimlerden maddi destek almıştır¹⁴⁶¹.

1 Temmuz 1939'da başlayacak Kızılay haftasında Kızılay'ın savaşta ve barışta yaptığı hizmetler, sel, yangın, deprem, salgın hastalık ve kıtlık gibi felaketlerde gösterdiği fedakarlık ve yardımların halka anlatılması kararlaştırılmıştır. İstanbul'un her tarafına dağılmak üzere Kızılay'ın yardım şekillerini gösteren renkli afişler bastırılmıştır. Kızılay Haftası devam ettiği sürece amatör temsil heyetleri Kızılay yardımlarını gösteren temsiller vermiş, İstanbul'un tanınmış ticarethaneleri vitrinlerini Kızılay'a ayırmış, Ankara Radyosu da devamlı şekilde yayın yapmıştır¹⁴⁶². Kızılay Haftası münasebetiyle Kızılay Merkez Binası ile şubeleri bayraklarla süslenmiş, gece özel ışıklandırma yapılmıştır. Birçok semtte duvarlara halkı Kızılay'a yardıma teşvik eden sözler asılmış, hoparlörlü otomobiller şehri dolaşarak Kızılay'ın büyük hizmetlerinden bahsetmiş ve Kızılay propagandası yapmıştır. Birçok sinemada da Kızılay'a üye kaydını teşvik edici yayın yapmıştır. Kızılay ev ve ticarethanelere dağıttığı belgelerle halkı Kızılay'a üye olmaya davet etmiştir¹⁴⁶³.

Çocukların sosyal yardım duygularını kuvvetlendirmek amacıyla okullarda Kızılay Gençlik Kolları oluşturulmuştur. Gençlik Merkezlerine din, dil, ırk farkı gözetmeksizin 7-18 yaş arası kız-erkek öğrenciler üye olabilmıştır. Kurumun gelir kaynakları devlet yardımları, üye aidatları, yerli ve yabancı bağışları ile yardımları, malzeme, yayın satış gelirleri (şefkat pulları, okul karneleri, öğrenci belgeleri, kitaplar vb.), sosyal etkinlik gelirlerinden (sinema, tiyatro, paralı kamplar, prevantoryumlar

¹⁴⁶¹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 349.

¹⁴⁶² *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1939, nr. 5431, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1939, nr. 5434, s. 2.

¹⁴⁶³ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1939, nr. 5437, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1939, nr. 5438, s. 2.

vb.) elde edilmiştir¹⁴⁶⁴. Bu teşkilatın bulunduğu okullarda büyük faydalar elde edilmiş, öğrenciler fakir arkadaşlarının yiyecek, giyecek ve kitap gibi ihtiyaçlarını temin etmişler, buna karşılık bazı okullarda da hiçbir faaliyet kaydedilmemiştir. Maarif Vekaleti müfettişlerin okulları teftiş ederken bu gençlik teşkilatlarının faaliyetlerini de teftiş etmelerini bildirmiştir. Kızılay'ın Genel Meclis Zabıtlarında yapılan görüşmelerde kurumun çalışmaları memnuniyetle karşılanmıştır. Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar gidişattan memnuniyetini 1943 Umumi Meclis Görüşmelerinde “*Kızılay Gençlik Kurumlarının rapordaki ümit verici izahlara göre epeyce geliştiğini sevinçle görüyoruz. Çocuklarımızın maneviyatını yaratmakta, millet birlik ve beraberliğini küçük yaştan duymalarını sağlamakta büyük rolü olan bu kurumların daha yaygın ve başarılı olmalarını candan diliyorum*” sözleriyle duygularını ifade etmiştir¹⁴⁶⁵.

5. 4. 1. Kızılay'ın Aşevleri Vasıtasıyla Yaptığı Yemek Yardımları

Kızılay'ın sunduğu pek çok hizmet arasında halkı en çok ilgilendirenler her zaman için beslenme ve sağlığa yönelik hizmetler olmuştur. Beslenme deyince ilk akla gelen kriz zamanları dışında da açılıp işletilen aşevleridir. Sağlık açısından verilen hizmetlerin başında da yoksullara ücretsiz sunulan hastaneler, dispanserler, poliklinikler gelmektedir. Kızılay Cemiyeti savaşlarda, savaşları izleyen göçler sırasında veya doğal afetlerde kriz bölgelerinde aşevi kurarak ihtiyacı olanlara yemek ve ekmek dağıtmayı görev kabul etmiştir. Ancak olağanüstü durumlar dışında da öğrencilere ve yoksul halka kalorisi bol ve sıcak yemek dağıtmak Kızılay'ın başarıyla sürdürdüğü uğraşı olmuştur. Büyük kentlerde veya taşrada kurulan Kızılay mutfakları kapılarını düzenli veya düzensiz olarak yemek için başvuran yoksullara açık tutmuştur. Halk da Kızılay'a gücü ölçüsünde yardımlarda bulunmuştur. Mesela 1941 Şubat'ında Ankara'da hayırsever kadınlardan bir kişi Kızılay'a 26 adet Mahmudiye altın, bir başka kadın ise 4 tane Hamidiye altın bağışlamıştır¹⁴⁶⁶.

¹⁴⁶⁴ *Cumhuriyet*, 5 Mart 1940, nr. 5679, s. 2; Taner Bulut; Cumhuriyet'in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950), *Çağdaş Türk Tarihi Araştırma Dergisi*, VI/14, (2007/Bahar), ss: 103-135, s. 108.

¹⁴⁶⁵ *Cumhuriyet*, 5 Mart 1940, nr. 5679, s. 2; Bulut; a.g.m., s. 111.

¹⁴⁶⁶ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2001, C. II, s. 243; *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1941, nr. 5919, s. 3.

Kızılay'ın sosyal yardım alanındaki en önemli faaliyeti aşevleri kurulması olmuştur. Aşevleri İkinci Dünya Savaşı döneminde artan yoksulluk ve deprem felaketleriyle birlikte faaliyete geçmiştir¹⁴⁶⁷. İkinci Dünya Savaşı'nın hayat pahalılığı ve ekonomik sıkıntı karşısında yetersiz kalan devlet bu dönemde Kızılay ile işbirliği yapmış, yeni aşevleri kurması için Kızılay'a maddi destek vermiştir. Bu yıllarda Kızılay halka sıcak yemek dağıtmak üzere yeni mutfaklar açmış, hatta gezici mutfaklar kurarak gerek duyulan her yere hizmet götürmeye çalışmıştır.

1942 yılında savaş sıkıntılarının en çok açlık şeklinde yansıdığı İstanbul'da yoksul öğrencilere erzak ve yakacak dağıtmak ve yoksul halka her gün sıcak yemek vermek üzere aşevi kurmak için 7 kişilik komite oluşturulmuştur. Komite yoksulların saptanması ve gıda dağıtım işlerini yürütmüştür. Aşevlerinin ayrıca bir komite merkez bürosu ve ücretli olarak çalışan memur ve hizmetlileri olmuştur¹⁴⁶⁸. Yoksullara ve o dönemde sık sık karşılaşılan büyük kayıplara neden olan deprem mağdurlarına aşevlerinde yemek dağıtılmıştır. Kızılay aşevleri kurulmadan önce de fakirlere yiyecek, giyecek, para gibi yardım faaliyetlerinde bulunmuştur¹⁴⁶⁹. Bu yardımların 1942 ve 1943'de artan darlıklar ve yoksulluk karşısında yetersiz kalması üzerine Kızılay 1943'ten itibaren yardım faaliyetlerini arttırmıştır. Bu seferki faaliyet, insanlar için asgari yaşama koşulu olan açlığın giderilmesi olmuştur. *Kızılay Dergisi*'nde "Yiyecek noksanlığı ve pahalılığın birçok fakir aileyi müşkül duruma düşürdüğü için" gelecek kış Kızılay'ın İstanbul'da fakir halka yardım etmeye başlayacağı, belirli bölgelerde açılacak aşevlerinde yoksulların doyurulacağı duyurulmuştur¹⁴⁷⁰.

Savaş dolayısıyla gıda maddeleri fiyatlarının artışı yoksul aileleri zor duruma sokmuş, kışın gıda maddelerinin azlığı bu zorluğu bir kat daha arttırmıştır. Ticaret Vekaleti ve Kızılay Genel Merkezi 1943 kışı için yoksul aileleri sevindirecek önemli bir karar vermiştir. Öncelikle yalnız İstanbul'da uygulanmak üzere parasız yemek verecek aşevleri açılması çalışmaları başlatılmıştır. Bu aşevlerinin İstanbul'un çeşitli semtlerinde açılacağı ve yoksul ailelerin buralardan pişmiş yemek alabilecekleri

¹⁴⁶⁷ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 349.

¹⁴⁶⁸ Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, s. 244.

¹⁴⁶⁹ 1942 yılında Mayıs ayı itibarıyla fakirlere para, yiyecek ve giyecek olarak 4.900 Liralık yardım yapılmıştır. Veremlilere 1.082 Lira ve gıdasız çocuklara 27.212 Liralık yardım yapmıştır. Bknz. Metinsoy; *a.g.e.*, s. 349.

¹⁴⁷⁰ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 349.

belirtilmiştir. Kızılay idaresi aşevlerinin yerlerini tespit edilip gerekli malzemelerin süratle teminine başlamıştır¹⁴⁷¹. Aşevlerinin öncelikle İstanbul, Ankara, İzmir, Edirne ve Bursa'da tercihen fakir mahallelerde açılması planlanmış ve gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Hükümet ve Kızılay diğer illerde de aşevi açabilmek için incelemelerde bulunmuş ve bazı yerlerde seyyar aşevi usulünün uygulaması düşünülmüştür¹⁴⁷².

Kızılay İstanbul Temsilciliği aşevleri kurulması için hazırlıklara başlamış, öncelikle Edirnekapı, Topkapı, Kasımpaşa, Eyüp, Üsküdar ve Beşiktaş semtlerinde açılması kararlaştırılmıştır. Birkaç seneden beri Eyüp, Haseki, Laleli ve Üsküdar'daki Ahmediye İmaretinde her gün 1.250 fakire sıcak yemek dağıtan Evkaf İdaresi'nin teşkilatından istifade edilerek harekete geçilmiştir. Eski imaretlerin kullanılmayan kazan ve mutfak aletlerinden elde kalanların kullanılması imkanları araştırılmıştır. Kızılay İstanbul temsilcisi Cemal Okan bu konuda basına şu bilgileri vermiştir¹⁴⁷³:

“Hakiki muhtaçları tespit etmek üzere aşevi kurulacak bölgelerde kaymakamların reisliğinde Kızılay ve Parti temsilcileri ile ilkokul başöğretmenlerinin katılımı ile muhtaç cetvellerini hazırlamak üzere komisyon toplanacaktır. Aşevlerine verilecek gıda maddelerini stok etmek üzere Çırağan Sarayında bir depo tesisini düşünüyoruz. Bundan başka her bölgede birer tali depo da bulundurulacaktır. Şimdiden kati bir rakam söylenemez ise de 30.000 muhtaca günde bir defa sıcak yemek verilecektir.”

Ülkeye getirilmesi düşünülop sonradan vazgeçilen Yunan çocuklar için yapılan hazırlıklar bazı şehirlerde açılacak aşevlerine sarf edilmiştir¹⁴⁷⁴. İstanbul ve ülkenin gerek duyulan yerlerinde aşevleri oluşturularak fakir halka parasız yemek dağıtılması hazırlıkları ilerlemiş, Kızılay ile Evkaf İdaresi'nin işbirliği yapabileceği bildirilmiştir. Evkaf İdaresi'nin Eyüp, Üsküdar ve Haseki'deki günde 600 öğünlük yemek dağıtan imarethanelerinin genişletilmesine; Çapa, Topkapı, Kasımpaşa, Beşiktaş bölgesinde de aşevleri açılmasına karar verilmiştir. Eylül'ün 15'ine doğru yemek dağıtımına başlanması ve ilk hamlede öğlen 10.000 fakire günde bir öğün yemek verilmesi kararlaştırılmıştır. Alınacak sonuca göre teşebbüsün genişletilebileceği, gerekirse yaz mevsiminde de yemek dağıtımına devam edileceği bildirilmiştir¹⁴⁷⁵.

Evkaf ve Kızılay İstanbul'un fakir semtlerinde aşevleri kurmaya karar vermiştir. Üsküdar, Fatih, Aksaray, Beşiktaş, Eyüp'te birer aşevi açılacağı, aşevlerinde

¹⁴⁷¹ *Vatan*, 24 Mayıs 1942, nr. 585, s. 3.

¹⁴⁷² *Vatan*, 3 Haziran 1942, nr. 595, s. 3.

¹⁴⁷³ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1942, nr. 6394, s. 1-3; *Vatan*, 6 Haziran 1942, nr. 598, s. 1.

¹⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1942, nr. 6395, s. 3.

¹⁴⁷⁵ *Akşam*, 5 Temmuz 1942, nr. 8515, s. 1; *Vatan*, 6 Temmuz 1942, nr. 628, s. 2.

Evkaf ve Kızılay'ın sıcak yemek dağıtacağı, kışın fakir halka yardım edileceği bildirilmiştir. Şehrin en fakir semtleri Eyüp, Topkapı, Silivrikapı, Beşiktaş, Üsküdar, Kasımpaşa'da diğer yerlerden daha çok sayıda yoksul doyuracak genişlikte olması kararlaştırılmıştır. İstanbul'da günde bir defa 10.000 kişiye yemek verilebileceği, Ankara'da da fakirlere yemek verilmesi için tedbirler alındığı belirtilmiştir¹⁴⁷⁶.

Aşevlerinde fakirliklerini zabıta tahkikatı ile ispat eden vatandaşlara her gün öğle yemeği dağıtılacağı duyurulmuştur. CHP İlçe Başkanları ve kaymakamlar bölgelerindeki fakir nüfusu tespit ederek Kızılay'a bildirmiş, dağıtım bu şekilde yapılmıştır¹⁴⁷⁷. Her ilçenin 2.000-5.000 fakir vatandaş tespit edeceği, yalnız bu tespit edilenlere yemek verileceği ilan edilmiştir¹⁴⁷⁸. 1942 yılı sonunda Kızılay'ın fakir halka vereceği sıcak yemek için açılan aşevlerinin miktarı ve açılacak aşevlerinde kaç kişinin sıcak yemek yiyebileceği hakkında defterler hazırlanmıştır. Hükümet ve Parti kanallarınca yapılan incelemeler sonucunda tespit maksadıyla hazırlanan cetvellerin önemli bir kısmı Kızılay aşevleri komitesine gönderilmiş, yemek alacak kişilere tebligat yapılmış ve yemek kuponlarının dağıtımına başlanmıştır.

Yemek dağıtımından yararlanacak kişilerin sayısı 16.300 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının tespitinde "*Parti ve zabıta kanalları ile yapılan incelemeler hakiki fakirlerin sıhhatle meydana çıkarılmasını mümkün kıldığı ve bu sayede muhtaç olmayan kimselerin haksız yere aşevlerinden istifade etmelerinin önüne geçilmiş bulunduğu*" belirtilmiştir. Kızılay aşevlerindeki yemek dağıtımı için günde 4.000 Lira harcanacağı hesaplanmış, Cemiyetin bu teşebbüsünü öğrenen bazı tacirler Kızılay'a başvurarak yardım yapmaya başlamışlardır. Aşevleri komitesi reisi İstanbul Milletvekili Saadettin Uras yardımlar devam ederse aşevleri sayısının arttırılacağını söylemiştir¹⁴⁷⁹.

Aşevlerine Genel Merkez ve Hükümetin parasal desteği de ulaşmıştır. Genel Merkez ocaklara her yıl 135.000 Lira ayırmış, Hükümet değişen rakamlarda katkı yapmıştır. Aşevlerine tacirlerin de yardım etmeleri istenmiş, bu teklife Ticaret Vekaleti olumlu cevap vermiştir. Vekaletten alınan cevaba göre aşevleri 700.000

¹⁴⁷⁶ *Akşam*, 8 Eylül 1942, nr. 8580, s. 1; *Akşam*, 19 Eylül 1942, nr. 8591, s. 3; *Akşam*, 27 Eylül 1942, nr. 8599, s. 2.

¹⁴⁷⁷ *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1942, nr. 6535, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1942, nr. 6537, s. 2. (Bknz. Ek: 16)

¹⁴⁷⁸ *Akşam*, 14 Kasım 1942, nr. 8645, s. 3.

¹⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1942, nr. 6565, s. 2; *Ulus*, 28 Kasım 1942, nr. 7655, s. 2.

Liralık tahsisat ile idare edilecek, Tahsisatın 100.000 Lirası Ticaret Odası ve diğer 100.000 Lirası da Ticaret ve Zahir Borsası tarafından temin edilecek, geriye kalan 500.000 Lira alakadar daire tarafından verilecekti¹⁴⁸⁰. Aşevleri ilk gündeme geldiğinde İstanbul Ticaret Odası da Zahir Borsası ile birlikte gelir fazlasından 200.000 TL'yi bağışlamayı kararlaştırmıştır. Ayrıca Ticaret Odası tüccarların aşevlerine yardım etmesi için çalışmıştır. Aşevlerine İstanbul tüccarlarının iştirak ettirilmesi için Ticaret Odası ile Ticaret Borsası tarafından 100'er bin Lira verilmesi Ticaret Vekaletince uygun görülmüş, bu emir Ticaret Odasına tebliğ edilince 200.000 Lira Kızılay'ın kasasına yatırılmıştır. Kızılay aşevleri için geniş oranda yardım gördüğünden fakirlere yardım işi o oranda geniş tutulmuş ve bu teşebbüs verimli olmuştur¹⁴⁸¹.

1 Aralık 1942 tarihinde İstanbul'un çeşitli noktalarında kurulan aşevlerinin yemek dağıtmaya başlayacakları duyurulmuştur. İstanbul'da Karagümrük, Topkapı, Eyüp, Beşiktaş, Üsküdar ve Laleli'de açıldığı, Kasımpaşa'da açılmak üzere olduğu ve aşevlerinin her aileye nüfus miktarına göre yemek vereceği belirtilmiştir¹⁴⁸². Aşevlerinde açıldığı ilk gün kavurmalı bulgur pilavı dağıtılmış, sonraki günlerde nohut, fasulye, mercimek, patates yemeklerinin de verileceği bildirilmiştir. Kızılay aşevlerinden yemek alacak muhtaçlara nüfuslarına göre 1'den 5 kişiliğe kadar karneler verilmiş, karnesini mutfak gişesine gösterenin kabı büyük kepeçlerle doldurulmuştur. Aylık karne ücreti 30 Kuruş olarak belirlenmiş, bir gün için alınan yemek 1 kuruşa gelmiş fakat bu 30 kuruşu veremeyecek halde olanların karne paraları Kızılay idarelerince verilmiştir. Aşevleri semtlerdeki cami ve medreselerde açılmış, bakımsızlıktan harap olan bu yerleri Kızılay tamir ettirerek kullanmaya başlamıştır¹⁴⁸³.

Kızılay aşevleri komitesi uzun zaman ihtiyaca yetecek miktarda kavurma, bulgur, patates, mercimek, fasulye, nohut, zeytinyağı ve sadeyağ stok etmiştir. Aşevleri uygulamasında ilk günlerin verdiği neticeler Kızılay aşevlerinin fakir halkın büyük ve yerinde bir ihtiyacına cevap verdiğini ve yoksul muhitlerde minnetle ve şükranla karşılandığını göstermiştir. Aşevlerinden uzak bölgelerde oturan muhtaçlara

¹⁴⁸⁰ *Akşam*, 5 Kasım 1942, nr. 8636, s. 3; Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, s. 245.

¹⁴⁸¹ *Akşam*, 18 Kasım 1942, nr. 8649, s. 3; *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1942, nr. 6581, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 350.

¹⁴⁸² *Akşam*, 1 Aralık 1942, nr. 8662, s. 3.

¹⁴⁸³ *Akşam*, 2 Aralık 1942, nr. 8663, s. 1-2.

yemek dağıtılması konusunda yemeklerin seyyar kazanlarla taşınması ve dağıtılması kararlaştırılmış, dağıtım yerlerinin tespit ve temini ise kaymakamlara bırakılmıştır¹⁴⁸⁴.

Kurum fakir öğrencilere de yardım etmeyi kararlaştırmış, 3.400 fakir öğrenciye yemek verilmesi hazırlıklarına başlamış, erzağı okul idarelerine vereceğini, okulların da bunları pişirerek muhtaç öğrencilere dağıtacağı belirtilmiştir. Yemek yardımının üniversiteli muhtaç öğrencilere yayılması da düşünülmüş, üniversite teşekküllerinin pişirme ve dağıtmayı taahhüt ettikleri takdirde Kızılay erzak verebileceğini ilan etmiştir¹⁴⁸⁵. Kızılay aşevlerinden imam, bekçi gibi aylık alan bazı kimselerin yararlandıklarına dair basında şikayet yazısı çıkması üzerine Kızılay aşevleri komitesi şikayetlerin yersiz olduğu belirtmiştir. Mahallelerde aşevlerinden yemek alacak fakirlerin tespitini Kızılay müessesesinin üzerine almadığı, bu vatandaşlar parti ve zabıta tarafından yapılan incelemeler sonucunda tespit edilmiştir¹⁴⁸⁶.

İzmir’de 3 semtte muhtaç halka sıcak yemek dağıtmak üzere aşevi açılmış ve ilk yemek olarak etli fasülye dağıtılmıştır. Her biri 1.000 kişiye yemek dağıtacak olan bu aşevlerinde ilk yemeğin dağıtımına vali ve CHP müfettişi, belediye ve parti idare heyetleri reisleri ve Kızılay basın temsilcileri de bulunmuştur. 17 Aralık 1942 tarihli *Akşam* Gazetesi’nde Kızılay aşevlerine halkın yardımını ve desteğini sağlamak amacıyla şöyle bir ilan yer almıştır: “*Vatandaş bugün en büyük hayır Kızılay aşevlerine yardımdır. Canlı cansız kurbanlarınızı makbuz mukabilinde teslim ediniz.*”¹⁴⁸⁷

24 Aralık 1942 tarihinde İstanbul’da açılan aşevlerinin yedincisi ve sonuncusu olan Kasımpaşa aşevi kapılarını fakir halka açmıştır. Aşevleri komitesi reisi Kasımpaşa aşevinde 2.000 fakire yemek dağıtılmak üzere tertibat alındığını ve bu suretle İstanbul’da açılan 7 aşevinde sıcak yemek dağıtılan fakirlerin sayısının 15.000’i bulduğunu, ayrıca 4.500 lise öğrencisi ve Maltepe, Kartal, Bakırköy ve diğer semtlerdeki fakir halktan 1.000 kişi ile aşevlerinden yardım görenlerin sayısının 20.000’e yükseldiğini söylemiştir. Lise ve ortaokullara Kızılay depolarından yiyecek gönderilmesine başlanmış ve fakir öğrencilerin ay başından itibaren okullarda pişirilen sıcak yemekten faydalanabilecekleri belirtilmiştir. Kızılay aşevleri komitesinin yemek

¹⁴⁸⁴ *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1942, nr. 6573, s. 2; *Akşam*, 5 Aralık 1942, nr. 8666, s. 1; *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1942, nr. 6575, s. 2.

¹⁴⁸⁵ *Akşam*, 2 Aralık 1942, nr. 8663, s. 1-2.

¹⁴⁸⁶ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1942, nr. 6581, s. 2.

¹⁴⁸⁷ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1942, nr. 6581, s. 3; *Akşam*, 17 Aralık 1942, nr. 8678, s. 3.

dağıtımında gösterdiği başarıyı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü takdirle karşılamış ve aşevlerini ziyareti esnasında komite reisi İstanbul Milletvekili Saadettin Uraz'a memnuniyetini bildirmiştir. Maltepe'de bir aşevi daha açılmış ve aşevinin açılışı Maltepe'de büyük sevinç uyandırmıştır¹⁴⁸⁸.

Bakırköy'de açılan aşevinde her gün 500 yoksula sıcak yemek verilmiş, bu rakamla Kızılay'ın her gün doyurduğu yoksul sayısı 21.900'a çıkmıştır. Kurum Genel Merkezi faaliyette bulunan aşevi ve öğrenci sofralarındaki 6.000'i aşkın mevcudu çoğaltmak amacıyla 100.000 Liralık yardımda bulunmaya karar vermiş ve bu paranın 60.000 Lirasını göndermiş, kalanını da ihtiyaçlara göre göndereceğini açıklamıştır¹⁴⁸⁹. 1943 yılı başında İzmir'de Kızılay'ın 4 aşevi olduğu ancak sayının 9'a çıkarılması ve 15.000 kişiye hergün yemek verilmesi hedeflenmiştir. Aşevleri açılırken üzerinde durulan en önemli nokta Kızılay'a başvuracak her fakire hiçbir formalite gösterilmeksizin yemeğinin verilmesi olmuştur. Bir yıl sonrasında ise Kızılay İzmir Merkezi'nin açtığı 7 aşevinde yaklaşık 10.000 vatandaşa sıcak yemek dağıtılmıştır¹⁴⁹⁰.

İstanbul'da aşevleri Hükümetin dar gelirlilere ve yoksullara yardım politikası ile 1943 yılının Ocak ayında faaliyete geçmiştir. Üsküdar, Laleli, Eyüp, Karagümrük, Topkapı, Kartal ve Beşiktaş'ta açılan ilk aşevlerinde Ocak ayı içinde 16.300 insana sıcak yemek verilmiştir. Kızılay aşevleri kısa zamanda yayılarak İstanbul'un yaklaşık 20 semtinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu aşevlerinde her gün 5.000'den fazla vatandaşa sıcak yemek dağıtılmıştır. Kızılay İstanbul dışında İzmir, Ankara, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Bursa, Samsun, Trabzon, Kahramanmaraş, Malatya, Zonguldak ve Sivas gibi kent merkezlerinde de aşevleri kurmuştur¹⁴⁹¹.

Kızılay Genel Merkezi Edirne şubesine 20.000 Lira göndermiş, bu yardımla ve Edirne'de temin edilecek diğer yardımlarla Edirne'de 4 aşevi açılacağı, Sanatlar Okulunda açılacak aşevi ile okullardaki muhtaç öğrencilere sıcak yemek verileceği duyurulmuştur. Edirne'deki aşevleri muhtaç ve yoksul öğrencilere sıcak yemek

¹⁴⁸⁸ *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1942, nr. 6591, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1942, nr. 6595, s. 2.

¹⁴⁸⁹ *Ulus*, 4 Ocak 1943, nr. 7688, s. 1; *Ulus*, 21 Ocak 1943, nr. 7710, s. 1.

¹⁴⁹⁰ *Akşam*, 15 Ocak 1943, nr. 8704, s. 2; *Ulus*, 15 Ocak 1943, nr. 7704, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1944, nr. 6974, s. 3.

¹⁴⁹¹ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 350-351.

dağıtımına başlamıştır. İstanbul'da 1943 yılında 7.449.164 kap yemek, 1944 yılında 8.080.662 ve 1945 yılında 7.268.232 kap yemek dağıtılmıştır¹⁴⁹².

Aşevlerinden istifade edecek olanları Hükümet ve Parti tespit etmiş, hazırlanan listelere göre yemek verilecek olanlara karne veya kuponlar dağıtılmıştır. Kızılay bu listelere göre her gün yemek vermiştir. Yemekler göre belirli gramajda ekonomik bir şekilde sunulmuştur. Genelde verilen yemekler zeytinyağlı fasulye, fasulye, kavurmalı nohut, mercimek, bulgur pilavı idi. Nüfus başına verilen bir kepçe bulgur pilavı 150 gram bulgur, 10 gram kavurma, 10 gram sadeyağ içermiştir. Ayrıca her yemekte adam başına 10 gram soğan, 300 gram odun, 7 gram tuz, 4 günde 1 gram sabun, 4 gram da soda sarf edilmiştir¹⁴⁹³. Açlık gibi büyük bir felaketi önlemek amacıyla çalışmaya başladıklarından aşevlerinde yemek yiyenlere birer kap yemek verilebilmiştir¹⁴⁹⁴. Kızılay aşevlerine çeşitli kesimlerden yapılan büyük yardımlara karşın 1944 yılında bir kap yemek ancak 12.15 kuruşa mal edilmiştir¹⁴⁹⁵.

1943 Şubat'ında Kızılay Ankara Merkezince idare edilen Şefkat Yurdu aşevinde 180'den fazla muhtaç vatandaşa her gün öğle yemeği verilirken Kızılay Ankara Merkezi tarafından bu yardım genişletilmiştir. Muhtaçları mahalle, ocak birlikleri vasıtasıyla tespit ettirmiş, bu şekilde toplanan beyannameleri inceleyerek geliri olmayan fakir vatandaşlardan 320 kişiyi de yemek verdikleri arasına dahil etmiş, böylelikle hergün 500 kişiye sıcak yemek dağıtmaya başlamıştır¹⁴⁹⁶. Kızılay tarafından mütevazî bir bütçe ile idare edilen Ankara Aşevi çeşitli sebepler yüzünden kapanmak üzere iken Kızılay Ankara Merkezi, Ankara Ticaret Odasından yardım talep etmiştir. Ankara tacirleri Kızılay aşevinin kapanmaması ve yardımın devam etmesi için 26.000 Lira taahhüt etmişlerdir. Gaziantep'te de yemek verilen 230 öğrenciden başka

¹⁴⁹² *Ulus*, 20 Ocak 1943, nr. 7709, s. 2; *Ulus*, 24 Ocak 1943, nr. 7713, s. 2; Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, s. 245-246.

¹⁴⁹³ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 350-351.

¹⁴⁹⁴ Savaş bittikten sonra aşırı yoksulluklar yavaş yavaş kaybolmaya başlayınca aşocaklarında 1950 yılı başında etli yemek ve tatlı verilmeye başlanmış ancak bu uygulama Kızılay'ın o yılın doğal afetlerine de yetişmesi gerektiğinden ancak 5 ay sürdürülebilmiştir. Bundan sonra eski sisteme dönmüş bir başka deyimle açlığı önlemek esas alınmıştır. Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, s. 244.

¹⁴⁹⁵ Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, s. 246.

¹⁴⁹⁶ *Ulus*, 5 Şubat 1943, nr. 7725, s. 1.

muhtaçlara sıcak yemek vermek üzere masrafları hayırsever vatandaşlar ve CHP tarafından karşılanan bir aşevi açılmıştır¹⁴⁹⁷.

26 Temmuz 1943 tarihinde Kızılay aşevlerinin faaliyetinin genişlemesi ve yardımların çoğaltılması için yeni kararlar alınmıştır. Edirnekapı, Eyüp, Topkapı ve Laleli aşevlerine ilaveten Kadıköy ve Feriköy’de aşevi açılması kararlaştırılmıştır¹⁴⁹⁸. 2 Ağustos 1943 tarihinde Feriköy’de aşevi açılmıştır. Geniş ölçüde fakir halkla meskun olan bu semtin büyük bir ihtiyacına cevap veren aşevi açıldığı gün 2.000 kişiye sade yağlı bulgur pilavı dağıtmıştır. Bu aşevi ile birlikte Kızılay’ın İstanbul’da yemek verdiği kişi sayısı 25.000’e varmıştır. Ağustos sonlarına doğru Kadıköy ve civarı fakir halkı için 9. aşevinin açılacağı ve 1.000’den fazla fakire yemek dağıtılacağı ilan edilmiştir. 16 Ağustos 1943 tarihinde bahsedilen aşevinin açılmasını bölgedeki fakir halk sevinçle karşılamıştır. Yemeğini almak için gelemeyeceklerin hakları evlerine gönderilmiş, yoksul kimselerin evlerine yemek gönderilmeye başlanmıştır¹⁴⁹⁹.

1943 yılı eğitim öğretim dönemi başlangıcında üniversitedeki aşevinden başka lise ve ortaokul öğrencilerine de sıcak yemek dağıtılmasına devam edilmiştir. Kızılay önceki eğitim öğretim döneminde olduğu gibi 1943 yılında da okullardaki fakir öğrencilere yemek vereceğini duyurmuştur. Kızılay ortaokullardaki öğrencilere sıcak yemek verebilmek için okullardan bu öğrencilerin listesini istemiştir¹⁵⁰⁰.

Kızılay aşevlerinin yazın da fakir halka yemek dağıtmaya devam edebilmesi için Hükümet Kızılay emrine vermek üzere tahsisat ayırmıştır. Kızılay Merkez Şubesi aşevlerinin yaz mevsiminde de faaliyetine devam etmesi için aşevlerine yardım göndermiş ve fakirlere yemek verilmesini sağlamıştır. Bunun için Edirne’ye 10.000, Tekirdağ’a 7.500, Kırklareli’ne 5.000, Trabzon’a 7.500, Zonguldak’a 10.000, İzmir aşevlerine de 25.000 Lira yardım yapılmıştır. Trabzon’da açılan aşevlerine 17.500 Lira, Bursa aşevlerine 23.000 Lira ve Sivas aşevlerine 2.000 Lira verilmiştir. Bu yardımlarla birçok şehirdeki aşevleri yaz aylarında da faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁵⁰¹.

¹⁴⁹⁷ *Ulus*, 16 Şubat 1943, nr. 7736, s. 2; *Ulus*, 5 Mayıs 1943, nr. 7814, s. 1.

¹⁴⁹⁸ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, nr. 6805, s. 2.

¹⁴⁹⁹ *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1943, nr. 6812, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1943, nr. 6826, s. 2.

¹⁵⁰⁰ *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1943, nr. 6812, s. 2; *Akşam*, 5 Eylül 1943, nr. 8937, s. 3; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1943, nr. 6847, s. 2.

¹⁵⁰¹ *Akşam*, 15 Nisan 1943, nr. 8794, s. 2; Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer’den Kızılay’a*, C. II, s. 249.

Kızılay'ın şehrin çeşitli semtlerinde açtığı aşevlerinde sıcak yemek vererek binlerce fakir halkı doyurmuştur. Ancak elindeki gelir kaynakları yetmediğinden aşevlerinin kapanmaması için 1942 yılında Maliye 1.5 milyon Lira sarf etmiştir. 1943 yılında erzak ve diğer malzeme fiyatları önceki yıla göre pahalılaşmıştır. Yapılan hesaplara göre bir fakirin aşevinden doyabilmesi için ayda 10 Liraya ihtiyaç vardır. Masrafların birkaç misli artması üzerine 1943 yılında aşevlerinin kapanmasına meydan vermemek üzere Kızılay yeni gelir kaynakları aramaya başlamıştır. İstanbul'daki tüccar, esnaf ve zenginlerin yardımına müracaat edilmesi, şehrin zenginlerinin parti merkezine davet edilerek aşevlerinin devamını temin etmek ve 1944 kışında fakirlere sabun, yakacak dağıtabilmek üzere yardım yapmaları istenmiştir. Diğer taraftan CHP ilçe merkezlerinde Kızılay temsilcisinin de katılımıyla yapılan toplantıda her bölgedeki esnaf zümreleri çağırılarak yardımlarına müracaat edilmiştir. Bir fakirin iaşesi Kızılay'a senede 120 Liraya mal olduğundan her esnafın en aşağı bir fakirin iaşesini üzerine alması ve senede 120 Liradan aşağı olmamak üzere taahhütte bulunması istenmiştir. Bu amaçla Beşiktaş parti merkezine fırıncı, kasap ve bakkallar davet edilmiş, fırıncılar 500-600 Lira vermeyi taahhüt etmiştir¹⁵⁰². İstanbul Parti Başkanı Behçet Uz, Kızılay İstanbul aşevleri idare komitesinin kış mevsimi faaliyetinin ana çizgileri ile düşüncelerinden bahsederek aşevlerinin kuruluşunda 15.000 yoksula yemek vermek üzere kurulmuş iken sonraları yardımın genişletilerek 20.000 kişiyi geçtiğini söylemiştir. 1944 kışı için yemek dışında sabun ve çamaşır gibi yardımlar yapılması da kararlaştırılmıştır. Bunun için 1 milyon liraya ihtiyaç olduğunu belirten Behçet Uz bağış yapan müessese ve vatandaşlara şükranlarını bildirmiş, bütün İstanbulluları yardıma katılmaya davet etmiştir¹⁵⁰³.

18 Eylül 1943 tarihinde İstanbul Vilayet Merkezinde Ticaret Vekili Behçet Uz başkanlığında, çalışamayacak fakirlere ve kimsesiz çocuklara yapılacak yardım şeklini tespit etmek üzere bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda yoksullara aşevlerinden yemek verilmesi, çamaşır ve sabun temini gibi Kızılay'ın yapacağı yardımlara Parti ve Halkevi teşkilatının her semtte ve herkesin gücü ölçüsünde yardımını temin etmek için

¹⁵⁰² *Akşam*, 15 Kasım 1943, nr. 9006, s. 3.

¹⁵⁰³ *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1943, nr: 6916, s. 1-3.

çalışılması kararlaştırılmıştır. Bu yardım teşkilatına diğer hayır cemiyetleri de katılarak çamaşır dikimi gibi katkılarda bulunmuşlardır¹⁵⁰⁴.

16 Kasım 1943 tarihinde CHP İstanbul İdare Heyeti Başkanı Behçet Uz'un verdiği bilgiye göre İstanbul'da yardıma muhtaç fakirlerin sayısı 40.000-50.000'i bulmuş, bunlardan ancak 30.000'ine Kızılay'ın açtığı aşevlerinden yiyecek verilmiştir. Bu 30.000 kişiye çamaşır ve sabun dağıtılması için ihtiyaç duyulan 1.000.000 Lirayı temin etmek için zenginlerin yardımına müracaat edilmiştir. Bu müracaat üzerine Kızılay'a teslim edilen para miktarı 300.000 Lira olmuş ve para yardımından başka yiyecek maddesi olarak da bağışlar kabul edilmiştir. "*İstanbul zenginlerinin kuru ekmek bulmaktan aciz şehrin fakirlerinin göz yaşlarını silecek fedakarlıklardan çekinmeyecekleri*" ifade edilmiştir. Her ilçede yoksulların sayısı belli olduğu için bağışa katılanlar kaç fakirin iâşesini üzerlerine aldıklarını kaydetmişler, bir sene devam edecek yardım için bazıları senelik bağış miktarını bir defada vermişler, bazıları da taksitlerle ödemeyi taahhüt etmişlerdir. Kızılay'ın aldığı sabun ve çamaşırlar aş ocaklarından yemek alanlara ihtiyaçları derecesine göre dağıtılmıştır¹⁵⁰⁵.

Kızılay aşevleri şehrin ileri gelen sanayici ve tüccarları tarafından finanse edilmiştir. 1944 Ocak ayına kadar CHP İstanbul merkezi aşevlerine 460.000 Lira yardımda bulunmuştur. 1943 sonunda aşevlerinin genişletilmesi ve 30.000 yoksula yemek verme kapasitesine ulaşması için vatandaşların yardımını istenmiş ve çok sayıda kişi yardımda bulunmuştur. 1944 yılında Ticaret Odası ile Ticaret Borsası'nın 600.000 Lira yardım yapacağı belirtilmiştir. Örneğin Adana'da bir aşevi açılmış, aşevi heyetine fabrikatör ve çiftçiler seçilmiştir. Kızılay'a bağışta bulunanların listeleri gazetelerde yer almıştır. Bunlar arasında da önemli sayıda tüccar ve sanayici vardır¹⁵⁰⁶.

1944 yılı başında İstanbul aşevleri için CHP İstanbul İl Merkezinde kurulan yardım komitesinin temin ettiği yardım miktarı 480.000 Lirayı bulmuş, bu paradan başka Ticaret Odası ve Ticaret Borsası'nın 100.000'er Lira ve Esnaf Odasının 10.000 Lira vermesi, İthalatçı ve ihracatçı birliklerinin 100.000 Lira vermesi kararlaştırılmıştır. Aşevlerine yapılan yardımlar hamiyet yarışı olarak nitelendirilmiş ve Kızılay aşevlerinden İstanbul'da 27.000 fakire sıcak yemek verildiği daha 20.000

¹⁵⁰⁴ *Akşam*, 18 Eylül 1943, nr. 8950, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 350.

¹⁵⁰⁵ *Akşam*, 16 Kasım 1943, nr. 9007, s. 2; *Akşam*, 7 Aralık 1943, nr. 9028, s. 3.

¹⁵⁰⁶ *Akşam*, 18 Eylül 1943, nr. 8950, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 350.

kişinin yemek almak için sıra beklediği ifade edilmiştir.¹⁵⁰⁷ 11 Şubat 1944 tarihinde komite 800.000 Lira bağış toplamıştır. Yardımlar şu cümlelerle açıklanmıştır¹⁵⁰⁸:

“Çalışamayacak vaziyette bulunan ve günlük yiyeceğini temin edemeyen İstanbullulara yemek temini için faaliyette bulunan Kızılay aşevlerine İstanbul’un hamiyetli halkı büyük bir insaniyet hissi ile teberrularda bulunmaktadır. Kendisinden 10.800 lira istenen bir Türk firmasının bu miktara hiç itiraz etmeden verecek parası olmadığı fakat yeni getirttiği yün ipliklerinden 10.800 liralık miktarını vermeye amade olduğunu bildirmesi hamiyete bir misal olarak kaydedilmektedir.”

1944 yazında Kızılay aşevlerinden çıkan yemekler hakkında basında eleştiriler yer almıştır. *Akşam* Gazetesi incelediği Kızıltoprak aşevinin yemekleri ve mutfak temizliğini mükemmel bulduğunu belirtirken, *Yeni Sabah* Gazetesi Laleli aşevinde pişen bulgur pilavının ağza alınmayacak ve bulgur olduğu seçilmeyecek berbatlıkta olduğunu yazmıştır. Bir Kızılay temsilcisinin *“Yemek dağıtımını kesme zamanı gelmiştir, sızıltılar bikkınlıktan ileri gelmiştir”* yorumu üzerine aşevlerinde yapılan yemek dağıtımı hakkında 26 Temmuz 1944 tarihli *Akşam* Gazetesinde şu yorum yer almıştır¹⁵⁰⁹: *“Yemek dağıtımını kesmek yerine çoğaltmak zamanı gelmiştir. Pahalılık artmıştır. Sızıltılar bikkınlıktan doğuyorsa bile bikkınlığı gidertecek çeşitlilikler müdürlerin zekasından fıskırmalıdır. Memleketin nimetleri çeşitleri çoğaltmaya da müsaittir.”*

Basında Laleli aşevinde 23 Temmuz 1944’te dağıtılan bulgur pilavının yenilemeyecek derecede olduğundan ve Kızılay temsilcisinin beyanatından bahseden *Yeni Sabah* Gazetesi’nin 25 Temmuz 1944 tarihli yazısı üzerine Kızılay Cemiyeti İstanbul aşevleri idare komitesi iddiaları yalanlayan bir açıklama yayınlamıştır¹⁵¹⁰.

1944 yılında Kızılay’ın İstanbul’un çeşitli semtlerinde açtığı 16 aşevinde her gün 21.933 kap yemek dağıtılmıştır. 1943 yılında her ilçede CHP kanalıyla nakdi bağışta bulunmuş, bu maksatla partide toplanan bağış miktarı 780.000 Lirayı bulmuştur. Parti bu paranın 100.000 Lirasını Halkevleri sosyal yardım komitelerinin emrine tahsis etmiş, komiteler kendilerine verilen bu parayı çevrelerindeki yoksulların himayesine sarf etmişlerdir. Bu bağış sisteminden iyi sonuç alındığından 1944 yılı için de aynı sistemin uygulanması kararlaştırılmıştır¹⁵¹¹.

¹⁵⁰⁷ *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1944, nr. 6982, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1944, nr. 6984, s. 2.

¹⁵⁰⁸ *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1944, nr. 7000, s. 2.

¹⁵⁰⁹ *Akşam*, 26 Temmuz 1944, nr. 9257, s. 1.

¹⁵¹⁰ *Akşam*, 30 Temmuz 1944, nr. 9261, s. 3.

¹⁵¹¹ *Akşam*, 21 Eylül 1944, nr. 9312, s. 3.

Kızılay öğrencilerin beslenmelerini temin etmek amacıyla da aşevleri açmıştır. “Öğrencilerin daha iyi çalışması ve daha verimli olması için” yoksul öğrencilere İstanbul Üniversitesi avlusunda bir aşevi açmıştır. Aşevi Kızılay bayraklarıyla donatılmış, açılış gerçekleştirildikten sonra evde 1.200’den fazla öğrenci yemek yemiştir¹⁵¹². 4.000 ortaokul ve lise öğrencisine yapılacak yardım şekli de tespit edilmiş, Kızılay’ın verdiği gıda maddelerinden yapılan yemek dağıtılacağı ve dağıtımın bütün okullarda aynı anda başlanacağı bildirilmiştir¹⁵¹³. 1943 eğitim öğretim döneminde üniversite aşevi tekrar faaliyete geçmiş, üniversite öğrenci birliği tarafından yeni bir bina yapılan aşevinde her gün 1.000 öğrenciye öğle yemeği verilmiştir. 1944 yılı başında Kızılay aşevi fakir üniversite öğrencilerine gündüz yemeklerinin aynısı ve 22 kuruş karşılığında akşamları da yemek vermiştir¹⁵¹⁴.

Kızılay yardımları savaş döneminde artan yoksulluğu görünür kılması açısından sembolik bir önem taşımaktadır. Aşevlerinden yararlananların durumu acıklı manzaralar oluştururken artan yoksullaşmayı göstermiştir. Birçok yoksul insan aşevlerinden bakır çalmış, bazıları yemek almak için kabı olmadığından kevgir hatta çay ibriği getirmiş, bunları bulamayan yoksul insanlar ise elinde bir kağıtla sırada beklemiştir. Yemek verilirken kendilerine yemek veren aşçıya dua etmişler, bazı insanlar kabı olmadığı için kağıda konulan yemeğini alır almaz eliyle yemiştir¹⁵¹⁵.

5. 4. 2. Kızılay’ın Sosyal Yardımları

Kızılay aşevlerinden başka yiyecek, giyecek ve para yardımları yaparak da yoksulluğu hafifletmeye çalışmıştır. 1939 yılı başında Kızılay Burdur’da odun yardımı olmak üzere 200 fakire 209 Lira para yardımında bulunmuştur¹⁵¹⁶. Kasım ayında ise Kızılay İzmir Merkezi 300 yoksul öğrenciye elbise dağıtmaya karar vermiş ve muhtaç öğrencilerin tespiti için Kültür Müdürlüğü’ne müracaat edilmiştir. İzmir’de yaklaşan Kurban Bayramı münasebetiyle 300 çocuk giydirilmiş ve 350 yoksula da elbiselik kumaş dağıtılmıştır¹⁵¹⁷. 1941 yılı başında Ankara Kızılay Merkezi Kurban Bayramı

¹⁵¹² Metinsoy; *a.g.e.*, s. 351-352.

¹⁵¹³ *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1942, nr. 6598, s. 2.

¹⁵¹⁴ *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1943, nr. 6916, s. 1-3; *Akşam*, 2 Ocak 1944, nr. 9051, s. 3.

¹⁵¹⁵ Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer’den Kızılay’a*, C. II, s. 249.

¹⁵¹⁶ *Akşam*, 22 Ocak 1939, nr. 7281, s. 5.

¹⁵¹⁷ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1939, nr. 5560, s. 1; *Ulus*, 13 Kasım 1939, nr. 6568, s. 2.

nedeniyle kurban etlerinden şehrin fakir halkının yararlanması için hediye edilecek kurbanlık koyun ve etlerini kabul edeceğini ilan etmiştir. Kızılay Ankara Merkezi'nin Kızılay Şefkat Yurdunda kurduğu yardıma muhtaç öğrenci ve aile aşevinden her gün 1.000 kişi yemek almıştır. 1941 yılı içinde Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı şehirlerde iaşe darlığı üzerine ihtiyaç sahibi insanlara 90.000 Liralık yardım yapılmıştır. Ankara ve İstanbul'daki okullarda fakir ve kimsesiz çocuklara 58.000 Liralık yardım yapılmış, Trabzon köylerinin muhtaç halkına 2.000 Lira yardımda bulunulmuştur¹⁵¹⁸.

Savaş yıllarında Kızılay Milli Savunma Vekaleti'ne de yardımcı olmuştur. Bu yardımların başında sivil savunma bilgilendirme hizmetleri, erlere sağladığı giysi ve nakit para yardımları gelmektedir. 1941 yılında erlere tutarı 894.384,95 Lirayı bulan yün fanila, kazak, çorap, eldiven ve giyecek eşyası yardımı ile birlikte 160.175,25 Liralık para yardımı yapmıştır. Bu dağıtım 1942'de de sürmüş, Kızılay Milli Savunma Vekaleti'ne erlere dağıtılmak üzere 304.516,11 Lira tutarında fanila, çamaşır, kar başlığı, yün kazak yardımı yapmıştır¹⁵¹⁹. 1942 yılı başında İstanbul Beyazıt Kızılay Şubesi bölgesindeki fakirlere 3.000 kilo kömür dağıtmış, aile başına 10 kilo kömür düşmüştür. Şubat ayı içinde Beşiktaş Kızılay Cemiyeti bölgesindeki fakir halktan 100 kişiye pirinç, sadeyağ, fasülye, mercimek, patates, soğan, sabun ve 600 kilo kömür dağıtmıştır. Çok çocuklu ve yardıma muhtaç ailelere de para yardımı yapmıştır¹⁵²⁰.

1942 yazında Trabzon, Rize, Samsun, Giresun ve bölgesinde fakir halka kış mevsiminde bölgede ekmeklik yerine kullanılan mısır dağıtılması konusunda incelemeler yapılmıştır. 1942 yılı için civar halkına dağıtılacak mısır miktarı 1.500 ton olarak kararlaştırılmıştır. Ayrıca Evkaf İdaresi de İstanbul'daki fakir halka odun ve kömür dağıtılması için hazırlıklar yapmaya başlamıştır¹⁵²¹.

4 Mart 1943 tarihinde Antakya Kızılay Kurumu ile Yardım Sevenler ve Yoksullara Yardım Cemiyetlerinin ortak çalışmaları ile 180 öğrenciye her gün yemek verilmeye başlamıştır. Bursa halkının Kızılay'a bağışladığı 21.500 Lirayla; 5.322 vatandaşa yemek, giyim eşyası, un, ekmek dağıtılması ve yoksul hastalara bakılması

¹⁵¹⁸ *Ulus*, 6 Ocak 1941 nr. 6978, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 351-352.

¹⁵¹⁹ Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, s. 249.

¹⁵²⁰ *Vatan*, 26 Ocak 1942, nr. 467, s. 2; *Vatan*, 13 Şubat 1942, nr. 485, s. 2.

¹⁵²¹ *Akşam*, 9 Haziran 1942, nr. 8489, s. 2; *Akşam*, 5 Temmuz 1942, nr. 8515, s. 1.

gibi yardımlar yapılmıştır. Malatya Kızılay Kurumu da daha geniş yardımlarda bulunmayı kararlaştırmış ve bütçesine 9.000 Liralık tahsisat koymuştur¹⁵²².

Öğrencilere yağmurluk muşamba, çorap ve yün kazak gibi kış mevsimi için gerekli eşyalar dağıtılmış, yoksul kadınlar için ise entari, yün eteklik ve kazak hazırlanmıştır. Bu gibi yardım haberlerini geniş listeler halinde *Kızılay Dergisi*'nden izlemek mümkündür. 1944 yılının ilk 3 ayı içinde Ankara'da muhtaçlara 1.112 Lira değerinde giyim eşyası yardımı yapılmıştır. Karadeniz Ereğli'sinde 30 Ağustos 1944 tarihinde yoksul çocuklar için geniş katılımlı bir sünnet düğünü yapılmıştır. Ankara'daki muhtaçlara dağıtılmak üzere 800 parça eşya verilmiştir¹⁵²³.

Bursa Kızılay Merkezi Ankara Genel Merkez'den gördüğü yardımla Bursa'daki 3.000 yoksul çocuğa yemek vermeye başlamıştır. 1944 yılı Eylül ayında hayatını kazanmaya mecbur olan çocukların iaşelerinin temin edileceği, hatta okul ihtiyaçlarının da karşılanması kararlaştırılmıştır. Bu sebeple Kızılay'ın ilkokul çocuklarına yaptığı yardımın genişletilmesi zorunlu görülmüştür. 1943 yılında ilkokullarda Kızılay aşevlerinden beslenen çocuk sayısı 3.070'dir¹⁵²⁴.

Kızılay 1944 yılı Kasım ayında İstanbul Eyüp'de faaliyetini artırma kararı almıştır. Eyüp'de 1943 yılı içerisinde 700 kişi iâşe edilmiştir. Ayrıca Eyüp'e Kızılay Merkezi tarafından kazak, entari, önlük, çorap gibi 799 parça eşya gönderilmiştir. Aynı bölgede yaşayan muhtaçlara CHP de ayakkabı, göğüslük ve çorap dağıtmıştır. Ayrıca CHP bünyesinde kurulan İlkokul Yoksul Çocuklarını Koruma Komitesi de okumasına mani olacak kadar fakir olanların iâşe ve ihtiyaçlarını bir an önce karşılamaya karar vermiş ve yardıma başlanan ilk bölge Eyüp olmuştur. 3 Nisan 1945 tarihinde Trabzon'da Kızılay ilk ve ortaokullarda 200 yoksul öğrenciye ayakkabı vermiştir¹⁵²⁵.

Kızılay sosyal sorunların giderilmesinde diğer hayır kuruluşları ve kurumlara da yardım etmiştir. Yoksulluğun ve sabit ve dar gelirlilere yönelik sosyal yardım faaliyetlerinin arttığı 1943 yılında Ankara Halkevi Sosyal Yardım Şubesine 500 Lira yardım yapmış, veremle mücadele kapsamında İzmir Veremle Mücadele Derneği'ne

¹⁵²² *Ulus*, 4 Mart 1943, nr. 7752, s. 2; *Ulus*, 8 Mart 1943, nr. 7756, s. 1; *Ülkü*, 16 Mart 1943, S. 36, C. 3, s. 23;

¹⁵²³ *Akşam*, 29 Ekim 1943, nr. 8989, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 352-353.

¹⁵²⁴ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1944, nr. 6975, s. 2; *Akşam*, 21 Eylül 1944, nr. 9312, s. 3.

¹⁵²⁵ *Akşam*, 29 Ekim 1944, nr. 9350, s. 2; *Akşam*, 7 Kasım 1944, nr. 9359, s. 3; *Ulus*, 3 Nisan 1945, nr. 8507, s. 2.

30.000 Lira bağışlamıştır. Savaş döneminde artış gösteren ve önü alnamayan verem hastalığıyla mücadele kapsamında İstanbul Üniversitesi'ne 1.000 Lira yardımda bulunmuş, üniversite harici veremli yüksek okul öğrencilerinin tedavileri için 1.000 TL tahsis etmiştir. İzmir Kızılay Merkezi idaresindeki dispanserlerde birçok veremli hasta muayene edilmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumuyla beraber yoksul ve kimsesiz çocuklar sünnet ettirilmiştir. Ayrıca Kızılay askeri seferberlikle birlikte artan asker sayısı nedeniyle devlete önemli bir maddi yük bindiren askerlerin giyim eşyası konusunda devlete destek olmuş ve vatandaşı orduya yardım konusunda bilinçlendirerek kampanyalarla giyecek eşya ve bağış toplamıştır. 160.175 Liralık para bağışı ile ordu için temin edilen bağış toplamı yaklaşık 1 milyon Lirayı geçmiştir¹⁵²⁶.

Kızılay Gençlik ve Sağlık Kampları, Cumhuriyet dönemi boyunca değişik kurumlara bağlı olmak üzere açılmış ve başta Tek Parti Dönemi olmak üzere Hükümetlerin uygulamaya koyduğu politikaların önemli birer parçası olmuşlardır. Kızılay Gençlik Kurumunun temel sağlık hedefi; sağlık ve yardım işlerini bilen, kıymetini takdir eden sağlam bünyeli yurttaş yetiştirmek, böylece sağlık bakımını yaymak için çalışmaktı. Bu amacın gerçekleştirilmesi için gençlik ve sağlık kamplarının açılması düşünülmüştür. Okulların yaz tatilleri zamanında zayıf, fakir, bakımsız ve hastalıklı çocukların (özellikle sıtmal) açık havada disiplinli, bakım altında, iyi beslenerek kuvvetlendirilmesi, eğitilmiş ve sağlam bir bünyeyle okullarına gönderilmesi Kurum'un kamplar konusunda amacının somut hedefi olarak belirlenmiştir. Kamplar eğitim ve sağlık kazanma üzerine oturtulmuştur¹⁵²⁷.

İlk kamp Kocaeli Hereke'de denize kıyısı olan bir tepenin yamacında 1936 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında 45 günlük olarak 160 çocuğun katılımıyla açılmış, ikinci yıl öğrenci sayısı artırılarak 300 çocuğa ulaşmıştır. İyi sonuçların elde edilmesi üzerine Hereke'de deniz kenarında bir kamp yeri Kızılay adına satın alınmıştır. Bu kampın hedeflendiği gibi başarılı olması diğer kampların açılmasına ön ayak olmuştur. İkinci kamp ise 1939 Haziran ayında Adana'da dağ kampı olarak açılmış, kampa çevre illerin de dahil olduğu 70 fakir, 4 de ücretli çocuk katılmıştır¹⁵²⁸.

¹⁵²⁶ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 353-354.

¹⁵²⁷ Bulut; *a.g.m.*, 114-116.

¹⁵²⁸ Bulut; *a.g.m.*, s. 118.

1942 yılı Ağustos’unda İzmir Buca’da açılan çadırlardan oluşan kampta 7-10 yaş aralığında 157 çocuğa bakılmıştır. 15 Eylül’de kapanacağı belirtilen kampta iki defa kahvaltı, iki defa yemek verilmiş, 15 günde her çocuk 1.5 kilodan 4 kiloya kadar almış ve Kızılay doktoru her gün çocukların sağlık durumu ile ilgilenmiştir. 1943 yılı için kampın iki devrede toplam 1.000 çocuğun yararlanabileceği büyüklükte açılmasına, ayrıca 80-100 yataklı bir de prevantoryum açılmasına karar verilmiştir¹⁵²⁹.

1942 yılında Hereke kampı açılırken, Adana’daki kamp savaş nedeniyle açılmamıştır. 1944’te Trakya Bölgesi için Tekirdağ’da açılan Barbaros Kampı’ndan sonra 1945 yılında İstanbul Bebek’de kamplara gidecek öğretmenlerin donanımlı olmasını sağlamak amacıyla Önderler Hazırlık Kampı açılmıştır. Aynı yıl Ankara Keçiören’de de bir kamp açılmıştır. 1946 yılında ise Lara (Antalya), Ergani (Diyarbakır), Pendik (İstanbul), Keltepe (Karabük), Kurupelit (Samsun) ve Pendik (İstanbul) kampları açılmıştır. Kamp açılan şehirlere dikkat edilirse ülkenin bütün çocuklarının kampın kapsamına alınmaya çalışıldığı görülmektedir¹⁵³⁰.

Kızılay sadece yoksullara değil doğal afetlerden zarar gören insanlara da yardım etmeye çalışmıştır. Savaş döneminde Türkiye birçok deprem, sel ve heyelan gibi doğal afetleri yaşadığı için doğal nedenlerden kaynaklanabilecek muhtemel sosyal sorunların ve hoşnutsuzlukların önünü almak ve açlık, salgın hastalık gibi risk unsurlarını ortadan kaldırmak açısından Kızılay’ın acil yardımları ayrı bir önem kazanmıştır. Kızılay doğal afetlerden zarar gören insanlara yaptığı yardımlara maddi destek sağlayamak için basına “Yurttaş! Felaketzedelere yardımın az bile olsa çöken bir çatıya sende bir çivi çakabilirsin, yardımını esirgeme”; “Yurttaş vaktinde yardıma koş, felaketzedelerin yarasını daha sıcak iken sar.”¹⁵³¹ gibi ilanlar vermiştir. Kızılay deprem, sel, heyelan, kuraklık ve yangın gibi doğal afet bölgelerine yardım götürmüş, faaliyetleri basında geniş bir şekilde yer almıştır. Ayrıca tüm ülke çapında yardım kampanyaları açarak halkı bilinçlendirmiş ve yardıma davet etmiştir¹⁵³².

¹⁵²⁹ *Akşam*, 24 Ağustos 1942, nr. 8565, s. 1.

¹⁵³⁰ Bulut; a.g.m., s. 118-119.

¹⁵³¹ *Ulus*, 2 Aralık 1943, nr. 8022, s. 1; *Ulus*, 3 Aralık 1943, nr. 8023, s. 1; Metinsoy; a.g.e., s. 353.

¹⁵³² *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1939, nr. 5522, s. 5; *Ulus*, 25 Eylül 1939, nr. 6519, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1939, nr. 5616, s. 5; *Akşam*, 30 Aralık 1939, nr. 7612, s. 2; *Ulus*, 30 Aralık 1939, nr. 6612, s. 1; *Akşam*, 1 Ocak 1940, nr. 7614, s. 3; *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1939, nr. 5614, s. 5; *Ulus*, 30 Aralık 1939, nr. 6612, s. 5; *Ulus*, 31 Aralık 1939, nr. 6613, s. 1; *Ulus*, 4 Ocak 1940, nr. 6617, s. 1; *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1940, nr. 5618, s. 1-3; *Akşam*, 7 Ocak 1940, nr. 7620, s. 3; *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1941, nr. 5908, s. 2; *Vatan*, 5 Temmuz 1943, nr. 930, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1942, nr.

5. 5. ÇOCUK ESİRGEME KURUMU'NUN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

Çocuk Esirgeme Kurumu İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik sıkıntılarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde pek çok yardım üstlenmiş, çok sayıda yardım kampanyası başlatmıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu Ankara şubesi 1938 yılı kayıtlarına göre yardım faaliyetleri şu şekilde sıralanmıştır:

“Umumi Merkez Ankara’da ana kucağındaki ve kreşteki çocuklar hariç 159.481 çocuğa yardım etmiştir. 159.481 çocuktan 6.454’ü muayene ve tedavi ettirilmiş, 5.271’inin dişine baktırılmış, 19.927’si yıkatılmış, 49.532’sine 24.194 kilo süt dağıtılmıştır. 71.734 çocuk beslenmiş, 10’una kundak verilmiş, 6.384’ü yazın yüzme havuzuna girmiş ve 460’ı leyli(yatılı) mekteplerde taksit paraları verilmek suretiyle okutulmuştur. Kurumun yatırdığı taksit 3.662 lira 18 kuruştur.”¹⁵³³

Bu yardımlar karşılığında üyelerin ilgisine teşekkür edilmiş ve basın yoluyla *“Yeni yılın kimsesiz ve bakımsız yavrularımız için daha geniş yardımlarla geçmesini istiyorsan yeni yılda tek bir lira vererek Çocuk Esirgeme Kurumu’na üye ol”* mesajı verilmiştir¹⁵³⁴.

15 Ocak-15 Şubat 1939 tarihleri arasında Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi 581 çocuğu muayene etmiş, 586 çocuğun dişlerini tedavi etmiş, 2.246 çocuk yıkanmış, 2.903 çocuğa 1.850 kilo süt verilmiş, 10 çocuğa para yardımı yapılmış, 1 çocuk ana kucağına, 1 çocuk da kreşe alınmıştır. Bu çalışmaların sürdürülebilmesi açısından basın yoluyla *“Yılda 1 Lira verip üye olursanız daha binlerce çocuk sağlığına kavuşmuş olur”* mesajı verilmiştir¹⁵³⁵. Çocuk Esirgeme Kurumu Erenköy şubesi 5 Ağustos 1939 tarihinde Suadiye Plaj Gazinosunda yoksul çocuklar menfaatine bir kır eğlencesi düzenlemiştir. 12 Ağustos 1939 tarihinde *Ulus* Gazetesinde okul kitaplarını kitap alamayan “kardeşlerine” verilmek üzere Çocuk Esirgeme Kurumu’na gönderen

6423, s. 3; *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1941, nr. 5895, s. 3; *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1941, nr. 5933, s. 2; *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1941, nr. 5932, s. 3; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1941, nr. 5955, s. 3; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1941, nr. 5955, s. 3; *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1941, nr. 6145, s. 1; *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1941, nr. 6146, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1941, nr. 6149, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1941, nr. 6152, s. 2; Tekeli-İlkin; *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen*, s. 112; Akgün-Uluğtekin; *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, s. 189, 194-195, 198-201, 227-228, 232-233.

¹⁵³³ *Ulus*, 5 Ocak 1939, nr. 6261, s. 2.

¹⁵³⁴ *Ulus*, 5 Ocak 1939, nr. 6261, s. 2.

¹⁵³⁵ *Ulus*, 18 Şubat 1939, nr. 6301, s. 2.

çocuklara kurumun teşekkürü yayınlanmıştır¹⁵³⁶. 26 Eylül 1939 tarihinde Çocuk Esirgeme Kurumu 100 fakir çocuğu sünnet ettirmiş ve eğlence düzenlemiştir¹⁵³⁷.

Çocuk Esirgeme Kurumu duyurularını halka ulaştırmak için basını kullanmış, duyuruların yanı sıra yardım taleplerinde de bulunulmuştur. “Bir kilo gazete varlığı ile günde iki yavru doyurur” denilerek halktan okuduğu gazeteleri Çocuk Esirgeme Kurumuna vermeleri istenmiştir¹⁵³⁸. Kış mevsimi öncesinde ise eski kıyafet ve ayakkabılarını Çocuk Esirgeme Kurumuna teslim etmeleri istenmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu’nun bir ayda yardım yaptığı çocuk sayısı 1939 yılı Eylül ayında 5.676’ya ulaşmış, yapılan yardımların içeriği şu şekilde açıklanmıştır¹⁵³⁹:

“1-30 Eylül 1939 tarihinde Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezine müracaat eden 624 çocuk poliklinikte muayene ve tedavi, 421 çocuğun da dişleri tedavi edilmiştir. 20 çocuğa 144 lira 70 kuruş yardımda bulunulmuş, 2.027 çocuk ve annesi kurumun çocuk sarayında yıkanmış, çok çocuklu bir aileye erzak verilmiştir. Her gün 2.522 bebeğe kurumun süt damlasından 1.485 kilo süt dağıtılmış ve okulların açılması ile 61 çocuğa kalem, silgi, cetvel, boya ve önlük verilmiş ve okul kitapları dağıtılmıştır.”

1939 yılı sonunda Çocuk Esirgeme Kurumu Akhisar şubesi 150 yoksul çocuk giydirmiş, 28 yardıma muhtaç öğrenciye elbise ve kitap temin etmiş, yoksul çocukların tedavilerini yapmış, bebeklere geniş ölçüde yardımda bulunmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir şubesi de 1939 yılı içinde yaptığı faaliyetleri şu şekilde sıralamıştır¹⁵⁴⁰:

“11.825 çocuğa 54.071 kap yemek verilmiş ve 1.760 Lira 42 kuruş sarf edilmiştir. 753 çocuğa giyecek temin edilmiş ve 1.095 lira 75 kuruş sarf edilmiştir. Dispanserde 3.346 çocuk tedavi edilerek ilaçları parasız temin edilmiş ve 900 lira sarf edilmiştir. Dikili zelzele felaketzedelerinin çocuklarına 198 parça kumaş ve giyecek eşya gönderilmiştir. Çok çocuklu 15 aileye 122 parça giyecek verilmiştir.”

Çocuk Esirgeme Kurumu Sivas şubesi 10 ilkokuldaki 250 yoksul çocuğa elbise ve ayakkabı vermiş, Söke Çocuk Esirgeme Kurumu ilkokul öğrencilerinden 24 çocuğa elbise ve ayakkabı vermiştir¹⁵⁴¹. Çocuk Esirgeme Kurumu Afyon’da halkın da yardımıyla öğrenci pansiyonu kurmuştur. Çevrelerinde yeterli okul bulunmamasından tahsil çağındaki gençlik bu müesseseyi büyük bir neşe içinde karşılamış, hatta Çocuk Esirgeme Kurumunun süt damlası ve ilkokul yoksul çocukları ile uğraşmasının

¹⁵³⁶ *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1939, nr. 5468, s. 2; *Ulus*, 12 Ağustos 1939, nr. 6475, s. 6.

¹⁵³⁷ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1939, nr. 5523, s. 5.

¹⁵³⁸ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1939, nr. 5490, s. 8; *Ulus*, 3 Kasım 1939, nr. 6558, s. 5.

¹⁵³⁹ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1939, nr. 5490, s. 8; *Ulus*, 13 Ocak 1939, nr. 6269, s. 2; *Ulus*, 23 Ağustos 1939, nr. 6485, s. 5; *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1939, nr. 5530, s. 3.

¹⁵⁴⁰ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1939, nr. 5596, s. 3; *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1940, nr. 5638, s. 2.

¹⁵⁴¹ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1940, nr. 5664, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1940, nr. 5672, s. 2.

yanında yardım elini bütün tahsil çağındaki çocuklara yayması takdir edilmiştir. Açılan yurttta yılda 75 Lira gibi az bir ücret ödeyerek, 50 öğrencinin ise ücretsiz olarak toplamda 81 öğrenci barındırılmıştır. Ayrıca bu öğrencilerin başında gündüz ve geceleri daimi nöbetçi öğretmenlerin bulunduğu ve öğrencilerin anlayamadığı konuları kendilerine öğretecek öğretmenlerin de olduğu açıklanmıştır¹⁵⁴².

Çocuk Esirgeme Kurumu Eminönü şubesinin 1940 yılı Cumhuriyet Bayramında açılış töreni yapılan yeni çocuk dispanseri faaliyete başlamıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul şubesinin idare ve denetimi altında bulunan Beyazıt Süt Damlası 1939 yılı içindeki 120 çocuğa karşılık 1940 yılında 250 çocuğa süt ve şeker dağıtmıştır. Kurumun merkez ve şubeleri de bayram mümünasebetiyle fakir çocuklara yiyecek, giyecek ve ayakkabı dağıtmıştır. Beyoğlu şubesi de çocuk polikliniği açmıştır¹⁵⁴³. Çocuk Esirgeme Kurumu Erbaa şubesi de 20 yoksul çocuğu barındıracak bir yurt açmış ve çocukların okula devamlarını temin etmiştir¹⁵⁴⁴.

11 Aralık 1940 tarihinde basında “*Gelir kaynaklarının yurttaşların evlat sevgi ve muhabbetine dayandığı*” belirtilen Çocuk Esirgeme Kurumu’nun çok çocuklu ailelerle okullardaki zayıf çocuklardan 565’ine bir haftadır yemek verdiği belirtilmiş ve bu sayının binlere ulaşabilmesi için kurumun vatandaşları yardım davetine yer verilmiştir. 24 Ocak 1941 tarihinde yapılan haberde çocuk sayısının 600’e ulaştığı ifade edilerek yardım talebi yinelenmiştir¹⁵⁴⁵. 1941 yılı başında basında yer alan telgraf kağıtları ilanı ile “*Her PTT merkezinde bulunlan lüks telgraf kağıtlarıyla tebriklerinizi gönderebilmek için vereceğiniz 15 kuruşla fazla ücretle milletin yardım ve şefkatine muhtaç çocukları korumuş hem de muhabbetinize incelik ve zarafetin timsali kağıtlarla tebriklerinizi göndermiş olursunuz.*”¹⁵⁴⁶ denilerek yardımlara katılım için birden fazla seçenek sunulmuştur.

Çocuk Esirgeme Kurumu Ankara şubesinin 1940 senesi içinde gösterdiği faaliyetler ise şu şekilde sıralanmıştır¹⁵⁴⁷:

“Çocuk sarayındaki polikliniğe 1940 yılında müracaat eden 10.605 hasta çocuğun ve 229 hasta annenin; dış bakım evinde de 7.305 çocuğun dişleri muayene ve tedavi edilmiştir. Kurumun süt damlasından bir senede 49.334 süt çocuğuna 25.253 kilo süt

¹⁵⁴² *Taşpınar*, Mayıs 1940, C. 8, S. 81, s. 55-56.

¹⁵⁴³ *Vatan*, 1 Kasım 1940, nr. 75, s. 2.

¹⁵⁴⁴ *Vatan*, 9 Kasım 1940, nr. 81, s. 2.

¹⁵⁴⁵ *Ulus*, 11 Aralık 1940, nr. 6952, s. 2; *Ulus*, 24 Ocak 1941, nr. 6992, s. 2.

¹⁵⁴⁶ *Ulus*, 8 Ocak 1941, nr. 6980, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1942, nr. 6520, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1945, nr. 7445, s. 2.

¹⁵⁴⁷ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1941, nr. 5901, s. 3.

dağıtılmış ve 137 çocuğa elbise, ayakkabı, çamaşır, kasket; 324 çocuğa da 1.612 lira 7 kuruş para yardımında bulunulmuştur. Kreş gündüz bakım evi de bir günlükten 7 yaşına kadar muhtelif çağlardaki 2.136 yavruya 84.426 kap yemek ve mama verilmek suretiyle gıda ve terbiyeleri ile meşgul olunmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi 85 kimsesiz çocuğun tahsil masrafını ödeyerek leyli mekteplerde okumalarını, 38 çocuğun da kitap ve okuma levazımını temin etmiştir. Keçiören çocuk yuvasında daimi bakım altında bulundurulmuş 225 çocuk ile 1940 yılında 117.044 çocuk Çocuk Esirgeme Kurumunun yardımları ile sağlıklarını temin etmişlerdir. Bu yardımlardan maada 114.957 çocuk da çocuk bahçesinden istifade etmişlerdir.”

1940 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu Manisa Şubesi 1.363 çocuk tedavi etmiş, Akhisar şubesi polikliniğine müracaat eden 119 çocuğu tedavi etmiş, 150 çocuğun okul ihtiyaçlarını karşılamış, 939 çocuğa elbise ve ayakkabı vermiş, 116 çocuğa 248 Lira para yardımında bulunmuş, Akhisar şubesi kreşi çeşitli yaşlarda 4.982 çocuğun gıda ve bakımını üstelenmiştir. Akhisar Şubesi 1940 yılında 5.767 çocuğa yardım elini uzatmış, Manisa Alaşehir Şubesi 1.171, Demirci Şubesi 859, Salihli Şubesi de 87 çocuğa yemek, süt, elbise, ayakkabı, kıyafet, tedavi, okul ihtiyaçları, kundak ve para yardımında bulunmuştur¹⁵⁴⁸.

Çocuk Esirgeme Kurumu Mardin şubesi 1940 senesi içerisinde 577 çocuğa elbise dağıtmış, 12 çocuğu devamlı surette iâşe etmiş ve 90 çocuğa da nakden yardımda bulunmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu Gelibolu şubesi ise yardıma muhtaç çocuklardan 45 tanesini himayesine almış; bunlara her gün sıcak yemek verilmiş, elbise, ayakkabı, çamaşır dağıtılmış ve hasta çocuklara ilaç verilmiştir¹⁵⁴⁹.

1941 yılı başında Çocuk Esirgeme Kurumu merkez ve şubelerinden sütü olmayan annelerin çocuklarına süt, kundak takımı, zayıf çocuklara yemek, hasta çocukların tedavisi, kitap almayan çocuklara kitap ve okul ihtiyaçları, elbise, ayakkabı, çamaşır ve para yardımı yapılmıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu yurttan yardıma muhtaç doğan çocukları yaşatma ve sürekli yardımlarla koruyarak sağlam bir nesil meydana getirmek için nüfus artışı gayesine doğru yardımlarına devam edeceklerini ve yardım kaynakları için halkın yardımlarına güvindiklerini açıklamıştır¹⁵⁵⁰.

1941 yılı 23 Nisan Çocuk Bayramı ve haftası nedeniyle basında Çocuk Esirgeme Kurumu yardım istekleri yer almıştır. Ayrıca Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftasında mektup ve telgraflara şefkat fişi yapıştırmanın

¹⁵⁴⁸ *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1941, nr. 5914, s. 4.

¹⁵⁴⁹ *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1941, nr. 5914, s. 4; *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1941, nr. 5921, s. 3.

¹⁵⁵⁰ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1941, nr. 5927, s. 4.

kanun gereği olduğunu hatırlatmıştır¹⁵⁵¹. Çocuk Bayramında Çocuk Esirgeme Kurumu Çanakkale şubesi 52 çocuğu giydirmiştir. Siirt ortaokul öğrencileri aralarında topladıkları 30 Lirayı Keçiören Çocuk Yuvasındaki çocukların ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi'ne göndermeleri 13 Mayıs 1941 tarihli *Vatan Gazetesi*'nde “*bakıma muhtaç kardeşlerini düşünen bu duygulu yurt çocuklarına*” nitelemesi ile yer almıştır¹⁵⁵².

Çocuk Esirgeme Kurumu Kars şubesi 1942 yılbaşında ilkokul öğrencilerinden 104 fakir çocuğu giydirmiştir¹⁵⁵³. 20-23 Nisan 1942 tarihleri arasında postalara verilecek mektuplara 1'er kuruşluk, kartlara 20'şer paralık ve telgraflara 3'er kuruşluk Çocuk Esirgeme Kurumu şefkat pulları yapıştırılmasının kanun gereği olduğu hatırlatılmış ve “*Posta kutularına atılacak mektuplara dahi şefkat pulu yapıştırılması lazımdır. Yurttaşlarımızın bu hususu göz önünde bulundurmalarını kurum saygı ile rica eder.*”¹⁵⁵⁴ denilerek hem kanun, hemde gereklilik olduğu vurgulanmıştır.

Çocuk Esirgeme Kurumunca 1942 yılı Haziran ayında gelinlik alamayacak bayanlara ücretsiz gelinlik ipekli kumaş verileceği, nikah kağıdı ile kuruma müracaat etmenin yeterli olduğu duyurulmuştur¹⁵⁵⁵. Haziran ayında 15 gelinlik verilmiş ve Temmuz ayı içinde de gelinlik alamayacak bayanlara parasız ipekli kumaş verileceği, şart olarak ise nikah mukavelesi ve bayanın ücretsiz kumaş ihtiyacını bildiren belediye belgesine sahip olması gerektiği duyurulmuştur. Ağustos ayı içerisinde de uygulamaya devam edilmiş, uygulamanın başından beri 31 bayana gelinlik verilmiştir¹⁵⁵⁶.

29 Ağustos 1942 tarihinde Çocuk Esirgeme Kurumu Sarıyer Şubesi 25 fakir çocuğun sünnet ettirileceğini duyurmuştur. Aynı şube hasılatı ile bölgesindeki fakir ilkokul öğrencilerine ders yılı başında giyecek, kitap, defter gibi ihtiyaçlarını temin etmek için 5 Eylül 1942 tarihinde Sarıyer'de kır balosu düzenlemiştir¹⁵⁵⁷. Basında Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi'nin maddi yardım sağlamak amacıyla “*Yılda*

¹⁵⁵¹ *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1941, nr. 5979, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1941, nr. 5980, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1941, nr. 5998, s. 2.

¹⁵⁵² *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1941, nr. 6012, s. 2; *Vatan*, 13 Mayıs 1941, nr. 260, s. 2.

¹⁵⁵³ *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1942, nr. 6243, s. 3.

¹⁵⁵⁴ *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1942, nr. 6347, s. 2.

¹⁵⁵⁵ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1942, nr. 6388, s. 3.

¹⁵⁵⁶ *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1942, nr. 6423, s. 3; *Ulus*, 4 Temmuz 1942, nr. 7511, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1942, nr. 6461, s. 3; *Ulus*, 11 Ağustos 1942, nr. 7549, s. 2.

¹⁵⁵⁷ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1942, nr. 6467, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1942, nr. 6476, s. 2.

kazancının 1 Lirasını kimsesiz çocuklara ayıran insan memleket borçlarından birini daha ödemiş olur” duyurusu yer almıştır¹⁵⁵⁸.

1942 yılı Kasım ayında Çocuk Esirgeme Kurumu Gaziantep şubesi eğitim öğretim döneminin devamı müddetince her gün ilkokul öğrencilerinden 150 çocuğa yemek vermeye başlamıştır. 1942 yılı sonunda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nin tezkeresi sonucunda Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından himaye edilen 265 ve kreşteki 114 çocuğun aylık ihtiyacı olan 343.5 kilo şekerin ucuz fiyatla verilmesi isteğini İcra Vekilleri Heyeti kabul etmiştir¹⁵⁵⁹. 1942 Aralık ayında yemek verilen çocuk sayısı 600'e ulaşmış, çocuklu anne ile birlikte kurumun çeşitli şubelerinde 6.000'den fazla çocuğa etli yemek verilmiş ve *“İyiliksever yurttaşlarımızın gösterecekleri sıcak alaka ve günde verecekleri 25 kuruş zayıf bir yavruya kan ve can katacaktır. Küçük yardımları azımsamayınız. Bir sap iplik bir demet çiçeği dağılmaktan korur.”*¹⁵⁶⁰ cümleleri ile yardım talepleri yer almıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu, Beyazıt Hasanpaşa Medresesinde bir çocuk gündüz bakımevi açılacağı, anneleri işe giden çocukların bakımlarının temin edileceği belirtilmiştir¹⁵⁶¹. Sonrasında basında yer alan duyuruda *“Hayatını kazanmak üzere her hangi bir müessesede çalışmakta olan annelerin evde bakacak kimsesi bulunmayan 3 ile 6 yaş altındaki çocukları gündüzleri çalışma saati devamınca korunmak üzere Beyazıt Gündüz bakımevimize kaydedilmektedir.”* denilmiş ve kayıtlar için Cağaloğlu'ndaki merkeze müracaat edilmesi ilan edilmiştir¹⁵⁶².

Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi faaliyette bulunan aşevi ve öğrenci sofralarındaki 6.000'i aşkın mevcudunu 1943 kışında çoğaltmak için 100.000 liralık yardımda bulunmaya karar vermiş ve bu paranın 60.000 lirasını göndermiş, geri kalanının da ihtiyaçlara göre gönderileceği ifade edilmiştir. Aynı tarihlerde muhtaç kimselere ve öğrencilere yardımda bulunmak, sıcak yemek temin etmek maksadıyla yurdun çeşitli yerlerinde yeni teşebbüslere girişilmiş ve yardımlar kaydedilmiştir¹⁵⁶³.

1943 yılı başında *Ulus* Gazetesi'ne gelen telgraflarda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yaptığı sosyal yardım hareketlerinin gittikçe genişlediği bildirilmiştir. Bu

¹⁵⁵⁸ *Haber*, 7 Eylül 1942, nr. 2313, s. 1.

¹⁵⁵⁹ BCA.030.0.018.001.002.100.109.3.1; *Ulus*, 3 Kasım 1942, nr. 7630, s. 2.

¹⁵⁶⁰ *Ulus*, 23 Aralık 1942, nr. 7676, s. 2.

¹⁵⁶¹ *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1942, nr. 6598, s. 2.

¹⁵⁶² *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1943, nr. 6803, s. 2.

¹⁵⁶³ *Ulus*, 21 Ocak 1943, nr. 7710, s. 1; *Ulus*, 23 Ocak 1943, nr. 7712, s. 1.

telgraflara göre Çocuk Esirgeme Kurumu Isparta şubesi tarafından yemek verilen çocuk sayısı 75'ten 150'ye çıkarılmıştır. Bodrum'da hayırsever bazı vatandaşların yardımı ile her gün 63 çocuğa yemek verilmeye başlanmış ve bu miktarın arttırılması için teşebbüslere girişilmiştir. Mihaliççik'te bütün sosyal yardım kurumları ve belediyenin yardımı ile her gün yemek vermek üzere bir aşevi açılmıştır¹⁵⁶⁴. Çocuk Esirgeme Kurumu Gaziantep şubesinin 3 aydan beri muhtaç öğrencilere her gün yemek vermesi çevrede ilgi uyandırmış, kuruma yeni bağışlar yapılması sonucunda yemek verilen öğrenci sayısı 230'a çıkmıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu Muğla şubesi de çocuklara yemek verilmesini temin maksadıyla ayırdığı 2.000 liralık tahsisatla 200 çocuğa sıcak yemek vermiştir. Kütahya'da da 200 kadar yoksul öğrenciye yapılan yemek yardımı genişletilmiş, ayrıca her gün 200 aileye yemek verilmiştir¹⁵⁶⁵.

1943 yılında sosyal yardım faaliyetlerini genişlemeye başlayan Çocuk Esirgeme Kurumu Afyon şubesi beslediği çocuk sayısını 763'e, Manisa şubesi 300, Denizli şubesi 250'ye, Balıkesir şubesi 220'ye, Malatya şubesi 100'e çıkarmakla beraber ayrıca 8 aile ve Kayseri şubesi de 214 ailenin kışlık erzak ihtiyaçlarını temin etmiş, Bolu ve Çanakkale şubeleri de aşevleri mevcutlarını yükseltmiş, Demirci şubesi 100 çocuk giydirmiştir. Konya şubesi 50, Isparta şubesi de 150 mevcutlu yeniden bir öğrenci sofrası açmıştır. Bu yardım faaliyetlerine halkın ve Genel Merkezin para yardımları destek olmuş, ayrıca para yardımları da devam etmiştir¹⁵⁶⁶. Çocuk Esirgeme Kurumu Merzifon şubesi her gün 300 yoksul çocuğa yemek vermiş ve 250 çocuğa ayakkabı, çorap temin etmiştir. Kurum, çocuklara yaptığı yardımdan başka Belediyenin desteği ile 1.000 yoksul vatandaşa un, kömür, gaz ve giyecek dağıtmıştır¹⁵⁶⁷. Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası münasebetiyle Çocuk Esirgeme Kurumu'nun sosyal yardımları fazlalaştırılmış, kurumun çeşitli şubeleri bölgelerinde faydalı yardımlar yapmıştır. Aynı yılın Cumhuriyet Bayramı öncesinde Cumhuriyetin 20. Yıldönümü münasebetiyle Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi 2.000 çocuğa giyecek yardımı yapmıştır¹⁵⁶⁸.

¹⁵⁶⁴ *Ulus*, 3 Şubat 1943, nr. 7723, s. 1; *Ulus*, 6 Şubat 1943, nr. 7726, s. 2.

¹⁵⁶⁵ *Ulus*, 9 Şubat 1943, nr. 7729, s. 2; *Ulus*, 10 Şubat 1943, nr. 7730, s. 2; *Ulus*, 11 Şubat 1943, nr. 7731, s. 2.

¹⁵⁶⁶ *Ulus*, 13 Şubat 1943, nr. 7733, s. 2.

¹⁵⁶⁷ *Ulus*, 22 Mart 1943, nr. 7770, s. 2.

¹⁵⁶⁸ *Ulus*, 16 Mayıs 1943, nr. 7825, s. 2; *Ulus*, 14 Eylül 1943, nr. 7946, s. 2.

Çocuk Esirgeme Kurumu 1944 yılını Çocuk Senesi olarak kutlamayı planlamış, yıl içinde çocuklara çeşitli yardımlar yapılmıştır¹⁵⁶⁹. 1944 Yılı Ocak ayında Çocuk Esirgeme Kurumu Eskişehir okullarındaki yoksul öğrencilere, Çankırı'da 120 yoksul öğrenciye yemek verilmeye başlanmıştır¹⁵⁷⁰. Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi 15 Şubat 1944 tarihinde Erzurum'da, 23 Nisan'da Kırklareli'de olmak üzere 50'şer yataklı, 1 günlükten 7 yaşına kadar öksüz ve korunmaya muhtaç çocuklar için iki çocuk yuvası açmıştır. Doktor olan müdürlerinin haftanın belli günlerinde poliklinik yapacakları, hasta çocukların ilaçlarını ve gıdalarını parasız olarak verecekleri hatta polikliniğe gelemeyecek kadar hasta çocukları evlerinde parasız tedavi edecekleri belirtilmiştir. Sosyal yardım merkezi gibi çalışan kurum bölgedeki zenginlerin yuvalardan istedikleri çocuğu manevi evlat edinip senelik masraflarını üzerlerine aldıkları takdirde yatak sayısının çoğaltılabileceğini açıklamıştır¹⁵⁷¹.

13 Eylül 1944 tarihinde Zonguldak'da bir hazır ayakkabı ve tuhafiyecilik tüccarı fakir çocuklara 71 çift ayakkabı bağışlamıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul şubesi 20 Eylül 1944 ile 20 Mart 1945 tarihine kadar geçen 5 ay zarfında ikiz çocuk doğurup da Çocuk Esirgeme Kurumuna müracaat eden 37 kişiye süt ve giyim yardımı yapmış, 203 fakir anneye de doğumlarında kundak yardımı yapmıştır¹⁵⁷².

10 Mart 1945 tarihinde Çocuk Esirgeme Kurumu Eminönü şubesi kimsesiz ve fakir çocukların himayesi ve bakımı hakkında kararlar almıştır. Bölgede birçok lokanta kimsesiz ve fakir çocuklara memnuniyetle yemek verebileceklerini bildirmiş, dispanserler muayene saati dışında bir doktor bulundurarak okullarda olan kazalara karşı ilkyardım sağlanması, fakir ve kimsesiz çocukların ilaçlarının parasız temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bir diğer karar ise kimsesiz ve fakir bir çocuğu sokakta sefil bir halde gören herhangi bir vatandaşın bu çocuğu getirdiği takdirde kurumun bu çocuğa kollarını açacağı ve bu zahmeti esirgemeyen vatandaşa candan teşekkür edileceğidir. Kurum fakir ve kimsesiz çocuk bırakmamak ve bunların yaşama ihtiyaçlarını karşılamak için verimli bir program hazırlamıştır¹⁵⁷³.

¹⁵⁶⁹ *Ulus*, 6 Şubat 1943, nr. 7726, s. 2.

¹⁵⁷⁰ *Ulus*, 4 Ocak 1944, nr. 8052, s. 2; *Ulus*, 31 Ocak 1944, nr. 8079, s. 2.

¹⁵⁷¹ *Ulus*, 5 Mayıs 1944, nr. 8174, s. 1; *Ülkü*, 16 Mayıs 1944, S. 64, C. 6, s. IV.

¹⁵⁷² *Ulus*, 13 Eylül 1944, nr. 8305, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Mart 1945, nr. 7379, s. 2.

¹⁵⁷³ *Cumhuriyet*, 10 Mart 1945, nr. 7383, s. 2.

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik sıkıntılarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde tüm ülke çapında Çocuk Esirgeme Kurumları beslenme, giyinme, sağlık gibi çok çeşitli konularda önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Özellikle Kurum'un Ankara'daki Merkez Binası'nda önemli sosyal hizmetler yapılmıştır. Gelir kaynakları yetersiz olan Kurum'un çalışmaları halktan gelen yardımlarla desteklenmiştir.

5. 6. YOKSUL ÖĞRENCİLERİ HİMAYE CEMİYETLERİ'NİN YARDIM FAALİYETLERİ

Çocuk Esirgeme Kurumu'ndan başka fakir öğrencilere ve çocuklara yardım etmek için okullarda da birtakım yardım kuruluşları oluşturulmuş ve yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Ortaokul Muhtaç Talebelere Yardım Teşkilatı 1939 yılı başında 60 fakir ve kimsesiz çocuğun kitap ve diğer ders malzemelerini temin etmiştir. İlkokuldan mezun olan öğrencilerden bazılarının ortaokul masrafları dolayısıyla tahsillerine devam edemedikleri anlaşılmıştır. Halbuki bu okullarda Kızılay'ın Gençlik Teşkilatı Talebe Kooperatifleri hali vakti yerinde öğrencilerin arkadaşları için yaptıkları yardımlar ve öğretmenlerin maaşlarından ayırdıkları paralarla birçok yardım faaliyeti de gerçekleştirilmiştir. Yardım Teşkilatı bu kaynakları kullanarak kimsesiz öğrencilere kitap ve okul malzemesi, bayram nedeniyle ayakkabı, palto ve göğüslük yaptırarak dağıtmıştır. Bu durum basında bu gibi hayırlı teşebbüslerin bütün ülkeye örnek olması temennisi ile yer almıştır¹⁵⁷⁴.

CHP İstanbul'un ilkokullarındaki fakir öğrencileri himaye maksadı ile kurulan heyetleri daha faydalı hale getirmek için Yoksul Talebelere Yardım Cemiyetleri Birliği adı altında toplamıştır. İlkokullardaki fakir çocukların öğle yemekleri ve okul ihtiyaçlarını tedarik etmek üzere her okulda kurulan himaye heyetlerinin yaptıkları yardımların genişletilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁷⁵. Ortaokullardaki fakir öğrencilere Talebe Yardım Dernekleri aracılığıyla yardımda bulunulmasına karar verilmiştir. 11 Şubat 1939 tarihinde İlkokul Yoksul Çocuklara Yardım Birliği toplantısı yapılmış, himaye işleri için gereken tedbirler görüşülmüştür. Birlik 1936'da ancak 7.000 çocuğa bakabilmiş, 1938'de bu miktar 10.000'i bulmuş, 1939'da ise muhtaç öğrencilerin

¹⁵⁷⁴ *Ulus*, 29 Ocak 1939, nr. 6285, s. 2.

¹⁵⁷⁵ *Akşam*, 18 Eylül 1939, nr. 7511, s. 3; *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1939, nr. 5567, s. 2.

%80'inin himaye edildiği belirtilerek; birliğin günden güne kuvvetlendiği vurgulanmıştır. Toplantıda yoksul öğrenci sayısının 16.000 olduğu ve yardım çareleri ile gelir kaynaklarının araştırıldığı ifade edilmiştir¹⁵⁷⁶.

Himaye heyetleri okullar açıldığında, kendi bölgelerindeki yoksul çocukların sayısı ve ihtiyacını tespit ederek 1938 senesinden daha geniş ölçüde yardım kararı almışlardır¹⁵⁷⁷. Yapılan incelemeler sonucunda İstanbul içinde ilkokulda okuyan 74.488 öğrenciden 14.526'sının yardıma muhtaç olduğu tespit edilmiştir. Önceki yıllarda himaye heyeti ve cemiyetleri ile diğer yardım cemiyetlerinin ilkokullarda yardım ettikleri öğrenci sayısı 7.725'e yükselmiştir. CHP İl İdare Heyetinin 1937'de kurduğu İlkokul Yoksul Çocuklarına Yardım Cemiyetleri Birliği, İlkokul Himaye Heyet ve Cemiyetleri ile diğer yardım cemiyetlerinin uyumlu şekilde çalışmalarını sağlamıştır. 11 aylık çalışma sonunda bakılan çocuk sayısı 7.725'den 10.869'a yükselmiş; elbise, kitap gibi yardımlar da çoğalmıştır. Birlik 174 okulda himaye cemiyet ve heyetlerinin faaliyeti ile yakından ilgilenmiş, bu heyetlere 20.895 üye yazılmış, 1 yılda 55.174 lira toplanarak 10.869 yoksul öğrenci bakım altına alınmış, birlik faaliyetini genişleterek, bakımsız ve yardımsız çocuk kalmamasını amaçlamıştır. Okullarda himaye edilen öğrencilere yalnız öğle yemeği verilirken yeni sisteme göre öğrencilere üçüncü dersten sonra kahvaltı yapmak üzere bir süre ayrılmıştır. Yardım teşkilatının ortaokul ve liselerdeki fakir öğrencilere genişletilmesine karar verilmiş ve muhtaç öğrencilere kitap, defter gibi ders araç gereçleri dağıtılmıştır¹⁵⁷⁸.

İlkokullarda gıdasız, giyimsiz, kitapsız çocuk kalmamasını teminle beraber bu gibi çocuklara karşı yardım zihniyetini yaymak için her ilçede ayrıca birer yardım cemiyeti kurulmasına karar verilmiştir. Bu konuda hazırlanan nizamnameye göre her ilkokulun bulunduğu bölgede cemiyetin bir şubesinin açılması ve cemiyetin gelirini arttırmak amacıyla kayıtlı üyelere alınacak aidattan başka balo, müsamere ve geziler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Alınan tedbirlerle 1939 senesinde ilkokullarda bakımsız hiçbir çocuk bulunmaması hedeflenmiştir. Ortaokul ve liselerde bulunan bu gibi öğrencilerin himaye işi de her okulda oluşturulan kooperatiflere bırakılmıştır¹⁵⁷⁹. Maarif Müdürlüğü İstanbul'un çeşitli semtlerinde ilkokul çağındaki bulunan çocukların

¹⁵⁷⁶ *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1939, nr. 5268, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1939, nr. 5297, s. 1, 5.

¹⁵⁷⁷ *Akşam*, 18 Eylül 1939, nr. 7511, s. 3.

¹⁵⁷⁸ *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1939, nr. 5543, s. 4; *Akşam*, 23 Nisan 1940, nr. 7724, s. 3.

¹⁵⁷⁹ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1939, nr. 5567, s. 2.

bazılarının okula devam etmeyerek çalıştıklarını tespit etmiştir. Maarif Müdürlüğü bu durum karşısında ilkokul mecburiyetini göz önünde tutarak mahalle temsilcilerinin bölgelerinde okula gitmeyen ilkokul çocuklarının ve velilerinin adreslerini istemiş, çocuğunu okula göndermeyen velileri cezalandıracağını duyurmuştur¹⁵⁸⁰.

Lise ve ortaokullardaki fakir çocukların himaye işleri de esaslı bir teşkilata bağlanmıştır. Ortaöğretim kurumlarında himaye işleri öğrencilerin oluşturduğu yardım birlikleri ile idare edilmiş, yardım parası öğrenci ve öğretmenlerin her ay verdikleri aidatla okul kooperatiflerinin kazançlarından ayrılan hisselerden meydana gelmiştir. Yardım birliklerinden başka öğrencilerin idare ettiği Kızılay Gençlik Derneği de birçok okulda faaliyette bulunmuştur. Bu kuruluşlardan bazıları çok faydalı faaliyette bulunmuş, öğrencilerin yiyecek, giyecek ve ders malzemelerini tedarik etmiş ve hasta öğrencileri hastane ve sanatoryumlarda tedavi ettirmiştir. Bu teşkilatın bazı okullarda olmadığı görülmesi üzerine her okulun bu teşkilatı yapması ve faaliyeti hakkında rapor vermeleri kararlaştırılmıştır. Maarif Vekaleti ve CHP'nin de mali destekte bulunduğu yardım teşkilatının gelirini arttırmak üzere Maarif Vekaletince hazırlanan talimatnameye göre öğrencilere iktisadi fikirler aşılacak üzere çalışan okul kooperatiflerinden faydalanılması, ayrıca okullarda şahısların elinde bulunan kantinlerin öğrenci kooperatiflerine bırakılması da düşünülmüştür¹⁵⁸¹.

CHP himayesi altında kurulan bu yardım cemiyetleri kendi bölgelerindeki yoksul öğrencilerin gıda, kitap, defter gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışmışlarsa da bu çalışmadan gereği gibi yararlanılamadığı ve kontrol işlerinin zor olduğu eleştirisi yapılmıştır. Bu durumu dikkate alan CHP İstanbul şubesi i yardım cemiyetlerinin faaliyetini düzenlemek ve denetime tabi tutmak amacıyla bir birlik oluşturmuştur. Birliğe bağlı olarak her ilçede bir cemiyet kurulması, köylerde de cemiyetin şubelerinin bulunması, okullardaki himaye heyetlerinin yerine geçecek bu üç teşekkülün sıra ile birbirini kontrol etmesi kararlaştırılmıştır. İlçelerdeki yardım cemiyetleri ve yeni kurulmakta olan birliğin ana nizamnameleri Cemiyetler Kanunu'na göre düzenlenmiş ve CHP'nin onayından geçmiştir¹⁵⁸².

¹⁵⁸⁰ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1939, nr. 5598, s. 2.

¹⁵⁸¹ *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1939, nr. 5593, s. 2.

¹⁵⁸² *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1939, nr. 5583, s. 2.

Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri Birliği nizamnamesi Halk Partisince tasdik edilmiş ve teşkilatları oluşturulmaya başlanmıştır. Her ilçe içinde himaye heyetlerinin yerine geçmek üzere birer cemiyet tesis edilmesi kararlaştırılmış ve Fatih, Eminönü ve Beyoğlu ilçelerinde cemiyetler oluşturulmuştur. 1938 yılında yardıma muhtaç 13.000 çocuktan ancak 9.000'ine bakılabildiği vurgulanarak her okula muhtaç çocukların sayılarının bildirilmesi için tebligat yapılmış, himaye cemiyetleri faaliyete geçtikten sonra her ilkokulda bunlara bağlı birer şube kurulmasına çalışılmıştır¹⁵⁸³. Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetlerinin Fatih, Eminönü ve Beyoğlu ilçelerinde kurulup diğer kazalarda ders senesi ilerlediği halde kurulmamış olması eleştiri konusu olmuş, *“Yardım işlerinin esaslı bir şekilde organizasyonu için CHP murakabesinde kaza cemiyetlerinin katılımı ile bir birlik vücuda getirilecekti, cemiyetler meydana gelmediğinden bu birlik de kurulamamıştır”* denilerek aksaklıklar ifade edilmiştir. Müracaatlar üzerine Maarif Müdürlüğü konu ile ilgilenerak kaza maarif memurlarını toplantıya çağırarak, toplantıda yardım cemiyetlerinin faaliyet programları ile partinin himayesinde oluşturulan birliğin hazırlıklarının yapılacağı açıklanmıştır¹⁵⁸⁴.

İstanbul ilkokullarındaki yoksul çocuklara yardım için her ilçede oluşturulan cemiyetlerin temsilcileri CHP İstanbul İl Merkezinde toplanarak İstanbul İlkokul Yoksul Çocuklarına Yardım Birliği'ni kurmuşlardır. Böylece himaye heyetlerinin yerine himaye cemiyetleri, Yoksul Çocukları Himaye Birliği yerine de tamamı ile partinin denetimi altında Yardım Cemiyetleri Birliği geçmiştir. Ayrıca ilçe cemiyetlerine bağlı olarak her okulda bir yardım kolu bulunması kararlaştırılmıştır. Birlik idare heyetince hazırlanacak çalışma programına göre cemiyetlerin gelir kaynakları arttırılmak suretiyle okullardaki bütün muhtaç çocuklara bakılacağı, yardımların çocukları rencide etmeyecek tarzda yapılacağı bildirilmiştir¹⁵⁸⁵.

CHP denetimi altında oluşturulan himaye cemiyetlerinin ortaöğretimdeki fakir öğrencilere de genişletilmesi düşünülmüş, bu gibi öğrencilerin himayesi için her okula teşkilat yapılması ve bu faaliyette özellikle okul kooperatiflerinden yararlanılması hakkında okul idarelerine tebligat yapılmıştır. Fakat bu bireysel girişimlerin çalışmalarından olumlu sonuç alınmayacağı da anlaşılmıştır. Maarif Müdürlüğü

¹⁵⁸³ *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1939, nr. 5610, s. 2.

¹⁵⁸⁴ *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1940, nr. 5629, s. 2; *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1940, nr. 5631, s. 2.

¹⁵⁸⁵ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1940, nr. 5636, s. 2.

İstanbul'daki bütün ortaöğretim okullarında inceleme yapmış, okul idarelerinden mevcut fakir ve himayeye muhtaç çocuk sayısı ve bunların ne kadarına bakılabildiği ile gelir kaynaklarını bildirmelerini istemiş, alınacak sonucun raporlaştırılıp incelendikten sonra bir karar verileceği ifade edilmiştir¹⁵⁸⁶.

13 Şubat 1940 tarihinde Bursa'da ilkokul öğrencilerinden bir kısmını Himaye Heyeti tarafından giydirmiş ve hepsine bir örnek elbise yaptırmıştır. 15 Mart 1940 tarihinde CHP himayesinde kurulan İlkokullardaki Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri Birliği idaresi parti merkezinde muhtaç çocuklara yapılacak yardım şekli hakkında toplantı yapmış, 13.000'den fazla muhtaç öğrencinin himayesi için bazı kararlar almıştır. Toplantıda çocukları rencide etmeyecek şekilde bir usulün konması görüşülmüş, her okulda bir kantin açılması, bu şekilde yardım gören çocukların da öğretmen ve paralı öğrencilerle aynı yerde yemek yemesi uygun görülmüştür¹⁵⁸⁷. Maarif Müdürlüğüne uygun görülen bu yeni usule göre her okulda ayrı yemek pişirilmemesi ve çocukların diğer paralı çocuklarla beraber aynı masada yemek yemeleri kararlaştırılmış, böylece hangi öğrenciye bakıldığı belli olmayacağından çocukların rencide edilmemiş olması hedeflenmiştir.

İstanbul'un 16 ilçesinde oluşturulan yardım cemiyetleri 174 ilkokulu faaliyet kapsamına almıştır. Yardım cemiyetleri 1940 yılında 44.125 Lira harcayarak 10.869 çocuğa yardımda bulunmuş, okullarda bakılmaya muhtaç 3.496 çocuk daha olduğu belirlenmiş ve cemiyetler bu çocukları da himaye etmek üzere gereken tedbirleri almışlardır. Yeni oluşturulan cemiyetler teşkilatlarını tamamlayarak gelirlerini arttırmak için yeni kaynaklar aramaya başlamışlar, bakımsız çocuk kalmamasını hedeflemişlerdir¹⁵⁸⁸. 1940 yılı Aralık ayından itibaren fakir öğrencilere yemek ve kitap verilmiştir. Sınıf öğretmenleri fakir öğrencileri seçip idareye bildirmişlerdir. 4.000 kadar öğrenciye yardım edebilmek için okullarda oluşturulan komiteler hazırlayıcı faaliyette bulunmuştur. Maarif Vekaleti de İstanbul'da mevcut yatılı okul ve liselere alınacak yatılı ve ücretsiz öğrenci sayısını arttırmıştır. 2.000 öğrenciye ek olarak 1.500 öğrenci daha alınarak sayının 3.500'e ulaştırılması hedeflenmiştir¹⁵⁸⁹.

¹⁵⁸⁶ *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1940, nr. 5641, s. 2.

¹⁵⁸⁷ *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1940, nr. 5658, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Mart 1940, nr. 5690, s. 2.

¹⁵⁸⁸ *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1940, nr. 5726, s. 2.

¹⁵⁸⁹ *Vatan*, 19 Kasım 1940, nr. 91, s. 2.

1940 yılı sonunda Yoksul Çocukları Himaye Cemiyetleri, 18 ilçede teşkilatını tamamlamıştır. 1940 yılı Aralık ayı itibariyle ilkokullarda yardıma muhtaç öğrenci sayısı 15.000 olarak tespit edilmiş ve 1939'da bu öğrencilerin ancak 11.000'ine yardım yapılabilmektedir. Partinin himayesinde kurulan cemiyetlerin bu çocukların hepsini iâşe etmek ve ders malzemelerini sağlamak için işbirliğiyle çalışacakları hatta fakir öğrencilerin prevantoryuma yatırılması gerektiği takdirde masraflarının cemiyetler tarafından ödeneceği ifade edilmiştir¹⁵⁹⁰. 1939 senesinde muhtaç öğrencilere 70.000 Liradan fazla yardımda bulunulmuşsa da yoksul öğrencilerin hepsine bakılamamış, muhtaç hiçbir çocuk bırakılmaması için nasıl bir teşkilat yapılması gerektiği hakkında cemiyetler rapor hazırlamıştır¹⁵⁹¹. Yardım Cemiyetleri bölgelerinde muhtaç çocukların sayısı ve bunlara bakabilmek için gereken tahsisat miktarını tespit ederek birliğe bildirmişlerdir. Hazırlanan rapora göre cemiyetler 1939 senesinde 72.856 Lira 86.5 kuruş gelir sağlamışlardır. Bunun 52.552 Lira 15.5 kuruşu cemiyete yazılı üyelere tahsil edilmiş ve kalan miktar da başta Kızılay Cemiyeti olmak üzere diğer hayır kuruluşları tarafından yardım faaliyetine tahsis olunmuştur. Bu para ile aynı devre içinde İstanbul vilayeti içinde ilkokullarda muhtaç oldukları tespit edilen 12.932 öğrenciden 10.444 adedine bakılmış, muhtaç çocuklardan ancak %76'sına yardım yapılabilmektedir. Gelirin %73.5'i yedirme masrafına, %12.5'i giydirmeye masrafına, %14'ü de diğer masraflara ayrılmıştır. Ayrıca birlik de muhtaç çocuklara 15.156 lira sarf etmiş, genel yardım miktarı 88.012 lirayı bulmuştur. Çocukların hepsine yardım yapabilmek için alınan tedbirler arasında %14 olan genel masraf oranının azaltılması ile ticarethanelerden yiyecek ve giyecek eşyalarının toplanması da bulunmaktadır¹⁵⁹².

Adana Milli Mensucat Fabrikası Okulu Talebe Himaye Heyeti fakir, yoksul ve asker çocuklarından 30 öğrenciye her gün yemek vermeye başlamış, çocuklara sabahları çorba, öğle yemeklerinde iki porsiyon yemek ve tatlı verilmiştir. CHP idaresindeki ilkokullardaki Fakir Öğrencileri Koruma Cemiyetinin senelik kongresi toplanmış ve fakir öğrencilere yardımın artırılması kararlaştırılmıştır. 1940 yılı Aralık ayı başından beri ilkokullardaki fakir öğrencilere haftada 4 gün yemek verilmeye başlamıştır¹⁵⁹³. Muhtaç öğrencilere yemek ve kitap verilmesi ve hasta olanların

¹⁵⁹⁰ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1940, nr. 5861, s. 2.

¹⁵⁹¹ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1940, nr. 5877, s. 2.

¹⁵⁹² *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1940, nr. 5882, s. 2.

¹⁵⁹³ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1940, nr. 5875, s. 3; *Vatan*, 21 Aralık 1940, nr. 123, s. 2.

tedavisi için okullarda bir teşkilat yapılması istenmiştir. 1940 yılı Aralık ayı sonunda bu hususta hazırlanan rapora göre; zengin velilerden yardım makbuzları karşılığında para toplanması, Maarif Vekaleti'nden yardım tahsisatı istenmesi, toplanan paraların fakir öğrencilerin iâşesi ve ders malzemelerine sarf edilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁹⁴.

16 Ocak 1941 tarihinde İstanbul ilçelerinde kurulan yardım cemiyetleri temsilcileri partide bir toplantı yapmış ve 12.000 fakir öğrencinin iâşesi için yeni esaslar tespit etmişlerdir. Verilen kararlara göre yardım cemiyetleri birbirlerinin gelir kaynaklarını kullanmayacak, erzak alımını ortaklaşa yapacak, toptan alınacak erzaklar şubelere dağıtılacak, bu şekilde önemli bir tasarruf sağlanacaktır. Birçok müessese de 500-1.000 Lira vermek suretiyle birliğe yardımda bulunmayı vaat etmiştir. Toplantıda ayrıca öğrencileri rencide etmemek için zengin öğrencilerle aynı yerde yemek yemeleri usulüne devam edilmesi kararı alınmıştır. Çorlu'daki Himaye Heyetleri faaliyete geçerek fakir 105 öğrenciye etli yemek ve tatlı dahil olmak üzere Halkevi yemek salonunda her gün öğle yemeği vermeyi kararlaştırmıştır¹⁵⁹⁵.

Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri Birliği hazırladığı yeni programla 6.000 fakir öğrenciye daha bakma imkanı elde etmiştir. Ayrıca birçok müessese nakdi yardımdan başka aynı yardımlarda da bulunmaya başlamıştır. İstanbul Belediyesi de fakir ailelerin çocukları için süt dağıtım yeri yapmış, Süleymaniye'deki Ula Medresesinde bir istasyon kurarak fakir ailelere süt dağıtılmıştır¹⁵⁹⁶. İstanbul vilayeti ise pansiyonlu ilkokullarda kendi hesabına İstanbullu ve İstanbul nüfusuna kayıtlı 100 öğrenci okutmayı kararlaştırmış ve bu iş için bütçeye 15.000 liralık tahsisat koymuştur. İstanbul okullarındaki Yoksul Çocukları Himaye Birliği de 23 Nisan'da 1.400 fakir kız ve erkek çocuğunu birer elbise ile sevindirmek için birlik deposunda bulunan kumaşlar çeşitli boylarda hızlıca diktirilmek üzere terzilere dağıtmıştır¹⁵⁹⁷.

Ders yılı içinde himaye edilen çocukları tatil aylarında da himayeye devam etmek için Maarif Müdürlüğü'nde toplantı yapılmıştır. İlkokullarda tespit edilen himayeye muhtaç yoksul çocuklara yardım yapılması, bu çocuklardan prevantoryum ve çocuk kamplarına ayrılanların buralara gönderilmesi, diğer çocukların

¹⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1940, nr. 5883, s. 2.

¹⁵⁹⁵ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1941, nr. 5904, s. 2; *Vatan*, 20 Ocak 1941, nr. 150, s. 6.

¹⁵⁹⁶ *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1941, nr. 5922, s. 2; *Vatan*, 6 Şubat 1941, nr. 167, s. 2.

¹⁵⁹⁷ *Vatan*, 8 Nisan 1941, nr. 225, s. 2; *Vatan*, 11 Nisan 1941, nr. 228, s. 2.

başöğretmenlerin yönlendirmesi ile çocuk bahçelerine veya tatil kurslarına devam etmeleri kararlaştırılmıştır. Maarif memurları çocuk kamplarına ücretleri vilayet maarif bütçesinden ve hayır cemiyetlerinden ödenmek üzere gönderilecek çocukların listesini hazırlamış, kendi ilçelerine ayrılan ücretsiz kadrosunun müsaadesizliği dolayısıyla bu liste dışında kalan kimsesiz çocukların kamp ücreti de ilçelerindeki yardım cemiyetleri veya himaye heyetlerinden sağlanmıştır. Ayrıca prevantoryuma gönderilecek muhtaç öğrencilerin ücretleri de vilayet bütçesinden karşılanmış, maarif memurları bu çocukların da listesini yaparak Maarif Müdürlüğüne göndermiştir¹⁵⁹⁸.

15 Ağustos 1941 tarihli CHP Genel Sekreterliği Tebliğinde, 1941-1942 ders yılı için CHP'den yardım isteyen öğrencilerin müracaatlarının incelenmesine başlandığı için sonraki müracaatlar hakkında muamele yapılmayacağı belirtilmiştir¹⁵⁹⁹. Bir ay sonrasında yayınlanan yeni bir tebliğde partice yardım yapılması için müracaatta bulunan yüzlerce öğrenciden ancak çok azının himayelerine imkan bulunduğu, bu öğrencilere ay sonunda tebligat yapılacağı ve bütçenin gösterdiği imkansızlıklar yüzünden yardım göremeyecek olanların cevap beklememeleri ilan edilmiştir¹⁶⁰⁰. Fakir çocuklar menfaatine müsamereler verilmiş ve 1.500 Lira gelir sağlanmış, gümrüklerdeki sahipsiz eşyalardan da bir miktar verilmiştir. 1941 yılı Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle fakir öğrencilere 3.650 parça giyecek dağıtılmıştır¹⁶⁰¹.

İlkokul himaye cemiyetleri 1942 yılında 7.000 yoksul öğrencinin yiyeceğini verebilmiş ancak yardım görmeyen öğrenci miktarı da çok olduğundan gelir sağlamak için cemiyetler çeşitli aralıklarla balo ve eğlenceler düzenlemişlerdir. Bu para ile öğrencilere yiyecek ve giyecek verilmiş, ayrıca bazı vatandaşlar fakir öğrencilere yardımda bulunmuştur. 7 Şubat 1942 tarihinde CHP İl Merkezinde İlkokullarda Okuyan Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri Birliği senelik kongresi yapılmış, raporda cemiyetin 1941 yılı faaliyetleri şu şekilde sıralanmıştır¹⁶⁰²:

“1941’de temin edilen 66.082 lira 57 kuruşun 43.199 lira 94 kuruşu yedirme, 5.782 lira 19 kuruşu giydirme masraflarına harcanmış, 1942’ye 11.106 lira devir olunmuştur. 12.046 himayeye muhtaç öğrenciden 9.404’üne yardım yapılmış ve

¹⁵⁹⁸ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1941, nr. 6059, s. 2.

¹⁵⁹⁹ *Vatan*, 16 Ağustos 1941, nr. 353, s. 3.

¹⁶⁰⁰ *Vatan*, 15 Eylül 1942, nr. 699, s. 1.

¹⁶⁰¹ *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1941, nr. 6173, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1941, nr. 6178, s. 2.

¹⁶⁰² *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1942, nr. 6247, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1942, nr. 6277, s. 1.

yardım yapılmayan öğrenci miktarı 2.644'ten ibaret kalmış, yardım nispeti %78'i bulmuştur. Giydirme ve yedirme vaziyetinde gelişme görülmesine rağmen yardım miktarı 1940 yılına göre önemli derecede çoğalmamıştır. Birlik 1.400 parça palto ve elbise diktirmiş, 2.000 parçadan fazla etek ve bluz hazırlatmış, kumaşların kalanı muhafaza edilmiştir. Birlik 28 anasız babasız çocuğu okullarda yatırmış, 630 lira kap ücreti vermiş ve çocuk bahçelerine 600 lira yardımda bulunmuştur. Bu suretle birlik ve cemiyetler bu devre zarfında yardım işleri için 87.152 lira 57 kuruş harcamıştır.”

İstanbul Zabıtası sokaklarda dilenen yoksul çocukları toplama kararı almıştır. Bu çocukların Darülaceze'ye sevk edileceği, gerçekten yoksul ve himayeye muhtaç olanların alıkonacağını ve bu çocukların cemiyete faydalı birer unsur olarak yetiştirilmesine gayret edileceği belirtilmiştir. Himaye Birlikleri hakkında CHP İl Merkezinde yapılan toplantıda yardımın 1942 ders yılında genişletilerek ortaokullardaki yoksul çocukları da kapsamına karar verilmiştir¹⁶⁰³. Cumhuriyet Bayramı için 2.000 yoksul çocuğa dağıtılmak üzere kıyafet hazırlanmış, ayrıca daha fazla fakir çocuğun iaşesi için birlik geniş hazırlıklar yapmıştır¹⁶⁰⁴. İlkokullar Yardım Cemiyetleri kendi bölgelerindeki okullarda yoksul öğrencilerin büyük bir kısmına bakmak için gereken tertibatı almış, bu konuda CHP de cemiyetlere yardımda bulunmuştur. 10.000'e yakın çocuğa yemek verilmiş, 2.000 çocuğa da kıyafet dağıtılmıştır. Hasılatı öğrencilerine yardımda kullanılmak üzere önemli maçlar düzenlenmesi için Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü ile temaslar yapılmıştır¹⁶⁰⁵.

1943 yılı başında İlkokul Koruma Cemiyeti ve okullardaki Himaye Heyetleri tarafından birçok fakir ve kimsesiz çocuğa yardım edilmiştir. İstanbul'da 1.680 yoksul öğrenciye her gün öğle yemeği verilmiş, 515 öğrenciye elbise, 202 öğrenciye çorap, 840 öğrenciye çamaşır, 950 çocuğa gömlek verilmiştir¹⁶⁰⁶. 8 Eylül 1943 tarihinde basında Hükümetin fakir ve kimsesiz çocuklara yardım kararı yayınlanmış, bu amaçla annesiz babasız çocukların isimleri ile oturdukları mahallerin tespitine başlanmış, bu çocukların yardımlarla ülkeye faydalı birey olacakları belirtilmiştir¹⁶⁰⁷.

İlkokul Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri Birliği idare heyeti 1943 yılı için ilkokullarda muhtaç öğrencilere yapılan yardımın arttırılmasına karar vermiştir. Cemiyetler bölgelerindeki ilkokullarda himayeye muhtaç öğrenci sayısını tespit

¹⁶⁰³ *Ulus*, 25 Haziran 1942, nr. 7502, s. 2; *Akşam*, 17 Temmuz 1942, nr. 8527, s. 3.

¹⁶⁰⁴ *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1942, nr. 6533, s. 2.

¹⁶⁰⁵ *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1942, nr. 6561, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1942, nr. 6572, s. 2.

¹⁶⁰⁶ *Akşam*, 25 Ocak 1943, nr. 8714, s. 3.

¹⁶⁰⁷ *Akşam*, 8 Eylül 1943, nr. 8940, s. 2; *Vatan*, 8 Eylül 1943, nr. 995, s. 3.

ederek birliğe bildirmiştir. Yeterli geliri olmayan cemiyetlere CHP tarafından yardım yapılarak bütün çocukların iâşesinin temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Birlik Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle çok sayıda kıyafet dağıtmıştır¹⁶⁰⁸. CHP Yoksul Çocukları Himaye Kurumu 1 Ekim 1943 tarihinden itibaren ilkokullarda yoksul çocuklara sıcak yemek vermeye başlayacağını ilan etmiştir. Kurum muhasebecisi yemek verilmek üzere 10.000 yoksul çocuk tespit edildiğini, günde bir öğün yemek verileceğini ve Kızılay ucuz fiyatla gıda maddesi temin etmiş olduğundan 1941 yılındaki gibi para yardımı değil erzak yardımında bulunulacağını ve işe başladıktan sonra bu 10.000 rakamının arttırılabileceğini söylemiştir. Ayrıca Cumhuriyet Bayramı için 3.000 ayakkabı, 1.000 palto ve manto, 600 elbise, 1.500 çamaşır dağıtılmış, 30 çocuk yatılı okula verilmiş ve 60 çocuğa da aylık para yardımında bulunulmuştur¹⁶⁰⁹.

1944 yılı başında Ankara Ortaokul ve Liselerinde tespit edilen 924 yardıma muhtaç öğrenciye öğle yemeği verilmesi için Belediye Meclisi 25.000 Lira tahsisat ayırmıştır. Yemeklerin pişmiş olarak okul yemekhanelerine getirilmesi ve okul yemekhanelerinde dağıtılması kararlaştırılmıştır. Bu hareket diğer birçok ilde de örnek alınarak çalışmalara başlanmıştır, ayrıca Ankara okullarında öğrencilerin kendi arasında oluşturduğu kooperatifler sosyal yardım çalışmalarını günden güne geliştirmiştir¹⁶¹⁰.

13 Ekim 1944'de İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar ilköğretim çağındaki evlatlıklarını okutmayanların ellerinden evlatlıklarının alınacağını belirtmiş ve yoksul çocukların okumaları için varlıklı yurttaşların yardım etmelerini istemiştir. Lütfi Kırdar açıklamasına şu şekilde devam etmiştir¹⁶¹¹:

“İlköğretim çağındaki çocukların sayımı neticesinde 28.649 çocuğun okula devam edememekte olduğu anlaşıldı. Tahsilsiz kalan bu çocuklardan 1.477'si evlatlık olduklarından, 9.154'ü yoksulluktan, 1.484'ü kardeşlerine baktıklarından, 7.639 çocuk da çalıştığından ilktahsilden uzak kalmaktadırlar. Fakirlik yüzünden okula gitmeyenlerin sayısı 18.037'yi bulur. İlköğretim Kanunu mecburi olduğuna göre bütün yavrularımızı okutmakla mükellefiz. Evlatlık aldıkları çocukları tahsilsiz bırakanların bu hareketlerini hiç doğru bulmuyoruz. Evlatlık demek evlat demektir.”

Eyüp semtinde himayeye muhtaçların sayısı fazla olduğundan gerek Kızılay, gerek yoksul çocukları himaye eden komite faaliyetlerini arttırmıştır. İlkokul Yoksul Çocuklarını Koruma Komitesi okumalarına mani olacak kadar fakir olanların iâşe

¹⁶⁰⁸ *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1943, nr. 6893, s. 2.

¹⁶⁰⁹ *Ulus*, 21 Ekim 1943, nr. 7980, s. 2.

¹⁶¹⁰ *Ulus*, 7 Ocak 1944, nr. 8055, s. 2; *Ulus*, 8 Ocak 1944, nr. 8056, s. 2.

¹⁶¹¹ *Ulus*, 13 Ekim 1944, nr. 8335, s. 1.

ihtiyaçlarını temin etmeye karar vermiş ve ilk faaliyet bölgesi Eyüp olarak seçilmiştir. 29 Ekim 1944 tarihinde CHP Eyüp ilçe teşkilatı 776 yoksul çocuğa ayakkabı, 120 çocuğa çamaşır, 50 çocuğa da çorap dağıtmıştır¹⁶¹². Erzurum'da yardım kurumları idare heyetlerinin yaptıkları toplantıda geçim zorlukları dolayısıyla okula devam edemeyen çocukların yiyecek ve giyeceklerinin temini için 50.000 Lira ayrılmasına karar verilmiştir. Elazığ'da ise ilkokullara devamları sağlanan fakir ve kimsesiz çocuklardan 384 kişiye elbise verilmiş ve diğer okul ihtiyaçları temin edilmiştir¹⁶¹³.

Himaye Heyeti okullarda fakir çocuklara önemli miktarda yardım yapmıştır. 1943-1944 ders yılında 10.000 fakir çocuğa 141.000 Liralık yardımda bulunulmuştur. 1944 yılı içindedeki himaye faaliyeti devam etmiş, fakir ve kimsesiz çocuklara yardım işini devlet meselesi olarak ele alan Hükümetin yardımı ile himaye heyeti faaliyetini arttırma kararı vermiştir¹⁶¹⁴. 25 Aralık 1944 tarihinde Ankara Çankaya İlkokulunda himaye heyeti öğle yemeği vermeye başlamış ve muhtaç çocuklara birer çift ayakkabı dağıtmıştır. Heyet muhtaç çocuklara ders araç gereçleri vermeyi ve okul bahçesini ağaçlandırmayı da kararlaştırmıştır¹⁶¹⁵. İstanbul'da ilkokul öğrencileri arasında fakir, zayıf ve bakıma muhtaç olanlar Milli Eğitim doktorları tarafından tespit edilmiştir. Bu çocukların tedavi ve istirahatleri için İstanbul'da Beykoz ve Göztepe'de bir ay süreli iki kamp kurulmuştur. 150'şer çocuğun katıldığı kampların masrafları CHP'ye bağlı Fakir Çocuklara Yardım Birliği tarafından ödenmiştir. Tahsisat bulunursa Kampların bu durumda olan diğer çocuklar için de düzenleneceği ifade edilmiştir¹⁶¹⁶.

Üniversite idaresi 1939 ders yılında fakir öğrencilere yapılacak yardım şeklini değiştirmiştir. Liseden pekiyi derecede diploma alanlarla, sınıfı pekiyi derecede geçen çalışkan ve fakir öğrencilere ayda 15 Lira burs vermekte iken, bu para ile bir öğrencinin geçinmesinin zorluğu dikkate alınarak yurt açılması uygun görülmüştür. Üniversite idaresince yapılan incelemede öğrenci yurtlarına elverişli binalarla eski medreseler bulunmuş, Evkaf Müdürlüğü'nden müsait medreselerin üniversiteye verilmesi talep edilmiştir. Adliye Vekaleti de Ankara Hukuk Fakültesinde olduğu gibi İstanbul Hukuk Fakültesine 8.000 Lira yardımda bulunmayı kararlaştırmış, fakülte bu

¹⁶¹² *Akşam*, 29 Ekim 1944, nr. 9350, s. 2; *Akşam*, 7 Kasım 1944, nr. 9359, s. 3.

¹⁶¹³ *Ulus*, 24 Ekim 1944, nr. 8346, s. 2; *Ulus*, 20 Kasım 1944, nr. 8373, s. 2.

¹⁶¹⁴ *Akşam*, 23 Aralık 1944, nr. 9402, s. 3.

¹⁶¹⁵ *Ulus*, 26 Aralık 1944, nr. 8408, s. 1.

¹⁶¹⁶ *Akşam*, 19 Temmuz 1945, nr. 9610, s. 3.

parayla konforlu bir yurt açmaya karar vermiştir¹⁶¹⁷. Yurt açabilmek için zenginlerden yardım istenmiş fakat olumlu yanıt alınamamıştır. Adliye Vekaleti'nin de vaat ettiği 8.000 Liralık yardım geri kaldığından 1940 senesi için bu yurtları açma imkanı kalmamıştır. Üniversite idaresi durumu Maarif Vekaletine bildirmiş ve üniversite bütçesinden ayrılan tahsisatla yardımlara devam edilmiştir. 1940 yılı başında 40 öğrenciye ayda 15'er Lira burs verilmiş, 12 öğrenciye çeşitli şekillerde yardımda bulunulmuş, barınacak yeri olmayan 11 öğrenci de çeşitli yurtlara yerleştirilmiş, hasta öğrencilerden 3'ü sanatoryuma, 3'ü de prevantoryuma yatırılmıştır¹⁶¹⁸.

Liseyi iyi derecede bitirerek üniversiteye kaydolmuş ve üniversitede sınıflarını pekiyi derece ile geçmiş öğrencilere ayda 20 Lira burs verilmiştir. Çeşitli kuruluşlar bu maksatla üniversiteyeye yardımda bulunmuş, birkaç ayda 1.500 Lira yardım yapılmıştır. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar ile Maarif Müdürü, Fatih Medreselerinde tamirat yapılarak fakir öğrencilerin kullanımına açılmasını, idarelerinin de İstanbul Maarif Müdüriyetinde olmasını kararlaştırmıştır¹⁶¹⁹.

1941 yılı Mart ayında yardıma muhtaç öğrenci sayısını tespit etmek üzere bir anket açılmış ve İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün hazırladığı anket kağıtları öğrencilere dağıtılmıştır. Öğrencilere ne ile geçindikleri, çalışıp çalışmadıkları, kazançları, nerede oturdukları gibi kişisel sorular sorulmuştur. Fişlerin bir komisyon tarafından tetkik edilerek gerçek ihtiyaç sahibi öğrenci miktarının tespit edileceği, elde edilen sonuca göre Rektörlük'ün esaslı bir yardım planı hazırlayacağı ve bunun için Maarif Vekaleti'nden tahsisat isteneceği belirtilmiştir¹⁶²⁰. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar yoksul üniversite öğrencileri ile yakından ilgilenmiştir. Fatih Medreselerinde tamirat yapıldıktan sonra burada oturan öğrencilere Evkaf İdaresince yardım yapılacağı ve yardım şekli hakkında Rektörlükle temasa geçildiği duyurulmuştur¹⁶²¹.

Ülkenin çeşitli yerlerinden İstanbul'a gelen üniversite öğrencileri barınma konusunda zorluk çekmişler fakat üniversite bütçesi bütün öğrencilere yetecek genişlikte yurt açmaya yeterli gelmemiştir. Bu ihtiyaç için zaman zaman tedbirler

¹⁶¹⁷ *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1939, nr. 5554, s. 2.

¹⁶¹⁸ *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1940, nr. 5624, s. 2.

¹⁶¹⁹ *Vatan*, 19 Kasım 1940, nr. 91, s. 2; *Vatan*, 7 Aralık 1940, nr. 104, s. 2.

¹⁶²⁰ *Cumhuriyet*, 18 Mart 1941, nr. 5964, s. 2.

¹⁶²¹ *Cumhuriyet*, 18 Mart 1941, nr. 5964, s. 2.

düşünülse de yapılanlar yurt ihtiyacını tam olarak giderememiştir¹⁶²². Cumhuriyet Halk Partisince açılan yurtlara ücretli öğrencilerin yanı sıra her türlü ihtiyaçları parti tarafından temin edilen öğrenciler de kabul edilmiştir. 1941 yılı sonunda erkek öğrenci yurdunda 350, kız öğrenci yurdunda da 150 öğrenci CHP himayesi altında tahsillerine devam etmiştir. Yüksek öğrenim gören gençlerin çokluğu ve yardıma muhtaç olanların önemli bir miktar tutmasına karşılık mevcut yurtların bu ihtiyacın genişliğine uygun olmadığını göz önünde tutan CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzer yeni tedbirler almıştır. Alınan tedbirler 28 Kasım 1941 tarihli *Ulus Gazetesi*'nde şu şekilde sıralanmıştır:

“Üniversite talim taburunun bulunduğu bina 20.000 liraya yakın masraf yapılarak tamir ettirildikten sonra yurt haline konacaktır. Buraya üniversite rektörlüğünce seçilecek 275 öğrenci yerleştirilecek ve Fatih'teki Karadeniz Medresesinde barınan 75 öğrenci de himaye altına alınacaktır. Yurt haline getirilecek bina tamiratının bitmesi zaman istediğinden bu 275 talebeye önümüzdeki aydan itibaren ayda 20'şer ve Karadeniz Medreselerinde barınan talebenin de karyola, yatak takımı gibi malzeme verilmek suretiyle istirahatları temin edileceği gibi ayrıca önümüzdeki aydan itibaren beherine 10'ar lira yardım parası verilecektir. Bu yeni kararın tatbiki yolunda fiili teşebbüslere girişilmiş ve hazırlıkların bitirilmesi için her türlü tedbir alınmıştır.”

İstanbul'da CHP'nin yurtlarda barındırıp yemek verdiği öğrenci sayısı; yatılı okul ücretleri partice ödenen 80 ve para yardımı gören 133 öğrenciyi hesabın dışında tutmak kaydıyla 850'ye varmıştır¹⁶²³. CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzer üniversite gençliğinin büyük ihtiyacının CHP tarafından karşılandığını söylemiş ve İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde üniversiteli fakir öğrencilere yapılan nakdi yardım işi ile açılması kararlaştırılan CHP Üniversiteliler Yurdu ile ilgilenmiştir. Yurdun 1943 eğitim öğretim yılına yetişeceğini söyleyen Fikri Tüzer şu açıklamaları yapmıştır¹⁶²⁴:

“Yurt için en uygun yeri Vali Lütfi Kırdar ile seçtik. Yurt Unkapanı Köprüsü ile Saraçhane başının birbirini kat ettikleri yerde yapılacaktır. Yurt 1.000 öğrencilik hesaplanmış, 550.000 Lira tahsisat ayrılmıştır. Bina öğrenciler için her türlü konfora sahip olacaktır. Üniversitelilerimizin bu mühim derdini halletmek için partimiz hiçbir fedakarlıktan çekinmemiştir. Yurt gelecek ders yılına yetişecektir.”

1942 yılı Mart ayında İstanbul'da Talebe Yurdu 1.000 yataklı yurt inşaatına başlamış, Parti Genel Sekreteri Fikri Tüzer binanın 700.000 liraya mal olacağını ifade etmiştir. Fikri Tüzer İstanbul'da üniversite öğrencilerini barındıran yurtlar üzerinde inceleme yapmış, 635 öğrencinin kaldığı yurdun ıslahını gerekli görmüş ve aileleriyle kaldıkları tahmin edilen 100 öğrenciyi de sayıya ekleyerek 735 üniversiteli öğrenci

¹⁶²² *Ülkü*, 1 Ocak 1942, S. 7, C. 1, s. 23.

¹⁶²³ *Ulus*, 28 Kasım 1941, nr. 7297, s. 1; *Ülkü*, 1 Ocak 1942, S. 7, C. 1, s. 23.

¹⁶²⁴ *Ülkü*, 16 Mart 1942, S. 12, C. 1, s. 23.

için istenilen vasıfları taşıyan bir yurdun en kısa zamanda bitirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur¹⁶²⁵. CHP'nin İstanbul'da üniversite öğrencilerine yurt açması hakkında *Vakit* Gazetesi'nin yaptığı “*Yüksek Tahsil Gençliği'nin Nasıl Bir Üniversite Mahallesi İstedğine Dair*” anketine verilen cevaplardan bazıları Mayıs 1942 tarihli *Ülkü* Dergisi'nde yayınlanmıştır. Cevaplarda yapılması tasarlanan üniversite mahallesinin öğrencilerin istediği bir şey olduğu, gençliğin çalışma sistemini etkileyen eğlence yerleri ve kahvelerden uzak olmasının istenildiği belirtilerek; kütüphaneler, spor salonları, sinema, üniversite orkestrası, tartışma salonları, tiyatro, modern sahne, spor salonları, kantinler, lokantaların kurulması ve kurulacak bu yerlerin şahsi teşebbüslere bırakılmayıp devletleştirilmesini talep etmişlerdir. Kâr amacıyla hareket eden şahısların kurdukları yurtlara ve pansiyonlara ek olarak CHP'nin kuracağı yurtların öğrencilerde memnuniyet uyandırmıştır. 1942 yılı sonunda üniversite öğrenci birliğinde yoksul öğrencilere yardım için seçilen komite çalışmalarına başlamış ve birliğe devredilen Fatih Medreseleri tamir edilerek üniversiteli muhtaç öğrenciler alınmıştır. Birlik özellikle Anadolu'dan gelen ve yer temininde güçlük çeken öğrencilerin yurt işi ile ilgilenmiş, bunun için üniversiteye yakın ve metruk halde bulunan medreselerin yurt haline getirilmesi üzerinde durmuştur¹⁶²⁶.

CHP üniversite öğrencilerinden yardıma muhtaç olanlara öğrencinin durumu ve tahsil derecesine göre 15 ile 35 Lira arasında değişen aylıklar vermiş, partinin bu yardımı ile birçok yoksul genç tahsiline devam etme imkanı bulmuştur. Maarif Vekilliği'nde oluşturulan komisyon terk edilmiş çocuklar meselesini incelemeye başlamış, bu durumda bulunan çocuklar için neler yapıldığını gözden geçirmiştir. 1944 yılı başında üniversite ve yüksek okul öğrencilerine verilen pasoların mühürlenmesine başlanmış, pasolardan gelen hasılat muhtaç öğrencilerin yardımında kullanılmıştır¹⁶²⁷.

Fakir öğrencilere yardım etmek için okullarda kurulan çeşitli yardım kuruluşları savaş yıllarında yaşanan sıkıntıları azaltmaya çalışmıştır. Her kademedeki öğrenciye yemek, kıyafet, okul malzemesi, para ve yurt yardımlarına varan çeşitlilikte önemli yardımlar yapılmıştır.

¹⁶²⁵ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1942, nr. 6318, s. 1; *Ulus*, 21 Mart 1942, nr. 7406, s. 1; *Ülkü*, 1 Nisan 1942, S. 13, C. 2, s. 23-24.

¹⁶²⁶ *Ülkü*, 1 Mayıs 1942, S. 15, C. 2, s. 29; *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1942, nr. 6561, s. 2.

¹⁶²⁷ *Akşam*, 7 Ocak 1943, nr. 8696, s. 3; *Vatan*, 14 Ocak 1944, nr. 1118, s. 2; *Ulus*, 16 Nisan 1943, nr. 7795, s. 2.

5. 7. HALKEVLERİNİN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

Halkevleri CHP ideolojisini yaygınlaştırmak, halkı iktidar ideolojisi doğrultusunda sosyalleştirmek ve eğitmek amaçlı kurulmuş, daha çok kültürel faaliyetlerde bulunan parti organlarıydı. Fakat Halkevleri sadece kültürel faaliyetlerle meşgul olmamış, diğer bir faaliyet alanı özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında yoğunlaşan sosyal yardımlar olmuştur. Savaş yıllarında Halkevleri Sosyal Yardım Şubeleri aracılığıyla sosyal yardım faaliyetlerine katkıda bulunmuştur. Halkevleri Müfettişi Behçet Kemal Çağlar böyle bir şubenin açılmasının sebebinin şu şekilde açıklamıştır¹⁶²⁸:

“Kapısı çalınmadan ve önünde avuç açılmadan yardıma koşmak şeklinde ifade olunabilecek, Türk hamiyetinin tezahürüne ön ayak olacak bir müessese eli ile yoksullar, sakatlar, öksüzler ve hastalar dilencilik derecesine düşmeden yardım görmeli idiler. Hayır cemiyetlerinin mevcudiyetine, esaslı ve verimli çalışmalarına ilaveten Halkevlerinde bir de sosyal yardım şubesi açılması lüzumu hissedildi.”

Halkevleri açıldıktan sonra ülkede sosyal hayatın çehresi değişmiştir. Halkevlerinin şöhretleri arttıkça mesuliyetleri ve üzerlerine alacakları ödevler de artmıştır. Halkevleri sayesinde pek çok muhtaç giydirilmiş, açlar doyurulmuş, kitapsız ve deftersiz öğrenciler okul kitaplarına kavuşmuşlardır. *“Türk’ün şiarı kapısının tokmağı çalınmadan ve önünde avuç açılmadan yardıma ve imdada koşmaktır”* diyen Halkevi temsilcileri yardıma muhtaç insanların imdadına koşmak için mücadele vermiş ve bu yönde büyük çalışmalarda bulunmuşlardır¹⁶²⁹.

Halkevi Çalışma Talimatnamesi’ne göre sosyal yardım şubelerinin ilgilenmesi gereken başlıca hususlar şunlardır¹⁶³⁰:

- Kimsesiz öğrencilere elbise, yemek, yatacak yer sağlamak,*
- Tedavi kurumlarında yatırılarak bakılması lüzumlu olan hastaların bakımlarını temin etmek ve başka yerde tedavi edilecekleri göndermek,*
- Evde yatan kimsesiz hastalara ve evde doğuran kimsesiz kadınlara yardım yapmak,*
- Köyden gelen tedaviye muhtaç ailelerin şehir ve kasabalarda barındırılması ile tedavisine yardım etmek ve yoksul ailelere aynı yardımda bulunmak,*

¹⁶²⁸ Selçuk Duman; *Modern Türkiye’nin İnşasında Halkevleri ve Sivas Halkevi Örneği*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 164; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 339.

¹⁶²⁹ Nurcan Toksoy; *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s. 54.

¹⁶³⁰ BCA. 490.0.001.000.000., Yer No: 1464.4.4.1/2/3; Duman; *a.g.e.*, s. 164-165.

-İşsizlerin iş bulmalarına yol göstermek ve zor durumda kalmış vatandaşların yardımına koşmak,

-Çocukların dilenciliğe alışmamaları için çareler aramak,

-Cezaevlerindeki muhtaçları gözetmek,

-Halkın sağlık bilgisini kuvvetlendirecek konferanslar verdirmek ve afişler yayınlayıp sıhhi filmler göstermek”

Sosyal yardım kolu yardıma gereksinmesi olanları bulmak ve yardım sağlamakla görevli idi. Hasta ve yardıma gereksinmesi olanlara doktor ile beraber gereken malzemelerin gönderilmesi, çalışkan öğrencilerin korunma altına alınması, halkın sağlık bilgisini arttıracak çalışmalar yapmak, dilencilikle savaşmak, ülkede sosyal yardım düşüncesinin yayılmasına çalışmak, sosyal yardım çalışmalarına katılmak isteyenleri yönlendirmek, işsizlere iş bulmak, halk için gezi ve eğlence günleri düzenlemek sosyal yardım kolunun etkinlikleri arasında yer almıştır¹⁶³¹.

Sosyal yardım kolu faaliyetleri ile yoksullara, öksüzlere, hastalara ve sakatlara çeşitli yardımlar yapılmış, insanlar sefalete uğramadan gerekli yardımı almıştır. Bu şubenin temel görevlerinden olan fakir hastaların tedavi ettirilmesi işi ise oldukça önemli bir yere sahiptir. Her şube açacağı muayenehanede kendisine müracaat edecek olan hastaları tedavi etmekle mükellefti¹⁶³². Uygun yeri olan Halkevleri poliklinik açarak haftanın belirli gün ve saatlerinde halkı muayene ettirmişlerdir. İl ve ilçelerin pazar günleri (köylülerin kente alışveriş yapmak için gittiği gün) poliklinik tamamıyla köylülere ayrılmış, polikliniğin yeterli olmadığı durumlarda köylere de gidilmiştir. Parasız muayenenin yanı sıra ilaç, giyecek, yiyecek, yakacak ve para yardımı da yapılmıştır. Tutuklulara ve öğrencilere de özel ilgi gösterilmiş, yurt, okul araç gereci, yiyecek, giyecek ve para yardımında bulunulmuştur. İşsizlere elden geldiğince iş bulunmuş veya bulması için yol gösterilmiş, çalışmak için gelip de para kazanamayanlara evlerine dönmeleri için yardım sağlanmıştır. Halkevlerinin bu kolu 1940 yılında 33.983 Lira, 37.589 Kilo yakacak, 37.393 takım giyecek, 57.171 Kilo yiyecek, 11.668 kişiye ilaç vermiş, 44.596 kişiyi muayene ettirmiş ve 32.838 kişiye çeşitli yardımlarda bulunmuştur. 1945 yılında ise 25.000’den fazla muayene yapılarak, 12.000’e yakın kişiye de ilaç, yiyecek, giyecek ve para yardımında bulunulmuştur¹⁶³³.

¹⁶³¹ Anıl Çeçen; *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s. 106.

¹⁶³² Toksoy; *a.g.e.*, s. 54.

¹⁶³³ Şerafettin Zeyrek; *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 69-70.

Halkevleri'nin ideolojik misyonu içinde sosyal yardım faaliyetleri önemsenen bir alandı. Sosyal yardımlar için tahsis edilmiş sosyal yardım şubesi Halkevlerinin sosyal yardım işleriyle özel olarak ilgilenmiştir. Ankara Halkevi'nin yayın organı olan *Ülkü Dergisi*'nde ve diğer Halkevi dergilerinde “Sosyal Yardım Bölümü” altında sosyal yardım şubesinin faaliyetleriyle ilgili haberler, sosyal yardımın önemi ve gereği üzerine yazılar yayınlanmıştır. Halkevleri sosyal yardım şubeleri Hükümet'in yürüttüğü yardım programlarının dışında bırakılan daha yerel ölçekteki yoksul kesimlerin yardımını üstlenmiştir. Bu nedenle sosyal yardım alanındaki etkinlikleri çok geniş boyutlu değildi. Ekim 1939'da *Ülkü Dergisi*'nde Halkevlerinin sosyal yardım alanındaki yeri, sosyal yardımları gerçekleştirmekten ziyade “*Muhtelif hayır teşekkülleri arasında bir intizam ve ahenk sağlamak, bu maksadın husulü için yardım edilmesinde milli ve maşeri bir lüzum ve fayda bulunduğu anlaşılana delalet etmek, onları ilgili kurumlara tanıtmak ve bu cemiyetlerin kudret ve mesaisine destek olmak, icap ederse yardım şekilleri ve metotları hakkında örnekler vermek*” olarak belirtilmiştir¹⁶³⁴.

Şube faaliyetlerine katılım sağlamakla vatandaşlık duygusunun geliştirilmesine çalışılmıştır. Çünkü o dönemde devletin temel politikalarından birisi devlet ideolojisine uygun sadık vatandaşlar yetiştirmektir. Şubenin faaliyetleri vatandaşlarda toplum olma, birlik olma düşüncelerinin yerleşmesini amaçlamaktaydı. Halk arasında yardımlaşma bilinci oluşturmak için sosyal yardımın önemini anlatan konferanslar düzenlenmiş ve konferans metinleri broşür haline getirilerek halka dağıtılmıştır. Şube kaynaşma ve halkı bilinçlendirme açısından önemi haiz olduğundan çalışmalarında belediye, özel idare ve hayır kurumlarının desteğini almış, gerektiğinde Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu'yla işbirliği yapmıştır¹⁶³⁵.

Halkevleri sosyal yardım şubeleri sosyal yardım alanında CHP'yle gönüllü kuruluşlar ve varlıklı insanlar arasında bir köprü işlevi görmüştür. Diğer bir ifadeyle Halkevleri yardım derneklerini kendi koordinasyon olanaklarından yararlandırarak parti ile diğer sosyal yardım dernekleri arasındaki işbirliğinin gerçekleştiği alanı olmuştur. Örneğin 1943 yılı Ocak ayı içinde CHP, yardım dernekleri ile Halkevleri

¹⁶³⁴ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 339-340.

¹⁶³⁵ Elif Aktaş-Yavuz Özdemir; “Bütünden Parçaya Halkevi Şubeleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011-15/2, ss. 187-204, s. 197; Zeyrek; *a.g.e.*, s. 70

sosyal yardım şubeleri işbirliği içinde kömür yardımı yapmak üzere ihtiyaç sahibi insanların listesini hazırlamış ve fakir halka kömür dağıtmışlardır.

Halkevleri yardım faaliyetlerinin finansmanını kendi bütçesinin yanı sıra sünnet, balo, sergi, kermes ve müsamere ücretleri ve halktan toplanan bağışlarla sağlamıştır. Sosyal yardım şubeleri sosyal faaliyetlerde varlıklı kesimlerle bürokratları bir araya getirerek varlıklı kesimleri sosyal yardım konusunda teşvik etmiştir. Parti bürokratları, tüccar ve sanayici gibi varlıklı kesimleri sosyal yardım konusunda teşvik etmiştir. Varlıklı kesimlerin toplandığı balo, sergi, müsamere gibi faaliyetler gazetelerde yayınlanmış ve hali vakti yerinde insanlar bağışa davet edilmiştir.

Halkevleri sosyal yardım şubeleri yardım derneklerinin faaliyetlerine rehberlik etmek ve CHP'nin olanaklarından onları yararlandırmak yanında ekonomik sıkıntılar ve fakirleşme karşısında yardım faaliyetlerine hız vermek zorunda kalmışlardır. Anadolu'daki Halkevlerinin sosyal yardım şubeleri de çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sosyal yardım şubelerinin fakirlere yaptıkları yardımlarla ilgili haberleri *Ülkü Dergisi*'nden ve dönem basınından takip etmek mümkündür¹⁶³⁶.

1939 yılında Sivas Halkevi'nde yoksul halkın giyim, gıda, barınma ve tedavi gibi pek çok gereksinimiyle ilgilenilmiş, onlarca ton kömür dağıtılmıştır. 1939 yılında dağıtılan 120 ton kömürle 600 ailenin ısınma ihtiyacı karşılanmıştır. 1939'da 100 ton kömür getirilerek fakir vatandaşlara yarımşar ton dağıtılmıştır. Buna ilave olarak 44 aileye de 640 kg. erzak dağıtılmıştır. Sivas Halkevi 1939'daki yardım faaliyetlerini Sivaslı yardımseverlerin bağışlarıyla gerçekleştirmiş ve bağışta bulunanların isimleri ve yardım miktarı *Kızılırmak Gazetesi*'nde yayınlanarak yardımlar teşvik edilmiştir. Kömür dağıtımının 1940 yılında da devam edebilmesi için yardım kampanyası düzenlenmiş ve yardımsever vatandaşlardan toplanan para ile alınan 120 ton kömür yoksullara 200'er kilo dağıtılmıştır. İzmit Halkevinde açılan poliklinikte yardımsever doktorlar modern malzemeler ile köylü ve fakir vatandaşları muayene etmiş, vatandaşlar Halkevinin bu yardımını şükranla karşılamışlardır¹⁶³⁷.

Menemen Halkevi sosyal yardım şubesi üyeleri köy gezilerinde rastladıkları 61 hastayı muayene etmiş ve 21 Liralık ilaç hediye etmiştir. Akhisar Halkevi Kızılay ve

¹⁶³⁶ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 340.

¹⁶³⁷ *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1939, nr. 5289, s. 8; Duman; *a.g.e.*, s. 256-257.

Çocuk Esirgeme Kurumu ile yakın ilişki içerisinde bulunmuş, şube nakdi yardımları 100 Liraya ve baktırdığı yoksul hasta sayısını 92 kişiye çıkarmıştır. Beyoğlu Halkevi 125 yoksul öğrenciyi giydirmiş, köylülere kilolarca yiyecek dağıtmış ve 600 Liraya yakın nakdi yardımda bulunmuştur. Ayrıca Beyoğlu Halkevi 1939 yılı Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramında kimsesiz çocuklara elbise, ayakkabı ve çamaşır vermiştir. Beyoğlu Halkevinde doktorlardan oluşan bir heyet Halkevinin gönderdiği hastaları parasız muayene ve tedavi etmiştir¹⁶³⁸.

1939 yılı ilk altı ayı içerisinde Niğde Halkevi yüzlerce hastayı muayene ve tedavi ettirmiş, köylerde verdiği sıhhi konfrenaslarla sağlık bilgisinin yayılmasına çalışmıştır. Yoksul öğrencilere de yardım eli uzatmıştır. Samsun Halkevinde yoksul vatandaşlara yardım edilmiş, elleri iş tutabilenlere iş bulunmuştur. Yoksul hastaların muayeneleri yaptırılmış ve ilaçları Halkevi tarafından tedarik edilmiştir. Muhtaç öğrencilerden çalışkanlıkları okul idareleri tarafından tasdik edilenlere elbise verilmiş, ayrıca fakir öğrencilerin iaşeleri temin edilmiştir. Birçok fakir aileye muntazaman ekmek dağıtılmış, köy gezilerinde pek çok hasta bakılmıştır. Tarsus Halkevi kimsesiz ve yoksul kadınları tespit ederek iş yapabileceklere iş bulunması, ötekilerin yatı ve besilerinin temini, okul çağındaki çocukların tahsillerinin ve okul çağına girmeyen çocukların iyi bakılmalarının sağlanması, hastaların bakımı ve köyden gelecek hastaların hastanelerde veya başka yerlerde barındırılmaları, köylerin dolaşarak sıhhat durumlarının incelenmesi ve yardım edilmesi gibi faaliyetlerde bulunmuştur¹⁶³⁹.

Yozgat Halkevi 1939 yılının ilk 6 ayı içerisinde 13 Lise öğrencisinin bütün ihtiyaçlarını temin etmiş, 700'den fazla hasta muayene ettirmiş ve birçok ihtiyaçlıya para yardımında bulunmuştur. Siverek Halkevi'nde tek bir doktor ile 300'e yakın kişi muayene edilmiştir. Mardin Savur Halkevi'nde birçok ihtiyaçlının dilekçeleri yazılmış ve Hükümet dairelerindeki işleri takip edilmiştir¹⁶⁴⁰. Adana Halkevi 2.000'e yakın hastaya yardım eli uzatmış, muhtaç öğrencilere elbise, ayakkabı, kitap vermiş; cezaevi ve amele yaşayışıyla ilgilenmiştir. Afyon Halkevi yüzlerce hastaya yardım etmiş, tespit ettiği 400 kadar ihtiyaçlı öğrenciyeye yemek temini için şehirdeki yardım dernekleri ile iş birliği yapmıştır. Çarşamba ve Perşembe günleri pazar için şehre gelen

¹⁶³⁸ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1939, nr. 5361, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1939, nr. 5362, s. 5; *Ülkü*, Ekim 1939, S. 80, C. 14, s. 165-167.

¹⁶³⁹ *Ülkü*, Kasım 1939, S. 81, C. 14, s. 256-258.

¹⁶⁴⁰ *Ülkü*, Aralık 1939, S. 82, C. 14, s. 364-365.

köylüler Halkevindeki dispanserden faydalandırılmıştır. Uşak Halkevi para yardımlarına devam etmiş, dağıttığı anketlere ihtiyaçlılar ve sıhhi durum hakkında sorular koyduğundan derlenen bilgiler sosyal yardım faaliyetlerinin düzenlenmesinde büyük fayda temin etmiştir. Antakya Halkevi para, ilaç ve kitap yardımlarına devam etmiş, köy gezilerinde dış muayene ve tedavisi yaptırmış, köylülerin dileklerini dinlemek ve sorularına cevap vermek için haftada bir gün ayırmıştır. İzmir Halkevi ise İstanbul'da bulunan öğrenciler için bazı yardımlarda bulunmuş, ayrıca 3 aileye nakdi yardım yapmıştır. Karşıyaka, Bornova gibi araçlarla gidilip gelinen yerlerden liseye devam eden öğrencilerin pasoları ve yol paraları sağlanmış, Halkevi salonunda hoparlör ile şehre yayınlanan sağlıkla ilgili konferanslar verilmiştir¹⁶⁴¹.

Kadıköy Halkevi 8 Temmuz 1939 akşamı çevresindeki fakirlerin kışlık ihtiyacını karşılamak üzere balo düzenlemeye karar vermiştir. Fenerbahçe Belvü Gazinosunda düzenlenecek baloda davetlileri memnun etmek üzere programa Münir Nurettin Selçuk konseri, hediyeli dans müsabakaları ve eğlenceler ilave edilmiştir. Şehrin tanınmış sanatçılarında baloya katılacakları duyurulmuştur. Konya Halkevinde üye doktorlarca ücretsiz ve düzenli olarak fakir halkın muayeneleri yaptırılmış, gereken ilaçlar belediye vasıtası ile parasız temin edilmiştir¹⁶⁴².

1940 yılının ilk aylarında Ankara Halkevi çalışmalarında sosyal yardım etkinlikleri ön sırada yer almıştır. Gümüşhane'de yaşanan deprem sonrasında yardıma ihtiyacı olan bölge halkının yanına gitmiş, yıkılan evlerde kalanlara yatacak yer sağlanmış, yaralıları hastanelere taşınmış, bölge halkının diğer gereksinimleri karşılanmıştır. Halkevleri sosyal yardım kolları ülkenin her yanında doğal afetlere karşı hazırlıklı bir yapıya geçmişlerdir. Halkevleri Sosyal yardım şubeleri düzenledikleri toplantılarda bölge halkının doğal afetlere karşı hazırlıklı olabilmeleri için yeni çalışmalara başlamışlardır. Bu sırada sosyal yardım konusu ön plana gelince diğer Halkevleri de aynı kolda çalışmalara yönelmişlerdir.

İstanbul Halkevleri bölgedeki yoksul halkı giydirmiş, Van Halkevi köylerde aşı kampanyası başlatmış ve ilaç dağıtmıştır. İzmir Halkevi 60 doktorun katıldığı

¹⁶⁴¹ Yaşar Akyol; *İzmir Halkevi (1932-1951)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008, s. 111; *Ülkü*, Ocak 1940, S. 83, C. 14, s. 465-467.

¹⁶⁴² *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1939, nr. 5429, s. 5; *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1939, nr. 5435, s. 6; *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1939, nr. 5576, s. 2.

ekiple köyleri taramıştır. Karaman Halkevi öğrencilere defter ve kalem dağıtmış, Sinop Gerze Halkevi hasta köylülerin kontrollerini yaptırmıştır. Kadıköy Halkevi yoksullara binlerce kilo yiyecek dağıtmıştır. Büyük kentlerdeki Halkevleri çocuklarla yakından ilgilenmiş, anaokulları oluşturmuş, çocuklara spor eğitimi verilmiştir. Nazilli Halkevi hasta tedavi programı oluşturmuş, Düzce Halkevi yoksulları giydirmiştir. Devletin konuya önemle eğilmesi nedeniyle Halkevleri sakatlar konusu ile yakından ilgilenmiş ve çevredeki sakatların sorunları gündeme getirilmiştir. Sosyal yardım kampanyası içinde Aydın ve Bursa Halkevleri aktif yer almışlar, Aydın Halkevi öğrencilere okuma malzemesi dağıtmış, Bursa Halkevi yoksullara yardım yapmıştır. Bolu Halkevi ise köyleri tek tek dolaşarak ilaç dağıtmıştır¹⁶⁴³.

Halkevlerinin açılış yıldönümü münasebetiyle verilen senelik baloların sekizinci 17 Şubat 1940 akşamı Ankara Halkevi salonunda verilmiştir. Hasılatı sosyal yardım işlerine tahsis olunan balonun davetiyeleri satışa çıkarılmış, isteyenlerin Halkevi Daire Müdürlüğünden alabilecekleri ilan edilmiştir¹⁶⁴⁴. Ankara Halkevi fakir, çok çocuklu ve asker ailelerinin kışlık yiyecek ve yakacaklarını temin etmiştir. Bu çalışmasında CHP'den maddi ve manevi destek gören Ankara Halkevi fakirlerin seçimi konusunda da Ankara Merkez Parti Teşkilatı ile çalışma ortaklığı yapmıştır. İki ayda 270 fakir ailenin her birine 10 kilo bulgur, 6 kilo fasulye, 2 kilo nohut, 4 kilo mercimek, 2 kilo sabun, 2 kilo şeker, 30 kilo kömür vermek suretiyle toplamda 3.710 kilo yiyecek ve 4.050 kilo yakacak vermiştir. Afyon Halkevi de şubede kayıtlı doktorlar tarafından Halkevi salonunda bulaşıcı hastalıklar hakkında konferanslar vermiş, haftada 5 gün Halkevi polikliniğinde fakir hastalar parasız muayene edilmiş ve muhtaç olanların ilaçları alınmış, fakir öğrencilere kalem, defter, kitap dağıtılmış, birçok vatandaşın iş bulmasına yardım edilmiştir¹⁶⁴⁵.

Kadıköy Halkevi dispanserinde muhtaç vatandaşları muayene eden doktorların hasta kabul gün ve saatlerini gösteren liste gazeteler aracılığıyla ilan edilmiştir. Manisa'da fakir çocukları giydirmek amacıyla Halkevi çaylı aile toplantısı düzenlemiştir¹⁶⁴⁶. Adana Halkevi 1940 yılının ortalarından itibaren 6 ay içinde 2.000'e yakın hastaya yardım eli uzatmış, muhtaç öğrencilere elbise, ayakkabı ve kitap

¹⁶⁴³ Çeçen; *a.g.e.*, s. 153-154.

¹⁶⁴⁴ *Ulus*, 2 Şubat 1940, nr. 6642, s. 2.

¹⁶⁴⁵ *Ulus*, 10 Şubat 1940, nr. 6650, s. 2; *Taşpınar*, Şubat 1940, C. 8, S. 78, s. 15.

¹⁶⁴⁶ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1940, nr. 5690, s. 6; *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1940, nr. 5727, s. 3.

vermiştir. Afyon Halkevi 400 kadar muhtaç öğrenciye yemek temini konusunda diğer yardım dernekleriyle işbirliği yapmıştır. Uşak Halkevi fakir halka 300 Lirayı aşan miktarda para yardımında bulunmuştur. Antakya Halkevi muhtaç insanlara ve öğrencilere para, ilaç ve kitap yardımlarında bulunmuş, yoksul hastalara sıhhi yardım yapmıştır. Ankara Halkevi çabalarıyla 1940 yılının son yarısında 1.041 hastaya bakılmış, 574'ünün ilaçları verilmiş, yoksul öğrencilere 10.454 parça eğitim araç gereci dağıtılmış, merkezde yardıma muhtaç 147 öğrencinin giyeceği temin edilmiş, Halkevi aşevinde 108 yoksul öğrencinin iâşesi sağlanmıştır. Ayrıca 139 öğrenciye nakdi yardımda bulunulmuş, 57'sinin yol masrafları verilmiş ve 47 kişiye de para yardımı yapılmıştır. 1940 yılı Aralık ayı sonunda Ankara Halkevi yemek salonunda her gün 108 öğrenciye yemek verilmiş, yemek salonunda öğretmen ve müdürler de yemek yemiş, yemekler doktor kontrolü altında tutulmuş, kalori ve nefaset itibariyle eksikliği bulunmadığı ifade edilmiştir. Aralık ayı içerisinde 112 öğrencinin giyeceği verilmiş, okullarda yardıma muhtaç öğrencilere 14.000 parça okuma malzemesi temin edilmiştir. Trabzon Halkevi ise düşkün durumda olanlara parasız sağlık hizmeti vermiş, giyecek dağıtmış, sınırlı sayıda insana para yardımı yapmıştı¹⁶⁴⁷.

İzmir Halkevi ihtiyacı olanlara para yardımında bulunmuş, Cumhuriyet Bayramında askeri ve sivil hastaneleri ziyaret ederek hastaların bayramını kutlamış ve hastalara incir, üzüm, sigara dağıtmıştır. Cezaevini defalarca ziyaret etmiş ve mahkumların ihtiyaçları saptanarak olanaklar dahilinde yerine getirilmeye çalışılmıştır. Sivas Halkevi Erzincan depremi sonrasında Halkevi binasının alt katını revire dönüştürmüş, burada depremzedelerin barınma ve gıda ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ayrıca Halkevi'nin 50 yatak kapasiteli misafirhanesi de depremden zarar gören insanlar için bir şefkat yuvası haline getirilmiş, burada kalan depremzedelerin giyim, gıda ve temizlik gibi bütün ihtiyaçlarıyla ilgilenilmiştir¹⁶⁴⁸. 1940'ların son aylarında Sandıklı Halkevi köylerde hasta tedavisi yaptırmış, Kütahya Halkevi cezaevinde kurslar açmış, Salihli Halkevi hasta köylüleri hastaneye yatırmış, Sinop Halkevi kazaya uğrayan Kızılaırmak vapurundaki yolculara yardım malzemesi sağlamış, Eleşkirt Halkevi yoksullara para yardımında bulunmuş, Ergani Halkevi halk sağlığı kontrolü yaptırmış, Dinar Halkevi yoksullara yardım kampanyası açmış,

¹⁶⁴⁷ *Ulus*, 27 Aralık 1940, nr. 6968, s. 1; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 341-342.

¹⁶⁴⁸ Duman; *a.g.e.*, s. 252-253; Akyol; *a.g.e.*, s. 111.

Karadeniz Ereğli'si Halkevi yoksul öğrencilere malzeme sağlamış, Kırşehir Halkevi hastaları doktora göstermiş, Kınık Halkevi köylülere ilaç dağıtmış, Adana Halkevi işçilere yardım sağlamış, Zonguldak Halkevi köy köy sağlık çalışmaları yapmış, Uşak Halkevi yoksullara para yardımı yapmıştır. Bunun gibi diğer bütün Halkevlerinde sosyal yardım çalışmaları 1940 yılından sonra sayısal olarak artış göstermiştir¹⁶⁴⁹.

1940 yılında Sivas Halkevi yardımlarından en fazla fakir öğrenciler faydalanmıştır. Ortaokulda okuyan bir muhacir çocuğuna düzenli olarak maddi yardım yapılmış, Ankara'ya giden bir öğrenciye palto alınmış, yol parası ve harçlık verilmiş, bir başka öğrenciye ise 20 Lira harçlık verilmiştir. 1940 senesinde Sivas Halkevi fakirlere 200 ton kömür dağıtılmıştır. 1941 yılı başında pek çok vatandaşın yardımı ile yoksul ve asker ailelerine 200 ton kömür dağıtılmış, 26 Ocak 1941 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde yardım yapan vatandaşların isimleri ve bağış miktarları açıklanmıştır. 1941 yılında yoksul öğrencilere yardımlar devam etmiş, 20 öğrenciye okul araç gereci temin edilmiş, 5 öğrenciye para yardımında bulunulmuştur¹⁶⁵⁰.

1941 yılı itibariyle sayıları 379'u bulan Halkevlerinden 270'inde sosyal yardım kolu örgütlenmiş, Halkevleri "*toplum kalkınmasının ülkedeki ilk örneklerini vermişlerdir.*" Devlet ve Hükümetin de desteği ile yardıma gereksinmesi olan halkın yanına ilk olarak Halkevleri koşmuş, sorunlarına sahip çıkarak gereksinmelerini karşılamıştır. Devletin sosyal hizmet ve sağlık örgütlerinin zayıf kalması nedeniyle aradaki boşluğu Halkevleri kapatmaya çalışmış, devlet ile vatandaş arasında bir bağ kurmuşlardır. 1941 yılı içinde Halkevleri 60 ton yiyecek, 38.000 adet giyecek, 40 ton yakacak dağıtmış, 45.000 hastanın kontrolünü sağlamış, 12.000 hastaya ilaç dağıtmış, 33.000 kişiye de çeşitli nedenlerle yardım sağlamıştır¹⁶⁵¹.

Sivas Halkevi 1941 yılında 524 kişiye çeşitli yardımlarda bulunmuş, 2 vatandaşın memleketlerine gitmelerini sağlamış, 5 öğrenciye düzenli olarak yardım etmiş, hapishanedeki mahkumlara kırtasiye yardımında bulunmuştur. Şube yardımlarına kaynak için 2 oyun sergilemiş, bir eşya piyangosu düzenlemiştir. Zonguldak Halkevi 1941 yılında 225 kişiye 290 Lira para yardımı, 27.5 Lira yiyecek

¹⁶⁴⁹ Çeçen; *a.g.e.*, s. 154.

¹⁶⁵⁰ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1940, nr. 5875, s. 2.; *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1941, nr. 5913, s. 3; Duman; *a.g.e.*, s. 255.

¹⁶⁵¹ Çeçen; *a.g.e.*; s. 163.

yardımı, 5.500 Kilo yakacak yardımı, 232 Lira giyecek yardımı yapmıştır. Ayrıca 234 şehirli ve 2.307 köylü olmak üzere 2.541 yoksul vatandaş ücretsiz tedavi edilmiş, ihtiyaç sahiplerine 155.045 Lira tutarında ilaç vermiştir. İzmir Halkevi yardım işleri, yardım dernekleri ve Halkevinin diğer kollarıyla işbirliği, balo ve eğlence, değişik şekillerle gelir sağlanması, irşat faaliyetleri gibi çalışmalar yanında Çocuk Esirgeme Kurumu ve İlkokulları Koruma Cemiyetleri ile işbirliğine giderek iki çocuk yuvası açmıştır. 1941 yılı 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk bayramında Konya Halkevi 100 fakir çocuğa elbise yardımı yapmıştır. 1941 yılı sonunda Halkevleri aracılığıyla fakir halka kömür dağıtılması için ailelerin tespitine başlanmıştır¹⁶⁵².

Önceki yıllara kıyasla 1942 yılı başlarında Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin faaliyetlerinde durgunluk göze çarpmaktadır. CHP Genel Sekreterliğine gönderilen çalışma raporlarında bu durgunluğa sebep olarak tahsisat azlığı, gelir kaynağı bulunmaması ve diğer kurumlarla iş birliği yapılamaması gösterilmiştir¹⁶⁵³. Halkevlerinin yardım faaliyetleri savaşın gelir dağılımında oluşturduğu çarpıklığın fakir halk tarafından daha da şiddetli biçimde hissedilmeye başlandığı 1942 yılında, özellikle de 1943 ve 1944 yıllarının kış aylarında ivme kazanmıştır.

1942 yılı başında Şişli Halkevi kendi bölgesinde bulunan fakirlere haftada bir kez yemek vermeye başlamış, sabun ve fasulye dağıtmıştır. Muhtaçlara dağıtılmak üzere 4 ton kömür ve 6 ton erzak temin edilmiş, ailelere yarımşar kilo sabun dağıtılmıştır. Eminönü Halkevi Nuruosmaniye Cami Medresesinde Kimsesizler Yurdu açmış, çalışamayacak durumda olan sanatkar, esnaf ve muhtaç vatandaşların barındırılmış ve yurttan ücretsiz yemek verilmiştir. Eminönü Halkevi'nin Kimsesizleri Kurtarma ve İş Bulma Yurdu adı ile açtığı yurda müracaat eden erkeklerin fabrika ve müesseselerde iş bulmalarına yardım edilmesi, iş bulan kişilerden yalnız yemek, hamam, traş ücretinin gündelik halinde alınması tembelliğin önüne geçilmesi için kabul edilmiştir. Burada kalan vatandaşların kazançlarının kendilerini dışarıda yaşatmaya yettiği zaman yurdu terk edecekleri bildirilmiştir¹⁶⁵⁴.

¹⁶⁵² *Akşam*, 27 Nisan 1941, nr. 8086, s. 3; *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1941, nr. 6213, s. 2; Yücel Namal; "Zonguldak Halkevi'nin Faaliyetleri ve Karaelmas Dergisi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34/2012, ss: 97-134, s. 107; Duman; *a.g.e.*, s. 258; Akyol; *a.g.e.*, s. 111.

¹⁶⁵³ Duman; *a.g.e.*, s. 166.

¹⁶⁵⁴ *Akşam*, 26 Ocak 1942, nr. 8355, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1942, nr. 6264, s. 1; *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1942, nr. 6291, s. 2; *Vatan*, 22 Şubat 1942, nr. 494, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 340-341.

1942 yılı Şubat ayında Beyoğlu Halkevi kendi bölgesi içinde yaşayan ve muhtaç durumda olan 4 ve daha fazla çocuklu 20 aileye 25'er Lira ödül vermeye karar vermiştir. Ödülün Halkevlerinin açılışının 10. yıl dönümüne denk gelen 22 Şubat 1942 tarihinde Halkevinde yapılacak törende verileceği, “*nüfusun çoğalmasına hizmet eden bu kıymetli ailelerin tebrik ve taziz edileceği*” ifade edilmiştir. Mayıs ayı içerisinde Şişli Halkevi Şişli ve civarındaki 400 fakir aileye erzak dağıtmıştır. Bir seferde 2 ton fasulye ile 1.000 kalıp sabun dağıtılmış, yardım muhitte büyük sevgi uyandırmıştır¹⁶⁵⁵.

1942 yılı içerisinde Denizli Halkevi sosyal yardım şubesi Denizli'nin merkez, ilçe ve köylerinde geziler düzenlemiş, halk ile sağlık sorunları üzerine konuşmalar yapmış, öğütler vermiştir. Ayrıca hasta olanlar ücretsiz muayene edilmiş, reçete yazılmış ve ilaç özellikle sıtmaya karşı kinin dağıtılmıştır. Halkevince yaptırılan ve kahvehaneler, meydanlıklar gibi yerlere asılan duvar gazetelerinde daha çok sağlıkla ilgili yazılar konulmuştur. Fakir çocuk ve aileler için orduevi bahçelerinde parti düzenlenmiştir. Partiden kalan hasılatın büyük bir kısmıyla 60'dan fazla çocuğa ayakkabı, gömlek, pantolon yapılmıştır¹⁶⁵⁶. 1942 yılı Haziran ayı içerisinde Üsküdar Halkevi sosyal yardım komitesi kendi bölgesindeki fakirleri tespit etmiş ve yardıma muhtaç 100 kişiye pirinç ve fasulye vermiştir. Bu yardımın her ay devam edeceği, her ay 20 fakir hastanın ücretsiz olarak muayene ve tedavi edileceği, ilaçlarının temin edileceği duyurulmuştur. Üsküdar Halkevi'nin almış olduğu diğer bir karar da civardaki işsizlerle ilgilidir. Halkevinde oluşturulan büro ile işi olmayanlara iş bulunacağı, Üsküdar Cezaevinde cezalarını bitiren mahkumlardan ıslahı hak ettiklerine dair cezaevi makamlarından belge getirenlerin sosyal yardım şubesine müracaat edebilecekleri, bu mahkumlara Halkevinin iş bulacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda İstanbul'daki Halkevlerinden her birinin elindeki tahsisat ve bağışlarla verdiği müsamerelerden elde ettiği paraların toplamına göre kendi bölgesinde fakirlere yardım yaptığı, dolayısıyla her Halkevi yardımının başkaca olduğu belirtilmiştir. Halkevi sosyal yardım komitelerinin muhtelif şekillerdeki yardımlarının bir programa bağlanması ve her Halkevinin yeknesak yardım yapabilmeleri düşünülmüştür¹⁶⁵⁷.

¹⁶⁵⁵ *Vatan*, 5 Şubat 1942, nr. 477, s. 3; *Akşam*, 4 Mayıs 1942, nr. 8453, s. 3; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1942, nr. 6364, s. 3.

¹⁶⁵⁶ Süleyman İnan; “Denizli'deki Halkevleri ve Faaliyetleri (1932-1951)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 25-26, Mayıs-Kasım 2000, ss: 135-157, s. 145.

¹⁶⁵⁷ *Akşam*, 14 Haziran 1942, nr. 8494, s. 3; *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1942, nr. 6413, s. 2.

Eminönü Halkevi bölgesindeki fakir halka geniş ölçüde yardıma başlamak üzere Mahrukut Ofisinden 10 vagon mangal kömürü satın almış, ayrıca Samsun'dan fasulye, nohut, mercimek; Adapazarı'ndan patates getirtmiştir. İstanbul'da yapılacak Devlet Konservatuvarı temsilinin gelirinin fakir halka yapılacak dağıtımda kullanılması kararlaştırılmıştır. Yardım kolu bu haftayı festival havası içinde düzenlemiş, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden gelen grupların da bu günlere katılacağı bildirilmiştir¹⁶⁵⁸. 1942 yılı Temmuz ayı içinde Eminönü Halkevi kış mevsiminde kendi bölgesindeki fakirlere yiyecek, yakacak ve giyecek dağıtmak için gereken kaynakları temin etmeye başlamıştır. İstanbul'a gelen Devlet Konservatuvarının temsil ettiği piyesten elde edilen hasılat bu maksatla harcanacağı gibi yaz mevsimine mahsus yeni bir eğlence programı hazırlanmıştır. 14 Ağustos tarihinden itibaren uygulanacağı duyurulan eğlence programına göre şehrin çeşitli semtlerinde milli oyunlar oynanacağı, Taksim bahçesinde, Büyükdere'de, Fener Stadında, Büyükada'da, Suadiye'de müsamereler verileceği duyurulmuştur. Temmuz ayı içerisinde İstanbul'daki diğer Halkevleri de kendi bölgelerindeki fakirleri kışın gıda ve yakacak bakımından korumak üzere hazırlıklar yapmışlardır¹⁶⁵⁹.

Eylül ayında Kadıköy Halkevi sosyal yardım şubesi Kadıköy ve Erenköy'de Halkevine kayıtlı 310 fakir aileye 1 aylık ekmek bedelleri ile pirinç, bulgur ve zeytinyağı dağıtmış, kömür tedarik etmiştir. Fakir ailelere Halkevlerince yapılan pirinç, bulgur, zeytinyağı gibi gıda yardımları üzerine 11 Eylül 1942 tarihli *Akşam Gazetesi*'nde "*Halkevlerinin pişirme işini de üzerlerine alarak bu yiyeceklerin pişmiş olarak dağıtılması*" önerisinde bulunulmuştur¹⁶⁶⁰. Kadıköy Halkevi yoksullara yemek dağıtmak üzere aşevi açmış, 150 fakire birer kap yemek vermiştir. 1942 yılı Cumhuriyet Bayramında Eminönü Halkevi bütün masrafları sosyal yardım şubesinden karşılanmak üzere 10 yoksul çifti evlendirme kararı almıştır. Bu karar üzerine vatandaşlar düğün hediyesi yardımlarının kabul edilip edilmeyeceği ile ne gibi hediyeler gönderilmesinin uygun olacağını sormuştur. Eminönü Halkevi yeni kurulacak bir eve yarayacak her türlü eşyanın gönderilebileceğini, gönderilecek hediyelerin 10 gelin arasında kura çekilerek dağıtılacağını bildirmiştir¹⁶⁶¹.

¹⁶⁵⁸ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1942, nr. 6410, s. 3; *Vatan*, 19 Haziran 1942, nr. 611, s. 2.

¹⁶⁵⁹ *Akşam*, 12 Temmuz 1942, nr. 8522, s. 3; *Akşam*, 18 Temmuz 1942, nr. 8528, s. 3.

¹⁶⁶⁰ *Akşam*, 10 Eylül 1942, nr. 8582, s. 2; *Akşam*, 11 Eylül 1942, nr. 8583, s. 1.

¹⁶⁶¹ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1942, nr. 6511, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1942, nr. 6525, s. 2.

1942 yılı kış ayında Halkevinin yaptığı yardımlar diğer yıllara göre artış göstermiştir. Yıl içinde İstanbul'da muhtaç ailelere odun yardımı ve toplam 400 Liralık nakdi yardım yapılmıştır. Ardından 700'e yakın aileye giyecek verilmiştir. Sivas'ta geliri sosyal yardım faaliyetlerinde kullanılmak üzere danslı çay partisi düzenlenmiştir. 1942 yılı sonunda İstanbul'daki Halkevleri Kurban Bayramı münasebetiyle şehrin fakir çocuklarına 1.600 çift ayakkabı dağıtmıştır. CHP Kurban Bayramı münasebetiyle 600 fakir çocuğa ayakkabı, elbise, palto dağıtmış, Şişli Halkevi de kendi bölgesindeki yoksul çocuklara 300 ayakkabı dağıtmıştır¹⁶⁶².

İzmir Halkevinden verilen bilgilere göre şube 1942 yılına kadar fakir öğrencilere 3.316 Lira, kitap bedeli olarak 1.486 Lira, giyecek ve yiyecek yardımı olarak 4.614 Lira olmak üzere toplam 9.414 Liralık yardım yapmış ve 169 fakir öğrenciye tramvay ve vapur pasosu sağlamıştır. Halktan fakir ve muhtaç olanlara 3.051 Liralık yardım yapılmış ve 15.263 parça eşya dağıtılmıştır. 987 hasta muayene ettirilmiş ve tedavileri takip edilmiştir. Özellikle işçilerin çoğunlukta olduğu semtlerde birer çocuk bakımevi kurulmuştur. Birer öğretmenin de tayin olduğu bu evlere anne babaları işe giden ve kendilerine bakacak kimseleri bulunmayan çocuklar alınmıştır. 1942 yılı içinde ise geliri şubeye kalmak üzere İzmir Körfezinde vapur gezisi düzenlenmiş, bir bakımevi daha açılmıştır¹⁶⁶³.

1943 yılı başında muhtaçlara ve öğrencilere yardımda bulunmak, yemek temin etmek maksadıyla yurdun çeşitli yerlerinde teşebbüslere girişilmiş, bu maksatla bağışlar kabul edilmiştir. Antalya'da yapılan bağışlar ile 600 öğrenci ve muhtacın iâşesi karşılanmıştır. Rize Halkevi bağış kampanyası başlatarak 50 çocuk için aşevi açmaya karar vermiş, Uşak'da yapılan yardımlarla 150 öğrenciye her gün yemek verilmiştir. Denizli Halkevi kimsesiz ve bakıma muhtaç olanlara Halkevinde her gün yemek dağıtmıştır¹⁶⁶⁴. Denizli Halkevinden yemek yardımı görenlerin sayısı 101 iken genişlemiş ve 540 kişiye ulaşmıştır. Çorum Halkevi fakir vatandaşlara 1.000 parça giyim eşyası dağıtmış, yoksul öğrencilere sıcak yemek vermiş, uygun çalışma ortamı olmayan öğrencilerin Halkevi Kütüphanesinde geceleri çalışmalarını sağlamıştır¹⁶⁶⁵.

¹⁶⁶² *Akşam*, 22 Aralık 1942, nr. 8680, s. 3; *Akşam*, 25 Aralık 1942, nr. 8683, s. 3; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 342; Duman; *a.g.e.*, s. 258.

¹⁶⁶³ Akyol; *a.g.e.*, s. 111-112.

¹⁶⁶⁴ *Akşam*, 23 Ocak 1943, nr. 8712, s. 2; İnan; *a.g.m.*, s. 145.

¹⁶⁶⁵ *Ulus*, 9 Şubat 1943, nr. 7729, s. 2; *Ulus*, 11 Şubat 1943, nr. 7731, s. 2.

Afyon Halkevi şube menfaatine balo ve müsamereler verip, yardım dernekleri ile işbirliği yaparak giyim ve gıda yardımında bulunmuş, köy gezilerinde hastaları parasız muayene ederek fakir olanların ilaçlarını temin etmiştir. Eminönü Halkevi sosyal yardım şubesi önceden dağıtmış olduğu karnelerle ilçe sınırları içindeki fakir halka 25'er kilo kömür ve nüfus başına 2'şer tane sabun dağıtmıştır. Bu dağıtım bittikten sonra beşer kilo fasulye, üzüm, fındık ve ayakkabı vermiştir¹⁶⁶⁶.

29 Haziran 1943 tarihinde Eminönü Halkevi sosyal yardım şubesi Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler Cemiyeti, Veremle Mücadele Cemiyeti ve Yeşilay Cemiyetleri idare heyetlerinin katılımı ile bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda; sosyal yardım işlerinde çalışan kişilerin tanışması, bu kişilerin Halkevi sosyal yardım şubesine de üye kaydederek yardım dernekleri arasındaki bağı kuvvetlendirmesi ve yardım işlerinde ahenk temin etmek, yardıma muhtaç olanlar hakkında tahkik mahiyetinde bir anket açmak, bu şekilde yardımın doğru kişiye gitmesini sağlamak, yardım yapılan kişilerin durumlarını takip ederek onlara daha faydalı olma kararları alınmıştır. Eminönü Halkevi 1 Ağustos'da açılıp 15 gün sürecek yardıma muhtaç vatandaşlar için elişleri sergisine katılacak vatandaşların ne gibi eşyalarla katılabileceklerini, hazırladıkları el işlerinin cins ve miktarlarını en kısa zamanda Halkevine bildirmeleri ve teşhir edilecek eşyalarını da en geç 20 Temmuz'a kadar Halkevine getirmelerini ilan etmiştir¹⁶⁶⁷. Galatasaray Lisesi'nde açılacak sergide okul bahçesinde bir gazino ve büfe kurulmuştur. Her gün saat 10:00'dan 18:00'e kadar iki bandonun çalmış, gece 24:00'e kadar bir caz, bir orkestra konserler verilmiş, çeşitli oyunlar ve gösteriler yapılmıştır. Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerindeki cezaevleri, sanat okulları, Kızılay Sanatevi, Esirgeme derneği tarafından hazırlanan binalarda çeşitli sanat işleri sergilenmiştir¹⁶⁶⁸. 1943 yılı içerisinde İzmir Halkevi yardım çalışmalarına devam etmiş, şube bütçesine ek olmak üzere yardım için bağış, aile toplantıları, konserler ve vapur gezisi etkinliklerinden toplam 2.018 Lira 37 kuruş gelir elde etmiştir. Muğla Halkevi fakir çocuklar ile fakir öğrencilere yemek vermiştir¹⁶⁶⁹. Manisa Halkevi de 300 fakir ve yardıma muhtaç öğrenciye öğle yemeği vermeye

¹⁶⁶⁶ *Vatan*, 4 Mart 1943, nr. 807, s. 2; *Akşam*, 5 Mart 1943, nr. 8753, s. 2; *Taşpınar*, Şubat 1943, C. 8, S. 97, s. 132; *Metinsoy; a.g.e.*, s. 342.

¹⁶⁶⁷ *Vatan*, 30 Haziran 1943, nr. 925, s. 2; *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1943, nr. 6784, s. 2.

¹⁶⁶⁸ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1943, nr. 6811, s. 2.

¹⁶⁶⁹ *Akşam*, 6 Aralık 1943, nr. 9027, s. 2; *Akyol; a.g.e.*, s. 112.

başlamıştır. Bu faaliyetin Haziran 1944'e kadar süreceği belirtilmiş ve sayının 500'e çıkarılması için tedbir alınmıştır. Ayrıca fakir halka giyecek ve yiyecek maddeleri de dağıtılmıştır. Manisa Halkevi ev ve aile durumları müsait olmayan çocukların gece çalışmalarını temin için Halkevinde bir oda ayırmış, çalışma durumlarını denetlemek ve yardımcı olmak amacıyla Halkevi mensuplarından görevliler ayarlamış ve odanın saat 19:00'dan 23:00'e kadar açık bulunduğunu ilan etmiştir¹⁶⁷⁰.

İzmit Halkevi 1944 yılbaşından itibaren fakir öğrenciler için kütüphanede bir gece servisi açmış; çalışmak için uygun ortamı olmayan öğrencilerin gece saat 23:00'e kadar bir memurun nezareti altında derslerine çalışabileceklerini duyurmuştur. Bu servis birkaç gün içinde büyük rağbet kazanmış ve ortalama 80-100 öğrencinin gece servisine devam ettiğini gören Halkevi bazı geceler gazinonun bir köşesini de bu öğrencilere tahsis etmek zorunda kalmıştır. Ortaokul öğretmenleri de sıra ile her gece Halkevine gelerek bu servisin işlemesine nezaret etmişlerdir¹⁶⁷¹. Beyoğlu Halkevi 300 fakir insana elbise, pirinç ve sabun yardımı yapmıştır. Halkevleri sosyal yardım şubeleri temel sağlık hizmetlerinden yoksun fakir ve hasta insanların asgari düzeyde tıbbi bakım ve tedavilerini gerçekleştirme yolunda da girişimlerde bulunmuştur. Eminönü Halkevi yoksullara fasulye ve sabun dağıtmıştır. Beyoğlu Halkevi ise Hasköy, Kasımpaşa, Galata civarındaki dul ve kimsesiz fakir kadınlara ve 300 aileye elbise, pirinç sabun ve kömür dağıtmıştır¹⁶⁷². Manisa Halkevi yoksul öğrencilere sıcak yemek vermeye başlamış, ev ve aile durumları yerinde olmayan ortaokul öğrencilerinin gece çalışmaları için bir oda açılmıştır. Konya Halkevi sosyal yardım komitesi balosundan 1.000 Lira elde ederek bu paranın bir kısmı ile fakir ailelere 400 kilo sabun dağıtmış, geri kalan para ile bütçeden üzerine para ekleyerek kaput bezi dağıtmıştır. Konya Halkevi 200 fakir ilkokul çocuğuna çamaşır, gömlek, göğüslük, pantolon ve mintan dağıtmış, 40 fakir öğrenciye birer takım elbise dağıtmıştır. Eminönü Halkevi Pazar günleri dışında her gün ilan ettiği saatlerde fakir halka üçer kilo patates dağıtacağını, patates almak isteyenlerin Halkevine müracaat etmelerini ilan etmiştir. Afyon Halkevinde sosyal yardım şubesi menfaatine Belediye Salonunda bir balo verilmiştir. Baloda yoksullara daha geniş ölçüde yardım yapılmasını sağlamak

¹⁶⁷⁰ *Ulus*, 28 Aralık 1943, nr. 8045, s. 2.

¹⁶⁷¹ *Ulus*, 30 Ocak 1944, nr. 8078, s. 2.

¹⁶⁷² *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1944, nr. 6972, s. 4; *Vatan*, 13 Ocak 1944, nr. 1117, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1944, nr. 6983, s. 2; Metinsoy; *a.g.e.*, s. 342.

üzere Afyon Yardım Sevenler Cemiyeti ile Halkevi sosyal yardım kolu adına ortak bir eşya müzayedesini yapılmış ve satışlardan 800 Lira gelir temin edilmiştir¹⁶⁷³. 14 Nisan'dan Mayıs sonuna kadar hergün belirli saatlerde Eminönü Halkevinde yoksullara 2 kilo parasız bulgur dağıtılmıştır. Kayseri Halkevi de 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı münasebetiyle 450 fakir öğrenciye çamaşır vermiştir. 1944 yılında İzmir Halkevi Asansör, Dolaplıkuyu ve Kahramanlar semtlerinde birer poliklinik açmış, bir de İşsizler Yurdu açarak fakirler ve kimsesizler sanat sahibi yapılmıştır. 1945 yılı Nisan ayında Eminönü Halkevi nohut dağıtmış. Mayıs ayında Eyüp Halkevi sosyal yardım şubesi menfaatine geliri Eyüp yoksullarına tahsis olunmak üzere Ses Tiyatrosunda bir müsamere verilmiştir¹⁶⁷⁴.

Yapılan yardımlara rağmen ekonomik bunalım ve yoksulluk karşısında Halkevlerinin sosyal yardım faaliyetlerinin boyutları küçük ve etkisiz kalmıştır. Halkevlerinin sosyal yardım faaliyetleri savaş yıllarında artmasına karşın yaygın ve ihtiyacı karşılayacak düzeyde değildir. Zekeriya Sertel'in *Tan*'daki köşesinde o dönemde Halkevlerinin sosyal yardım işlerinde nasıl bir role sahip olduğuna işaret etmektedir. Sertel'e göre Halkevleri sosyal yardım alanında etkili bir rol üstlenmemiş, Halkevlerinin sosyal yardım faaliyetleri yoksulluğu hafifletmekte yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Halkevlerini "kültür ocakları" diye adlandırmak daha doğru olacaktır.

Savaş yıllarında Halkevleri fakirliği hafifletme yolunda sosyal yardım faaliyetlerine girişmesine karşın çeşitli engeller ve kaynak sorunlarıyla karşılaşmıştır. Sosyal yardım şubelerinde çalışanların sayısı çok az, çalışanlar genelde sosyal yardım konusunda uzmanlaşmış değildi. Çoğunlukla belirli meslekleri ve farklı meşguliyetleri olan insanlardı. Bazı Halkevlerinin faaliyet gösterdikleri semtlerin sınırları belli değildi. Hatta Halkevlerinin faaliyet alanındaki semtlerdeki bazı mahalleler belirlenmediğinden Halkevlerinin bu mahallelerle teması olmamış, buralarda oturanları tanımamışlar, dolayısıyla muhtaçları tam olarak belirleyememişlerdir. Halkevlerinin kaynakları içinde sosyal yardımlara ayrılan fonlarla Halkevlerinin faaliyet gösterdiği bölgelerdeki fakir ailelerin sayısı ve ihtiyaçları arasında büyük bir

¹⁶⁷³ *Ülkü*, 16 Ocak 1944, S. 56, C. 5, s. VI; *Ulus*, 8 Şubat 1944, nr. 8087, s. 2; *Akşam*, 5 Mart 1944, nr. 9114, s. 3; *Cumhuriyet*, 8 Mart 1944, nr. 7026, s. 2; *Ulus*, 13 Mart 1944, nr. 8121, s. 2.

¹⁶⁷⁴ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1945, nr. 7405, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1944, nr. 7062, s. 2; *Ulus*, 11 Mayıs 1944, nr. 8180, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1945, nr. 7447, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1944, nr. 7105, s. 3; Akyol; *a.g.e.*, s. 112.

orantısızlık vardı. Mali kaynakların kısıtlı olması yüzünden yardım yapılması düşünölen fakirlere dahi etkin bir yardımda bulunulamamıştır. Bazı Halkevlerinde sosyal yardım faaliyetleri keyfi olarak ve sosyal yardım şubelerinin haberi olmadan gerçekleştirilebilmiştir. Sosyal yardım için ayrılmış sınırlı kaynaklar çarçur edilebilmiştir. Örneğın Adapazarı Halkevi sosyal yardım şubesi komite üyesi Naci Bakırağ, CHP İdare Kaza Heyeti Reisliğine yazdığı mektupta Halkevinde sosyal yardım şubesinin haberi olmadan yardım yapıldığını, fakirlere yapılacak yardımların daha sistemli olması gerektiğini bildirmiştir¹⁶⁷⁵.

¹⁶⁷⁵ Metinsoy; *a.g.e.*, s. 342-343.

SONUÇ

1 Eylül 1939 tarihinde Avrupa’da başlayan İkinci Dünya Savaşı dünyadaki siyasi, sosyal ve ekonomik süreci derinden etkilemiştir. XX. yüzyılın en önemli olaylarından sayılan İkinci Dünya Savaşı’nda; milyonlarca insan ölmüş, savaşa katılan ve katılmayan pek çok ülkede siyasi ve ekonomik yaşam etkilenmiş, bu etkilenme toplumsal yaşama da yansımıştır. Dolayısıyla pek çok ülkede savaş ekonomisi uygulanmaya başlamıştır. Savaş ekonomisi devletlerin ekonomilerini savaş zamanlarında canlı tutmak adına aldığı önlemlerin genel adıdır. Savaş zamanında ülkeler ekonomik kaynaklarının çoğunu halkın ihtiyacını karşılayan alanlardan çekip, savaşta kullanılacak ürünlerin üretim ve teminine kaydırmışlardır. Bu nedenle savaş zamanlarında karaborsacılık ve enflasyon artmış; gıda, temizlik, giyecek gibi temel ürünlerin dağılımında askeri birimlere öncelik tanınmıştır.

Savaş, Eylül 1939’da başlamakla beraber etkileri daha önceden Türkiye’de hissedilmiştir. Yöneticiler ülkeyi savaş dışı tutmakla beraber ekonomi ve askeri güçleri her an savaşa girecekmiş gibi hazırlamak zorunda kalmışlardır. Ancak Avrupa ülkelerinde savaş başlamadan önce hazırlıklar yapılmış, başta Almanya olmak üzere pek çok Avrupa devleti sanayi ve tüketim malları üretimini durdurmuş, silah ve cephane üretmeye başlamıştır. Bu yıllarda savaş ekonomisi kavramı diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de gündemdeydi ancak, Türkiye savaş başladığında her anlamda savaşa hazırlıksız durumda idi. Savaş süresince Türk dış politikasının hedefi ülkenin savaştan uzak kalmasını sağlamak olmuş, bunun için savaşın askeri gelişimine göre değişik taktikler uygulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan tecrübeler ve ülkenin askeri ve ekonomik açıdan yetersizlikleri Türk dış politikasını belirlemiştir. Savaş yıllarında Türk yöneticiler “*Türkiye’nin tarafsızlığı*” söylemi yerine ülkeyi savaş dışı olarak tanımlamışlardır. Türkiye Üçlü İttifak Anlaşması ile bağlı olduğu Müttefik ülkeler yanında yer almış ancak savaşa katılmamıştır. 23 Şubat 1945’de Almanya’ya savaş ilan edinceye kadar bu resmi konumunu sürdürmüştür. Bu açıdan İkinci Dünya Savaşı’nda izlenen Türk dış politikası başarılı olmuş, ülkeyi savaştan uzak tutmayı başarmıştır. Bu politika sonucunda Türkiye savaşın sonunda siyasal yalnızlığa

girmiştir. Bu durumdan kurtulmak ve Müttefik Devletler ile ilişkilerini düzeltmek için Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmiş, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamış, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurucu üyeleri arasında yer almış ve San-Fransisko Konferansı'na katılmıştır. Ancak bu çabalar Türkiye'nin siyasi yalnızlıktan kurtulmasını sağlayamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı, savaşın Türkiye için yüksek bir olasılık haline gelmesi nedeniyle ülkedeki toplumsal yapıyı da etkilemiştir. Bu nedenle devlet cephedeki savaşlar için önlemler aldığı kadar sivil toplumu da korumaya çalışmıştır. Pasif güvenlik önlemleri olarak gerçekleştirilen bu önlemler gereği sivil halkı korumaya yönelik kanunlar, talimatnameler ve nizamnameler yayınlanmış, siper ve sığınak kazma, maske temin etme, karartma uygulamalarına gitme ve tatbikat yapma gibi önlemler alınmıştır. Ekonomik ve askeri önlemlerin öne çıktığı dönemde, Türkiye'nin her kentinde yöreye özgü düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Savaşın başlaması ile birlikte hava saldırıları konusunda genel bir korku yaşanmıştır. Uçakların etkili bir şekilde kullanıldığı İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'nın önemli kentlerinin bombalanması Türk yetkililerinin muhtemel bir hava saldırısı konusuna yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Ulusal basın da savaş boyunca Hükümetin aldığı önlemlerin halka duyurulmasında önemli bir rol oynamış, ayrıca halkın savaş hakkında bilgilendirilmesi görevini de üzerine almıştır.

Türkiye savaşın son günlerine kadar taraf olmamış ve sıcak savaşın tahribatından korunmuş olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda savaş ekonomisi uygulamak zorunda kalmış, bir anlamda savaşmayan bir ülkenin savaş ekonomisini yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı Türk ekonomisini ve insanların gündelik yaşamını olumsuz etkilemiştir. Her an savaşa katılma olasılığı karşısında seferberlik ilan edilmiş, ciddi ekonomik ve askeri tedbirler uygulanmıştır. Halkın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için karaborsayla mücadele edilmiş, kısıtlayıcı yasalarla piyasa sıkı denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Bir yandan büyük bir ordunun beslenmek zorunda kalınması ve işgücünün üretim alanından çekilip askere alınması, diğer yandan üretimi kendine yeterli olmayan ülkede ithalatın birden büyük ölçüde kısıtlanması 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında devletçilik politikası ile

ekonomisini denge içinde tutmaya çalışan Türkiye'yi zorunlu olarak yeni bir ekonomik denge arayışına yönlendirmiştir.

Savaşın ülkeye yüklediği ilk zorunluluk çok sayıda insanın askere alınması, beslenmesi ve giydirilmesi olmuştur. Ordu mevcudunun artması bütçenin savunma giderlerine harcanmasına neden olmuş, bu nedenle kalkınma hızı düşmüştür. Dış ticaret, savaş ortamından olumsuz etkilenmiş, savaş koşulları ithalatı kısıtlamış ve piyasada arz-talep dengesi bozulmuştur. Ekonomik dengelerin bozulması sonucunda, yeni kaynaklar bulma yoluna giden Hükümet Milli Korunma Kanunu'nu çıkartmıştır. Bu kanun devlete her alanda geniş müdahale imkanları vermiştir. Devlet tarım alanında ne ekileceğini tayin etme hakkına sahip olmuş, ekonomik hayatta ise fiyat kontrolleri, piyasaya alıcı olarak girme ve bazı durumlarda ithalat yapma hakkına da sahip olmuştur. Ayrıca temel ihtiyaç maddelerine değerini ödemek koşuluyla el koyma, kâr amacı gütmeyen ihtiyacı olan kurumlara dağıtma işlevini de üzerine almıştır.

Milli Korunma Kanunu'nun Hükümet'e verdiği yetkiler ekonomik sorunların halk üzerindeki etkisine bağlı olarak kullanılmıştır. Dönemin koşullarınca üretim arttırılamamış, çözüm ihtikârı önleyecek şekilde piyasaya müdahale etmekte aranmıştır. Hükümet yasaklamak ya da belli miktarlarla sınırlandırarak tüketimi doğrudan denetleme yoluna da başvurmuştur. Kanun'un başarıyla uygulanabilmesi için gerekli altyapı ve bürokratik mekanizmaların gelişmiş olması gerekmektedir. Ancak bu dönemde Kanun'un tam olarak uygulanabilmesi için gerekli koşulların var olduğu söylenemez. Milli Korunma Kanunu savaş koşullarından kaynaklanan sorunları çözmede önemli bir işleve sahip olsa da bazı sorunlara da sebep olmuştur. Ekonomik sıkıntılarla beraber halkta CHP'ye karşı güvensizlik başlamıştır. Hükümetin mallara el koyması fiyatları arttırmış ve karaborsa yaygınlaşmıştır. Halktan aç kalma pahasına toplanan gıda maddelerinin depolama yetersizlikleri yüzünden çürümesi halkın Hükümete öfkelenmesini ve yaşadığı olumsuzluklardan Hükümeti sorumlu tutmasına yol açmıştır.

Seferberlik hali ve zorunlu askere alımlarla yaşanan tarımdaki işgücü açığı kadın ve askerlik çağı dışı nüfusun çalışma hayatına katılımları arttırılarak kapatılmaya çalışılmıştır. Sanayi ve maden alanında yaşanan işgücü açığı ise Milli

Korunma Kanunu'nun olanaklarıyla kapatılmıştır. Çalışma saatleri uzatılmış, kadın ve çocuk çalışanlarla ilgili koruyucu önlemler azaltılmış, maden alanında çalışma mükellefiyeti uygulamalarına gidilmiştir. Savaş koşullarında yeni fabrikalar kurulamamasına rağmen var olan kuruluşların daha verimli kullanılması, çalışma saatlerinin arttırılması ve dokuma tezgahlarının yaygınlaştırılması ile geleneksel üretim teknolojilerine geri dönülmesiyle üretim miktarlarında biraz artış sağlanabilmiştir. Dağıtımın düzenlenmesi anlamında yeni örgütlenmelere gidilmiş, dağıtım ve ticaret amaçlı birlikler kurulmuştur.

Hükümet savaş ekonomisi şartlarından yararlanarak haksız kazanç sağlayan savaş zenginlerinin servetlerinden bir kısmını geri almayı hedeflemiş, bu amaçla Varlık Vergisi Kanunu'nu hazırlamıştır. Kanun her il ve ilçe merkezinde kimin ne kadar vergi ödeyeceğini belirleyecek servet tespit komisyonları kurulmasını, komisyon kararlarının kati olmasını, vergi ödeme süresinin 15 gün olmasını, 15 gün içinde tahakkuk eden vergiyi ödemeyenlerin mallarının haczedilerek icra yoluyla satılmasını, buna rağmen borcunu bir ay içerisinde ödemeyen mükelleflerin bedeni kabiliyetlerine göre çalıştırılmasını öngörüyordu. Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe girdiği dönemde bütçe gelirlerine katkı yapmış ancak cumhuriyet tarihinde uygulanan iktisat politikaları içerisinde en çok tartışılan vergi olmuştur. İç ve dış baskılar sonucunda tahsil edilememiş kısımdan bile vazgeçilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Kanunun uygulamasında yapılan yanlışlıklar ve haksızlıklar eleştiri konusu olmuş, ancak kendi menfaatlerini ülke menfaatlerinin üstünde tutan gruba karşı yumuşak tedbirler alınması da beklenemezdi. Bugünün değerleri ve koşullarıyla tarihi yorumlama hatasına düşülmemesi gerekmektedir. Varlık Vergisi, dönemin ekonomik koşulları içerisinde gerekli olmuş, ancak uygulamada herkesin kazancına göre ve kayırmalar yapılmadan, sağlıklı tespitlerle vergi tahsili yapılmamıştır. Dolayısıyla hata kanunda değil uygulama şeklinde ve uygulayıcıdadır denilebilir.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu kırsal kesimde etkili olmuş ve vergi genel bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Köylüler ekmek bulamadığı için küspe yemek zorunda kaldıkları yıllarda "*yeşil vergisi*" olarak adlandırdıkları Toprak Mahsulleri Vergisi'ne tepki göstermiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi etki alanının genişliği ve uygulanmasında değişik zorluklar taşımaya rağmen Varlık Vergisi'nde olduğu gibi toplumda gerilim oluşturmamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi çiftçilere yönelmiş ve

Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı olmuştur. Bu verginin yükünü küçük köylü ağır biçimde hissetmiş, "*Köylü vergiyi nafakasından ve tohumundan ödemiştir*" yargısı ileri sürülmüştür. Büyük çiftçi de vergiye tabi tutulmuş ve Aşar'ın kaldırılmasından sonra kamu harcamaları finansmanına geniş ölçüde katılmıştır. Bu yüzden vergi, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisini doğurmuş, savaş sonunda CHP iktidarına cephe almasına yol açmıştır.

Savaş yılları boyunca uygulanan başarısız ekonomik politikalar ve Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi sert ekonomik tedbirler halkı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Hayat pahalılığı ve karaborsa sonucu toplumun büyük kesimi için hayat şartları ciddi anlamda zorlaşmıştır. Savaş yıllarında uygulanan savunma harcamaları, bütçe içerisinde ücretlilere ayrılan payların azalmasına neden olmuş, yükselen enflasyonla birlikte memur ve işçilerin alım gücü düşmüştür. Hükümet bu kesimlere giyim, gıda ve yakacak yardımında bulunmuş, ancak bu yardımlar içinde bulunulan durumu hafifletmeye yetmemiştir. Sosyal yardım programlarının kapsamına özellikle küçük devlet memurlarının alınması savaş yıllarında memurların kollandığı ve refah içinde oldukları anlayışını oluşturmuştur. Ancak yardım kapsamına alınmayan insanlar kadar yardım gören memurların da durumlarından memnun oldukları söylenemezdi. Dar gelirli ve yoksul halk bu dönemde gazetelere, CHP'ye ve TBMM'ye gönderdikleri dilekçelerle seslerini siyasi iktidara duyurmaya çalışmışlar, ihtiyaçlarının giderilmesini talep etmişlerdir. Toplumda oluşan geçim sıkıntısı, Hükümetlerin geniş kapsamlı sosyal yardımlarıyla ve başta ekmek olmak üzere temel tüketim maddelerindeki düşük fiyat uygulamalarıyla azaltılmaya çalışılmıştır. Savaş yılları boyunca devam eden gıda, giyim, yakacak, ilaç ve akaryakıt yardımları ile nakdi yardımlar toplumun büyük bir bölümünde savaşın olumsuz etkilerinin giderilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Savaş döneminde artan bulaşıcı hastalıklar ve sağlık sorunlarıyla mücadele süreci de ekonomik imkanların, sağlık kuruluşlarının, tıbbi malzemelerin ve personel yetersizliği gibi nedenlerle etkili olamamıştır. Bu eksiklik özellikle veremle mücadelede somut olarak karşımıza çıkmıştır. İnsanlar az sayıdaki sağlık kuruluşlarında uzun sıralar beklemişler, tam olarak tedavi edilememişlerdir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele sürecinde Hükümetlerin halktan istediği önleyici tedbirler

bilgisizlik, yokluk ve fakirlik sonucu tam olarak uygulanamamıştır. Hastalıkların bulaşmasının önlenmesi için insanlar yıkanmaya zorlanmış, hamamlar ücretsiz olarak fakir halkın kullanımına açılmış, ancak su ve sabun sıkıntısı yaşanmıştır. Ücretsiz aşı uygulamaları yapılmasına karşın halk aşı olmaktan kaçmıştır. Önlemlerin tam olarak uygulanamaması sebebiyle savaş döneminde görülen hayat pahalılığı ve fakirliklere bulaşıcı hastalıklar da eklenmiştir. Ülkede yaşanan tifüs, verem, çiçek ve tifo salgınları savaşın Türkiye'ye önemli toplumsal etkilerde bulunduğunu göstermiştir.

Hükümet savaş yıllarında yaşanan toplumsal sorunlara karşı çeşitli sosyal politika tedbirleri almıştır. Aynı zamanda Hükümet sosyal politikaların bütçedeki yükünü hafifletmek ve maliyetlerini halkla paylaşmak için Yardım Sevenler Cemiyeti, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yoksul Öğrencileri Himaye Cemiyetleri ve Halkevleri Sosyal Yardım Kolları gibi gönüllü yardım derneklerini teşvik etmiştir. Hayır kuruluşları da halkın ekonomik sorunlarını hafifletmek için birtakım sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu yardımlar halkın küçük ihtiyaçlarını karşılamış, az da olsa faydası olmuştur. Ancak faaliyetler donanım, organizasyon, insan gücü ve mali açıdan birtakım engellerle karşılaşmıştır. Bu nedenle ihtiyaç ve talepleri karşılayacak sosyal yardım ve sosyal politika önlemleri büyük ölçüde kağıt üzerinde kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sıkıntılarının en yoğun olarak yaşandığı 1940 ve 1943 yılları arasında sosyal yardım kuruluşları öncülüğünde asker ve subaylara kışlık kıyafet yardımları yapılmıştır. Askeri beslemenin bile güçleştiği yıllarda halk kendi ihtiyaçlarından keserek askerlere çok sayıda yünlü kıyafet göndermiştir. Bu yardımlar ekonomik kısıtlamalar ve zorluklar içerisinde geçinmeye çalışan halkın *“sınırlarını bekleyen kahraman askerlerine”* karşı cömertliğini de göstermiştir. Bu yıllarda halk *“Göklerin Bekçisi”* olarak kabul ettiği Türk Hava Kurumu'na da alyans, para, kurban derisi bağı gibi yardımlar yapmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti'nin gönüllü kadınların yardımıyla gerçekleştirdiği sosyal yardım faaliyetleri ile yaşanan sefalet ve fakirlik hafifletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca cemiyeti'in tüm yurt çapında şubelerinde açılan hastabakıcılık kursları ve hasta malzemeleri dikiş faaliyetleri ile Türk kadını milli müdafaa hizmetinde görev almaya davet edilmiştir.

Kızılay yardımları savaş döneminde artan yoksulluğu görünür kılması açısından sembolik bir önem taşımaktadır. Kızılay aşevlerinden yararlananların durumu acıklı manzaralar oluştururken artan yoksullaşmayı göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik sıkıntılarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde tüm ülke çapında Çocuk Esirgeme Kurumları beslenme, giyinme, sağlık gibi çok çeşitli konularda önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Özellikle Kurum'un Ankara'daki Merkez Binası'nda önemli sosyal hizmetler yapılmıştır. Gelir kaynakları yetersiz olan Kurum'un çalışmaları halkın yardımlarıyla desteklenmiştir. Fakir öğrencilere yardım etmek için okullarda kurulan yardım kuruluşları savaş yıllarında yaşanan sıkıntıları azaltmaya çalışmıştır. Her kademedeki öğrenciye yemek, kıyafet, okul malzemesi, para ve yurt yardımlarına varan çeşitlilikte önemli yardımlar yapılmıştır.

CHP ideolojisini yaygınlaştırmak ve halkı eğitmek amacıyla kurulan Halkevleri sosyal yardım şubeleri yardımları ile ikinci dünya savaşı yıllarında yaşanan sıkıntıları azaltmaya çalışmıştır. Yapılan beslenme, giyinme, yakacak, para ve sağlık yardımları ihtiyacı olanlara ulaştırılmıştır. Başta Ankara Halkevi'nin yayın organı Ülkü dergisi olmak üzere diğer Halkevi dergilerinde yer alan sosyal yardım bölümü ile yapılan yardımlardan halk haberdar edilmiş ve insanlarda yardım ve yardımlaşma bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaşanan problemlerden ötürü İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması kaçınılmazdır, ancak bu savaşta Türkiye'nin elde etmek istediği bir amacı yoktur. Savaş yıllarında Türk Hükümetleri savaştan etkilenen ekonomiye rağmen insanların sıkıntılarını bir ölçüde hafifletmeye çalışmışlardır. Çoğu tedbir kağıt üzerinde kalmış, tam olarak benimsenmemiş ve istenilen başarı tam olarak sağlanamamıştır. Bu başarısızlığa sebep olarak altyapı, malzeme ve personel eksikliklerinin yanı sıra yapılan usulsüzlükler de gösterilebilir. Bu usulsüzlükler en çok halka yapılan dağıtımlarda görülmüştür. Ekmek karnelerini tahrip edenler, Sümerbank'ın ucuz fiyatla dağıttığı kumaşları alıp yüksek meblağlara karaborsa satanlar, ölmüş insanlar adına ekmek alıp karaborsada satanlar, hasta olmadıkları halde usulsüz rapor ayarlayıp beyaz ekmek yemekte ısrar eden insanlar, devletin engellemeye çalıştığı lüks tüketim maddelerini kullanan insanlar ekonomik sıkıntıyı kâra çevirmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda basında kâr yılı değil ar yıllarının yaşandığı ve insanların hırsla kapılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla savaş

yıllarında çoğalan ekonomik sıkıntılarının yanında toplumsal değerlerde yozlaşmalar da görülmüştür. Karaborsa ortamının oluşturulması, fazla kâr hırsı iyi niyetle başlanılan çabaları etkisiz bırakmıştır. Kültürel yozlaşma ortamı sosyal yardım faaliyetleri ile azaltılmaya çalışılmış, insanlar yardım faaliyetlerine yönlendirilmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine karşın savaşın olumsuz ekonomik ve sosyal etkileriyle karşılaşan Türkiye'de halk ülkenin her an savaşa girebileceği endişesi ile stok yapmaya başlamıştır. Halk geçmişte yaşadığı savaşıardan açlık ve hastalıklara aşina olduğundan gıda ve ilaç gibi hayati önem taşıyan maddeleri ihtiyacından fazla stoklamaya başlamıştır. Bu durumu menfaatleri için kullanan insanlar da olmuş, alınan bütün tedbirlere rağmen karaborsacılığın önüne geçilememiştir. Karaborsacı zenginleşirken dar gelirli vatandaşlar daha da fakirleşmiştir. Salgın hastalıklar savaş yıllarında sağlıksız beslenme nedeniyle tekrar yaygınlaşmıştır. Halk savaş yıllarında çektiği açlık ve sıkıntılardan ülkeyi idare edenleri sorumlu tutmuştur. Bu nedenle tek parti yönetiminden çok partili rejime geçiş sürecinde halkın savaş yıllarında çektiği sıkıntılarının büyük payı olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV VE RESMİ YAYINLAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Resmi Gazete

Düstur

TBMM Zabıt Cerideleri

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi

Ayın Tarihi

Cumhuriyet Gazetesi

Haber Gazetesi

Taşpınar Dergisi

Ulus Gazetesi

Ülkü Dergisi

Vatan Gazetesi

TELİF ve TETKİK ESERLER

AHMAD, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

AKANDERE, Osman. *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

AKAR, Rıdvan. *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul 2000.

AKTAŞ, Elif ve Yavuz Özdemir. "Bütünden Parçaya Halkevi Şubeleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011-15/2, ss. 187-204.

AKYOL, Yaşar. *İzmir Halkevi (1932-1951)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008.

- ARMAOĞLU, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AAM, Ankara 2009.
- ATAY, Falih Rıfkı. *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013.
- AVCIOĞLU, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, Ankara 1990.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- BALCIOĞLU, Mustafa. "İkinci, Dünya Savaşı ve Sonrası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Durmuş Yalçın vd.; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.
- BARKAN, Ömer Lütfi. *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- BARUTÇU, Faik Ahmet. *Siyasi Hatıralar (Milli Mücadele'den Demokrasiye)*, C. I, Yirmi Birinci Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.
- BEREND, Ivan T. *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.
- CEM, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 44.
- ÇAKIRÇOBAN, İsmail. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- ÇAVDAR, Tevfik. *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, İstanbul 2003.
- ÇEÇEN, Anıl. *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.

- ÇETİN, Sabit. *İkinci Dünya Savaşında İstanbul ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2008.
- ÇETİNOĞLU, Ali Sait. *Varlık Vergisi 1942-1944 Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, Belge Yayınları, İstanbul 2009.
- DEDEKOCA, Ersin. *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası Diplomasi ve Denge Politikasının Utkusu*, Barış Kitap, Ankara 2012.
- DERİNGİL, Selim. *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- DUMAN, Selçuk. *Modern Türkiye'nin İnşasında Halkevleri ve Sivas Halkevi Örneği*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- ELDEM, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- ELDEM, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- ESMER, Ahmet Şükrü ve Oral Sander. "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.
- ESMER, Ahmet Şükrü. "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK Basımevi, 1999 Ankara.
- GOLOĞLU, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III 1939-1945 Milli Şef Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- GÖKBUNAR, Ali Rıza ve Hamza Kahrıman. *Karneli Yıllar Bir Savaş Maliyesi Uygulaması*, Nobel Yayınları, Ankara 2014.
- GÖZCÜ, Alev. *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, Libra Kitap, İstanbul 2013.
- GÜNEŞ, Gönül. *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Günlük Yaşam*, Alter Yayıncılık, 2013 Ankara.
- İNAN, Afet. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

- İNCE, Macit. *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)*, Seçkin Yayınevi, Ankara 1996.
- İNÖNÜ, İsmet. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyet'in İlk Yılları*, C. II, Yenigün Haber Ajansı Basın Yayıncılık, İstanbul 1998.
- AKGÜN K, Seçil ve Murat Uluğtekin. *Hilali Ahmer'den Kızılay'a*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2001, C. II.
- KAFAOĞLU, A. Başer. *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.
- KARABEKİR, Kazım. *Ankara'da Savaş Rüzgarları İkinci Cihan Harbinde CHP Grup Tartışmaları*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000.
- KARPAT, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayıncılık 1996, İstanbul.
- KESER, Ulvi. *Yardım Et Komşu*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara 2005.
- KEYDER, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-2929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993,s. 144;
- KOÇAK, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay.Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.
- KOÇAK, Cemil. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- KOÇAK, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- KURTOĞLU, Ramazan. *Türkiye Ekonomisi (1938-2010)*, Sinemis Yayınları, Ankara 2012.
- KURUÇ, Bilsay. *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988.
- KURUÇ, Bilsay. *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara 2004.
- METİNSOY, Murat. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitapevi, İstanbul 2007.
- NADİ, Nadir. *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1964.

- NAMAL, Yücel. "Zonguldak Halkevi'nin Faaliyetleri ve Karaelmas Dergisi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34/2012, ss: 97-134.
- ORAN, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ORAN, Baskın. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖKTE, Faik. *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul 1951.
- ÖNDER, Zehra. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.
- PAMUK, Şevket. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme-Seçme Eserleri II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- PAMUK, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- SANDER, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- SEVİM, Ali, İzzet Öztoprak ve Akif Tural. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- SHAW, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yayınları, İstanbul 2000.
- SOMMERVILLE, Donald. *İkinci Dünya Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- ŞAHİNGİRAY, Özel. *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Şafak Matbaası, Ankara 1977
- TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

- TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin. *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin. *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- TEZEL, Yahya S. *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- TOKGÖZ, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayınevi, Ankara 1999.
- TOKSOY, Nurcan. *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.
- TOPRAK, Zafer. *İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Homer Kitapevi, İstanbul 2003.
- TOPRAK, Zafer. *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- TOPRAK, Zafer. *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- TOPRAK, Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- TUNCER, Hüner. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- TUNÇAY, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Ankara, 2005.
- UÇAROL, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2008.
- URAN, Hilmi. *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- US, Asım. *Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*, Doğruluk Matbaası 1966, İstanbul.

UYAR, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

ÜZÜMCÜ, Adem. “Türkiye’de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945 Dönemi”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Ekonomik Tarihi Tarihsel ve Sektörel Analiz*, Ed. Mehmet Dikkaya-Adem Üzümcü-Deniz Özyakışır, Savaş Yayınevi, Ankara 2013.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet. *Türkiye’de Üç Devir*; C. I, Sinan Yayınları, Ankara 1972.

WEİSBAND, Edward. *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.

YENAL, Oktay. *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

ZEYREK, Şerafettin. *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.

MAKALELER ve BİLDİRİLER

AKMAN, Şefik Taylan ve İnci Solak Akman. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2) 2011, ss: 73-91.

BAKAR, Bülent. “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’dan Anadolu’ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2007, s. 7, Erişim Adresi:

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/view/1023018829/1023017988> 20.02.2015.

BULUT, Taner. Cumhuriyet’in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950), *Çağdaş Türk Tarihi Araştırma Dergisi*, VI/14, (2007/Bahar), ss: 103-135.

DİCLELİ, Vedat. Yoksulluk ve Sosyal Yardım Şekilleri, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1946-03-01/AUHF-1946-03-01-Dicleli.pdf>, Erişim Tarihi: 16.11.2015.

- DUMAN, Doğan ve Özgür Şahap Varnalı. “1930’larda Çocuk Piyaselerinde Yerli Malı Kullanma ve Ulusal Ekonomi Bilincini Oluşturma”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 6/2, 2013, ss: 1529-1547.
- DUMAN, Doğan. “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C. I, S. 2, İzmir 1992, ss: 127-141.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, Ed. Berna Türkdoğan; *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.
- HİÇ, Mükerrerem. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara, C. 17.
- İNAN, Süleyman. “Denizli’deki Halkevleri ve Faaliyetleri (1932-1951)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 25-26, Mayıs-Kasım 2000, ss: 135-157.
- İNCE, Erdal. Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13, (2006/Güz), ss: 59-78.
- İNÇİ, İbrahim. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2013, ss: 269-288.
- KARABACAK, Özlem. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Uygulanan Eğitim ve Kültür Politikalarının Yansımaları”, *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, Isparta 2008, ss: 663-672.
- KARABULUT, Umut. “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940); *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, No. XIV/28, 2014, ss: 199-223.
- KARAKAŞ, Nuri. “Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 24, S. 1, Temmuz 2009, ss: 21-51.

- KAVAKLI, Nurhan. "Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası'nın Basındaki Temsili", *Kültür ve İletişim*, 2010-13(1), Kış, ss: 69-101.
- KORALTÜRK, Murat. "Türkiye Ekonomisi 1923-1960", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara, C. 17.
- KORHAN, Tuğba. "İkinci Dünya Savaşı Sırasında İzmir'in Sıtma İle Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, Volume 7, Issue 31, ss: 370-375.
- METİNTAŞ, Mustafa Yahya ve Mehmet Kayıran. "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Politikası (1939-1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008/2, ss: 155-184.
- NEUMARK, Fritz. "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meseleleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1-4, 1946.
- ORHAN, Ayhan. "Tek Partili Yılların Ekonomi-Politiği ve Kadro Hareketi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17) 2009/1, ss: 120-141.
- ÖNSOY, Rifat. "Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar", ed. Berna Türkdoğan; *Milli Mücadele Tarihi Makaleler*, C. I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AAM, Ankara 2005.
- ÖZÇELİK, Mücahit. "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29, 2010/2, ss: 253-269.
- ÖZER, Sevilay. "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli malı ve Tutum Haftası Kutlamaları", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/8 Spring 2013, Ankara, ss: 595-613.
- ÖZER, Sevilay. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, S: 5, ss: 215-234.
- ÖZTÜRK, Ali İhsan. "Cumhuriyet Döneminde Belediyelerin Asker Aile Yardımları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2012/1, C. 11, S. 21, ss: 27-57.

- ÖZTÜRK, İbrahim Mert. “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, 2013, ss: 135-166.
- SAKAOĞLU, Necdet. “Dedelerimiz Çocukken”, *NTV Tarih*, S. 17, Haziran 2010, ss: 38-46.
- SOMMERVILLE, Donald. *İkinci Dünya Savaşı*, Çev. Ali Önsan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 11.
- TABAKOĞLU, Ahmet. “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007.
- TOKGÖZ, Erdinç. “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Durmuş Yalçın vd.; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AAM, Ankara 2007.
- TUĞLUOĞLU, Fatih. “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 13-14 (2008), <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/view/1023018785/1023017956> Erişim Tarihi: 07.10.2015
- TUĞLUOĞLU, Fatih. “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4): 2008, ss: 351-359.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Ankara, 2005.
- UÇAROL, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2008.
- ÜNLÜÖNEN, Kurban. “Cumhuriyet Dönemi Devlet Borçları”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 4, 1988.ss:313-335.
- YALÇIN, Osman. “Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu”, *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, Kış 2012, ss: 267-291.

EKLER

TÜRKİYE KIZILAY CEMİYETİ GENEL MERKEZİ

44/18

TELGRAF ADRESİ :
KIZILAY - ANKARA

TELEFON : { 1254 BAŞKANLIK
1255 GENEL SEKRETER
ISPEKTER

Ankara, 0 Ekim 1939 193
Yenişehir

No. 1258

Sayın Başvekâlete

Kızılay Cemiyeti, halka tam emniyetli olduğu kadar da ucuz gaz maskeleri te'min etmek için senelerden beri meşgul oluyordu. Bu maksat için bir çok tecrübeler ve e'üdler yapılmış, Genel Kurmay, Millî Müdafaa Vekâleti, Sıhhiye Vekâleti, Gaz Komutanlığı mütehasısları ile birlikde bütün dünya halk maskeleri tedkik olunmuş ve bunlar içinde en muvafık ve en emniyetli olanı seçilmiştir. Seçilen bu maskenin evsafı, daha mükemmelleştirilmiş, gazlara karşı koruma kabiliyeti fevkalade arttırılmıştır. Esas seçilen nümune, Alman halk maskesi iken, yapılan tadilat sayesinde tam bir hususî Türk Halk maskesi meydana çıkmıştır. Bu maskenin süzgeci, büsbütün hususî bir tarzda hazırlanmış olup koruma kabiliyeti çok fazladır. Bu süzgeç, bir harb esnasında, normal bir gaz kesafetine (binde bir) karşı bir insanı 20 saatten fazla koruyabilir.

Halbuki bir gaz bulutunun bir şehir üzerinde ancak beş, on dakika; nihayet bir saat kalabileceği düşünülecek olursa böyle bir süzgecin en aşağıdan 20 gaz taarruzuna karşı bir insanın hayatını koruyabileceği meydana çıkar. Maskelerin süzgeçleri değiştirilebilir bir tarzda yapılmıştır. Bunun için maske süzgeci artık gazları mas edemez bir hale gelse bile, maskeyi değiştirmeye lüzum kalmadan süzgeci değiştirmekle mes'ele halledilmiş olur.

Türk halk maskesinin başlıkları, çok mükemmel bir lastikden yapılmıştır. Bunları koymak için ayrıca bir mukavva kutuları vardır. Bunlar, mukavva kutuları içinde saklandıkları ve evlerin iyi bir tarafında, güneşe maruz olmayan bir yerinde meselâ konsolların veya dolapların içerisinde muhafaza edildikleri surette, çok uzun bir zaman depo edilebilirler. Maskelerle birlikde esasen bunların kullanma, saklama ve bakım tarzları hakkında resimli, matbu bir risalecik de birlikde verilmiştir.

Halk maskelerinin bedeli (6) liradır. Yani şimdiye kadar sivil halka verilen ortanca süzgeçli ordu maskesine nisbetle üçde bir nisbetinde ucuzdur. Halk maskesi üç boydur.

Bunlardan büyük boy, erkekler; orta boy kadınlar, küçük boy 10-15 yaşındaki çocuklar içindir. Mamafih bu mes'ele, cinsiyetten ziyade, baş büyüklüğüne tabi olduğundan, meselâ küçük baş erkekler orta ve büyük başlı kadınlar büyük boy maske taşıyabilirler.

Şimdiye kadar muhtelif Vilayetlerden ve Kaymakamlıklardan gelen maske siparişlerinde, daima Ordu tipi maske isteniliyordu. Halbuki itfaiye gibi hazarda dahi duman ve gaz tehlikesine maruz olan teşkilât ile harbe daima gaz altında iş görecektir.

Ek 1: Kızılay gaz maskelerinin özellikleri, kullanım alanı, fiyatı ve temin şekli.

BAŞMUHARRİRİ:
İsmet Emin YALMAN
— VATAN Evi —
Cebaloğlu, Molla Fenari
Sokağı 30 - 32
Telef. 24136 - Teleg. VATAN İst.

Pazartesi
23
ŞUBAT
1942

VATAN

Yıl: 2 — Sayı: 495

• DOĞRUYA DOĞRU - İĞRİYE İĞRİ •

Fiyatı 5 Kuruş

Buğün 2 inci sayfamızda
Adalet; ceza vermek
değildir
Yazan: A. F. CRONİN

Halkevleri bayramı

*Halkevlerinin 10 uncu yıldönümü
bütün yurtta tezahüratla kutlandı*

Etrafımızda
dolaşan
ledikodular

iyat sahası, strate-
cî hudut, bunlar
rbirine benzleyen
şeylerdir

Biz bütün dünya
icin ancak emnizet.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri
Fikri Tüzer, güzel bir hitabe ile töreni açtı

Partinin roman mükâfatını Halide
Edib'in "Simekli bakkal"ı kazandı

Ankara, 22 (A.A.) — C. H. P. Genel Sekreteri Doktor Fikri Tüzer, bugün Halkevlerinin kuruluşunun onuncu yıldönümünü törenlerle radyoda söylediği aşağıdaki hitabınla açmıştır:
Eziz Şeytan, aziz arkadaşlarım,
Halkevlerinin, onuncu yıldönümünü iştirik ettiğimiz şu anın, verdiği enin bir sevge içinde, yitmiş huzurunuza ölmüş buluyoruz. Bu kulla vesileden, istifade ederek, hepimiz sevgi ve saygı ile selamların.
Sevgili arkadaşlarım,
Yerli olsun vahanev olcin tabir kabiliveti olan herkesin, bi-

MAARİF VEKÂLETİNİN TAMIMI

Talebeler mekteplerinin bahçelerini ekecekler

Ekilecek tohumlar, mektebin ve vilâyetin yardım
dernekleri tarafından temin olunacak

Ankara, 22 (A.A.) — Maarif Vekâletine bağlı olan ve sayıları 12.000'e yaklaşılan küçük, orta ve orta okullarda, mesleki ve teknik eğitim okulları, liseler, de, öğretmen okullarında ve köy enstitülerinde 26 binden fazla öğrenci ve bir milyonü aşan öğrenci vardır.
Köylerdeki okul sayını 11.153 ü, buralarda çalışan öğretmen ve eğitimci sayını 12.714 ü bulmakta ve bu okullara devam eden talebe sayını ise 500.000 i görmektedir. Köylerde bulunan okulların hepsinde ekim için arazi vardır. Şehir ve kasaba okullarının bir ço-

ğunda da kesin maddeleri yetiştirme müstait toprakları bulunmaktadır. Bütün okulların içinde bulunan bu toprakların boş bırakılmaması, bilhassa ekim alanı haline getirilmesi için Maarif Vekâleti aşağıdaki kararları almıştır:
1 — Okullarda talebinin tenaffüs yeri olarak kullanılan kısm dışında kalan bahçe, arsa ve tarlalar tamamen ekilecektir.
2 — Okul topraklarının işlenip ekilmemesinde, ürünlerin yetiştirilip toplanması ve hasat edilmesi işlerinin devami sa. 5, Sn. 6 da) XX

Bütün mekteplerde ekim işine bu
günden itibaren başlanacak

Ek 4: Vatan Gazetesi, 23 Şubat 1942, nr: 495.

Okul bahçelerine ekim yapılması hakkında Maarif Vekaleti tamimi.

Hükûmet iktisadî sıkıntıyı yok etmek için canla başla çalışmaktadır

Hükûmete yardım, her namuslu vatandaşın borcudur

Ankara, 3 — Dünyanın geçirmek-
te olduğu büyük sarsıntının memle-
ketimizi de rahatsız ettiği malûm-
dur. Fakat, nihayet bu bir rahatsız-
lıktır. Ne cephelerde günde yüzlerce
şehit vermekte, ne de cephe gerile-
rinde binlerce kilotluk tayyare bom-
baları ile evlerimiz yıkılıp, çoluk ço-
cuğumuz kolsuz, bacaksız kalmakta-
dır.

Yardımızı rahatsız eden iktisadî
sıkıntıyı yok etmek için hükûmet,
canla başla çalışmaktadır. Bir taraf-
tan memur maaşlarını, yükselen gıda
ve eşya fiyatlarına göre ayarlarken,
diğer taraftan köylünün ezilmemesi-
ni temin edecek tedbirleri almakta,
zahire fiyatlarını yükseltmekte, ha-
zineden fedakârlık etmektedir.

Ticaretle meşgul olan vatandaşlar,
kendilerine yetecek kadar kazanmak-
talar, hattâ seyyar satıcılar bile hal-
lerinden memnun görünmektedirler.
Aç kalan kimseye rastlamıyoruz.

Hükûmet diğer taraftan, zaten
harpten evvel de on paraya muhtaç
bulunan ve haftalarca kursağına bir
lokma sıcak yemek girmeyen yoksul
vatandaşları da - bugünkü kötü şart-
lar içinde, hakikaten fedakârlık ede-
rek - düşünmekte ve Kızılayla elele
vererek İstanbulda aşhaneler açmak
için hazırlıklarını ikmal etmektedir.

1 birincilâhundan itibaren 16 bin
yoksul İstanbulluya, sıcak yemek da-
ğıtılacak olan bu aşhanelerde sarfedil-
mek üzere hükûmet bugünden İstan-
bul vilâyeti emrine 200 ton buğday
vermiştir. Bu buğdaylar, İstanbul
değirmenlerinde bulgur haline getiril-
ecek ve yoksullara dağıtılacaktır.

★

Şark cephesi

Almanlar, Alagiri aldılar

Stalingrat ev ve sokaklarına şiddetli taarruzlar yapılıyor

Berlin, 3 (A.A.) — Alman teb-
liğinden:

Doğu Kafkasyada yapılan taar-
ruzlar ve karşı taarruzlar, şiddet-
li savaşa yol açmış ve bu sa-
vaşlar esnasında kitalarımız mev-
zilerini muhafaza etmişler, karşı
taarruzlar yaparak arazi kazan-
mışlardır. Alagiri doğusunda Al-
man kitaları bir taarruz esnasında
düşmanın çok kuvvetle tahkim
edilmiş ve mayın dökülmüş mev-
zilerini yarmışlardır.

Kalmuklar stepinde bir Alman
karşı taarruzu ile düşman süvari-
si çok büyük kayıplara uğrayarak
püskürtülmüştür.

Stalingradta evlerin ve sokak-
ların ele geçirilmesi için yapılan
çok şiddetli taarruz savaşı devam
ediyor. Pike uçakları şehrin şimal
bölgesinde şiddetli savaşa sah-
ne olan mukavemet yuvalarına
karşı taarruzlarına devam etmiş-
lerdir. Düşman inadlı bir muka-
vemele rağmen tekrar arazi kay-

tığı karşı taarruzlar akim kalmış-
tır.

Sovyet ticaret ve harp donan-
masına karşı yapılan mücadele Al-
man hava kuvvetleri iktisadî ayı-
zarında Karadeniz sahilinde, Ha-
zer denizinde, Volganın aşağı me-
rcasında ve Ladoga gölünde muh-
tef büyüklükte 33 taşıt ve yük
gemisi batırmıştır. Bunlardan baş-
ka her çeşitten 32 yük gemisi ile 4
harp gemisi hava taarruzları ile ha-
sara uğratılmıştır.

Moskova, 3 (A.A.) — Sovyet
kitaları Ordezhonokize istikame-
tinde ve Kafkasyada stratejik es-
keri yollara doğru ilerleyen Al-
manlarla şiddetle çarpışmakta-
dır. Sovyet tebliği Ordezhonen-
kize'nin 60 mil şimali garbisinde
bulunan Naçık'ten Kızıl kitaların
çekildiklerini itiraf etmektedir.
Almanlar cenup cephesinin başlıca
ağırlığını bu bölgeye nakletmişler-
dir. Alman kumandanlığı Ordezhonokize'nin 25 mil şimali garbi-

Ek 5: Vatan Gazetesi, 4 Kasım 1942, nr. 747.

Hükümet'in ekonomik faaliyetlerinin uygulanması konusunda halkın yardıma çağırılması.

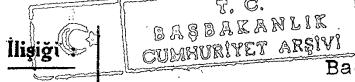
T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

87

VII. 1943

Şube	Dosya	Numara
6	(41541-4-2)	30816

Özü: Vergi mükellefleri için 70 çadırın Erzurum'a gönderilmesi H.

Başvekâlet Yüksek Makamına

Erzurum Valiliğinden alınan ve vekâletlerine de yazıldığı anlaşılan 26/6/943 tarih ve 1012/142 sayılı yazıda; vilâyet merkezinde varlık vergisi mükelleflerinden iki mektebe yerleştirilmiş 560 kişi mevcut olup bunların çalıştırılmadıklarından ve içlerinden işlerini temin maksadile dışarı çıkanların mahalle aralarına dağılarak kadınlara sarkıntılık ettiklerinden, bir kaç polis memurule inzibat altına alınmışlarsa da bu vaziyetin devamına imkân olmadığından bahisle bu duruma nihayet verilmesi için 150 çadıra ihtiyaç olup şimdilik acilen 70 çadırın gönderilmesi istenilmektedir.

Malûmu devletleri üzere varlık vergisi mükelleflerinin şehir içinde ikamet ettirilmeyerek şehir dışında tesis edilecek kamplarda çalıştırılmaları esastır. Bunların şehir içinde bulunmaları, yalnız şehrin asayiş noktasından değil, orada askerî garnizon bulunması itibarile emniyet bakımından da mahzurludur.

Bu adamların şehirde polis kuvvetile daimî nezaret ve murakabe altında bulundurulmaları da imkânsızdır.

Yukarıdaki sebeplere binaen, vilâyetçe istenilen çadırların bir an evvel temin ve irsalile mezkûr mükelleflerin şehir haricindeki iş kamplarına gönderilmelerine emir ve müsaade buyurulmasını saygılarımla rica ederim.

Bilgi için Yüksek Başvekâlete, gereği için Nafia Vekâletine arz edilmiştir.

Dahiliye Vekili

H. K. K.

An. 0.5.9. G. C.

[Signature]

3-7-1943

1
001 1111

Ek 7: Varlık Vergisi mükelleflerinin Erzurum içindeki uygunsuz davranışlarının engellenmesi.

17199

Hububat ,Bakliyat, Patates ve Pirincin; Un ve ezmelerinden Psta, Çörek ve bunlara benzer maddelerin yapılması ve satılması ya sak edilmesine mütedair olup Koordinasyon heyeti Reisliğinin 8/I/94 tarih ve I/26 sayılı tezkeresile teklif edilen ilişik (255) sayılı Kararın mer'iyete konulması;icra vekilleri Heyetinc& 1 il.Kanun 1942 tarihinde kabul olunmuştur.

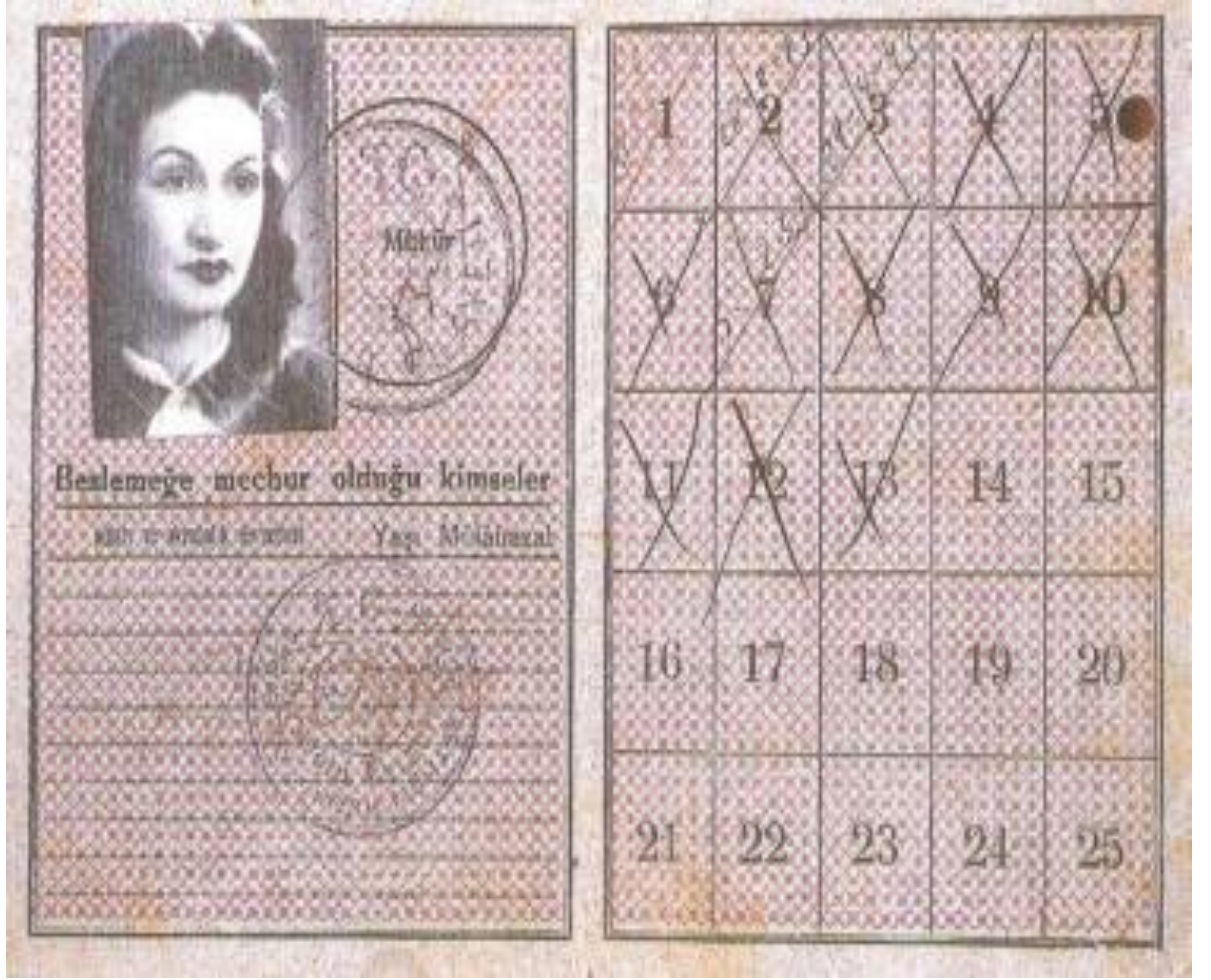
REİSİCUMHUR

İsmail İsmail

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. Y. Mf. V. Na. V. İk. V. S. I M. V.
G. I. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

030 18 01 02 1971 111 6

Ek 10: Unlu Mamul yapımının yasaklanmasına dair Başvekalet Kararnamesi.

Ek 11: Şehir Tiyatroları sanatçısı Nezahat Dilligel'e ait ekmek karnesi. Ali Rıza Gökbnar ve Hamza Kahrıman; *Karneli Yıllar Bir Savaş Maliyesi Uygulaması*, Nobel Yayınları, Ankara 2014, s. 105.

T. C.

RİZE VİLİYETİ

Hususi Muhasebe Müdürlüğü

Köy Bürosu Servisi

SAYI

683

283

EMİRLİK
CUMHURİYET ARŞİVİ

13. 7 / 1939

ÖZÜ: Sumer bankın Köylü tipi

Elbiselerinden Yüzer takım

gönderilmesi HK.

İlişği

Yüksek Baş Vekâlete

I - Rize Vilâyeti dahilinde gerek köylü ve gerek kasabalı Kadınlar hemen kâmilen Peştamalı altlı üstlü dış elbisesi olarak kullanmakta buldukları gibi Erkekleri de kendilerine uygunca ve medenî şekilde elbise tedarikinde müşkilât çekmekte ve muhtelif tiplerde kisveler giymektedirler.

Gerek Erkekler ve gerek Kadınlar medenî kisveye girmeğe çok teğne ve heveskâr iseler de malî kudretleri buna müsait olmadığından bu arzu ve emellerini yerine getirememektedirler. Buna bir çare olmak üzere gerek kadın ve gerek Erkek için x Sumerbank tarafından ucuzca yaptırılıp Ziraat bank şubesi vasıtasıyla sattırılmakta olan Kadın mantosu ile Erkek elbisesinden göreceği revaca göre peyderpey celp edilmek üzere Şim dilik büyüklü küçükü muhtelif ölçülerden ilk parti olarak Yüzer takım Manto ve elbisenin bura Ziraat bank Ajanlığına gönderilmesine müsaade ve emir buyurulmasını saygılarımla rica ederim.

2 - İktisat vekâletine ve Malûmaten Yüksek baş Vekâletle Dahiliye vekâletine arz edilmiştir.

Rize Valisi

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

21-7-1939

[Handwritten signature]

030	10		67	47	5
-----	----	--	----	----	---

EMİRLİK	NUMARA
20.7.39	6226

Ek 12: Rize Valiliği'nin Sümerbank köylü tipi elbiseleri talebi.

T. C.
DENİZLİ VALİLİĞİ
Hususi Kalem

Sayı: 184 Eki: 100

13 / 6 / 1942
Öz: Memurların durumları hakkında

Başvekalet Yüksek Makamına

Yer yüzünü kaplayan harp afetinin türlü tesirlerinden yurdumuzun masun kaldığı şüphesizki iddia edilemez. Her ne kadar harp için de değilsek de harbin iktisadi tesirleri altındayız. İktisadi tesirleri başında da esya fiyatlarının harpten önceki yıllara göre yüzde yüzden yüzde beşyüze kadar yükselmesi keyfiyeti gelmektedir. Esya fiyatlarının bu anormal yükselişi ve bir kısım esyanın ise açık piyasadan kara borsaya intikal etmiş bulunması geçimi harpten önceki gelimine bağlı bulunan Devlet memur ve müstahdemleri gibi mahdut bir sümreyi kelimenin tam anlamıyla ezici bir sıkıntı içine atmış bulunmaktadır. Bilhassa küçük memur ve müstahdemlerin ıztırabı sonsuzdur.

Gece, hükümetimiz esya fiyatlarının bu yükselmesi neticesi husule gelen ıztıraba azaltmak için memur ve müstahdemlerin maaşlarına bir miktar zam yapmış bulunmaktadır. Fakat yapılan bu zam esya fiyatının yükselmesi derecesinde olmadığında memurların sıkıntısını gidermiş sayılamaz. Esya fiyatlarının yükselmesi derecesinde memurların sıkıntı ve ıztırabı da her gün artmaktadır.

Memleketimizin dün olduğu gibi bu gün de gerek merkez ve gerek taşrada bilgili kitlesini yine memurlar teşkil etmektedir. Şurası kayda ve şükranla layıktır ki memurlarımız hayli sıkıntı içinde buldukları halde dışlarını sıkarak Cumhuriyet devletine layık asalet ve vekarlarını muhafazaya çalışmaktadırlar. Bu hal kanaatimce memleketin adisi bakımından ca büyük bir garantidir.

Kazanla alakalı kitlelerin soysuzlaştığı ve bütün iyi dünyularını terkettikleri bu zamanlarda memurlarımızın derin bir fergatle vazifelerini yapmakta devam etmeleri zevkle seyredilecek ca ulvi manzaralardan birini teşkil etse gerektir.

Bu gün bin bir sıkıntı içinde çalığın hükümetimizden refah isteginde bulunacak bir tek memur yoktur. Yalnız memurlarımızla geçimin aşgari haddininin temin edilmesini canda istemeyecek bir şefimiz de yoktur sanırım.

Malum olan bu hakikatları yüce huzurunuzca ulaştırırken bir müşahedemi de arz etmekten kendimi alamadım.

65-486-19

T. C.
DENİZLİ VALİLİĞİ
Hususi Kalem

Sayı: 2 Eki: 2

Öz:

" 2 "

Bir kaç gün önce sayın partimizin de tevgiyle buraya İstanbul şehir tyatrosunun dram kolü gelmişti. İlk akşam (O-kadin) piyesini temsil ettiler. Bu piyesi gölmeye kadar görmemiş olduğum için ben de gitmiştim. Zevkle ve heyecanla piyesi sonuna kadar tükibettim ertesi günü postaya akmak üzere matamama gelen mektupundan Arşanki x piyesi nasıl bulduğunu sordum, (Gitmedimci) cevabını verdi. Neden gitmediğini sordum, Evde büyük baş nüfus var, Bunların ya hepsini götürmek veya vazgeçmek lazımdı, Hepsini götürsem bilet (220) kurug olduğu için (11) lira para vermek lazımdı. Bu kadar fedkârlığa bütçem müsait olmadığı için vazgeçtim dedi. Onu müteakip içeri giren seferberlik memuruna aynı suali sordum: O da (220) kurug bilet alıp da nasıl giderim cevabını verdi. Msrakla o gün yanına gelen diğer memurlardan da sordum. Hemen hepsinden aynı cevabı saksak aldım.

Memurlarımız bu gün yalnız böyle zevk ve heyecanlarındaa değil, zaruri ihtiyaçlarındaa bir çogunu terk etmiş veya çok azaltmış olarak çalısmaktadırlar. Hatta içlerinde geçinemeyecek dereceye imiş olanları da vardır.

Bana yukarıdaki mütalaaaya yüksek Başbakanıma arz etmeye saik de bu müşahede olmuştur.

Denizli Valisi
Osman Nuri Teçeli

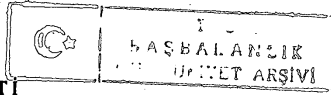
23.6.1942

65-486-19

18.6.1942 5259

Ek 13: Denizli Valiliği'nden Başvekalete memurların ekonomik durumları hakkında giden yazı

T. C.
İKTİSAT VEKÂLETİ
İş Dairesi Reisliği

9 Eylül 1941

Sayı : Genel Özel Eki
1726 6 1

Başvekalet Yüksek Makamına

İşçilerin randmanlarını artırmak ve bünyelerini yıpranmaktan korumak için, Müesseselerce, bunlara meccanen yemek verilme suretile tegaddilerinin temini yolunda girişilmiş olan teşebbüsler karşısında vergi kanunlarımızdaki kayıtların ihdas eylediği engelleri kaldırmak üzere, bu kanunların ilgili maddelerinin tefsir veya tadili cihetine gidilmesine âcil zaruret görüldüğünden, Maliye Vekâletine bu bapta gönderdiğim yazının bir suretini ilişik olarak Yüksek Katınıza derin saygılarımla beraber takdim ediyorum.

İsmail Hakkı Karayücel

İktisat Vekili

İsmail Hakkı Karayücel

yazı yaz. ve
11.9.1941

F.Ç.

030	10			167	160	6
-----	----	--	--	-----	-----	---

BAŞBAKANLIK
HİZMET ARŞİVİ
11.9.1941 7531/1

Ek 14: İşçilere ücretsiz yemek verilmesi hakkında İktisat Vekaleti'nden Başvekalet'e gelen yazı.

Kızılay aşevleri dün açıldı

İstanbul balıkçılığında rekor: Dün 320,000 çift torik tutuldu, halka ucuz balık dağıtıldı

mütedair kanun lâyihası vardır.

**Suikast dâvâsına
bugün bakılacak**

Ankara, 1 (Vatan) — Yarın sabah
(Devamı Sa. 3, Sü. 7 de) ***

İstanbulda dün iki hayırlı iş başarıldı. Açılan Kızılay aşevlerinde 16.500 fakir vatandaş bulgur pilâvı dağıtıldı. İstanbulda dün 320 bin çift torik balık tutuldu ve bu balıklardan mühlüm bir kısmı Bahçeşehir Cemiyeti vasıtasıyla halka birer liradan verildi. Arıcadaşımız Faruk Fenik'in bu iki hayırlı işe ait çok canlı röportajını bugün dördüncü sayfamızda bulacaksınız.

Ek 16: Vatan Gazetesi, 2 Kasım 1942, nr. 775, s. 1.

ÖZGEÇMİŞ

Ad SOYAD: Ceren UTKUGÜN

Anabilim Dalı: Tarih/Cumhuriyet Tarihi

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Afyonkarahisar, 1983.

Eğitim

Yüksek Lisans: İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, 2005-2008.

Lisans: Tarih, 2000-2004.

İş/İstihdam

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim/Sosyal Bilgiler Eğitimi
Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi 2004.

Yabancı Dil ve Puanı

İngilizce, ÜDS Ekim 2008: 72.5